

తెలుగులో హోచ్చందస్సు

(అంబు విశ్వాదళులు)

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము నుండి
Ph. D. పట్టము పొందిన సిద్ధాంత గ్రంథము

డా॥ సంగనభట్ల నరసయ్య

ఆనందవర్మ ప్రచురణలు
ధర్మపురి ఓ కరెన్సగర్ జిల్లా

తెలుగులో దేశిచ్చందస్సు - ప్రారంభ వికాసదశలు

Desi (indigenous) Metres in Telugu,
Its Origin & Evolution.

సర్వహక్కులు రచయితవి

ప్రథమ ముద్రణ : మార్చి 1991

ప్రతులు : వేయి

ముఖ చిత్రాలంకరణ : బాలి

ప్రతులకు :

- 1) శ్రీమతి సంగనభట్ల సీతాలక్ష్మి
ఇంటి నెం. 11-137, బ్రాహ్మణవీధి,
ధర్మపురి (ఓం) 505 425
కరీంనగర్ జిల్లా, (ఆం.ప్ర)
- 2) క్వాలిటీ పబ్లిషర్స్
రామమందిరం వీధి,
విజయవాడ - 2.

వెల రూ॥ 120/-

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం హైదరాబాద్ వారి పాక్షిక ఆర్థిక సహాయముతో
ముద్రితము.

ముందుగా మూడు ముచ్చట్లు

పవకోశం, వాక్యనిర్మాణం, కావ్యశైలి, ఇతివృత్త గాథలు సంస్కృతము నుండి తెలుగులో చాలా విస్తృతంగా ప్రవేశించి, తెలుగు - సంస్కృత భాషా జన్యమా అనేటంత భ్రాంతిని కల్పించాయి. అన్ని కాఖల్లో ఈ సంస్కృత ప్రభావం అధికమైనదే తెలుగులోని ఈ ఛందశ్శాస్త్రంలోకూడా అదే భ్రాంతికి ఆస్కారం ఉంది. కావ్యాల జోలికి వెళితే ఏ పత్రం తీసినా వృత్తాలే దర్శనం. ఏ లాక్షణిక గ్రంథం విప్పినా షడ్వింశచ్చందో జాతాలైన కోట్లాది వృత్తాల లెక్కలే. వృత్తాల్లోని అక్షరసమక గణవ్యవస్థ, తద్వారా కలిగి శృంఖలత్వం పొందిత్య ప్రదర్శనకు నికషలైనాయి. గర్వకారణాలైనాయి. నిర్వచన కావ్యాలు పొండితీస్ఫోరకాలైనాయి.

ఐనా సంస్కృత చూడప్పుంప్రదాయం ఒకెత్తుగా నిలిస్తే దేశీయమైన చూడప్పుంప్రదాయం మరింత ఎత్తుగానిలిచింది. కావ్యసంప్రదాయానికి, గేయ సంప్రదాయం సమాంతర ప్రోతస్విని ఐంది. పండిత శార్దూలాలకు, కవి మత్తేభాలకు, వేమన్న అట వెలదులు, తిక్కన్న కందాలు, పోతన్న తేటగీతులు పోటీ పడ్డాయి. ఒక పాల్కురికి సోమన్న, ఒక దోనేరు కోనయ్య ద్విపదలను అందలాలెక్కించారు

నన్నయ భారతం నుండి, నిన్నటి గీరతం వరకు ఏ కావ్యాలలోనైనా ఆరణాల మార్గి నడకలు, పదేగి దేశీసాంపులే. ఏ ఛందో గ్రంథంలోనైనా కందాల అందాలు, సీసాల వేషాలు, అక్కరల అక్కరలు, రగడల రగడలు, ఉత్సాహాల ఉత్సాహాలు, జాతులకు జోతలు, ఉపజాతుల తేజాలు సాధికారంగా చెప్పబడ్డాయి.

మూడింట రెండు వంతుల ప్రయోగ బాహుళ్యం కల్గి, విస్తృత పరిధి గల్గి, ఛందశ్శృంఖలాలు వీడిన, తెలుగు 'వాడి' కోసం, తెలుగులో వెలుగులకోసం దేశీయతా ముద్ర భద్రపరచడం కోసం ఈ గ్రంథంలో ప్రయత్నించాను.

'దేశీచ్ఛందో గ్రంథస్పష్టి జరుగుచో తెలుగు జాతి జీవము రాగము, తెలుగు తనము, తెలుగు వెలుగు కలకాలము నిలుచునని చెప్పవచ్చునన్న 'వడ్లమూడి

వారి మాటలు, 'దేశీయమైన అంశం పరిశోధిస్తే తెలుగు వారికి లాభం' అన్న కోరాడ వారి పలుకులు ఈ అంశంలో పరిశోధించడానికి తోప నిర్ణయించాయి.

సాహిత్య విద్యార్థిగా ఉన్న తొలి నాళ్ళనుంచే పరిశోధనా కాంక్ష నాలో అంకుర రూపంలో ఉన్నది. అభిమాన విషయాలైన ఛందో వ్యాకరణాల్లో పరిశ్రమించాలనిపించింది. అధ్యాపనదశలో ఛందో విమర్శ గ్రంథాలు పరిశోధించ ప్రేరేపించాయి.

ఛందస్సంబంధంగా భారతి పంటి పత్రికలు నా వ్యాసాలను ప్రచురించుట పెద్దల ప్రోత్సాహం, ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ తెలుగు విభాగం ఇచ్చిన పరిశోధనావకాశం కృషికి సహాయకారులైనాయి.

దేశీ చ్చందస్సుల పట్ల ఉన్న అనేక వివాదా స్పదమైన అంశాలు దృష్టిలో ఉంచుకొని చందస్సులో తెలుగుదనం కోసం ముఖ్యంగా 'పాట నుంచి ఛందస్సు' అన్న దృఢసంకల్పంలో దేశీచ్ఛందస్సుల ప్రారంభ వికాసాలను పరిశీలించాను. గేయ చ్చందస్సులపల్ల పండితలోకమునకుగల అనాసక్తత, లక్షణగ్రంథాల గూఢగతికత్వం నా పరిశోధనలో ప్రతిబింబించినా - ఇంతకు పూర్వమే ఆధునిక ఛందో విమర్శకులు, పరిశోధకులు చేసిన బాటను ఆధారం చేసుకొని లక్ష్యసాధనకు ప్రయత్నించాను.

ఛందస్సు అనగా కే త్ర్యక్షర గణవ్యవస్థ, నిర్బంధత్వము గుర్తుకు వచ్చే వారికి, ఆధునిక పదన కవితాయుగంలో అనవసర శ్రమ అనుకునేవారికి, ఛందస్సంటే గేయ కాలాన్ని కొలిచే శాస్త్రమని, పాట బతికినన్నాళ్ళు ఛందస్సు బతుకు తుందని నిరూపించదలిచి శ్రమించాను.

సహృదయులే ఫల నిర్ణేతలు.

ప్రకౌత్పత్తి

ఉగాది

17-3-1991

— సంగనభట్ల నరసయ్య

చందోరంగాన దేశి విన్యాస వైభవం

డా॥ కోవెల సంపత్కుమారాచార్య

రీడర్ తెలుగుభాష

కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయం,

వరంగల్.

రాను దాక్షరేటు పట్టాకోసం పరిశోధన విషయంగా చందస్సు నెన్నుకున్నానని సంగనభట్ల నరసయ్యగారు నాతో మొదటిసారిగా అన్నప్పుడు — ఈ అనబంతోనే, నిజానికి మా పరిచయం మొదలయింది — నేను ఆ మాటల్ని సందేహించాను. అందుకు రెండు చూడు కారణాలున్నాయి. ప్రధానంగా ఆయన యువకుడు. కవితారంగాన యువకులలో ఛందో చైరాస్యం, ఛందోపై ముఖ్యం తన దోరచీరో రాను వ్యాపిస్తున్న కాలానికి చెందిన వాడాయన ఈ చైరస్యానికి, వైముఖ్యానికి ఉద్బిష్టంగారో, అసుద్బిష్టంగారో; ప్రత్యక్ష పద్ధతిలోనో, పరోక్ష పద్ధతిలోనో శ్రీశ్రీ దోహదపడ్డారు. 'చందస్సుల నర్చ పరివ్వంగం' అనీ; గణబద్ధ చందస్సులు హ్యూడలిజమనీ, గేయాలు ప్రజాస్వామ్యమనీ, వచన కవిత్వం సామ్యవాదమనీ, కవిత్వానికి ఛందోరాహిత్యం లోపంకాదనీ; గ్రాంథిక భాషను వదిలినట్లు మన కవులు గేయాన్నికూడా ఎప్పటికీ వదిలిపెడతారోననీ;... ఈ విషమయిన రకరకాల అలవోక వ్యాఖ్యలతో ఛందోపై ముగ్యాన్ని ప్రోదిచేసిన పేరు ప్రతిష్ఠలు శ్రీశ్రీకే దక్కుతాయి. ఇంకెవరయినా ఆ తరువాతకే. (శ్రీశ్రీ ఈ వ్యాఖ్యలు ఆకరాలు మాపించాల్సినంత అప్రసిద్ధమయిన మీ రావు.) ఇట్లాంటి వ్యాఖ్యలను దృష్టిలో పెట్టుకొని కావచ్చు: శ్రీశ్రీ సాహిత్యం - షష్టిపూర్తి ప్రచురణ: కావ్యవిభాగం-3 భాగానికి 'లోక కులాదుం' అంటూ సంకరించిన పీరికలో కె.వి. రమణారెడ్డి — 'గతికార్కకవాదాన్ని Thesis, Antithesis, Synthesis ల అమువ్యవహారంగా భావించి కవుల కవిత్వానికి శ్రీశ్రీ దీన్ని అనువర్తించడం చిరునవ్వునైనా తెప్పించకపోదు. చారిత్రక మహాదశలకూ ఛందోరూపపరిణామాలకూ లంకె కలపడంకూడా శ్రీశ్రీ

సాహసానికి మరో ఉదాహరణ' అన్నాడు. 'శ్రీశ్రీ ఛందోన్వేషణ'—(నృజన 1980 జన—) అన్న వ్యాసంలో 'పచన కవిత్వం శ్రీశ్రీకి వాగా నలిగిన మార్గంలా కన్పించదు' అంటారు చేకూరి రామరావు. శ్రీశ్రీ ఈ వ్యాఖ్యలను ఏమీ పట్టించు కున్నట్టులేదు.) చమత్కార మేమంటే, శ్రీశ్రీ కవిత్వంలో ఉత్తమమయినవి దాదాపుగా; అన్నీ ఛందోబద్ధమయినవే. గేయఛందస్సుల్లో ఆయన అనేకానేక 'ప్రయోగాలు' చేశాడు కూడా. శ్రీశ్రీ స్వభావరీత్యా గేయ/మాత్రాఛందఃకవి. అయినా ఛందస్సును గూర్చి 'అట్లాంటి' వ్యాఖ్యలు చేసాడు. వాటిని ప్రామాణికంగా చాలామంది ఉదహరిస్తూ ఉంటారు. కాగా ప్రస్తుతాని కదట్లా ఉంచి; ఎక్కడో మారుమూలన, కేవలం పుణ్యక్షేత్రంగా మాత్రమే సుప్రసిద్ధమయిన ధర్మపురి గ్రామంలో ఉంటూ; అక్కడే ప్రాచ్య కళాశాలకు అధ్యక్షుడుగా ఉవ్వోగ బాధ్యతలను వీరువోకుండా నిర్వర్తిస్తూన్న ఈ యువ పరిశోధకుడు ఛందస్సును గురించి పరిశోధన చేస్తా నంటున్నాడు. విషయ సేకరణకోసం, సమాచార సంపాదనకోసం, వివిధ గ్రంథాల కోసం, విషయ చర్చలకోసం, దూరదూర ప్రాంతాల గ్రంథాలమూలకూ, వ్యక్తుల దగ్గరికి పరుగులు తీయవలసి ఉంటుంది. వైగా, ఇది ఒక శాస్త్రం విషయాన్ని జాగ్రత్తగా అధ్యయనం చేసి, విశ్లేషించుకోవలసి ఉంటుంది.... ఇట్లా చాలా చాలా గొడవలున్నాయి. మరి, సందేహించకపోవటమెట్లా? తొలి పరిచయ సందర్భమే గదా అయినా సంకోచించకుండా నా సందేహాన్ని స్పష్టంగానే వ్యక్తీకరించాను. అయితే, నా యీ ధోరణికి ఆయనేమీ ఇబ్బంది పడలేదు సరిగదా: చిరునవ్వుతో— ఆ చిరునవ్వు ఆయనకు సహజమయిందని ఆ తరువాతి కాలంలో క్రమంగా విస్తరించిన మా పరిచయ గాఢత్వంలో తెలిసి వచ్చింది— 'ఫరవాలేదు: చేస్తానండి' అన్నాడు. అనటమే కాదు; అన్నంతవసీ చేశాడు. ఆయన పరిశోధన కాలంలో ఎన్నోసార్లు కలుసుకొని ఎన్నో విషయాలు చర్చించుకొన్నాం. ఆ సందర్భాల్లో విషయంపట్ల ఆయనకున్న గాఢమయిన ఆసక్తి, చొరవ, తీవ్రమయిన నిష్ఠ, విషయ విశ్లేషణలో చురుకుదనం, అలుపెరుగని క్రియాశీలం స్పష్టపడ్డాయి. ఆయన పరిశోధనను అవే సఫలం చేసినయి. ఈ గ్రంథాన్ని పరిశీలిస్తే ఈ యధార్థం స్పష్టపడుతుంది. కాగా, తొలినాళ్ళ నా సందేహాన్ని పటాపంచలుచేసి ఇంతటి ఉపయోగకరమయిన సిద్ధాంత గ్రంథాన్ని వెలుపరిస్తున్నందుకు ఆయనను మొదట మనసారా అభినందిస్తున్నాను. ఆనాడు అట్లా సందేహపడ్డందుకు పరిహారంగా ఇప్పుడి గ్రంథానికి ముందు నాలుగు మాటలు రాయవలసి వస్తున్నది.

చందన్న చాలా విస్తృతమయిన విషయమనేది ఇవాళ కొత్తగా ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన అవసరమేమీలేదు. కాగా, దాదాపు ఋష్యయ్యేశ్వర కిందట ఆనాటి (1960) ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ పుణ్యమా అని, గిడుగు సీతాపతిగారు 'తెలుగులో చందోరీతులు' గానీ, నేను 'తెలుగు చందోరితానం' గానీ, రావూరి దొరసామిశ్వరగారు 'తెలుగుభాషలో చందోరీతులు' గానీ రచించినప్పుడు చందః పరివేషంలోకి వచ్చే దాదాపు ప్రతి అంశమూ మాకు విచారణ విషయమే అయింది. ఈ మూడింటి రచనా ప్రణాళికలు భిన్నం కావచ్చు. వివిధాంశాలకు సంబంధించిన ప్రాధాన్యప్రాధాన్యాలలో తేడాలుండవచ్చు. విషయ విశ్లేషణ విధానంలో దృక్పథాలు భేదించి ఉండవచ్చు; కాని, ఏదేమయినా; మొత్తంగా చందోవిషయాన్ని ఒడిసి పట్టాలనే అభిప్రాయం, అభినివేశం మాత్రం దాదాపుగా అన్నింటికీ భూమిక అనవచ్చు. తొలి పరిశోధన గ్రంథాల తీరుతెన్నులు దాదాపు అన్ని రంగాల్లోనూ ఇట్లాగే ఉంటాయనుకుంటాను. ఆ తరువాత క్రమక్రమంగా వివిధ విభాగాలనూ, విషయాలనూ ప్రత్యేకికరించి 'విశేష' ప్రాతిపదిక మీద పరిశోధన, విశ్లేషణ విధానం విస్తరిస్తుంది. ఇందుకు ప్రస్తుత పరిశోధన గ్రంథం ఒక నిదర్శనం. చందన్న మొత్తం అనిగాక తన పరిశోధనకు 'తెలుగులో దేశిచ్ఛందస్సు'ను మాత్రమే విషయంగా గ్రహించి దాని 'ప్రారంభ వికాసవశల'ను విశ్లేషించడంలో నరసయ్య సఫల కృషి నిర్వహించారు.

'తెలుగులో చందఃపరిశోధన' తీరు తీమాలను సమీక్షిస్తూ 1983లో ఒక వ్యాసం రాయవలసి వచ్చింది. (చూ. తెలుగులో పరిశోధన — ఆం. ప్ర. సాహిత్య అకాడమీ రజతోత్సవ సంచిక: ఆగ. 1983.) ఆ వ్యాసంలో చివర తెలుగులో చందః పరిశోధనకున్న అవకాశ విస్తృతిని ప్రస్తావిస్తూ — 'దేశీయ ఛందసులను గూర్చి ఇంతెంతో పరిశోధన కాస్కారం ఉండదన్నాను. 'ఇంతెంతో' అనటానికి ప్రధాన కారణం ఆనాటికే డా. కె. సర్వోత్తమన్ శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయంలో 'దాక్షిణాత్య దేశిచ్ఛందోరీతులు: తులనాత్మక పరిశీలన' చేసి ఉండడం. ఈ తులనాత్మకత్వాన్నేగాక, అచ్చంగా దేశిచ్ఛందస్సునుగూర్చి పరిశోధించవలసిందింతెంతో ఉందని నా తాత్పర్యం. అయితే ఈ నా తాత్పర్యం ఆషామాషీ అభివ్యక్తి కాదనే అంశాన్ని నంనయ్య తన గాఢ పరిశోధన, నిశిత పరిశీలనద్వారా రుజువు చేసారు. తన పరిశోధన గ్రంథాన్ని సమగ్రీకరించారు. ఎనిమిదధ్యాయాలుగా విస్తరించిన

ఈ గ్రంథంతో దేశీచ్ఛందస్సులకు సంబంధించి స్పృశింపబడని అంశం దాదాపుగా నదీ లేదనటానికి వెనుకాడనక్కరలేదు.

దేశీ అంటే ఏమిటో నిర్ధారించుకొంటూ, దేశీచ్ఛందవోలక్షణాలను నిరూపించుకొని, వాటి స్వతంత్రస్రవతిని స్పష్టం చేస్తూ గ్రంథంలోని రెండవ అధ్యాయం సాగుతుంది. ఫలానాఫలానావి దేశీచ్ఛందస్సులని నిర్ణయిస్తుంది. సంగీతకావ్యంలో ప్రసిద్ధమయిన మార్గి-దేశీ ప్రాతిపదికమీద గొడవలు పడటం న్నూ, ఈ దేశంలో ఉద్యమించిన ఛందో విధానం దేశీ అనుకోవటంతో సౌకర్యమేకాదు, యాధార్థ్యం కూడా ఉంది. తెలుగులో 'దేశం' అనేమాట మొత్తం భారతదేశానికి, అందులోని వివిధ ప్రాంతాలకూ గూడా వ్యవహారంలో ఉంది. కాగా: ఇక్కడ 'దేశీ'—దేశీయం అన్నప్పుడు దేశానికి సంబంధించింది; దేశంలో ఉద్భవించింది అనే తాత్పర్యంతో గమనిస్తే తెలుగు 'దేశా'నికి సంబంధించింది దేశీ. ఈ విధంగా అన్ని ప్రాంతాలకూ సంబంధించి అన్ని దేశీవిధానాలుంటాయి. మరి, ఏ దేశం (ప్రాంతం)లో నయనా ఆక్కడి ఛందస్సులకు మూలం ఆ ప్రాంతానికి చెందిన అతి ప్రాచీనతమ మయిన 'పాటలు' మాత్రమే. వీటినే ఈనాడు మనం తెలుగులో 'జానపద గేయాలు' అని ప్రసిద్ధంగా వ్యవహరిస్తున్నాం సాధారణంగా ఈ 'జానపద పాటల'లో తాళానికి, లయకూ సంబంధించి నికరమయిన కొన్ని 'మట్టు'లు ఉంటాయి. ఆ 'మట్టులు' కూడా పరిమితంగానే ఉంటాయి. లక్ష్యాంటివి ఆధారంగా 'ప్రయోగాలు' సాగించి ధిన్నధిన్న 'రూపాలను' అవిష్కరించటం అరంభమయినప్పటినుంచి 'దేశీ చ్ఛందస్సు'లు అన్న వ్యవహారం వ్యాప్తిలోకి వస్తుంది. పాటలలోని సంగీత ప్రాధాన్యాన్ని క్రమక్రమంగా తగ్గించటంద్వారా, లేదా, దూరమవుతూ ఉండటం ద్వారా వ్యవస్థలో క్రమంగా మార్పు సాధించటంద్వారా దేశీ 'పద్యాలు' అమలులోకి వస్తాయి. పాటల వ్యవస్థ లయ తాళానుగుణమయిన కాలఖండాలమీద ఆధారపడి ఉండగా, కాల ఖండ విధానాన్ని గొణపరచి—అప్రధానంచేసి మాత్రాసంఖ్యకు ప్రాధాన్యమిచ్చే విధానాన్ని అనుసరించినప్పుడు తొలితొలిగా నిష్పన్నమయిన 'పద్య' రూపాలు 'రగడ'లు. రగడలను 'పద్యా'లనే అంటారు తప్ప పాటలనరు అంటే, పాదానికి, పాదంలో ఉండవలసిన మాత్రా సంపుటులకూ, మాత్రాసంఖ్యకూ ప్రాధాన్యమన్నమాట ఇట్లా తొలితొలిగా నిష్పన్నమయిన రగడలు ఆధారంగా సాగిన వివిధ 'ప్రయోగా'లలో మాత్రా విధానానికి, అక్షర/పద్య భావానికి సంబంధాన్ని సాధించే యత్నం మొద

నిరూపిస్తాయి. ఇక తమిళ చృంచోవ్యవస్థకీ, గణవిధానానికీ తెలుగు వ్యవస్థకీ సంబంధాలను పొసగించే ప్రయత్నం కేవలం మోజా మాత్రమే. ఇదిట్లా ఉంచి:

రెండు, మూడు, నాలుగు గురువులను ప్రస్తావించడంద్వారా ఏర్పడే గణాలను సూర్య-ఇంద్ర-చంద్ర గణాలుగా రూపొందించేందుకు ఆ గణాలలో లభిస్తున్న గణాలమొందు అదనంగా ఒక లఘువును చేర్చాలని లాక్షణికులు నిర్దేశించారు గదా! ఈ అదనంగా చేర్చాలనటానికి కారణం వాళ్ళేమీ చెప్పలేదు. అనేకానేక సందర్భాల్లో లాక్షణికులు కారణాలు చెప్పేవనిపెట్టుకోలేదు. అనాటి తీరు ప్రకారం చెప్పాల్సిన అవసరం లేదనుకొని ఉంటారు. అంతమాత్రాన వాళ్ళు నిష్కారణంగా ఆయా అంశాలను చెప్పారని, వాళ్ళకు అనేక విషయాలు తెలియక ఏదో తోచినట్టు రాసారని ఈనాడు మనం అనటం చాలా తేలికే కాని, ఆ కారణాలను అన్వేషించి తెలుసుకోవటం మాత్రం కష్టం. ఆయినా అందుకు ప్రయత్నించటం ఈనాటి మన పరిశోధకుల కనీస పాధ్యత. ఈ అదనంగా లఘువు చేర్చటానికి కారణాన్ని నరసయ్య గుర్తించారు. ఆయా గణపర్గల్లోని మాత్రాసంఖ్యలో అసమత్వాన్ని తగ్గించటమే ఈ అదనంగా లఘువును చేర్చటానికి కారణం. అదనంగా లఘువును చేర్చటంవల్ల ఈ గణం దానిపైగణంలో మాత్రా సంఖ్య విషయంలో సమత్వం సాధిస్తుంది. దీని వివరాలు ఛందోఽంగంగా గణాన్ని గూర్చిన పరిశీలనలో చూడవచ్చు. ఇట్లాగే అక్షరం, పాదం మొదలయిన అంశాలుగూడా పరిశోధకుని పరిశీలన శ్రమను వ్యక్తం చేస్తాయి. నన్నయగారికి పూర్వపు శాసనాల్లో వ్యక్తమయ్యే దేశీ పద్యాలను విస్తృతంగా మూడవ ఆధ్యాయం గుర్తించింది. నన్నయకు పూర్వపు అనేకానేక శాసనాల నుండి దేశీ పద్యాలను సంపాదించటంలో పరిశోధకుని శ్రద్ధ, శ్రమ ప్రస్ఫుటమవుతుంది. అయితే, అనేక సందర్భాల్లో అనాటి పదాల స్వరూపం, వాటిని పరిశీలించడం మనకు అలవాటులోగానీ, అందుబాటులోగానీ లేకపోవటంవల్ల కావచ్చు: ఈనాడు మనకు పరిచితమయిన దేశీ పద్యస్వరూపం వాటిల్లో కచ్చితంగా ఉందా అనే సందేహం కలిగే అవకాశమూ ఉంది. ఈ అవకాశాన్ని గుర్తిస్తూనే, దేశీ 'పద్యాలు' అలవాటి నుంచీ ఉన్నాయని అంగీకరించవలసి వస్తున్నది. పాల్కురికి సోమనాథుడు 'అనియత గణైః...' ఇత్యాదిగా ఉటంకించిన 'లక్షణాల'ను చెప్పే ఛందోగ్రంథం మనకు లభ్యం కాకున్నా, ఉండి ఉండేదని అంగీకరించక తప్పదు కాబట్టి, అనాటికే ఎంతో పూర్వం నుంచే దేశీ పద్యాల ప్రయోగం ఉందని గూడా అంగీకరించవలసిందే.

ఈ పరిశోధన గ్రంథానికి ప్రాబల్యతమయినవి నాల్గవ, అయిదవ, ఆరవ అధ్యాయాలు. తెలుగు భండో వ్యవస్థలో దేశీ పద్యాలు జాతులు, ఉపజాతు లని రెండువర్గాలు. నిజానికి మొత్తంగా ఇవన్నీ 'జాతి' పద్యాలే. ('జాతి' అనేది మౌలికంగా 'దేశీ'ని సూచిస్తుంది). అది ప్రాస నియమం ఉన్న పద్యాలు జాతులని, లేని పద్యాలు ఉపజాతులు అని లాక్షణికుల లభిప్రాయం. ఒక విధంగా అది ప్రాస నియమం లేకపోవటమనేదే మొదటి దశ. ఆ తరువాత ఆ నియమం వర్తించటం తరువాతి దశ. ఆ వర్తించటం కొన్ని పద్యాలకు మాత్రమే. ఈ దృష్టితో ఆలోచిస్తే ఉపజాతులనేవే అసలుకు జాతులు. అయితే, ఈ ప్రాసనియమం అన్ని పద్యాలకూ ఎందుకు వర్తించలేదనేది, అందుకు కారణమేమిటనేది ఇంకా పరిశోధించవలసిన అంశమే. ఈ సందర్భంలో మరొక అంశం గూడ గమనించవలసి ఉంది. కొన్ని పద్యాలకు అది ప్రాసనియమం లేనేలేదు. కొన్నింటికి మాత్రం నియతంగా ఉంది. మరికొన్నింటికి వికల్పంగా ఉంది. ఉదాహరణకు ద్విపదకు అది ప్రాసనియమం వికల్పం. ఈ నియమం లేనప్పుడు మంజరీ ద్విపద అని వ్యవహారం. రగడల విషయం కూడా — లాక్షణికులు చెప్పలేదు గాని — ఇంతే. అది ప్రాసనియమంలేని రగడను మంజుల రగడ అన్నాడు అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు తన హంస వింకతిలో. ఇక్కడ విశేషంగా గుర్తించవలసిన అంశం ఒకటి ఉంది. అది ప్రాస నియమం గలవిగా లాక్షణికులు చెప్పిన అనేక పద్యాలకు తెలుగు సాహిత్యంలో ప్రయోగమేలేదు. మధ్యాహ్నం నన్నయగారి డగ్గరే ఆగిపోయింది. కందం, పాల్కురికి సోమన పుణ్యమూ అని ద్విపద — ఈ రెండింటికీ విస్తృత ప్రయోగం. తరువాత ప్రయోగం చాలా స్వల్పం. ఉత్సాహ కొంతవరకు ఫరవాలేదుకాని, అది ప్రాసనియమంలేని పద్యాలకు మాత్రం విపరీతమయిన ప్రచారం ఉంది. ఈ ధోరణిలో ఆలోచిస్తే, ఉపజాతులని ఈనాడు మనం వ్యవహరించే పద్యాలే తెలుగుకు నప్పినవి అనిపిస్తుంది. ఈ వైవిధ్యాన్నీ, ప్రయోగాన్నీ గురించి ఇంకా లోతుగా పరిశోధించవలసి ఉందనుకుంటాను.

నాల్గవ అధ్యాయంలో జాతి పద్యాలనూ, అయిదవ అధ్యాయంలో ఉప జాతి పద్యాలనూ నరసయ్య పరిశీలించి విశ్లేషించిన తీరు చాలా గొప్పగా సాగింది. ఒక్కొక్క పద్యాన్ని ఎన్నెన్ని కోణాల నుంచి పరిశీలించడానికి వీలుందని ఆయన భావించాడో అన్నన్ని కోణాలనుంచి విస్తర భీతిగానీ, అలుపు - విసుగు కానీ

లయింది. ఈ యత్న ఫలితంగా మాత్రాసంఖ్యా 'గదా'లు, మాత్రా గణాలు రూపొందినాయి. 'గదా'లకు ప్రాధాన్యం వచ్చిందీ వివిధ గణాలను ఓక్రమం చేయటం కూడా ఒక విధమయిన 'ప్రయోగ'మే. ఈ విధమయిన ప్రయోగ రూపాలే ద్వీపద సీస గీతాది 'పద్యా'లు. 'పాట'ల వ్యవస్థలో పాదలో ఉండే 'చరణాల' సంఖ్యకు ప్రాధాన్యంలేదు. సంఖ్యనుబట్టి పాటను గుర్తించే విధానంకూడా లేదు. కాని, రగడల తరువాత పాదాలనుబట్టి/పాదసంఖ్యనుబట్టి పద్యాన్ని గుర్తించే విధానం మొదలయింది. ద్వీపద, త్రిపద, చాపద మొదలయిన గుర్తింపు ఇందుకు దాఖలా. నాలుగు పాదాలే ఉండాలన్న నియతి ఆ తరువాత ఏర్పడింది. ఈ నియతి ఏర్పడత తరువాత పద్యం గుర్తింపులో పాద 'సంఖ్యా' ప్రాధాన్యం తగ్గి కేవలం గుర్తింపు కోసం ఇస్తమయిన/అందమయిన/మరో విధమయిన 'పేర్లు'— మనం మనకు పెట్టుకున్నట్లే— పెట్టటం అలవాటులోకి వచ్చింది. తరువోజు, కందం, ఆటవెలది, తేట గీతి మొదలయినపన్నీ ఈ విధమయిన 'పేర్లు'. కాగా, ఈ విధమయిన ఛందో వ్యవస్థాపరిణామక్రమంలో ఈ పద్యాలకు మూలరూపాలయిన/మూలాధారాలయిన పాటల సంగీత ప్రాధాన్యం పరిణామక్రమ విప్లవంలో తగ్గిపోతూ ఉండటం ప్రధానంగా గమనింపవలసి ఉంది. ఇది దేశిచ్ఛందస్సుల పరిశోధన సందర్భంలో కీలకమయిన అంశం. ఈ కీలకాంశాన్ని గుర్తించిన తీరు ప్రస్తుత పరిశోధన గ్రంథంలో వ్యక్తమవుతుంది. దాదాపుగా ప్రతి దేశి పద్య పరిశీలన సందర్భంలోనూ 'పాట'ను ప్రాతిపదికగా చేసికొని వచ్చిన మార్పులను, అవి వ్యక్తమయిన తీరును వీలయినంత తార్కికంగా విశ్లేషించే ప్రయత్నం ఈ గ్రంథంలో స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది.

అదట్లా ఉంచి, ఎనిమిదధ్యాయాలుగా రూపొందిన ఈ గ్రంథంలోని చివరి అధ్యాయం ఆధునిక యుగంలో దేశి చ్ఛందస్సుల రూప రేఖలను, నిజంగా, రేఖా మాత్రంగానే పరామర్శిస్తుంది. ఇందులోని ఈ సంక్షిప్త విధానానికి కారణమేదయినా గూడా, ఆధునికంగా దేశిచ్ఛందస్సులను గూర్చి ఇంకా విస్తృతంగా పరిశోధించవలసిన/పరిశీలించవలసిన అవసరం/అవకాశం ఉండనేఉన్నదని ఛందోరంగాన ప్రవేశించబోయే పరిశోధకులకు/పరిశీలకులకు ఒక సూచన. మరి, వీడవ అధ్యాయం దేశిచ్ఛందస్సుల్లో 'చిత్రకవితా' నిర్వహణను ఉద్దేశించింది. 'చిత్రకవిత' ఒక మేరకు ఛందస్సులో పరిశోధన, 'ప్రయోగా'లకు సంబంధించిందేననవచ్చు. చిత్రకవితా విభాగంలోని గర్భ, బంధ విధానాలు అచ్చంగా ఛందః పరిశోధన ఫలితాలే. ఇక

మొదటి అధ్యాయం ఛందోనిరుక్తి, ఛందః ప్రశస్తి వంటి వాటిని క్లుప్తంగానే ముగించి ఛందోఽంగాలను గురించి మాత్రం విస్తరించింది. వీటిని చూడగానే ఇంతకుపూర్వం చెప్పబడిన అంశాలనే మళ్ళీ చెప్పినట్లు అనిపించవచ్చుగాని, పూర్వం చెప్పబడిన విధంగా కాక ప్రత్యేకించి 'దేశి' విధానానికి అనుగుణంగా వీటిని విస్తరించటం గమనిస్తే, వీటి అవసరం స్పష్టపడుతుంది. 'గణ'వ్యవస్థ మరీ ముఖ్యంగా గమనించదగింది.

సంస్కృతంలో వృద్ధిపొందిన ఛందోవిధానంలోని గణ వ్యవస్థకు ఛిన్నం కావటమేకాదు; దేశీయ గణవ్యవస్థ అంతకన్నా విస్తృతమయింది. సంస్కృతంలో య-ర-తాదులయిన అక్షర గణాలు ఎనిమిది మాత్రమే. మాత్రల విషయానికివస్తే ఒక్క చతుర్మాత్రగణాలు మాత్రమే. ఇంతకు మించి ప్రసిద్ధమయిన గణవ్యవస్థ, సంస్కృతంలో లేదు. మరి తెలుగులో సూర్యేంద్ర చంద్ర గణవ్యవస్థ, వివిధ మాత్రా సంఖ్యాగణవ్యవస్థ— ఈ రెండు వ్యవస్థల సాన్నిహిత్య సంబంధాలు తెలుగు దేశిచ్చందో విధానంలోని గణవ్యవస్థయొక్క విస్తృతికి మూలం. తెలుగులోని ఈ గణవ్యవస్థకూ, కన్నడంలోని గణవ్యవస్థకూ స్థూలంగా చూస్తే ఏకత్వం కన్పిస్తుంది. అయితే, తెలుగులోకన్నా ముందే కన్నడంలో సాహిత్యమూ, లక్షణ గ్రంథాలూ లభిస్తూండటంవల్ల ప్రతిఅంశాన్ని కన్నడంతోపోల్చి చూసుకొని, ఫలానాది కన్నడ చ్చందస్సులోంచి తెలుగులోకి వచ్చిందని: ఫలానాది అక్కడ లేదు, ఇక్కడ ఉందని చెప్పకోవటం మనకు అలవాటయిపోయింది. నిజానికి వేరువేరు భాషలుగా తెలుగు కన్నడం విడిపోవటం మొదలయినప్పటినుంచే ఛందోవ్యవస్థకూడా విడిపోయింది. ఈ రెండింటిలోని ఏకత్వ లక్షణాలు విడిపోవటానికి ముందు కాలానికి సంబంధించినవి కాగా, ఆ తరువాత స్వతంత్రంగా ప్రవర్తించటంవల్ల భేదాలు స్పష్టపడుతున్నాయి. గణాల/గణపర్గాల పేర్ల దగ్గరినుంచి మార్పులు గమనించవచ్చు. సూర్యాది గణాల్లో అన్ని గణాలను కొన్ని పద్యాలకు, కొన్ని గణాలు కొన్ని పద్యాలకూ నియతం చేయటం, వ్యావహారిక దృక్పథంతో సూర్యేంద్రాది గణపర్గాల్లో మొదటి రెండేసి గణాలను అనంతాదుల నాటికి పూర్తిగా తొలగించుకోవటం, చంద్రగణాల ప్రయోగాన్ని ప్రయోజన రాహిత్యం కారణంగా ఉపేక్షించటం తెలుగు ఛందోవ్యవస్థలోని హేతుబద్ధతను నిరూపించే కొన్ని అంశాలు మాత్రమే. రగడలలో మిశ్రగతి రగడను అంగీకరించటం, సీసపద్యాన్ని సృష్టించుకోవటం వంటివి స్వతంత్ర లక్షణాన్ని

లేకుండా పరిశీలించాడు; రకరకాలుగా విశ్లేషించాడు. ఉదాహరణకు కందపద్యం, సీసపద్యం గూర్చిన పరిశోధన, సరిశీలన చూస్తే చాలు, ఆయన నిష్ఠ, పరిశీలనలోని నైశిత్యం స్పష్టపడుతుంది కంద పద్యాన్నిగూర్చి - నాకు తెలిసినంతవరకు గిడుగు సీతాపతిగారి విశ్లేషణ ('తెలుగులో ఛందోరీతులు' 1961) విస్తృతమయింది. ఆ విస్తృతి వెన్నుదన్నుగా నరసయ్య మరో రెండడుగులు ముందుకువేసారు. ఒక విశేషం. గిడుగువారు ఊనికను గూర్చి చేసిన అధునిక విచారణకు పింగళుని 'ఛందశ్శాస్త్రం'లో ఉనికిని నరసయ్య గుర్తించటం (పు. 195). మరొకటి కొన్నాళ్ళ కింద సి. నారాయణరెడ్డి 'మాకందములు' అనే పేర కందపద్యంలోని పొట్టి పొడుగు పాదాలను ఇప్పడు అమలులో ఉన్నట్టు ఒకదాని తరువాత మరొకటిగా కాక, రెండు పొట్టి పాదాలను మొదట, (పూర్వార్థంగా) రెండు పొడుగు పాదాలను ఆ తరువాత (ఉత్తరార్థంగా) కంద పద్యాన్ని 'ప్రయోగించారు.' ఈ తరహాను లాక్షణికంగా 'విషమకంద'మని నరసయ్య గుర్తించారు. గణస్తానాలను బట్టి వివిధ గణాల స్థలాల మార్పులనుబట్టి కంద పద్యభేదాలను విశ్లేషించారు. ఇట్లా చాలా విషయాలను వ్యక్తీకరించారు. సీసపద్య విషయంలో మరింతగా విజృంభించి ముందుకుసాగారు. సీసపద్యం తెలుగు ఛందో వ్యవస్థ సమకూర్చుకొన్న స్వంత ఆస్తి. అధునికంగా ఛందో విమర్శకులలో నాకు తెలిసినంతవరకు సీసపద్యం గూర్చి ఆలోచించిన వారిలో పాడి వెంకటనారాయణ మూర్తి అను వేంకటస్వామి గారు మొదటివారు. ఆయన 189 'లో 'నన్నయభట్టారకుని కవిత్వములోని ఛందో విశేషములు' అనే వ్యాసం ('అముద్రిత గ్రంథ చింతామతీ' 1897 జూన్-జులై) రచించారు. అందులో నన్నయగారి సీసపద్యాల్లో భేదాలను గుర్తించారు. ఆ తరువాత డేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారు. ఆ తరువాత గిడుగువారు. నరసయ్యగారి విచారణ పీరికి దీటుగా ముందుకుసాగింది. రెండుపద్యాల సంపుటి కావటమనేది సీసపద్యం ప్రత్యేకత. ఈ తరహాకు అటు ప్రాకృతంలోంచి, ఇటు జానపద గేయాల్లోంచి ఆకరాలనూ, అథారాలనూ నరసయ్య సంపాదించి, పొసగించి ప్రదర్శించారు. లాక్షణికులు ప్రదర్శించిన సీసభేదాలనూ గిడుగువారు విశ్లేషించిన నన్నయగారి సీసభేదాలను విశ్లేషించటమే కాక పాదప్రతి గణాంత్య సీసం, మొదలయిన అరు భేదాలను విమర్శనగా ప్రతిపాదించారు. గునుగు సీసాన్ని విశ్లేషించాడు. మరొక విశేషం ప్రతిపద్యం విషయంలో జానపద గేయాన్ని ప్రాతిపదికగా చేసి 'దేశ' త్యాన్ని నిరూపించటంఇంకొక విశేషం. ఆయా పద్యాల నడకలను ప్రదర్శించటమే

కాక, రీతి (శైలి) శాస్త్రవిధానంలో పద్యాల ఎత్తుగడలను విస్తృతంగా వివిధ కపుల ప్రయోగాలనుంచి ప్రదర్శించారు. 'శిఖరావోహత', సమాంతర, ద్వంద్వ, ప్రతిద్వంద్వ క్రియా-ప్రతిక్రియా విధానాలను ప్రదర్శించిన తీరు సమ్మృద్ధుల్ని చేస్తుంది. కేవలం ఉదాహరణ ప్రాయంగా మాత్రమే ఇక్కడ కంద - సీసపద్యాల విషయం ప్రస్తావించానుగాని, దాదాపుగా ప్రతి దేశీపద్యం విషయంలోనూ ఇంచు మించుగా ఇన్నిన్ని అంశాల నేపథ్యంలో అన్నన్ని కోణాలనుంచి ఆయన పరిశీలన, విశ్లేషణ నిర్వహించాడు.

జానపదగేయ ఛందస్సులను గూర్చిన అరవ అధ్యాయం ప్రారంభంలో 'పాటలోని లయయే సంస్కరించబడిన రూపముతో సాహిత్యమున ఛందస్సు అగును' అన్నాడు నరసయ్య. దేశీ ఛందస్సులకు సంబంధించి ఆయన సాగించిన వివరణ కంతటికి ఈ అభిప్రాయం ప్రాతిపదిక అనేది సర్వత్రా స్పష్టపడుతుంది. ఈ 'సంస్కరించబడ'టం ఎంత దూరమయినా, అసలు లయ అస్పష్టపడేంతదాక కూడా కావచ్చు. అదట్లా ఉంచి, 'జానపద పాట'లను ఛందస్సులనటం సామాన్య వ్యవహారంలో ఈవాడు ఉందిగాని, అట్లా అనటం, నిజానికి, సమంజసం కాదని నా వివరణలో నాకనిపిస్తున్నది. (తెలుగు ఛందో వికాసం రచించినవాడు నేనూ వీటిని 'ఛందస్సు' అన్నవాడినే మరి.) ఈ పాటలు, నిజానికి సంగీత వ్యవస్థకు సంబంధించి నవి. వాటిని ఛందో వ్యవస్థకు మలచుకోవటం గుర్తుంచుకోవలసిన అంశం. ఈ పాటలు లయ, రాశి, గతుల ప్రాధాన్యం గలవి. అందుకనే వివిధ ఛందస్సులకు వివిధంగా గుర్తించేందుకు పేర్కొన్నట్లు ఆ 'పాట'లకి నిర్మాణపరంగా పేర్లుండవు. పాటలోని విషయ ప్రాధాన్యమిబట్టి పేర్లుంటాయి. ఊయల పాటలు, వెన్నెల పాటలు, చిలుకపదాలు, తుమ్మెదపదాలు వంటివాటి నెన్నింటినయినా ఉదాహరించు కోవచ్చు. ఇట్లాంటి రకరకాల పాటలను ప్రస్తావిస్తూ పాట నిర్మాణానికి సంబంధించి 'కాలఖండాల' వద్దటిని విపులంగా నరసయ్య ప్రదర్శించాడు. (ఈ 'కాలఖండా'లనేవి లయ, తాలాలకు సంబంధించినయి) జానపద పాటల్లో ఈ కాలఖండాలు ప్రధానం కాబట్టి ఆ ప్రత్యేక కాలఖండానికి పదాలు సరిగా ఒదుగనప్పుడు వాటిని సాగదీయటం, కుదించటం సామాన్యం. ఇక్కడ కాలఖండాలకే తప్ప పదాల 'రూపసాధు'త్వానికి ప్రాధాన్యం లేదు. ఈ అంశాన్ని ఛందో లాక్షణికులు అంగీకరించరు. 'రూప సాధుత్వం' వీళ్ళకు అపవరం. ఈ తాత్పర్యాన్ని పరోక్షంగా నిర్దేశిస్తున్నదంటూ

నరసయ్య కవిజనాశ్రయం - వోషాధికారంలోని పద్యాన్ని ప్రమాణీకరించటం (అవ్యా VI పు. 17) గమనించదగింది. 'చెరుకు' అనటానికి బదులు 'చెడాకు' అని మధ్యమాచ్చును దీర్ఘీకరించటం, 'విరహాల' అనటానికి బదులు 'నిరాహాల' అని ద్వీతీసూచ్చును దీర్ఘీకరించటం తప్పన్నాడు రేచన. ఈ సందర్భంలో చమత్కారంగా గుర్తువేసుకోవలసిన సంస్కృతోక్తి ఒకటి ఉన్నది. ఛందోరంగంలో 'అపి గాషం మషం కుర్యాత్, ఛందో భంగం నకారయేత్' అనేది ఆశ్చర్య. 'మాషం' అనే మాటను అవసరమయితే 'మషం' అని కుదించావే తప్ప ఛందో భంగం మాత్రం వేయరాదని ఆశ్చర్యం. జానపదులు కాలఖండాల ప్రాధాన్యాన్నిబట్టి సాగదీయటం, కుదించటం చేస్తే ఛందః ప్రయోక్తలు గురు - లఘు వర్ణక్రమానికి ప్రాధాన్యమిచ్చి అట్లా చేయవచ్చునని భావించారు. ఈ తరహా అరుదయితే కావచ్చుగాని, ఉభయత్రా ఈ తాత్పర్యం వ్యాప్తిలో ఉండిందనే అనిపిస్తుంది. ఇదిగో ఉంది, ఈ సందర్భంలో ఈ పాటల గేయాల శేఖనం గూర్చి నరసయ్య ప్రతిపాదించిన విధానం పరిశీలించదగింది. మౌఖిక సంప్రదాయానికి చెందిన పాటలను శేఖన పద్ధతికి ఒదిగించటం కుదురదు. 'రాయ'బడిన పాటను మరం చదివితే - పాకాలనుసుకే, ఏ అక్షరాలను సాగదీయారో, కుదించారో తెలియదు. సాధ్యమయినంతవరకు తెలుసుకోవటానికి వీలు కలిగించే సూచనలు ఆయన చేశారు. గేయాల నిర్మాణ రీతులను, 'గతు'లను; నడకలనుగూర్చి చేయబడిన ప్రతిపాదనలు గూడా ఆయన పరిశీలనలోని వైశిష్ట్యానికి ఉదాహరించుకోదగినవి.

అయితే ఈ జానపదచ్చందస్సులను గూర్చి విచారించే సందర్భంలో గానీ, రగడలను, లేదా షట్పదులను గూర్చి విచారించే సందర్భంలో గానీ నరసయ్య దృష్టి 'ముక్కాలసరం' మీదికి ఎందుకు పోలేదో స్పష్టంకాదు. అది 'ఆధునిక చ్చందస్సు' కాబట్టి, ఆధునిక చ్చందస్సులను తాను విస్తరించబోవటం లేదు. కాబట్టి ముక్కాల సరాన్ని ప్రస్తావించలేదని సరిపెట్టుకోవచ్చు. కాని దానికి జానపద రీతికి, రగడకు, షట్పాదానికి ఉన్న సంబంధాన్నిబట్టి పరిశీలన సాగిస్తే బావుండేదని నాకనిపించటం సహజం. ప్రస్తుతం అది తెలుగు ఛందో రంగానికి సంబంధించినంతవరకు 'ప్రజ్వల ద్విషయం' అదట్లా ఉంది -

ఈ పరిశోధనలో నరసయ్య సంపాదించిన సమాచారం చాలా విస్తృతం సంపాదించటంలో ఆయన పడిన శ్రమ కారణంగా దానినివ అధిమానం అధికంగా

ఉండటంలో అనౌచిత్యం ఏమీలేదు. ఆ సమావాసాన్నంతా ఏమాత్రం మిగిలి పోకుండానా అన్నట్లు ఈ గ్రంథంలో పిక్కటిల్లి పోతుందా అన్నంతగా ధట్టింపాడు. నిజానికి తొలి అధ్యాయంలోని ఛందోనిరుక్తిలాంటివి లేకున్నా ఫరవాలేదు. కొత్త అంశాన్ని ప్రతిపాదించదలచినప్పుడు తప్ప, మనకన్నా పూర్వం స్పష్టమయిన అంశాలను వదిలి నేరుగా మనం విషయ ప్రవేశం చేయవచ్చు. దానివల్ల ఒక 'బిగింపు' వస్తుంది. అట్లాగే, తాను భావించిన, గుర్తించిన, అవిష్కరించిన ... అంశాలను ఒకటికి నాలుగుసార్లు, లేదా నాలుగు విధాలుగా చెప్పి పాఠకుల మనస్సుకు గట్టిగా హత్తుకొనేట్లు చేయాలనే ప్రయత్నం గూడా కొన్నిచోట్ల పునః పునరుక్తంగా అనిపించే సందర్భాలు గూడా కొన్ని గ్రంథంలో కనిపిస్తాయి. ఇవి పరిశోధకుని ఆత్రానికి సూచనలు కావచ్చునేమోగాని, ఇట్లాంటి గ్రంథాలను రచిస్తున్నప్పుడు అంతటి ఆత్రం ఆక్కరలేదనిపిస్తుంది. అదట్లా ఉంది:

పరిశోధకుడుగా, పరిశీలకుడుగా నిర్ణయాలు, ప్రతిపాదనలు వగైరాలు చేసేప్పుడు తాను స్పష్టపరచుకొన్న విషయాలకు సంబంధించి సరసయ్య ఎక్కడా రాజీపడినట్లు కన్పించదు. అభిప్రాయ భేదాలు ఉత్పన్నమయినప్పుడు తాను విశేషంగా గౌరవించే, అభిమానించేవారి అభిప్రాయాలనయినానరే, మర్యాదా పూర్వకంగానే నిరాకరించటానికి ఆయన ఎక్కడా వెనుకాడినట్లు కన్పించదు. మరొకరినా ఎందుకు? ఇందుకు నా విషయమే ఉదాహరిస్తాను. 'ఎత్తుగీతి' గణ నిర్ణయ సందర్భంలో నా విశ్లేషణను, వివేచనను ఆయన హేతువురస్పరంగానే నిరాకరించాడు. (అధ్యాయ IV. పు. 318 - 321) ప్రాచీన లాక్షణికులు అభిప్రాయాల విషయంలోనూ ఇవే తరహా. ఇక్కడ ఒక చిన్న అంశం. ప్రాచీన లాక్షణికులు గూడా 'సర్వం' తెలిసి ఆకళింపు చేసుకొన్నారనలేము. వారి పరిశీలనలోనూ 'రోపాలు' ఉండవచ్చు. అయినా, అధునిక విమర్శకులకు నా మనవి ఒకటి. వారు చెప్పిన వాటిని కాదనటానికి వెనుకాడనక్కరలేదు. కాదనే స్వాతంత్ర్యం వారి కున్నట్టే మనకూ ఉంది. అయితే వారు 'ఆ' నిధంగా ఎందుకు చెప్పి ఉంటారు అనేది మరొక్కరికే గాదా, తీవ్రంగా ఆలోచించి మాత్రం ముందుకు సాగటం ప్రయోజనవంతంగా ఉంటుంది. ఇదిట్లా ఉంది: ఇన్నిన్ని విషయాలను ఇన్నిన్ని కోణాలనుంచి ఈ గ్రంథంలో పరిశీలన సాగిన సందర్భంలో కొన్ని అంశాలు జూరీ పోవచ్చు. కొన్ని సందర్భాల్లో అభిప్రాయ భేదాలు కలుగవచ్చు. కాగా, ఈ గ్రంథంలో

ప్రతిపాదించిన, నిర్ణయించిన అవకాశాలు కొన్నింటితో మనం వికీభవించ (లేక) పోవచ్చు. కాని, పరిశోధకుని నిజాయితీని, నిష్ఠను మాత్రం శంకించే అవకాశం ఈ గ్రంథంలో ఎక్కడా కలుగకపోవటం విశేషం. పరిశోధన రంగంలో నిజాయితీకి, నిష్ఠకూ అనితరమయిన ప్రాధాన్యం.

‘మహత్వాల్ భారవత్వాచ్చ’ అన్నట్టు ఈ గ్రంథం విషయ ప్రామాణికత్వం, విషయ విస్తృతనిబట్టి కూడా ఉత్తమశ్రేణినందుకొంది. దేశీ చృందస్సులను గూర్చి కూలంకషంగా చర్చించి చందోరంగాన దేశీ విన్యాస వైభవాన్ని మనకు అనుభవం లోకి తెచ్చింది. దేశీ చృందస్సులను గురించి ఈనాడు ఎవరు మట్లాడినా ఈ గ్రంథాన్ని ఉదాహరించక తప్పని పరిస్థితిని తన లోతయిన కృషిద్వారా నరసయ్య కల్పించాడు. అంతేకాదు. అనేకానేకంగా దేశీ చృందస్సుల్లో ఆలనాటినుంచి సాగిన ‘ప్రయోగా’లను రకరకాలుగా ప్రస్తుతీకరించటం ద్వారా అభునికంగా మరింతగా ‘ప్రయోగాలు’ చేపేందుకు ప్రేరణ కూడా కలిగిందాడు. ఒకపై పు చందోవైముఖ్యం పరితర్జనం చేస్తున్న తరుణంలో ఈ విభమయిన ఉత్సాహకరమయిన ప్రేరణ ఎంతగానో ప్రయోజనవంతం కాగలదని వివ్వసిస్తున్నాను.

గాఢమయిన కృషిఫలంగా దేశీ చృందో విన్యాస వైభవ ప్రదర్శకంగా ఈ గ్రంథాన్ని సహృదయుల అందుబాటులోకి తెచ్చినందుకు నరసయ్యను మనసారా అభినందిస్తున్నాను. అయితే, కేవలం ఈ అభినందించటంలో నేను ఆగిపోదలచు కోలేదు. ఈ కృషిని ఆపకుండా మరింత ముందుకు ఆయన సాగించినప్పుడే నా అభినందన సార్థకం కాగలదనే షరతును గూడా విధిస్తున్నాను.

15-3-91

పరంగల్

— సంపత్కుమారాచార్య

ఇదొక విజ్ఞాన సర్వస్వం

చేకూరి రామారావు
Proffessor,
Dept. of Linguistics,
Osmania Univesity.

ఛందో వ్యాకరణాలపైన అనక్తి తగ్గిపోతున్న కాలమిది. కావ్యకళాను శీలమే ఛందో వ్యాకరణ పరిశీలనంకన్నా మేలైనదని ఒక దురభిప్రాయం ఈ నాటికి ప్రబలంగా ఉన్నది.

నా ముట్టుకు నాకు కావ్యానుశీలనం ఎంత ఆనందకారకమో ఛందో వ్యాకరణ పరిశీలనం అంతే హాయిగా ఉంటుంది

మరీ ముఖ్యంగా ఛందస్సును గురించి రాసే వాహూ, మాట్లాడేవాళ్ళూ కరువై పోయారు. గిడుగు సీతాపతిగారూ, రాహురి దొరస్వామికర్మగారూ పోయిన తరువాత ఆ లోపం మరీ కొట్టొచ్చినట్టు కనిపిస్తున్నది. ఎప్పుడన్నా సంపత్కుమార కలిసినప్పుడే ఛందస్సు గురించి కాసేపు హాయిగా మాట్లాడుకోవాలనిపిస్తుంది. అప్పుడప్పుడు కొంచెం గిల్లి తగువు పెట్టుకోవాలనిపిస్తుంది కూడా.

ఆ మధ్యన డా॥ చెన్నకేశవరెడ్డి ఆధునిక గేయ కవిత్వంమీద రాసిన పుస్తకంలో ఆధునిక గేయ చ్చందస్సుల గురించిన సమగ్రంగా సమీక్షించారు. ఇదిగో ఇప్పుడీ డా॥ నరసయ్యగారి దేశి చ్చందస్సులమీద పుస్తకం ఇంకోవిపులమైన పరిశీలక గ్రంథం.

జాతులు, ఉపజాతులు, అక్కరలు, రగడలు, కళిక్కోత్కళిలు — ఇట్లా అన్ని రకాల దేశి చ్చందస్సులమీద ఇది ఒక విజ్ఞాన సర్వస్వం. దేశి చ్చందస్సులపై ఇంత వరకూ వచ్చిన విజ్ఞానాన్ని వడగట్టి తేల్చిన సమగ్ర గ్రంథం.

వివిధ వాద ప్రతివాదాలను విపులంగా చర్చించటం ఈ పుస్తకంలో ఒక సుగుణం. “అదీయును నమంజనమే, ఇదీయును నువితమే” అనే రాజీ ధోరణిలో కాకుండా ప్రతివోటా నిష్కర్షగా తన అభిప్రాయాలు చెప్పారు నరసయ్యగారు. తన తీర్పును దైర్యంగా ప్రకటించారు. మరిన్ని చర్చలకు తావిచ్చే ప్రతిపాదనలు చేశారు. నరసయ్యగారు నాకు తగిన వ్యవధి ఇయ్యలేదుగాని ఈ పీఠికలోనే తగాదా పెట్టుకొని ఉండేవాణ్ణి. ఆపని ఎప్పుడై నా చెయ్యొచ్చు, ఎక్కడై నా చెయ్యొచ్చు.

అనంతని పూర్వం - అనంతని అనంతరం అని ఛందశ్చరిత్ర విభాగం చెయ్యటం, తరువోజ - ద్విపదలలో ఏది ముందు ? ఏది వెనుక (చెట్టు ముందా ? విత్తు ముందా ? అన్నట్టు) అనే వాద పరిశీలనం. శాసనాలను రగడలుగా విభజించిన విధానం, కొన్ని గేయాల్లో షట్పదులను చూపించిన విధానం, కొన్ని రగడల్లో మరో రగడను దర్శించిన విధానం — ఇట్లా ఎన్నింటి గురించో అర్థపడతమైన చర్చలు సాగించొచ్చు. శాశ్వత సత్యాలేవీ ఉండవు. చర్చల ద్వారా విజ్ఞానం పెరుగుతుంది. అందుకు అవకాశం ఇచ్చే పుస్తకాలే మంచి పుస్తకాలు. ఛందస్సు విషయంలో నరసయ్యగారి దేశి చ్ఛందోరీతుల గ్రంథానికి ఆ విలువ (status) ఉంది.

నను మాత్రాకమైన గేయంలో అర్థపాదంమీద గురువువేయటం ద్వారా పాదభేదం కల్పించొచ్చు. ఇట్లాంటి పాదభేదాన్ని మూడో పాదానికి తగిలించటం ద్వారా అర్థ షట్పది ఏర్పడుతుంది. సీసంలో చివరి రెండు సూర్యగణాల్లో చివరి లఘువును గురువుగా రాగయుక్తంగా ఉచ్చరిస్తే ఏర్పడినదాన్ని ఇట్లాంటి పాదభేదంగా భావించటానికి వీలుంది. ముత్యాలసరంలోకూడా కనిపించేది ఈ నిర్మాణ స్వభావమే. ఈ రకమైన ఊహలు 1958లో మాత్రా ఛందస్సుల గురించి అభ్యుదయ పత్రికలో రాస్తూ ఒక సారి ప్రకటించాను. అయితే ఈ రకమైన “అర్థం పాదంపై గురువు” అనే నిర్మాణ సూత్రానికి (Structural principle) ఏ భాషా, సాంస్కృతిక, మానసిక కారణాలు మూలమో నా కింకా అంతబట్టని విషయమే.

ముత్యాలసరం అంటే గుర్తొచ్చింది. రగడలు గురించి స్రస్థావించినప్పుడు నరసయ్యగారు ముత్యాలసరం గురించినకూడా లోతుకు పోవల్సింది. పేజీలు ఎక్కువవుతాయని భయపడ్డారేమో (ఇప్పుడు మాత్రం ఏం తక్కువయినాయని?)

తెలుగు ఛందస్సులో లయ గురించి పూర్వం సీతాలిగాయిక్కరే అర్థ వంతంగా మాట్లాడారు. లయ నిర్మాణాన్ని గురించి పరిశీలించాల్సిన అంశాలు

చాలా ఉన్నాయి. లయ అర్థం కానిది చందస్సు అర్థం కాదు. లయ అంటే భావలయ, అంతర్లయ అని కాదు. శబ్దగుణం. మాత్రా విభజన, గణావృత్తి మాత్రమే లయస్ఫూర్తి నియ్యపు. తెలుగులో పదనిర్మాణం, ఊనిక ప్రవర్తనల గురించి చేసే పరిశోధన లయగు గురించి అర్థం చేసుకోటానికి పనికొస్తుంది. భాషా శాస్త్రం ఇందుకు ఉపయోగించే అవసరమైన పనిముట్టు.

సర్వజనంబులు చూచి భయంపడి (పే. 32) అనేచోట లయ ఊనిక ప్రవర్తనను బట్టి ఏర్పడిందే. పదంలో ఊనిక ఎక్కడెక్కడ పడుతుందో గుర్తుపడితే ఇది అర్థమవుతుంది

మాత్రా పరిగణన కేవలం భౌతిక పరిమాణమీదనే ఆధారపడిలేదు. మానవుల గ్రహణశక్తి (Perception) కూడా ఒక కారణం. భిన్న పరిమాణాల అక్షరోచ్చారణలను సమంగా భావించే మానసిక గుణం ఒకటి ఉంది. విభేదించే అంశాలమధ్య సామ్యాన్ని దర్శించే మానవస్వభావం దీనికి కారణం. దీన్ని Abstraction అంటారు. లయ గ్రహణలో మనఃస్పృశ్చి గురించి సెయ్మూర్ ఛాట్ మన్ The theory of Metreలో ఉపయోగకరమైన విషయాలు చెప్పాడు.

లయను గురించి నరసయ్యగారు మంచి విషయాలే చెప్పారు. ఆయన వదిలిన అంశాల ఆధారంగా వదిలినచోటునుండి ముందుకు పోవాల్సిన అవసరం ఉంది. ఆ మార్గాన్ని స్థూలంగా ప్రదర్శించటంకోసమే పై విషయాలు ప్రస్తావించాను.

నరసయ్యగారి శైలి గురించి ఒకటి రెండు మాటలు చెప్పాలి. ఈ కాలంలో గ్రాంథిక భాషలో సిద్ధాంతవ్యాసం రాయబడి కాలవైపరీత్యం (Anachronistic). గ్రాంథిక భాషమీద నాకు వ్యతిరేకతలేదు. కాని నేటికాలపు వచన రచనకు అనువైన శైలిరీతులు నేటిభాషనుంచే నిష్పన్నం అవుతాయని ఈపాటి కే నిర్ణయం అయిన తరువాత ఇప్పుడు మళ్ళీ దాన్ని తిరగదోడాల్సిన అవసరం ఉందా ? గ్రాంథికంలో రాసినా శాస్త్రగ్రంథాల్లో జయంతిరామయ్య, దూసి రామమూర్తి, భాష్య కారాచార్యులు పంటివారు శాస్త్రసంక్షిప్తతను (Scientific Precision) సాధించారు. నరసయ్యగారు ఆ అదర్శాన్ని గ్రహించాల్సిఉంది. తెలుగు సిద్ధాంత వ్యాసాల్లో కనిపించే, సందర్భానికి అవసరంలేని ఊహామాత్ర విషయాలను వదిలేస్తే బాగుండుదే. మొదటి అధ్యాయాల్లో అవి ఎక్కువున్నాయి. ఆదిమమానవులు, ఆటవికుల

గురించి ఇక్కడ చెప్పిన విషయాల అవసరం ఉందా? “అదీమానవుల ఆత్మ పాల కెరటమై పరపళ్ళు తొక్కినది” అంటూ సినారె గారెప్పుడో ముప్పయ్యేళ్ళ కిందట రాస్తే దాన్ని విపులంగా కోట్ చెయ్యకపోతే ఏమయింది?

అంతేగాక శాస్త్రవచనంలో ప్రశ్నలకు తావిచ్చే విధంగా రాయగూడదు. ఇదీ నరసయ్య గారికి పాఠం చెప్పటానికి రాయటంలేదు. ఆయన మీద చనువు కొద్దీ ముందు ముందు జాగ్రత్త పడతారని రాస్తున్నాను. ఉదాహరణకు ఈ పేరా (పే 23) చూడండి.

“అక్షరము స్వరవ్యంజన భేదముచే ద్వివిధము. ఛందశ్శాస్త్రములో స్వర మునకున్న ప్రాధాన్యము వ్యంజనమునకంతగాలేదు. స్వరమును బట్టియే ఇచ్చట గురు లఘు నిర్ణయము జరుగును. వ్యంజనమునకు విడిగా గణనము లేదు. స్వర యుతమైనప్పుడు (ప్రాణిగా) గణనము జరుగును.”

అక్షర పరిగణనం స్వరాన్ని బట్టి జరుగుతుంది. (అక్షర సంఖ్య, సర్వ సంఖ్య ఒకటే) స్వరపరకం కాకుండా పరస్థానీయమైన వ్యంజనానికి పూర్వ హ్రస్వ స్వరాన్ని గురువుచేసే శక్తి ఉంది” అని అసలు చెప్పవలసిన విషయము. దీన్ని వికదీకరించబోయి “స్వరమును బట్టియే ఇచ్చట గురు లఘు నిర్ణయము జరుగును” అనే ప్రమాద కారకమైన వ్యాఖ్య రచించారు.

అయితే ఇవన్నీ అల్ప విషయాలు. తేలిగ్గా సవరించుకోగలిగినవి.

ఈ కాలంలో ఇంత వస్తు వైపుల్యంతో, ఇంత విషయ పరిశీలనతో ఛందస్సుమీద విజ్ఞాన సర్వస్వంలాంటి ఈ పుస్తకం అచ్చులో చూడటమే ఆనందంగా ఉంది. ఇంత పుస్తకం రాయటానికి ఎంత పరిశ్రమ కావాలి? అచ్చెయ్యటానికి (సుమారు 600 పేజీలు) ఎంత ధైర్యం కావాలి? ఈ సాహసానికి కూడా నరసయ్య గారిని అభినందిస్తున్నాను.

ఇది ప్రజారంజక గ్రంథం కాదు. విద్యార్థురిశ్రమ ఫలితం. దీనికి విద్యార్థిత్వంలో తగిన అదరణ లభిస్తుందని నా నమ్మకం.

10.3.91,

విజయవాడ.

— చే. రా.

కృతజ్ఞులవ్వ

పరిశోధనాపసారాలకు మించిన వాత్సల్యంతో పూర్వంగా సహకరించిన పద్మిన్యేళకులు (Guide) పూ॥ ప్రొ. శ్రీమతి పి. యశోదాకెడ్డి గారికి,

పరిశోధనాకాండను పరిశీలించి వెన్నుతట్టి ప్రోత్సహించిన పూ॥ ఆచార్య విరుదురాజు రామరాజుగారికి,

చర్చల ద్వారా నా అభిప్రాయాలు తెలిపారు వేసుకునే అపకారం ఇచ్చిన సుప్రసిద్ధ చందో విమర్శకులు డా॥ కోవెల సంపత్కుమారాచార్య, ప్రొ. చేకూరి రామారావు, కీ॥కే॥ విద్వాన్ రాఘరి మౌరసామి శర్మల గాల్గకు,

గ్రంథామోదానికి న్యాయమూర్తులైన ఆచార్య కేతవరపు రామకోటిశాస్త్రి, కొర్ల పాటి శ్రీరామమూర్తి, శలాక రఘునాథశర్మగార్లకు

పరిశోధనాపకాశాన్ని, అనుమతిని ప్రసాదించిన శ్రీలక్ష్మీ నరసింహ సంస్కృతాంధ్ర కళాశాల పాలకవర్గానికి, కోరినదే తడవుగా గ్రంథాలు, వ్యాసాలు, పరిశోధనాపత్రాలు అందించిన వివిధ విశ్వవిద్యాలయాలు, ప్రైవేట్ గ్రంథాలయాధి పతులకు, వ్యాసకర్తలకు, పరిశోధకులకు, సహకరించిన ఎందరో మిత్రులకు,

అన్యుపనుల్లో సహకరించిన రాఘవేంద్ర, నాగేంద్ర, వోల్గా (విజయవాడ) ముద్రాపకులకు, ఆడినుండి వెన్నుదన్నై నిలిచిన అడ్డాంగి శ్రీమతి సీతకు,

అభిమానంగా, అల్పవ్యవధిలో అభిప్రాయాలు రాసిచ్చిన డా॥ కోవెల సంపత్కుమారాచార్య, ప్రొఫెసర్ చేకూరి రామారావుగారలకు

కోసుకుంటున్న ఈ ఫలానికి మూలమైన ఎందరో పూర్వ మహాను భావుల సాహిత్య కేదార కృషికి.....

మనఃపూర్వంగా.

— సంగనభట్ల నరసయ్య

విషయ సూచిక

(A) ప్రారంభదశ (మొదటిభాగము) 1-175

అధ్యాయము I   [ఉపోద్ఘాతము] 1

ప్రాస్తావిక-3, ఛందోనిరుక్తి-6, ఛందఃప్రశస్తి-9, ఛందోఽవిర్భాషము-16, ఛందోఽంగములు-22, (1) అక్షరము-23, (2) గణములు - 29, (3) పాదము-62, (4) పృత్తము-70, (5) లయ-74, (6) యతి-78, (7) ప్రాసము-101, (8) ప్రాసయతి-112)

అధ్యాయము II   [ఛందస్సంప్రదాయములు] 117

మార్గి-దేశి-119, ఛందఃపరంగా మార్గి-దేశి-122, దేశి-శుద్ధదేశి-124, దేశిచ్ఛందస్సుల నిర్వచనము-126, దేశిచ్ఛందస్సులకుగల స్వయంప్రతిపత్తి -127, దేశిచ్ఛందో నిర్దేశనము-131.

అధ్యాయము III   [శాస్త్ర పూర్వయుగపు ఛందస్సులు] 135

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము నందలి దేశిచ్ఛందస్సు-137, ప్రాచీన ఛందోగ్రంథము-140, నన్నయకు పూర్వపుశాసనములలోని దేశిచ్ఛందస్సు-143 (అ) ద్విపద-144, (ఆ) తరువోజ-147, (ఇ) సీసము-148, (ఈ) రగడలు-155, (ఉ) అక్కరలు-160, (ఊ) కందము-166, (ఋ) ఆటవెలది, తేటగీతి-169

(B) వికాసదశ [రెండవ భాగము] 177-568

అధ్యాయము IV   [శాచలు] 179

1) కందము - 181

కందలక్షణ పరిశీలనము-181, కందధేదములు-184, అర్హకందము-193, విషమ కందము-194, కందపు నడకలు-194

2) ద్వీపద - 203

లక్షణము-203, పాద వ్యవస్థ-204, ప్రాకృతాది భాషలు-ద్వీపద-205, ద్వీపద-పాలుకురికి సోమన-207, ప్రాసయతి-209, యతి-214, గణములు-217, నడకలు-222, ద్వీపద-ఇతర ఘండములు-227

3) తరువోజ - 232

లక్షణము-232, ద్వీపద చరిత్ర-233, తరువోజ-ద్వీపదల సంబంధము-236

4) అక్కరలు - 241

తెలుగు కన్నడముల జాంధవ్యము-241. మహాక్కర లక్షణ పరిశీలన-247, మధ్యాక్కర లక్షణ పరిశీలన-248, అంతరాక్కర లక్షణ పరిశీలన-253, అక్కరల యతి పరిశీలన-253, మధ్యాక్కర యతి-256, అంతరాక్కరయతి-262, అక్కరల నడకలు-264 (మహాక్కర-265, మధ్యాక్కర-265, మహాకర్కర-269, అంతరాక్కర-270, అల్పాక్కర-270)

5) ఉత్సాహ - 274

లక్షణము-274, ఉత్సాహము-దేశిచ్ఛందము-275, ఉత్సాహ- విషమ సీసము-277, ఉత్సాహ - జానపద గీతము-278, కపుల ప్రయోగములు-279

6) త్రిపద - 283

లక్షణ విమర్శ - 283, త్రిపద - కన్నడము - 286, కవి ప్రయోగము-288

7) చాపద - 291

మాత్రా ఘండము - చాపద - 291, ప్రాకృత చాపద - 293, చాపద ప్రయోగము 295, కర్ణాట చాపద-296, వితాళ చతుష్పద-299

8) షట్పద - 302

లక్షణ పరిశీలన-302, షట్పద-ప్రాకృతము-304, షట్పద తెలుగుకపుల ప్రస్తావన-306, శరషట్పద-307, కుసుమ షట్పద-308, భోగషట్పద-

309, భామినీషట్పద-310, పరివర్తిని షట్పద-310, వార్ధక షట్పద-311, షట్పద-ఇతర ఛందములు-312.

9) విషమగీతులు - 316

గీతి భేదములు-317, ఎత్తుగీతి-318, ప్రగీతి-322, మేలనగీతి-322, మలయగీతి-323.

10) ఉద్భవమాలా వృత్తములు -326

మాలావృత్తముల స్వభావము-326, సామాన్య లక్షణములు-327, దేశీయత్వ నిర్ధారణము-330, లయగ్రాహి-335, లయవిభాతి-338, లయహారి-339, త్రిభంగి-339, లాక్షణి-340, రమణక-341, దర-342, లలిత-342, ఘననినద-343, శాలార-343.

అధ్యాయము V

(ఉపజాతులు)

(345) 1

1) సీసము - 3

సీస విశిష్టత-3, సీసము-సంస్కృత ప్రాకృత ఛందములు-4, సీసము-పుట్టుక-11, సీసము-గేయము-12, పాదముల సంఖ్య-14, సీస భేదములు-16, పడిని బట్టి యేర్పడు సీసభేదములు-22, ప్రాసయతిని బట్టి సీసభేదములు-23, అంత్యప్రాసలనుబట్టి సీసభేదములు-29, గణములను బట్టి సీసభేదములు-36, విషమసీసము-44, గునుగు సీసము-46, భార చాల్యమును బట్టి సీసభేదములు-48, సీసము-గేయగుణము-51, సీసము-ఇతర సంవాద ఛందములు-54, సీసము పైగీతి-56.

2) ఆటవెలది - 68

ప్రాచీనత్వము-68, లక్షణ పరిశీలన-70, యతి-ప్రాసయతులనుబట్టి ఆటవెలది భేదములు-73, ఆటవెలది నడకలు-75.

3) తేటగీతి - 79

లక్షణ పరిశీలన-79, ప్రయోగ వైరళ్యము-80, తేటగీతి-ప్రాస-81, తేటగీతి-అంత్యప్రాస-83, యతి-ప్రాసయతులను బట్టి తేటగీతి భేదములు-84, తేటగీతి నడకలు-86, తేటగీతి ఇతర ఛందములు-89.

4) మంజరీ ద్వీపద - 92

లాక్షణికరణము-92, ప్రాసయతి-93, పాదాంత విచ్ఛేదము-95, జానపద గేయము-97, కావ్య ప్రయోగము-98, నడకలు-100.

5) రగడ - 103

సామాన్య లక్షణములు-104, రగడప్రాకృత చ్ఛందస్సులు-105, మాత్రా ఛందస్సులు-106, రగడ ప్రాచీనత-110, రగడ గేయచ్ఛందము-112, రగడ భేదములు-114, విశేష రగడలు-120, కళికోత్క-శికలు-124, రగడలు - రేకులు-126, రగడలు-తాళములు-129, రగడ ఇతర సంవాద ఛందములు-139.

అధ్యాయము VI [జానపద గేయచ్ఛందస్సులు] (489) 1

గేయచ్ఛందముల జనకత్వము-3, శిష్టకవుల జానపద గేయోద్ధరణ-5, సృక్తిర్హత జానపద గీతములు-6, గేయనిర్మాణము-13, గేయగుణములు (కాలఖండములు)-14, పాదములు-21, మాత్రాగణన/లేఖన విధానములు-23, నడకలు-29, జానపద గేయములు-దేశిచ్ఛందములు-32.

అధ్యాయము VII [దేశిచ్ఛందస్సులలో చిత్రకవిత] (527) 39

చిత్రకవిత-సృయోగ ప్రియత్వము-11, చతుర్విధ కవితలు-43, శబ్దాక్షర చిత్రకవిత (అ) భ్రమకము-44, (అ) అనులోప విలోమములు-46, బంధగర్భకవిత-48, చతుర్విధ అష్టవిధ కందములు-51.

అధ్యాయము VIII [ఆధునిక యుగములో దేశిచ్ఛందస్సు] (545) 57

దేశిచ్ఛందస్సుల ప్రయోగ బాహుళ్యము-59, ఛందోనవ్యత-60, కొత్త ఛందముల సృష్టి-62, ఛందోపీనత (వచన పద్యము)-63, సింహాప లోకనము-64 [అనుబంధములు-65, సంప్రతించిన గ్రంథాలయములు, పత్రికలు, సంచికలు-67, సంకేతవర్ణ వివరణ-69, సంప్రతించిన గ్రంథములు-71, తప్పొప్పుల పట్టిక-569]

సూచన : అధ్యాయము 5 మరియు 6 ఒకటవ పేజీ సంఖ్యతో ప్రారంభమైనవి. అసౌకర్యమునకు మన్నించగలరు. పేజీ సంఖ్యతో అధ్యాయసంఖ్య ప్రతి పుటలో కలదు. గమనించిన అసౌకర్యము తగ్గను.

పునరాలోచనలో...

పూ॥ చేరా, సంవత్సరమారలు తమ అభిప్రాయాల్లో నాకు ప్రోత్సాహంతో బాటు చాలా విలువైన సలహాలు ఇచ్చారు. వాటిని అవరంగా స్వీకరిస్తున్నాను.

ఐతే వారిద్దరూ రగడలపద్ధ ముత్యాలనరంగూర్చి పరిస్తావించాల్సిందన్నారు. చారిత్రక నేపథ్యంలో క్రమవిరాసం గూర్చి విమర్శిస్తున్నప్పుడు అధునిక వికృతి ఐన ముత్యాలనరంను అక్కడ విమర్శించడానికి యోగ్యస్థానంగా భావించలేదు. ఇంకో భయంకరమైనది. ముత్యాలనరంగూర్చి ముక్తుకుంటే మరో గ్రంథం అవుతుంది. అంతేకాదు అధునిక చృందస్సులగూర్చి నా స్రవాణికలోనుండి విస్తృతి భారం దృష్ట్యా తొలగించాను. ముత్యాలనరం మీద ఇప్పటికే వచ్చిన వ్యాసాలు, విమర్శలు గ్రంథరూపంలో తేవాలనీ, ఒక చర్చాగోష్ఠి నిర్వహించాలనీ సంకల్పం ఉంది.

ఈ గ్రంథం ఇంత విస్తారం కావడాన్ని నా పరిశోధనాశ్రమే పెద్దది. చాలా విస్తృత పరిధి ఇది. అంశం పరిధి తుదింబాలని పరిశోధనా కాలంలో అనుకున్నా ఒక ప్రామాణిక గ్రంథం అవుతుందనే పేరాశతో ఆలోచన మానుకున్నాను. ఇక అధునిక చృందస్సులను మరొకరు పరిశోధించడాన్ని పూనుకునేంత పెద్ద విషయం. నాకే ఉంది ఈ ఆలోచన.

ధీసిర్ రాసిన్నాటికి అచ్చువేసేనాటికి మధ్యగల ఈ అర్థ దశాబ్ది కాలంలో అనేకంగా అభిప్రాయాలు మారుతూ వచ్చాయి. అలన్యంఐతే గ్రంథం అచ్చువేయక పోవాల్సివస్తుందని భయం వేసింది. అభిప్రాయంకు అనుగుణంగా కొన్ని మార్పులు చేసాను. ముఖ్యంగా ప్రాజ్ఞన్నయ యుగపు దేశీచృందస్సులలో శాసనస్త చృందస్సుల

విషయంలో ప్రొ. కొర్లపాటి శ్రీరామమూర్తి వంటి పెద్దల సూచనలు స్వీకరించాను. సంధిగంగా ఉన్న శాసనచ్ఛందస్సులను తొలగించాను. ఐనా శాసన భాష, లిపి, లేఖన, ఉచ్చారణ విధానాలు అర్వాచీనులకు ఇంకా సంధిగ్ధ ప్రాయాలే ఐనపుడు ఛందస్సులూ అంతే.

భాష విషయంలో చేరాగారి అభిప్రాయంతో నాకు భేదాభిప్రాయంలేదు. నేను వ్యావహారికాభియోగం. ఐనా భ్రమరకీటక న్యాయం చొప్పున ఛందస్సంబంధంగా విషయాలు పాక గ్రంథాలు, పత్రికల్లో గ్రాంథికంలో చదివి భాష గ్రాంథిక వ్యవహారిక రూపాల సరిహద్దుల్లో నిలిచి నట్టయింది. ఐనా యడాగమాలు, ద్రుతకావ్యాలు లేకుండా, విసంధులు పాటిస్తూనే రచన కొనసాగింది.

‘నిత్యా ప్రవాహినీ దేశ్యా’ అన్నట్టు దేశీ విషయంలో త్వరితగతిమార్పులు సహజం. వీటి గతకాలపు పోకిళ్ళు, చారిత్రక క్రమ వికాసాలు స్పష్టంగా పట్టుకోవడం చాలా శ్రమతో గూడినపని. అలలు ఉద్యమించే ఇసుక తీరాల్లో పావముద్రల్లాంటివి ఇవి. ఇక్కడితో నాపని (పరిశోధన) అపేదిలేదు. అలా అని నేనొక్కణ్ణే సమగ్రత్వం సాధిస్తానని అత్యాశలేదు. విపులాచప్యద్యీ - కదా !

— రచయిత

అంకితము

పూర్వ పితరులు || డా॥ సర్వభాయమ్మ || డా॥ శ్రీ॥ సంగనభట్ల వెంకన్న గౌరవ

తెలుగులో దేశీ ఛందస్సు ప్రారంభ వికాస దశలు

ప్రారంభ దశ
[మొదటి భాగము]

అధ్యాయము - 1

1. ప్రాస్తావిక

మానవుడు అనుభూతిపరుడు. సుఖదుఃఖాత్మకమగు తన అనుభూతులను వ్యక్తమొనర్చుటకు, పరులకు పంచియిచ్చుటకు యితర ప్రాజీకోటికన్న విశేషమైన ఇంద్రియ నిర్మాణము కలిగి ఉన్నాడు. అదిమ కాలము నుండియు తన సంఘర్షణాత్మక జీవన సమరములో అనుభూతి వ్యక్తీకరణము ఏదో ఒక విధముగ సాధించుచునే యున్నాడు. ఛాష పుట్టుకకు ముందు నుండియు అంగవాలనము, బాషారహితములగు కేకలు, అరుపులు, వేటాడి తెచ్చిన జంతువుల చర్మముతో తయారు చేసుకొన్న వాద్యములు, వ్యక్తీకరణకు దోహదమొనర్చినవి. సామూహిక నృత్యములలో అణవికులలో భాష, భావములకన్న హస్తాత్మకమైన కేరింతలు, గంతులు, వాద్య ధ్వనులు ముఖ్యములై ఉండును. నృత్యములలో ఆనందానుభూతి వ్యక్తమొనర్చగల్గినాటికి లయ, మాధుర్యము, మానవ హృదయము నాకర్షించినవన వచ్చును. నృత్యము పిదప నృత్యము, ఆపై నాట్యమని అనుభూతి వ్యక్తీకరణము లోని అభివృద్ధి దశల పౌర్వాపర్యమును భరత మహర్షులు నిష్కర్షించిరి. మానవ సంస్కృతీ చరిత్రకారులును ఇట్లే వివరించిరి. ఆధునిక బాషా శాస్త్రజ్ఞులు సైతము భాష తొలినాళ్ళ నుండియు లయ, లయానుగుణమైన గేయము, గేయ సంస్కార రూపములో కవిత్వము, భావ వ్యక్తీకరణానుకూలమైన వ్యవహారభాష కాలక్రమానుగతములని నుడివిరి.¹

లయ అత్యంత ప్రాచీనమైనది. ప్రకృతిలో అంతర్లీనమైయున్నది. మానవుని ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు లయూత్మకములు. సూర్య చంద్రోదయాదులు. ఋతువుల కాలముల గమనాగమనములు లయ బద్ధములు, కోయిలల కుహారావములు, సముద్రపు టలల తాకిళ్ళు, గమనము నందలి స్థాదచాలనము అన్నియును లయబద్ధములే. ప్రకృతియే మానవునకు లయ నేర్పినది. శ్రమలో శ్వాసప్రక్రియకు గల అనుబంధము వలన కట్టెలుకొట్టినను, చెట్లు కోసినను, రాళ్ళు పగులగొట్టినను, ఛాన్యము దంచినను ఏతాము ఏత్తినను లయ లేనిదే పనిలేదన్నట్లుండును.

ఇట్లు మానవుని జీవనవిధానముతో ముడివేసికొన్న లయ నృత్యములో, పాటలో, సంగీతములో అనివార్యమైనది. లయ కారణముగా ఈ మూడును ఒకే

తల్లి బిడ్డలనవచ్చును. దీనిని క్రిష్టియన్ కాన్వెల్ సప్తమముగా ఇట్లు వివరించినాడు “Indeed one could makeout a case for the supposition that music itself was generated at the same time as primitive poetry and that an aboriginal physical rhythm expressed in gestures and leapes and in artificial noises made by beating sticks and stones was the common parent of Dance, Poetry, and music”². ఇట్లు మాతృక కాదగిన లయ సంగీత నృత్యములందు తాళశబ్ద వాద్యమై, సాహిత్యమునందు భందమై నిలిచినది, లయతో పుట్టిన పాటయొక్క చాలప్రమాణమును కొలుచు సాధనముగ ప్రారంభమైన ఛందస్సు పాటతో అనివృద్ధి చెంది సాహిత్యము అందలి పద్యములలో అనివార్యబంధమై, చాలక్రమమున విశాల పరిధి యేర్పడి తక్కిన సాహిత్యశాఖలతో ఒక శాస్త్రరూపమును సంతరించుకొని నిలిచినది.

గేయములను పాడునప్పుడు ఉచ్చారణకాలమును కొలిచెడు ఈ శాస్త్రము అత్యంత ప్రాచీనకాలముననే అభివృద్ధిచొందినది. ప్రపంచమందలి అతి ప్రాచీన మానవ నిర్మిత సాహిత్యముగా పేరుగాంచిన పేదములలో ఛందస్సులు పేరులతో, నిర్ణీతలక్షణములతో ఉపయోగింపబడినవన్నచో అంతకుముందే ఈ శాస్త్రమభివృద్ధి పరచున సున్నదన్నమాట. ఇంత ప్రాచీనమును, సుప్రసిద్ధమును ఐన ఈ శాస్త్రము పింగళుడు మొదలుగ అనేకులగు లాక్షణికులచే లాక్షణీకరణమొంది, కవులచే లక్ష్య రుద్ది నొంది చాలాకాలమునుండి పలుభాషలలో, పలు ప్రాంతములలో పెక్కు శతాబ్దముగా ఎనలేని అభివృద్ధిని సాదించినది. భారతదేశమొక అఖండ భూమిమైనను ఇంకరి అనేక ప్రాంతములు భిన్న, భిన్న భాషా సాహిత్య సంస్కృతులతో బేడించుట చేతను స్రవ్యేక ప్రాంతముల ప్రాంతీయముడ్ర అయా భాషలపై, సాహిత్య సరిస్కృతులపై ప్రగాఢమగుబడేతను అఖండ మొకప్రక్క, భిన్నత్వమొకప్రక్క సమాంతర స్రోతస్సినై అంతర్గత ప్రవాహము నొందుచునే యున్నవి. భిన్న ప్రాంతీయ భాషా సాహిత్యములలో కన్న మార్పులకు, ఆ ప్రాంతపుష్టుల అభీష్టము నకు అనుగుణమైన అభివృద్ధిలో భాగముగా, ఛందశ్శాస్త్రము కూడా (తెలుగుభాషలో) తక్కిన సోదర ద్రావిడ భాషలతోబాటు (సంస్కృత భాషలోని పారంపరికాభివృద్ధితో గాటు) దేరియమైన అభివృద్ధిని గూడ గాంచినది.

భారతదేశమున అన్నిప్రాంతములకు సామాన్యమైన సంస్కృత భాషలో దీనికి పేదాంగములలో నొకటిగా గౌరవముతో పాటు శాస్త్రీయమైన స్వరూపము

అత్యంత విస్తృతపరిధిలో నేర్పడినది. కాలప్రమాణములో కనిపించిన మాత్రా ప్రమాణమును తీసికొని ఏకమాత్రికము, ద్విమాత్రికములైన లఘు, గురుపులతో ప్రత్యక్షరమును కొలుచుచు, ఏకాక్షరము మొదలుగ షష్టింశత్యక్షరములు గల పాద వ్యవస్థ నేర్పరచి, ప్రయోగసాఫల్యము పరిశీలించకయే కేవల శాస్త్ర ప్రమాణబుద్ధితో కోటానుకోట్ల పృథ్వులను గుర్తించుట జరిగినది. ఆశ్చర్యకరమగు నీ పద్ధికరణ మున శాస్త్ర విస్తృత పరిధికోణాలు సర్వభందముల అంతర్లీనత్వము సిద్ధించి, ప్రాచీనభాషలకు సహజములైన తత్త్వప్రాంతీయ భందస్సుల స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి మరుగున పడినది. కాని స్వజాతి భాషాసాహిత్యాభిమానులగు తత్త్వప్రాంతీయుల దోహదము మూలమున అనూదేయములగు భందస్సులకు అస్తిత్వము లభించినది. తెలుగు భాషకు సహజమైన అట్టి దేశీయమగు భందస్సుల ఉనికిని, సమగ్ర రూప మును, అవిభావ వికాసములను సంస్కృతభాషలోని పారంపరిక భందశ్చాస్త్ర విషయములలో గల విభేదమును, కాలగతిలో నిలదొక్కికొన్న వాని అస్తిత్వమును పరిశీలించవలసిన అవసరమెంతైన కలదు.

“మార్గసాహిత్య ప్రాబల్యమున మరుగుపడి అంతరించిపోవుచున్న మన ప్రాచీన దేశీ సాహిత్యము నుద్ధరింపవలసిన యావశ్యకత.”³ భాషా విషయము లందువలెనే, భందసాహితీ రీతులందును గల దేశీ సంప్రదాయమును వాని విశేష లక్షణములను పరిశీలించవలసిన అవశ్యకత⁴, భిన్నభాషలలోని దేశీ రచనలకు గల సరస్వర సంబంధాన్వేషణము, భిన్నములగు నీ భందరీతుల మూల తత్త్వ పరిశీల నము⁵, ఈ గ్రంథ రచనమునకు ప్రాతిపదికగా దేశీ భందముల విషయమును గ్రహించుట జరుగుచున్నది.

—X—

అ థ స్సా చి క లు

1. “Language, its Nature, Development, Origin”

—Otte Jespersen

2. “Illusion & Reality”(The birth of Poetry)

—Christopher Caudwell Page. 2

3. “వక్షిణదేశ భాషా సారస్వతములు - దేశీ” (కొలిపలుకు) పు V

— కోదాన కామకృష్ణయ్య

4.   ”   ”   ”   పుట 3

5.   ”   ”   ”   (దేశీ రచనలు) పు. 247

2. చందో నిరుక్తి

చందశ్శాస్త్రము ఆత్యంత ప్రాచీనమైనదగుటచేతను, వేదము చందోబద్ధమగుటచేతను, చందశ్శబ్దమునకు విస్తృతమైన విలక్షణమైన, అర్థపుష్టియున్నది.

వైదిక శబ్దశాస్త్రముగా ప్రమాణీకృతమైన నిరుక్తము “ఛందాంసి ఛాదనాత్”¹ అని నిర్వచించుచున్నది. ఛందము² ఛాదకమని [తౌడుగువంటిదని] దీని అభిప్రాయము. ఖావమును ఖా³లో చెప్పనప్పుడు ఛందస్సు ఆ ఖావనకు అందమైన అచ్చాదనమై ఒప్పునని ఖావింపవచ్చును. మంత్రమయి అయిన దేవతను ఛందోమయమైన మంత్రము అచ్చాదించుటచే ఛందము ఛాదకమని అభిప్రాయమై యుండును. “అచ్చాదకత్వాత్ ఛందః”³ అన్న సాయణుని వాక్యమును ఇదే అర్థమును సమర్థించుచున్నది. “ఛంద్యతే అనేనేతి ఛందః, ఛదినంపరజే”⁴ అని సిద్ధాంతకాముని ఛాత్వర్థమును చెప్పుచున్నది. సంపరణ మనగా చక్కగా ఆవరించియుండుట. ఇది కూడా పై యాస్కుని నిర్వచనముపలెనే ఉన్నది. మంత్రమయి అయిన దేవతను ఛందోరూపమైన మంత్రము చక్కగా ఆవరించియున్నది. అనగా మంత్రము దేవతారూపమును చక్కగా నిర్వచింప జాలి, ప్రత్యక్షీకరింప జాలియున్నది. కనుక ఆ దేవతను స్పష్టగా, స్పష్టపరుపజాలు మంత్రమునకు ప్రాణభూతమైన ఛందము ఆవరణాత్మకమగుట యుక్తమే.

చందశ్శబ్దమునకు వేదమని, అభిప్రాయమని, ఛందశ్శాస్త్రము అని అమరకోశము సుదుపుచున్నది. వేదము ఛందోబద్ధమైన వాఙ్మయమగుటవలన, లౌకికమగు వాక్కులు [నిత్య వ్యవహారములోనివి] ఛందోహీనము లగుట వలన వేదమును ప్రాచీనులు ఛందమని వ్యవహరించి యుండవచ్చును. ఛాందసమనగా వైదికశైలి, ఛాందసుడనగా వైదికశైలిలో పరనము లేదా ప్రపర్తనము గలవాడన్న లౌకికార్థములు దీనినుండి వచ్చినవి. అట్లే ఛందమునకు ‘అభిప్రాయమ’న్న అర్థము; సుఖదుఃఖానుభూత్యాత్మకమగు అభిప్రాయ ప్రకటనమునకు ఛందస్సువయోగింపబడుటచే వచ్చి యుండును.

కాని పై అభిప్రాయము లన్నియు స్పష్టార్థముతో ప్రస్తుతమున కుపకరించుటలేదు. ఛందస్సనగా గమనము, నడక అన్న అర్థము వైదిక షడంగములలో ఛందస్సును వేదమునకు పాదములని⁵ చెప్పుటలోనే కలదు. ఛందస్సు, ఋషి, దేవత తెలియనిదే ఏ వేదమంత్రమైనను ఉచ్చరింపరాదని కాత్యాయనుడు చెప్పుటలో గేయరీతి తెలియక వేదమంత్రము గానము చేయరాదన్న భావన ఇమిడియున్నది. గానవిధానము తెలియక గేయము శోభించదు.

“ఛందయతి అహ్లాదయతీతి ఛందః” అని అమరకోశమున వేరొక్క నిర్వచనమున్నది. దీనిని బట్టి ఛందము అహ్లాదనార్థమని బోధపడుచున్నది. నిజమునకు సాధారణమైన వాక్కులకు ఛందోబద్ధమైన వాక్కులకు ఉచ్చారణా సందర్భమున అహ్లాదజనకత్వ మనెడు ప్రధాన భేదము ఉండనే ఉన్నది. ఛందోహీనమగు శబ్దము అహ్లాదకరము కాకుండుటకు కారణము ఆ శబ్దోచ్చారణ సందర్భమున తద్విషయకమగు శ్రవణ సుఖగత్వము లేకుండుటయే. శ్రవణపేయతను అపాదించుటచే ఛందమునకు అహ్లాదకారి అనెడు అభిప్రాయము ఏర్పడినది. దీనికి భరతుని వాక్యమే ప్రమాణము. తన నాట్యశాస్త్రమున “ఛందోహీనో న శబ్దోస్తి నచ్చంద శ్శబ్ద వర్జితః⁶ మ్యని శబ్ద-చ్ఛందముల అవినాభావత్వమును తెలిపినాడు. నాట్యము అహ్లాదముకొలుకుదేశింపబడుటచే అహ్లాదకారియగు శబ్ద ప్రయోగము అవసరమని, తద్బిన్నమగు శబ్దములు త్యాజ్యములే యని, శబ్దమునకు సౌందర్యము నాపాదించు ఛందము అత్యంతావశ్యకమని, శబ్దము, ఛందము పరస్పర మొకటి లేక ఒకటి ఉండజాలవని అతని అభిప్రాయము. కనుక ఛందమునకు అహ్లాదకారి. అనునదే సమంజసమైన యర్థము. ఛందస్సునకు సంతసించు, సంతసంపడేయు అను అర్థములు గల ఛందోభాతువుతో సంబంధము కలదని దా॥ గిడుగు వేంకట సీతావతి గారనిరి. ⁷

“ఛందస్ అనే సంస్కృత పదమునకున్న, స్కందో [Scando] అనే లాటిన్ పదమునకున్న సంబంధమున్నది. స్కందో అంటే చేదించడము, విభజించడము అని అర్థము⁸ అని యిలుకారి నారాయణరావుగారు భాషాశాస్త్ర దృష్టితో సంస్కృతభాషకు సౌందర్య భాషమైన [ఇండో-యూరోపియన్ కుటుంబములోని] లాటిన్ తో శాబ్దిక సంబంధమును వివరించెరి. ఇన్ని అక్షరములు, ఇన్ని పాదములు, అన్న విచ్ఛేదరూపమే ఛందస్సునెడు పై అభిప్రాయమును “యదక్షర పరిమాణం తచ్చందః⁹ యదోక్షర సంస్థాపచ్ఛేదకం ఉచ్యతే”¹⁰ అన్న వాక్యములు సమర్థింప.

చున్నవి. అయానుగుణ్యమగు విభజనము ఛందోలక్షణమగుటచే స్కందో, ఛందశ్శబ్దములు ఒకే కుదుట పుట్టిన వవవచ్చును.

ఇట్లు ఛందశ్శబ్దము విచ్చేదనారూపమై అయావిష్కారకమై అష్టాద మొన ద్చునదని నిర్ణయింపవచ్చును.

— X —

అ థ స్సూ చి క లు

1. యాస్కుడు - నిరుక్తం - 7-12.
2. ఛందము - ఛందస్సు అనే అర్థంలో “లౌకిక వ్యవహారం”లో ఉన్నందున ఈ గ్రంథమందు సమానార్థకంగా వాడబడుచున్నది. “నెఱయంగా నీ ఛందము తెఱగెఱుగక” — కవిజనశ్రయం I-6 - ప్రయోగం.
3. ఋగ్వేద భాష్య భూమిక - సాయణుడు.
4. సిద్ధాంతకౌముది - చురాదిగణం - 1577.
5. ఛందః పాదాతు వేదస్య - పాణినీయ శిక్ష - 41-42.
6. నాట్యశాస్త్రము - XIV - 44.
7. తెలుగులో ఛందోరీతులు - 8-2.
8. మాత్రాఛందస్సులు - చిలుకూరి నారాయణరావు - “వ్యాస సంగ్రహము”
(తెలికిచెర్ల సంపా.)
9. ఋక్స్వాసుక్రమణిక - శాత్రూఘ్నముడు.
10. ఆధర్వవేదీయ బృహత్స్వాసుక్రమణీ.

★ ★ ★

3. చందః ప్రశస్తి

ప్రాచీన వైదిక వాఙ్మయము భారతీయ సాహిత్యములో పరమ ప్రమాణ మగుట చేతను, వైదిక వాఙ్మయము ఛందోబద్ధమగుట చేతను ఛందస్సునకు అది నుండి అమితమైన గౌరవము లభ్యమయినది ఛందస్సుయొక్క ప్రాశస్త్యమును గుర్తించిన వారగుటచే వేదకవులతోబాటు వైదిక సారస్వతమునకు సంబంధించిన మహర్షి కవులు సర్వులు ఛందస్సునకు అత్యధిక ప్రాధాన్యము నిచ్చినారు. నాచ్చందసి వాగుచ్చరతి¹, ఛందో హీనో న శబ్దోస్తి² వంటి వాక్యములు ఛందోమయమైన ఉత్తమ సాహిత్యమును దృష్టిలో నుంచుకొని చెప్పిన వాక్యములే. ఛందస్సు తెలియక వేద పఠనము నిర్వీర్యమని³ మంత్రములో ముషిదేవతలతోబాటు ఛందము తుల్య ప్రాధాన్యము కలదని వారి శాసనము. ⁴

కడు కవితా మహిమకు, దివి

రెడు కవికిచ్చదువు తెలుగెరింగి నఁ గాకె

క్కడ నుండి వచ్చు బెడఁగడ

రెడు కబ్బము నెప్ప ఎరు పరిజ్ఞాన మిలన్ ⁵

అని తెలుగులో అద్య చ్ఛాందసికు డగు రేచన ఈ చదువును [ఛందశ్శాస్త్రము] ప్రశంసించినాడు. కవిత్వము ఛందోమయమని భావించుటచే రేచనాదులట్లు పలికినారు. ఒక దశలో తెలుగు కవిత్వమున ఛందోహీనమగు పదనమున కాదరము తక్కువ అని భావించుటచే కాదోలు నిర్వచన కావ్యములు వెలసినవి⁶. ఛందోమయత్వము వలన కలిగెడు అస్థోదము, ఛందః ప్రయోగము వలన ప్రదర్శితమగు పాండిత్య ప్రకర్ష కవులచే, లాక్షణికులచే ఛందస్సునకు ధృపీట వేయించినది.

కవిత్వమునకు ఛందస్సుతోగల అనినాభాపసంబంధమును, ఛందస్సువల్ల కలిగెడు ప్రయోజనము నొక ప్రక్క అత్యధికులు నొక్కి చెప్పుచున్నను, మరొక ప్రక్క ఛందస్సు యొక్క అవశ్యకతను శ్రావ్య పాఞ్చాత్యులనేకులు సూక్ష్మముగా విమర్శించినారు. గ్రీకు తాత్త్వికుడు అరిస్టాటిల్⁷ ఛందస్సు కవిత్వమునకు అత్యవసరము కాదని భావించినాడు. (Verse is no guarantee of poetry, but a

recognised adjunct of it). సర్ ఫిలిప్ సిడ్నీ ఛందస్సు కవిత్వమునకు కేవల మాచ్చాదనమే నని, బహిరంగకరణగా ఉండవలయునని అదే ప్రధానము కాదని అనినాడు. ("Indeed verse is an appeared only, being but an ornament and no cause to poetry"⁷) ఛందాసి ఛాదనాత్ అన్న నిరుక్తోక్తి లోని మంత్రమునకు అచ్చాదనమన్న భావమిట్టిదే. సుమారుగా ఇదే భావనను అనేకులు వ్యక్తమొనర్చినారు. పీరు ఛందస్సును ఒక అలంకరణమన్నవారే కాని అంత కెక్కువ ప్రాధాన్యము నీయలేదు. ఛందస్సు యొక్క అవసరము అంతగా లేదను వారు ఆధునికయుగములో ఎక్కువగా నున్నారు. వచన కవిత్వము వచ్చిన పిదప ఆధునిక ప్రపంచ సాహిత్యమున ఛందస్సు అస్తిత్వముపై అనేకములగు ప్రశ్నలుద యించినవి. కాలిరిడ్జ్ ఉత్తమ కవిత్వము ఛందస్సు లేక ఉండవచ్చునని [Poetry of the highest kind may exist without metre] చెప్పి తిరిగి అతడే Metre to be the proper form of Poetry and poetry unperfect and deffective without metre అని ఛందస్సు కవిత్వమునకు సంపూర్ణత్వము నిచ్చుననినాడు.⁹

పొడుగాటి గొసు వేసుకున్నంత మాత్రాన ప్రతివాడు న్యాయవాది కాదు. అలాగే కేవలం ఛందస్సు తెలిసినంత మాత్రాన ఎవడూ కవి అయిపోడు అని సిడ్నీ¹⁰ అభిప్రాయపడుట కవి సామాగ్రికి ఇది ఒక అవసరము మాత్రమేనని, ఇదే కవిత్వము కాదనుటకే. అరవిందుడు సైతము "Sound is no more essential to poetry than sense అనినాడు"¹¹ ఇచ్చట Sound అను మాట శ్రుతి లేక లయ అన్న అర్థమున వాడబడినది. సాహిత్యవేత్తల అభిప్రాయము లిట్లుండ జాన్ స్టూవర్ట్ మిల్ మనస్తత్వ శాస్త్రవేత్తగా Ever since Man has been man. All deep and sustained feeling has tended to express it self in rhythmical language and the deeper the feeling no more characteristic and decided the rhythm అని మానవుని భావావేశం లయాత్మకమై వ్యక్తీకరణకు మారుతుందని భావించినాడు.

పాశ్చాత్యుల భావనలట్లుండ సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో ఈ ఛందః ప్రాశస్త్యమును గూర్చి పరిశీలించవలసియున్నది. కారణము పాశ్చాత్య భాషలలోని పద్యీకరణము [Versification]నకు సంస్కృతాంధ్రములలోని పద్యీకరణము [ఛందస్సు] నకు భేదమున్నది. వారి కవిత్వము లయాత్మకములు [Rhythmic styles] కాగా

ఇచ్చట గణ నిర్బంధత్వమున్నది. గేయసాహిత్యములోని కాల సంపుటములలో [తాళగణములని ముందు వివరింపబడును] గల స్వేచ్ఛ మాత్రాచందస్సులలో లేదు. మాత్రాచందస్సులలో గల స్వేచ్ఛ అక్షరగణములందు అసలే లేదు. వీటిని దృష్టిలో ఉంచుకొనే ఆధునిక ఛందో విమర్శకులు, కవులు, “చందస్సర్పపరిష్కరం”¹² “ఛందో బందోబస్తులు”¹³, “పద్యాల పావుకోళ్ళు”¹⁴ వంటి పదబంధములను వాడినారు. తేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారు సంస్కృతము కన్న తెలుగులో ఛందో నిర్బంధత్వము మరింత అధిక మనినారు. “తెలుగులో పద్యము వ్రాయవలెనన్నచో పాదపాదమునకు యతి అడ్డము వచ్చి కవి గొంతుకను పట్టుకొనును. ప్రతి పాదము నకు ప్రాసము వచ్చి లంకించుకొనును. సంస్కృత కవిత్వమునకీ విషమ-విరోధములు లేవు.”¹⁵ ఛందస్సు బంధమని భావించుచునే సమస్త ప్రాచీనాంధ్ర కవిత్వము ఛందోబద్ధమయ్యెను సువ్యవస్థితమగుటచే కాబోలు మరికొందరు ఛందస్సు బంధమై భావము చెడుటను వ్యక్తావ్యక్తముగా ఒప్పుకొనినారు. శ్రీ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మగారు “పద్యము నియమ భూయిష్టము, ఛందో భంగము, దోషములలో మొదటిది. కావున నది రాకుండ పద్యమల్లపలమునన్న జీవకళయగు భావమునకు కొంత గొణత రాకపోదు” అని నుడివీరి¹⁶. భావప్రకటనకు ఛందస్సు నిర్బంధమగుననుట పూర్వమునుండియే ఉన్నది. లాక్షణిక గ్రంథములలో కొన్నిటికి ‘కవిగణాంకుశము’, ‘కవి కంఠపాశము’, ‘కవి సర్పగూడము’, ‘కవిమూషికమార్జాణము’ ‘కవి వాగ్బంధనము’, ‘కవి జిహ్వబంధము’ అన్న పేర్లున్నవి.¹⁷ వీటిని బట్టి లాక్షణికులు నైతము కవికి ఈ లక్షణములు కంఠపాశరూప నిర్బంధములుగా, వాక్ జిహ్వబంధములుగా, భావప్రవాహ నిరోధమునకు కారణముగా తలచినట్లున్నది.

ఛందస్సనునది భావప్రకటనలో బంధముగాగాక కేవలము నియమమును సూచించి క్రమబద్ధతను నిర్వచించునది భావి చినవారున్నారు. అరుద్ర “సిస్టిన్ అనేది కవిత్వంలో ఛందం వాడితేగాని రాదని అందువల్లే తాను ఛందస్సును పట్టవడు తున్నానని” వ్రాసుకొన్నాడు¹⁸. “ఛందస్సు, భావాన్ని పూర్తిగా మింగివేసి సాత్రం ప్రమాదమే.....ఇంతకు మించిన ఛందో నియమం బంతిలేకుండా పుట్టదాల్సింది”¹⁹ అని అన్నాడు. ఇదే ఆధిప్రాయము ఇతర మహాకవులచే నైతము వ్యక్తమైనదే.

ఛందము తా న్వతంత్రగతి సాగెడి భావన పుం బందాలకున్
 బంధము వై చుచుంగవికి బాధనొసంగ నసాద బంధనా
 లందెలు వై చి మేల్ నడల హంస విహారము నల్పినట్టులై
 ఛందము బంధమైన సొగసుందగు నందముఁ జిందు భారతీ !

— స్తవరాజ పంచశతి - 43 వానమామలై పరదాచార్యులు

అధునిక ఛందో విమర్శకులలో ప్రముఖుడైన శ్రీశ్రీ ని గూర్చి చెప్పుతూ కె.వి. రమణారెడ్డిగారు “మహాకవి నియమాధీనుడుగాడు. అతీతుడు, (అట్టి) నియమాల్లో ఛందస్సొకటి, అది గుర్తంబొందింది. దాన్ని మచ్చిక చేసుకొని చిత్రవిచిత్రంగా కొత్త నడకలు నడిపించగలగాలి” అని కవి ఆధీనుడుగాక ఛందస్సు కవికి ఆధీనం కావా”లంటారు 20.

పై విషయములను పరిశీలించినపుడు ఛందస్సనగా బంధముని భావించిన వారందరూ ఛందస్సును అక్షరగణ బద్ధతతో అలోచించిన వారనిపించును. గేయ ఛందస్సుల గూర్చి ఎవరికిని భేదాభిప్రాయముండదు. అక్కడ గణ నిర్బంధము, అక్షర నిర్బంధము, యతి ప్రాసల స్థాపరము వంటి కష్టములు లేవు. వానిలో కవికి స్వేచ్ఛ ఎక్కువ. ఛందస్సు లేక కవితత్వము ఉండవచ్చునని భావించినవారు ఛందస్సు లేనట్టి భావయుక్తమైన పద్య కవితత్వమును దృష్టిలో పెట్టుకొన్నవారే. ఎందుకనగా ఛందస్సు లేక పాటలేదు. కాళ నియమ బద్ధమైనప్పుడు మాత్రమే పాడుకొనుటకు వీలైనది. ఛందో రహితమైనపుడు పాడుకొనుటకు వీలులేదు. పాడు కొననప్పుడు పాట [పద కవిత] కానేకాదు. కనుక జానపద గీతములు, పదకవిత అంతయు తప్పని సరిగా ఛందోబద్ధమే అగును. ఇచ్చటఛందస్సు లేక కవితత్వముండుట యన్న విచక్షణకు తావులేదు. భావవ్యక్తీకరణలో నై శిత్వము సాధించిన అధునిక కవి లేదా విమర్శకుడు మాత్రమే ఆభిప్రాయాన్ని గాంచిన నేటి కవితత్వవళలో భావము ప్రధానము, ఛందస్సు గౌరవము లేక త్యాజ్యము అనినాడు.

“ఛందోబద్ధమైన ఒక పద్యం చదువుకొనడంలో ఒక తృప్తి ఉంది. పద్య కవితత్వం వలన ఈ తృప్తి నశించింది.”²¹ వంటి ఆభిప్రాయాలు కూలంకషంగా పరిశీలించినపుడు ఈ తృప్తి అనేది లయ వల్ల శ్రవణ సౌఖ్య రూపంలో కల్గిందని భావించవలయును. కాని పద్యం ఛందోబద్ధమైనను లయ శూన్యమైన చోట్లు పెక్కులున్నవి. అది పద్యరచనలో కవి సిద్ధహస్తతబట్టి ఉంచును. లయవేత్తగాని కవి చేతిలో ఛందోబద్ధమైనను కవితత్వము నీరసమే అగును.

కవిత్వము ఛందోబద్ధమైనప్పుడు భావము పలన అలోచనామృతము, లయ పలన అపాత మధురత్వము కలుగును. ఈ మాధుర్యము కవిత్వము గానము చేసినపుడు ప్రప్రథమముననే కలుగును. తర్వాతనే భావావిస్కరణము. దీనిని బట్టి కవిత్వములో ఛందస్సు యొక్క ప్రాధాన్యత స్పష్టమగుచున్నది. కవిత్వము ఛందోమయమైనపుడు, సంగీతత్వము తోడగును. కవిత్వమున సంగీత ప్రాధాన్యత గేయ కవిత్వ పరిశీలించినపుడు స్పష్టమగును. సంగీతము లేక కవిత్వము లేదన్న భావము జానపద గీతములు మరియు స్పష్టపరచును. “గానాన్నితమైన అలోచనే కవిత్వమని” రాచైర్, “లయాన్నితమైన రామణీయక సృష్టియే కవిత్వమని” ఎస్కార్ ఎలన్ పో నిర్వచించినది ఈ దృష్టితోడనే. “విజ్ఞానము అనవరతము గణితము వైపు సాగిపోవుచుండగా, కవిత్వ, అనవరతము సంగీతమువైపు సాగునని” నాడు క్రిష్టోఫర్ కాప్టెర్²² ఛందస్సు యొక్క లయబద్ధతను, సంగీత మాధుర్యమును గమనించియే తెలుసునారు ప్రాచీనకాలమునకే ఛందస్సులో దేశీ పద్యములకు నామకరణము గావించిరారు. అదివెలది (నృత్యం - తాళ పద్ధతి), తేటగీతి (గేయం-లయబద్ధత) అను పేర్లు ఇందుకు నిదారకములగుచున్నవి. లయ గ్రాహి, లయహారి, లయవిభాతి, పంటి పేర్లతో లయ శబ్దము సువ్యక్తమే-భావ వ్యక్తీకరణకు పంచరము తీసికొన్నచో దానికన్న ముందుగా పాట పతిత్వ హృదయమునకు సమాకృష్టమగును.

“శ్రవణ సౌఖ్యమే లత్యము ఛందమునకు

పద్యమునకైన గీతికాపదము కైన

రాగ కాళాల పరుసను రక్తి మెండు.²³ అన్నట్లు రాగ తాళ బద్ధమొనర్చబడిన కవిత్వము శ్రవణ సౌఖ్యమునకు హేతుభూతమగును. ఛందస్సు పలన పతిత్వ హృదయమును కవిత్వ భావోన్ముఖము చేయును. అస్వాదన పరాయణ మొనర్చును. అలోచనకు పూర్వరంగమునకే ఆహ్లాదమొనర్చును.

ఛందస్సు యొక్క ఆహ్లాదన కారణము పలన దానిని ఎన్నో విషయములలో ఉపయోగించుట జరుగుచున్నది. గేయము(పాట)మానవ జీవితములో అదీనుండి ప్రధానమైన పాత్రను నిర్వహించుచున్నది. సర్వ విషయ జ్ఞానము సులభముగా గేయము ద్వారానే నేర్పబడుట ప్రాచీన సంఘములో చూడగలము. గేయము తన ఛందస్సు పలన కలిగెడు విశేష మాధ్యమముగా విజ్ఞాన ప్రదమైన అంశములు పెక్కింటిని అందించుచున్నవి. పాతకాలలలో విద్యార్థులకు ప్రాథమిక విద్య గేయ రూపమున

బోధింపబడును. విద్యపై అభిరుచి కల్గించుటకు ముందు బాలగేయములు (Narsary Rhymes) పాడింపబడును. పూర్వము వీధిబళ్ళలో జ్యోతిష్యాది శాస్త్ర విషయములు, నక్షత్రములపేర్లు మున్నగునవి, గణిత శాస్త్ర సంబంధములగు ఎక్కములు మున్నగునవి.²⁴ ఛందోబద్ధములే ఉండెడివి. వచనమున కన్న ఛందోబద్ధమగు రచనముచే కంఠస్థము చేయుట సులభమగుట సలస ప్రాచీన సాహిత్యములో శాస్త్ర గ్రంథములు ఛందోబద్ధములుగనే వ్రాయబడినవి. క్షేమేంద్రుడు తన 'సువృత్త తిలకము'లో సులభ కంఠస్థ యోగ్యములగు అనుష్టుప్సులనే శాస్త్ర గ్రంథములందు వాడుటకు నిర్దేశించినాడు.²⁵

ఆధునికముగా అభివృద్ధిగాంచిన భాషాతత్త్వ శాస్త్రము (Linguistics) నందును వ్యాకరణముతో బాటు చందస్సులకు శబ్ద ధ్వని శాస్త్ర విభాగ సంబంధముగా ప్రత్యేక ప్రాధాన్యమున్నది.²⁶ ధ్వని విధేయ శబ్దము, శబ్దోచ్ఛారణము, ఊనిక, కాల సంపుటలు, మాత్రా విధేయ శబ్ద పరిమాణ పరిశోధనము మున్నగు అంశములు భాషాతత్త్వ శాస్త్రమున ప్రధానమగుచున్నవి. ప్రాచీన భాషలలోని పై అంశములు నిర్ణయించుటకు చందశాస్త్రము ప్రత్యేక గౌరవము నందినది. యతి ప్రాసల మూలమున గణ నిర్బంధము పలన ప్రాచీన కావ్య భాషలోని పెక్కు పాత నిర్ణయములు, భాషా సంబంధమగు నియమములు శబ్దమునకు గల వాక్రతక నేపథ్యమును పరిశీలించుటకు చందస్సు అవకాశమిచ్చుచున్నది.

చందస్సనగా పృథ్విములు, అక్షర సమకగణములు యతి ప్రాసములు అన్న నిర్బంధత్వమును మాత్రమే పరిశీలించక, జానపదగీతములు, సంగీత ప్రాధాన్యత, గేయ చందస్సులు, నిత్యజీవితములో సంగీతమునకు గల ప్రశస్తిని పరిశీలించినపుడు చందః ప్రశస్తి సుస్పష్టముగా బోధపడగలదు.

)—(

అ థ స్సా చి క లు

1. నిరుక్తమ్-7వ అధ్యాయ-3పా.
2. నాట్య శాస్త్రము XIV-44
3. యజుర్వేద సర్వానుక్రమణిక. అధ్యాయ 2. పు. 8
4. పృథ్వి మూర్తికమ్, భూమిక. పు. 3

5. కవిజనాశ్రయము — సంక్షాధికారము
6. నిర్వచనోత్తర రామాయణము — తిక్కన కృతము
7. సాహిత్య శిల్ప సమీక్ష — పింగళి లక్ష్మీకాంతము
8. నిరుక్తము 8-3-11
9. సా.శి.సమీ.
10. సారస్వత వ్యాసములు 2 సంపు. పు. IX-సంపా. పురిపండా
11. Works of Aravinda
12. శ్రీశ్రీ మహాప్రస్థానం పు. 34 “కవిత్వా” శీర్షిక
13. పరాధి “ఫిడెల్ రాగాల డజన్”
14. నూతలపాటి గంగాధరం-భారతి 1965, జనపరి
15. సారస్వత వ్యాసములు 1 సంపు. పు 22
16. గ్రంథాలయ సర్వస్వము-సంపు. 2, సంచిక. 1
17. తెలుగు భాషలో చందో రీతులు-విద్వాన్ రావురి మొరసామిశర్మ
పు. 389-405
18. నవోదయ అహరి-యవభారతి ప్ర. పు. 75
19. సినీవాలి - ఆరుద్ర
20. ‘మహా మహా మహాకవి’ - భారతి-మార్చి
21. వాఙ్మయ సమాలోచనము - ‘కవిత్వము-చందస్సు’ -
కౌశూరి హనుమంతరావు పు. 37
22. సాహితీ సుగమని స్వగతము-తిరుమల రామచంద్ర పు. 174, 191
23. పద్మావతీ చరణ చారణ చక్రవర్తి (నాటకము) స్వామి శివశంకరశాస్త్రి
24. ఒక్కొక్క రెండుకట్టి, ఒక రెన్ రెండూ, ఒక్క మూడు మూడు (ఎక్కా-లు)
కాకు దీర్ఘమిస్తే కా, కాగూడిస్తే కీ, కాక్కొమ్మిస్తే కూ (గుణింతాలు)
25. సువృత్త తిలకము - క్షేమేంద్రుడు (3-6)
26. A. తెలుగు భాషలో పెక్కు గ్రంథములు ఒకే గ్రంథ పరిధిలోని వ్యాకరణ
చందములను బోధించుచున్నవి. ఉదా : అప్పకవీయము. ఇది వ్యాకరణ
చందో గ్రంథము.
B. Some times the term ‘prosody’ is extended to include
also the study of sound effects such as alliteration,
assonance, enphong, and onomatopolia.
— A glossary of litrary terms. M. H. Alarms p. 139.

4. చందో విర్భావము

ప్రపంచభాషా సాహిత్యములో గద్యము కన్న ముందే పద్యము (కవిత్వము) అభివృద్ధి చెందినదని పలువురు భాషావేత్తలు నుడివినారు.¹ ఈ విషయములో తగినన్ని సాక్ష్యాధారములు చూపుటకు శక్యము కాకున్నను నేటికిని నిలిచియున్న అనాగరిక భాషలు, ఆ భాషీయుల ఆచార వ్యవహారములు ఈ విషయమును నిర్ణయింప జాలియున్నవి. పద్యము పరిణత గేయమునకు శాస్త్రీయత నాపాదించిన దశలోనిది. పద్యము కన్న గేయము ముందుది. లిఖిత వాఙ్మయము భాషా సాహిత్యములో ఏర్పడుటకు ముందే అలిఖిత వాఙ్మయము ఆ భాషలో సమృద్ధిగా ఉండును. C.M. Bowra తన 'Primitive Song'లో నాగరికతా ప్రపంచమునకు దూరమున నున్న ఆటవిక తెగల ఆచార వ్యవహారములను పరిశీలించి ఈ విషయమును నిర్ధారించినాడు. లిఖిత వాఙ్మయము లేని సప్రజాతీయుల భాషను పరిశోధించి సంస్కరించిన చా॥ గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు గేయ ప్రాచీనతను నిరూపించినారు.²

ప్రారంభ దశలో గేయ రూపములో నున్న ఆట సాహిత్యము ఛందస్సు యొక్క ఆవిర్భావమును నిరూపించగల్గియున్నది. ప్రాచీన మానవుడు నిత్య పరిణామశీలత్వముచే తన పరిసరములను తన చుట్టూర నిలిచియున్న అద్భుతమైన ప్రకృతిని పరిశీలించి సౌందర్యారాధకుడగుటచే తాదాత్మ్యమును పొంది ఆకువుగా వాటిని గూర్చి పాడుకొనినాడు.³ ఉదయాస్తమయములు, వర్షతములు, నెలయేళ్ళు, నదులు, సహజజీవనము సాగించు పశుపక్ష్యాదులు, అద్భుత భీభత్సమూర్తులుగా కన్పట్టిన పరివభూతములు ప్రాకృత మానవుని హృదయమును సుకుమారము, సురుచిరము, ఉద్వేగ భావాశ్రితముగా మార్చినవి. ఋగ్వేదములోని ఋక్కుల రూపములో నిల్చిన భావములనేకములను పైవానికి ఉదాహరణగా చూపవచ్చును.

ఓం మిమీహి శ్లోక మాప్యే

పర్జన్య ఇవ తతనః

గాయ గాయత్రం ఉక్తం

(ఋగ్వే 1-38-14)

“ఓ ఋత్విక్కులారా! స్తోత్రమును నిర్మింపుడు. మేఘము వర్షమును విస్తరింప జేసినట్లు గాయత్రీ ఛందమున గల సూక్తమును గానమొనర్చుడు.

ఇచ్చట ఛందమును గానమొనర్చుచునుటచే, వైదిక ఛందములు గేయ గతులు గలవగుటచే గేయ ఛందస్సులే ఆవిర్భావ దశలోనివనవచ్చును.

మరుచ్చందుడు అగ్నిని గూర్చి గాయత్రీ ఛందమున గానమొనర్చినాడు.

“ఓం అగ్నిమీశ పురోహితమ్
యజ్ఞస్య దేవ మృత్విజం
హోతారం రత్నధాతమమ్”

ఇది ఋగ్వేద-ప్రథమ మంత్రము. లభ్యమాన విశ్వమానవ బుద్ధి వికాస పరిచయముతో ప్రప్రథమమైన భావన. మానవునకు బుద్ధి తెలిసినది మొదలు మొదటి విచిత్రము ప్రకృతి. పంచభూతములు మానవుని బుద్ధిక అందని చిత్రములు. అందుకే అగ్నిని చూచి ఆశ్చర్యమగుచుండే తొలినాళ్ల మానవుడు దానిని గౌరవ పూర్వకముగా ఛందోరూపమున ప్రస్తుతించినాడు.

అగ్నిగ్దాయత్యభవత్ (బుక్ 10. 130)

అగ్నినుండి గాయత్రీ ఛందము పుట్టినది. సృష్టి విచిత్రములనుండి ఉద్విగ్న హృదయజ మైన పాట పుట్టినది. గాయత్రీ అగ్నిపలన పుట్టినదనగా అగ్ని సందర్శనము ప్రేరణమై పుట్టినది. “రత్నరాశివలె నేత్రానందకరుడై ప్రత్యక్షమున ప్రకాశించుచున్న అగ్నిదేవునిచే ప్రభానితుడైన ఋషియొక్క మంత్రమీవాక్యము” అని పాటిబండ మాధవశర్మగారి వ్యాఖ్య⁴. ఛందము గాయత్రము అనగా ఛందము గానము అని. మరుచ్చందుని రూపమున ప్రాకృత మానవుడు ప్రకృతిని పరిశీలించి దాని నుండి పుట్టిన అద్భుతము వలన మనోవికారమును పొంది తన అపస్థను వెలిగ్రక్కటకై ఛందోరూపియగు వాగ్వక్యమున మనోభారమును దించివైచి అనందానుభూతిని పొందు చున్నాడు.

“The measure flows, as it were, unconsciously from the mood of poet” అని కార్లర్డ్ అన్నట్లు అస్తవ్యస్తము కాని రూపమున ఉత్తేజ చిత్తవృత్తి నుండి క్రమబద్ధమైనపాట పుట్టినది.

ప్రారంభంలో గేయ రూపములో ఉన్న అనుసాహిత్యము ఛందస్సు యొక్క పుట్టుకను నిరూపింప చాలియున్నది. ఈ అను సాహిత్యము అప్పటికప్పుడు

మనుష్యుడు తన అనుభూతుల కనుగుణంగా సృష్టించుకొన్నది. ఇట్టి పట్ల ఛందస్సు సిద్ధలక్షణోపేతము గాక స్వతః ప్రసూతముగా (Self form) భావించవచ్చును.

“ప్రాకృతవస్థా మేఁ ఛంఁ స్వతః ప్రసూత్ రహే హౌంగే. ఇన్తానంకేత బ్రాహ్మణ్ గ్రందోం కీ ఏక్ నిరుక్తి సే మిల్తా హై. నిరుక్తి గాయత్రీ శబ్ద కీ హై ణో ఇన్ ప్రకార్ హై, “గాయత్రీ ముఖ్యాదుత్పతనం.” అర్థాత్ గాతే హావి అది మానవ్ (యా బ్రహ్మ) కే ముసే సే అవనే అవ్ నికల్ పడి (గాయత్రీ) అని పండితాభిప్రాయము.⁵

లౌకిక ఛందస్సులో తొలిసారిగా కవితనల్లినట్లు, వాల్మీకి మహర్షి సంస్కృత సాహిత్యంలో ‘అదికవి’ గౌరవంతో పేర్కొనబడుచున్నాడు. ‘త్రౌంచ ద్వంద్వ వియోగోత్థకోక’మాయనలోనుండి శ్లోకాకృతిలో అవిర్భవించినది. సుఖ దుఃఖానుభూతుల తీవ్రత నుండే కవిత్వము ఛందస్సు అవరణలో పుట్టినదని చెప్పుటకు ఈ విషయము సాక్షిభూతమగును. త్రౌంచపక్షి హననమాయనలో దుఃఖ తీవ్రతను కల్గించినది. ఆ దుఃఖ తీవ్రత వాగ్రూపమున బయల్పడలినపుడు తాళాక్షర బద్ధము, తంత్రి లయ సమన్వితము ఐనది [ఐనా ఈ ఛందస్సు పుట్టుక ఒక్కసారే కల్గిన దనలేము. పాదానికి ఎనిమిదక్షరములతో- పంచమాక్షరం నియతంగా లఘువుగా, పష్టాక్షరం నియతంగా గురువుగా గల్గిన నిర్దిష్ట లక్షణోపేత శ్లోకము⁶ హఠాత్సంభవము కల చందోపరిణత దశను సూచించుచున్నది.]

మనవి తన హృదయములోని సుఖదుఃఖాత్మకమైన అనుభూతులను బయటకు వెళ్ళగక్కి ఇతరులు ఆ అనుభూతిలో పాలు పంచుకొనుట వలన తన హృదయ భారమును దించివేసికొనును. ఈ పంచయిచ్చుటలో ఉండు ఆనందమునకు ఛందము బాగా ఉపయోగపడునని ప్రాక్తన మానవుడు గుర్తించినాడు.⁷ గీతానికి గేయాత్మకత అనగా ఛందపు తొడుగు ఉన్నపుడు అది సాధారణ వాక్కుల కంటె భిన్నమై, రమ్యతరమై, ప్రయోజనవంత మగును కదా!

అనుభూతిని ఇతరులకు పంచుటలోగల పై ఆభిప్రాయమునకు బలముగా ఒక సాక్ష్యము అనుభవ పూర్వకముగా వివరింపబడుచున్నది. రచయితకు తెలిసిన ఒక స్త్రీ తన కూతురు ప్రసవించి చనిపోగా శవమువెంట శ్మశానవాటికకు వచ్చి బంధువులందరు వినగా తన కడుపువిచ్చును గద్గద కంఠముతో అతి హృదయ విదారకముగా బల్లించుచు రోదించినది. ఆ తల్లి పల్లెటూరి మనవి. నిరక్షరాస్య. ఐనా

ఇమె అప్పటికప్పుడు అనువుగా తన రోదనమంతా పాటగా వివరించింది. ఆమె రోదనమంతా చందో చందనముతో అవిష్కరింపబడి మాటల పొందికతో, తూతురి జీవిత కదనంగా, పచ్చిన బంధువులను ఆకర్షించగల్గింది.

“ నాకంటె ముందే బిడ్డ
నీవె పోయితివా ”
ఎన్ని జన్మల పాపం ”
ఇవ్వాల కూడింది ”
కడుపులోన దుఃఖం ”
ఆగుతూ — లేదే ”
ఎందు బోయితివే ”
వీడబోయితివి నీవు ”

ఈ రీతిగా సాగింది ఆమె వీడ్పు. ఆమె అపుకోలేని దుఃఖావేశంతో దాదాపు తన కూతురు పుట్టిన నాటినుండి అంతంవరకు గల గాథను ఆనాడు చితి పేర్చి నిప్పు ముట్టించే వరకు హృదయశోకంతో వెలిగిక్కింది. ఆవేశపూరితుడైన మనిషి తన భావ తీవ్రతను నీవిధంగా బయటపెట్టేది చెప్పుబకుమాత్రం ఉదాహరణగా చూపబడినది పై హృదయ శోకం గేయరూపంలో చందోబద్ధంగా బయటికి రావడము ఇక్కడ విశేషము.

పైన పేర్కొన్న ఆతల్లి యెద్దువల్ల ఈ క్రింది విషయాలు స్పష్టమయినాయి.

- 1) ఆ తల్లికి కవిత్యం అంటే ఏమో తెలియకున్నా తన హృదయ వేదనను వ్యక్తంచేసింది.
- 2) వ్యక్తికరణం అనువుగా జరిగినది.
- 3) ఆమెకు చందస్సు అంటే ఏమో తెలియకున్నా మాత్రా సమత పాటించింది
- 4) పాదం ఎంతవరకు నడిపించి నదిలివేయవలయునో ఇతర కవులకు పై తెలియకున్నా ఉచ్ఛ్వాస, నిశ్శ్వాసలను బట్టి అంతం చేస్తూ పాదాలు సమానంగా నడుప గల్గింది.

చందోఽవిర్భావ దశలో కాగితం, కలం పట్టిగాక, అనువుగా పాటగాని యిచ్ఛానుసారము కవిత్యం అవిర్భవించును. పాటగాని శ్వాసను బట్టి పాదసమూహి లేక నిచ్ఛేద రూపయతి విలసిల్లును. మాత్రాసంపుటి (లేక కాలసంపుటి) సమతుల్యత

అధారముగా స్వీకరింపబడును. గేయావిర్భావమున పై విషయములన్నీ నిర్ధారింపబడినవి.

పాదములో ఉండే మాత్రల సంఖ్య అనేది తొలిదశలో కవుల దృష్టిలో ఉండదు. పాదం వెనుకటి కంటే ప్రాస్యమైనదా? దీర్ఘమైనదా? అన్న విషయము తనకు తాను నిర్ణయించగలుగుటకు వారి హృదయంలో ఉండే లయ జ్ఞానమే తోడ్పడును. మాత్రల సంఖ్యగాక కాలసంపుటులుగా పాద వ్యవస్థ నిలుచును.

గేయం ఉచ్చరింపబడు కాలాన్ని కొలిచే శాస్త్రంగా ఛందస్సు అభివృద్ధి ఐన పదవ కసీన కాలమానము మాత్ర గుర్తించబడి, లఘు, గురువులు, వాటితో గణములు, గణములు ద్వారా పాదపరిమాణము సిద్ధమయినది. పాదములలో గురు లఘు స్థాన పరిపర్తనము బహుముఖముగా నాన్యతస్పర్ధముగా సాగి షడ్వింశతి ఛందముల నిర్మాణము వీర్యరుపబడినది.

— x —

అ థ స్సూ చి క లు

1. All most all in the written languages, poetry seems to be earlier than prose' -The Commonness in the metre of dravidian languages - S. Subramaniam.
2. తె.చం.రీ. — డా. గిడుగు వేం. సీ. పు. 156
3. తళుక్కున ఒక మెరుపు దూసుకొనిపోయినపుడు, ఒక పుష్పలావరకము మదగణమువలె మీరికరించినపుడు, ఒక చులయ పవన వీచిక అలసగమనముతో పచ్చి తనువునిండా చందనము రాసిపోయినపుడు, ఆదిమానవుని ఆత్మ పాలకెరటమై పరవళ్లు దొక్కినది. అప్పుడే కవిత్వమునకు నాంది జరిగినది. అట్టి స్వాదు సమయములలోనే తూర్పున వేదముక్కులు తొంగిచూచినవి. పడమటింట్ల సామ్స్ (Psalms) వలికినవి.

ఆధు. ఆం. కవిత్వ. సంప్ర. ప్రయో. పు. 54

డా॥ సి. నారాయణ రెడ్డి.

4. ఆంధ్ర మహాభారతము - ఛందఃశిల్పము - డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ
(పు. 32)

5. రఘునందన్ శాస్త్రి కృత్ “హిందీ ఛందః ప్రకాశ్” (పాద్ టిప్పణి పు. 4)

6. పంచమం లఘు జర్వేషు

సప్తమం ద్వీచతుర్థయోః

గురౌ షష్ఠంచ నర్వేషాం

ఏతన్ల్యేకస్య లక్షణం - సుశ్చుత తిలకమ్ - 14

7. I had seen a - man playing string banzo at a crowded street corner meeting and his eyes were shining with tommorrow light, as he sang of a “Great day coming”. I listered care fully and I hard my self singing with him.

from “Great day coming” Denisoft.

5. చంద్రిక-గములు

గురుయతి గణముల సాదా

బురుహంబుల తెలిగి సుకవి బుధ జనములనా

దరమున దలచి .... అని కవి జనాశ్రయములో తత్కర్త గురు దేవతా స్తుతిలో శ్లేష మూలకముగా గురు పాదులకు నమస్కారముతో బాటు ఛందోంబగములైన గురువు. యతి గణము, పాదము మొ॥ వానిని స్మరించినాడు. ఇదే పద్ధతిలో అనంతా మాత్యుడును దేవతాస్తుతిలో

శ్రీ వల్లభ యతి గణ సం

సేవిత పాదారవిందుఁ జింతిత ఫలదున్

భావజ గురు నలఘు చ్ఛం

దో వినుతు ననంతశయనుఁ దోయజనాభున్ [ఛందోదర్పణం I-3]

అని యతి, గణము, పాదము, గురువు, లఘువు, మున్నగు ఛందోంబగముల స్మరించినాడు. తెలుగులో ఇతర ఛందశ్శాస్త్ర పేర్లను తమ ఛందోగ్రంథములలో యతి, ప్రాస, పాదము, లఘు, గురు. గణములకు మాత్రము వివరణ నిచ్చినారు. భరతుడు తన నాట్యశాస్త్రమున మరింత విపులముగా 10 ఛందోంబగములను సంపుటి కరించినాడు.

శ్లో॥ సంపద్విరామ పాదాశ్చ

దేవతా స్థాన మక్షరం

పర్వః స్వరాః విధిర్వృత్తం

ఇతి ఛందో గతో విధిః

వీని నాతడు ఛందోవిధులనినాడు.

1. సంపద : అనగా పృథ్వీలో ఒక అక్షరమైనా అధికం లేక తక్కువ కానిదేదో అది సంపత్తు
2. విరామము : అర్థ సమాప్తి విరామము
3. పాదము : నాల్గవ భాగము
4. దేవత : అధిరోహిత దైవము

5. స్థానము : శరీరాశ్రయ, దీగాశ్రయ, రూప ద్వీవిధము స్థానము
 6. అక్షరము : హ్రస్వ దీర్ఘ ప్లుత భేదముచే త్రివిధము ఐనది అక్షరము
 7. వర్ణము : భరతునిచే వివరింపబడినది. ('రంగు' అని మానవల్లి కవి గారి వ్యాఖ్య.) 8. స్వరము : తార, మంద్ర, మధ్య భేదంతో త్రి విధమైనది.
 9. విధి : గణకృత, అర్థకృత, విధులని ద్వివిధము 10. వృత్తము : అర్థస్వరము, విషమ, సమవృత్తములని త్రివిధము అని సైవానికి వ్యాఖ్య చెప్పబడినది.

దేశ భందములకు చెప్పదగిన క్రింది భందాంగములను పరిశీలించుట జరుగుచున్నది.

- అవి 1) అక్షరము 2) గణము 3) పాదము 4) వృత్తము
 5) లయ 6) యతి 7) ప్రాస 8) ప్రాసయతి.

I. అ క్ష ర ము :-

ఉచ్చారణకాలమును కొలుచుకొన్నప్పుడు ఛందస్సు. దీనిలో కనిష్ఠప్రమాణము అక్షరము. అక్షరమును ఉచ్చరించుటకు పట్టుకాలమునుబట్టి హ్రస్వ, పదమును బట్టి పాదము, పాదమును బట్టి పద్యము కొలుపబడును.

అక్షరము స్వర వ్యంజన భేదముచే ద్వివిధము. ఛందశ్శాస్త్రములో స్వరమునకున్న ప్రాధాన్యము వ్యంజనమున కంతగా లేదు. స్వరమును బట్టియే ఇచ్చట గురు, లఘు నిర్ణయము జరుగును. వ్యంజనమునకు విడిగా గణనము లేదు. స్వరయుతమైనప్పుడు (ప్రాణిగా) గణనము జరుగును.

ఉదా:- రుక్. దీనిలో రు గురువు, క్ అనుదానికి గురువు లేదా లఘువు అన్న గుర్తింపు లేదు. వ్యంజనమును విడిగా అర్థమాత్రా సమముగా గుర్తించిరి.

ఏక మాత్రో భవే ద్ద్రిస్త్యః

ద్వీ మాత్రో దీర్ఘ ఉచ్యతే

త్రి మాత్రస్తు ప్లుతో జ్ఞేయః

వ్యంజనం త్వర్థ మాత్రకం

అక్షరము స్వరమును బట్టియే హ్రస్వ, దీర్ఘ, ప్లుతములుగా వర్గీకరింపబడినది.

హ్రస్వం, దీర్ఘం, ప్లుతం చైవ

త్రివిధం చాక్షరం స్మృతం

నాట్య. శా. XIV-107

హ్రస్వము లఘువని, దీర్ఘము గురువని శాస్త్ర గణన. ప్లుకము ఛందశ్శాస్త్రములో గురువుగనే గుర్తింప బడినది. పద్యము నడుము ప్లుతము వచ్చినను దానిని 2మాత్రల పర్వముగనే (గురువుగనే) గుర్తించబడును. కారణము గురులఘువులకన్న మించిన మూడవ కొలతలేదు. గణములు గురులఘువులేచే నిర్మితములు. గణనిర్బంధము పద్యములో ఉండును. స్వరప్రస్తారముచేసి మాత్రలు నింపుట పద్యములలో లేదు. గాన యోగ్యములగు గీతములలో ప్లుతము ఉపయుక్తము. ప్లుతము త్రిమాత్రకమైనను గీతములలో అధిక మాత్రకముగా కూడా ఉపయోగింపబడును.

ఛందశ్శాస్త్రములోని కనిష్ఠ కాలమానము మాత్ర. 'నిమేషోన్మేషాభ్యాం అన్యత రేణతులితః కాలః మాత్రా' యని కనురెప్పపాటు కాలము మాత్రగా లెక్కించ బడినది. లఘువు - ఏకమాత్రకము. గురువు. ద్వి మాత్రకము. "ఒక్క మాత్ర లఘువై ద్విమాత్రకము గురువయ్యెన్" అని కవిజనాశ్రయము. వ్యాకరణ శాస్త్రము చెప్పే త్రిమాత్రా కాలికమగు ప్లుతమిందు ద్వి మాత్రకముగానే యుండును. వ్యాకరణ శాస్త్రమునత్రివిధములైన అక్షరము ఛందశ్శాస్త్రమున లఘు గురు భేదముచే ద్వి విధమే యైనది.

'రుక్' లో వలె లఘుక్షరము పిదప పొల్లుహల్లు ఉన్నప్పుడు లఘువు గురువు అగుచున్నది. అనగా ద్విమాత్రకమగుచున్నది. గురువు పిదప పొల్లు హల్లున్నప్పుడు ద్విమాత్రకముకన్న అధికము కావలయును. ఉదా :- వాక్. ఇందు 'వా' గురువు. ద్వి మాత్రకము. 'కో' ఇది $\frac{1}{2}$ మాత్రమొత్తము $2\frac{1}{2}$ కావలయును. లేదా పూర్వసంఖ్యలో 3 కావలయును. కాని ఇచ్చటరెండు కన్న అధిక మాత్రలనుట శాస్త్రము చెప్పలేదు. రెండుకన్న అధిక మాత్రలగుట అక్ష్యములందు గానరాదు. దీర్ఘము మీది హల్లు తేలికగా పలుకబడుటయే దీనికి కారణము. అ పొల్లు హల్లు దీర్ఘమును ఉచ్చరించునపుడే దానిలో లీనమగుచున్నది. 'రుక్' అన్నప్పుడు 'కో' ఉచ్చారణలోని ఒత్తిడి, వాక్ అన్నప్పుడు 'కో' ఉచ్చారణలో కానరాదు అందుకే కాబోలు దీర్ఘము మీది పొల్లు హల్లునకు ఊనిక బలహీనమని గుర్తించి తెలుగు వ్యాకరణములలో రుక్-రుక్కు-గా మారినట్లు (ఉత్ప ద్విత్వములతో) వాక్ వాక్కు అని వియతము గాక వాకు అనియును ఉచ్చరించుట ప్రస్తావించబడినది. 1

కేవల వ్యంజనము బట్టి కాక స్వరమును బట్టియే అక్షరము హ్రస్వమా, దీర్ఘమా అన్న నిర్ణయము జరుగును. స్వరములన్నియును హ్రస్వ, దీర్ఘ భేదముచే ద్వివిధమైనవి. స్వరము, వ్యంజన సహితమైనపుడు వ్యంజనమును హ్రస్వమా, దీర్ఘమాయని గుర్తించి మాత్రా గణన జరుగును.

స్వరములు అ, ఇ, ఊ మొ॥ హ్రస్వములు; ఆ, ఈ, ఊ మొ॥ దీర్ఘములుగా విభక్తములు. ఎ, ఏ, ఒ, ఓ లు పక్రమములని ఐ, ఔ లు పక్రతమములని వ్యాకరణము. అనగా పక్రమములకన్న పక్రతమముల పఠోత్పత్తి ప్రయత్నము. శ్రమతరమే కదా! పక్రతమములు త్రిమాత్రకములని ఒక అభిప్రాయమున్నది.² పక్రతమములు సూక్ష్మముగా పరిశీలించినపుడు త్రి మాత్రకములనలేము. ఐ-అయ్ గను ఔ-అవ్ గను ఉచ్చరింపబడుట సహజమే.³ అయ్, అవ్ లు ద్విమాత్రకములుగనుక పక్రతమములును ద్విమాత్రకములే అగును.

ఏక మాత్రకము లమువని, ద్వి మాత్రకము గురువని చెప్పబడి వర్ణ ఛందస్సులలో ఆక్కరలేదు. మాత్రా ఛందస్సులకిది అవసరము. ఎందుకంటే అక్షర ఛందస్సులలో భగణము ఉండవలయునన్నచోట - తొలి గురువుకు బదులుగా రెండు లఘుక్షరములతో, పిదప రెండు లఘుక్షరములకు బదులుగా ఒక గురువో వాడరాదు కదా! ఐనను పృత్తము మొక్క పాదమును ఉచ్చరించుటకు పట్టుకాలమును దీనిచే చెప్పవచ్చును. ఉత్పలమాలకు భ,ర,న,భ,భ,ర,వ అన్న గణములు ఒక్కొక్క పాదమునకుండును. 8 గురువులు 12 లఘువులుగదా! మొత్తము $8 \times 2 = 16 + 12 = 28$ మాత్రల కాలము ఉత్పలమాలమొక్క ఒక్క పాద పఠనమునకు పట్టుకాలమని చెప్పవచ్చును.

తర్వాతి అక్షరము మొక్క ఉచ్చారణయత్నము ముందుపలుకు అక్షరముపై నిలుచుటచే, అనుస్వార పరకములు, పూర్ణబిందు పరకములు, సంయుక్తాక్షరపరకములు, వినగ్ధాంతములు, వ్యంజనాంతములు ఐన లఘువులు గురువులుగనే లెక్కింపబడును. పాదాంత లఘువు కూడ గురువు గనే గుర్తించబడినది. “యుక్తాదాంతే విశేషతః” అని 2, 4 పాదాంతములందు విశేషముగా విధింపబడినది. గేయ ఛందములందు పాదాంత లఘువైనను ద్విత్వీకరింపబడును. పింగళుడు తన ఛందశ్శాస్త్రముందు (1-10) “గంతే”యను సూత్రముచే పాదాంత గురుత్వమును విధించెను.⁴ పాదాంత లఘుక్షరము ద్విమాత్రాకాలోచ్చారణావకాశము కల్గి యుండునని భావము. ప్రాకృత ఘైంగళము కూడా ఈ అభిప్రాయమునే తెల్పినది.

దీహో జానంత్ర పరో
 బిందుజుట పాడిట ఆ చరణంతే
 సగురు పంక దుమత్తో
 అజ్ఞో లహు హోఇ సుద్ధ ఎక్కఱలో (I-1-2)

(అర్థము : దీర్ఘస్వరాలు, సంయుక్త పరములు, బిందుయైతాక్షరాలు, చరణాంత పతిత అక్షరములు గురువులు. ఇవి వక్ర (చిహ్న)ములు, ద్విమాత్రికములు అన్యములు లఘువులు. ఇవి శుద్ధములు, ఏక కళ (మాత్రికము) లు. ప్రాకృత పైంగళమందే కాక అతి ప్రాచీనమైన మౌర్య ప్రాకృత ఛందమైన విరహాంకుని “వృక్షేత్తజాతి సముచ్చయ” మందు గూడ పాదాంతాక్షరము నిత్యగురుత్వము విధించబడినది. గురుత్వవిధివలన గేయ గుణములును.

ఇలాగా ఇం జాణ లహు అక్షరాయిం పాయింలి మెల్ల సహి అణ సంజో అసడమ దీహ రసబిందు సవిసగ్గ వత్తాణ I-13.

“Know all letters to be short, other than those which stand at the end of pada, those that precede a conjunct consonant (Samyoga), those that are long and those that are associated with anuswara or a visarga.”

H.D. Velankar (Brief notes)

సంస్కృత మందు పాక్షిక గురుత్వము విధించబడగా-ప్రాకృతమునందు మాత్రము నిత్యగురుత్వము విధింపబడుట గాననగును. సంస్కృత షడ్వింశచ్చందోజాతములగు 13, 42, 17, 726 వృత్తములలో సగము లఘ్వంతములే యగుచే లఘ్వంతత్వ పరిరక్షణలో పాదాంత లఘుత్వమును గురువనుటకు సాంస్కృతిక లాక్షణికులు సాహసింపరైరి. ఈ విధానము ప్రాకృతమున లేకుండుటయును, గేయగుణముగల మాత్రాఛందములే టుక్కుటమైన కారణమున ప్రాకృత ఛాందసికులు నిత్యగురుత్వమును నిర్ణయింపగలిగిరి.

తెలుగులో కవి జనాశ్రయకారుడు చరణాంత గురుత్వమును చెప్పినాడు. పై ప్రాకృత పైంగళ పద్యమునకు అనువాదప్రాయమగుదగిన పద్యము కవి జనాశ్రయములో నున్నది.

గురువులు - నిడుదలు, జడ్డ

క్కరముల, దొట్టుల, పిలుంద, “కడనూదినయ

క్కరములు”, పెరియవి లఘువులు.....(1-16)

పిలుందకడన్ ఊదిన యక్షరములు చెప్పబడినది. కవి జనాశ్రయకారు ని పదప ఈ యంశము తెలుగు ఛాందసికు లితరులు ఎత్తినట్లు లేదు.

తెలుగులోని సంస్కృత పృథ్విములలో గుర్వంతములే బహుధా ప్రచారమున నున్నవి. లఘ్వంతములు లేవు. చివరి అక్షరము లఘువో, పొల్లో ఉన్నప్పుడు గేయ గుణము పూర్తిగా లోపించును. పొల్లుకు ముందు అక్షరము గురువైనను అది గుర్వంత పాదము యొక్క గేయ సౌందర్యమును పొందలేదు. అంత్య స్వరమును రాగయుక్తముగా ప్రస్తరించుటకు అవరోధమగును. (పలువుర్) దేశి ఛందములందు మాత్రము లఘ్వంతములే అధికములు. సూర్యగణములు రెండును (న, హ, గణములు) లఘ్వంతములే యగుటచే సూర్యగణాంత ఛందములగు సేన, గీత, ద్విపద, మధ్యాక్కరాది బహుళ ప్రచార దేశి ఛందములు లఘ్వంతము లగుచున్నవి. కనుక పాదాంతాక్షరము దీర్ఘము చేసికొను సంప్రదాయము పలన తెలుగులోని ఈ లయాను గుణ్యములగు దేశి పద్యములు గేయ ధర్మము నొంది శ్రావ్యతరములగును.

తెలుగులో లాక్షణికులు ఈవిషయమును కవిసాశ్రయకారుని పదప ఏకక్కరై నను ప్రస్తావించకుండుట చింత్యము.⁵ ఐన సూర్య గణాంతములై విధిగా వ్రాతలో లఘ్వంతములుగా కాననగు దేశి పద్యములు గేయ గుణము కల్గి ఉండుటచే పాదాంత గురుత్వమును స్వీకరింపవలయును. ఈ అంశములు ముందు ముందు వివరింపబడును.

ఛంపీందగమైన అక్షరము యొక్క ప్రాచాన్యత నిజమునకు దేశి ఛందస్సులలో లేనేలేదు. దీని విలువ మార్గి ఛందస్సులలోనే ఉన్నది. ఒక్కొక్క అక్షరమును పెంచుచు 26 ఛందములలో అక్షరస్థానమున గురు లఘ్వక్షరములను మార్చి మార్చి, 13 కోట్ల పైచిలుకు పృథ్విముల అవిచ్ఛాదమును ఛందశ్శాస్త్రజ్ఞులు యేర్పరచినారు. ఈ పాదములలో అక్షరమునకున్న విలువ దేశి పద్యములలో లేదు. మార్గి పృథ్విములలో గణములు పైతము అక్షర సంఖ్యకు లోబడిన త్ర్యక్షర నిర్మితములే యున్నవి.

ఉత్పలమాలలో పాదమున కెన్ని అక్షరములన్నపుడు 20 అని నిర్ణయముగా చెప్పవచ్చును. ప్రతిపాదమున కన్నియే యక్షరములు. ఎన్నవ అక్షరము గురువు లేక లఘువని నిర్దేశింపబడునో అదే అక్షరము తక్కిన పాదము లందును అట్లే ఉండును. పాదమునకు భ ర న భ భ ర వ అను గణములుండునని చెప్పినట్లే 1, 4, 6, 10, 13, 16, 18, 20వ అక్షరములు గురువులని చెప్పినను లక్షణము చెప్పినట్లే యగును. ఈవిధానమును భరతుడు, శ్రుతబోధక ర్త లనుసరించినారు. యతి స్థానము వైతము 9 అక్షరములకు పీద యన్నిచెప్పవచ్చును.

దేశి ఛందములలో గణము “కాల ఖండము”. అక్షరసమత ఉండదు. ఏ పద్యమునకైనను ఇన్ని అక్షరములన్నది లేదు. ఏకాక్షరమునుండి, షడ్వింశత్యక్షర నిర్మాణ పద్ధతిగా గాక దేశి పద్యములు బహుళ ప్రవారములోని గేయ సంప్రదాయములో నుండి పుట్టిన ఛందములు.

ప్రతి అక్షరములృత్పత్తములలోపలె 1) గురువు లేదా లఘువన్న నిర్దేశనము నకు లోబడదు. 2) పాదమున కిన్ని అక్షరములన్న నియమములేదు. 3) యతి ఇన్ని అక్షరముల పిదప అన్న నియమము లేదు.

ప్రత్యేకాధిష్టాత్మ గణములు తప్ప గణ నిర్బంధము లేదు. అనగా ఇంద్ర గణములు ఇన్ని (గణములు అరింటికీ అధిష్టాత ఇంద్రుడు) అన్న నియమమే కాని, ఈ గణము పిదప ఈ గణమున్న గణనామ నిర్దేశములేదు. కందములో మాత్రము నామమాత్ర గణ నిర్బంధమున్నది. గణ నిర్బంధము, గణముల పలన అక్షర నిర్బంధము లేకుండుట దేశి విశిష్టత.

ప్రాస పూర్వాక్షరము మాత్రము నియమ సహితము. ప్రాసగల కంద పద్యము నందో లేక ప్రాస యతి వేయదగు ఉపజాతిపద్యములందో ప్రాస పూర్వాక్షరము మొదటిపాదమున గురువైనచో తక్కిన మూడుపాదములందు గుర్వాక్షరముగనే ఉంచవలయును. లఘుక్షరమైనచో లఘుక్షరముగనే తక్కిన 3 పాదములందుంచ వలయును. ప్రాస పూర్వాక్షరము యొక్క గురులఘుత్వములకు లోబడే ప్రాస యతి నియతమై యుండును.

కం. గురులఘువులలో నెయ్యది

మురహర తొలిచరణమునకు మొదల నిలుచు ని

ద్దర నాపై నిడు ప్రాసా

క్షరముల బూర్వమున నడియ కడియింపనగున్.

దేశికవి ఇట్టి అక్షర నియమములేని దేశి ఛందముల రచనాసందర్భమున కాలసంపుటులలో ఆలోచించును. అక్షర గణ నిర్మాణములోవలె ఆతని భావ ప్రవాహమును నిరోధింపడు.

— X —

అ థ స్సూ చి క లు

1. బాలవ్యాకరణము - తత్సమ - హలంతప్రకరణము.
2. నందికేశ్వరుడనెనని డా. కే. జి. పాండె "Indian aesthetics" పు. 528 — ఆం.మ. ఛం. శిల్పము - డా. పాటి. మాధవశర్మ (పు. 65) ఉద్ధరించినది.
3. బాలవ్యాకరణము - క్రియా పరి.
4. "క్వచిత్ అవసానేపి లఘ్వంతం" అని హలాయుధభట్టు వ్యాఖ్య. క్వచిత్ లఘువనుటచే బహుధా గురువేనవి భావము.
5. వరులవారు తమ "వ్యాకరణ సంహితా నర్వన్వము"లో పాదాంతలఘువు గురువగుట అశ్రుతచరమని వ్రాసినారు. పు. 70

II. గ ణ ము లు :-

భరతుడు తన నాట్య శాస్త్రమున పేర్కొన్న ఛందోఽగములలో గణములను పేర్కొనలేదు. ఆతని మతమున గణవ్యవస్థ అక్కరయే లేదు. పాదములోని అక్షరములను వాని ఏక/ద్వి మాత్రాత్వములను లెక్కించి పాద దైర్ఘ్యమును గణించుటకు గణములు సులభ సాధకములుగా ఛందశ్శాస్త్రమున ఆపతరించినవి. మన జ స త త గ అను గణములున్న - శార్దూల విక్రీడితమని లాక్షణీకరణము. గణ సహాయమున నిర్ణయించుటచే గణములు అక్షర దైర్ఘ్యమును - 6 గణములు $\times$ 3 అక్షరములు + పైసొక్కు గురువు అనగా ఒక్క అక్షరము. 19 అక్షరములని - 19 ప - అతిధృతి ఛందోజాతమని, మాత్రలు ఒకవేళ గణించితమేని మ 6, స=4 జ=4. స=4, త=5, త=5, గ=2=30 మాత్రలకాలమువ్చారణ కల్గియుండునని, 4-5-7-9-10-11-15-18 అక్షరములు లఘువులని, తక్కిన అక్షరములు గురువులని స్పష్టముగా, త్వరితముగా స్ఫురించును. ఈ గణముల ద్వారా

పాదమును కొలుచు వ్యవస్థ పింగళునిచే ప్రవేశపెట్టబడినది. భరతుడు పాదలక్షణమును గణ విధానమున గాక, పాదమునందలి ఏయే యక్షరములు లఘువులో నీయే అక్షరములు గురువులో నిర్దేశించుట ద్వారా చెప్పినాడు. ఈ విధానము తర్వాతి, కొలది ఛందః కర్తలాచరించినను ¹ సౌలభ్యము దృష్ట్యా గణవ్యవస్థయే సర్వ జనాంగీకారమునందీనది. పింగళాదులది గణానువర్తి ఛందో (పాద) నిర్దేశనము కాగా, భరతాదులది అక్షరానువర్తి పాద నిర్దేశనము.

తెలుగులోని లాక్షణికులందరును పింగళుని గణవ్యవస్థనే అనుసరించిరి. ఐనను ఒకరిద్దరు ఒకటి రెండు వృత్తములకు గురు లఘు నిర్దేశనము గణ పూర్వకముగా గాక అక్షర పూర్వకముగా చెప్పిరి.

పాలాశ దళమన్న వృత్తమునకు కవిజనాశ్రయాదులు నన, నన, ననగ అని గణములు చెప్పగా ఆనంతరము తన ఛందోదర్పణములో మాత్రము “పదునైదు లఘువులును బరగ గగమొంద”² అని, 15 లఘువులు+1గ+1గ అని గణం పేరు లేకుండ (5 నగణములు అనకుండ) చెప్పినాడు.

ఛందో దర్పణాదులు పేర్కొన్న “ మణిగణనికరము” నకు గల నన ననన గణములు కవిజనాశ్రయ కారునిచే (15 వ ఛందమున 14 లఘువులు + 1గురువు). “మనులఘుగురుకము మణి గణ నికరము” అని (మనువులు పదునల్గురు) లక్షణము అక్షర పూర్వకముగా తెల్పుబడినది.

వృత్త పాద లక్షణ నిర్దేశనమప్పుడు గణ నిర్దేశము సౌలభ్యార్థమనుట సర్వసమ్మతము. అట్లయ్యును ఇచ్చట గణములని చెప్పక లఘువులని చెప్పట మరింత సౌకర్యార్థమే. ఏలయనగా పై పద్యములు సర్వలఘుమంతములు. ఇట్టియొక లఘు సంఖ్య చెప్పక పోవుటయే సౌలభ్య దూరమగును.

భరతుడు వివరించలేదని ఆతని మతమున గణములే లేవని కాదు. గణములతో పాదమును మాత్ర మాతడు లక్షణ నిర్దేశము గావింపలేదు. త్ర్యక్షర గణములను గూర్చిచెప్పుచు ఇట్టి గణనమును లాఘవార్థమని చెప్పెను.

త్ర్యక్షరాస్తు త్రికాక్షియాః.....14-87 నా.శా.

ఏత్యేష్యాష్టే.....లాఘవార్థంపునరమీ... 14-123 నిశా.

పంచేంద్రగములందు మాత్రము భరతుడు 'విధిని' పేర్కొనెను. విధి యనగాపాదముందలి అక్షరముల కూర్పు. ఏయేయక్షరములని విడిగా నిర్దేశించుటయే విధి అనెను. విధి తిరిగి గణకృతము, అర్థకృతమని (ద్వి విధమని) చెప్పెను.³ అర్థకృత మన్నపుడు భరతుడు నిర్దేశించిన విధముగా పాదములోని స్వల్ప సంఖ్యాకములు అగు గురువులు లేదా లఘువులు దృష్టియందు మాత్రముంచుకొని కవి తన పద్యరచనా సందర్భమున పాదమును అర్థపంతముగా విరుపుల నిచ్చుచు పద ప్రయోగము గావించును.

శా :- దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫురత్ -

శా:- అరూపం బవికార మాభుజలం బత్యంత నిర్గర్వ మా -

తిక్కన విరాట పర్వములో పై రెండు పద్యములు ఒకే శార్దూల వృత్త నిబద్ధములయ్యును అర్థ కృత విధిలో తమ నిన్నత్వమును కనబరచుచున్నవి. గణ కృత మన్నపుడు అర్థము కన్న లయ స్పష్టమై గణ బద్ధమైన పదములతో శోత్య పర్వముగా పాదము సాగిపోవును

మానిని :- తమ్ములు దానును (ధర్మతనూజుడు) దక్షిణ సంభృతసంప్రముడై

దీనిని గణమునకొక్క పదము ప్రయోగించుట యనవచ్చును. పాదము నందలి పదములు అ ర్థా ను సా రి గా విరుగుట గాక గణానుసారిగా విరుగుట యన్నమాట. దుర్వారో - ద్యమబా - హువిక్ర - మరసా - ఇచ్చట గణానుసారి పదవిభాగము గాక దుర్వారోద్యమ - బాహువిక్రమ - రసాస్తోక అని అర్థానుసారిగా విభాగమైనది. కాని పై మానిని యందు గణమును బట్టి పదము విరిగినది. వృత్తము గణానుసారియైన మనోహరమగు లయను సృజించునేని ఆ వృత్తమందు ఈ విధమగు పద ప్రయోగము అత్యంత మనోహరమగును. సర్వ భగవా యతమగు మానిని చతుర్మాత్రికమై స్పష్టమైన లయను కల్గియున్నది. కనుక ఇందలి గణానుసారి పద ప్రయోగము మనోహరమై యొప్పినది. ఇంత చక్కని రూగు కల ఈ మానిని వృత్తమందే మరొక్కచోట (ఆదీపర్వం 8-91) చతురస్ర గతి నడక లుట్టమైనది.

మాని : అమ్మునినాథ పరేణ్యునకున్ వినయమ్మున మ్రొక్కిన మున్నతపీ ఇచ్చట "తమ్ములు..." అన్న పద్యము నందువలె గణానుసారి పద విభాగము కాలేదు. గణానుసారి చేసినచో "అమ్ముని - నాథవ - రేణ్యున - -కున్ విన -

‘యమున - మ్రొక్కిన - మున్నత - పీ - అని విడిపోవును. కాని కవి ప్రోక్తాను సారము అర్థవంతముగా

అముని నాథ వరేణ్యనకున్
వినయమున మ్రొక్కి
సమున్నత పీఠ —

ఈ రీతిగా చదువవలెను⁴. వృత్తము ఒక్కచేయైనను ఇచ్చట పైవలె లయ స్పష్టము కాలేదు.

ఒక్కొక్క గణమున కొక్కొక్క పదమున్న నియమము సర్వత్ర పాటించ బడుట క్లేశతరమే. ఇట్లేయైనచో మానినియందు భగణములగు పదములు తప్ప ఇతర పదములు వాడరాదన్న నియమమగును. కాని ఈ నియమము కవికి పదములనెన్నుటలో మిక్కిలి క్లేశమును కల్గించును. 2 గణములకు కల్పియైనను పదము ఏరిచి వ్రాయవచ్చును. దీనితో లయ లుప్తము కాదు.

మానిని :- జాడము నప్పుడు, సర్వజ నంబులు చూచి భయంపడి
గణమునొక్కటి గాక “సర్వజనంబులు” “చూచి భయంపడి” అని రెండు గణముల కొకవరి విభాగమైనది. ఇదియును లయ బోధకమే.

అక్షర వృత్తములలో ఏదముల కూర్చు గణానుసారిగాక అర్థవద్విధి యైనప్పటికిని ఒప్పును. కాని, లయను మరొకరహితముగా స్పష్టపరచు దేశి ఛందములలో మాత్రము అక్షరవిధి గణకృతము గాక అర్థకృత మైనపుడు గతిచెడి దేశ్య ఛందముల మౌలికతకే భంగమేర్పడి కృతకమగును. అంతేగాక గణానుసరి పదములను తెలుగులో వాడుకొనుటకు గణములలో గల స్వేచ్ఛ మరింత సహాయ కారి కాగలదు త్ర్యక్షరగణములు గాక తెలుగులో ద్వ్యక్షర, చతురక్షర గణములుగా సూర్యేంద్ర చంద్రగణములుండుటచే ఈ గణములు ప్రతి పద్యమందు సమిష్టిగా వాడబడుటచే గణానుసారి పదప్రయోగమునకు చక్కని అవకాశముండును.

జానపద గేయ ఛందములందు మాత్రాసమక గణముల కూర్చు ఉండునుగణములు సమసంఖ్యలో ఉండి, సామాన్యముగా అర్థపాదమునకు విరుపు (పద సమాప్తి) కల్గి గణానుసారి పదప్రయోగముండి లయ చక్కగా వ్యక్తమగును. మాత్రాసమక గణములు కాల సంపుటములు (Time Units). అనగా గురు

లఘువుల నిర్బంధములేని మాత్రాసమూహము. ఇవి (త్యస్స), చతురస్రాది జాతులన బడును. వానిలో మాత్రల సమత మాత్రమేగాని అక్షర సమత అక్కరలేదు. ఇట్టి కాల సంపుటలలోనే జానపద కవి ఆలోచించును. పదములను పొంతరలుగా పేర్చి పాదము రచించును. ఏ పదమైనను మాత్రాసమతను సాధింపలేకున్నచో దానిని దీర్ఘీకరించి లేదా హ్రస్వీకరించి మాత్రలను నింపును. పంచ మాత్రికములగు ఇంద్ర గణములలో లాక్షణికులు భల, నలల, పంటివి చెప్పకున్నను గేయములలో ఇవి వాడ బడును.

ఉదాహరణకు సీస పద్యమందు ఇంద్రగణములు పంచమాత్రికములు వాడి నపుడు గతి సుందరమగును. కాని నల, నగ, నల, భ, ర, తలను ఆరు గణము లలో భ, నల, గణములు రెండు మాత్రము చతుర్మాత్రికములు. ఇవి వ్రాతలో అట్లేయున్నను సీస పద్య పఠనములో పంచమాత్రికములుగా ఉచ్చరింపబడినపుడే తక్కిన గణములతో బాటు ఖండగతిగల్గి సీసమునకు నిండుదనము చేకూరును.

సీ॥ ఎండిన ఊళ్లగో డెరిగింప డెవ్వడు

పండన ఊళ్లకె ప్రభువులంత (నరసింహ శతకము)

దీనిలో ఎండిన, ఎవ్వడు, సండిన ఊళ్లకే అన్న పదములు భగణములు [చతుర్మాత్రి కములు] తక్కిన సీస పాదగణములు పంచ మాత్రికములు. లాక్షణిక (పండితుల దృష్టిలో ఎండిన, ఎవ్వడు, సీసలక్షణము చక్కగా పట్టిన పదములే ఐనను గేయ పద్ధతులలో చదువు వారికి పై సీసము 'ఎండినా ఊళ్లగో డెరిగింప డెవ్వడూ' అనియే పంచమాత్రిక గణముగా దీర్ఘీకరించబడును. ఒకవేళ భగణములలోని అంత్య లఘువు దీర్ఘీకరింపబడకయున్నను శబ్దాంతములో ఒక మాత్రకాలము నిశ్శబ్దము పాటించ బడును.

‘ఎండిన ఊళ్లగో డెరిగింప డెవ్వడు’

ఎండిన అని ఉచ్చరించిన విదప ఊళ్లగో అని పలికే ముందే ఒక్కమాత్ర నిశ్శబ్దం కాలం పాటించబడునే కాని ‘నఃః’ అని విరామరహితంగా పలుకబడదు. ఆయితే ఇక్కడ పదములు గణమున కొక్కటి చొప్పున వేయబడినవి. కనుకనే మాత్రా సమత, తద్వారా లయ సాధ్యమైనది. ఒక గణంలోని పదం మరొక గణములోనికి చొచ్చుకొని పచ్చినపుడు ఇది సాధ్యపడదు. గణమును బట్టి విరిచినపుడు లయ

స్పష్టమై ఆర్థము నశించును. అదే పదమును బట్టి విడిచినచో ఆర్థము స్పష్టమై లయ నశించును.

శరమో - క్షణవే - గనిరం

తరమం - డలితో - రువాప - దండుడ - కాండో

ద్వరదం - డధరుడ - పోలెను

హరిసం -దనుదా - కైదుపదు - డయ్యు - ధతుడై

[ఆదిపర్వ. VI 58]

ఈ పద్యములోని గణకృత విధి లుప్తమై అర్థకృత విధి స్థాపితమై లయ సుస్పష్టము కాకున్నది. అటు అక్షర సమకమై మాత్రాసమత లేని వృత్తముల జాతికిగాని, ఇటు అక్షరసమతయు మాత్రాసమతయు నిర్దిష్టముగాని దేశి పద్యముల జాతికి గాని చెందక మాత్రాసమక గణనిబద్ధమై, స్పష్టముగా కానవచ్చు ఏకైక పద్యము కందము. పై స్థలములో ఆర్థకృత విధి రూపమున లుప్తమయ్యెనది.

అటవెలదులతో అటలాడించినాడన్న వేమన్న గణకృతివిధితో మనోహర మగు లయను అలతి అలతి పదముల పేర్పుతోసాధింప గల్గినాడు.

అ. లె. ఉప్పు - కప్పు - రంబు - ఒక్క - పోలిక - నుండు

చూడ - చూడ - రుచుల - జూడ - వేరు

అ. కె. అనువు - కాని - చోట - అధికుల - మనరాదు

కొంచె - ముండు - పెల్ల - కొడువ - కాదు

పంటివి అనేకములందు కుదాహరణగా చూపవచ్చును.

తెలుగులో దేశి ఛందములను గేయదృష్టి తోను సామాన్య జనోపయోగిగాగాంచిన శివకవులాదిగా గలవారు గణకృత విధి తోడను కావ్యోపయోగి దృష్టిగల పండిత కవులు తమ కావ్యములందు ఆర్థకృత విధి తోడను ఎక్కువ భాగము వాడుట కొంచనగును,

తెలుగు పద్యము

↓
పృథ్వీములు

↓
అర్ధానువర్తి పాద నిర్దేశనము

↓
కావ్య సంప్రదాయోపయోగి

↓
పరనం

సంస్కృత పృథ్వీములును గేయ, పాఠ్యములుగా నిష్టే విభజింపబడినవి.

తేషాంచితో దోధక తోదకాదీనం గేయ మానతయా

శోభాతిశయో భవతి శ్లోక స్రగ్ధరాదీనాంతు పాలేన నాట్యశాస్త్రము
అభినవ గుప్త వ్యాఖ్య . (14 వ అధ్యాయం)

↓
దేశి ఛందములు

↓
గణానువర్తి పాద నిర్దేశనము

↓
గేయ సంప్రదాయోపయోగి

↓
గానం

దేశి గణములు :

తెలుగు దేశిఛందము లందుపయోగింపదగు గణములు త్ర్యక్షర గణములలో పఠే అక్షర సమకములు గాని, మాత్రా ఛందస్సులలోని గణములవలె మాత్ర సమకము గాని కావు. పృథ్వీములో గణక్రమము తప్పనట్లు దేశి ఛందములకు పయోగించు గణములకు క్రమము లేదు. స్వేచ్ఛగా ఉపయోగింప వచ్చును. కాని తిరిగి ఈ గణములే వాడవలయునను నిర్బంధముండును. తెలుగులో వాడబడు దేశి గణములు సూర్య, ఇంద్ర, చంద్రులను పేరిట దేవతల నామముతో వర్గీకరింప బడినవి. ఆ వర్గీకరణములో గూడ, సూర్య గణములు అక్షరసమకములు గావు. మాత్రాసమకములు. ఇంద్రగణములు కొన్ని మాత్రాసమకములు, కొన్ని అక్షర సమకములు. గణముల వర్గీకరణను బట్టి నిర్ణయించుటకు ప్రస్తార విధి అవసరము. 2 మాత్రల గురువుకు బిరుదు 2 లఘువులు వేసికొనుట పంటి మాత్రాగణములకున్న స్వేచ్ఛ దీనికి లేకున్నను, ప్రస్తారవిధిలో మాత్రము లఘువు ఆదిగాగల దానికి మరొక్క లఘువు చేర్చుట కలదు. అక్షర సమక గాని, మాత్రాసమకగాని లేని ఇంద్రగణములు వాడి సీసాదులలో చక్కని లయను సాధింప గల్గుట విశేషము.

దేశ్య ఛందములకు వాడబడు గణములు తెలుగులో తక్కిన సోదర ద్రావిడ భాషలో పఠే తుల్యత్వము గల్గి సూర్యేంద్ర చంద్రుల పేర వెలసినవి.

గల నగణము లిను డిందుడు
 నవ నగ, సల భ ర త లింక నగగ నహ సహ
 భల భగరు మలః సవ సహ
 తల రల నల వలల రగురు రగ లిందు డజా

- ఛందో ద. I-19

1. సూర్య గణములు (2) - న, హ, (గల) గణములు
2. ఇంద్ర గణములు (6) - నల, నగ, సల, భ, ర, త
3. చంద్ర గణములు (14) - నగగ, నహ, భల, సలల, భగురు, మలః
 నవ, సహ, తల, రల, నవ, సలల, రగురు,
 రగ - గణములు.

ఈ గణములు గుర్తించుటకు సంస్కృత ఛందో గ్రంథములందలి షట్పృ
 త్యములలోని ప్రస్తారవిధి ఆశ్రయించబడినది. 2, 3, 4. గురువులను ప్రస్తారంపగా
 వరుసగా సూర్య, ఇంద్ర, చంద్ర గణము లేర్పడునని నిర్ణయింపబడినది. అయితే ఈ
 ప్రస్తారము సాధారణ ప్రస్తార విధిలో ఉన్నప్పటికిని అహ్వాదీగానున్న వరుసలో
 ప్రారంభమున మౌక్త్య లఘువులను విశేషవిధి, ప్రస్తరించిన పిదప మొదటిరెండు
 వరుసలను తొలగించగా సూర్యేంద్ర చంద్ర గణము లేర్పడును.

కం. దీప్తి చతుర్గురు బవముల
 ఛాత్రీ భర రెండు మడప దక్కిన గణమురే
 మిత్రేంద్ర చంద్రులన జను
 మాత్రాది గణంబు మొదల మాత్రలిడంగన్ ⁶.

గణ ప్రస్తార విధి

ప్రస్తార చిత్రము

2 అక్షరములు

3 అక్షరములు

4 అక్షరములు

U U మొదటి రెండు

U U U మొదటి రెండు

U U U U

I I U తొలగించగా

I I U U తొలగించగా

I I U U U

U I -హ

U I U -ర

U I U U -రగ

I I I -న

I I I U -నగ

I I I U U -నగగ

సూర్యగణములు (న, హ)

U U I -త

U U I U -తగ

I I U I -సల

I I U I U -సవ

U I I -భ	U I I U -భగురు
I I I I -నల	I I I I U -నవ
ఇంద్రగణములు	U U U I -మలము
(నల,నగ,నం,భ,ర,త)	I I U U I -సహ
	U I U I -రల
	I I I U I -నహ
	U U I I -తల
	I I U I I -సలల
	U I I I -భల
	I I I I I -నలల

చంద్ర గణములు

రగ,నగ,తగ,నవ,భగురు,నవ
మలము,నహ,రల,నహ,తల,నలల

భల,నలల గణములు

ప్రస్తారములో గురువాది పరుసక్రింద లఘువాది పరుసవెంబడే వచ్చును. లఘువునకు ఎడమప్రక్క మరొక్క లఘువుంచిన పైపటచోని గణములోని మాత్ర లతో సమాన మాత్రలుగల గణముకట్టును. ఒకటవ పటపరెండవ పటసగణముతో సమమాత్రికమగును. అట్లే 3-4, 5-6, 7-8 సమములగును. పైన చూపబడిన ప్రస్తార చిత్రములో ఇది కాననగును. సూర్య గణములు రెంటిని ఒక్కగురువు లేదా లఘువును చేర్చగా (హ సుండి ర, భ గణములు, న నుండి నగ, నల లు) నాలుగు ఇంద్రగణములైనట్లే, ఇంద్రగణమును ఆరింటికి లఘువు లేదా గురువు చేర్చగా $6 \times 2 = 12$ పన్నెండు చంద్రగణములు ఏర్పడును. తొలగించవలసిన మొదటి రెండు గణములకు లఘువు ఒక్కటి చేర్చగా తక్కిన రెండు గణములు సిద్ధమగును. అప్పుడు ఇంద్రగణములు ఆరు, చంద్రగణములు పదునాలుగు సిద్ధమగును.

చంద్ర గణములు సూర్యేంద్ర గణముల వలెగాక దేశ్య చందములందు క్వాచిత్క ప్రయుక్తములు⁷. ఇవి ఆక్కరలందు మాత్రము వాడబడును. వీనికి ప్రయోగము ఎక్కువగా శేకుండుటకు కారణము తెలుగులో ఈ గణములకు సరిపడు బహ్వక్షర పదములు శేకుండుటయే కావచ్చును. తెలుగులో పదములన్ని అలతి అక్షరములతో ఒప్పునవి. అంతేగాక చంద్రగణములు రెండువేరు గణములుగా

విడిపోవుటకు వీలున్నది.⁸ చంద్రగణములు 14 లో 12 గణములు ఇంద్రగణములు నల, నగ, సల, భ, ర, తలకు పైసొక్క లఘువో, లేదా గురువో చేర్చగా యేర్పడుట క్రింద కాంచనగును.

ఇం. గ.		చంద్రగణములు	చంద్రగణముల మాత్రా సంఖ్య
1. నల	—	+ల	5
		+గ	6
2. నగ	—	+ల	6
		+గ	7
3. సల	—	+ల	6
		+గ	7
4. భ	—	+ల	5
		+గ	6
5. ర	—	+ల	6
		+గ	7
6. త	—	+ల	6
		+గ	7
తక్కినవి రెండు గణములు		7. పులము	7
		8. సహ	7

ఇందు నలల, భల, అను రెండు గణములు మాత్రము 5 మాత్రలవి. తక్కినవి 6 లేదా 7 మాత్రలవి. ఇవియే అక్కరలలో ఎక్కువగా వాడబడినవి.

సూర్యగణములు (న,హ) రెండు మాత్రాసమకములు (త్రిమాత్రికములు) ఇంద్రగణములు పైతము నల(4) నగ(5) సల(5) భ(4) ర(5) త(5) లలో నల, భ లు తప్ప తక్కినవన్నీయు 5 మాత్రలవి దేశ్య చందములందు ముఖ్యముగా సేసములందు 5 మాత్రల గణములే ఎక్కువగా వాడబడి లయను స్పష్టపరచును. నల, భగణము లొకవేళ వాడబడినను అవి పద్య పఠనాపసరమున మరొక మాత్ర నింపుకొని సమరూపము సాధింపగలుగును. కవికోకిల దువ్వారి వారు “నైవేద్యము” నకు తమ పీఠికలో ద్వీపదలో పంచమాత్రిక గణములే(ఇం. గ) ఉపయోగించి, వాటి ప్రయోగమును గూర్చి గతీయందలి వినుగు వేసటలు తొలగునని చెప్పిరి. గిడుగు

వారును నాలుగు మాత్రల గణముల కంటె 5 మాత్రల గణములే సీసాద్యవజాతి. పద్యములకు నిండుగను, శ్లోకముగను ఉండగలవనిరి.⁹

ప్రాచీన లాక్షణికులలో నైతము ఈ దేశీయ గణములు మాత్రాసమకములే నని భావించిరి. కవి జనాశ్రయకారుడు “జాతులు మాత్రాసమక నిబద్ధముల”ని అని నాడు¹⁰. జాతులు మాత్రాసమక గణములచే నిర్మితములన్నప్పుడు, కందమునకీ యభిప్రాయము సరిపోవును. వీలయిన కంద గణములు (గగ, భ, జ, స, నల) చతుర్మాత్రికములే. కాని జాతులనగా కేవల కందములేగాక (కవి జనాశ్రయడే పేర్కొన్నట్లు) గీతులు, సీసములు, ద్విపద, తరువోజ, అక్కరలు కూడా అగును. మరి వీనిలో సూర్యేంద్ర గణములు వాచబడుచున్నవిగదా ! స్థూలముగా ఇంద్రగణములు 4 లేక 5 మాత్రలవని చంద్రగణములు 6 లేక 7 మాత్రలవని ఆతడు భావించినట్లు చెప్పుకొనవలెను.

గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు ఇంద్రగణములలో చతుర్మాత్రికములగు భ, నల లకు సురపతి గణవర్గమని నగ, నల, ర, త లకు (ఏంవ మాత్రికములకు) దేవేంద్ర గణవర్గమని విభజింప జూచిరి. సూర్యగణములు మాత్రా సమకములే, చంద్ర గణములు అక్కరలో మాత్రమువయోగింపబడునని, అక్కర ఛందములు కక్కరలేనివని, ఉన్న ఒక్క మధ్యాక్కర చంద్రగణములు లేనిదగుట వలన తెలుగున “సూర్యేంద్ర గణములనే మనము దేశి ఛందములందు చేర్చుకోవగినవి” అనిరి. ¹¹

సోదర ద్రావిడ భాషాగణములు :-

సోదర ద్రావిడ భాషలగు కన్నడ, తమిళ గణవ్యవస్థను పరిశీలించినపుడు అది మరింత విస్తృతముగా కన్పట్టును. తెలుగులోకన్న కన్నడములో, కన్నడములో కన్న తమిళములో గణముల సంఖ్య అధికము. వాటితో పరిశీలించి చూచినపుడు తెలుగులో గణవ్యవస్థ స్వరూప లఘుత్వమున్నప్పటికిని నిర్దిష్టమై కన్పట్టుచున్నది.

రెండు, మూడు, నాలుగు గురువులను ప్రస్తరించుటచే యేర్పడిన గణములలోలహ్లాది గణములకు మొక్క లఘువు తొలుతనే వ్రాసి, మొదటి రెండు గణములుతీసివేసిన తెలుగులో సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములు వరుసగా సిద్ధమగుట చూసి తిమిమొదటి రెండు గణములు కూడా కలుపుకొని కన్నడములో బ్రాహ్మ, ఎల్లు, రుద్ర గణములుగా యేర్పడుచు అనగా తెలుగులోవలె గాక బ్రాహ్మగణములు (సూర్య

గణములు) 4, విష్ణు గణములు (ఇం. గణములు) 8, చంద్ర గణములు (చంద్ర గణములు) 16 అగును. తెలుగులోపల సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములన్న పేర్లు గాక త్రిమూర్తుల పేర్లందుట తప్ప తక్కినదంతయు తెలుగు దేశ్య గా వ్యవస్థలో సమానమే.

తమిళము	కన్నడము	తెలుగు
A) తేమా గణములు గగ - గల పుళిమా గణములు య, జ, స, న. మొత్తము గణములు 6	గగ - గల బ్రహ్మ స, న, గణములు (తమిళ 6 గణములలో య, జ, గణములు తీసి వేయబడినవి.) మొత్తము గణములు 4.	గల సూర్య స గణములు (కన్నడ, గగ, స, కూడా తీసివేసినచో తెలుగు సూర్య గణములు అగును.) మొత్తము గణములు 2.
B) కరువిశమ్ - నల, నగ, జల, జగ కూవిశమ్ - భ, ర తేమాంగాయ్ - మ, త పుళిమాంగాయ్ - నగ, సల, యగ, యల మొత్తము గణములు 12	నల, నగ విష్ణు భ, ర గణ మ, త ము నగ, సల లు (తమిళ 12 గణములలో జల, జగ, యల, యగ తీసివేయబడినవి.) మొత్తము గణములు 8	నల, నగ ఇంద్ర భ, ర గణ త ము సల లు (కన్నడ మ, నగ తీసి వేయబడినవి.) మొత్తము గణములు 6

తమిళము	కన్నడం	తెలుగు
C) కరువిశంగాయ్ నప, నలల, జలగ, జలల, జగగ, జగల, నగగ, నగల కూవిశంగాయ్ భగురు, భల, రగ,రల తేమాంగణి తగ, తల పుళి మాంగణి నలగ, నలల, యలగ, యలల తేమాతణ్ణు మగ, మలముపు పుళిమా తణ్ణు యగగ, యగల, నగగ, నగల మొత్తము గణములు 24	నప, నలల, నగగ, నగల భగురు, భల, రగ,రల తగ, తల నలగ, నలల మగ, మలముపు నగగ, నగల మొత్తం 16 రుద్రగణములు (జలగ, జలల, జగగ, జగల యలగ, యలల, యగగ, యగల తీసివేయగా మిగిలి నవి వైవి.)	నప, నలల, నగగ, నగల భరుగు, భల, రగ,రల తగ, తల నలగ, నలల మలము నగల మొత్తము 14 చం.గ. (మగ, నగగ తీసి వేయబడినవి.)

2,3,4 గురుపులను ప్రస్తావించగా పచ్చిన సూర్య ఇంద్ర చంద్రగణములు వరుసగా 4,8,16 కాగా వానిలో మొదటి రెండు తీసివేయగా తెలుగులో 2,6,14 గణములు అయినవి. కన్నడమున ఈ తీసివేత లేక సంపూర్ణగణములున్నవి. తెలుగులో వైతము కవిజనాశ్రయము, కా.మా. గ్రంథములందు సూర్యేంద్ర గణము లపై 2 తగ్గించక సంపూర్ణగణములనే (4,8,16) స్వీకరించినట్లున్నది. ఇతే ఈ రెండు గ్రంథములు కన్నడ, తెలుగు సంప్రదాయానుసారము ఉభయ విధగణములను స్వీకరించినవి. సంపూర్ణ గణములకు “అక్కర జాతి గణము” అనియు, 2 తగ్గించగా మిగిలిన గణములకు “నల నామక,” ఇత్యాదిగా పేర్లవచ్చినవి.

కవి జనాశ్రయము :-

అక్కరేతర జాతి గణములు (రెండు తగ్గించగా)

భ,ర,త, వగ, నల, సలంబులు

వరుసనె యియ్యాటు నెన్న వానప గణముల్

మరి నహములిన గణంబులు

సరవిం దక్కినవి యెల్ల చంద్రగణంబుల్. (సంజ్ఞాధికారము)

అని చెప్పి తిరిగి, అక్కర జాతి గణములు (రెండు తగ్గించక)

వినుత ద్వి, త్రి చతుర్గురు

జనిత గణంబులు రపింద్ర చంద్రాఖ్యములై

చను నక్కర జాతులకె

ల్లను నాదిమ లఘువు మొదల లఘు విడవలయున్ (జాత్యధికారము)
అని ఉభయ మతములను పేర్కొనినది. అట్లే కావ్యాలంకార చూడామణి కర్త విన్న
కోట పెద్దన్న కూడ రెండు వ్రాసినాడు.

అక్కరేతర గణములను నలనామక గణములని, అంతటను (సీసాదుల
లక్షణములలో) పేర్కొని, అక్కరజాతి గణముల వద్దకు వచ్చినప్పుడు — ఇంద్రాది
గణ లక్షణములను ఇవి అక్షరొపకరణంబులు (అక్కరకు ఉపయోగించు) గణము
లని పేర్కొనినాడు.

గీ. ఓలి రెండు చూడు నాలుగు గురువుల

నైన గణములన సురాధి పేందు

గణము లక్షరొపకరణంబులని యాది

లఘు గణంబు మొదల లఘువు నిలువ

VIII — 52

ఇట్టి ఉభయ మతములను చెప్పినది వీరిద్దరే. అనంతని నుండి — అక్కరేతర జాతి
గణములు (2 వదిలిన ప్రస్తార జనిత గణములు) మాత్రమే పేర్కొనబడినవి.
అక్కరలు, ద్విపద, త్రిపద, చాపద, షట్పద లకు ఒకే చోట లక్షణము చెప్పి,
తక్కిన వానికి ముందే చెప్పినవి. అక్కరలకు లక్షణము ప్రారంభమైన స్థలమందే
ద్వి త్రి, చతుర్గురు ప్రస్తార జనితగణములు రపింద్ర చంద్రాఖ్యములని పేర్కొన్నవి.
ఈ ప్రస్తార విధానములో అనంతడు చెప్పినట్లు “రెండు మడిసదక్కిన గణములు¹²”
అని రెండు తగ్గించుట పేర్కొనలేదు. సీసము తరువోజ మొదలగు వాటిలో నల,

నగ, సల, భ, ర, త, అనియో చేదా నం నామక ఆనియో పేర్కొనుట జరిగినది.¹³
దీనిని బట్టి పీఠి మతమున (అక్కరేతర జాలి)

సేసము
తరువోజ
గీతులు (విషమ, సమ)
ఉత్సాహ

మొదటి రెండు గణములు
తగ్గించగా యేర్పడిన సల
నామక గణ నిర్మితములు
చంద్రగణ రహితములు

5 విధములైన అక్కరలు (అక్కరజాలి)

ద్వీపద, మంజరీ ద్వీపద
త్రిపద
షట్పద

సంపూర్ణ గణముల తోడి
సూర్యేంద్ర చంద్ర గణ
నిర్మితములు : చంద్రగణ
యత (ద్వీపద తప్ప)ములు

అని స్పష్టమైన విభజనమున్నట్లు అగుచున్నది. కాలక్రమమును బట్టి కవిజనాశ్రయ, కావ్యాలంకార చూడామణులు తెలుగులో ప్రాచీనతమ ఛందో గ్రంథములు. కాగా పీఠి తర్వాత వచ్చిన అనంతను ఛందోదర్పణము నుండి అర్వాచీన ఛందో గ్రంథములన్నియు ఈ భేదమును పాటించక, 2 తగ్గించగా మిగిలిన గణములనే స్వీకరించినవి. ఈ రీతిగా దేశీయగణ విషయమున పూర్వానంత మతము, అనంతాది మతముని ద్వీధా విభజించవచ్చును.

కవి జనాశ్రయ కావ్యాలంకార చూడామణి కర్తలు 2 గణములు తీసి పేయగా మిగిలిన ప్రస్తార జన్య గణములలో సల అదిగా నుండుటచే సలనామకయని పేరిడిరి. సంపూర్ణ గణములను అక్కర జాతి గణములు అని పేరిడిరి.¹⁴ ఇది కన్నడ సంప్రదాయమును బట్టి నామకరణము జరిగినట్లు తోచును. జయకీర్తి తన ఛందోఽనుశాసనములో కన్నడ బ్రహ్మ (సూర్య), విష్ణు (ఇంద్ర), రుద్ర (చంద్ర) గణములను అధిష్టాత్మ చేపత¹⁵ నామములను బట్టిగాక ర గణమని, ల గణమని ధ గణమని గణ నామము బట్టి వాడినాడు¹⁶. అక్కర జాతిలో చేర్చబడిన త్రిపద, చౌపద, షట్పదులు, పంచ విధాక్కరల వలెనే తెలుగులో ప్రచారములో లేక, నామ మాత్రోపయోగి అయి కన్నడమున విస్తృత ప్రచారములో నుండుటచే యిట్లు భావించవచ్చును. అక్కరజాతి పద్యములని కావ్యాలంకార చూడామణి, కవిజనాశ్రయ కర్తలు చెప్పిన వానిలో ఒక్క ద్వీపద మాత్రము తెలుగులోనే బహుళ ప్రచారము గల్గి, కన్నడమున ప్రచారము లేనట్టిది.

పూర్వానంతమతము, అనంతాది లాక్షణిక మతమని దేశ్య గణ వ్యవస్థలో ద్వీవిధ మతములు గుర్తించుటకు మౌక్య కారణమున్నది. అనంతమునికి పూర్వకాలికులైన లాక్షణికులే కాక కవులును దేశ్య గణ ప్రయోగ విషయమున అక్కర జాతి గణములనే స్వీకరించినారు. అదికవి నన్నయ మధ్యాక్కరలలో, పాలుకురికి సోమనాథుడు ద్వీపదలలో (అక్కరజాతి) -సూర్యేంద్ర గణములను వాడిరి. కాని నల నామకములను వాడలేదు.

అనంతాదుల మతము ననుసరించి చూసినప్పుడు నన్నయ వాడిన మధ్యాక్కరలలో అనేకములు లక్షణవంతములు కాజాలవు. నన్నయకు పూర్వ శాసనములలో నైతము వాడబడిన మధ్యాక్కరలలో సూర్యగణములుండ వలసిన చోట్ల గగ, స; ఇంద్ర గణములుండవలసిన చోట్ల సగ, మ కాననగును¹⁷.

ఇట్టి పట్టుల పూర్వానంత మతము నంగీకరించినచో నన్నయ అక్కరలు చాలావరకు లక్షణవంతము లగును. డా॥ గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు ఈ విషయమును ప్రస్తావించుచు పయలవారు కన్నడ లక్షణము ననుసరించి నన్నయ మధ్యాక్కరలను లాక్షణీకరింపరని తెల్పి, నిజమునకు పయలవారే విన్నకోట పెద్దన, కవిజనాశ్రయ కర్తల సూర్యేంద్ర చంద్ర, నలనామకములని ద్వీ విధముగా చెప్పిన గణ విధానమును గుర్తించినారని చెప్పినారు.¹⁸

పాలుకురికి సోమనాథుడు నైతము తన ద్వీపద కావ్యములలో గగ (సూర్య గణములు), సగ (ఇంద్రగణము) ద్వీపద గణములుగా వాడినాడు. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ఆంధ్ర గ్రంథాల ప్రచురించిన బరహ పురాణము (పీఠికలో), బండారు తమ్మయ్య వావిళ్లవారి బరహపురాణము పీఠికలో వీటిని సవరింప బూనినారు. అనంతాదుల మతము ననుసరించి సూర్యేంద్ర గణములను భావించుటచే, ఈ సవరణ (గణ భంగముని) అవసరమని భావించబడినది. కాని సోమని 'పూర్వానంత మతమున' పరిశీలించినపుడు ఇవి గణ భంగములు కానవచ్చును¹⁹.

కవి జనాశ్రయ, కావ్యాలంకర చూడామణుల కాలము నాటికి కన్నడములో వలెనే గగ, స, గణములు సూర్యగణములలోను మ, సగ ఇంద్రగణములలోను ఉన్నవని నిరూపితమైనది. దీనితో బాటు అనాడే పై రెండు తీసివేసిన (న, హ) సూర్యగణములు (నల, సగ, సల, భ, ర, త) ఇంద్ర గణములు వాడుకలో నున్నట్లు కూడా పై రెండు గ్రంథముల వల్లనే - రెండు మతములను అంగీకరించుట వలననే - తెలియుచున్నది.

సోదర కన్నడములో నుండగ, చేరియ గణములు తెలుగులో మొదటి రెండు తగ్గించి స్వీకరించుట విశేషము. అదియును యంతకాలము వరకును నడచియే యున్నది. అట్టి మార్పుకుగల కారణము లేనియో పరిశీలించ వలసి యున్నది. డా॥ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు “కన్నడులకున్న తెలుగు వారికిన్ని యగణ జగణములు గాని, వాటితో గురు లఘువులుగాని యిష్టములేదు. అట్టి వానిని తమిళ గణములనుండి తొలగిస్తే కర్ణాటక బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్రగణములేర్పడినవి. సూర్యగణములలో 3 మాత్రలకు మించినవిన్ని, ఇంద్రగణములలో ఐదు మాత్రలకు మించినవిన్ని గణములుండ కూడదని తెలుగు వారు నియమము చేసుకొన్నారు. అందుచేత ఆయా జాతుల కర్ణాటక గణములనుంచి ఆ సంఖ్యా నియమము నతిక్రమించిన వాటిని తొలగించిరి” అని అభిప్రాయ పడినారు ²⁰. కన్నడ తెలుగు వారికిని యిష్టము లేవని, ఐదు మాత్రలకు మించిన గణములుండరాదని తెలుగు వారు నియమము చేసుకొన్నారని చెప్పటకు వారే ఆధారములను చూపలేదు. అంతేగాక జగణమును గూర్చి చెప్పట మూడక్షరముల గణము మధ్య గురువు చేర్చినచో గర్భము ధరించి నట్లు ఉండునని అది గమన నిరోధకమని ఊహించినారు. కాని ఈ ఊహ సరియైనది కాదని, దేశ్య శబ్దములలో చాలావరకు జగణ యగణములకు సరిపోవు పదములు లేకుండునను బట్టి తొలగించి యుందురని డా॥ తంగిరాల సూ. శాస్త్రిగారు విమర్శించినారు ²¹. జగణము మరి వృత్తాదులలో కూడ వాడబడుచున్నదిగదా. అంతేగాక కంద పద్యములలో దేసి స్థానములో నిషేధించబడి పద్య గణముగా ప్రత్యేకించి వాడబడుచున్నది. ప్రాకృత ఛందస్సులలో జగణమునకు విశిష్ట స్థానము ఈయబడినది. జగణమును సరియైన స్థానములో వాడినపుడు లయ సౌందర్యము చక్కగా స్పష్టమగును అని చెప్పబడినది. ఇది గౌరాజుగా పేర్కొనబడినది.

వీ ఆణం చిట మజ్జే గురుమజ్జం సస్యజాణ అణ్ణం పి |

ఆ అరటి రూపిఆం సజ్జ అంగి నామం నరేంద్రోత్తి ||

రాణ్ణోట పసోహజ రాణ అరహి ఓవి జేణ విసదే ఇ |

మజ్జా అం పి న, లంఘజతేజ గురూ మజ్జ ఓ రాఆ ||

వృత్తజాతి సముచ్చయ్. I-20-21.

Another name of the Gurumadhya chaturmata (Jagana) given to it out of great regard for it, is Narendra or 'King'. It is called a king because when used in its proper place it

beautifies the stanza, but when it is used at an improper place it spoils the whole of it and thus seems to control himself and also others. The King of chaturmatras must not be employed when chaturmatra in general is prescribed in the lines of a stanza.

- Prof H.D. Velenkar's English Comm.²²

ఇట్టి గణమును సక్రమముగా వాడుట తెలిసియుండియు తెలుగువారు సంపూర్ణ విషేషము చేసిననుట అసంగతము.

“తెలుగు లాక్షణికులు సూర్యగణములలో తుదని గురువుగల వానిని, ఇంద్ర గణములలో తుదని రెండు గురువులు గల వానిని, చంద్రగణములలో చివరి 3 గురువులు గల వానిని కర్ణాట గణముల నుండి తొలగించిరని డా॥ కే॥ సర్వోత్తమన్ గారు నుడివినారు²³. స్థూలముగా పరిశీలించినపుడు ఇది సరిగా కనబడినను, ప్రస్తారములో మొదట రెండు గణములు ఎన్ని ఛందములు ప్రస్తరించినను ఇదే విధముగా (2 గురువుల ప్రస్తారములో చివర 1 గురువు గల గణములు రెండు, 3 గురువుల ప్రస్తారములో చివర 2 గురువులు గల గణములు రెండు, 4 గురువుల ప్రస్తారములో చివర 3 గురువులు గల గణములు మూడు, 5 గురువుల ప్రస్తారములో చివర 4 గురువులుగల గణములు 4) కన్నట్టును ప్రస్తార విధానములో అప్పకవి చెప్పిన సౌలభ్య విధానము పరిశీలించినపుడు ఇది దోషపడును²⁴. గుర్వంత గణములు వాడరాదన్న నియమమేలనో తెలియబరచలేదు. అంతేగాక గేయానుగుణమైన దేశి ఛందస్సులలో గుర్వంతత్వము విధిగా కనబడుట పై వాదమును సమర్థింపలేదు.

పై విషయములో తెలుగువారు రెండు గణముల తొలగింపుపై క్రికోపేల సంపత్కుమారాచార్యుల వాదనలు సమంజసములై యున్నవి.

తెలుగులో అక్కరజాతి పద్యముల వాడుక తర్వాతికాలములో తగ్గి పోవుటయో, సంపూర్ణముగా లేకుండుటయో జరిగిన కారణముగా అనగా అక్కరల ప్రయోగము ఎఱుగనో ముగిసి, త్రిపదా శబ్దదాదులు సంపూర్ణముగా తొలగిపోయి యుండుట వలన కన్నడ గణ సంప్రదాయము భిన్నమై పోయినదని,

నన్నయ మధ్యాక్కరలలో, పాల్కురికి సోమన్న ద్విపదలో వాడిన కారణముగా, కన్నడ సంప్రదాయము నుండి వచ్చిన అక్కరామలకు ప్రయోగ

శరణార్థమును బట్టి వాటి ప్రయోగ రీతిని సంరక్షించుటకై మొదట కన్నడ సంప్రదాయ గణములను (త్రిమూర్తిగణములను) స్వీకరించి, తర్వాత తెలుగునకు అక్కరలేని మొదటి రెండు గణములు తీసివేసిన 'నల నామక గణముల'ని పేరుగా రెంటిని చూపిరని,

ఇట్లు తొలగించుట వలన మాత్రా సమత్వము కొంతవరకు సాధ్యపడుట వలన అనగా సూర్యగణములు రెండు సమ మాత్రికములై, ఇంద్రగణములు 4 లేక 5 మాత్రలవి అగుట వలన వీనిని తొలగించి యుందురని²⁵,

కావచిత్కముగా గగాదుల వాడకము వలన, సేన గణములు నల నామకములే అధిక ప్రాచుర్యమునంది నందు వలన వీటిని అనంతాదులు పరిహరించిన వారు వివరించినారు.²⁶

12. 13 శతాబ్దాల అంతము వరకు కన్నడ, తెలుగు భాషలలోని దేశ్య గణ వ్యవస్థ తుల్యమై, కవి ప్రయుక్తము, లాక్షణికోక్తములై అర్వాచీనకాలమున ప్రయోగ దూరమై, అనంతాదులనే సంస్కరింపబడి ప్రకృత స్వరూపమునుసం తరించుకొన్నదని చెప్పవచ్చును.

దేశి గణములు - ప్రస్తార విధి :-

దేశ్య గణములైన సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములను ప్రస్తార విధానమును బట్టి నిర్ణయించుట ఒక విచిత్రమైన పద్ధతిగ తోచుచున్నది. ఏలయన దేశ్య గణముల పంటి గణవ్యవస్థ సంస్కృతము నందు లేదు. ప్రస్తార విధి దేశి భాషలందులేదు. కాన ఈ రెంటికి సంబంధము పెట్టి జన్య జనకత్వమును చూపుట విశేషము. అంతే కాదు ప్రస్తారములో (స్పృహ్యత్యయములలో) లేని లఘువాదికి మౌక్క లఘువు ముందే జోడించుట మరియొక చూతనాంశము. ఇది తెలుగు/కన్నడ గణములను ప్రస్తరించునపుడు మాత్రమే కన్పట్టును. గణ నిర్మాణమునకు ప్రస్తార విధిని వాడుకొనుట సంస్కృతము నందు లేదు. దీనిని బట్టి దేశభాషా పండితులు సంస్కృత భాషా పండితులును అగుట వలన, జానపద గీతములలోని ఛందస్సులను పరిష్కరించుటలో దేశి గణములను ఏర్పరచియుందురని భావింపవచ్చును. 3వ ఛందమును (షడ్వింశతి ఛందములలో పుట్టు వృత్తములకు ప్రస్తార విధివాడు పద్ధతిలో) ప్రస్తరించుట వలన పుట్టిన వృత్తములు ఎనిమిదింటి గురు లఘు క్రమము - సంస్కృత త్ర్యక్షర గణ వ్యవస్థను పోలి యుండుటచే - అటనుండి

ప్రస్తారవిధిని గ్రహించి దేశ్యగణ నిర్మాణమునకు దీనిని వాడి యుండు రసవచ్చును. దేశ్య గణముల కొరకు ప్రస్తరించునపుడు — గురువాదీ వరుస క్రింద లఘువుతో ప్రారంభించినపుడు అదనముగా ముందే మరొక్క లఘువుంచుటన్నది దేశ్య గణములతో సరిపోనప్పుడు సరిపుచ్చుట కొలకని ఖావించవచ్చును లేదా పైచున్న గణముతో మాత్రాసమత కొలకు గురువు క్రింద 2 లఘువులుండు అనునవి పచ్చును. అటు మాత్రా సమము కాక, ఇటు అక్షరసమము కాక, — విచిత్రముగా స్థిరపడిన ఈ దేశ్య గణములను పండితులు అక్షరసమక సంస్కృతగణములవలె, మాత్రాసమక ప్రాకృత గణములవలె ఉభయప్రభావమున సమన్వయపథమున నిర్ణయించి యుండురు ఇట్టి భావనకు కారణము దేశ్య భందములైన సీస, గీత, ద్విపద మధ్యాక్కరాదులు దేశ్య గణనిర్మితములైనను, మాత్రాసమములగు గేయ గతిని కల్గియుండుటయే.

“అంతట రాములవారు అంగన సీతను గూడి” ఈ జానపద గీత పాదము మధ్యాక్కర పాదమువలె స్థూలముగా గోచరించు చున్నను, చతురస్రగతిలో నడచు చున్నది. 4 మాత్రల గణములు వాడబడినవి. గేయములో ఇది ‘అంతట రాముల వారూ అంగన సీతను గూడి’ అని పాడబడును. వారూ, గూడి అనునవి లిఖిత సంప్రదాయములో వ్యాకరణ దోషజన్మములుగా ఖావినపబడును. వీనిని వ్యాకరణము తెలిసిన వారు ‘వారు, గూడి’ యని లిఖింతురు. వీటిలో గేయ సంప్రదాయమున చతుర్మాత్రికములుగా ఖావించినను లిఖిత సంప్రదాయములో గణ విభజన చేసినపుడు UI (హ) గణముగా లెక్కింపబడును. ఇట్లు పై పాదమున గణ దృష్టితో చూచినపుడు భ, భ, హ. — భ, భ, హ 2 ఇం+1 సూ. — 2 ఇం+1 సూ. గణములుగా కొలిచినచో అది మధ్యాక్కర పాదమువలె గోచరించును. పండితులకి గేయము మధ్యాక్కరగా గోచరించినపుడు ఆశ్చర్యపోవుట కూడా జరిగినది²⁷.

1 న.గ.	2 గ.	3 ప.	4 ప.
తులసి	యింట	నుంచు	వార్ని
5	6	7	8
తులసి	పూజ	చేయు	వార్ని
1	2	3	4
తులసి	యందు	భక్తి	యించి
5	6	7	8
మెలగు	వారి	నీ —	

1	2	3	4
తులసి	చూచి	మొక్కు	వార్చి
5	6	7	8
తులసి	యనుభ	విండు	వార్చి
1	2	3	4
తెలిసి	నీవు	వారి	దిక్కు
5	6	7	
తిరిగి	చూడ	కూ — (8)	

పై గేయములో పాదమున కెనిమిదీ త్రిమాత్రికా గణములున్నవి. 2వ, 4వ పాదములలో నీ, కూ, అన్న 7 వ గణముల స్థానములో మరొక్క రెండు మాత్రలు + 8 వ గణ స్థానము 4 మాత్రలు నీ అను అక్షరము పదవ లేక కూ అను అక్షరము పదవ దీర్ఘమును సాగతీతలోనే నింపబడును. కాని స్థూలదృష్టిలో ఇవి (2, 4 పాదములు) 7 సూర్య గణముల పదవ ఒక్క గురువు (నీ-కూ) గా పరిగణింపబడి ఉత్సాహ పృథ్వీముగా లాక్షణీకరింపబడియుండును. ఈ అభిప్రాయమునే కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు వ్యక్తపరచినారు²⁸. కన్నడములో ఉత్సాహ రగడ ఒకటి ఉన్నది. దీనిలో 8 త్రిమాత్రికా గణములుండును. తెలుగులోని ఉత్సాహ, కన్నడ ఉత్సాహ రగడలోని భేదము కేవలము 1 మాత్రాకాలమే.

“...thus a short syllable which covers only one matra according to grammarians, is some times made to cover two matras and a long syllable some times fills up, instead of two, one Matira.

“....some times the Matras are covered by silent^t pauses. There are not peculiarities of Malayalam metres alone but are found in the metres of several other languages”²⁹ అని గేయ సంప్రదాయ గణముల గూర్చి N. V. క్రిష్ణవారియర్ గారు మళయాళ ఛందః పరిశీలనలో చెప్పిన అంశములు ఇచ్చట సరిపడుచున్నవి.

జానపదగీతము లిట్లు శబ్ద దోషముల క్రింద లెక్కింపబడి శబ్ద సంస్కరణము జరిగి గణదృష్టితో పరిశీలించనపుడు ‘కాల సంపుటములు’ భిన్న

మాత్రిక గణములుగా మారినవనవచ్చును. సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములు అట్టి రూపాంతరము పొంది యుండవచ్చును.

ఈ ఆభిప్రాయముచే నమర్చించుచు “దేశ రచనలలో గీతి ధర్మ ప్రకృష్టము లైన సందర్భములలో అనగా గేయములను సాగదీసినపుడు దీర్ఘ ప్లుత కాక్వాది సందర్భములలో మాత్రాకాలము పొడగించబడును. లాక్షణికులు వీనిని లాక్షణికరింప యత్నించిరి విసర్గ గణములకు లొంగనపుడు ఇంచేందు గణాలు అని చాలీ చాలని కొలబద్ధులు పట్టుచున్నారని” ఆచార్య యస్వీ. తోగరావు గారనిరి.

గణ ప్యవస్థ కృత్రిమత్వమును చెప్పుచు ఛందోమౌలిక స్వరూపమే భగ్నము చేయబడినదని మరొక ఆభిప్రాయము.

The metrical analysis in Sanskrit both vedic/and classical, is extremely artificial and does not take note of the prosodial values in the metrical lines. It serves the purpose of identifying the metre, but does not give an idea of the nature of metre ³¹.

సుప్రసిద్ధ భారతీయ ఛందో విమర్శకులలో అగ్రగణ్యులైన హెచ్. డి. పేలంకర్ గారు ఇట్టి ఆభిప్రాయమును సృష్టముగా పేర్కొనిరి.

“Such lapses naturally offended the susceptibilities of the educated sanskrit pandits, who indeed very much liked this type of metrical music, but were not prepared to sacrifice their conventionally and grammatically correct pronunciation of short and long aksharas, which respectively look one and two time moments or kalamatras.”

— Introduction to Hemachandra's

Chandonusasanam P. 15

సంస్కృత పండితుల చేతిలో దేశీయ గణములు కృతకముగా లాక్షణిక రింపబడినట్లు “మొట్ట మొదట దేశభాషలలో ఛందో రచనలకు లక్షణము నిబంధించిన వారు సంస్కృత భాషా పండితులే....పండితులు వానిని (దేశీ ఛందములను)

సంస్కృత భంధోరీతుల కనుగుణముగా సంస్కరించి యుండుటచే నవి కొన్ని విషయములలో నసమగ్రములగుట సంభవించినది.

....దేవీయములైన పద్యములకు లాక్షణికులు మాత్రాసంఖ్య నియమముతోనో, అక్షర గణ నియమముతోనో సాధ్యమైనంత వరకు లక్షణము నిర్దేశించి, కొన్నింటికి శాళ బద్ధములని చెప్పి యింకను కుదరని వానిని విడిచివేసినారని” ఆచార్య దీవాకర్ణ వేంకటాపధానిగారు వివరించినారు 32.

ఇట్లు అభిప్రాయపడుటలో దేశీ గణవ్యవస్థలో అసమానతలే కారణములని తోచును. లింగత రూపములో గీతములు కొలచినపుడు వాటి గురు లఘు నిర్దేశనము దీనికి ముఖ్య కారణము. గేయము వ్రాయబడినప్పుడు అది పఠించుటలో గేయ సంప్రదాయరీతి ననుసరించినపుడు ఎన్ని మాత్రలలోపమున్నదో తెలియగలదు. దానిని హ్రస్వికరించుట లేదా దీర్ఘీకరించుట వల్ల పూరింపబడును. ఈ మాత్రా సమ భార (సమానకాల సంపుటుల) దృష్టి లేక, కేవల శబ్ద దృష్టితో పరిశీలనలో ఇట్టి కృతకత జరుగును.

గేయములోని 5 మాత్రల పదము వ్యాకరణ శుద్ధరూపములో 3 లేదా 4 మాత్రలుగా లిఖింపబడి గురు లఘు రూపమున గుర్తించినపుడు ఇట్టి దేశీయ గణముల నేర్పాటు చేసియుందురు. గేయములలోని సమభారత వంటిది పద్యములలో అక్షర గణవ్యవస్థలో కావలయునని వ్యాకరణ శుద్ధ శబ్దరూపములను కవులు హ్రస్వ దీర్ఘములుగ మార్చరాదని కవిజనాశ్రయకారుడు ఈ క్రింది పద్యములో నిషేధించెను.

కం. వెలయగజైతాకు విలుగొని

యలరమ్ములజేతబట్టి యంగజుడు విరా

హాలనేయు నేర్చు కడిమిన్

చొల మెలయగ ననినగాకు దోషంబయ్యెన్ (చోషా-25)

చెదాకు, విరాహాలన్నవి గేయ గతిలోగల్గు దీర్ఘములు ఇవి శిష్ట కవుల దృష్టిలో కాకుదోషములు. 33

అ.వె. గురువు లఘువు చేసి కుంచించి కుంచించి

లఘువు గురువు చేసి లాగి లాగి

అని పండిత కవుల ఈనడింపు.

ఇట్టి కారణముగనే పాదాంతమున తప్పక గురువుండవలసిన చోట సూర్య గణాంక

దేశీయ గణ ప్యవస్థ గేయ ఛందములనుండి ప్రత్యేకముగా పండితులచే నిర్మింపబడినదనుటకు వాటికిగల పేర్లు సాక్ష్యములు. సూర్యేంద్ర చంద్రగణములనియో లేదా బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర గణములనియో, మన్మథ శరములనియో పేర్లుంచబడినవి.

రేచన	సూర్య	ఇంద్ర	చంద్ర	గణములన్నవానిని
(కవిజనాశ్రయ)				

నాగవర్మ	బ్రహ్మ	విష్ణు	రుద్ర	గణములని
(ఛందోఽమిధి)				

జయక్తిర్తి	—	స్మర	శర	"
(ఛందోఽనుశా.)				

సోమేశ్వరుడు	—	మన్మథ	బాం	"
(మానసోల్లాస)				

శార్ఙ్గదేవుడు	—	మన్మథ	కన్	"
(సంగీత రత్నా.)				

వాడినారు.

పాత్రపి వేంకటరమణ కవి లక్షణ శిరోమణిలోదేశ్య గణములను ఋగ్వేద బ్రాహ్మణముల కాలమునాటి వనినాడు ³⁴. 2 వేల యేళ్ళ కాలమునాటి బ్రాహ్మణములలో సూర్యేంద్ర చంద్రగణములున్నవని చెప్పుట ఆశ్చర్యకరము. అనాటికి ద్రావిడ భాషల చీలికయే సందేహస్పదము. బహుశ దీనిని చూచియో లేక స్వీయ కల్పనమో కాని డా॥ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు కన్నాడాంద్ర దేశిగణములను వేదములకు సమన్వయింప యత్నించినారు ³⁵.

పండితుల చేతిలో శబ్ద సంస్కారములు జరిగి చూపాంతరములు చెందిన గణములు దేశ్య ఛందములలో ప్రయోగింపబడి తిరిగి గేయ సంప్రదాయమును వీడక, సీస, గీత, ఆక్కరారులలో హ్రస్వము, దీర్ఘము నొందియో, దీర్ఘముహ్రస్వము నొందియో గేయ సంప్రదాయమును నిలబెట్టుకొనినవి. బసవపురాణము వంటి వాని యందలి ద్విపదలు, శతకములందలి సీసములు, ఉదాహరణములందలి కళికోత్కృతి కలు మున్నగునవి యిట్టి గేయ సంప్రదాయమును విడనాడకున్నవి. ఒక్కొక్కచోట గణములలో మాత్రాసమత వీడినను గేయ పద్ధతిని బట్టి తిరిగి మాత్రా పూరణము జరిగి లయను సాధింపజాలినవి ఈ దృష్టితోడనే రాజోలు లక్షణ శిరోమణికారుడు సీస, గీత, కంద, రగవాదులను మాత్రాసమ నిబద్ధములని పేర్కొనినాడు ³⁶.

లయాను గుణములగు దేశ్యఛందములకు ఇట్టి కృతక గణ వ్యవస్థ నిర్మాణమునకు వేరొక్క సాక్ష్యము, ఉద్ధర మాలావృత్తములను అక్షరగణ పద్ధతిలో పాదములు కొలుచుటయే. ఇవి మాత్రాసమక గణ నిర్మితములగు దేశ్య ఛందములు కాని సంస్కృత పృత నిర్మాణ విధానములో లాక్షణీకరింపబడినవి.

మాత్రా గణములు :-

అన్ని గణములకు అక్షరముల సంఖ్య యెట్లున్నను గురువునకు రెండు, లఘువున కొక్కటి చొప్పున మాత్రలు లెక్కించి మొత్తము మాత్రల సంఖ్యను బట్టి — మాత్రాగణముగా లెక్కింపవచ్చును. తెలుగులోని ఛందోగ్రంథములు గురువునకు 2, లఘువునకు 1 మాత్రయని చెప్పినను మాత్రాగణములు ఇవియని పేర్కొనబడలేదు. ఏలయన సూర్యేంద్ర ఛంద్రగణములలో మాత్రాసమక లేదు. మాత్రాసమక గణ నిర్మాణము బట్టి గణసమూహమును గుర్తించుటయులేదు. ఒక్క కందములో మాత్రము చతుర్మాత్రాగణములు గగ, భ, జ, న, నలలు వాడబడును. లాక్షణీకులచే చెప్పబడిన వేరొక్క ఛందము 'చౌపద' యన్నది కలదు. రాని యిది ప్రయోగములో పూజ్యము. కందమునకు చతుర్మాత్రా గణ నిర్మాణముని కందోక్తిగా చెప్పని తెలుగు ఛందసికులు చౌపదను మాత్రము చతుర్మాత్రా గణ నిర్మితమని చెప్పినారు. మాత్రయని పలుకవలసిన చోట్లలో లఘువని పలుకుట ఇచ్చట గమనించనగును³⁷. ఉపయోగ రాహిత్యమువలన గా దోలు ఏయే మాత్రల గణము లెవ్వయో వివరణ మివ్వలేదు³⁸. ప్రాకృత ఛందోగ్రంథములు మాత్రము మాత్రాగణముల గూర్చి వివరించినవి. తెలుగులోని రగడలు, జానపద గీతములన్నియు మాత్రాసమక గణనిర్మితములు గాన అవి యిట వివరింపబడుచున్నవి.

మాత్రా గణములను 3,4,5,7,9 మాత్రల గణములుగా విభజింపవచ్చును. మాత్రాగణములను పాటగాడు పాట నేర్చుకొను వానికి సులభముగా అర్థమగుటకై అక్షరరూపమున అనగా త,క,క,ట, లతో నిరూపణము గావించును. ఒక్కొక్క అక్షరము ఒక్కొక్క మాత్రగా భావించిన 'కాలసంపుటి' సంపూర్ణముగా అవగతమగును. తకట అనగా 3 మాత్రల కాలమని అర్థము. మూడు లఘువులే వాడవలయుననిగాక ఒక్క గురు వొక్క లఘువునైనను వాడవచ్చును. కాలసంపుటి (త్రిమాత్రకము) కలిసిన వాలుగు. ఇట్టి సంపుటలు సరి సంఖ్యలో (2,4,6) వాకి గీతము యొక్క పాదమును గేయకర్త నిర్మించును. తకట (త్రిమాత్రకా) గాము = 3

మాత్రల కాల సంపుటము), తక్కిది (చతుర్మాత్రికా గణము=4 మాత్రల కాలసంపుటము), తక తక్కి (సంచమాత్రికా గణము=5 మాత్రల కాల సంపుటము) అని నిరూపించబడును. సంగీత శాస్త్రము నుడు వీనికి త్ర్యస్య (3) చతురస్ర (4), ఖండ (5), మిశ్ర (7) సంకీర్ణ (9) మనిపేర్లు. కాని ఇవి జాతులుగా గుర్తింపబడినవి. సప్తతాళములకు గల తాళాంగములతో (లఘు, ద్రుత, అనుద్రుతములలో) లఘువునకు పైజాతిభేదము కల్పింపబడినది. శాస్త్రములో గల సంకీర్ణత జానపద గీతములందుండదు. ఎన్ని మాత్రల గణములు ఎన్ని పాదమునకు వచ్చునో మాత్రము తెలిసిన వారును, జానపద గీతము, పాదగణాపసరమున తెలుగులోని పండితులు జాతికి బదులుగా గతి (త్ర్యస్రగతి, చ సరస్రగతి) అని వాడినారు.

మాత్రాగణములలో త్ర్యస్. (3) చతురస్ర (4), ఖండ (5) గతులు మాత్రము గుర్తింపబడినవి. మిశ్ర (7) సంకీర్ణ (9) గతులు వాడబడలేదు. వీని వాడుక లేమికి గల కారణములను గూర్చి చెప్పుచు శ్రీపుష్ప ప్రెస్ నారాయణాచార్యులు “తొమ్మిది మాత్రలతో గూడ నొక గణము నేర్పరుచు కొన్నాడు. దానికి సంకీర్ణమని పేరు. కాని యది గాయకులకే రుచింపక పడలి పెట్టిరి.” యని యభిప్రాయ వడి నారు.³⁹ డా. సి. నారాయణరెడ్డిగారు ‘...తక, తర, తక, తక్కి అనే 9 మాత్రల నడక గూడ గాయకులు గ్రహించారు. గాని అది 4,5 అన్న రెండు గుంపులుగానే నడవడం పల్ల దానికి ‘సంకీర్ణం’ అనే పేరుతో త్రోసి వేసారు’ అని భావించినారు.⁴⁰ సంకీర్ణమేగాక, మిశ్రగతి కూడ అదే అర్థమును అనగా “కూడిన” అను నర్థము విచ్చుచున్నది. మిశ్ర (7) గతి కూడ (3,4) మాత్రల సంపుటలు రెండు కూడగా ఏర్పడును. కాన ఇవి జానపద గీతములలో ఉపయోగము తక్కువ. అంతే — కాదు 7,9, మాత్రల పదములును తెలుగులో లేవు. తెలుగులో అన్ని చిన్న చిన్న పదములే ఉన్నవి. అవి సాధారణముగా (5) మాత్రలు మించవు. ఆరు మాత్రలైన 2 త్రిమాత్రాగణములగును గదా!)

ప్రాకృత ఛందో గ్రంథములలో త్ర్యస్ చతురస్ర పంటి పేర్లు గాక వేరు. నామము లుంచబడినవి. ప్రాకృత పైంగళమునందు (1-12) 6 మాత్రల గణము నకు — ఐ గణమని, 5 మాత్రల గణమునకు — త గణమని, 4 మాత్రల గణమునకు — డ గణమని, 3 మాత్రల గణమునకు — ఢ గణమని, 2 మాత్రల గణమునకు — బ గణమని పేర్లుంచబడినవి. విరహించుని ‘వృత్తజాతి సముచ్చయము’ నందును, హేమచంద్రుని ‘ఛందోఽనుశాసన’ మందును⁴¹ ఇట్టివే పేర్లు కాననగును. విర

హంకుడు పర్గమునకే కాక చతుర్మాత్రాగణములకే కర్త (ద్విగురుUU), కర(అంత్య గురు IIU) వంటి పేర్లొందినాడు⁴². ఈతడు త్రిమాత్రాగణములు, చతుర్మాత్రాగణములు గురు లఘువుల సంయోగమున ఎన్నెన్ని విధములుగా ఉండునో కూడా వివరించి నాడు. కాని వీని వివరణ మక్కరలేదు. జానపద గీతములు వ్రాయువారు కాల సంపుటలు దృష్టిలో నుంచుకొని పదములు పేర్చుచు పాదములు దొంతరలుగా నిర్మింతురు. గణదృష్టి (గురులఘు దృష్టి)ని మించిన వికాల గణనము ఉపయోగించబడును. జానపద కవులు ద్వీపద, రగడ, గేయాదికములందేగాక 'కాల సంపుటి' దృష్టిని సంస్కృత వృత్తములందు నైతము ప్రయోగించునపుడు జాపిరి. కోటపురి ధర్మాంగద చరిత్రములో ఉత్పలమాలలో పాద మధ్యమున భగణ స్థానమున నలము వాడబడినది⁴³. గేయ గాథలలోని పెక్కుచోట్ల ద్వీపదలకు వాడవలసిన ఇంద్రగణములకు బదులు పంచమాత్రాగణములు వాడిబడినవి. మాత్రాగణముల పలన పద్య నిర్మాణము సులభము. మాత్రా గణములలోని సమత కారణముగా లయ స్పష్టమగును. పెక్కు త్ర్యక్షరగణ నిర్మితములగు పద్యములలో నైతము ఈ లయ స్పష్టమగును. పంచచామర, సుగంధి, తరణాదులు త్ర్యసగతిలోను, మానిని, తోదక, కవిరాజు విరాచిత, క్రౌంచపదాదులు చతురస్రగతిలోను, పద్యనాభ, మంగళ మహాశ్రీ త్యాదులు ఖండగతిలోను, మత్తకోకిలాదులు ట్రిశ్రగతిలోను నడచును. ఛందో మర్మజ్ఞుడైన బ్రౌన్ పండితుడు ఛందోగ్రంథమున పెక్కు వృత్తములను త్ర్యక్షర గణ పూర్వకముగా గాక గత్యనుసారముగా చెప్పినాడు⁴⁴.

1.	4+3 మాటిమాటికి, పాడుతుండగా మత్త కోకిల, వింటివా	మత్తకోకిల లక్షణము
2.	5+4 పుష్పేషు జాతీ, పురుషేషు విష్ణా నారీమరంభా, నగరేషు కాంచీ	ఇంద్ర పక్ష
3.	4+4/ నదీషు గంగా, నృపరేషు రామః 5+4 కావ్యేషు మాఘః, కవి కాళిదాసః	ఉపేంద్ర పక్ష
4.	4+4+4+4 రసమగు నీకవి రాజవి రాజిత రాగము బ్రౌనను రాజొనగిన్	కవిరాజు రాజితము

ఇట్లు చెప్పబడి పలన వృత్తములకు గేయగుణమున్నును.

తాళగణములు :-

తెలుగులో లాక్షణికులు పేర్కొనకున్నను జానపదగేయములను పరిశీలించినపుడు ఇట్టి గణ నిర్మాణము అపసరమనిపించును. తాళ బద్ధ రచనలని మాత్రము ఆంధ్ర చాందసికులు పేర్కొనినారు. పదకర్తలు నైతము ఉపయోగించిన తాళబద్ధ రచనలకు “సంకీర్తన లక్షణకారులు” తాళ గణముల గూర్చి పేర్కొనలేదు. తాళములను మాత్రము అస్పష్టముగా అప్పకవ్యాదులు పేర్కొన్నారు. సంస్కృత లాక్షణికులు తాళ గణములను. మాత్రాగణములను సమానముగా భావించిరి కాబోలు. మాత్రాచందస్సులగు ఉద్యోగములను ప్రైతాకీయ వృత్తములని (వితాళ = వివిధములగు తాళ బద్ధములుగ) పేర్కొనిరి. పాదములో మాత్రలు సమానముగా గల మాత్రాగణములు (కాలసంపుటలు) నిండుగా వాడినపుడు వానిని మాత్రాగణములనవలయును. వీనినే మాత్రా చందస్సులుగా ప్రాకృత కవులు వాడిరి.

కాని పాదపాదము నందలి మాత్రాగణములు ఒక పాదమందుండి వేరొక్క పాదమున సమానముగా లేనపుడు, సమానముగా లేని పాదమును దీర్ఘిక రించి సమముగా చేయుట గేయ సంప్రదాయమున చూడనగును. అనగా తక్కువైన మాత్రలు నింపబడిన పన్నుమాట. ఇట్టి చోట్ల మాత్రలను లెక్కించితిమేని మాత్రలు తక్కువగా ఉండును. పొడినపుడు ప్రతిపాదము ఒకే సమానకాల సంపుటిగా పాడబడి తాళము కుదురును. ఇట్టిచోట్ల పాదము ఉచ్చారణకు పట్టుకాలమును తాళ గణమని పేర్కొనవచ్చును. ఇది జానపద గీతములందు బహుభాకాననగును.

ప్రాకృత వైంగళము ననుసరించి దోహదగణము 1,3 పాదములందు 13 మాత్రలు; 2,4 పాదములందు 11 మాత్రలు. ఇది మాత్రాగణము ననుసరించి చేసిన లక్షణము హిందీ భాషలో దోహగేయ చందముగా తాళగణములలో వాడబడును. వ్రాతలో యిది.

రామనామ మణి దీపధరు 13 మా॥

వీహ దేహరీ ద్వార్ 11 మా॥

చులసీ భీతర్ బాహిరము 13 మా॥

జో చాహసి ఉజియార్ 11 మా॥

అను రూపములో నుండగా పాటలో మాత్రల లోటు పూరింపబడి పాదమునకు 16 మాత్రల చొ॥న 8 మాత్రల గణములు రెండుగా పాడబడును.

రాను నామ మణి దీన ధరు ఉపిడి

జగు దేహరీదాప అలలలలలర్

తులస్సీ భీతర్ బాహిరహు ఉపిడి

జో చాహసి ఉజియా అలలలలలర్

ఇట్లే తెలుగులో - శ్రీ రాను భూపాలుడూఅన్న పాదము మాత్రా గణములలో చూచినపుడు $4+4+2$ మాత్రలుగా లెక్కింపబడగా తాళ గణములలో చూచినపుడు $4+4+4=12$ మాత్రల గణమగును.

ద్రావిడ భాషలలో పృత్త చందముల కన్న గేయచందములకు ప్రాధాన్యత గలది మళయాళము. ఈ భాషలో 5వ శతాబ్దిలో వ్రాయబడిన అతి ప్రాచీన కావ్య మని “రామచరితం” లో తాళగణములు వాడబడినవట.

“.... All metres employed in Rama charitam are based on Tala, the lines of stanzas are to be divided in to Tala being dependent on the number of Matras [Mvrae] Such Tala ganas are called ‘Laya Khandas’ by same prosodists. These feet should be kept independent of each other, that is, no long letter should be allowed to represent the last matra of one foot. and the first matra of subsequent foot. The number of syllables within a foot is variable, provided the number of matras remain constant” అని దీనిని గూర్చి ఎన్. వి. కృష్ణవారియర్ గారు వ్రాసినారు⁴⁵.

ఆధునిక చందో విమర్శకులలో ప్రఖ్యాతులయిన డా॥ కోపెల సంపత్కుమారాచార్యగారు వచన పద్యమును నిర్వచించు సందర్భమున భావగణమున్న పేరొక్క గణమును వాడిరి. పాదము మొక్క కొలబద్దగా భావగణము నెన్నిరి. ఇది అర్థపకమున గల్గు పాద వ్యవస్థ. కాని ఉచ్చారణ కాలమును కొలుచు చందశాస్త్ర సందింపి

గాదు చందోరహితమగు పదన కవితను కొలుచుటకు కేవలము ఒక ఖండ మన్న అర్థములో గణ శబ్దము వాడబడినది.

గణ ప్రయోగ భూపథములను, గణ కులవ్యవస్థనాపాదించి వైతము వివరించుటను బట్టి ప్రాచీన ఛాందసములు గణముల కిచ్చిన ప్రాధాన్యము స్పష్టము.

— x —

అ థ స్సూ ష ణ

1. 'అధ్యాయే గురవస్త్రీయోయదితః షష్ఠ స్తథా వాష్టమః
స్యాదేకాదశ. .... చాల్దాలవిక్రీడితమ్"—ప్రతబోధం. 42 ట్లో.
గురువుల స్థాన నిర్దేశము చేసి పాదలక్షణము చెప్పినది.
2. విధిర్గణ కృతశ్చైవ, తథావాక్తకృతోఽపివా'—నాట్యశా. xiv-109.
3. చందో దర్పణము II-84
4. 'తేహంఝుక్ యత్రాదేన పాద వ్యవస్థా'—శైటసీయ మీమాంసా (2-1-35)
'పదనపద్యం' పుట 30 (సంపత్క-మార గారుద్దరించినది.)
5. The variable metres were, I conceive, invented to facilitate composition, even dictionaries of the language have been written in them, such works requiring much greater liberty than the uniform metres would allow.
—C. P. Brown "The prosody of the Telugu and Sanskrit languages explained"—P 33
6. చందోదర్ప. 1-18
7. 'సూర్య, ఇంద్ర, చంద్ర గణాలు దేశ సాహిత్యానికి అనవసరం" అంటారు గిడుగువారు. తె. చం. రీ. పు. 241 1PP
8. ఈ విషయము (1) చొపది, (2) అంతరాక్కర, (3) ఎత్తుగీతుల పద్ధతులందు ముందు వివరముగా తెలుపబడును.
9. తె.చం.రీ. —గిడుగు వేం. సీ. పు. 241

10. కవిజనా సంజ్ఞా. పద్య విభాగము.
11. తె.ఫం.రీ.-గిడుగు పు. 241
12. ఫం.దో. ద. 1-18
13. కవిజనా. జాత్యధి. } సీస తర్వోజల
కావ్యా. చూ. 83 } లకలములు
14. “జనసునాధి పేందు గణము లక్షరోపకరణములు....” కావ్యాలంకార చూడామణి 8-52.
“రవీంద్ర చందాఖ్యములై చను నక్కర జాతులెల్లన్”-కవిజనాశ్రయము-జాత్యధికారలు-అక్కరలు
15. ఆదిష్టాత అనగా గణముల పర్గీకరణలోని బ్రహ్మదులకని ఉద్దేశించితిని. చందశ్శాస్త్రములు చెప్పిన గణాధిదేవతలు గారు.
16. ఫం.దో. 2ను శాసనము VII-20
17. ప్రాజ్ఞన్నయ అగము- డా|| దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని పు. 345
18. భారతి-అక్టోబర్ 1924 సంచిక
19. 1) “పాయక శృతి రసాన్వక్తస్య జహ్విగ్రేయని” } బసవపురాణములో
2) “అంధక కరిదైత్య వ్యాఘ్రలాలజ” } గణభంగములనిభావించినవి
20. ‘మాత్రాచ్చందస్సులు - గిడుగు సప్తతితమ జయంత్యుత్సవ సంచిక-వ్యాససంగ్రహము’- తెలికిచర్ల వేం. రత్నముసంపా.
21. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగపు శాసన చందస్సులు-పు. 129 (అముద్రిత సిద్ధాంత గ్రంథము)
22. పృత్తజాతి సముచ్చయ - విరహాంక కృతమ్. P 121, 122
23. దాక్షిణాత్య దేశి ఫం.దో.రీతులు - తులనాత్మక పరిశీలనము. పు. 114
(అముద్రిత సిద్ధాంత గ్రంథము)
24. అప్పకవీయము. IV-143 (వావిళ్ళ ప్ర. 1970) ప్ర. 205
25. ‘తెలుగు కన్నడ ఫం.దో.రీతులు - ఏకత్వములో భిన్నత్వము’-సంపత్కుమార భారతి, జనవరి 1975) (సం, 52, సం. 1)
26. దేశీయ గణములు-లాక్షణిక మత భేదము’ సాహితీ నవం. 1963

27. తెలుగు మొలుగులు-(తెలుగు తేజదనము అన్న వ్యాసములో) పేజీరి
ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పు. 42
28. 'The Telugu literature out side the Telugu country'
కోరా. రా. కృ.
29. 'A history of Malayalam metre' - N. V. Krishna warrior
(Praface)
30. యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర. పు. 68
31. పృథ్వీ రత్నావళి - పెంకటేశ్వరకృతమ్. C. Kunhan Raja's Foreword
32. ప్రాచీనమయ యుగము-నన్నయకు పూర్వము ఛందస్సు. పు. 313, 314
33. కవిజనాశ్రయము-దోషాధికారము-కారు దోషము
34. లక్షణ శిరోమణి-పు. 202
35. మాత్రాఛందస్సులు-చిలు. నారా. రావు.
36. లక్షణ శిరోమణి-పు, 42. రాహురి మరస్వామిశర్మ పీఠిక
37. "కరమొప్ప పంచలముగణ 'చతుష్టయముచే" (ద్విరదగతిలక్షణము అప్ప.
IV 484) అనగా పంచమాత్రాగణమన్నమాట. అట్లే "నరహరి పదము
నాలుగులములు" (హరిణగతి రగదలక్షణము అప్ప IV 488) అనగా 14
మాత్రలు పాదమునకన్నమాట. అట్లే "ఇరువది యెనిమిది లఘువులు"
(వృషభ గతి లక్షణములు అప్ప. IV 489) అనగా 28 మాత్రలన్నమాట.
38. ఆధునికులలో P. రాజగోపాలనాయుడుగారు 'పాటలలో ఛందస్సులు' అన్న
గ్రంథములో పీఠిని వివరించిరి.
39. పనుచరిత్ర-సంగీత సాహిత్యములు- సాహి. అకా.ప్ర. XI పు. 10
40. సమీక్షణం-మాత్రాఛందస్సులన్న వ్యాసములో పు. 73
41. ఛందోలును శాసనము-I -3వ సూత్రమ్
42. పృథ్వికాతి సముచ్చయ - I-'8, 19
43. యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర - డా॥ యస్వే జోగారావుగారు
44. ఆంధ్ర గీర్వాణ ఛందము - బి. గో. రె. సంసా.
45. A history of Malayajam metre. P. 56.

III. పాదము :-

వేదమునకు చందస్సు పాదములుగా భావింపబడినది. నడక చూప గల్గునది కనుక పాదమన్న శబ్దము సార్థకము. పాదమునకు భాగమన్న అర్థమున్నది. సిద్ధాంత కౌముదీలోని అధ్యాయములు పాదములుగా విభజింపబడినవి. వృత్తమునకు గల సంపూర్ణ దైర్ఘ్యము కూడ ఇట్లే పాదములుగా భాగించబడినవని భావింపవచ్చును. జానపద గీతములందు శ్వాస బిగించి ఏకబిగిని పాదగల పదముల సమూహమును పాదముగా గుర్తించవచ్చును. ఏమాత్రము పాదముయొక్క ఉచ్చారణ కాలవ్యవధి మారకుండ ఇట్టివే పాదములు పేర్చగా గీతమగును. నస్తన జంతువులకు గమనమునకు గల చతుష్పాద వ్యవస్థయే పద్యము యొక్క గమన సంబంధముగా చతుష్పాద వ్యవహారమునకు ప్రేరణమైయుండి యుండును.

జయకీర్తి తన ఛందోను కాననమున “పాదోఽక్షర మాత్రానియ మోదిత పిండః” అని నిర్వచించినాడు¹. నియమితాక్షరములు లేక నియమిత మాత్రలచేత నిష్పన్నమయిన పిండము పాదము. కాలసంపుటి గణముకాగా అక్షర లేదా పద సంపుటి పాదమనవచ్చును. పిండ శబ్ద మచ్చట నొక సంపుటిగా ఉపయోగించబడినది.

“తేషాంఋక్ యత్రార్ధవశేన పాద వ్యవస్థా”యని జైమినీయ మీమాంసా సూత్రము². అర్ధవశమున పాద వ్యవస్థ నిర్ణయింపబడినది. కాని ఇది వృత్తములోని పాద వ్యవస్థకు సరియగు నిర్వచనముగాదు. వృత్తమందలి పాదము కాల ప్రమాణమును తెలియజెప్పను.

కిక్టేల్ పండితుడు పాదము చతుర్థ భాగము (Quarter) అని నాడు³. నాలుగు పాదములున్న పద్యములో పాదము చతుర్థాంశమే యగును. కాని తెలుగులోని దేశభృందస్సులలో పాద సంఖ్యా నియమము వృత్తముల వలె నియతముకాదు. జానపద గీతములు ఏకపాద నిర్మాణ రూపములు. ద్వీపద ద్వీపాదయుతము, త్రిపద, పంచపద, షట్పది అని అన్ని పాదముల సంఖ్య కాననగును. “తెలుగు కవిత యేక పదమై, ద్వీపదమై, త్రిపదమై, చతుష్పదమై పరిణతి చెందినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఏక పదములగు ఫాటలను, ద్వీపదములగు ప్రబంధములును, త్రిపదాది సంయుక్తములై సంపూర్ణ గాన యోగ్యములగు యక్షగానములును, సలక్షణ చతుష్పాద వృత్త కవితా సమన్వితములగు భారతాది గ్రంథములును, వాఙ్మయ వీధిని

ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ, ఘట్టములని” శ్రీ నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు తెలుగు కవిరా పరిణామ స్వరూపమును పాద వ్యవస్థను బట్టి నిర్ణయించిరి⁴. కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారును అనేక పాదముల పద్యములే ముందుండినవని పిదపనే చతుష్పాద వ్యవస్థ వచ్చి యుండునని భావించినారు.

“Desi Metres of the south Indian languages including Tamil, are generally of two line or three line formations and can be carried on to any length .... Regular four lined metres seem to be a very late features in Tamil as also in other Indian languages.”

— Annals of Oriental Research Centenary number

Madras University.

పాదముల సంఖ్యను బట్టియు పద్యములకు పేర్లందుట దేశీ చృందస్సుల ప్రత్యేకలక్షణము. రెండు పాదములున్నందుకు ద్విపదమైనపుడు, మూడు ఆరు పాదములు 4న్నందున త్రిపద, షడ్పద ఐనట్లే చతుష్పద నాలుగు పాదములున్నందున కేరు పెట్టబడినది. తక్కిన వృత్తములలో నాల్గు పాదములేయైనపుడు దీనికి ప్రత్యేకముగా నాల్గు పాదములని తెల్పు పేరు పెట్టబడుటకు కారణము, ఇది దేశీయ ఛందమై, మార్గ వృత్తములలో కలయక ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి కర్మియున్నదన్న భావనయే ఐనుండును. దీనిని బట్టి ఒక ప్రక్క వృత్తములుండగా దేశీయ గేయ సాహిత్యము నుండి వీనిని పండితులు వీర్పరచి ఉండురని చెప్పవచ్చును.

గేయములందు పాదవ్యవస్థ సంఖ్యా నియమముతో ఉండదు. గేయము సంపూర్ణమగు పరకు ఎన్ని పాదములు అవసరమున్న అన్ని వ్రాయబడును. ఈ అసంఖ్యాకత్వమే వృత్తములో పైతము చతుష్పాద వ్యవస్థను మించి అధిక సంఖ్యలో పాదములు వ్రాయుటకు ప్రేరక మైయుండను. ఇట్టి అధిక సంఖ్యాక పాద వ్యవస్థ కల పద్యములు ‘మాలికా’ పేరుతో చెప్పబడును. సీస మాలిక వ్రాయునపుడు మాలిక ముందే వ్రాయబడి అఖరుననే పైన అటవెలది లేక తేటగీతి వ్రాయబడును. దీనిని బట్టి సీసములో ‘పై గీతిని’ అంతర్భావము గా భావించుటలేదని చెప్పవచ్చును. ఉత్పల చంపక మాలికలు కన్నట్టి నట్టు శార్దూల, మత్తే భాదీ వృత్తములు మాలికా రూపమున (4 కన్న ఎక్కువ పాదములతో) సామాన్యముగా తెలుగులో కన్పట్టుటలేదు. జంతువు

నకు గల చతుష్పాదత్వములోని ఔచిత్యము ఈ నియమమునకు కారణము కావచ్చును.

గేయ సంఖ్యలోని పాదనియమము “మాలికా” పద్యములకు ప్రేరణమైనట్లే మార్గ (సంస్కృత) వృత్తముల చతుష్పాద వ్యవస్థ తరువోజ (ద్విపదకు రెట్టింపు) అక్కరల జననమునకు కారణమై యుండును. “సంస్కృతమున వృత్తములన్నియు చతుష్పాదములేయగుటచే వానిని చూచి దేశభాషా కవులు కూడ దేశీయ పద్యములను నాలు పాదములు గల వానినిగ వ్రాయుకొచ్చిరి. మధ్యాక్కర, తరువోజ మొదలగు పద్యములు చతుష్పాదములుగా స్థిరపడుటకు ఈ సంస్కృత ప్రభావమే కారణము” అని దీవాకర్ల వేంకటావధానిగారును పై యభిప్రాయమే తెలిపిరి⁵. ద్విపద, రగడ, పంటి పద్యములలోని అనియత పాద వ్యవస్థ, జానపద గీతములతో వీనికి గల అభేదత్వమును స్థిరపరుప జాలియున్నవి. సాధారణముగా ఇట్టి పద్యములలోని పాద సంఖ్య అనియతమైనను సరి సంఖ్యలో నుండును. ద్విపదలలోని ఆదిప్రాస, రగడల లోని ఆంత్యప్రాస ఈ జంటలను స్పష్టపరుప జాలియున్నది.

దేశి పద్యములందు పాదమునకు గల అక్షరసంఖ్య సాధారణముగ స్వల్పముగనే యుండును. సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములలోని బహ్వక్షరగణములు ప్రయత్న పూర్వకముగా వాడితే తప్ప పాద దైర్ఘ్యత కానరాదు అధిక గణములు గల మహాక్కర ఉపయోగములేనిది. సీసము రెండర్థములుగ విడగొట్టిబడి ఉచ్చారణ శ్రమను లేకుండ జేసినది. ఒక్క ఉద్ధర మాలా వృత్తములు మాత్రము దేశి ఛందములలో దీర్ఘ పాదములు గలఛందములు. మూల ఛందములకు ద్విగుణీకృతము లగు రగడల వలెనే ఇవియును ద్విగుణీ కృత రూపములలోనే భాసించుచున్నవి. నుంగళ మహాశ్రీ వంటి దీర్ఘ పాద వృత్తములు నైతము క్వాచితక్క ప్రయుక్తములే. దేశివలె సంస్కృత వృత్తములును 16-21 అక్షరముల మధ్యగలవే ప్రయోగములో నున్నవి.

తెలుగులో పాదాంత యతి నియతము కాదు. దీని వలన పాదస్వరూపము స్పష్టముగా తెలియదు. సంస్కృతమున పాదాంతయతి నియతము. అదియును విరామ (పదనచూప్తి) రూపము. కనుక పాదమునకు ఛందస్సు నియమించిన లతతో నుస్పష్టము కాగలదు.

కూజంతం రామ రామేతి

మఘరం మఘరాక్షరం

అరుహ్య కవితా కాఖిం

పందే వాల్మీకి కోకిలం

పై శ్లోకమును పఠించునపుడు పాద ప్రమాణము, పతిత్వ పరముగను శ్లోత్వ పరముగను చక్కగా తెలియును. ఒకవేళ శ్లోకము అనుష్టుప్ పద్య పద్యముగాక పెద్దది నైనపుడు సంస్కృత యతి (విచ్చేద రూపము) పద్య పాదమును విభజించి పతిత్వ శ్రమను కల్గింపక, శ్రవణ పేయతను సాధింపగల్గును.

శా. పేదాంతేషు యమాహ రేక పురుషం - వ్యాప్యస్థితం రోదసీ

యస్మిన్నీశ్వర ఇత్యనన్య పిషయః - శబ్దోఽపదాద్ధాక్షరః

అంతర్యశ్చ ముముక్షి ఛిన్నియమిత - ప్రాచాదినిర్వృగ్యతే

సస్థాయి స్థిరభక్తి యోగ సులభో - నిశ్చేయ సాయాస్తుపః

- విక్రమోర్వశీయ నాటకము

పై శార్దూల మందలి పాద దైర్ఘ్యమును 12 అక్షరముల పదప గల విశ్రాంతి స్థానము ద్వితీయాంధ మొనర్పజాలి పతిత్వ శ్రమ కేకుండ చేయును. నాల్గు పాదములందును '12,7,' - '12,7' - '12,7' ఇట్లు రెండేసి భాగములుగ నమ భారమై చక్కని లయను, తద్వారా పాద వ్యవస్థను చక్కగా వ్యక్తీకరింపజాలి యుండును. తెలుగులో యిట్టి పాదాంత విశ్రాంతి కాని, యతి విచ్చేదన రూపమున గాని లేక, యతి యొక్క ప్రయోజనముతో బాటు పాద వ్యవస్థయు చెల్లి తినును. పాదాంత శబ్దము తర్వాతి పాదములోనికి చొచ్చుకొని వచ్చుట తెలుగులో నున్నది. ఇట్టి దాని వలన అర్థము చెడునని పతిత కలిపి చదివి రెండు పాదములను కల్పి ముడివేయును. ఇట్లు పాదాంతయతి లేక నాల్గు పాదములు చేంతాడువలె ఒకే దీర్ఘ రూపమును చొంది పాద వ్యవస్థను తద్వారా పద్య (చందో) వ్యవస్థను భంగ మొనర్చును. ఉదాహరణమునకు చంపక మాలా పద్యమునకు నజభజ జజర అన్న గణములని శాస్త్రము చెప్పగా కవి తన ప్రయోగముతో పాదాంత రగణము పదప విశ్రాంతి నీయక రగణములోని పదము, తర్వాతి పాదమునందలి నగణములోనికి చొప్పించగా, అర్థ భంగ భయముచే పతిత పాదాంతమున అసక చదువును. పాద మెక్కడికి అంతమైనతో పఠనమున తెలియరాదు. లేఖనముగ మాత్రమే తెలియును.

ప్రాసాక్షరమును బట్టి తెలుగులో పాదావృత్తి తెలియవీలున్నది. కాని అది విషమాక్షర మైనప్పుడే పతనములో పాద సమాప్తి ఐనట్లు తెలియనగును. సుకర (సాధారణాక్షరములచే ఘటితమైన) ప్రాస యున్నప్పుడు ఆ మాత్రమైనను తెలియదు. పాదాంతమున పద సమాప్తి (word) జరిగి - తర్వాతి పాదమున కొత్త ఛందములతో ప్రారంభించినపుడే పాద ప్రమాణము సువ్యక్తమగునని పిండితార్థము ఈ రీతిన తెలుగులో పాద ప్రమాణము ముల్లంఘించిన పట్టులు పెక్కులు కానవచ్చును. దేశి ఛందములందు ఈ ఉల్లంఘనము తక్కువగా కన్పట్టును.

యతి స్థానమునను, పాదాంతమునను విచ్ఛేదము లేక ఒకే పదము పూర్వోత్తర స్థలములందు నిలిచే పాదప్రమాణ భంగమునకీ క్రింది పద్య ముదాహరణీయము.

తే. గీ. ఒంటెకును సుందరత గేదె - కొడలి శుభ్ర
— త ముసిడికి దీపీ కపికిణి - తృప్తిరతమే
— లుతురునక బర్హు కవిగ - లుములు గులబి
కును గృతజ్ఞత యాకాశ - కుసుమ మటుల.⁶

తెలుగులో [దేశి ఛందములలో] పాదాంత యతి తోడి పాద ప్రమాణమును చక్కగా వ్యక్తీకరింపగలిగిన వారిలో శతకకపులు అగ్రగణ్యులు.

తెలుగులో పద్యపతన మొక కఠినా అభివృద్ధి చెందినట్లు పలువురు చెప్పదురు. రామరాజ భూషణుడు తాను ప్రబంధ పరనా రచనా దురంధరుడనని చెప్పికొన్నాడు. పద్య పతనము నాటకములందు ఛందో మౌలికతను వీడి రాగ, హావ, భావ ప్రకటనైక ప్రయోజనముగా మారినది. పాదములుగ విభజింపబడి పరింపవలసిన పద్యము ఛందో జన్యమైన గమనమును వదిలివేసినది. చైమినీయ మీమాంసాస్వాత్రము “అర్థవశేన పాద వ్యసస్థా” యన్నట్లు అర్థవశమున విభజింపబడి పరింపబడును.

ప్రతి పద్యపాదము పాదాంత విరామమున్నప్పుడు పాదాంతము గుర్వంతముగనున్న శ్రవణ సుఖగమగును. అఘ్యంతమైనపుడు దీర్ఘీకరింపబడును. ఇది గేయ రచనలలో అనివార్య లక్షణము. మార్గి ఛందములలో షడ్వింశతి ఛందో జాతములగు 13, 42, 17, 726 వృత్తములలో సగము అఘ్యంతములు, సగము గుర్వంతములే. తెలుగులో గుర్వంత పద్యములే ప్రచురములు. లాక్షణికులు ప్రైతము

వానినే వివరించిరి. లక్షణ శిరోమణికారుడు మాత్రమొక్క అష్టాంత పాదములు గల పృథ్వీమును పేర్కొనినాడు⁷. పాదాంత విశ్రాంతి తెలుగులో ఉల్లంఘింపబడుట పలన పద్యాంత గురుత్వమును గూర్చి మాత్రమే విమర్శకులు విమర్శించిరి. “పద్యము గుర్వంతము కావలెనన్న నియమము తెలుగునందు సంస్కృత ప్రభావము చేతనే కలిగినది” యని సంవత్సరమారగారు భావించినారు.⁸ కాని గేయ సంప్రదాయము నుండి చూడ పచ్చిటకు అవకాశమున్నది. ప్రతి పాదాంతమున విశ్రాంతి ఉన్నప్పుడు పఠిత తప్పక ఆ పాదాంత విశ్రాంతిలో అంత్యాక్షరమును దీర్ఘీకరించును. అవశ్య దీర్ఘీకరణమును తెలిసిన కవులు గురంతాక్షర ముంచవలసిన పాదములందు అముపునే యుంచి గణభంగ దోషమునకు వెరవరైరి. కాశిదాసువి మేఘ సందేశ కావ్యమందలి శ్లోకము (1-1) (చివర అముపులే వాడుట) ఉదాహరణీయము⁹. దేశ్య ఛందములందు అర్థమునకైనను నియత గుర్వంత లక్షణమున్నది కంద పద్యమొక్కచే. పెక్కు దేశ్య ఛందములు సూర్యగహంతములగుట సూర్య గణములు రెండును అష్టాంతము లగుటవలన ఈ నియమము [గుర్వంతత్వము] తెలుగులో లాక్షణికముగా లేదు. కాని వ్యావహారికముగా ఈ నియమమున్నట్లే తోచును.

సీ॥ పండినా ఊళ్ళకే ప్రభువులంతా

మధ్యా॥ అంగన సీతను గూడీ

ద్విపద॥ వీరభద్రారెడ్డి విచ్చేసె నమ్మా

అ॥వె॥ విశ్వదాభిరామ విసురవేమా పంటివి ఇందుల కుదాహృతులు.

పాదాంత లేక పద్యాంత దీర్ఘకృత పఠనము గేయ సంప్రదాయము యొక్క భిక్ష యినుట లెస్స. గేయ సంప్రదాయమునకు చెందిన ద్విపదలోని పాదాంత [సూర్య గణము] ‘గగ’ ప్రయోగము గణభంగ దోషముగా పండితులు [బసవపురాణ, పల్నాటి వీరచరిత పంటి గ్రంథములలో] భావించుట ఈ దృష్టితో పరిహరించ వచ్చును.

పాదమునకు లాక్షణికులు చెప్పిన గణములను బట్టి పాదప్రమాణము తెలియును. మార్గిపృథ్వీములందు గణ నిర్దేశము నియతమై నియతాక్షర సంఖ్య, పాద ప్రమాణమును తెల్పినను, దేశి ఛందములందు మాత్రము పాదప్రమాణము నియతము కాకుండును. అన్నిగుర్వక్షరములే కల గణములు వాడినప్పుడు స్వల్పాక్షర

సంఖ్య గల్గి, అన్ని లఘుక్షరములే వాడినపుడు అధికాక్షర బద్ధమై పాదముందును. ఉదాహరణమునకు చంపకమాల వృత్తమునకు న, జ, భ, జ, జ, జ, ర అన్న గణములు పాద ప్రమాణముని శాస్త్రము. 21 అక్షరములు నియతముగా యుండును. సీస పాదమును తీసికొందుమేని 6 ఇంద్ర గణములు + 2 సూర్యగణములు గలది గనుక త్ర్యక్షర ఇంద్ర గణములు, ద్వ్యక్షర సూర్యగణములు (హ)లు వాడినచో $6 \times 3 = 18$ + $(2 \times 2 = 4) = 22$ అక్షరములు కనిష్ఠ సంఖ్య పాద ప్రమాణమగును. ఇంద్ర గణములు 4 అక్షరములని, సూర్యగణములు 3 అక్షరములని (న) వాడినచో $(6 \times 4 = 24) + (2 \times 3 = 6) = 30$ అక్షరములు గరిష్ఠ సంఖ్యగా గల పాద ప్రమాణమగును. మాత్రా ప్రమాణము తీసిపన్నప్పుడు $[6 \times 5 + 2 \times 3] = 36$ మాత్రలు గరిష్ఠ ప్రమాణముగను $(6 \times 4) + (2 \times 3) = 30$ మాత్రల కనిష్ఠ ప్రమాణము సీసపాదము నందుండ వీలుండును. ఇంత విశిష్టమైన భిన్నమైన పాద ప్రమాణము వల్లనే సంస్కృత లాక్షణికులకు దేశ్య పదములను గూర్చి పాద ప్రమాణము చెప్పునపుడు సంకుచితత్వము నాపాదించినారని కా॥ దీవాకర్ణ వేంకటాపధాని గారనిది¹⁰. పాద ప్రమాణములో ఇంత వైలక్షణ్యము సంతరించుకొనిన దేశీ ఛందములు షడ్వింశతి ఛందోజాతములుగ కృతక పాద నిర్మాణముగల సంస్కృత వృత్త నిర్మాణము నుండి మిక్కిలి భిన్నములయ్యును పండితుల దృష్టిలో సంస్కృత వృత్తములలో అంతర్గతములే యని భావించబడినది.

“ఈ మార్గ మహావలయాన్ని ఛేదించి బయటపడి, యే దేశీయచ్ఛందమైనా తన స్వతంత్ర ప్రతిపత్తిని నిలుపుకోవడం యే పరిస్థితుల్లోనూ సాధ్యమయ్యే పనికాదు. అంటే అనంతకోటి సంస్కృతమార్గ ఛందోరీతుల్లో యే దేశీయ ఛందమైనా అంతర్గతమై తీరక తప్పదన్నమాట” అని వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణగారి యభిప్రాయము ఇట్టిదే¹¹.

మాత్రా సమకగుణ నిర్మితమైన కందమునందు అర్థమునకు 32 మాత్రల ప్రమాణము కాగా అక్షర సంఖ్య మాత్రము కనిష్ఠ ప్రమాణములో కుఱుచ పాదమునకు 6, నిడుదపాదమునకు 11 అక్షరములు, గరిష్ఠ ప్రమాణములో కుఱుచ పాదమునకు 12, దీర్ఘ పాదమునకు 19 అక్షరములుండును. వీటినే లాక్షణికులు కుఱుచ కందమని, నిడుచకందమని వివరించిరి¹². లేఖనము నందు మాత్రము పొట్టి పొడవులుగా కనిపించు ఈ కందపాదములు ఉచ్చారణా కాల విషయమున మాత్రము (మాత్రా సమత కారణముగా) సమభారమునే కల్గియుండును.

అథ స్థానా చి క లు

1. జయకీర్తి ఛందోఽనుశాసనము I-25
2. జై మి మీ.సూ. 2-1-35
3. ఛందోఽం బుధి - నాగవర్మ కిష్టేల్ సం. పు. 67, 'పాదశ్చతుర్భాగః' పింగళుడు 4-10
4. ఉదాహరణ వాఙ్మయ చరిత్ర - పు. 3
5. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము - పు. 316, 317
6. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారిదని గిడుగు వేం. పే. గారుదాహరించిరి. తెలు. ఛంరీ. పు. 175
7. రతి విలసిత వృత్తము (ర న జన ననగల) [పు. 42 - లక్షణ శిరోమణి]
8. తెలుగు ఛందో వికాసము పుట 43
9. యక్షశ్చక్రే జనకతనయా స్నానపుణ్యోదకేషు - కేశూ అని చదివితేనే గణము కలియును.
10. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము - పు. 314, 315
11. (a) ఇందుచుతీ పరిణయము. తొలిపలుకు పు. XVI
(b) జానులెనుగు - పు. 148
12. లక్షణ శిరోమణి - వృత్తాధికారము పద్య. సం. 294.

IV. వృత్తము :

“గాయత్రాద్యౌ ఛందసి వర్తతే ఇతి వృత్తం” అని నాట్య శాస్త్రమునకు హాలాయుధ వ్యాఖ్య. గాయత్రీ మొదలగు ఛందములందు వర్తించునవి వృత్తములు. “గురు లఘు నివేళ నియమేన శ్రవ్యతావర్తతే యేషుకాని వృత్తాని” యని అభినవగుప్తుడు నిర్వచించెను. గురు లఘు నివేళనియమములలో శ్రవ్యముగా వర్తించునవి వృత్తము అనినాడు. పాదముల సమతౌల్యము వలన శ్రావ్యముగా ఉండునది వృత్తమని అతని యభిప్రాయమై ఉండును. భరతముని ఛందశాస్త్రము నందలి వృత్తములకు చక్కని నిర్వచనమిచ్చెను. “పాదై ర్వర్ణ విభూషితైః చతుర్వింశతిభిః ఛందోవృత్తాభి ధానవత్త”ని అనగా పాదములందలి వివిధాక్షరముల (హ్రస్వద్విర్లుప్త) తో భూషితములై నాలుగు పాదములు కల్గినది ఛందోవృత్తమనబడును. ¹

చతుష్పాద వ్యవస్థకల్గిన వానికి తెలుగులో సామాన్య నామమున్నను సంస్కృతమునకంటె భిన్నమైన యతి, ప్రాసలు పద్యాంత గురుత్వము అన్నవి ఆదనపు లక్షణములు. సంస్కృతవృత్త మర్యాదనుబట్టి తెలుగులో ఉత్సాహముతో జాటు, అక్కరలు, తరునోజలు వృత్తరూపమునే సంతరించుకొన్నవి. కాని ఉత్సాహమును తప్ప తక్కిన వానిని వృత్త నామముతో సూచించబడుటలేదు. ఇకసీసాదులకు వృత్తమన్న అభిధానమే ఉండదు.

సంస్కృతములో క్లోకమున్నది సాధారణ వృత్తవాచి. తెలుగులో పద్యము. పద్యము వృత్తము జాతి, ఉపజాతి భేదములచే నొప్పును. వృత్తము సంస్కృతము నుండి రాగా, జాత్యుప జాతులు దేశీయములై సంస్కృత భిన్నములై స్వతంత్రము లగుటచే వీనికి వృత్తమన్న వ్యవహారమే లేదు. తెలుగు చాంధసికులు వైతము వీనిని వృత్తములలో కలుపక ప్రత్యేక భేదముగా పేర్కొనిరి. కాని యతిప్రాసలు, చతుష్పాదవ్యవస్థ సమానమగుటచే వీనికి వృత్తమన్న వ్యవహార నామము లేకున్నను వానితో సమానముగా పరిగణనము కలదు.

సంస్కృతమున వృత్తములకు సమ, విషమ, అర్ధసమమున్న భేదము కలదు. ఒకే లక్షణము (గురు లఘు నివేళ నియమము) సర్వపాదములకు సమాన మైనపుడు సమమని 4 పాదములలో ఏవేని 2 పాదములొక్క నియమము, తక్కిన రెండు పాదములొక్క నియమమున్న అర్ధసమము, అర్ధమైనను సమాన లక్షణము లేక, భిన్నమైన విషమవృత్తమని లక్షణము. కాగా లక్షణము వివరించినను లక్ష్యము

లందు అర్థసమ, విషమ వృత్తములు మృగ్యములు తెలుగులో సైతము మార్చి ఛందములందు ఇది మృగ్యమయ్యును దేశిచ్ఛందములందు కానవచ్చుచున్నది.

4 పాదముల వృత్తములోని అర్థసమలక్షణము $1=2, 3=4$ పాదముల సామ్యముచేగాని $1=3, 2=4$ సామ్యముచేగాని $1=4, 2=3$ సామ్యముచేకాని అర్థసమము కాదగును. కాని తెలుగులో లాక్షణికులు ఇన్ని లక్షణములను చెప్పలేదు. అనంత, పెద్దనాదులు $1=3, 2=4$ సామ్యమును అంగీకరించినారు. దీని ప్రకారము కందము, ఆటవెలది అర్థసమములన చెల్లును. ప్రగీతి ఆటవెలదుల లక్షణమొక్కటే అగుటచే దీనిని సైతము చేర్చుకొనవచ్చును. వీనిలో 1వ-3వ పాదముల, 2వ-4వ పాదముల లక్షణము సమానము.

6 పాదముల పద్యమైన షట్పదములో సైతము మొదటి మూడు పాదముల లక్షణము తర్వాతి 3 పాదములకుండును. ఇదియును ఒక విధముగా అర్థసమమే కాగలదు. 1, 2, 4, 5 పాదముల లక్షణ మొక్కతీరుగను, 3, 6 పాదముల లక్షణ మొక్కతీరుగను షట్పదిలో ఉండును. విశేషమేమనగా ఈ అర్థసమములను కందోక్తిగా తెలుగులో ఛందోలాక్షణికులు చెప్పుకున్నను, లక్షణ నిర్దేశమున మాత్రము సమవృత్తమునకొక్క పాదమునకు లక్షణము చెప్పి తక్కిన నాలుగు పాదముల కిట్లేయని వివరించిన విధముననే కందము, ఆటవెలది, ప్రగీతి, షట్పదులందు సైతము ఒక్క అర్థమునకు లక్షణము చెప్పి తక్కిన అర్థమున కిట్లేయని వివరించినారు. అనగా వారును వీనిని అర్థసమములని భావించినయే నిశ్చయము 2.

విషమ వృత్తము అనగా 4 పాదములలో అర్థమునకుగాని, మొత్తము నకుగాని సమాన లక్షణములేనిది. తెలుగులో 4 పాదములకు ఇట్టి వ్యవస్థ లేకున్నను, 3 పాదముల త్రిపదాఛందమునకుగల లక్షణమును పరిశీలించినపుడు ఇది విషమవృత్తము కాక తప్పదు.

ఇం+ఇం+ఇం+ఇం — 1 వ పాదం

ఇం+సూ+ఇం — 2 "

ఇం+ఇం+సూ — 3 " గా సూర్యేంద్రగణముల వరుస సమానముగా లేదు. పాదమునకొక లక్షణమున్నది.

తెలుగులో ఒక పద్యముపై మరొక్క పద్యము చెప్పి దానిని సమిష్టిగా ఒక ప్రత్యేక పద్యముగా గుర్తించుచున్నది కలదు. సేనపాదములు నాల్గింటిపై

అటవెలది లేక తేటగీతినిచెప్పి మొత్తమునుకల్పి సేవపద్యమునుట, అట్లే ఉత్సాహ వృత్తముపై ఆ.వె. లేక తేటగీతి చెప్పి దీనిని కూడా (విషమ) సేవమునుట విశేషము. ఈ పద్ధతి ప్రాకృతమునందునుగలదు. ³

సంస్కృత వృత్తములవలె తెలుగులో దేశీపద్యములకు పాదసంఖ్యా నియమములేదు. చతుష్పాద వ్యవస్థఉండి, ఒక సంపూర్ణ భావమును బోధింపజాలి ముగియు పద్యము వృత్తము. నీకపాదమైన రగడ, ద్వీపాదములకే వృత్తము (పూర్ణత్వము) చూపగల్గిన ద్వీపద. భావపూరకములై అసంఖ్యాకములగు పాదములుగా సాగిపోవునేకాని చతుష్పాద పద్యమువలె ముగియుదు ⁴. జానపదగేయములు మాతృక లైన పీనియందు వృత్త వ్యవస్థ లేదని అర్థము. నాలు పాదములందే నీక లక్షణము అవృత్తమై భావము పూర్ణమగుట మార్గి లక్షణముకాగా 2,3,4,6 పంటి సంఖ్యలో పాదములుండి (సీసమున కెనిమిది పాదములలో భావసమాప్తి కావించవచ్చును) నట్టి ఈ దేశీ ఛందములలో వృత్తవ్యవస్థ లేదనియే అర్థము.

తెలుగులో రసవ్యంజనమునకు, పూర్ణభావప్రకటనమునకు వృత్తనియమము సేచ్చగలిగియున్నది. సంస్కృతమునందలి కావ్యములలో సర్గ అంతయు ఒకే వృత్తము ప్రయుక్తమై “సర్గాంతే భిన్నవృత్తతా” అన్న నియమము చొప్పున చివరమాత్రము వేరొక వృత్తము ఉపయోగింపబడగా తెలుగులో అట్లుగాక రస వ్యంజనమునకు, భావప్రకటనా దైర్ఘ్యమునకు సరిపడు వృత్తములు ఒకే ఘట్టమున భిన్న భిన్నముగా స్వేచ్ఛగా వాడుకొనవచ్చును. దేశ్య సంస్కృత వృత్తములను కలబోసి వ్రాయవచ్చును.

వృత్తములకు షడ్వింశతి ఛందోజాతములకు వివిధములైన పేర్లు, గమనమును బట్టియో, లాక్షణికుని అభినివేశమును బట్టియో, పర్యాయ స్త్రీనామమును బట్టియో ఉంచబడినవి. తెలుగులో అట్లుగాకపద్యనామములు చారిత్రక నేపథ్యమునో, పాదవ్యవస్థనో చెప్పగల్గనట్లున్నవి. కంద, సీసములనెడి పేర్లు స్కంధక, శీర్షక శబ్దభవములుగా ఊహింపబడుచున్నవి ⁵. ద్వీపద, త్రిపదాదులు పాదసంఖ్యా సూచకములు. అటవెలది తేటగీతి వంటివి గమనము లేక గేయమాధుర్యమును సూచించుపేర్లు. ఈ పద్యములలో ఆయా పద్యనామముల నుంచుట లేక పద్య నామము యొక్క అర్థమును దెల్పుభావమును ఆ పద్యముననే వర్ణించిన ముద్రా లంకారమందురు. అనగా ఉత్సాహ వృత్తమున ఉత్సాహశబ్దము వచ్చుట లేక ఇతి వృత్త మందలి పాత్రల ఉత్సాహమును వర్ణించుట ఇట్టిది. ఇట్టి పద్ధతికి నన్నెచోడుడు

విరివిగా ప్రచారమునిచ్చినాడు. పాటుకురికి సోమనాథుడు ద్వీపదమొక్క ప్రాశస్త్యమును గూర్చి వివరించినప్పుడును, అప్పకవి అటవెలది, తేటగీతుల చెప్పినప్పుడును సార్థకముగా ముద్రాలంకార స్ఫూర్తి నిచ్చినాడు. ఈ విధానములో చిత్రకవిత్వా విధానమున్నను, వృత్తములు లేదా పద్యములను గమన సౌందర్యమును వ్యంజించుచు వాడుకొనుట ముఖ్యము. ఛందోమర్మజ్ఞుడైన కవికి మాత్రమే వృత్తములతో లయ విన్యాసము చేయించుట సాధ్యము.

— X —

అ థ స్నాన చి క లు

1. నాట్యశాస్త్రము XIV - 41
2. కవి సంశయ విచ్ఛేదము నందును, చేజెర్ల శాసనమునందును అటవెలది, తేట గీతులను మిశ్రణము చేసి వ్రాయబడినవి. (తె. భా. ఛం. రీ. రా. దొ. శర్మ పు. 207)
3. సీస ప్రకరణమున వివరించబడును.
4. తరిగొండ వెంగమాంబి వ్రతి ద్వీపదకు మకుటమునుంచి (కృష్ణశతకరచనలో) పూర్వ ఛందమువలె వాడినది.
5. సీసమన్నది లోహమని భావించి బంగారము, వెండి పంటి లోహనామములతో రాత్త ఛందములను శ్రీ కొక్కొండ వెంకటరత్నము పంతులుగారు తమ విశ్వేశ్వరీయమున సృష్టించెను.

★ ★ ★

V. లయ :-

తాళాంతరాళ వర్తీయః

కాలోఽసౌలయ నామకః అని కోహలుడు లయకర్తము నొసగెను. తాళాంతర్గతమైన కాలము లయ అని చెప్పబడినది. “లయఃసామ్యం” అని అమర కోశము సామ్యమని మాత్రము చెప్పినది. లయ సహజమైనది. సంగీత శాస్త్రము నందు లయనుండి కళాధర్మముగా తాళము అభివృద్ధి చెందినది.

లయను చైతన్యపంతుడైన మనిషి సహజముగనే గ్రహించగలుగును. లయ బద్ధముగా తట్టినపుడు పసిపాపపైతము నిద్రొపగల్గును. సర్వప్రకృతి లయ బద్ధమే. గుండె లయబద్ధముగా పనిచేయును. సముద్ర తరంగములు లయ బద్ధముగా తీరమునకు తట్టును. దీవారాత్రములు లయాన్వితములు. నడకలో పరుగులో పాదభ్రంశము లయ పూర్వకము. లయ కాల ప్రమాణములతో సమానత కలది. కాలఖండముల పరస్పర సమత లయ.

లయ ఆంగ్లభాషలో Rhythm అనబడును. “Anykind of pattern of design perceptible in the movement is called Rhythm” అని S. Subramaniam గారి నిర్వచనము.¹

“గేయ సంప్రదాయములలో లయ గీతమునకు ప్రాణము పంటిది. సమ విస్తారము లేక సమభారము కల పద్యముల సంయోజనము, తదావృత్తి లయకు కారణమగుచున్నది ” అని సంపత్కుమారగారభిప్రాయపడిరి². “The regular succession of time periods in poetry as in music is the basis of rhythm³” అన్న S. సుబ్రహ్మణ్యం గారి అభిప్రాయ మిట్టిదే.

గేయమునందు లయకు కారణము పాదసౌష్ఠవము. సౌష్ఠవమున్న సమ ప్రమాణము లేక కొలత. మానవ శరీర మర్థమునకు చీల్చినపుడు ఉభయ పార్శ్వము లందు సమాన భాగములుండును. ఉభయార్థములందు ఏ అవయవమైనను సమానము కానప్పుడు వికలాంగముగా గుర్తింపబడును. అట్లే ఒక పద్యరేఖ కాగితముపై లిఖితమైనపుడు సౌందర్యావహము కాజాలదు. తిరిగి దానికి ప్రతిరూపమును దర్పణ దర్శితమగు విధముగా ప్రతిబింబమువోలే కలిపి లిఖించిన దానిలో సౌష్ఠవసౌందర్యము కాన నగును. ఇట్టి సౌష్ఠవమే పాదములందు ఉచ్ఛారణకాల ప్రమాణములతో ప్రదర్శితమైన

అది శ్రవణసుభగమై అగ్లదమొనగును. ఆదెనమ్మా శివుడు అన్న వాక్యమునకు పాదెనమ్మా భువుడు అన్న వాక్యము జోడించగా లయ ఉత్పన్నమగును.

లయ మనోధర్మము. శాస్త్రవిశ్లేషణమక్కరలేకయే పామరుడు సైతము పునస్సుచేత లయజ్ఞానమును పొందగల్గును. ఒక పాదమును వినుటచేత తర్వాతి పాదము అంతే దైర్ఘ్యముగల పాదముగా శ్రోత తెలియగల్గును. ప్రతి పాదమునకు గల సమకూకము (సమాన దైర్ఘ్యము) చేత ఇట్టి లయవిర్భావమై రాబోవు పాదము యొక్క కాల ప్రమాణమును తెలియగలుగును. తానూహించిన కాలప్రమాణమునకు తర్వాతి పాదము సరిపోయినపుడు మానసికానందము లభించును. తనభాషముతో ఇతరులభాషను సంపందించునపుడు కల్లు ఆనందమిట్టిదే. ఇట్టి కాల ప్రమాణముతో దొంతరగా పాదములు సమముగా సాగినపుడు మానసికముగా నిర్ధారిత కాలప్రమాణముతో సంపదించుకొని శ్రోత లయనందమునుభవించును. అందులకే లయ మనోధర్మ మనుట. కూటం భజనలలో, పాదురున్నపదం (గేయం) కొలతలు తెలియకున్నను (కోరస్) భక్తులు అప్పర్తి చరణములు లేదా పల్లవి సరియైనవేళకు పలుకుటచూడగలము. సామూహిక జానపదగేయ గానమునందు, కోలాటమునందు సమాన కాలఖండములను గుర్తెరిగి కళాకారులు ప్రవర్తించుట సర్వజనైకపద్యము.

“According to the rhythm in his or her mind, can sing a folk song freely whenever the situation arises. Here the rhythm alone plays the vital role and hence we have a pattern, a very simple one. Imitation of such a song at any time becomes easy”. అన్న అభిప్రాయమిట్టిదే⁴.

లయ హీనమైనపుడు ఛందోబద్ధమైన రచనయు వ్యర్థమే. గణములకు సరిపడియున్నను, సరసములో ఏ శ్రావ్యతను సంతరించుకొనక నిరర్థక మగును. గణములు వేసి చూసిన సీసపద్యమని చెప్పబడు ఈ క్రింది సీసము లయహీనమై పచనమున కంటె భిన్నముగాకున్నది.

“శ్రీరస్తు చుడ్డాండ్ర భారత సంగ్రహ

ము వినుడి ఇది చెన్నపురిని మిగుల

వాసినిగన్న కొల్లానుబ్బరాయలు

పెట్టియు గురుసామిపెట్టి.....⁵

ఇట్టి పద్యములు గణబద్ధములయ్యు లయ శూన్యములై చందోమౌలిక ప్రయోజనమును త్యజించి వచన ప్రాయములగును.

లయ అన్నది కేవల పాదగతమే గాక - పదగతమై కూడా యుండును. అనగా పాద ప్రమాణ సమత మాత్రమే గాక - పదబంధ, యతి కారణజనిత పాద ఖండముల రూపమునను ఉండవచ్చును. వర్ణచందస్సులలో లయ కవి యిచ్చాదీనమై యుండును. గణములు నియతమే గాని పద లేక పదబంధ (సమాస) ప్రయోగములో స్వేచ్ఛ గలిగి వర్ణవృత్తములలో తనకు ఇచ్చ వచ్చిన లయను సృష్టించగల్గును. అంతేగాక యతిస్థానము సంస్కృతమునందు వలె విచ్ఛేదరూపమున్న యెడల అనగా పద (word) సమాప్తి జరిగిన యెడల పాదము యతివరకొక ఖండమగును. తర్వాతి పాదభాగమొక ఖండముగను విడిపోవును. పాదాంతయతి విచ్ఛేదన రూపమై సంస్కృతమునవలె పాటించబడినపుడు పాదము 'యత్యంత ఖండము', 'యత్యానంతరఖండము'నై ప్రతిపాదమునందలి ఈ ఉభయఖండములు సమ భారత కల్గి నియత లయాత్మకములగును. అట్లుగాక తెలుగులో యతిస్థానమున విచ్ఛేదము లేక ఏకపద నిక్షేపము వలన పదముల విరుపులు కవి యిచ్చాదీనములై ఒక్కొక్క పద్యమున కొక్కొక్క వింత లయను ఆపాదించును.

దేశ్య చందములలో ఇట్లుగాక సూర్యేంద్రగణములు పూర్వ నిర్దిష్ట లయనుగల్గి మాత్రాసమక ఖండములుగా విన్పించును. ఒక ఉత్పలమాల లేక చంపకమాల ఒకే కవి చేతిలో పెక్కుభంగుల లయను సంతరించుకొనగ ఒక సీసము లేదా కందమువంటి దేశ్యచందము ఏ కవి వ్రాసినను నియత లయాత్మకమగును. పరన మాత్రముననే దాని లయను బట్టి ఇది కందమనియో, సీసమనియో, ప్రాథమిక చందోజ్ఞానమున్న ఏ శ్రోతమైనను వెంటనే కనిపెట్ట గలుగును. సీసము ఖండగతిలో నడచునని, కందము చతురస్రగతిలో నడచునని సులభముగా చెప్పవీలగును. నిర్దిష్ట లయాత్మకములగు దేశ్యచందములు కవికిని శ్రోతకును పరిచితములైన కారణమున ఝటిత్యానందనుభూతిని కలుగజేయును. శ్రీనాథ రామరాజ భూషణులు సీసమునకు, కవి బ్రహ్మ తిక్కన కందమునకు, వేమచాదులాటవెలదికిని ప్రసిద్ధులని తెలుగు నాటకల ప్రచారమునకు కారణము వారా దేశీ చందములకు నిర్దిష్ట లయను సంతరించి పెట్టరనియే. తక్కిన కవులు వానినిగణబద్ధముగా వ్రాయుటలో విఫలులైనవి కాదుగదా!

అ థ స్నా చి క లు

1. The commonness in the metre of Dravidian languages
2. తెలుగు ఛందోవిశాసము. పు. 5.
3. The commonness in the metre of Dravidian languages
P.11
4. The commonness in the metre of Dravidian languages
P. 11
—S. Subramaniam.
5. శబ్దాంధ్ర భారత సంగ్రహము (కందుకూరి వీరేశలింగంకారిది) ముఖ పత్రము
నందలిదని డా॥ దివాకర్ల వాట ప్రాజ్ఞన్వయ యగమున పు. 352.

VI. య తి (వడి) :-

నియతః పదవిచ్ఛేదః

యతిరిత్యభి సంక్షిప్తః (నా.శా. XIV-83) అని భరతుడు పదవిచ్ఛేదనమును యతి యని పేర్కొనినాడు. పాదమును పరించునపుడు పతితకు విశ్రాంతి కారకమైనది విచ్ఛేదమే. యతిర్విచ్ఛేద సంక్షిప్తా¹ యను చొప్పున అట్టివిశ్రాంతి నిచ్చుటకై విచ్ఛేదింపబడునది యతి. ఇట్టి విశ్రాంతి వలన సమాన కాలప్రమాణముతో పాదభాగములు మాటి మాటికి అవృత్తులగుచుండ పరనము శ్రావ్యతాపాదకమగును. 'శ్రవ్యోవిరామోయతిః'² అని హేమచంద్రుడు చెప్పినట్లు విరామము శ్రావ్యమైనపుడు యతి యనబడును సమాన కాల ప్రమాణముతో పాదము భాగములుగా విడిపోవుటకు భరతుడు చెప్పిన పై నియత పదవిచ్ఛేదము కావలయును. నియతమనగా పాదము యొక్క కాలోచ్చారణ ప్రమాణమును బట్టి శోతృశ్రవణ సౌఖ్యమును, పతిత్వ శ్వాసాబంధనమును దృష్టియందుంచుకొని ఇన్ని అక్షరముల లేదా మాత్రల పిదప విచ్ఛేదమన్న నిబంధన. ఇట్టి నిబంధనచే కవి నిర్దిష్ట స్థానమునకు పద సమాప్తి చేసి కొత్తపదముతో తర్వాతి భాగమును ప్రారంభించుటవలన పాదములు నిర్దిష్ట భాగములుగా విడిపోయి లయ సాధింపబడును. ఇట్టి లయయే మాధుర్యమును సంతరించును³.

యతి విచ్ఛేదరూపమున లేకున్నచో పరిత అర్థపశముననో లేక ఉచ్ఛ్వాసాబలము లుత్తమైపుకో తన యిచ్ఛానుసారము పాదమును భాగించును. కాని అట్టి వాగ్విరామము నియతము కానిదై వివిధ రీతుల సాగి కాలప్రమాణమును ధిక్కరించును. అట్టియెడ ఫందస్సాందర్యము లుత్తమగును. కనుక జయకీర్తి చెప్పినట్లు (వాగ్విరామోయతిః స్యాత్ సాప్తావ్యతేప్రతిసుందరం⁴) ప్రతి సుందర వాగ్విరామము యతి యనబడును.

వాక్కునకు శ్వాసకు అవినాభావ సంబంధము. శ్వాసవాయువు శబ్దోత్పత్తికి కారణము. అట్టి శబ్దముల యుత్పత్తి ఉచ్ఛ్వాసనలో అవిరామమైనప్పుడు తిరిగి నిశ్వాసమునకు తగిన ప్యవధి అవసరము. ఇది గద్య పద్యోభయ సామాన్యము విశేషించి పద్యములందు లయానుకూలమగు అవృత్తులలో స్వేచ్ఛా నిశ్వాసమునకు తావులేదు. నిశ్వాస క్రమబద్ధమొనర్చుటకు వాగ్విరామ మవసరము అది యతి (విచ్ఛేదము) వలన సాధ్యము. దీర్ఘపాదములందు ఉచ్ఛ్వాసాబలమునకు మించిన చోట్ల ఒకే పాదమునందధిక స్థలముల యతియు, 9 అక్షరములపరకు గల పాదము

లందు యతియే లేకుండుటయు దీనికి తార్కాణం. యతిని గూర్చి కిష్టేర్ పండితుడు
 “The pause or caesura(yati) of a verse form, So to say, a place
 for taking breath” అని నిర్వచించినాడు⁶.

“యతిరపధిః ధేదః ఇతి పర్యాహః” అని జనాశ్రయముడు అవధి, భేదము
 అనునవి యతిపర్యాయములనినాడు. విచ్ఛేదమన్నది వేదాక్కపేరు⁷. పడి లేక ప?
 యనియు తెలుగులో పేర్లున్నవి. విరామమన్న ఆర్థముతో తెలుగులో ప్రచారములో
 నున్నవని అప్పకవి

“విరతి, విశ్రాంతి, విశ్రామ, విశ్రమములు,

శ్రాంతి, విరమణ, విరమ, విరామ, యటలు

ననగ నివి తొమ్మిదియు ప? కాఖ్యలయ్యె....”నని పట్టికనిచ్చినాడు⁸

కాని యతి, పడి లేక ప? యన్నపేర్లు మాత్రము తెలుగులో బహుళ ప్రచారములో
 నున్నవి. విరతి, విశ్రాంతి, విరామము వంటి పేర్లు తెలుగులో ప్రచారము తక్కు
 వయిన పగుటకు కారణము సంస్కృతమునందు వలె ఇచ్చట పదచ్ఛేదరూప విశ్రాంతి
 లేకుండుటయే. యతి స్థానమునకు ముందే పవనమా ప్తి జరిగి యతి స్థలము నుండి
 కొత్త పదము ప్రారంభమగుట సంస్కృతయతి విధానము. తెలుగులో మాత్రము
 విచ్ఛేదరూపము లేక పూర్వాపర స్థానములందు పైము ఒకే అఖండ పదము వాడు
 కొనవచ్చును. తెలుగులో ఈ నియమము (విచ్ఛేదము) లేక యత్యనంతరాక్షరము
 ప్రథమాక్షరముతో సారూప్యమో లేక సాఙాత్యమో అయియుండవలయును. సంస్కృ
 తాంధ్రములలో గల ఈ యతి పై రుధ్యమును అనంతరామాత్యుడు చక్కగా వివ
 రించినాడు.

కం. ఎన్నిట యతిరావలెనని

రన్నిట సంస్కృతంబునందు నగు విచ్ఛేదం

దెన్నిట యతి రావలెనని

రన్నిట తెలుగునకు మొదలి యక్షర ముమరున్

(ఫండోదర్పణము 1-129)

నిర్దేశిత యతి స్థలమందు వేయబడు అక్షరము ప్రథమాక్షరముతో సంబంధము కల్గి
 యుండు నియమముపల్ల తెలుగులో ప్రథమాక్షరమునకే ప్రాధాన్యము హెచ్చినది.
 అందులకే పడిని నిర్వచించునపుడు ప్రథమాక్షరమే పడిగా పేర్కొనబడినది. పాద

మధ్యన విశ్రాంతి స్థలము వదిలివేయబడినది. “చరణాద్యక్షరమే వడి” (కవిజనాశ్రయము), ‘పాద ప్రథమాక్షర ముత్పాదితమగు వళియనంగ’ (కావ్యాలంకార చూడామణి) ‘వాసనగల మొదలివ్రాయి వడి యన బరగున్’ (ఛందోదర్పణము) “చరణ చరణమున కాద్యక్షరములు వశలయ్యె” (అప్పకవీయము), ‘విలసత్పాదాద్యక్షరములు వళ్ళగు’ (లక్షణ దీపిక-) అని యిట్లు సర్వచందోగ్రంథములు ప్రథమాక్షరమే వడిగా పేర్కొన్నవి. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి ఆద్యాంధ్ర లక్షణ గ్రంథమయినది దానిలో “అద్యోవళి” అన్న వడి నిర్వచనము వీనికి మార్గదర్శకమై ఉండును. సంస్కృతమునందలి యతి నియమము తెలుగులో లేకున్నను ‘యతి’ అన్న పదము మాత్రము వడికి సమానార్థకముగా వాడబడినది. ఋషి, స్వరయతి, ప్రాణి విరామము, వ్యంజనాక్షర విరతి, ఎక్కటివడి, ప్రాసవిశ్రాంతి, తద్భవవ్యాజ విశ్రమములు వికల్ప విరమణమని ఈ రీతి వడి భేదములకు గల పేర్లను బట్టి చూడ వీటినిన్నిటిని భేదరహితముగా ఆంధ్ర లాక్షణికులు వాడిరనిపించును. ప్రథమాక్షరమును మాత్రము ‘వడి’ యన్న పేరుతో మాత్రమే నిర్దేశించినట్లు, తక్కిన పేర్లు దానికి వాడకుండినట్లు కాన్పించును. తెలుగులో యతిస్థానముగా పిలువదగినవి రెండు స్థలములు. ప్రథమాక్షరమొక్కటి, నిర్దేశిత పాద మధ్యస్థలమొక్కటి. పాదమధ్యస్థ స్థలమును మాత్రము వివక్ష లేక అన్ని యతి పర్యాయ పదములతో అభిధానించుట చూడనగును. ప్రథమాక్షరమును మాత్రమే ‘వడి’యని పిలుచుట పొల్కుచున్నదిగాని ‘యతిపై వడియైన, అన్న ప్రయోగమును బట్టి నిర్ధారించవచ్చును. ‘యతిపై’ అనగా పాదమధ్యస్థ యతి స్థానముపై (తర్వాతి అక్షరము) ‘వడి’ అనగా ప్రథమాక్షరము (లేక సదృశాక్షరము) నిలుపుటయని సోముని మాటలకు ఆర్థము చెప్పవలసినదగును. వడియైన (ప్రథమాక్షరమైన) ప్రాసయైన (ద్వితీయాక్షరమైనను) దేశిగా (తెలుగు సంప్రదాయముసారముగా) నిలుపుటకు సోముడు (యతి లేదా ప్రాసయతి ఉపయోగ ద్వైవిధ్యము) అంగీకరించినట్లు పై ఉక్తి శాత్పర్యముగా భావించవచ్చును. తెలుగులో యతి స్థానములుగా పేర్కొనదగిన పాదమధ్యస్థము మరియు పాద ప్రథమాక్షరము, ఈ రెండింటికి రెండు పేర్లు అవసరమైనవి. కవిజనాశ్రయకర్త, చింతామణి కర్త, విన్నకోట పెద్దన (కావ్యాలంకార చూడామణి కర్త)లు మాత్రము ఈ ఉభయ స్థానములకు ప్రత్యేకముగా పాద ప్రథమాక్షరమునకు ‘వడి’ యని, పాదమధ్య విశ్రాంతి స్థానమునకు ‘యతి’ యని నిర్దేశించిరి. తర్వాతి వారిట్టి భేదమును పాటించక పాదమధ్యస్థాక్షరమును ఉభయనామములతో వ్యవహరించిరి.

యతి విచ్చేదరూపమై పాదమును కాలఖండములుగా విడగొట్టి, తదా వృతులపల్ల సమభారత సాధించి ఛందఃపరమ ప్రయోజనమైన శ్రవణ సౌఖ్యతను నృజింపఁజాలి ఓన్నది. కాని యతిని కేవల విరామమని, విరామము ఆర్థవశమని భావించుచుండు జరిగినది. “యత్రార్థ సమాప్తిః స్యాత్ సవిరామ ఇతి స్మృతః” అని భరతుడు న్యాయాశ్రమమున ప్రవచించినాడు¹⁰. ఈ విరామము ఛందో విషయకము కాదు. ఛందో విషయకమగు ఇట్టి యతి అపశ్యోపాదేయమని ఛాందసీకులైన పింగళాదులు భావించుచుండ, రసోపాధ్యాయులైన భరతమున్యాయులు ఇట్టి యతి నియమమును తిరస్కరించుటకు వెనుకాడరైరి.

వాంఛంతి యతిం పింగళ

పశిష్ట కౌండిన్య కపిల కంబల మునయః

నేచ్ఛంతి భరత కోహల

మాండవ్యాశ్వతర నైతవాద్యమునయః¹¹

ఈ ద్వైవిధ్యము కారణముననే కాదోలు సంస్కృతములో భర్తృహరి, మురారి, జయదేవాదులు తమ కృతులయందు యతి నియమమును క్వాచితక్రముగా పాటించని వారైరి.

తెలుగులో నైతము యతి ప్రాసల నిర్బంధత్వమును విమర్శించి, వానిని అనావశ్యకములని భావించినవారు లేకపోలేదు. కాని వారందరును అధునికులే. ప్రాచీనులలో యతిని, ప్రాసను లేక యతి ప్రాసలలో ఏదో ఒక దానిని పాటించవలయునను నియమమునుల్లంఘించిన కవి, లాక్షణికులెవ్వరును లేరనవచ్చును. అంతేగాక ఇవి ఉదాత్తాలంకారములని అడిదము సూరకవి, కొఱవి గోపరాజు వంటివారు విశేషముగా కొనియాడివారు¹². మార్గి ఛందస్సుల నియమములు అధునికులకు సర్వ పరిష్కరిగములై భావ ప్రవాహమునకు అడ్డురాళ్ళ వంటివిగా తోచినవి. ప్రాచీనులు సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన శాసనాధికముతో¹³ తెలుగు యతి ప్రాసలను పెట్టగా, అధునికులు¹⁴ సంస్కృతయతి సౌందర్యమును గుర్తించి తెలుగు పద్యములలో యతి ప్రాసలు విడిచి రచనలు గావించినారు. తేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారు¹⁵, కాళూరి హనుమంతరావుగారు¹⁶, సన్నిధానం సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు¹⁷ వంటి విమర్శకులు యతిప్రాసలు బంధములని భావించుటయేగాక, అవి లేకుండగను కవిత్వము రస వంతముగా వ్రాయవచ్చునని ఉదాహరించిరి.

తెలుగుపద్యరచనలో నదృశాక్షర నిబద్ధరూపయతి ప్రాసలు కొన్ని పట్టుల ప్రతిబంధకములేదైనను శబ్దవైదిష్యము గలవారికి ఇది పెద్ద ప్రతిబంధకముకాదు. పైగా తక్కిన భాషలకు లేని విశిష్టములైన యతిప్రాసలు, అనుప్రాస- (శాబ్దిక) సౌందర్యమును వ్యంజించుటయేగాక, శబ్దస్వరూపనిరూపణలో (వ్యాకరణ ప్రయోజనమునకై యతిప్రాస స్థానములో ఘటితమయినపుడు) సహకరించగల్గియున్నవి. వీని వలన గలుగు సౌందర్యమునకు తెలుగులో బహుళ సంఖ్యలో సామెతలను ఉదహరింప వచ్చును. యతిస్థానమున పదనమాప్తి గావించి, వేరొక్క పదమును ప్రారంభింపక కేవల అక్షరసామ్య రూపమున యతి సాధించినపుడు అర్థ భంగ కారణమున పతిత వేరొక్కచోట (ఆర్థనమాప్తి కొఱకు) విరుచును. ఇట్లు నియమరహితమైన విచ్ఛేదముచే కవి వివిధ రీతుల లయను సాధింపగల్గును. నియత విచ్ఛేదము వలన నియతమైన లయ మాత్రము ఛందో విధి ననుసరించి ఉత్పన్నమగును. ఈ అంశము ఈ గ్రంథమునందే లయ అన్న భాగమున చివర వివరింపబడినది.

విచ్ఛేదరూపయతి :

సంస్కృతమున యతి విచ్ఛేదరూపమగుటయేగాక, పాదాంతమునను విచ్ఛేదమున్నది. దీనిపల్ల పాదప్రమాణము స్పష్టమగుటయేగాక లయ సువ్యక్తమగును. శార్దూలము 19 అక్షరముల పాదమన్నప్పుడు దీనిలో 13 అక్షరముల పింప యతి అన్న నియమము ప్రకారము 13 అక్షరముల పిదప ఒక విరుపు. పాదాంత యతివలన 19 అక్షరముల పిదప ఒక విరుపు ఉండును. ఇట్లు పద్య మంతయు 13, 6, 13, 6, 13, 6 అన్న రీతిలో పాద భాగములుగా విడిపోయి నమానకాల ఖండముల ఆవృత్తి వలన గలుగు లయను మాత్రాఛందములందువలె చక్కగా చెప్పను. కాని తెలుగులో ప్రథమాక్షరమునకు సారూప్య లేదా సాజాత్య వర్ణమైనదానిని నిక్షేపించుటవలన విచ్ఛేదరూప యతి నియమము నశించిపోయినది. దీనిచే లయ లుప్తమగుటయేగాక, అంతదీర్ఘ పాదములో మొదటి అక్షరమును బోలిన అక్షరము ఎక్కడో దూరముగా ఆవృత్తమైనపుడు అనుప్రాస సౌందర్యము కూడ ఉండి లేదన్న విధమగును. మొదటి యక్షరము పదమూడవ అక్షరముగా నిక్షిప్తమైన అనుప్రాస సౌందర్యమేమియు నుండదు. పైగా ఆ అక్షరమే ఉండవలయునన్నదేమి ; సాజాత్య వర్ణమైన చాలునన్నపుడు వాటికి మధ్యగల అనుప్రాస సౌందర్యము వైతము లుప్తమగును. దీనికంటె ఏ నియమమూ లేక పాదమునందు దగ్గర దగ్గరగా వేసిన

అక్షర లేదా పదముల అవృత్తి ఒకటి రెండుసార్లు చూపబడినను ఇంతకన్న చక్కని సౌందర్యమును ప్రదర్శింపగలుగును.

అ. ప. చూచి చూచి చొక్కి సుక్కి తాలిమి దక్కి
 పగల బొగిలి యూర్పు నెగల నొగిలి
 దిగులు దగుల గుండి పగ జెంది బెగవొంది
 యలసి సొలసి మూర్పు లొలసి పెలసి కంకంటివారి ఉత్తర రా.

VI - 300 సీతాపరిత్యాగము

తెలుగు యతి, లయను లుప్తము చేయుటయేగాక, అనుప్రాస సౌందర్యమును గూడ కోల్పోయి ఉభయ న స్త ము న ం దు ను “తెలుగు వృత్తములందు అట్టి నియమము లేక అక్షర మైత్రి మాత్రమే ఉండుటవలన ఉద్దిష్టమైన లయ మరియు గుప్తమగును. ఇది పద్యరచనా ప్రౌఢత్వమును తెలియజేయునని కొందరందురు. కాని ఉద్దిష్టమైన లయను మరుగుపరచునని ఒప్పుకొనక తప్పదు” అని గిడుగువారు లయ భూస్యతను అంగీకరించినారు¹⁸. లయ లుప్తమైన పదప లాభమేమి ? అంతే గాక వాగుచ్చారడా శ్రమను పోగొట్టుటకైనను తెలుగులో యతి సమర్థమై ఉన్నదా అన్న అదీయును లేదు. యతి స్థలమాన పద సమాప్తి జరిగి వేొక్క పదముతో ప్రారంభించు విచ్ఛేదరూప యతి తెలుగునకు సామాన్యము కాదు. ఒకవేళ అనుప్రాస సౌందర్యమే. తెలుగులో యతి పరమ ప్రయోజనమన్నచో ఎక్కడో 13వ అక్షరము వద్దకాక దగ్గర దగ్గరగా తదక్షరావృత్తివల్ల శ్రవణ సౌఖ్యమధికముగా కలుగును.

సంస్కృతమున అధికాక్షర పాదములే తక్కువ. ఒకవేళ క్వాచితక్కుముగా శాస్త్రాలాది వృత్తములు వాడినను 19 అక్షరముల అపాదము 13+6గా విడిపోవుచున్నది. ఈ దైర్ఘ్యమునందైనను తిరిగి పాదము రెండుకాక మూడు భాగములుగా విడిపోయిన ఆ లయసౌందర్యము మరియు స్పష్టపడును. విచ్ఛేదరూప యతి అనగా పాదము యతికొక్క భాగముగా విడిపోవుట అన్నమాట. మందాక్రాంత వృత్తము 17 అక్షరముల పాదములో రెండు యతులుండి నాల్గు, ఆరు, ఏడు అక్షరముల భాగములుగా విడిపోయి ఎంత మనోహరముగా సాగునో చూడుడు¹⁹.

కాంతాకారం ★ భుజిగళయనం ★ పద్మనాభం సురేశం
 విశ్వాధారం ★ గగన సదృశం ★ మేఘపర్ణం శుభాంగం
 లక్ష్మీకాంతం ★ కమలనయనం ★ యోగిహృద్ధ్యానగమ్యం
 వందేవిష్ణుం ★ భవభయహరం ★ సర్వలోకైకనాథం

ఇంత మనోహరమగు అయచ వ్యంజించు విచ్చేదరూప యతిని వదిలి తెలుగులో అవిచ్చేదాత్మక సవర్గరూపయతి పాదుకొనుట, అదీయను సంస్కృత వృత్తములకు వైతము (సంస్కృత భిన్నమైన యతిని) ఇట్లే నిర్దేశించుట చందస్సొందర్య దృష్టిలో విచార్యము.

తెలుగులో అద్యఛాందసికుడగు రేచన ఒక్కడు మాత్రము విరామరూప యతిని వైతము పేర్కొనినాడు.

అనుపమమగు నిగ్గణముల

వినుతక్రుతి ముఖగ లలిత వృత్తంబులు ము

న్నొనరింతు వానిపై ప

ళ్ళును బ్రాలును విశ్రమంబులం దెలియంగన్ 20

వళ్ళు, ప్రాలుమీద విశ్రమము అని వడితోపాటు విశ్రమమును చెప్పుట గమనార్హము వృత్తములను నిరూపించుచోట గూడ, పంక్తి చందమునకు ముందు, యతి ముందు ముందు ప్రారంభమగునవి చెప్పుచు

వెలయ నిటబట్టి పళ్ళిడ

వలయును: విశ్రమము నిలువలయును²¹ అని వళ్ళు, విశ్రమములు రెండుంటుంటి చెప్పెను. శార్దూల మందాక్రాంతాదీ వృత్తములకు లక్ష్యమిచ్చునపుడును కంఠోక్తిగా చెప్పుకున్నను విచ్చేదరూప యతిని ప్రదర్శించినాడు²².

ఇక దేశ్య చందములందు ఇట్టి విచ్చేద రూపము బహుధా కాన్పించును. ప్రత్యేకించి కావ్యములందుగాక శతక యక్షగానాదీ కృతులందు గాయనోద్దేశములై కవులు విచ్చేద రూపమున వాడుట కాంచనగును. మార్గి వృత్తములలో అక్షరముల పిదప కాక, దేశ్య చందములలో ఇన్ని గణముల పిదప యతి ఆన్న నియమమే ఒక ప్రత్యేక లక్షణమై గణములనుబట్టి పాదభాగములుగా విడిపోవుట కాంచనగును. ఈ అభిప్రాయమునకుపబలకము సీసము. సీసము నందలి పాదపాదము విడివిడిగా,

తిరిగి ప్రతిపాదము యతి కారణముగా రెండు భాగములుగా విడిపోవుట - చూడ నగును.

దేశ్య ఛందములందు పాదమధ్య యతి విచ్ఛేద రూపములో ఉండుట వలన తెలుగునకు అనివార్యమైన సదృశాక్షర రూప యతితో కల్పి రెండు యతి సంప్రదాయముల కలసి అత్యధిక సౌందర్యపరితమగుట విస్తారముగా కాంచనగును.

ఆ. వె. సీతలోన మొనలి - నిగిడి యేనుగుపట్టు

-

బయట కుక్కచేత - భంగపడును

-

స్థాన బలిమి కాని - తన బలిమి కాదయ్య

-

విశ్వదాధిరామ - వినురవేమ

-

పై పద్యమందు యతి స్థానమున విచ్ఛేదమున్నది. తోడుగ తెలుగు యతి సంప్రదాయమైన సదృశాక్షర యతి ఉన్నది. ఇట్టి పై పద్యము వలన అయ్యము, అనుప్రాస సౌందర్యమును సాధింపవచ్చును. దేశ్య ఛందములు మార్గి పృథ్విములకన్న మౌనహారములు. యితీతలయ దోధకములై ఒప్పుటకు ఇది ముఖ్య కారణము. తెలుగులో ఇట్టి విచ్ఛేదరూప యతిని దేశ్య ఛందములలో ఎక్కువగా వాడిన వాద్య కవులలో నన్నయ ముఖ్యుడు. కాని వీరిలో ఈ సంప్రదాయము తర్వాతి కవులు ఆచరింపరైరి. సదృశ లేదా సాక్షాత్త రూప యతిని మాత్రము పాటించి పద్యములు వ్రాసిరి. ప్రబంధ పతనారచనా దురంధరుడైన రామరాజ భూషణులొక్కడు మాత్రము సీనమునందీ విధానముల రెంటిని విధిగా పాటించి నాడు.

ఇట్టి విచ్ఛేదరూప యతి పదము మొక్క సమాప్తి రూపమునకే కాక స్వరసంధి రూపమున ఉన్నను తుల్య ప్రయోజనము సాధించును.

ఎండిన యూళ్ళగో - దెరిగింపదెవ్వడు

పండినయూళ్ళకే - ప్రభువులంత

పై సీసపాదమున 'దె' యతిస్థానమయ్యును 'గోడు + ఎరిగింపడు'గా విడదీసి యత్యంతర భాగము (విచ్ఛేద రూపమై) నూతన పదముచే ఆరంభమైనట్లే భావింపవచ్చును. ఇట్టిదోష్ట సంధి విడదీసి పరపదాద్యమైనకే యతి చేసినానవచ్చు

నని నియమము. ఇది సర్వభాందసికుల సమ్యక్మేయయ్యును, స్వరసంధి గలుగు స్థలములందు వ్యంజనారక్షణమును సైతము యత్నక్షరముగా అంగీకరించుటను తెలుగు భాందసికులు అంగీకరించిరి. అనగా విచ్ఛేదరూప యతికి ప్రాధాన్యము నరించి, అనుప్రాసరూప (తెలుగు) యతికి ప్రాధాన్య మిచ్చుట. దీనినే అఖండ షడి యనిరి. తెలుగులో దీనిని ప్రతిఘటించి, వంధి విడదీసి పరపదాద్యచ్ఛనకే యతి చెప్పకొన వలెనుగాని అఖండముగా చెప్పకొనరాదని శాసించిన దొక్క అప్పకవి మాత్రమే విచ్ఛేదరూప యతికి ప్రాధాన్యమిచ్చి దాని సరసత్వమును నిలుపుటకై యర్పించిన ఏకైక భాందసికుడితడు. కాని బహ్వంధ్రకవులు విచ్ఛేదరూప యతి సౌందర్యమును, నిరాకరించి, స్వరసంధి పశ్చాత్తాన స్థానమును అఖండముగా వ్యంజన ప్రాధాన్యముగా 'అఖండయతి' పేర అంగీకరింపగా అట్టి లక్ష్యములను మార్చి యర్పించి తన సిద్ధాంతమును ప్రతిష్ఠాపించుటలో అతడు విఫలమైనాడు.

అట్లుగాక విచ్ఛేద సౌందర్యమును ప్రత్యేకముగా విపరించి స్వరసంసంగీకరించిన పూర్వకవి లక్ష్యములనుపబలకముగా నుదాహరించి సమ్యక్ప్రమున తన సిద్ధాంతమును ప్రతిష్ఠాపించినదో అప్పకవికి తర్వాతి ఆంధ్ర కవులైనను ఈ నియమమునను పాటించి ఉండెడివారు.

విచ్ఛేదరూపయతి జానపదగీతములలో పెక్కు తెలుగు సామెతలలో నియతముగా పాటించబడినది. జానపద గీతములలో ఇట్టి యతి పలన పాదము రెండు ఖండములుగా విడిపోవుట జరుగును. అదిహా పద మధ్యచ్ఛేదమై సమద్విఖండన మగును.

1. కాళ్ళగట్టి - కంకాజమ్మ
2. అట్లతద్దోయ్ - అరబ్బోయ్
5. ఏటికేతం బట్టి - ఎయ్పుట్లు పండించి
4. మాపాప మామల్లు - మత్స్యవతారం
5. గోడమీది చొమ్మ - గొలుసుల చొమ్మ

జానపదగీతులందు పదవిచ్ఛేద, సదృశాక్షరనిక్షేప-ద్వైరూప్య యతులకు పైవి ఉదాహరణములు. సదృశాక్షరయతి లేకున్నను విచ్ఛేద మాత్రము చేతనే లయ సౌందర్యమును శోధించు యతులును జానపదగీతులందు కొల్లలుగా గలవు ²⁹. ఈ క్రిందివి ఉదాహరణీయములు.

1. కలము దీనుక పోయి - సిరలోనముంది
ముత్యాల వంటి యొక - దస్తూరి వ్రాసి
2. మేలుకొనవే - చంద్రకేళర
మేలుకొనవే - ఇంద్రవందిత
3. కూకుండె చెలియా - చేడెల కురులపై
తుమ్మెదతానెనే - ఓలాలలనా
4. (దిగులం దిగులం దిగితిరి అయ్యా)
గుంపులు గుంపులు వచ్చితిరయ్యా
నన్నపు ఇనుకర వారధి నడుమా
(క్షణాన వారిధి కట్టిరి అయ్యా)

తెలుగులోని సామంతలందు నైతము ఇట్టి ద్వైవిధ్యము కలుగును. సదృశాక్షర రూప రసిత విచ్ఛేదమాత్ర ము కలుగును తుల్యసౌందర్యావహములై యున్నవి.

1. కడుపు చించుకుంటె - కాళ్ళమీద పడుతుంది
2. చిన్నినా బొజ్జకు - శ్రీరామరక్ష
3. అంగిష్టో అన్ని ఉన్న - అల్లుని నోట్లో శని ఉంది
4. అద్దెకొచ్చిన గుర్రాలు - అగడ్తలు దాచివు
5. టంగ పెతుకులేదు - మీసాలకు సంపెంగ వానె

పైవి విచ్ఛేద సదృశాక్షర రూపములు.

ఈ క్రిందివి కేవల విచ్ఛేద రూపములునైనను సరసములైనవి.

1. చల్లకువచ్చి - ముంతనుదాచు
2. గుడ్డికంటె - మెల్ల మేలు
3. ఊన్లో పెత్తైతే - కుక్కలదే సంబ్రం
4. కొత్త విచ్చం - పొద్దెరగదు
5. శతకోటి దరిద్రాలకు - అనంతకోటి ఉపాయాలు

స మ ద్వి ఖ ం డ న య తి :-

పై సామంతలలో సదృశాక్షరయతి లేకున్నను మరొకరములగుటకు కారణము విచ్ఛేదయతికి పూర్వాపరములైన భాగములు ఇంచు మించు సమానకాల ఖండములుగా విడిపోవుటయే. ఉచ్చారణాకాలము సమానమైనప్పుడు ఉద్భవ మగు లయ

దీనికి కారణము. ఇట్లే జానపదగీతములందు దాదాపు అన్నిగేయములు సమాన పాదములేకాక పాదములోని యతి స్థానము నైతము పాదమును సమద్విఖండన గావించుట జరుగును. మాత్రా సమకములైన గీతములలో మాత్రాగణములు సాధారణముగా సరిసంఖ్యలోనుండి సమముగా విడిపోయి పూర్వోత్తర భాగముల రెండింటి నడుమ యతి కుదురును. పాద మధ్యస్థయతి స్థానములో విచ్చేదరూపయతి నిక్షేపము వలన పాదమంతయు రెండు సమాన కాల ఖండములై మనోహరమగు లయను సృష్టించగల్గి - సహజ గేయగుణము సంతరించుకొనును.

దే ఛందములలో రగడలు సమద్విఖండనయతి గలవి. ఇవి జానపద గీతములు మాతృకలుగా గల్గినవి. రగడలు జానపద గీత భవములు. అట్లే ద్విపద సమద్విఖండనయతిగల్గిన రెండవ ఛందము. 3 ఇంద్రగణములు, 1 సూర్య గణముగల ద్విపద పాదములో 4 గణములలో 2 గణముల పిదప యతి మాత్రా సమత దృష్టిలో పరిశీలించితిమేని ఆఖరు సూర్యగణము దీర్ఘీకరణము ద్వారా ఇంద్ర గణముతోడి సమానమాత్రలు కలవై, జానపదగీతములు రగడలువోలే పదమధ్య విచ్చేదముతో తుల్య కాలఖండములు రెండుగా విడిపోయి యుండును

వంతగా గాయకుల్ + పీఠల పూనీజ (పల్నాటి పీఠచరిత్రము)
 గోరంతదీపమ్ము + కొండల్ల తెలుగు (జానపదగీతము)
 తొలికోడి కనువిచ్చి + నిలిచి మై పంచీ (బసవపురాణము)

శిష్టల వ్రాతలో 'పంచీ' అనునది వ్యాకరణ పృష్టితో 'పంచి' అని వ్రాయబడినను, గానములో ఆది-పంచి' అనియే పలుకబడు ²⁵. గేయసరణిని అనుసరించి, శబ్ద సంస్కారశీలులైన శిష్టులే పాదాంతగురుత్వమును విధించిరి. బసవపురాణ, రంగ నాథరామాయణాది ద్విపద ప్రబంధములు పారాయణమునకు (గేయపద్ధతిలో పాడుటకు) ద్వేషించినవి. శివకవులు ద్విపదనాదరించిన దిందులకే. ద్విపద జానపదగీతములనుండి వృత్తినదని వైదానిని బట్టి మనము భావించ వచ్చును.

సీసము సమద్విఖండన యతిగల్గిన మూడవ ఛందము. పాదములోని 8 గణములు యతికొఱకు (అర్థమునకొక భిన్నయతి నియమము వలన) 4 గణముల చొప్పున రెండు భాగములుగా విడిపోవును. తిరిగి ఆ రెండు అర్థములందు నైతము సమద్విఖండనయతియే అనగా 4 గణముల పాదభాగములో 2 గణముల పిదప యతి పేయబడును.

మధ్యాహ్నం 2 ఇం+1సూ+2 ఇం+1సూగ గలపాదములలో 2 ఇంద్రగణముల మీద ఒక సూర్యగణము పిదప యతి అనగా 6 గణములలో 3 గణముల పిదపయతి వచ్చి రెండు భాగములుగా పాదము విడిపోవును. నన్నయ, యద్దమల్లుని దెజవాడ శాసనకర్త మాత్రము 4 గణముల పిదప వాడిరి ²⁶. ఈ వైలక్షణ్యము ప్రతి సాందర్యమునకు దూరము.

ఉత్సాహమునకు పాదమున కేమి సూర్యగణముల మీద నొక్క గురువు. గురువును దీర్ఘీకరించి చదువుచు ఒక్క మాత్ర కల్పబడి 3 మాత్రలై దానికి ముందున్న 7 సూర్యగణములలో (సూర్యగణమొక్కొక్కటి 3 మాత్రలే కనుక) సరిపోవును. అప్పుడీ 8 గణములలో 4 గణముల తర్వాతయతి అనగా సమద్వి ఖండన యలియే.

ద్విపదకు ద్విగుణీకృతమైన తరువోజహడా అట్టిదే. సీసము నందు వలకే 8 గణములు పాదముగాగల దీని యందును 2 గణముల కొక్క యతిగా 4 సమాన భాగములుగా విడిపోవును.

త్రిపదయందు తైత్తిలము యతిలేని 2వ, 3వ పాదములు విడచి, యతి ఉన్నట్టి మొదటి పాదములో 4 ఇం.గ. లో 2గణముల పిదప యతి వచ్చి సమద్వి ఖండనమగును.

చౌపది లేక చతుష్పద 4 గణముల పాదము కలది. ప్రతి గణము చతుర్మాత్రా గణమే (నల, గగ, భ, స లు మాత్రమే వాడవలయును) ఇందు రెండు గణముల పిదప యతి. అనగా 8 మాత్రల ఖండములు రెండుగా పాదము విడిపోవును.

షట్పదియందు 7 గణముల పూర్వార్థమొకటి 7 గణముల ఉత్తరార్థమొకటి రెండు భాగములుగా ఉండును. 2 లేదా 3 గణముల చిన్ని పాదములుగల షట్పది పాదములలో యతి లేకున్నను, పూర్వోత్తర భాగములుగా విడిపోవుట సమద్వి ఖండనము.

తక్కిన దేశీయ ఛందములైన నాల్గు విధముల అక్కరలు, సమ, విషమ గీతులు, కంద దీర్ఘ పాదములు ఇంబడించు అర్థమునకే యతి చూపబడినది. సమ ద్విఖండనములు కాకున్నను అవి పాదమధ్యములనదగినవే. ఉదాహరణమునకు కంద

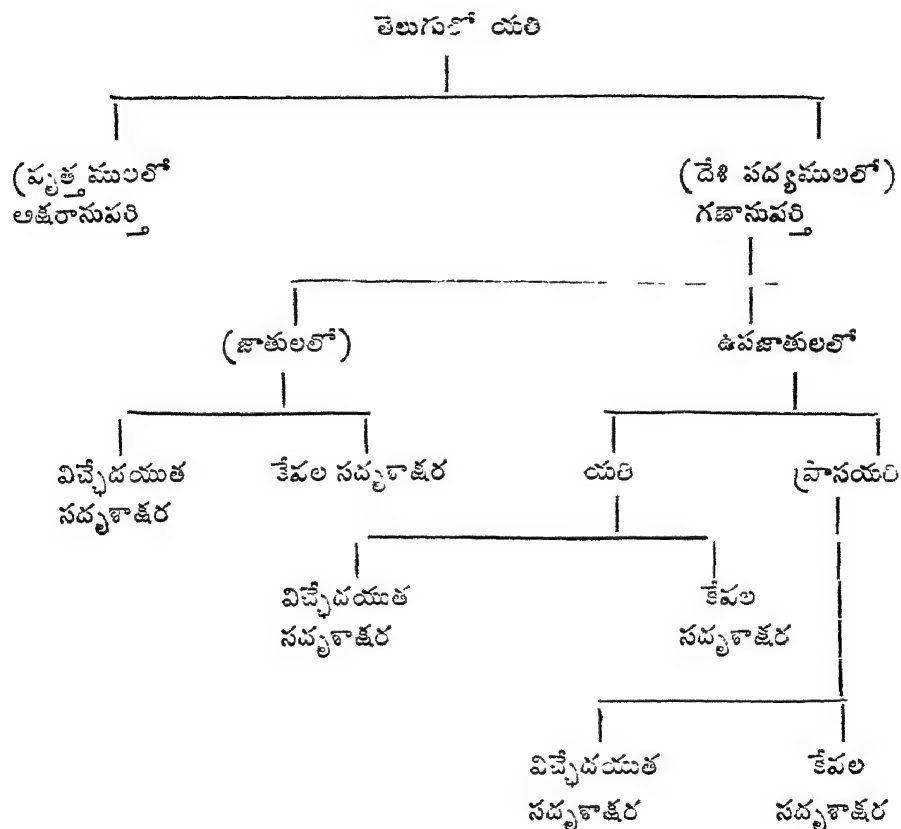
దీర్ఘ పాదములో 5 గణములు. అర్దము $2\frac{1}{2}$ గణములు-యతి 3 గణముల పిదప వేయబడినది. ఇట్లే

పద్యము	పాదములోని గణసంఖ్య	సమద్విఖండన మైనచో	యతివేసిన స్థలము
మహాక్కర	7	$3\frac{1}{2}$	4 గణములపై
మహూక్కర	5	$2\frac{1}{2}$	3 "
అల్పాక్కర	3	$1\frac{1}{2}$	2 "
కందము	5	$2\frac{1}{2}$	3 "
(దీర్ఘ పాదము)			
ఆటవెలది(పపడగీతి)	5	$2\frac{1}{2}$	3 "
తేటగీతి	5	$2\frac{1}{2}$	3 "
ఎత్తు గీతి	3	$1\frac{1}{2}$	2 "
కమలన గీతి	7	$3\frac{1}{2}$	4 "
(మేలన గీతి)			

ఒక్క అంతరాక్కర మాత్రము 4 గణములకు 2 గణముల పిదపయతి గాక 3వ గణాంత్యాక్షరము యతి. అది కూడ, చంద్రగణము తక్కిన గణములకన్న పెద్దది అగుట వలన, సుహృదగా పాదమధ్యమే యతి స్థానమగును.

పై పట్టికను పరిశీలించినపుడు, పాదములోని గణముల సంఖ్య సరి సంఖ్యలో గాక దేసి సంఖ్యలో నుండుటచే పాద సమద్విఖండన మన్నచో గణ మధ్యమున యతి స్థాన మగునని భావించి, ఆ గణము పూర్తియైన పిదప యతి స్థానముగా నిర్దేశించి ఉండు ర ని భావింపవచ్చును. దేశిచ్ఛందములందు యతిని గూర్చి బండి నాగరాజుగారు “పాదమందలి గణ సంఖ్యను రెంటిచే భాగించి, శేషము వచ్చిన ఒకటిగా కలుపుకొని ఆ మీద గణారంభమున యతి చెప్పట జాత్యుప జాతులయందు సంప్రదాయము” అని నుడిపిరి³³. ఇట్లు గణాంకములలో చెప్పట కన్న దేశిచ్ఛందములలో యతి పాదమధ్యస్థమని, ఒకవేళ అది గణమధ్యమైన అక్కడ చెప్పక, గణము సంపూర్ణమైన పిదప చెప్పట సంప్రదాయ మనవచ్చును. ఒక అంతరాక్కర తప్ప ఏ పద్యమునందైనను గణ మధ్య యతి లేదని తాత్పర్యము. మార్గి పృత్తములందు వలె ఇన్ని అక్షరముల పిదప యతి అన్న నియమము కాక ఇచ్చట దేశి పద్యములలో ఇన్ని గణముల పిదపయన్న నియమ

మైనది. దేశీచ్ఛందములలో పాదము కాల సంపుటులలో కొలువ బడుచుండుటచే నిదీ సంభవించి యుండును. గణములను బట్టి పదముల విరుపు గణమునకొక పద మన్న చొప్పున లయ సాందర్యము అపాత ముపరమగుటకు ఇది చక్కగా ఉపకరించును. మొత్తము మీద దేశీ చ్ఛందములలో యతి సమద్వీఖండన రూప.

గణమున కొక్కయతి :-

తెలుగులో దేశీయ ఛందములలో ఒక్కొక్క గణము పదవ విచ్ఛేద రూపయతి కూడా కవి ప్రయోగములందు కానవచ్చుచున్నది. ఇది లాక్షణికోక్తము కాకున్నను, నియతమై ఉండకున్నను, తరచుగా కవి ప్రయుక్తమై వింత శోభను గొల్పుచున్నది²⁸. ఒక్కొక్క గణము పదవ విచ్ఛేదము (పద సమాప్తి) అనగా

ఒక్కొక్క గణమున కొక్కొక్క పదముని అర్థము. కన్నడమునందు యతి నియమము లేకున్నను, కన్నడిగునైన జయకీర్తి మాత్రము తన పందోలున శాసనమున కట్టబడి విషయ భాషా జాత్యధికారమున గణమునకొక్క యతిని (విచ్చేదరూపము) నిర్దేశించినాడు.

“పాదేపాదేత్ర ప్రతిగణముపి యతిర్లక్ష్యతే

సర్వేషామక్షరాణామ్” అని అక్షరాణామ్ = అక్కరలలో దీనిని నిర్దేశించినాడు²⁹. గణమున కొక్క పదమున్నది జానపద గీతముల ప్రభావమై యుండును. వీలయిన జానపద గీతములందు మాత్రాసమక గణములు పాదమునందు సరి సంఖ్యలో నుండగా గేయకర్త అక్షర ఛందస్సులలోపల గణములపై దృష్టినిడక, మాత్రా సంఖ్యను (కాల ప్రమాణమును) మనసునందుంచుకొని ఆ కాల ఖండములకు సరిపడు పదములను పేర్చుకొనుచు పాదములు రచించును. మాత్రాగణమునకు సరిపడు పదము ఒకవేళ ఎక్కువ లేకున్నవలెన వానిని కాలఖండములకు అనువుగా లఘుకరణమో, దీర్ఘ కరణమో గేయకర్త లేదా గాయకుడు చేసి సర్దుకొని కాల ప్రమాణమునకు సరిపెట్టును. పద స్వరూపములో ఏమైనా మార్పుగల్గినను శబ్ద శాస్త్ర (వ్యాకరణ) దోషములేనందున ఈ పద్ధతి చక్కగా సాగును. జయకీర్తి అక్షర (అక్కర) ఛందస్సులలో దీనిని నిర్దేశించుటపలన అక్కరలు గేయ ఛందస్సులని, జానపద గీతములనుండి ప్రభవించి ఉండునని భావించవచ్చును. త్ర్యక్షర గణములతో ఉపయోగించు మార్గి వృత్తములలో ఇది సర్వదాసాధ్యము కాకున్నను³⁰, ఇన్ని మాత్రకిములు. చిన్నాక్షర సంఖ్యాయుతములు, దేశీయ గణ నిర్మితములగు దేశ్య ఛందస్సులలో ఇది చక్కగా సాధ్యమగును. 3 అక్షరముల పదములే మారుకుట సాధ్యము కాదుగాని, 2,3,4,5, అక్షరముల పదములు దేశి గణములలో సరిపడునుగదా!

ఉత్సాహ : సీపు, ధర్మ, భంగి, నెఱుగ, నేర్పు, నీతి, కాళలం

— అంధ్ర మహాభారతము

అటవెలది : తినగ, తినగ, వేము, తియ్య, నుండు

(సమపాదము)

— వేమన్న శతకము

సీసము : 1) ఎవ్వని, వాకిట, నిభమద, పంకంబు—అంధ్ర మహాభారతము

2) ఒకవంక, నకలంక, మకరాంక, హయహేష

లోకక్రేవ, పనదేవ, యపతి, గీత

— మనుచరిత్ర

మధ్యాహ్నం : 1) సరరాజా, సురరాజా, గూడి, సూర్యతో, నొడబడి, మయియు
—కవిజనాశ్రయము

2) మనలక, నిజశక్తి, దేసి, మడియించి, భర్తము, నిలిపి
—అరణ్య 4-310

శరదౌజ : పురురాజ, మొదలైన, కొడుకుల నెల్ల,
గోల్పోవు, టిప్పము, గోవింద, కలిగె
—అంధ్ర మహాభారతము
శ్రీ II-158

కందము : సిరిగల, వానికి, చెల్లును,
తరుణుల, పడియాలువేల, తగపెం, వ్లాడన్
—శ్రీనాథుని వాటవు

ద్వీపద : తొలికోడి, కనువిచ్చి, నిలిచిమై, పంచి
జలజల, రెక్కలు, నడలించి, నీర్ని
—పార్కి సోముని బసవపురాణం

తేటగీతి : పర్వ, యతమై, చతుర్దశ, పర్వ, మనగ ఆది 1-61
నెయ్య, మొనరంగ, నెరిగింపు, మయ్య, మాకు ఆది 3-22

ఇట్లే “ప్రతిగణముపియతి” విధానము అత్యంత మనోహరమై, అయానందబోధకమై రంజిల్లును. కాని పెక్కు కావ్యకవులు పీఠిని వీలక్క పాదమునకో రెండు పాదము ల్లో పరిమితము చేసిరే కాని పద్యమంతయు (4పాదములు) ఇట్లే నడిపించుట బహు స్వల్పము. ఈ విధానములో పదముకొక్క గణముగాక, పదబంధ (సమాస) మునకు కల్పి రెండు గణములు లేదా స్వరసంధి పశమున కలిసిన రెండుపదములకు కల్పి రెండుగణములుగా ఉన్నను అయిచెడదు. సమాసమైనను గణమున కొకపదము, స్వరసంధియైన గణము పదప సంధిగ్రాక్షరముండుట మాత్రము అవశ్యకము. ఈ నియమము పై ఉదాహరణములలో కాన్పించును. ఉత్సాహలోని ‘ధర్మభంగి’ పంటి సమాసములు ఆ. వె. లోని ‘లియ్యనుండు’ తరువోజిలోని “కోల్పోవుటిప్పుడు” పంటి స్వరసంధులకు గలిసాకము కలుగలేదు కదా!

ఒకవేళ గణమున కొక్కపదము సాధింపలేకున్నను రెండుగణములకు కలిపి ఒకే పదబంధము వాడినను గతి తప్పదు. ఉదాహరణమునకు సీరము : (ఎవ్వని, వాకిట, నిభమద, పంకంబు)
‘రాజహాషణరణో’ రాజి, నడరు,

ల. వె. అనగ, ననగ, రాగ, “మతిశయిల్లుచునుండు” — పేమన్న

తరువోజ : “వెలయమ్మునినాకు” “నిచ్చెనిమ్మంత్ర”
మిమ్మంత్ర, శక్తియే, నెఱుగంగ, వేడి — అది V-28

ఉద్భాహ : “అపహిల్లు” నీదు, మనమువందు, గాన, నేను, యో
— స్త్రీ I 66 ఆం. మ. భా

రేట గీతి : వెలయ, ‘బుణ్యలోకంబులు’ గలవె, యనిన — అది 3-244

ద్విపద : ‘కావ్యకళాప్రాడి’ కల్పంతు, — ద్విపద బసవపురాణము

ఇట్లొక్కొక్క గణము ఒక్కొక్క పదముచే రచించబడిన పద్యములందు గేయ సంప్రదాయమందలి లయసౌందర్య ముద్భూతమగును.

పాదాంతయతి :

సంస్కృతమునందు ప్రతివృత్తమునకు పాదాంతమున యతి నియతము, స్పృతముయొక్క పాదమునకీ నియమముండుట పలన ప్రతిపాదము యొక్క కాల సమాజముచక్కగావ్యక్తమగును. “యతిస్సర్వత్ర పాదాంతే, శ్లోకర్థేతు విశేషతః³¹” అని హలాయుధ వ్యాఖ్య. ఇట్లే జయకీర్తి సైతము “పాదాంతే సూచిత స్థానే/యుక్తాదాంతే విశేషతః” అని చెప్పినాడు. పాదాంతమున సర్వత్ర అని చెప్పుచునే శ్లోకార్థమున అనగా రెండు పాదముల పిదప విశేషయతియని నాట్యశాస్త్ర వ్యాఖ్యాత పేర్కొనగ జయకీర్తి సైతము యుక్తాద (సరిపాదములు 2,4) ముచివర విశేషముగానుండవలెనని అదే అభిప్రాయమును ప్రకటించినాడు. పాద పాదమునకు విచ్ఛేదరూపయతితో బాటు రెండు పాదముల పిదప విశేషమైన విశ్రాంతిని పరిత అను భవించవలయును. అనగా కొంచెము అధికముగా విశ్రాంతి పొందవలయునని అర్థమై ఉండును. తెలుగు ద్విపదగేయ సంప్రదాయమిట్టిదే. రెండుపాదముల ద్విపదలో రెంటిని కల్పి ప్రాస ముడి వేయును. ఆ రెండుపాదముల సమాహారమునకు తర్వాతి రెండుపాదముల సమాహారమునకు మధ్య విచ్ఛేదయతియున్నదేగాని రెండు రెండుపాదములద్విపదలు పద్యమాలికగా కూర్చినట్లగును. లేకున్న వేలాది ద్విపదలను పరుసగా వ్రాసిన ద్విపదకావ్యములందు పాదశ్యవస్థ ద్విపదయొక్క సార్థకతను స్థాపించజాలదు. కందపద్యమునాడా నిట్లే అర్థభాగమునొక్క సమాహారముగా (రెండు

పాదముల సమూహము) ప్రాధాన్యమిచ్చినట్లు దానికి లక్షణము చెప్పునపుడే చెప్పు బడును. విశేషించి అర్థము చివర గురువుండవలయునన్న నియమము ప్రాతముకినిని నిర్ధరింపజాలియున్నది. పాదాంతమున సాగడిసి చదువు గేయ సంప్రదాయము నుండి ఈ యుక్త్యాదాంత గురుత్వము సంభవమై యుండును.

పాదాంత విచ్ఛేద రూపయలికేతున్న పాదప్రమాణము భంగపడునని, తద్వారా లయలు ప్తమగునని ఇదివరకే నిరూపింపబడినది³². కాని తెలుగులో ఈ నియమము తప్పనిసరిగా పాటించబడలేదు. ప్రారంభదశలో దీనికి ప్రాముఖ్యమున్నట్లు తోచును గుణగ విజయాదిత్యునిసాతలూరు శాసనము గల చంపకమాలా పద్యములో సర్వపాదాంతయతి పాటించబడినది³³. కాని తర్వాతి కాలమున ఇది లుప్తమై ఒకపాదములోని పదమే తర్వాతి పాదములోనికి చొచ్చుకొని పోవుట బహుధా జరిగినది. మార్గివృత్తములకన్న దేశి పద్యములందు ఈనియమము పాదాంత విచ్ఛేదము చక్కగా పాటించబడినది. బహుశీనికి కారణము ప్రాసనియమమైతే యుండును. మార్గి భందములందు ప్రాసనిర్బంధమున్నది. సంస్కృతము నందుగాని, తెలుగులోని దేశిపద్యములందుకాని ఈ నిర్బంధము లేదు. ప్రథమ పాదములోని రెండవ అక్షరము 'హ' ఆనుకొందము. ప్రతిపాదమున పాదాంతవిచ్ఛేద (పదసమాప్తి రూప) యతి పాటించబడినప్పుడు, తర్వాతి ప్రతిపాదముయొక్క ప్రారంభపదము రెండవ అక్షరముగా 'హ' గల్గిన దానినే ఎన్నుకొని ప్రయోగించవలెను. విషమాక్షరములు ప్రాసఘటితములైన ఇట్టి పదముల ఎన్నిక కవికి మరింత క్లేశకరము. అట్లు కాక 'హ' పదములోని ఏ అక్షరమైనను తర్వాతి పాదములోని రెండవ అక్షరముగా దానిని నిలుపుకొనగలుగుట అవసరమైనచో మొదటి పాదము చివరిపదముగా వాడవలసి వచ్చును ఒకే పాదము ఉభయపాదములందు విక్షేపించినగాని ఇది సాధ్యము కాదు. దీనితో పాదాంతవిచ్ఛేదయతి (పదసమాప్తి) సర్వత్ర సాధ్యము కాజాలదు. పాదాంతవిచ్ఛేద రాహిత్యము సహజ సౌందర్యమును భంగపరచునని చెప్పుచు శ్రీపద్మమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు విచ్ఛేదం ఆడుగుతీసి అడుగువేయుట పంటదని, విచ్ఛేద రాహిత్యం వారీలేక ఆడుగునంటి ఆడుగువేయుటపంటదని³⁴. రెండవపాద విన్యాసము మనిషికి సహజమైనది కాదు. భూమిని కొలిచేటప్పుడు మాత్రమిట్లు నడచుట జరుగును. "లెలుగు కవులు ప్రవేశపెట్టిన పాదాంతపద విచ్ఛేదరాహిత్య సమ్మతమతం పాదవ్యవస్థకు భిన్నమైనదని తేలుచున్నది. పాదభ్రమాన్నదమైన "అపాదవ్యవస్థ" కు ఆకరమని స్పష్టపడుచున్నది,³⁵ అని వారు అభిప్రాయపడిరి

పాదవ్యవస్థ జానపదగీతములో ఆనివార్యనియమము. పాదము మీద పాదము కేవల కాల ప్రమాణము బట్టి దొంతరిలుగా పేర్చబడును. జానపదగీతముల నుండి వచ్చిన ద్వీపద అట్టిదేదైనను పాల్కుగ్గి సోమనాథుడు మున్నగువారు ఈ ఛందము కావ్యమునకుపయోగింపనవుడు. పాదోల్లంఘన గావించినారు. శిష్టవాఙ్మయములోని వృత్తములలో ఇది పాటింపబడకుండుట చూచి వారిట్లు చేసి ఉండురు. కాని జానపద కావ్యమైన పల్నాటివీరచరిత్రములో ఇది సర్వత్ర పాటింపబడినది. పల్నాటి వీరచరిత్రము మంజరీ ద్వీపదలో వ్రాయబడినది. మంజరీ ద్వీపదను జానపద గీతముగా గుర్తించిన పొత్తపి పెంకట రమణకవి ఒక్కడు మాత్రము “ఏక పాదమంజరీ ద్వీపద” అన్న పేరుతో పాదాంత విశ్రాంతిని తన లక్షణ శిరోమణిలో సూచించినాడు³⁶. పాదాంతయతిని కంరోక్తిగా చెప్పినవారు తెలుగులో ఏలాక్షణికులును లేరు. పాదాంతయతి శ్రవణసౌఖ్యాపాదకము, గలిస్పష్టతాపాదకము, పరససౌలభ్యకారకము.

వారిజాక్షులందు వైవాహికములందు

ప్రాణవిత్తమాన భంగమందు

చకిత గోకులాగ్ర జన్మరక్షణ మందు

దొంకవచ్చు నఘము పొందదధిప.

పోతన వ్రాసిన పై పద్యములోని భావమునే నన్నయ్య అదే సందర్భమున తన భారతములో వ్రాసినాడు.

చనుదొంకగ బ్రాహ్మత్యయ

మున సర్వధనాపహరణమున విధిగాప

చ్చిన విప్రార్థమున పదూ

జన సంగమమున వివాహసమయములందున్.

కాని ఈ పద్యము కన్న పోతన పద్యము అతి మనోహరమై మిక్కిలి ప్రచారములోనికి వచ్చినది. పాదాంతమున విచ్ఛేదములేనవుడు మాత్రాసమక గణములతో నిర్మించినదైనను తూగుచేత సౌందర్యము కోల్పోవును. క్రిందిది ఉదాహరణయము

అరిభయంకర జయం	10 మాత్రలు
కరసవిశ్రాంత	10 మాత్రలు
వీరవిస్ఫోరణ	10 మాత్రలు
రత కురుక్షేత్రాన	10 మాత్రలు
తలుష కౌరవచమూ	10 మాత్రలు
కర్ణభేదఃస్మృగా	10 మాత్రలు
విజయగాంధీవరా	10 మాత్రలు
వము విజృంభించినది ³⁷ .	10 మాత్రలు

జయంకర, భారత అని కలిపి చదివితే మాత్రాసమత/పాదశాల ప్రమాణము లు ప్తమగును. తెలుగులో పాదాంతయతి సౌందర్యమును అందరు కవులు గుర్తించినను, దీనిని చక్కగా పాటింపరైరి. ముఖ్యముగా మార్గి వృత్తములందు వేయి కొక్కటి యైన పద్యము పాటింపబడలేదు. దేశి పద్యములందు మాత్రము ఇది అధికముగానే పాటింపబడినది. నన్నయ మొదలుకొని కవులందరును కొద్దిగా పాటించినను, వేమన్న వంటివారిద్దరు ముగ్గురు మాత్రము ఈ విధానమును అనుసరించి తమ పద్యములందలి ఒక్కొక్క పాదమునే నిత్యజీవితోపయోగి సూక్తిగా తెలుగువారి నాల్కలపై భద్రపరచునగలిగిరి. పాదాంతమున యతి (విచ్ఛేదమును) పాటింపని కారణముగా పాదము ప్రమాణ రహితమగును. అర్థభంగమగునని పాదాంతమున పారకుడు విరిచి వికృతమొనర్పడు”.... భీష్ముండు కే—శవ!....“ యన్నప్పుడు³⁸ పాదాంత విచ్ఛేద మొనర్చిన ‘శవ!’ యని సంబోధనతో తర్వాతి పాదము ప్రారంభమగును. అట్లు చదువక అర్థసమాప్తి ఐనచోటనే విరామమును పాటించును. “యత్రార్థ సమాప్తిఃస్యాత్విరామః”³⁹ అని భరతుడు చెప్పిన విధమున భావము ముగిసినచోట ఆగును. అందులకే తెలుగులో పద్యపరనా కౌశలమును పాదవిభజన దృష్టితోగాక, అర్థము క్త పదవిభాగవశమును బట్టి నిర్ణయించుట సంప్రదాయమైనది. వీలయిన ఒక్కొక్కసారి పాదాంత విచ్ఛేదమున్నను అర్థసమాప్తి కాదు.

ఆ. ప. ధర్మతనయ నిన్ను తద్రాజ్యసంపదల్

పలచి తమకు దామ పచ్చిపొందు.

ఆర-I-61.

“సంపదలు తమకు కామె పలచివచ్చి నిన్ను పొందు” అన్న అర్థము రెండు పాదములందు కల్పి సమాప్తమగును. తెలుగులోని దేశి చృందములలో సేవమొక్కటి

మాత్రము పాదసమాప్తితోబాటు అర్థసమాప్తి కలిగి పద్య నిర్మాణమును గావించుటకు సమర్థమైయున్నది. సీసమందలి ఒక్కొక్క పాదమును ఒక్కొక్క విషయమునకు లేదా వర్ణనాగుణమునకు వాడి, పదప ఎత్తు గీతిలో భావసమన్వయము చేయుట కాంచనగును. “ఎవ్వని వాకిట నిభమద పంకంబు....” పంటి సీసములు వాని ఎత్తుగడలు, పాదసమాప్త భావములు, ఎత్తుగీతి ముగింపులు తెలుగులో ఎందరో కవులు ఉపయోగించుకొనినారు.

ఇట్లు యతి లేక వడి తెలుగులో మార్గి పృత్తములందు సదృశాక్షర/సాణా త్యాక్షర రూపముకాగా, దేశి పద్యములందు విచ్ఛేద, సారూప్య అక్షర నిర్దేశనములు రెంటి రూపములో ఉండి, లయదోధక, అనుప్రాస విన్యాస రూపమునై వెలసినది.

దేశి చృందములలోని యతి, మార్గిచృందముల యతికన్న విశిష్ట సౌందర్య హేతువుగ కన్పట్టు చున్నదని పిండితార్దము.

—X—

అ థ స్నా చి క లు

1. పృత్త రత్నాకరమ్ - కేదార భట్టు I-12
2. చందోఽను శాసనమ్ I-16
3. మసురతా నిమిత్తం యతిరిష్యతే - కవికల్పలత
4. చందోఽను శాసనమ్ I-10
5. ఆంధ్ర చందో గ్రంథములలో ఇవి వియతి చృందోఽధికారమున ప్రత్యేకముగా చూపబడినవి.
6. చందోఽబుధి (నాగవర్మ) పు. 13
7. యతిర్విచ్ఛేదః- చం.శా. 6-1
8. అప్పకవీయము - III-6
9. “ప్రాసమైనను యతిపై వడిమైన దేసిగానిల్చి”-పండి-చరి,
10. నా. శా. XIV-104

11. ఛండ్స్ శాసనము (జయకీర్తి) సంజ్ఞా-13 [స్వయంఘాభందము, గంగా దాసుని ఛండ్ మంజరి కూడా పేర్కొనినది.]
12. కవిజన రంజనము, సింహాసన ద్వాత్రింశిక (IV-187-192)
13. ఆరుంబాక తామ్ర శాసనము
14. రాయప్రోలు సుబ్బారావు “దూతమ త్తేభము”
15. భండశ్శాస్త్రము - ఠేకుమళ్ళవారు.
16. ఆంధ్ర సరస్వతికి బిరువునగలు. “సాహితీజగతి” పు. 195
17. యతిప్రాసలు-ఆంధ్రపత్రిక ప్రమోదూత సంవత్సరాది. 1930-31
18. తె. ఛం. రీ. పు. 250
19. “చతుః షట్ సప్త విరతి వృత్తం సప్త దశాక్షరం మందాక్రాంతా”-
సువృత్త తిలకం 1-35
20. కవిజనాశ్రయము - సంజ్ఞాధికారము
21. ” - యతిచ్చందోధికారము
22. “కాంతా కాంతా - మభినతతగా - కాంతి సంక్రాంతి మందా”
కవిజనాశ్రయము-యతిచ్చందోధికారము
23. అన్నకవీయ భావప్రకాశిక - రావూరి దొరసామిశర్మ
24. ఇదీ జానపద గీతములలోని భండస్సులలో వివరింపబడును.
25. ఇట్టి మాత్రాశకుక కాలఖండములు నుండియే తెలుగులోని సూర్యేంద్ర చంద్ర గణ వ్యవస్థ వచ్చినట్లు ఇదివరకు ‘గణములు’ పద్ధ నిరూపితమైనది.
26. మధ్యాక్కర యతికి గల ద్వీవిధ మతములు ‘అక్కరలు’ పద్ధ వివరముగా చూపబడును.
27. ‘జాతిపద్యము-అంతరాక్కర’- బండి నాగరాజు భారతి, ఏప్రిల్ 1965,
పు. 4
28. పొత్తపి వేం. రమణకవి ‘ఏకపద మంజరి ద్వీపద’కు మాత్రము ‘వాన్మల్ మువ్వరు’ వనజాపువొకడు, ఒక్కొక్క పదముననొసరి....’ అని గణ మునకొక్క పదమని చెప్పినాడు. ల. శి. III-340. పు. 217
29. ఛండ్స్ శాసనము VII-8-జయదామన్ సం. H. D. వేలంకర్
30. మార్గి వృత్తములలో గణమునకో పదమన్నది ‘గణములు’ అన్నచోట ఇదే గ్రంథమున వివరింపబడినది.

31. ఘంటికాను శాసనము - హేమచంద్రుడు I-10
32. 'పాదము' అన్నచోట ఇదే గ్రంథమున విపరింపబడినది.
33. ఇది సంస్కృత పద్యమైనను, తెలుగు (పాదమధ్య) యతి పాటించబడిన తెలుగు పద్యము.
34. మార్గి - దేశి పు. 160
35. " " "
36. లక్షణ శిరోమణి III-340 పు. 216
37. జ్యోతి - 'ఆరుణ కీరణాలు' - కరుణశ్రీ ఖండశాస్త్రము
38. ఇది నన్నయ ప్రయోగము. కే = కేకయని, శవ = కృష్ణుని నిందయని - ఇది పలుకుబడి వైచిత్ర్యముని వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు నిర్వచించిరి. 'తెలుగు మెలుగులు' పు. 24
39. 'విరామోహి అర్ధానుదర్శకః' అని భరతుని వేరొక్క నిర్వచనము. నాట్య శాస్త్రము XVII-134.

VII. ప్రాసము :-

తెలుగువారి శబ్దాలంకార ప్రియత్వమునకు లక్ష్యభూతముగ యతి నదృశాక్షరరూపమైనట్లే అనుప్రాసరూపమైన ప్రాసమొక్కటి ఛందోగమైన నియతమైనది. సంస్కృతమున ప్రాసలేదు. ప్రాసయన్న శబ్దము కూడా ప్రయోగములేదు. శబ్దాలంకారములలో అనుప్రాసము మాత్రము అలంకారికులచే చెప్పబడినది. “పర్వసామ్యమనుప్రాసః” అని విశ్వనాథ కవిరాజు సాహిత్య దర్పణమున నిర్వచించెను.¹ తెలుగునందలి ప్రాసరూప ఇట్టి పర్వసామ్యమే. అనుప్రాసకు ఇన్నప అక్షరమని కాని, ఇన్నిమార్లు అపృథ్వికావలెనని కాని నియమములేదు. గద్య నవ్యోభయములందు ప్రయోజ్యమే. తెలుగులో ఇది ద్వితీయాక్షర రూపము మాత్రమే - “ద్వితీయోపర్వః ప్రాసోఽత్రపాదపాదేషు”, “ప్రాసస్సర్వేషు చై కవివస్యాత్” అని చింతామణి నిర్వచనము. ప్రతిపాదమునందలి ద్వితీయ పర్వమేకరూపమై ఉండవలయును. ప్రాస స్వభావమును బట్టి అనుప్రాస రూపమేమైనను ద్వితీయ పర్వమే ఇట్లుండవలయునని నిర్ణయింపబడుట విశేషము. ప్రాస సంస్కృతమునుండి వచ్చినదని ఛందోవిమర్శకులు భావించినను ద్వితీయ పర్వమే ఇట్టి నియమము కల్గియుండుటకు కారణము చెప్పరైరి. సంస్కృతమునందు ద్వితీయాక్షర రూపమై అనుప్రాస తెలుగులోవలెనే క్వాచితక్రముగా వాడబడినది. దండి కావ్యదర్శనమున ఇట్టి ప్రయోగము కావించెను

చంద్రే శరన్నిశోత్తంసే కుందస్త బక విభ్రమే

ఇంద్రసీల సమంలక్ష్మ సందధాత్యలనశ్రియం²

భోజాని చంపూరాయణమ్లో ద్వితీయాక్షర ప్రాస

ఖజ్జనాయవనుధావహూమనః

పుష్కరీక తుహినద్విషాం ద్వీషామ్

దణ్ణ కాపన మవాపరాఘవ

శృణ్ణ భానురివ మేమమజ్జలమ్

— (అయో — కాం. 86 పుట.) పంటివి కొన్నిచోట్ల

వాడబడినవి³.

కాని పేరెవ్వరునూ ప్రాస ద్వితీయ పర్వరూపముగా చెప్పలేదు. “ఇత్యనుప్రాస మిచ్చంతి, నాతి దూరాంతర ప్రతిం” అని దండియు⁴, “అపృథ్విర్యాతు

వర్ణనాం, నాతిదూరాంతర స్థితా” అని ధోజుడును⁵ పాదములోనే దగ్గర దగ్గరగా వాడుటను చెప్పినాడు.

ఒక్క అక్షరసామ్యత తప్ప సంస్కృతాను ప్రాసమునకు దీనికి సంబంధము లేదు. ప్రాస పూర్వాక్షర నియమము, ప్రతిపాద ద్వితీయ పక్షై కత్వము తెలుగులో దీనికి ప్రత్యేక అస్తిత్వమును నిరూపింపజాలియున్నది. తమిళ కన్నడము లందు పైతము ఈ ప్రాసకుండుట వలన ఇది సంస్కృతమునుండి వచ్చినది కాక దేశ భాషా సహజమని చెప్పవలయును. తెలుగులో గల ప్రాస స్వభావమును నిర్దిష్టముగా జయ కీర్తి తన చందోలును శాసనములో చెప్పినదానికి సరిపోవును.

పాదాక్షర మాత్రానియ

మోదీత పిండోలుద పాదవత్పద్యంసాఘ్

పాద ద్వితీయ పక్షః

పాదం పాదం యదీతి సోలును ప్రాసః⁶

ప్రాస లక్షణమును చెప్పుటతో బాటు పై విపులార్యా ఛందమున ప్రాసకూడ (దకార ప్రాస) ఘటించినాడు. దాక్షిణాత్యుడైన జయకీర్తి పేర్కొనిన ఈ అనుప్రాస మచ్చముగా తెలుగులో నున్నట్టి ప్రాసయే తమిళమందలి “ఎదుగైత్తొడై” కూడా ఇట్టి ద్వితీయాక్షర సంబంధమే.

తెలుగులో ఇట్టి ప్రాసను లాక్షణి రించునపుడు ఆధ్యభాందసిక్కుడైన రేచన దీని భావములను చెప్పుచు, దీనిని శబ్దాలంకారముగనే భావించెను. సుకర దుష్కర ములన్నవి ద్వితీయాక్షర సంబంధ ప్రాస భేదములు కాగా, ద్వీ, త్రిప్రాసములు, అను ప్రాసాంత్యప్రాసములు నాల్గు శబ్దాలంకార భూయిష్టములు. వీని నారింటినాతడు ప్రాస భేదములుగనే భావించినాడు. అనంతాదులు ప్రాసలను విడిగా పేర్కొని, వానితోబాటు శబ్దాలంకారములగు ప్రాసలను కూడా (రేచన చెప్పిన ఆరింటిని) వేరుగా పేర్కొని నాడు. “ప్రాసమన్నది అనంతాదులు చెప్పినట్లు శబ్దాలంకారాలేకాని విభిన్నాలుకావని” జి.వి. కృష్ణారావు⁷ పంటివారు అభిప్రాయపడుటకు కారణము సుకర, దుష్కర (సులభాక్షర, కఠినాక్షర ఘటితములగు) ప్రాసములు శబ్దాలంకార ప్రాసలుగనే భావించుటయే. కాని అనంతదు అప్పకవి మున్నగువారుప్రాస, అనుప్రాసలకు మధ్య శబ్ద సౌందర్య దృష్టితో అభేదమును భావించినను, ద్వితీయాక్షర ప్రాసమును ప్రత్యేక ఛందోలక్షణముగా భావించి వేరువేరుగనే ప్రభేదములను వివరించిరి. తెలుగువారు

అక్షరసౌందర్య దృష్టితోడనే యతిని విచ్చేదమాపవలెనను, సదృశాక్షరనియతి రూపముగా మార్చినట్లే అనుప్రాసను కూడా ప్రాసనియతిగా పాటించిరనవచ్చును. ప్రాసలేని జానపద గీత ఛందమైన మంజరీ ద్వీపదను ప్రాస పెట్టి ద్వీపదగా మార్చుట, ప్రాసలేని అటవెలదిని ప్రాసపెట్టి పవడిగీతిగా ముపుకొనుట తెలుగువారి శబ్దాలంకార ప్రియతకు మరొక్క సదర్శన.

ప్రథమాచ్చునకును, ద్వితీయాచ్చునకును మధ్యగల పర్వసముదాయము ప్రాసమనవలయును. “గంగానంగమ....” అన్న పద్యములో గకారోత్తరపర్తి అకారము. దానికిని ద్వితీయ గకారోత్తరపర్తి ‘అ’కారమునకు మధ్యగల పర్వ సముదాయము ప్రాసాక్షరమగును. గ+అ+మ+గ+అ (గంగా)లో పూర్వబిందు పూర్వక గ పర్వము ప్రాసాక్షరమగును. ప్రాస పూర్వము పూర్వబిందువుండెనేని దానిని కూడా కట్టుకొని, ప్రాసపర్వమైన హల్ మీది స్వరముతో పనిలేకుండ ప్రాస చెప్పవలసి వచ్చుటచే ప్రథమద్వితీయాచ్చుల మధ్యగల పర్వసముదాయముని చెప్పబడి ప్రాసముతో హల్లునకే ప్రాధాన్యము. పై అచ్చుకలియకున్నను సరిపడును.

“విరామము స్వర ప్రధానము

ధరభ్రాసము వ్యంజన ప్రధానమునగుటన్....” అని ప్రాసము హల్పు ధానముని చెప్పబడినది.⁸ తెలుగులో ఏ పదమైనను ద్వితీయాక్షరము హల్లు కర్మి యుండుటచే ప్రాసమున హల్లు పచ్చినను కవిజనాశ్రయముచేరి ఈ క్రింది పద్యము విలక్షణమై కేవలాచ్చు ఘటితమై యున్నది.

అ ఆలై బొలకుమజి

ఇఈలు ఋకార సహిత మెవీలకునో

ఉఊల్లములో నొడబడి

ఒఓలకు పళ్ళగున్నయొన్న చరితా!

ఈ పద్యమునందు ప్రాసస్థానము హల్లులేదు. ప్రాసక్షరమేది? ‘అ’ ప్రాసపర్వ మందుమేని ప్రతిపాదములో ఈఊఓలని వేరు అక్షరములు వాడబడినవి. కాని అచ్చులతో పనియేమి? అచ్చులెట్లున్నను ప్రాసలో లోపములేదు కదాయన్న హల్లు లేవి? హల్లులులేని ఇట్టిప్రాస ప్రాసయేకాదనపరిపవచ్చును. హల్పర్వము లేక పర్వ సముదాయము రెండు తొలిమలి అచ్చులనడుమగల వానిని తక్కిన 3 పాదముల ద్వితీయాక్షరములుగా వాడినపుడే ప్రాసఘటితమైనట్లగును. ప్రాసిన కవులెవ్వరును

ఇట్టి పద్యమును వాడతైరి. ఇట్టిదే మరొక విలక్షణమైన పద్యము రావూరి చొరసామి శర్యగారు దాహించిరి.

భో అచ్యుత భో బ్రహ్మన్
భో అంబర జారితాం విభోనర్వేదే
వా అయాత వ్యాయన
గో అగ్రణి నెక్కి శివుడు గొబ్బున పెడతెన్⁹.

తెలుగులో పద మధ్యమున అచ్చులేకుండుటయు, పాదాద్యక్షరము 2,3,4 పాదములందు ఒక పదముతో ముగిసి, ద్వితీయ (ప్రాసా) క్షరము అచ్చుతో ప్రారంభమగు ననుకొన్నను, అది సంధిలేనిచోట యడాగము వచ్చి 'య' ప్రాసాక్షరముగానై నను నిలుచిపోవలసి యుండగా పై పద్యములు విశేషములై నవని చెప్పవచ్చును.

ప్రా స పూ ర్వా క్ష ర ము :-

ప్రాస పూర్వాక్షరము మొదటి పాదములో గురువైన తక్కిన అన్ని పాదములందు గురువే. లఘువైన లఘువే ఉండవలయును. అనగా పాద ప్రారంభాక్షరము నాల్గుపాదములందు ఒకే రీతిగ ఉండవలయును. ఈ నియమమును స్పష్టముగా చెప్పిన వాడప్పకవి. ప్రాస పూర్వాక్షర నిర్ణయము మార్గి ఛందముల తక్కినరేనిది. ఇది తేవల దేశ్య ఛందములకు మాత్రమే సంబంధించినది. వీలయిన మార్గ ఛందములలో అన్ని పాదములకు గణములు సమానరీతిలో ఉండును ఉదాహరణమునకు ఉత్పలమాలలో ప్రారంభాక్షరము అన్ని పాదములకు గురువే ఉండును. దేశి చ్ఛందములందు మాత్రము గణ నిర్బంధము లేకుండుట పలన ఈనియమము చేయబడినది. ఈ నియమము జాతి పద్యములలో అవసరము. ఉపజాతి పద్యములలో ప్రాస అక్కర లేకపోవుట పలన దీని అవసరములేదు. కాని యతికిబదులుగా ప్రాసయతి ఎప్పుడైనా వాడబడినపుడు ఈ నియమము ప్రాసయతిలో కూడ వర్తించును ప్రాసయతిలో నైతము ప్రాసపూర్వాక్షరము గురువో, లఘువో ఏక రూపమున నుండును. ఈ నియమము చేయబడుటకు కారణము ఊనికమై యుండును. వీలయిన దీప్తాక్షరము మీది అక్షరము తేల్చి పలుకబడును. ఒకవేళ పదములోని లొలియక్కరము హ్రస్వమేని, ద్వితీయాక్షరము మీద ఊనిక నిలుచును. ఏచు, తూచు, వీచు, కాచు, అని ప్రాసవేసినప్పుడు వీనిలో అన్నియును సమానమైన ఊనికీకర్మయుండును. ఏచు - తుచు, వీచు - కచు అని కొన్ని గురువులు, కొన్ని లఘువులుండెనేని అను

ప్రాసముచ్చరించుచులో గల సౌందర్యము, నడకలు పురుగును. మూర్తి ఛందములందు దీని ప్రభావమంతగా కానరాకున్నను, దేశ్యఛందములలో కుఱ్ఱముగా ప్రాసయితి వేయబడు ఉపజాతి పద్యములలో ఇది స్పష్టముగా గోచరించును.

ప్రాసఅన్నది పృథ్విములలో నియతము కాగా, దేశీ పద్యములలో అనియతముగని గమనించవగినది. సంస్కృత పృథ్విములకు సహితము సంస్కృతము నందు లేని ఈ నియమము తెలుగులో ప్రాస రాలముననే పాటింపబడుట కాననము లందు కాననగును. తెలుగు కవులు సంస్కృత భాషలో వ్రాసిన కానన పద్యము లందు సంస్కృత ఛందములేమైనను ప్రాసను పాటించిరి. తెలుగు దేశ్య ఛందము లందు ప్రాసలేని పద్యములుండటమును వానిని లాక్షణికులు ఉపజాతులని పేర్కొనుటయు చూడ ఈ జాత్యుపజాతి భేదము ఆరిప్రాసినకాలము నుండియే ప్రాస బద్ధికతను తెలుపుచున్నది. ప్రాసిన తెలుగు కాననములలో ప్రాస కానరాక పోవుటచే ప్రాసను మూర్తి ఛందస్సులకు వలెనే చేరి పద్యములందు ప్రవేశపెట్టినట్లు కాననగును. జానపద గీతములందు ఈ ప్రాసయిచ్చము లేదు. జానపద ఛందమైన ద్విపద జానపద గీతములలో ప్రాసరహితమైనను, శిష్టసాహిత్యములో ప్రాస వేయ బడినది. ఐనను ఆ ఛందము మొక్క ప్రాచుర్యమునుబట్టి ప్రాసలేని ద్విపదను కూడా 'మంజరి ద్విపద'గా లాక్షణికులు గుర్తించి లక్షణ గ్రంథములలో వ్రాసినారు. అది వెలదికి ప్రాసలేదు. ప్రాసలేని పదదగీతి అనినారు. సేనమునకు ప్రాసలేదు. ప్రాస వేసి ప్రాస సేనముగా సీనభేదములను కూర్చినారు. కాని సాధారణ సేనమే ప్రచురమై ప్రాసగల సేనము మొక్క ఉపయోగము కావ్యములందు కానరానిదైనది. రగదకు మొదట ప్రాసలేదు. ఇట్టివి కానరోపయోగమున కాననగును. అంత్యప్రాసకన్నది. తర్వాత దీనికిని ప్రాస వేయబడినది. ఇది పాల్కుర్కి సోమన్నతో ప్రారంభమై నట్లున్నది. అదినుండియు జాతిపద్య (ప్రాస సహిత) ములతోబాటు ఉపజాతి (ప్రాస రహిత) పద్యములు సమాంతరముగా ప్రచురములగుటను బట్టి దేశ్య పద్యములకు ప్రాసవ్యవస్థ లేదనియు, సహజము కాదనియు, మూర్తి ఛందప్రభావమున శిష్టకవులచే కల్పించబడినదనియు భావించవచ్చును.

దేశ్య ఛందములకు మూలమనదగిన జానపద ఛందములందు ప్రాసలేదు. యితి తప్పనిసరిగా పాటింపబడినది. నిత్యవ్యవహారములోని సామెతలలో ఇది కాన నగును. ఆదియును ప్రాసపతే కాక ప్రాసయితిగా కాననగును. పెక్కురు ఛందో విమర్శకులు దీనిని ప్రాసగా చూపిరి.

అత్తమీదికోపం — దుత్తమీద దీపె
 ఢిల్లీకి రాజైనా — తల్లీకి బిడ్డడే
 పెదవాని కోపం — పెదవికి చేటు
 ఉత్తర చూసి — యెత్తర గంప
 చూకలేనివాడు — పోకచెయ్యలేడు
 అప్పచేసి — పప్పకూడు

పై సామెతలను రెండు పాదములని భావించినట్లేగాని ద్వితీయాక్షర సదృశరూప ప్రాసము కానేరదు. దీనిని ఒక్కొక్క పాదముగనే భావించవలయును. 5, 6 అక్షరములకే ఒక పాదముగా భావింపరాదు. 4 లేదా 5 గణముల దేశ్య ఛందముల కన్న నిడివి అధికముగా వైవానిలోలేదు. ఇట్టి ప్రాసయతిలోని అనుప్రాస సౌందర్యమే దేశిపద్యములలో ప్రాస లేదా ప్రాసయతి వేయుటకు ప్రేరణమై యుండును.

ప్రాస - నిర్బంధత్వము :

యతి పత్రేనే ప్రాస కూడ ఆధునిక ఛందో విమర్శకుల దృష్టిలో కవి భావ ప్రవాహమునకు బంధన హేతువేయైనది. సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రి గారు ప్రాసలేని పద్యములను తాను వ్రాసినవి చూపి సౌందర్య లోపమేమి లేదని చెప్పినారు¹⁰. అక్కరాజు ఉమాకాంత విద్యాశేఖరులు సల్నాటి వీరచరిత్రమును గూర్చి చెప్పుచు “దీండ్లో ద్వితీయాక్షరపు అట లేకపోవటంపల్ల సగం తుక్కు పదలటం మొదటి విశేషం” అని వ్రాసినారు. ప్రాస నిర్బంధమైనపుడు వ్యర్థపదా రోపముండునని అది లేకపోవుట పలన తుక్కు లేనిదైనదని వారి అభిప్రాయము. సల్నాటి వీరచరిత్రము మంజరీ ద్వీపదలో ప్రాసలేక వ్రాయబడిన జానపద గేయ కావ్యము. రాహురి దొరసామి శర్మగారు ప్రాసపేరిట వేసిన ప్రయత్న పూర్వక నిక్షిప్త పదములకు “ప్రాసపూజా కుసుమములని” ముద్దుగా పేరిడినారు¹¹. క్లేశకరమైనా శ్రావ్యత ఉందని యతిని సమర్థించినా ప్రాసం నిర్వహించే పనేమీ కన్పించదు. పద్యం హ్రస్వ పాదాత్మకమైతే ప్రాసం చెవికి చప్పున వినిపించి కొంత శ్రవణ సుఖాన్ని కలిగిస్తుంది. కాని తెలుగులో సాధారణంగా వాడబడే ఉత్పలమాలాదులలో ఇరవై అక్షరాల దీర్ఘకాలం తర్వాత ప్రాసం వచ్చినా దానిపలన శ్రావ్యత పెంపొందదు” అని కాళూరి హనుమంతరావుగారని¹².

ప్రాస అనుప్రాస సౌందర్యాపాదకమైనట్లును పై అభిప్రాయము సరి
యైనదే. అనుప్రాసము దగ్గర దగ్గరగా వాడబడినపుడే శ్రవణ సౌఖ్యము విచ్చును.
“ఇత్యనుప్రాస మిచ్చంతి ‘నాతిమాతారత’ ఋతిం”, “అపృథ్వియాకు పద్మానాం
నాతి మాతారతర స్థితా” యని దండి, పోతాబు నిర్వచించుచు ఇందులకే.

అంతట సంప్రస పడుచు అందురుహాసన వచ్చి భర్త పా

దమ్ముల కాదరశ్శ్రేయగ¹³...” అని యిట్లు దగ్గరగా వేసిన ప్రాస

అనుప్రాస సౌందర్యము నిచ్చును. దీర్ఘపాదములైన తెలుగులోని మార్గి ఛందము
లందు పాద ద్విత్విమాతృరముల సామ్యము అనుప్రాస సౌందర్యమును వ్యంజించు
ననుచు సప్తమారమే. దీనికితోడు ప్రాసనియతివల్ల పాదాంత విచ్ఛేదము భంగపడుట
జరుగును¹⁴. లేక శబ్ద ద్విత్విమాతృరములు తుల్యములైన నాలుగు పదములు పద్య
భావమునకు సరిపడునవి కవి ముందే గ్రహించవలెను. లేక వ్యర్థ పదమైనను
నిక్షేపించవలయును. ప్రాస వలన నిరర్థక పదప్రయోగము పద్యములో వచ్చునని
వలుపురి అభిప్రాయము. పలువురు కవులుకైత మిట్టిచోట్ల ప్రలోభపడిరి. అనువాద
గ్రంథములందు నైతము మూలగ్రంథములోని కీలకములైన మాటలను, పదబంధము
లను యతిప్రారంభ స్థానము నుండి తప్పించి వ్రాయవలసి వచ్చును. శ్రీహర్షుడు
వ్రాసిన నై పదీయ చరితమును శ్రీనాథుడు తెలుగులో వ్రాసినపుడు “గమికర్మీకృత
నై కనీవృత....” “సదనతన్మంశయ గోచరోదరి....” అన్న సమాసములకు
అకర్షించుచు రెండునూ ముక్తేభ విక్రీడితములో వ్రాయ వీలైనను పాద ప్రారంభము
నకు సరిపోవునట్టి ఈ రెంటిని ప్రాస కారణముగా ఒకే పద్యములో వ్రాయలేక భావ
పునరుక్తి జరిగినను రెండు పద్యములందు వేరువేరుగా వ్రాయవలసినవాడై నాడు¹⁵,
గమి - నదలకు (‘మ-ద’) ప్రాస కుదరకపోవుటే దీనికి కారణము.

చో॥ “అక్రాంత బ్రుతి పార హత రసనవిర్భూత భూరిశ్రవా

జహ్మ బ్రహ్మమునాడు విన్నితనవస్సర్గ క్రియాకేళినా” అన్ని శార్దూ
లములోని “బ్రుతిపార... కేళినా” అన్న దీర్ఘ సమాసమును ప్రాథత్యము కొఱకు
యథాతరుముగా వ్రాసిన శ్రీనాథుడు “వేదాధ్యాన విరేచహత రసనవిర్భూత
భూరిశ్రవా” - యని వ్రాసి జహ్మ అనుటకు ప్రాస కుదరక - నాదబ్రహ్మము
భావవిన్నిత నవస్సర్గక్రియాకేళిచే ¹⁶” యని శబ్దసరిప్పృత్తి గావించినాడు. సంస్కృత
తాండ్రము లందలి ఈ దీర్ఘ సమాసము ఒకే శార్దూల పృథ్వీపై నను, సంస్కృతము

నందలి సమాసమును పరిష్కర్తి (శబ్దముల మార్పిడి) లేక వాడుటకు తెలుగులో శ్రీనాథునకు ప్రాస అడ్డము పట్టినది. ప్రాసకు పదములుగా 'వేద - నాద' యని సిద్ధము చేసికొని పద్యమును వ్రాయవలసిన వాడైనాడు. ఒక్క ప్రాసాక్షరమునైన యిట్టైనపుడు ద్వ్యక్షర లేక త్ర్యక్షర ప్రాస గూర్చి చెప్పవలసిన పనిలేదు. అవి కలిపి ఉచిత పదప్రయోగ స్వేచ్ఛను పూర్తిగా చూచివేయును. అందులో అట్టి ప్రాసలను లాక్షణికులు చెప్పినను కవులు (రెండు లేదా అంతరన్న ఎక్కువ అక్షరముల ప్రాసను) క్వాచిత్యముగానైనను వాడతారు.

శబ్దాలంకార సంబంధముగా, ప్రాసమైత్రీ సంబంధములుగా ప్రాస భేదములు చెప్పబడినవి. మైత్రీ సంబంధముగా గాక కేవల శబ్దాలంకార సంబంధముగా కవిజనశ్రయకారుడు చెప్పగా, అనంతాదులు ఉభయ విషయముగా ప్రాస భేదములు చెప్పినారు. కవిజనశ్రయకారుడు నాటికి ప్రాసమైత్రీ విషయముగా భేదము లేర్పడక కాదోలు కేవల శబ్దాలంకార సంబంధముగా ఉండి ప్రాస భేదములు చెప్పినాడు. 'శబ్దాలంకార సంబంధములని' కంఠోక్తిగా పేర్కొనలేదు. అనంతాదులు మాత్రము ప్రాసమైత్రీ సంబంధములుగా ప్రాస భేదములు చెప్పి, కవిజనశ్రయకారుడు చెప్పిన ఉండి భేదములను శబ్దాలంకార భేదములుగా పేర్కొనిరి. సుకర, దుష్కర, ద్వి, త్రి, అనుప్రాస, అంత్యప్రాసములని పేర్కొనబడిన ప్రాసములలో విశేషముగా పరిశీలించదగినది అంత్య ప్రాసయొకటి. పాదాంతము లందలి యక్షరముల సాదృశ్యమే అంత్యప్రాస. కాగా దీనిలో హల్వామ్యమేగాక అచ్చామ్యమును ఉండవలయును. ప్రాసకొక్క హల్వామ్యమున్న చాలును.

అంత్య ప్రాస :

అంత్యప్రాసము సంస్కృతమున ప్రయోగము స్రుచరముగాలేనిదైనను తెలుగులో మాత్రము నియతరూపమై యున్నది. అంత్యప్రాస నియతమైన ఛందము రగడ, తద్వికృతులగు కళికాత్మకలు. పాదాంత్యప్రాస సౌందర్య హేతువు. నియత పరిమాణముగల పాదములు పాదాంత విచ్ఛేదితములై చక్కగా పేర్చబడినపుడు వానికి అంత్యప్రాస ఉండలేని అది మరింత శోభాకరమగును. అంత్యప్రాస గేయ ఛందో లక్షణము. జానపద గేయములలో ఈ లక్షణము బాగుగా కాననగును ఇట్టి గీతములలో పాదాంతమున మాటిమాటికి ఒకే పదము ఆవృత్తమగుట (Refrain) కానగును. ఈ ఆవృత్త పదమునుబట్టి పాటలను వర్గీకరించుట జరిగి

నది. పాల్కురిగి సోముడు ఈ రీతిగా ఒక్కరించి పెన్నెల పదములు, ముప్పైదల పదములు మున్నగు రీతిగా వ్రాసినాడు. ఇట్టి గీతములలో ప్రతి పాదాంతమున పెన్నెల ముప్పైదవంటి పదముల కేర్పు కాననగును. ఇది ఒకరకముగా అంత్య ప్రాసయే. ఒక్క అక్షరము మాత్రము అచ్చుహల్లు కల్పి ఒకేరీతిగా పాదాంతమున ప్రయోగించుట అంత్యప్రాసగా లక్షణికులు చెప్పగా ఇది బాహ్యక్షరాంత్యప్రాస అనవచ్చును. ఇట్టి పదావృత్తి (Refrain) నుండియే శతకములందలి మకుట లక్షణము పుట్టియుండవచ్చును. పెన్నెల, ముప్పైదవంటి పదములందేగాక వేరే గేయములందును ఈ లక్షణము కేవలక్షర రూపముతోడను ఇతర రూపమున గూడ కాన్పించుచున్నది.

నీళ్ళతోడర శిష్యు
వాళ్ళు పంగడు అప్పు | పే

నీళ్ళకుగోర తిమ్మ
నిద్దురాస్తాదమ్మ 17 | మై

వంటివి ఇందుకుదాహరణలు. జానపద గేయము లం ద లి ఈ పాదాంతము లోని ఊత పదములు అంత్య ప్రాస సౌందర్యమును వ్యంజింపగా, శిష్ట సాహిత్యములో ఇట్టి పద ప్రయోగము 'పునరుక్తి' దోష జాన్యముగాన, కేవల అక్షరావృత్తితో అను ప్రాస సౌందర్యము చెచ్చుకొనుట జరిగినదనవచ్చును. జానపద గేయములలోని ఈ నియమము తెలుగులో తిరిగి రగడలలో మాత్రమే నియత మగుట గమనింప దగిన విషయము. రగడలు గేయ ఛందములగుట, నూత్రికా సమగణ నిర్మితములగుట, అంత్య ప్రాస నియతమైన ఏకైక దేశి ఛందములగుటను బట్టిచూడ ఇవి జాన పద ఛందస్సునుండి పుట్టిన ఛందస్సులుగా భావించ వలయును. అంత్యప్రాసయుత మైన రగడ రాజరాజు కోరుమిల్లి శాసనమందు కానవచ్చుట, అంత్యప్రాసయొక్క ప్రాచీనతకు నిదర్శనము.

అంత్యప్రాసములో పదావృత్తి ప్రయోగము (జానపద గీతములలోవలె) శిష్టసాహిత్యములో బహు స్వల్పమే మైనను, కావ్యకథలో ప్రత్యేక సందర్భము లందు ప్రయోగింపబడుట కాననగును.

2 అక్షరముల పదము పాదాంతమున ఆవృత్తియగుటకుదాహరణము

తే॥గీ॥ రమణి మఱితొంత పడిదాక రథము జూచు
తరుణి మఱితొంత నేపు కేతనము జూచు
గాంత మఱిమీద రథపరాగంబు జూచు
పడతి మరియంతటను పట్టిబయలు సూచు

—కంకంఠి ఉ.రా. VI-299

3 అక్షరముల పదము పాదాంతమున ఆవృత్తియగుటకుదాహరణము.

తే॥గీ॥ భూజనుల బాంధవులెన్న ప్రోవుమనము
తలపనాకే డుగడయును దానెయనుము
భావమెప్పుడు దనమూర్తి బాయదనుము
నెమ్మియున్ యింత నామీద నిల్పుమనము.

—ఉ.రా. VI - 292

ద్వితీయాక్షర ప్రాస ఇట్లు ఒకటికన్న అధికమగు అక్షరములతో ప్రాస ఘటించ బడి నపుడు ద్వ్యక్షర, త్ర్యక్షరాంత్య ప్రాసయన జెల్లును.

కాని యిట్టి ప్రాసలు దేశీ చృందములందు మాత్రము పదావృత్తి రూప మున ప్రవేశ పెట్టబడెనేకాని, మార్గివృత్తములందు ఇట్టిదీ కానరాదు. ఒక వేళ ద్వ్యక్షర, త్ర్యక్షర మాత్ర రూపములుగా (పదావృత్తులుగా గాక) ప్రయోగించ బడినను అవి క్యాచిత్రములై, కవిభాషనా స్రవంతికి శృంఖల ప్రాయములై యుండినవి. పై అంత్యప్రాస పదావృత్తి రూపమున సాధించబడినట్లే, అది (ద్వితీయాక్షర) ప్రాస నైతము దేశీ చృందములందుపదావృత్తి రూపమున అలవోకగా ఘటించబడుట సర్వ సాధారణము. ఉదాహరణమునకు “ఎవ్వని వాకిట” వంటి పాద ప్రారంభాక్షరములు పదావృత్తి రూపమున సులభఘటితములై ప్రాస తుల్యములై (ప్రాససీమనజెల్లి) ద్విత్రి ప్రాసములన నొప్పినవి.

అ థ సూ చి క లు

1. సాహిత్య దర్పణము X-2
2. కావ్యదర్పణ I-56
3. ఈయుచ్చే పి.వేం. రాఘవాచార్యులు పరిశీలనాత్మక 1939 ఏప్రిల్ - మే సంచికలో చాలా పద్యములు చూపినారు.
4. కావ్యదర్పణ I-58
5. సరస్వతీ కంఠాభరణమ్ (అలంకారశాస్త్రమ్) XI-70
6. ఛందోఽను శాసనమ్ (జయకీర్తి) 1-125
7. 'ప్రాసలు-అనుప్రాసలు' - శారదామంజీరము -(గోలి ఈశ్వరయ్య సంస్థ రజతోత్సవ సంచిక)
8. అప్పకవియము III-296
9. తె.భా.చం.రీ.పు. 325 - "కవిజనోజ్జీవని సమన్వయము" - కోటి రఘునాథ కొండమాన్ మహిపాల కృతి.
10. 'యతిప్రాసలు'-ఆంధ్రపత్రిక ప్రమోదూత సంవత్సరాది సంచిక (1930-31)
11. తె.భా.చం.రీ. - రాఘరి పు.158
12. 'సాహితీ జగతి' (ఆంధ్రసరస్వతికి 'బిరువునగులు' అన్నవ్యాసమున) పు.195
13. 'యతిప్రాసలు' - వ్యాసములో సన్నిధానము వాడుచూపిన వారి స్వీయ ప్రాస రసిత రచన (ఆం.ప్ర.ప్రమోదూత సం.సం.)
14. ఈ సిద్ధాంత గ్రంథమున 'యతి' ప్రకరణమున వివరింపబడినది.
15. శృంగార నైషధము II-21, 20 పద్యములు
16. " " II-41 ప.
17. త్రివేణి-జానపద గేయసంలకనము

VIII. ప్రాసయతి :-

యతి స్థలమునందు ప్రాసాక్షరమును మైత్రి మఱించుట ప్రాసయతి. యతి అక్షరమునకు పదవ రెండవ పర్వముగా ప్రాసముండుటచే యతి స్థానమున నైతము ఒక అక్షరము పదవ ఈ ప్రాస ఘటించబడుచున్నది. యతికిఁ బన్న నియమములు కాక, ప్రాస (ద్వితీయాక్షరమైత్రి) కున్న నియమములే ప్రాస యతికిఁ బాటించవలయును.

ప్రాసయతి తెలుగుభాషకు మాత్రమేపరిమితమైన విశిష్ట భందోల్లంకారము. యతిప్రాసలు సోదర ద్రవిడభాషా తుల్యములయ్యును ప్రాసయతి మాత్రము తెలుగులో మాత్రమే కానవచ్చుచున్నది. అద్య ఛాంధసికుడైన రేచన దీనిని కంఠోక్తిగా లాక్షణిక రింపకున్నను, తర్వాతి లాక్షణికులు దీనిని వివరించుచు, యతి భేదముగా చెప్పినారు. యతి స్థానమున వేయబడి, యతికి బదులుగా వాడబడుటచే దీనిని యతిభేదముగా వారు భావించినను సంపూర్ణ ప్రాసలక్షణయుఁబడుటచే దీనిని ప్రాసగనే భావించుట లెస్స. ప్రాసయతిని, యతిభేదముగా చెప్పినను అప్పకవి ప్రాసలక్షణము వివరించునపుడు లక్ష్యభూతముగా ద్వితీయాక్షర ప్రాసోదాహరణములీయక - ప్రాసయతి లక్ష్యములనే బచ్చినాడు. దీనిని బట్టి ఆతని మతమున ప్రాసయతి, ప్రాస ఒక్కటేయని తలపవలెను. ప్రాసలోని హల్మైత్రి, ప్రాసపూర్వాక్షర నిర్ణయము, ప్రాసవలనగలుగు అను ప్రాస సౌందర్య ప్రయోజనము, పాద విభాగము-ప్రాసయతిలో నైతము ఉండుటచే బట్లు భావించబడుచున్నది.

ప్రాసముకన్న ప్రాసయతితోడనే అనుప్రాస సౌందర్యమెక్కువ. స్వల్పి వ్యవధిలోనే ఆవృత్తియగుట ఇందుకు కారణము. అంతేగాక ప్రాసయతి ఘటితములగు ఉపజాతి పద్యములు నిదివి తక్కువగల పాదములవి. యతిస్థానమును చక్కగా నిర్దేశించి పాదమును యతిపూర్వ, యత్యంతర భండములుగా స్పష్టముగా ప్రాస యతి చూపజాలును. దీర్ఘపాదములుగల పృథ్వీమలలో నైతము ప్రాసాక్షరము సుకరమైనదిగాక విశేషాక్షరమైనపుడు పాదదైర్ఘ్యము స్ఫురించును.

సింగం బాకటితో గుహంతరమున జేడ్పాటు మైనుండి మా—

తంగ స్ఫూర్ణిత — పూర్వబిందుపూర్వక గకారము ఆవృత్తిలో పాదము సంపూర్ణ మైనట్లు పఠనావసరమున తెలియబడుచును. ఇట్లే ప్రాసయతి నైతము పాద భండములను (యతిస్థానమును) తెలియబరుచగల్గును.

పచ్చునింటికి ప్రజతన్ను

మెచ్చిచూడ యతిస్థానమున విచ్చేద రూపములేనిదోట్ల సైతము
ఇట్టి పాపభండములు విడిగా పతనావసరమున ప్రాసయతి వలన స్పష్ట మగును.

(సనన నలయుగమ్ము - లొనగరంగ నొకపా-)

దంబు నగణపంచ - కంబుగూడ

— కవిజనాశ్రయము

పదసమాప్తిలేక పదమధ్యమైన ('పంచకంబు' ఒకే పదము) పాదఖండములు రెండు
ప్రాసయతి కారణముగా స్పష్టపడుచున్నవి.

ప్రాసలేని దేశిపద్యములందే ప్రాసయతి వాడుకొనవచ్చును. ప్రాసలేని
పద్యములను పదజాతి, ప్రాసగల పద్యములను జాతియని పేర్కొన్నట్లే, ప్రాసయతి
వాడుకకు వీలైన పద్యములు ఉపజాతులని, వీలులేని పద్యములు జాతులని పేర్కొన
వచ్చును. మార్గవృత్తములందు ఈ ప్రాసయతి పూర్తిగా నిషేధము. సంస్కృతమున
లేకున్నను తెలుగుయందు ప్రాసలు సంస్కృతవృత్తములకు తెలుగులోపెట్టినట్లే ప్రాసయతి
పెట్టుబడవలసినది. మార్గవృత్తములందు వాడబడకుండుటకు కారణము గేయ ఛందము
లందు మాత్రము ప్రయోగింపబడుట కావచ్చును. ప్రాసయతినిబట్టి దేశి ఛందములను
ఈ క్రింది విధముగా వర్గీకరింపవచ్చును.

	— నిషేధం (జాతులు)
ప్రాసయతి ————	— నిబద్ధం (ఉపజాతులు)
	— నియతం (ఉద్ధరమాలా వృత్తములు)

జాతులలో ప్రాసఉండుటచే ప్రాసయతిలేదు. ఉపజాతులలో ప్రాసలేకుండుటచే
ప్రాసయతి యతికి బదులుగా వాడుకొనవచ్చును. కాని ప్రాసకల ఉద్ధరమాలావృత్తము
లందు (లయహారి, లయగ్రాహి, లయవిభాతి) ఈ ప్రాసయతి నియతమైయుండుట
విశేషము. ప్రాసయతి కారణముగా ఈ ఛందము దేశిచ్ఛందముగా నిరూపింప
వచ్చును. ప్రాస, చతుష్పాదవ్యవస్థ, తక్కిన అక్కర, ఉత్సాహాదులకు పలెనే
వృత్తముల ప్రభావమువలన వచ్చి ఉండవచ్చును.

తెలుగు భాషకు సహజమైన ఈ ప్రాసయతి దేశీయమన్న భావము అది
నుండి ఉన్నదే. పాల్కురికి సోమనాథుడు

ప్రాసమైనను యతిపై వడిమైన

దేసిగా నిలిపి యాది ప్రాసని యతి

దప్పకుండ ద్విపదలు రచియింతు

— పండితారాధ్య చరిత్ర

అని యతిపై (యతిస్థలముమీద) పడిన ప్రాసయైన, (తెలుగు సదృశాక్షర రూపపడిగాని, ప్రాసయతిగాని) దేశిగా నిల్పుటయని దీనికర్థము. ఇచ్చట తొలిపదము 'ప్రాస' యనగా ప్రాసయతియే. లేనిచో తిరిగి 'అదిప్రాసనియతి తప్పకుండ' అని తిరిగి వ్రాయవలసిన పనిలేదు. అందులకే సమకాలీనులనుండి "పాల్కుర్కి సోమపతితుడి నడుమ (పాదమధ్యమున) ప్రావళ్ళు (ప్రాసయతి) పెట్టి కవిత్వము చెప్పుచున్నాడ"ని విమర్శలు వచ్చినవి. పాల్కుర్కి సోమనాథుని బసవ పురాణమున ద్వీపదకు ప్రాసయతి వేసిన చోట్లున్నవి. ద్వీపదజాతి పద్యమైనను గేయ ఛందమగుటచే ఛందో విశేషజ్ఞుడగు సోముని చేతిలో ప్రాసయతి శోభితమైనది. ఈ ప్రాసయతి ఖాషలో సహజముగనే యున్నట్లు సామెతలు, జానపద గీతములందు కౌంచనగును.

అత్తలేనికోడ
లుత్తమురాలు
డిల్లీకి రాజైనా
తల్లికి బిడ్డదే

వంటి సామెతలట్టివే. ఇవి చిన్న పాదముల కలవై, ప్రాసయతి గల్గి అనుప్రాస సౌందర్యముచే శోభించినవి.

“అమ్మజ్జీ కన్నులు - తమ్మిపువ్వులు....”

“జోలలు పాడితే - బాలలకు నిద్ర....”

“పుట్టమీద పాల - పిట్టోయ్ నాసామి....” వంటి జానపదగీతములందును

ఈ ప్రాసయతి కానవచ్చుటను బట్టి తెలుగుఖాషలో ఇవి అత్యంత ప్రాచీనకాలము నుండియే ఉండి, కవులచే అదరింపబడి దేశ్యఛందములందు ప్రవేశపెట్టబడియుండును.

ప్రాసయతి ఉపజాతులలో నైనను అన్నిపాదములందు నియతమైయుండవలయునన్న నియమము లేక కొన్ని పాదముల ప్రాసయతి, కొన్నిపాదముల యతి వాడుకొనవచ్చును. కానియిది జాతులలో (ప్రాస ఉండుటచే నిషేధము కాగా) అక్కడక్కడ ప్రమాద ఫలితముగా రాన్నించుచున్నది. అన్నిపాదములందుంచవలయునని కవి భావించినచో అప్పుడు సర్వపాదములందు సప్రయత్నముగా ఉంచవలసివచ్చెడిది. ఒక కంద పద్యములో ప్రాసయతి వాడబడినట్లు రావూరి దొరసామి శర్మగారు వ్రాసినారు

పంచాంగనాపతారహర

పంచ పేతేశ, పుష్ప - బుంచెదగొనును — ఉద్బటారాధ్యచరిత్రము

ఎవ్వనిచే జనించు జగ - మెవ్వని లోపలనుండు లీనమై

ఎవ్వని యందుడిందు పరిమేళ్యుడెవ్వడు మూలకారణం

బెవ్వడనాదీ మధ్యలయ - డెవ్వడు కావయినవా— ఈపద్యమందు 1, 3 పాదములలో ప్రాసయతి పాటించబడినట్లే, కాని యతి ముందుగానే ఉండుటచే, ఇది మార్గి ఛందమగుటచే యాదృచ్ఛికముగా కలసిన ఈ ప్రాసయతికి కారణము ఎవ్వడన్న ఎత్తుగడ పదము. మార్గి వృత్తములందు ఈ ప్రాసయతి నిషిద్ధమైనను క్రొంచపద, విభవవృత్తములందు ఇది లక్షణ శిరోమణిలో పాటించబడినది ².

ఇట్లు అనుప్రాస సౌందర్య శోభితమై, యతిస్థాపన పూర్వకమై తెలుగు భాషా సహజమై, దేశీయమైన ప్రాసయతి విశిష్టమై అలరుచున్నది.

—X—

అ థ స్థూ చి క లు

1. తె. భా. చం. రీ. - రావూరి దొ.పా. శర్మ పు. 299

2. ల. 4 - పొత్త పి వెంకట రమణ కవి III - 138, 107

★ ★ ★

చందస్సంప్రదాయములు

మార్గి - దోశి

అధ్యాయము - 2

(అ) మార్గ - దేశ

మార్గ - దేశ అన్న పదములు చరకాలము నుండి, వాడుకలో ఉన్నవే, సంగీత నృత్య పరములుగా పరిచితములైన పీని తెలుగులో నన్నిచోడడు సాహిత్య విషయముగా వాడినాడు. నృపహర్షణి భీమయ పండుడు (క్రి.శ. 1145), శివకవులు పీనిని ప్రస్తావించినారు. మతంగుడు (క్రి.శ 750), శార్లచేపుడు (క్రి.శ 13 శ), హేమచంద్రుడు, పెదనామటి వేమారెడ్డి మొదలగు వారు పీనిని వివరించి చూపినారు.

ముందుగా సంగీత పరముగా పీనిని పరిశీలించినపుడు బ్రహ్మదులచే మార్గదర్శకమై, ఈశ్వరుని సమక్షమున భరతాదులు ప్రయోగించినది మార్గమనియు, అయా దేశములందు జనరంజకమైనది దేశి అనియు శార్లచేపుడు నిర్వచించుట చూడ

నగును.¹ రాగములను గూర్చి ఈ భేద వివరణముతో —

“కామాచార ప్రపత్తిత్వం, దేశీరాగస్యలక్షణం

నియమేతుసతి తత్ర, మార్గత్వ మచులక్షితమ్”

నియమ రూప రహితమైనది దేశీయని: తద్విన్నమైనది, నియమబద్ధమైనది మార్గ అని చెప్పబడినది. కానినాటని సంగీత సుధాకరము, రామచూడామణ్యుని స్వరమేళ కళానిధి సంగీత దర్పణము — పంటి సంగీత శాస్త్ర గ్రంథములు నియమ రూపితము, జన రంజకత్వము దేశి లక్షణములుగా ఏకాభిప్రాయము నిచ్చినవి. తాళ విషయమున కూడా మార్గ — దేశి విభేదమున్నట్లు కాననగును².

నృత్య పరముగా పరిశీలించినపుడు ధనంజయుని దళ రూపకములో భావా శ్రయము నృత్యము, తాళలయశ్రయము నృత్తము అని, అందులో నృత్యము సదార్థాభినయమై మార్గ మనబడునని, నృత్తము దేశీయమనబడునని వివరింపబడి నది. నృత్యము భావాశ్రయమైనదని చెప్పబడే అది కొంత అభివృద్ధి చెందిన దళను చేరినదని, కేవల తాళలయబద్ధమైన నృత్తము అట్టి దళకు రానట్టిదని తెలియు చున్నది. అనగా మార్గ ప్రాథమిక దళను దాటి అభివృద్ధినంది రాష్ట్రీయతా ముద్రను సంపాదించుకొనినదని, దేశి సామాన్య దళలోనిదని ధృవపడుచున్నది.

జాయప సేనాని తన నృత్త రత్నావళిలో
భవంతి ధరణీపాలాః ప్రాయేణాభినయ (వ) ప్రియాః
అత స్తత్ప్రీతయేఽధ్యాపి యద్యదాత్పాద్యతే నపః
నృత్తం తతః స్మృతమ్ దేశీ తత్తద్దేశాను సారతః³

అని నిర్వచించినాడు. అభినవ ప్రియులగు రాజుల కొఱకు ఉత్పత్తి — చేయబడు ననియు, అవి ఆయా దేశముల ననుసరించునవి కనుక దేశీ — అనబడుననినాడు.

కవిత్వ పరముగా పరిశీలించినపుడు నన్నిచోడుని చూటలను బట్టి “మును మార్గ కవిత లోకంబున వెలయ” అనగా వికాల పరిధి (లోకము)లో ప్రపత్తిండు నది మార్గ పద్ధతి యని తెలియుచున్నది. దేశీ ప్రత్యేక ప్రాంతమున, క్లుప్తమైన హద్దులను మించనిదని “దేశీకవిత పుట్టించి తెనుంగున నిలిపి రంధ్ర విషయంబున (ఆంధ్ర ప్రాంతమున)” అన్న వివరణము సమర్థించుచున్నది. కుమార సంభవ పీఠికలో కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు.... “సంగీత నాట్యాదుల రీతిని జూచిన ప్రాచీన లక్షణ లక్షితమై నియమబద్ధముగు కవిత మార్గకవితయని తత్తద్దేశీయ సంప్రదాయాను గుణముగా చెప్పినదీ దేశీ కవితయని చెప్పవలయును” అని స్పష్టపరచిరి⁴.

“దేశ విశేష పసిద్ధి ఇ
భజ్జ మాచా అనంత యా హంతి
తస్మా అజాఇ పాఇతి
పయట్ట ఖాషా విశేష ఓ దేశి”

అని హేమచంద్రా వాఙ్మయ (దేశ విశేష ప్రసిద్ధమైనవి అనంతంగా ఉంటాయి పదాలు. వాటి నుంచి అనాది ప్రాకృత ప్రపృత ఖాషా విశేషమే దేశీ) ప్రత్యేక దేశ ప్రసిద్ధిని గూర్చి ప్రస్తావించినాడు.⁵

ఆధునిక విమర్శకులలో పెక్కురు అఖండ భారతావనిరోని ఖాషా, కళా సంప్రదాయములకు, తత్తత్ప్రాంతీయములగు వానికిని గల భిన్నత్వమును దర్శించి పరుసగా వానికి మార్గి — దేశీ అని విభజనము గావించినారు.

కెప్టేల్ పండితుడు కన్నడ — ఆంగ్ల నిఘంటువులో దేశీ కి The language or dialect of a country peculiar or belonging to a Country or province అని నిర్వచించెను. చిన్నయసూరి పండితుడు సంస్కృత ప్రాకృత భాషా సంస్కరణము లేని త్రిలింగ దేశ్య వ్యవహారసిద్ధ పదములను మాత్రమే

దేశ్యములని⁶ సూత్రీకరించినాడు. వీరేశలింగం పంతులుగారు, మానవల్లి రామకృష్ణ కవి మొఱ్ఱులకు సంస్కృతము మార్గియని, దేశీ ప్రాంతీయమని (తెలుగుని) వివరించుచు. నిడుదవోలు పెంకటరావుగారు⁷. వేదం పెంకట రామకృష్ణ (ఎం.పి.) గారు,⁸ పద్మమూడి గోపాలకృష్ణయ్య మున్నగు వారు ఇదే ఆఖిప్రాయమును తెల్పిరి. కాగా కోరాడవారు దేశీని దక్షిణ దేశ భాషలకు అన్వయింపజేసిరి. “భాషా విషయమునను ఛందస్సాహితీ రీతుల విషయమునను ఈ దక్షిణ దేశ భాషలకు సహజము సమానము నగు సంప్రదాయ పద్ధతియే దేశీ” — అని వ్యవహరింపబడుచున్నది¹⁰. అని వివరించుటలో సంస్కృత భిన్నమైన దక్షిణ దేశ (ద్రావిడ) భాషా సంప్రదాయము సూచితము.

బ్రహ్మయలచే మార్గితమైనది మార్గి యని శార్లదేవుడు చెప్పబడే, పూజ్యులు.

అద్భుతముగ పెద్దలు నిర్మించిన మార్గముచో నడుచునది మార్గి యనియు, లోక వ్యవహారములలో ప్రత్యేక ప్రాంత పరిమితమైనది చేరియని భావించవచ్చును. మార్గి మార్గినిబద్ధ మగుటచే దానికొక నిర్దిష్టలక్షణము, పండిత జనరంజకత్వము సర్వదేశములందును సమాన రూపత్వము, శాస్త్రీయత్వము కల్గియున్నదనవచ్చును. లోకమున ఆరాధింపబడి, అభ్యసించబడి నిర్దిష్ట విధానముతో అభివృద్ధిచొందిన ఏకక ఐనను సార్వజనీనమగుటకు మార్గము ప్రాచీనముగ దగ్గరండి క్రమాభివృద్ధిని పొందును. శాస్త్రీయతా సాధనమునకై పూర్వులచే ఇట్టివి చేపనిర్మితములుగ చెప్పబడి పరంపరగా మానవ లోకమునకు సంక్రమించినట్లు చెప్పబడి ఆచారమైనది. సంగీత నృత్యాది కళలు, ఛందో జ్యోతిషాది శాస్త్రములు, నియతరూపము పొంది సభ్య సమాజమున శాస్త్రీయముగ రూపొందించబడిన నాటికి దేవతాదేయములుగనే చెప్పబడినవి.

సంగీతము, గాంధర్వము, గానమని ద్వైవిధ్యమును శార్లదేవుడు చెప్పగా కల్గినాడు దానికి వ్యాఖ్యానింపడు గాంధర్వము — మార్గి అని, గానము దేశీ అని చెప్పి “అనాది సంప్రదాయ మిత్యుచేన గాంధర్వస్య వేదపదపౌరుషేయత్వమితి సూచితం భవతి” అని అనాది సంప్రదాయ సిద్ధ, అపౌరుషేయత్వమును మార్గి లక్షణములుగా విశదీకరించెను. “నానా దేశగతిచ్చాయా దేశీ దాగాస్త్రే మతాః” అన్న సంగీత రత్నాకరాభిప్రాయానుసారము దేశీ భిన్న దేశములలో, భిన్న లక్షణములతో, సామాన్య జనాప్లూదకారిమైనది.

అట్లే దేశీయ భాషలు, దేశీయ సారస్వతము, దేశీయ కళలన్ని దేశీశాఖకు చెందగా, సంస్కృతము సంప్రదాయానుసారిమై దేవభాషమై, సార్వదేశికమై మార్గి శాఖకు చెందినది. గుఱాడుగ్గుడు పరిత్యజించుననిన భాషలలో సంస్కృత, ప్రాకృతము లతో జాటు దేశ భాష ఒకటి ఉన్నది. అనగా సంస్కృత ప్రాకృతము దేశికి చెందవు. దేశీయమైన భాష ఒకటి అతడు పరిత్యజించిన వానిలో సంస్కృత ప్రాకృతేతరమైనది. అది ఆ దేశీయులగు జనులచే ఉపయోగింపబడు వ్యవహారములో నున్న దేశీ భాషయే కదా !

ఈ విభజనమును బట్టి చూచినపుడు సంప్రదాయానుసారిమై, బహుళ ప్రయోజనవంతమై, లక్షణాను బద్ధమైనది మార్గి యని, స్వల్ప దేశ పరిమితమై, లక్ష్య ప్రమాణమై, లక్షణానువర్తిగాక స్వేచ్ఛగా దేశీ జనుల నిత్య వ్యవహారములో ఉన్నది దేశీ అని నిర్ణయింప వీలగుచున్నది.

[ఆ] 1. ఛందఃపఠముగా మార్గి - దేశి

నన్నెచోడుడు మొదట తెలుగు సాహిత్యములో సాహిత్య పఠముగా 'మార్గి-దేశి' అన్న పదములు ప్రవేశపెట్టుట పలన ఈ శబ్దముల అర్థవివరణ ముకై పలువురు పండితులు యత్నించినారు. ఆ యత్నములో భాష, భావము, ఛందస్సు ఈ మూడింటిని పరిశీలించిగాని దేశి కవితను నిర్ణయింప వీలులేనిదని¹. ఈ తీరున మార్గి - దేశి పదములు ఛందో విషయకముగా నైతము చర్చింపబడినవి.

కాని ఆంధ్ర ఛాందసికు లెవ్వరును దేశి పదమును ఛందః పఠముగా వాడలేదు. వారికాదృష్టి లేదు². కన్నడ భాషకు వ్రాయబడిన ఛందోంబుధిలో నాగ వర్మ మాత్రము అక్కర, షట్పాదములను దేశీయ జాతులనినాడు³. దేశి అన్నది కర్ణాట దేశ సంబంధిగా వాడబడినది. జయకీర్తి తన ఛందోంబు శాసనమున నైతము

సంస్కృత వాఙ్మార్యాద్యాః

ప్రాకృత విషయేతు గలితకాద్యా బహుధా

కర్ణాటకేఽక్షరాద్యాః

విషయే... శీర్షకాది జాతయ ఉదితాః (1-22 శ్లో)

అని కర్ణాటక - అక్షరాదులు (అక్కరాదులు), శీర్షికాది జాతులు అన్నాడేగాని సంస్కృత, ప్రాకృత భిన్నములగు కర్ణాట భాషా విషయముగా దేశి అని వాడలేదు.

‘విషయే’ తర్వాత లుప్తమైన ఒక గురువు లేదా రెండు లఘ్వక్షరముల శూన్య స్థలమున డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మగారు విషయే “అంధ్రే” అని ఊహించి పూరించినాడు¹⁴. జయకీర్తి విషయ శబ్దమును చేశపరముగా వాడినాడు. కనుక ఈ పూరణము అర్థవంతమే అగును. కాగా “విషయే అంధ్రే శీర్షకాదీ జాతయ ఉదీతాః” అన్నప్పుడు “అంధ్ర విషయమున (తెలుగుదేశమున) శీర్షక (సేనము) మొ॥” అర్థము వచ్చును. విషయ శబ్దమునకున్న దేశార్థము మార్గిదేశి అన్న సూక్ష్మ భేదమును స్థిరీకరింపజాలదు. వృత్తము జాతి అన్న భేదమునే కాని, మార్గిదేశి అన్న భేదమును ఛందః పరముగా తెలుగులో ఎచ్చటను లాక్షణికరణ మొనర్పబడలేదు. ఒక్క పాలుకురికి సోమనాథుడు మాత్రము తన పండితారాధ్య చ రి త్ర అవతారికలో ద్వీపదస్థానమును తెలుగు సాహిత్యములో సుస్థిరముగా ప్రతిష్ఠించు యత్నములో ఛందః పరముగా చేసి యన్న పదమును వాడినాడు.

“ప్రాసమైనను యతిపై పడినను

దేసిగా నిలిపి యాది ప్రాస నియతి” — (పంపి. చరి.)

పరివృత్తి లేని విధముగా ప్రాస స్థానమున వాడబడిన ఈ చేసి యన్న పదము ఛందోబలగమైన ప్రాస విషయకమైనది. ప్రాసమును చేశీయముగు నిల్పుట అనగా సోమన భావనలో ప్రాస మార్గి చేసి భేదయుక్తమై యున్నట్లుగాక చేశీయమైన (సంస్కృత భిన్నమై తెలుగువారి పద్ధతిలో) విభానములో ద్వీపదలో పాద పాదమున ద్వితీయాక్షరరూప ప్రాసము నిలుపుట అని గమనింపవలెను.

అద్య ఛాందసీకుడైన రేవన దేశి అన్న పదము వాడకున్నను సీసాదులు. తెలుగు భాషకు సహజములని అన్నాడు¹⁵. తెలుగునకు సహజమైన దన్నప్పుడు సంస్కృతేతరత్వమును బట్టి దేశి ఛందముగా భావించవచ్చును.

ఆధునిక యుగములో నన్నెచోడుని కుమార సంభవము తెలుగు సాహిత్య లోకమున అవిష్కరింపబడిన అనంతరము దేశి కవిత లేదా శివకవుల గూర్చి విమర్శ చేయనపుడు ప్రతి ఒక్కరును మార్గదేశి శబ్దములను ఛందః పరముగా వాడు

(ఇ) దేశి - శుద్ధదేశి

సాహిత్యపరముగా తెలుగులో జరిగిన మార్గి - దేశి విభజనములో దేశి సాహిత్యములో “శుద్ధదేశి” అన్న మరొక జాతి గుర్తింపబడినది. “మార్గిదేశి” అన్నప్పుడు నన్నయూదుల మార్గము మార్గి అనియు, శివకవుల మార్గము దేశి అనియు విభజింపబడి, ఈ ఉభయ మార్గములకు భిన్నమును, ప్రత్యేక ప్రతిపత్తి కలిగిన జానపదగేయ సాహిత్యము శుద్ధ దేశిగా భావింపబడినది.

“నన్నయ రచన నిబద్ధ మార్గము. అనగా స్వతంత్రప్రాయలతో గూడిన మార్గ పద్ధతి. పాల్కురికి సోమనాథుడు పేర్కొన్న తుమ్మెద, పెన్నెల పదాదులు శుద్ధదేశి మార్గమునకు చెందినవి. అవి అనిబద్ధములు. సోమనాథుని రచనలు నిబద్ధ దేశి మార్గమునకు చెందినవి. అనగా వానియందును సంస్కృత ప్రభావము కొలదిగా నైనను లేకపోలేదు. ఇది ప్రాధాన్యతా దృష్టితో చేయబడిన వ్యవధేశము¹⁶” అని దివాకర్ల వెంకటాపధానిగారు నిర్ణయించిరి. సంస్కృత మార్గము ననుసరించిన నన్నయూదులు ‘నిబద్ధ మార్గ’ పర్గము వారని, సంస్కృత - దేశ్య పద్ధతులను నమ్మిత్రము చేసిన శివకవులు, నిబద్ధ దేశి పర్గము వారని, తుమ్మెద పెన్నెల పద సాహిత్యము సంస్కృత స్ఫుర్క లేనిది కనుక శుద్ధ దేశి అనియు వారి అభిప్రాయము. ఇతివృత్త సంవిధాన, సంప్రదాయ భాషా ఛందో విషయములందు జానపద గేయ సాహిత్యము తెలుగువారి స్వతంత్ర వ్యవస్థకల మార్గము కనుక “శుద్ధ” పదముచే ప్రత్యేకించబడినది.

డా॥ సంఢూరి రామకృష్ణనూపారులు నన్నయ సంస్కృత ఛందస్సులకు తెలుగు యతి ప్రాసలు కూర్చెనని, శుద్ధదేశి కవితావాదులగు పాల్కురికి సోమనాథులకు ఇది నచ్చక వారు “శుద్ధ దేశియమైన ఛందస్సు”లో ద్విపదలు వ్రాసినారని “మాత్రాగణ బద్ధమైన ద్విపదలో శుద్ధదేశిగా కావ్యములల్లెదనని సోమనాథుని ప్రతిజ్ఞ” - అని పేరొక అభిప్రాయమును వ్యక్తము చేసెనారు¹⁷. శివకవులు శుద్ధ దేశి కవితా వాదులని, ద్విపద మాత్రా గణబద్ధమైన శుద్ధ దేశియ ఛందముని పేరు వ్యక్తీకరించిన అభిప్రాయములు పై అభిప్రాయములకు భిన్నములేకాక మార్గ - దేశి, శుద్ధదేశి అని విభజింపబడిన మూడు మార్గములను వ్యక్తీకరించుటకు వీలుపడెనని. వీరి అభిప్రాయములో “శుద్ధదేశి” అన్నది నన్నయూది మార్గ భిన్నమని.

పింగళి లక్ష్మీకాంతం గారు పల్నాటి వీర చరిత్రము పీఠికలో పద సాహిత్యము శుద్ధ దేశియమని నుడివిరి¹⁸.

సంస్కృత మార్గ భిన్నత్వము దేశి అన్న సూత్రము చొప్పున పాల్కురికి రామనాథుల మార్గము దేశి అనబడినది. నన్నూరుల మార్గము మార్గి అనబడినది. కాని పాల్కురిక్కాదులు తమ మార్గమును సైతము సంస్కృత భిన్నత్వముగా సంహర్షముగా నడపక, పండితమోదమున ప్రయత్నించుటలో కొంత సంస్కృత మార్గమును స్వీకరించిరి. కాని జానపద కవిత్వము సంస్కృత మార్గమును లేక సూత్రమైనను తాకకుండా, స్వయం ప్రతిపత్తి కలిగిన దేశీయ మార్గమున నడచుటచే ఇది పద్ధతున్న భావముతో దీనిని పద్ధ దేశిగా, శివకవి మార్గమును దేశి మూత్రముగా పండితులు వివరించిరి.

— x —

అ థ సూ చి క లు

1. సంగీత రత్నాకరము - శార్దూలేపుడు ధో. 22, 23
2. మృదంగ తత్త్వము - ధర్మాల రామమూర్తి
3. నృత రత్నావళి - 5-3 ధో
4. కుమార సంభవ పీఠిక - కోరాడ రా. కృ. (మద్రాస్ వి.వి.)
5. సాహితీ సుగతుని స్వగతం - తిరుమల రామచంద్ర పు. 111
6. బాల వ్యాకరణము - సంజ్ఞా పరి.
7. త్రిపురాంతకోదాహరణము - పు. 18
8. నన్నెచోడుని కవిత్వము
9. మార్గి - దేశి పు. 112
10. దక్షిణదేశ భాషా సారస్వతములు - దేశి - కోరా. రామ కృ. పు. 2
11. నన్నెచోడుని కవిత్వము - వేదం వెంకట్రాయశాస్త్రి M. A.
12. భారతి ప్రతికల్లో ఉస్మా, విశ్వ. వారి 'సంశోధితాంధ్ర మహాభారత' ప్రచురణల సమీక్షలో లిడుదవోలు ఈ విషయమును ప్రస్తావించిరి.
13. ఛందోఽంబుధి - నాగవర్మ (1-20)
14. ఆంధ్ర మహాభారతము - ఛందఃశిల్పము - పు. 468
15. కవిజనాశ్రయము - మల్లియ రేచన (వావిళ్ళ ప్ర. 1969) పు. 47
16. 'మార్గి-దేశి కవిత్వములు' - సారశ్వత వ్యాసములు సం. 1 పు 26-డా. దివాకర్ల
17. 'తిక్కన భారత దర్శనము' - పు. 29
18. పల్నాటి పీఠచరిత్ర - పిం. ల. సంపా. పు. 27 పీఠిక
గౌతమ వ్యాసములలో గూడ పీఠచేత (పు. 113) ప్రస్తావించబడినది.

(ఆ) దేశి చ్చందస్సుల నిర్వచనము

అఖండమైన భారతీయ సంస్కృతి, కళలు ఒకప్రక్క పరిరక్షింపబడు చుండ, వేరొకప్రక్క ప్రాంతీయములగు సంస్కృతీ కళలు సమాంతర సోత్రస్వీ సులై అభివృద్ధినొందుచు వచ్చుచున్నవి. సంస్కృతిలో భాగమైన సారస్వత కళ యందు నైతము ఇట్టిదే జరిగినది. సంస్కృత ప్రభావము కలది మార్గి, ప్రభావము లేనిది తత్తత్ప్రదేశ జనులకు సహజమయినది దేశి అని విభజింపబడినది. సంస్కృత భాషలోని శాస్త్రోక్తము, కావ్యోపయోగి అయిన చందస్సు మార్గి కాగా, సంస్కృత ప్రభావ రహితము, తెలుగుకాట సహజమైన చందస్సు దేశి చ్చందస్సుగా గుర్తింపబడి నది. “స్థూలముగా చెప్పికొన్నచో సాహిత్యమునకు సంబంధించినంతవరకు ఇతరాం శముల విషయమెట్లున్నను, చందస్సునకు సంబంధించినంత వరకు మార్గ చందస్సు లనగా సంస్కృతమునకు సంబంధించినవి, దేశిచ్ఛందస్సులనగా దేశీయ (ప్రాంతీయ) మైన భాష తెలుగు చందస్సులని చెప్పకొనవచ్చునని” సంపత్కుమారాచార్యులు నిర్వచించిరి¹. స్థూలముని చెప్పబడేదేశి చ్చందస్సులు నిర్దిష్టముగాసంస్కృత భిన్నములే అనుట సాధ్యము కాకపోవుటయే. “It can be seen that the (following seven) Desi or Non-sanskrit metres were in vague in Telugu before Nannayabhatta....” అన్న N. V. K. కృష్ణ వారియర్ పలుకులు నైతము ఈ ధోరణినే తెల్పుచున్నవి².

దేశి చ్చందస్సులనగా ఆంధ్ర చ్చందస్సులని తెలుగు సాహిత్యపు మౌలిక లక్షణములు కలవని వేరొక విధముగా నిర్వచింపబడినది³. ద్రావిడ భాషా ప్రత్యేక లక్షణములు కలది దేశి చ్చందస్సుని వేరొక అభిప్రాయమున్నది. ఈ పద్ధతి కన్నడ, తెలుగు భాషలలో ప్రత్యేకమని S. Subrahmaniam నిర్వచించిరి.

“....Kannada and Telugu have two kinds of metres. One based on sanskrit model and the other on Dravidian model and structure⁴.

“సంస్కృత ప్రాకృత చ్చందస్సుల ననుసరించినచో దానిని మార్గ పద్ధతి అని సంస్కృతాది చందో గ్రంథములలో కానరాక సామాన్య జనులలో స్త్రీల పాటల

రూపమున వాడుక యందుండిన పద్ధతి దేశీయని వ్యవహరించుచున్నారు.” అని గేయ చందస్సులను దేశీగా శ్రీ గడియారము రామకృష్ణ శర్మగారు భావించినారు ⁵.

గణములను బట్టి “మార్గి దేశీ” యన్న విభజనముకూడ జరిగినది. అక్షర గణ బద్ధములు మార్గయని, మాత్రాగణ బద్ధములు దేశీయని బంధారు తమ్మయ్య గారనినారు. దేశీయములనగా మాత్రాచందస్సులనుండి పుట్టిన జాతి పద్యములు అని రాష్ట్రాని చొరసామి శర్మగారు గణానువర్తి లక్షణము నేర్పరచినారు ⁶.

ఈ విధముగా దేశీ చందస్సుల లక్షణమును నిర్వచించుటలో పలువురు భిన్నాభిప్రాయములను స్థూల స్వరూపదర్శినిగా వ్యక్తీకరించినారు.

పై అభిప్రాయములను క్రోడీకరించి ఈ క్రింది విధముగా దేశీ చందస్సు యొక్క స్వరూపమును వివరింపవచ్చును. 1) దేశీ, సంస్కృత ఛందో సంప్రదాయ మునకు భిన్నము, 2) షడ్వింశతి అక్షర చందస్సులలో పుట్టిన వృత్తములు దేశీ కాదు. 3) కావ్య సంప్రదాయము మార్గి కాగా, గేయ సంప్రదాయము దేశీ, 4) దేశీ చందములు మాత్రా/ఉపగణ నిర్మితములు, 5) తెలుగు భాషకు సహజములు, 6) పద్య నిర్మాణమునకు నులభ ప్రాయములు, 7) సోదర ద్రావిడ భాషలలో సామ్యములు కల్గియున్నవి.

1. దేశీ చందస్సుకుగల స్వయంప్రతిపత్తి :-

సంస్కృతమునందు ఛందశ్శాస్త్రములో షడ్వింశతి ఛందో భేదములు నిరూపింపబడినవి. ఏకాక్షరము మొదలుగా ఒక్కొక్క అక్షరమును పెంచుచు, ఇరువది యారు అక్షరముల ప్రమాణముగల పాదములు వ్యవస్థీకృతములైనవి. ఒక్కొక్క పాదములోని అక్షరసంఖ్యతో గురు లఘుస్థానములు మారుచు, వీలైనన్ని వృత్తములు సిద్ధము చేయబడినవి. ఇది శాస్త్ర నిర్మాణములో పరాకాష్ఠదశ. ఏ ఛందము లోని పాదములైనను అక్షర సంఖ్య ప్రమాణమును గురు లఘు స్వరూపమును నిర్ధారించినపుడు అది పై షడ్వింశతి ఛందములలోని కోటానుకోట్ల జన్యవృత్తములలో ఏదో ఒక వృత్తమునకు సరిపోవును. దీని నాధారము జేసికొని పెక్కురు పండితులు దేశీ చందములను ఏదో ఒక సంస్కృత ఛందోజాతముగా నెంచి, దేశీకిగల స్వతంత్ర వ్యవస్థను ఖండించిరి,

పడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు “ఎన్నెన్ని విధాలుగా ఉన్న దేశీచ్ఛందస్సులైనా నమ, అర్ధనమ విషయాది భేదాలతో ఉన్న అసంతకోటి సంస్కృత ఛందోరీతులలో అంతర్లీనాలై బ్రోతా”యన్నారు 7. శివకవుల ద్విపద ఛందస్సులు, సంస్కృతములో కన్పించుచున్నవనియు, దేశీయ ఛందముల పేర్లు సాంస్కృతికములే యనియు, సంస్కృతము నుండి గాక వేరుగా దేనినుండియు ఛందస్సులు మనకు రావీలు లేదనియు వేదాల తిరువేంగళాచార్యులు భావించినారు 8. మార్గి ఛందములకు, దేశీచ్ఛందములకు నామ సామ్యముతో బాటు సంస్కృత నామములే కలవని డా॥ P.S.R. అప్పారావు గారనినారు 9.

కాని పై నిర్ణయములు వివార్యములు. దేశీచ్ఛందస్సు యొక్క పాదవ్యవస్థకు, సంస్కృత ఛందో జాతములగు వృత్తపాద నిర్మాణవ్యవస్థకు, సంబంధమే లేదు. 1 నుండి 26 ఛందములలో ప్రస్తార క్రమముతో పుట్టిన ఏ వృత్తమైనను అన్ని పాదములకు గణ నిర్మాణము (గురు లఘు స్థానములు) ఒకే విధముగా ఉండును. ఒక్క అక్షరమైనను మార్చి ఇతర పాదములు వ్రాయవీలులేదు. దేశీచ్ఛందస్సులలో అట్లుగాక గణనిర్మాణములో స్వేచ్ఛకలదు గురు లఘువులు ఒకే వృత్తములో భిన్న పాదములలో ఒకే తీరున ఉండవు. వీటికున్న స్వేచ్ఛ వానికి లేదు దేశీచ్ఛందస్సులు మాత్రా సమత కల్గి తాళబద్ధములై ఉండగా, షడ్వింశతి ఛందములు అక్షర సమతకల్గి గురు లఘువులును మార్చవీలులేక ఉండును. ఉదాహరణమునకు దేశీచ్ఛందమగు ఉత్సాహమును తీసికొందము. ఉత్సాహ వృత్తమునకు 7 సూర్యగణములు ఏదవనొక్క గురువు ఉంచవలయును. సూర్యగణము నగణము (III) కాని హ గణము (UI) కాని కావచ్చును. కనుక ఏవేని (న లేక హ) గణములు మొత్తము ఏడు వాడవలయును. సూర్యగణములు రెండు అక్షరములది, మూడు అక్షరములది ఉండుటచే (అన్ని హ గణములే వాడినప్పుడు) ఉత్సాహమొక్క ఒక పాదము $7 \times 2 = 14 + 1 = 15$ అక్షరముల కనిష్ఠ సంఖ్యతో లేదా (అన్ని నగణములే వాడినప్పుడు) $7 \times 3 = 21 + 1 = 22$ అక్షరముల గరిష్ఠ సంఖ్యతో ఏదో ఒక విధముగా ఉండవచ్చును 10. 15 నుండి 22 అక్షరములతో ఏదో ఒక సంఖ్య పాదాక్షర సంఖ్య అగును. అప్పుడు ఉత్సాహను షడ్వింశతి ఛందములలో 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 వ ఛందములలో దేనిలో పుట్టిన దనగలము ? అంతేగాక ఉత్సాహ వ్రాయునప్పుడు ఒక పాదములో అన్ని హ గణములేవాటి, రెండవ పాదములో తిరిగి అట్లే వాడవలయునను నియమమున్నది ? మొదటి పాదములో 3 వ అక్షరము

గురువై నవో 2వ, 3వ, 4వ, పాదములందు అక్షే గురువుండవలయునని నిర్బంధము లేదు గదా ! ఉత్పలమాలలో 10వ అక్షరము అన్ని పాదములందు గురువే అని చెప్పినట్లు ఇక్కడ చెప్పరాదు కదా !

కనుక పాద వ్యవస్థలో స్వాతంత్ర్యమున్న దేళి చ్చందములు షడ్వింశతి ఛందోజాతములన దెల్లదు. గణ నిర్మితిలో ఇచ్చట స్వేచ్ఛకలదు. అక్కడ (సంస్కృతమున) నిర్బంధము. ప్రస్తావ క్రమమున విర్ణయించిన షడ్వింశతి ఛందో జన్య వృత్తములు కృతకములు. దేళి చ్చందస్సులు భిన్న గతులు బట్టి స్థిరపరుచబడిన సహజాతములు.

సంస్కృతము నుండి తప్ప తెలుగులో ఛందస్సులకు వేరుగా వచ్చుటకు ఏ మార్గము లేదన్న అభిప్రాయము సత్య దూరమే. ద్రావిడ కుటుంబములోని తెలుగు భాష సంస్కృత సాహిత్యముతో సంపన్నమైనను దానికి భిన్నమైనదే. అంతేగాక ఛందో విషయకముగా పరిశీలించినపుడు కావ్యోపయోగి వృత్తములను మినహాయించగా మిగిలిన పద్యములు మరియు అనేకములగు, సుందరములగు దేశీయములైన తెలుగు జానపద గేయ ఫణితులు ఏ సంస్కృత ఛందములకు ఛాయా మాత్ర సాదృశ్యమైనను లేక స్వతంత్రములైనవి.

ఇక సంస్కృత - దేశీచ్ఛందముల నానుసామ్యము లేదా సంస్కృత నామ ములను పరిశీలించి దేశీ యొక్క సంస్కృత భిన్నమైన స్వతంత్ర వ్యవస్థను నిర్ధారించ వలసియున్నది.

తెలుగు కందమునకు సంస్కృత స్కంధకముతో, సీసమునకు శీర్షకముతో నామ సామ్య మున్నది. కాని ఇంత మాత్రము చేతనే తెలుగు దేశీ చ్చందములు సంస్కృత జన్యములనరాదు. ఏలయనగా స్కంధక శీర్షకాదుల నుండే కంద సీసాదులు జనించినవని చెప్పటకు వీలులేదు. ఇంకను కిష్టేర్ పండితుడు, కోరాడ రామకృష్ణయ్య వంటి వారు కంద సీసాదులే సంస్కృతీ కరణము జరిగినవని యొక సిద్ధాంతమును లేవనెత్తిరి. దేశీ పేర్లకు సంస్కృతీకరణము పండితులచే చేయబడుట పెక్కు చోట్ల కనబడుచున్నది. జయకీర్తి తన ఛందోను శాసనమున కన్నడ ఛందస్సులను చెప్పుచు 'అక్షర'ను అక్షర అని సంస్కృతనామముతో చెప్పినాడు ¹¹. సంస్కృతములో అక్షర పేరుతో ఛందస్సేదీ లేదు. ఇది నిస్సందేహముగా దేశీ నామమునకు సంస్కృతీయమే.

ఇక దేశీ చృందములకు గల సంస్కృత సమనామములను పరిశీలించ వలయును. ఉత్సాహ, ద్వీపద, షట్పదీ వంటి పేర్లు సంస్కృతీయములు, కాని సంస్కృతములో ఇట్టి ఛందస్సులు లేవు ద్వీపదయున్నను అది మన ద్వీపదకు ఏ మాత్రము సంబంధము లేనిది. సంస్కృత పండితులైన నాటి లాక్షణికులు వాటికా పేర్లొందవచ్చును. అటు మాత్రాసమతగాని, ఇటు అక్షర సమత కాని లేక సంస్కృత గణ వ్యవస్థకు భిన్నములై విశిష్టములైన తెలుగు, కన్నడ గణములకు సూర్యేంద్ర చంద్ర లేక బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర గణములని పేర్లొందుట గమనార్హము. సంస్కృత భాషా ప్రభావము ఇతర సాహిత్యాంశములలో ఈ భాషలపై అధికమనుట సర్వ సమ్మతముగదా !

వైన క్రోడీకరింపబడిన చర్చల వలన దేశీ చృంద స్వరూపము స్పష్టముగా నిర్ధారితమైనది.

జానపద గేయ సాహిత్యము లోని ఛందస్సును పరిశీలించినపుడు ఈ క్రింది లక్షణములు అగుపడును. ఇవి ఇంచు మించుగా సీసాది కావ్యోప యోగి దేశీ పద్యములకు సరి పడుటచే దేశీ చృందో లక్షణములుగా వీనినిచ్చుట జరుగుచున్నది. వీనికి వివరణము ఆచూ ఛందముల వద్ద ఈయబడును.

దేశీ చృందో లక్షణము :-

1. పాదము ఎప్పుడూ సమముగా ద్విఖండన మగును.

(యతి పాదంలో అర్థమునకు ఉండును.)

2. యతి లో నదృశాక్షర యతి కన్న విచ్ఛేదము ముఖ్యము.

3. యతి నిర్బంధము లేక ప్రాసమైత్రితైనను అవకాశమీయబడును.

పోదాంత యతి (విరామము) అధికముగా పోటీరించబడును.

4. మాత్రా సమత కారణముగా లయ సాధించబడును. అధిక మోత్రలుకుదీరవు, అల్పమోత్రలు, సాగతీత లయపూర్ణత కొఱకు చేయబడును.

5. గణముల కంటే కౌల సరిష్టములకు ప్రాధాన్యత

6. గణానువర్తి పద ప్రయోగము తరచుగా ఉండును,

దేశ చుండో నిర్దేశనము

సాహిత్యము యొక్క బాహ్యస్వరూపము గద్య పద్య భేదముచే ద్వీవిధముగా గద్యము “....అపాద పదనికర ద్వ్యతిత నపరసార్థ రచన”.¹² దీనిని బట్టి పద్యము పాదవ్యవస్థ కలది అని తెలియుచున్నది. ¹³ పద్యమును “వృత్తం జాతి స్మృతి ద్వివిధమృని”¹⁴ లాక్షణికులు నిర్దేశించినారు. నియత వర్ణవ్యవస్థకల పాదములు కలది వృత్తము. నియత మాత్రావ్యవస్థకల పాదములు కలది జాతి¹⁵.

“కమనీయ వృత్తములు గణ

సమక నిబద్ధములు, శేష జాతులు మాత్రా

సమక నిబద్ధము¹⁶ అని కవిజనాశ్రయరారుడు నిర్వచించినది మొదలు

తెలుగులో లాక్షణికులెల్లరును పద్వింశతి ఛందో జాతములను ఒక భాగముగా, శేష జాతులను పేరాక భాగముగా తమ ఛందోగ్రంథములందు లక్షణ మొనర్చినారు. మార్గి-దేశి చుండములని వాడకున్నను వారు వృత్తములను సంస్కృత ఛందో విషయకముగా, జాతులను తద్విన్నముగా భావించుట జరిగినది. కవిజనాశ్రయ కారుడే జాతులకు జాత్యధికారమని పేరుగా ఒక ప్రకరణమునిచ్చినాడు. ‘ఏక దేశస్థితమైనది జాతి’ యన్న హాలాయుధ వ్యాఖ్యను బట్టి జాతి ప్రత్యేక ప్రాంతీయమైనది గా గుర్తించినపచ్చును¹⁷. జయకీర్తి తన ఛందోలనుకాననమున సప్తమాధికారమంతయు కర్ణాట విషయ భాషా జాత్యధికారమనినాడు. నాగవర్మ తన ఛందోలబుధిలోని 5 ప అభ్యాసమును కర్ణాట ఛందస్సులకే వినియోగించినాడు. కిష్టేల్ దానికి వ్యాఖ్య వ్రాయుచు The outhor, having furnished the language etc. common to all countries, now introduces the pure carese metres.¹⁹ అని కన్నడ దేశైక ఛందస్సులనినాడు. ఇట్లు జాతి అన్నది సంస్కృత భిన్నముగా దేశీయముగా గుర్తించబడినది.

తెలుగులో జాతితో బాటు ఉపజాతి అన్న పేరొక్క భేదము చెప్పబడినది. ఉపజాతిని అంతర్భాగముగా పేర్కొనుచు అద్య ఛాందసికుడైన రేచప రెంటికి గల లక్షణ భేదమును చెప్పక జాతులు కందము, ఆర్యమున్నగునవి అని, ఉపజాతులు గీతులు మొదలగునవని వివరించినాడు. అప్పకవి జాతులకు, ఉపజాతులకు గల భేదమును స్పష్టముగా చెప్పినాడు. వ్రథమాక్షరము జాతులలో గురువైనచో గురువే, లఘు వైనచో లఘువే యుండును. ఉపజాతులలో ఈ నియమములేదు.

జాతులలో ప్రాస తప్పనిసరి. జాతులలో ప్రాసయతి వాడరాదు. ఉపజాతులలో యతికి బదులుగా వాడవచ్చును. అప్పకవికి ముందుజాత్యుపజాతి భేదము ఇంత స్పష్టముగా చెప్పబడలేదు.

తెలుగు పద్యము

వృత్తములు (మార్గి)
సంస్కృతము నుండి వచ్చినది
(అక్షర సమక గణ నిర్మితములు)

వృత్తేతర పద్యములు (దేశి)
ద్రావిడ భాషా సహజములు
(మాత్రాసమక/ఉప (దేశీయ)
గణ నిర్మితములు)

జాతి పద్యము
ప్రాస నిర్బంధము
(యతి మాత్రమే వాడవలయును)

ఉపజాతి పద్యము
ప్రాస నిర్బంధము లేదు
(యతి గాని దానికి బదులు
ప్రాసయతిగాని ఏదైనా వాడవచ్చును)

జాత్యుపజాతులను స్పష్ట భేదముతో చూపిన లాక్షణికులు పైతము విశేషముగా కానరాదు. కొందరు ఈ భేదమును పాటించనైనను పాటించరైరి. పొత్తపి వేంకటరమణ కవి జాతి, వృత్తముని విభజనమే చేయలేదు. కాని లక్షణము చెప్పనప్పుడు మాత్రము 'ఇది గీత జాత్యధికారము,' 'సీస జాత్యధికారము' అని యిట్లు జాతులని పేర్కొనినాడు. అవియును సీసాదులగు ఉపజాతులను జాతిగా వ్రాసి జాత్యుపజాతుల మధ్య గల భేదమును పాటించలేదు. అంతేకాదు "అక్కర జాతి వృత్తములని పేర్కొని, అక్కరాదులను వృత్తములుగ భావించినాడు. జయకీర్తి తన ఛందోఽను శాసనమున '.....శీర్షకాది జాతయ ఉదీతాః" అని శీర్షకము (సీసమును) జాతియే యని అనినాడు²⁰. జాతి అన్నది సముదాయార్థమున (Group)ను వాడబడినది. కావ్యాలంకార చూడామణి, కవిజనాశ్రయకర్తలు అక్కర జాతి పద్యములని ప్రత్యేక విభాగము చేసినారు. అక్కర జాతి యనగ అక్కరకోవలోని పద్య సముదాయముని భావము. ఇది గణములను బట్టి వీర్పడినదిగా వివరింపబడినది²¹.

గణ వ్యవస్థను బట్టి పరిశీలించినపుడు సంస్కృతములో మాత్రా వృత్తములు, వర్ణ వృత్తములు అని విభాగము కలదు²². నాగవర్మ ఛందోఽంబుధిలోని విశ్లేషణము ననుసరించి మాత్రాబద్ధములైన రఘటాదులు, దేశి (ఉప) గణ నిర్మితములు అక్కరాదులు అని దివాకర్ల భావించినారు²³. తెలుగులో గణ విభజనను బట్టి చూచినపుడు అక్షర సమక గణములు, మాత్రాసమక గణములు, సూర్యేంద్ర చంద్ర

(ఉప) గణములని మూడు భిన్నములైనవి కలవు. అక్షర సమక గణ నిర్మితములు స్పృతములు, మాత్రాసమక గణ నిర్మితములు కందాదులు, ఉపగణ నిర్మితములు సీసాదులు. కనుక కంద సీసాదులు అనగా జాత్యుపజాతులు సంస్కృత భిన్నములై దేశీయములగు చున్నవి. “ఉపగణ మాత్రాధిరన్వితా నాతి” అన్న చింతామణి కారిక ననుసరించి మాత్రాగణ, ఉపగణ నిర్మితములు నాతి అనగా జాత్యుపజాతు లన్నియు ఒకే విధమగును. సంస్కృతములో మాత్రా గణములున్నవి కనుక కందా దులు దేశీయములు కాకపోవచ్చుననిపించును. కాని పెక్కు జానపద గీతములు మాత్రా సమత కల్గిన పాదములు కల్గియుండుటచే మాత్రాగణ పద్ధతి దేశీయమేనని చెప్పవచ్చును. ఉప గణ నిర్మితమైన ఛందములలో చేని యందును మాత్రా సమత పాటింపబడదు. మొత్తము మీద జాత్యుపజాతులు సంస్కృత ఛన్న ఛందములు నాతులు అంధ్ర భాషా సహజములు.

కం. మాత్రాగణ రచనలకుం
వాక్రమునై నెగడి యాంధ్ర భాషా కవిత
ఘోత్రమునై రసభావా
మత్రమునై నాచు లెదుగ మంచిది కృత్యం²⁴ అని

విన్నకోట పెద్దన చెప్పినను బట్టి మాత్రా గణములు అంధ్ర భాషా కవిమిత్రములే యని లాక్షణికాభిప్రాయముగా భావించవచ్చును.

ఇట్లు సంస్కృత ఛందోభిన్నమునై, ప్రత్యేక గం ప్యవస్థను కలిగి సోదర వ్రావిడ భాషలతో సంబంధము కలవై తెలుగు భాషకు ప్రత్యేకములును సహజాలంకారములునై న యతి ప్రాసలు కలిగిన ఈ క్రింది ఛందస్సులు దేశీ ఛంద స్సులుగా గుర్తింపబడుచున్నవి.

I. ప్రాస నిర్బంధము కలది

1. కందము, 2. ద్వీపద, 3. తరువోజ, 4. అక్కర, 5. ఉత్సాహ
6. త్రిపది, 7. చాపది, 8. షట్పది, 9. విషమ గీతులు.

a) ఎత్తుగీతి b) కమలన (మేలన) గీతి c) పవడ గీతి

II. ప్రాస నిర్బంధము లేనివి

10. సీసము, 11. ఆటవెలది, 12. తేటగీతి, 13 మంజరీ ద్వీపద

III. ఉద్ధురమాలావృత్తములు

- i) లయగ్రాహ ii) లయ విభాతి iii) లయహారి iv) త్రిభంగి

VI. జానపద ఛందస్సులు

15. రగడ, కళిక, ఉత్కళిక, 16. జానపదగేయఛందస్సులు (రాగబద్ధములు)

అథ స్థూచికలు

1. అనుశాసనిక పర్వము — అం.మ.భా. ఉస్మా. విశ్వ. ప్రమ. పు.129 - సేరిక
2. A history of Malayalam metre - P. 319
3. త్రిపురాంతకోదాహరణము — నిడుదవోలు వారి పీఠిక పు. 32
4. The Commonness in the metres of Dravidian languages
(Ch. 15. P. 447)
5. 'దక్షిణ భారత సాహిత్యములు' - కన్నడసాహిత్యచరిత్ర - అం.ప్ర.సా.అ.పు. 58
6. తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు
7. మార్గి — దేశి పు. 119
8. కుమార సంభవతత్త్వము — పు. 60 — 61, 163
9. నృత్త రత్నావళి — పు. 15. ఆం.ప్ర.సం. నాటక అకాడమీ
10. ఉత్సాహ ఒక పాదమునకు అన్ని హగణములే వాడిన అది సుగంధి (హంస యాన) పృత్త లక్షణముతో సరిపోవును. లేదా అన్ని నగణములే వాడిన అది తరళ (విచికిలిత) పృత్త లక్షణమునకు సరిపోవును.
11. ఛందోఽను శాసనము — జయకీర్తి 1-22 శ్లో.
12. కవిజనాశ్రయము - సంఖ్య 12 స.
13. పాద, కల్పనంబు పలదు గద్యమునకు, పాదనియతి నొప్పు పద్యంబు, లవియు పృత్తములు జాతులనగ నమరు గృష్ట - ఛందోదర్ప. 1-6
14. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి
15. “పృత్తంబులు గణబద్ధము
లుత్తమ మగు జాతులెల్ల నొనరగ మాత్రా
యత్తంబులు...” ఛందో దర్పణము 1-7
16. కవిజనాశ్రయము 1 - 14
17. మాత్రా ఛందస్సులు - చిలుకూరి నారాయణరావు పు. 88 “వ్యాస సంగ్రహము” - సంపా. తెలికిచర్ల వేం. రత్నము
18. జయదామన్ - హరితోష్ గ్రంథమాల - సంపా. H.D. వేలంకర్.
19. ఛందోఽంబుధి - నాగవర్మ Ed. Kittel P. 95
20. ఛందోఽను శాసనమ్. 1-22
21. ఛందోంగములలో గణములన్న ప్రకరణమున ‘అక్కర జాతి గణము’లన్న చోట వివరించబడినది.
22. ‘మాత్రాపర్వ విభేదన ఛందస్తదిహ కథ్యతే’ - పృత్తరత్నాకరం I-4
23. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము - పు. 319
24. కావ్యాలంకార చూడామణి VIII - 21

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము
దేశి చ్ఛందస్సు

అధ్యాయము - ౩

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము నందలి దేశీచ్ఛందస్సు

క్రీ॥ శ॥ 11వ శతాబ్ది నాటికి నన్నయ భట్టారకులు మహాభారతాంధ్రీకరణ మొనరించి నాటికే తెలుగు సాహిత్యము సుస్థిర స్వరూపమును సంతరించుకొన్నది. రాని కావ్య వాఙ్మయము లభ్యము కాకపోవుటచే నన్నయకు గల పూర్వపు యుగమును సమగ్రముగా పరిశీలించి నిర్ణయములను చేయి పీలుచున్నది. అట్లయ్యును లభ్యమాన ప్రాజ్ఞన్నయ యుగపు సాహిత్యము దేశీ ఛందో దృష్టితో పరిశీలంపబడుచున్నది.

ఈ యుగపు సాహిత్యము అభివృద్ధి, అభివృద్ధిమని విభజించుకొనినపుడు దానన వాఙ్మయ మంతయు వివిధమనియు, గేయ వాఙ్మయ మంతయు అభివృద్ధి మనియు అనవచ్చును. పండిత కవుల అనాదరణకు గురియై లింగంపబడకుండుటయు మౌఖిక సంప్రదాయమగుటచే దీనిని అభివృద్ధిమని చెప్పబడినది.

1. అభివృద్ధి సాహిత్యము

ఏ సాహిత్యమునైనను లిపి లేని ప్రాచీన దశలో వైతము గేయ వాఙ్మయ ముండుట సహజము. ఇది నేటికిని అనాగరిక భాషలలో చక్కగా కన్నట్టు చునే యున్నది. అట్లే ప్రాజ్ఞన్నయ యుగములో గేయ వాఙ్మయమున్నది. తెలుగు నేలను ఏలిన శాతవాహన రాజుల కాలములో తెలుగుభాష ఉనికి చెప్పలేకున్నను నాటి తెలుగు దేశపు జనుల పాటలు గాథా సప్తశతిలో ప్రాస్తావికముగా చెప్పబడినవి. నిందుగ పండిన పంతులు చూచి రైతు పాడుకొన్నపాటలు, పభువునకు వినిపించబడిన పరుని పర్జనతో కూడిన పెండ్లిపాటలు సప్తమశతిలోని 89, 42వ గాథల్లో వివరింప బడినవి¹. పాలుకురికి సోమనాథుడు అనాడు ప్రచారములోనున్న జానపదగీతము లను పండితాధ్యక్ష చరిత్రములో పేర్కొనినాడు. అతని బసవపురాణ రచనమునకు బసవని భక్తుల పురాతన గీతములే మూలములని చెప్పినాడు². సామాన్య జనుల జీవితములో భాగమైన పాటల ప్రాముఖ్యమును గుర్తించియే కదా అతడు తన మత ప్రచార నిమిత్తము గేయమును గైకొనినాడు! నన్నయ భట్టారకుడే రాజ రాజ నరేంద్రుని కావ్యగీత ప్రియుడని పేర్కొనినాడు³. గీత ప్రియత్వము గేయము

అస్త్రీత్వమును తెల్పుచున్నది. నన్నెచోడుడు కుమార సంభవమున తపమాచరింప కాననభూమికిగూ పార్వతీదేవి యాటవికులాలాపించు గొడుగీతములు వినినట్లు వ్రాసినాడు⁴. ఇంకను ఊయల పాటలు, అంకమాలికలు మున్నగు జానపద గీతములను తన కావ్యమున పేర్కొనినాడు.

నాటి జానపద గీతములు ఏ ఛందముతో నుండెడివో తెలియరాదు. పోముడు ద్విపదనే కావ్యోపయోగిగా చేయుటచే ద్విపద కానాదు బహుశ ప్రచార ముండెనని యూహింపవచ్చును. “ద్విపదాది దేశీయ ఛందస్సులలో రచించబడిన కృతులే నన్నయకు బూర్వమున సర్వజన సామాన్యములైన దేశీరచనలై యుండునని మన మూహింపవచ్చును”. అని కోరాడవారిట్టి యభిప్రాయముచే ప్యక్తికరించిరి⁵. నేటికిని జానపద గీతములతో అభిధానము ద్విపదగా⁶, ద్విపదవాయుతో⁷ నడచుటను బట్టియు, తక్కిన దేశిచ్ఛందములు ద్విపదతో సమీకృతములు కల్గియుండుట వలనను పై యభిప్రాయము సమర్థనీయమగుచున్నది.

దేశి ఛందస్సులకు మూలమనదగిన జానపదగీతములు ప్రాచీన కాలమున పండితులచే అనాదరింపబడి యుండును. భాష కాని సాహిత్యము కాని దేశీయ మన్నంతనే వారు అనాదరించెడివారు⁸. ప్రాచీన కన్నడ సాహిత్యములో అద్యమన దగిన క్రీ. శ. 9వ శతాబ్దినాటి కవిరాజ మార్గముతో దేశి కన్నడమును గూర్చిచెప్పుచు దానిలోని దోషములు ఇంతింతయని చెప్పుటకు వీలుకాదని, అది వాసుకిశైలైతము అసాధ్యమని, అది కావ్యోపయోగమునకు అందముకాదని, సాతకన్నడము పురాణ కావ్య ప్రయోగమునకు జరద్యభూ విషయ సురత రసకత పండిదని ఈనడించినది.⁹ అంతేగాక కవిరాజమార్గము సమనంస్కృతమును కన్నడభాషలో మిశ్రమముచేసి చెప్పుటను గూర్చి ప్రశంసించినది. ఈ భావనకు నన్నయగారి తత్వమైతి దగ్గరగా నున్నది. తెలుగు కన్నడ సాహిత్యములు ఇంచుమించు తుల్యరూపముతో నున్న ఈ శతాబ్దిలో ఈ అభిప్రాయ మును తెలుగు సాహిత్యమునకును అన్వయింప చేసికొన వచ్చును. పండిత కవులకుదేశి సాహితీ సంపద లోపభూయిష్టముగా నుండుటలో ఆశ్చర్యము లేదు.

లక్షణ విరుద్ధమగు భాష గ్రామ్యమని, అది కావ్యోపయోగి కాదను అభిప్రాయము పండితులలో తరువాత పలు శతాబ్దాల ఎర్యంతయు తెనుగునాట బలపడి, యున్నది¹⁰. లేఖన సాధనములు గల్గి లిపి సంస్కారులైన పండితులు నిరాదరించుటచే ఈ గేయ వాఙ్మయము కాల స్రవంతిలో కొట్టుకొని పోయినది. లేకున్నచో దేశి ఛందస్సుల అస్త్రీత్వ వికాసములు స్పష్ట రూపమున బయల్పడి యుండెడివి.

సోదర ద్రావిడ భాషయగు తమిళములో 4వ శతాబ్దిలోని రాజాలచేత జానపద గేయోద్ధరణము జరిగినది. వాటికి విషయమును బట్టి, పాదముల పైర్వ్యమును బట్టి పర్గీకరణము జరిగినది. నాలుగు సూక్తి ఎనిమిది పాదములు గలవి ఒక సంపుటిగా, 13 నుండి 31 పాదములు గలవి మరొక సంపుటిగా అమరినవి. విషయమును బట్టి జరిగిన పర్గీకరణలో 'ఎట్టుత్తాగై' 'పత్తుపాట్టు' అనే 17 సంపుటములుగా ఏర్పడినవి. పీనిలో ప్రాచీన గేయములు 2186 సంఖ్యలో మొత్తము 26,350 పాదములతో 6 సంపుటములుగా వెలువడినవి. ఇవి యన్నియు అగపల్వా ఛందములోనివే. ఈ ఛందమునకు మన తెలుగులోని సేనముతో కొంత పోలిక వున్నది.

ప్రాచీన గేయ వాఙ్మయ నిరాదరణములో బాట గేయ ఛందస్సులను కూడా నిరాదరించుచుండే చోట మార్గి ఛందస్సుల పద్ధతి లోనికి (గూఢ్యపస్త, పాద వ్యవస్థా విషయమున సుస్కృత పృత్య మార్గములోనికి) మార్పు కొనుటయో జరిగినది. కోరాడ వారును పాటల రూపమున నున్న దేశి కవిత్వకొంత సంస్కారము పొందిగాని, పద్యరూపమున శాసనములలోని కెక్కునర్హత సంపాదించలేదనిరి¹⁰. తెలుగులో తొలి లక్షణ గ్రంథమైన కవిజనాశ్రయమున పైతము తాళబద్ధమై గేయ ఛందములకు సన్నిహితమైన రగడను లాక్షణీకరించుట జరుగలేదు. కవి జనాశ్రయమున తక్కిన దేశి చృందములు లాక్షణీకరింపబడినవి. రగడ యొక్క ఉప యోగము ప్రాజ్ఞన్నయ యుగములో నున్నది రాజరాజ నరేంద్రుని పట్టాభిషేక కాలమున క్రీ.శ 1022లో వ్రాయించబడిన కోరుమిల్లు శాసనములో రగడయున్నది. కాని నన్నయభట్టు కింత సమీపములోని రగడను నన్నయ తన భారతమున ఉపయోగించలేదు. తర్వాతి కాలములో పైత మీ గేయ చృందము శివకవులచే ఉద్ధరింపబడినదే. నన్నయ మార్గములో నడచిన తెలుగు కవులు దీనిని అక్కడక్కడ ఏ ప్రత్యేక పృత్యమును వ్రాసినట్లో వ్రాసినారే కాని బహుళోపయోగము చేయలేదు.

పాల్కుర్కి సోమనాథుడు తన పండితారాధ్య చరిత్రమున నాటి జన ప్యవహారములోని గేయ ఛందములను పేర్కొని మేలు గావించినాడు.

“పదములు, తుమ్మెద పదముల్, ప్రభాత
పదములు, శంకర పదముల్, నివాళి
పదములు, వారేళు పదములు, గొల్మి
పదములు, వెన్నెల పదములు, సంచి
పర్జన మరిగణ పర్జన పదములు....¹¹”

తుమ్మెదా, తుమ్మెదాయనో గొమ్మిళ్ళో గొమ్మిళ్ళో యనో పాటలోని పాదాంత ఆవృత్తి పదముల (Refrain)ను బట్టి పైన పేర్కొనబడిన పాటలు జనప్యవహార నామములతో చెప్పబడి ఉండును. (పద్య పద్యమున కొవ్వత్తమగు శతకములోని మకుట మిటువంటిందే. మకుటమును బట్టియే శతకమునకు నామ ముంచుటయు చూడగలము.) ఇట్టి పాటల పేర్లను మాత్రమే గాని స్వరూపమును, ఛందస్వభావమును మనము నిర్ణయింపజాలము. ఐనప్పటికిని ఏ కాలములోని జాన పద గేయములైనను తాళ బద్ధ రచనలై, మాత్రా సంపుటలలో కొలువబడుచు, పాదాంత విచ్చేద రూపయతి గల్గి పద మధ్యయతి విచ్చేద రూపముతో సమ భారత కల్గి ఏకవిగిన నడుచుట సహజసిద్ధము. బాణీలు ఒకరి నుండి మొకరికి అను శ్రుతముగా సంక్రమించును. నిరక్షరాస్యుడు ఐన జానపదుడు తిరిగి అదే లయను సిద్ధపరచుకొని కొత్త గేయములను సృష్టించుకొనును. దీనిని బట్టి నాటి ప్రాచీన గేయ ఛందములనిట్లే భావింపవచ్చును.

2. ప్రాచీన ఛందో గ్రంథము

పాల్కుర్కి సోమనాథుడు తన ద్విపదకు ప్రాసయతిని గూర్చుట కొంతై పండితామోదము నుద్దేశించి “ప్రాసోవా, యతిర్వా” యని లక్షణమునుద్దరించినాడు¹². ఇది ఏదో ఒక ఛందో లక్షణగ్రంథముతోనిదై ఉండును. దీనిని బట్టి మనకు ప్రాచీన కాలములోనే ఏదోఒక చ్చందోగ్రంథమున్నట్లు తెలియుచున్నది. అంతేగాక అదినంస్కృతములో వ్రాయబడి వుండును. ఒకవేళ ఇది ఏదైనా సంస్కృత ఛందో గ్రంథమును కున్నను సంస్కృత ఛాందసికులకు తెలుగు ద్విపద లక్షణము చెప్పవలసిన యక్కర వుండదు. కనుక ఇది అచ్చముగా తెనుగునకు సంస్కృత భాషలో రాయబడిన ఛందశ్శాస్త్ర గ్రంథమే. ఇది సోమన్నకు సమీప లేదా సమకాలికము కాక ప్రాచీనమై వుండవచ్చును. సమీప కాలికమే యైనదో ‘ప్రాసయతి’ విషయమై వివాదము కాని, వాద బలమునకై ఉద్ధరణముకాని అవసరముండక పోవచ్చును.

10వ శతాబ్దినాటి తమిళ భాషలోని “చూప్పరుంగలమ్మ”న్న సూత్ర ఛందో గ్రంథము యొక్క కారికలో “వాంచియార్ నెయిద వడుగ చ్చందముమ్” (వాంచియ చేసిన తెలుగు ఛందమును) అని సంస్కృతాంధ్ర కర్నాట ద్రావిడ భాషలలోని ఛందముల పట్టికలో పేర్కొనుట జరిగినది. “వాంచియ” కవిజనాశ్రయ కారుడైన రేచన ఐయ్యుండునని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారని¹³. కాని

తమిళ భాష దాగుగా నెరిగిన శ్రీ రాఘవి మోరస్వామి శర్మగారు మాత్రము దీనిని ఖండించి రేచనను వాచిమూర్ అనుట కుదరదని, రేచజ్ఞు అనవలయునని, వాదించు యన్నది ప్రత్యేక పృథ్వీ నామమే యని నిర్ధారించిరి¹⁴. దీనినిబట్టి తెలుగులో 10వ శాబ్దికి పూర్వమే ఒక తెలుగు ఛందో లక్షణ గ్రంథముండినట్లు తేలినది. అది సంస్కృత భాషలో వ్రాయబడి ఉండినచో పాలుకురికి సోమనాథుడు ఉద్ధరించినదై యుండి యుండును. మొత్తము మీద ద్వీపదకు ప్రాచీన కాలముననే లక్షణమొనర్ప బడిన ఛందోగ్రంథమొకటి ఉన్నదని భావింపవచ్చును.

ఇదేకాక ఇంకను ఆంధ్ర ఛందో గ్రంథములున్నవని శ్రీ రాఘవి మోరస్వామి శర్మగారు రేచన కవిజవాళయమును “జయచేవాది చ్చందోనయమున...” అన్న మాటలనుబట్టి వ్రాసిరి¹⁵. కాని జయచేవ చ్చందము సంస్కృతము నందును ఉండుటచే రేచన మాటలు తెలుగు ఛందముల నుద్దేశించినవని నిర్దుష్టముగా చెప్ప వీలులేదు.

తెలుగులో స్వతంత్రముగా ఛందో గ్రంథము లున్నట్లు గల ఈ యాఛా రములకు బట్టి తెలుగు ఛందముల స్వమూప్రతిపత్తి నన్నయకు పూర్వమే నిర్ధారిత మగుచున్నది. పాదులు, పదములు, కొన్ని తెలుగు పద్యములు మొదలగు పాండిత్య ప్రకర్ష నిరవేక్షములగు రచనములును వానిని బంధించు ఛందో వ్యాకరణ విధులును కొన్ని అంతకుముందు గలవనుట నిశ్చయము” అని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారును పై అభిప్రాయమును సమర్థించిరి¹⁶. కాని చేళి చ్చందములకు గల కావ్యస్థ లక్ష్యములు లభింపక శాసన లక్ష్యములు మాత్రము లభించుట కొంతలో కొంతైనా సాహిత్య పరిశోధకులకు లాభదాయకమైనది.

ఇంక లభ్యమానములగు ప్రాజ్ఞన్నయ యుగపు శాసనములలోని దేశి చ్చందముల స్వరూప స్వభావములను పరిశీలింతము.

— X —

అ థ స్సూ చి క లు

1. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము Vol. I
2. ‘ఆతత బరప పురాతన భక్త గీర్థ సమితియే మాతృకగాగ’
— బస. పు.పీఠిక. పు. 9
3. ఆంధ్ర మహాభారతము — అది ప. (సంగో.ము.) ద్వితీ — 1

4. కుమార సంభవము — VI — 45
5. ద. దే. భా. సా. — దేశి పు. 125
6. దేశికార ప్రబంధోఽయం హరవత్తాభి నిర్గతః
అసంఖ్యాకాస్తు కదితాః నజ్జామంతేల్ప బుద్ధిభిః — అల్పబుద్ధులచే తెలియ
బడని ఈ దేశి వాఙ్మయమును గూర్చిన ఈశ్లో. గిడుగువారి తె. ఛం. రీ.ల్లో
ఉటంకించబడినది. పు. 158
7. కవిరాజ మార్గము
8. బాలవ్యాకరణము — సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము
9. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము. I సం. పు. 33 — ఆరుద్ర
10. ద. దే. భా. సా. దేశి — కోరాడ పు. 113
11. సంహితారాధ్య చరిత్రము — వాదప్రకరణము పు. 513
12.   "   "   — పీఠిక — పు. 85
13. 'నన్నయకు పూర్వపు చందస్సు' — రాజరాజ నరేంద్ర పట్టాభిషేక నందిక
14. తె. భా. ఛం. రీ. — రాపూరి పు. 11
15.   "   "   "
16. నన్నయకు పూర్వము చందస్సు - రాజరాజ నరేంద్ర పట్టాభిషేక నందిక
పు. 218

3. నన్నయకు పూర్వపు శాసనములలో

దేశి చ్చందస్సు

లిఖిత వాఙ్మయముని పేర్కొనదగిన ఈ కాలపు శాసనములలో వద్య శాసనములను పరిశీలించినపుడు దేశి చ్చందస్సుల ప్రయోగము విస్తృతముగా కన్పట్టుచున్నది. మార్గి వృత్తముల ప్రయోగము క్వాచిత్కమై ఉన్నది. లభ్యమైన శాసనములే దేశి ఛందస్సుల యొక్క విస్తృత ప్రయోగమును వ్యక్తపరచుటతో నన్నయ తన మార్గమును ప్రత్యేకించి మార్గి పద్ధతికి తీసుకుని వెళ్ళినట్లు తోచును. “No Telugu Verse written in a Sanskrit metre, before Nannaya has so far been discovered though we meet with a good number of verses written in Desi metres in inscriptions before his time” అని కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు¹ దేశి ఛందః ప్రయోగ జాహుళ్యమును సమర్థించినారు. విద్యుత్ప్రభామోదము కొఱకొ, తనకు పూర్వపు పంపాది కన్నడ కవుల సరళి అనుసరించు కొఱకొ నన్నయ వనలివేసిన దేశి చ్చందస్సుప్రదాయములు తిరిగి శివకవుల కాలమునకు గాని ఉద్ధరింపబడలేదు.

ఈ శాసనములలో ఇప్పటికే అటవెలది, తేటగీతులు, సీసము, అక్కరలు, రగడలు, కందము, తరువోజ వంటి దేశి చ్చందములు పెక్కు పండితులచే వివరింపబడినవి. అంతేగాక దేశి చ్చందచ్ఛాయలో వైతము అనేక శాసన పాఠ పాదములను పండితులు అవిష్కరించి చూపినారు. త్ర్యక్షర గణ నిర్బంధము మార్గి ఛందములలోపలే దేశి చ్చందములలో లేకుండుటను బట్టి దేశి ఛందములకు గల గణ స్వేచ్ఛవలన అనేక ఇతర శాసనములలో వైతము దేశియ ఛందములను అనేకమును గుర్తింపజచ్చును. వీటిని కొన్నిటిని దీవకర్ల వారు వృత్త గ్రంథిప్రాయములనిరి కొన్ని యాద్యచ్ఛికముగా సరిపోవచ్చుననిరి². దేశి ఛందచ్ఛాయలు గల శాసనములను గూర్చి అరుద్ర “...యతి ఉండే ప్రాస ఉండదు. ప్రాస ఉండే యతి ఉండదు. రెండూ ఉండే గణాలు సరిపోవు. ఈ పంక్తులలో ఛందో వాసనలు ఉన్నాయని తృప్తి పడలేగాని సంపూర్ణంగా సలక్షణమైన ఛందో బద్ధ శాసనాలు మనకు గుణగ విజయాదిత్యుని కాలంలో క్రీ. శ. 848 నుంచే కనబడుతాయి...”³ అని అన్నారు. “పాత తెలుగు సద్యాల్లో యతి నియతి లేదు”

అని శ్రీమతి సులోచనగారు అనుమానించి “ఇది నియమ పూర్వకం కాదని, ఒకవేళ యతి కన్నబట్టినా యాద్యచ్చిరాలు కావచ్చుననినారు⁴. చందస్సులకు సమగ్ర లక్షణమును చూసగల్గిన ఇట్టి ఆధునిక దృక్పథముతో ప్రాచీన శాసన చందములపై కనిపించుచున్న సమంజసమే. కాని వాటిని దేశీ చ్చందస్సుల ప్రారంభకాలము లోనివిగా చూడవలయును. ఏ కళపైనుచు స్వేచ్ఛా వాతావరణములో పుట్టి కాలక్రమములో లక్షణ నిర్బంధమునకు లోనగునుగదా! నాటి లిపి, లేఖన పద్ధతులును, శాసన మర్యాదలును లిపికారుచే వ్రాత దోషములను, లక్షణ స్వేచ్ఛను దృష్టిలో పెట్టుకొని శాసనములు పరిశీలించినపుడు పై అభిప్రాయములు కొంతపరకు దూరమగును.

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగపు శాసనములలో పృథ్వులకన్న ఎక్కువగా దేశీ చ్చందములే కనబడుట విశేషము. కందము, సీసము, రగడలు, తరువోజు, అక్కరలు, ద్విపదలు మున్నగునవి లభ్యమైన చందములలో కానవచ్చుచున్నవి. దేశీ చందస్సులు తెలుగు శాసనముల యందే కాక సంస్కృత శాసనములందు సహితము ఉపయోగింపబడినవి. రాజరాజు కోరుమిల్లి శాసనమునందు (క్రీ.శ. 1022) రగడ, అలుంబాక తామ్ర శాసనమునందు (క్రీ.శ. 927-933) కందము, కన్నట్టుచున్నది. ఈ సంప్రదాయము నన్నయ తరువాత సహితము కొనసాగినదనుటకు క్రీ.శ 1403 నాటి పంచదాళ్ల స్తంభ శాసనమే సాక్ష్యము.

“మహిత గండ వెండ * మధ్య దేశాధీశ

జనకదత్త రాజ్య * సమధికేశ” ఇది సంస్కృతములో రచింపబడిన ‘అటవెలది’ పాదము. ఈ శాసన రచయితలు నాడు దేశీ చ్చందమును బహుళ ప్రచారములో నున్న కారణముననే సంస్కృత భాషయందు వైతముపయోగించిరనవచ్చును. శాసనములలో లభించిన దేశీ చ్చందములు ఇక్కడ వివరింపబడుచున్నవి.

(అ) ద్వి ప ద :

ఇది శాసన చందస్సులలో బహుళముగా గానవచ్చుచున్నది.

1) ఎఱికల ముత్తురాజు పుణ్యకుమారుని తిప్పలారి

శాసనము : (క్రీ.శ. 575) No. E .I Voi. XXVII Page. 225]

1. పుణ్యకు, మారున్దు * గణ్యమానున్దు

2. మాయున్దు, పిడుకు, * మదముదితున్దు

3. (ఉ) త్తమోత్తమునై న వాన్తుచి, ర్వులియ

4. పుట్టుకాను, రేనాణ్ణ, * పకుచు తక్కిన
5. పుతాల్పా, రద్దాయ, * కీతెపురు, కత్తి
6. శరనుకు, తివతా, రవనాశ, కొజ్జ
7. కొత్తయ, చీకున, బిదియసో, మేవార
8. ఋపుణడు, పుష్యంజు, * బృహస్పతి, హోర

ఇందలి ద్వీపదను దేవరపల్లి వేంకట కృష్ణారెడ్డిగారు గుర్తించిరి⁵. ద్వీపద నడక ఇచ్చట ఛారాశముగా కన్పట్టుచున్నది.

ఇందు 'యతి' చెల్లినది. ప్రాసయతి కూడ సరిపడినది. ఆదీప్రాసలేదు. 1, 2, 7, 8, పాదములందు అంత్యప్రాస కలదు. దీనిని బట్టి ద్వీపదకు మొదట ప్రాస లేకుండెను, తరువాత సంస్కృత 'మార్గి' (వృత్తము) చ్చందములను బట్టి ప్రాసము సమకూర్చబడియుండునని భావించవచ్చును. ఈ శాసనము రేనాటి చోళుల కాలము నాటిది (క్రీ.శ. 814-877) కన్నడ కవిరాజు మార్గము కంటె 3 శతాబ్దాల పూర్వపుది. దీనినిబట్టి ప్రాచీన కాలముననే ద్వీపదకు ఉపయోగమును కన్నడములో పరెనె లక్షణమును నిర్మింపబడి పాల్కురికి సోమన వంటి వారిచే (ప్రాసోర్వా యతిర్వా - యని) ప్రస్తావించబడియుండునని తలచవచ్చును.

2). ఎఱ్ఱగుడిపాడు శాసనము : (క్రీ.శ. 6వ శతాబ్ద)

[E. I. Vol XXVII Page 227] ఇందు ద్వీపద ఛాయలున్నవి⁶

“ఋష్టంజు, పాటకు, * కుడైకా, శ్లశ్శ,

ఇచ్చిన, పన్నన, * ఇరవది, యాటి

నాల్కను, ఋన్దులు.....

ఈ ద్వీపద యందును ఆదీప్రాస లేదు.

3) పుణ్యకుమార చోళ మహారాజు రామేశ్వర స్తంభశాసనము: ఇందు ఒక ద్వీపద పాదమును దివాకర్లవారు గుర్తించినారు.

వివస్తి (బీతి), కమ్మరి * వినెయన, వ్రాసె⁷ యతి స్థానమున సదృశాక్షర నిబద్ధతతోఁజాటు విచ్చేద రూపయతి కూడా పాటించబడినది.

4) కపిలేశ్వర పురపు శాసనము⁸ : ఇందు రెండు ద్వీపద పాదములు గలవు.

ఐజ ఇత్ర భురళ * నిల్పిన దత్తి
కడల్లల ఇంశరయ * నిల్పరగుడియ

దీనితో యతి ప్రాసలు లేవు.

5) కొసినేపల్లి శాసనము : [S. I. I. Vol. X. No. 698] ఇందు
వేరొక ద్వీపద పాదము గుర్తింపబడినది ⁹.

ప్రభువోలు. రట్టోడి * పరహితు, దితడు
ఇదే శాసనములో వేరొక నాలుగు పాదములు.
రేనాణ్ణు, ఎటువేలు * నేతిగా, తులుము
సూళ్లబా, దెయ్యర, * ట్టాడ్లుగు, దెల్లి
జ్జోరివారి, పెంజ్జెంబు, * మారక, జేరు
కొడుకువా, ముడైయ, సత్యాభి, మాని

6) చాళుక్య భీముని కొలువి శాసనము (క్రి.శ. 892-922)¹⁰ :

ఇందు ఇతర దేశీ ఘండములతో బాటు ద్వీపద రెండు పాదములు గుర్తింపబడినవి.

1) కొలువి నల్లమేడెయ * కొడుకు పెద్దన

రావించి నీవు నా ప్రాణ సమాను

ఇందును అదీప్రాస లేదు. యతి సరిపడినది.¹¹

ఇదే శాసనమందు 2) “చే కొని కొలువికి * చ్చిన స్థితి నిల్పి¹²” అన్నది
వేరొక్క ద్వీపద పాదము.

7) ధనంజయుని కలమశ్శ శాసనము: (క్రి.శ. 575) [E.I. vol XXVII
P. 225] ఇందు ద్వీపద 3 పాదములున్నవి.

ఎరిక్తల్, ముతురాజు, * రేనాణ్ణు, ఏళ

చిఱుమూరి, దేవణ, * కాలు పంపు చెను.

డిరుకా, జుడికకా, * డిరిణ్ణ వారు

-ఇందు అదీప్రాస కాననగుట విశేషము.

8) సత్యాదిత్యుని మాలెపాడు శాసనము : (క్రి. శ. 725)
[Ep India vol. XI P. 343] ఈ శాసనములో వేరొక ద్వీపద కలదు.

జ్జమ్మహా పాతక * జ్జేసిన వాని

లోకంబును ధ్ధ వాష్టు

ఇట్లు మరొకరిని కాననములలోని భండములను తైతము ద్వీపదచ్చాయతో సడచిన వానిగా చూపవచ్చును. ఒక్కో పాదము చూపగలిగిన మాత్రమున ద్వీపద భండమున్నట్లు చెప్పరాదు. ద్వీపద అన్నప్పుడు రెండు పాదములు చూపగలిగి యుండవలెను. దేశి గణవ్యవస్థలోని స్వేచ్ఛవలన కొన్ని యాదృచ్ఛికముగను ద్వీపదను పోల్చవచ్చును¹³. ఐనప్పటికి పై కాననాధార బాహుళ్యమును బట్టి నాడు ద్వీపదకు గల బహుళప్రాచుర్యము నిస్సంశయము. అంతేగాక ద్వీపదకు ద్వీగుణీకృత రూపమగు తరువోజయు కాననస్థము లభ్యమగుటచే దీని ప్రచార బహుళత్వము మరింత స్పష్టపడుచున్నది.

(అ) త రు వో జ

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగ కానన భండములలో తరువోజ కాననమింతవరకు ఒక్కటియే లభించినది. అది పండరంగుని ఆధునికి కాననము [EI XIX P. 271-275] క్రీ.శ 344 నాటిదిగా గుర్తింపబడినది. పద్యలక్షణము సంపూర్ణముగా నిలిచిన కాననమిది.

పట్టంఁబ గట్టిన ప్రథమంబు నేణ్ణు
బల గవ్వనం బొప్పంగ నై లేచి సేన
పట్టంఁబ గట్టిజ్ఞే ప్రథు బజ్జ రంగు
బజ్జేన సమత్త పడువతో బోయ
కొట్టంబు ల్వజ్జేణ్ణు గొణి వేంగి నాజ్జిం
గొళల్చి యా త్రిభువ నాకు శ బజ నిల్చి
కట్టెపు దుగ్గఁబంబ గడు బయల్సేసి
కణ్ణుకూర్పెజ నాడ గావిజ్జే మెచ్చి.

ఈ పద్యములో అదీప్రాస (ద్వితీయాక్షర) నిర్దిష్టముగా నున్నది. ద్వితీయాక్షర మగుట వలన దాని సౌబగు మరింత స్పష్టమగుచున్నది. యతి సైతము విచ్ఛేద సదృశాక్షరోభయ రూపముగా నున్నది. సంస్కృతమునందు వలె పాదాంతయతియు గలదు. పాద మధ్యయతి విచ్ఛేద రూపము నందుంచుటచే ద్వీపద నడక స్పష్టమగుచున్నది.

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగమందలి కాననములందు ద్వీపదల ఉనికి కేదని, తరువోజ కాననమందు లభ్యమగుటచే తరువోజ నుండియే ద్వీపద యావిర్భవించి

దని పండితాభిప్రాయము¹⁴. కాని ఇంతకు ముందు ద్విపద గల శాసనము లనేకము చూపబడుటచే ఈ అభిప్రాయము సరియైనది కాదనవచ్చును. ద్విపదకు ద్విగుణీకృత రూపమే పృథ్వి పద్ధతి ననుసరించిన తరువోజమైనదని భావింపవచ్చును.

నన్నయకు పూర్వము శాసనములలో తరువోజలు ఇంకను కానరావు. నన్నయ భారతమునందును అనంతర శాసన¹⁵ కావ్యము లందును ఇవి క్యాచితక్రమములే.

(ఇ) సీసము :

ప్రాజ్ఞన్నయ యుగ శాసనములో బహుళముగా కానవచ్చుచున్న మరొక దేశి ఛందము సీసము. 10 కి పైగా శాసనములలో నిది స్పష్టముగా గుర్తింప బడినది.

1) ఎఱికల్ ముత్తురాజు మాలెపాడు శాసనము : (క్రి.శ. 575)¹⁶

శ్రీ ఎరి కల్ముత్తు * రాజుల మరుమన్న

ఎఱెరి పాటక ఇరుప దియదీ

ఎనుమ టున్నుడ రాచమా నంబునా

ఇచ్చిన దత్తిదీ * అచ్చు వాన్లు

ప్రథమ పాదమున యతి సరిపడినది. ద్వితీయ పాదోత్తరార్ధమున ప్రాసయతి కుదీరినది.

2) ఎఱికల్ ముత్తురాజు ఎఱ్ఱగుడిపాడు శాసనము¹⁷ (క్రి.శ. 571)

శ్రీ ఎరి కల్ముత్తు * రాజుల్ల కుణ్ణికా

శృనివసు కాసుఇ * చ్చిన పనాస

దుజయ రాజుల ముత్తు * రాజులు నవప్రియ

ముత్తురాజుల వల్ల * పదుక రజాలు

ఆదోరేఖాంకితాక్షరములు యతి, ప్రాసయతి సూచితములు.

3) చోళ మహారాజు ఉరుటూరు శాసనం (క్రి. శ. 600 ప్రాం.)¹⁸

ఎరిగల్తు గరజుల్ల ఇచ్చిన పన్నాన
 వీరిది తిరువుళ పాలు ఇచ్చి (న)
 పన్నాన దేనికి వక్రంబు నచ్చిన
 వాస్తున ఇచ్చుమహా పాతకు అగు

ఈ పాదాలు సీన పూర్వార్థాల వలె ఉన్నవి. 1, 2 శాసనములలో వలె సూర్యగణద్యయముచే అంతమగు ఉత్తరార్థములు లేవు. ఒక విధముగా దీనిని పంచమాత్రికా గణ నిర్మితములనవచ్చును.

ఇట్టిదే బొడ్డుదుర్తి మాలెపాడు శాసనము (క్రి. శ. 606-625) దీని యందు మమరగతి రగడగా గుర్తింపబడిన భాగమును సీనముగా పంచమాత్రిక గణ నిర్మితముగా చూడవచ్చును.

4) చోళ మహారాజు ముతుకూరు శిలా శాసనము¹⁹ (క్రి. శ. 600)

నిల్పిన దర్తియ ధీమన గొరవల
 కిచ్చిన నేలనూ దిరుపది ముచ్చు

పై రెండు పాదములు సీన వాదపూర్వార్థములు. అట్లే ఇదీ శాసనముదలి ఈక్రింది రెండు పాదములు.

రాజమా నంబుదీ నియరివా ఇంబువ
 డై య్వుట్టు గొలుగు దీనికి వక్రంబు

5) చోళ మహారాజు కోసినిపల్లి శిలా శాసనము²⁰ (క్రి. శ. 600)

దిగువ సీనమును డా|| తంగిరాల విశ్లేషించినారు.

వ్వతి, దిగుసిన, చన్దంబు (?)
 మేటిక, త్తన్ యెముందు, ఊరు, రాడ్లు

పైదాదార్, లొణ్ణర, పెట్టతో, త్తోపంప

నిజ్జిన్ది, గళిగిన, ఇడ్డే, గారి

తనదజ్జ, ననెనన్గొ త్రంబును, నెగనజ్జు

ప్రజలకు, ప్రాపు, ప్రోపు (?)
 బాబు ప, బ్లీన్ స్తురు, పారగ, నీకర్తిన్

ప్రభుదోలు, రద్దోడి, పరహీ, తుల్లు

ఇతర్లు, సర్వాధి, చూనిక, * బ్లీ ఛా కనిక (?)

పాన్ను, పట్టంబు, హగ్గులు న్నమచె, నింక

మల్య, భణ్ణసు, గణపతి, స్తర్జి, స్తిలచె

చీచిన వాహ్వా, రాణసి ప్రచిన, వాహ్వా.

[ఇక్కడ 'వాహ్వా' అన్నపదం కానన పాతంలోనిది పదిలివేయబడింది.]

ఈ సీసము ప్రక్క గుర్తులుంచినదోలు అసమగ్ర లక్షణముతో ఉన్నది ఉభయార్థములలోని నాలుగు పాదములు, పైన తే: గీతి, ప్రతిపాదమున (అర్థములందు సైతము) యతియో, ప్రాసయతియో వాడబడినది. కాననములోని ఒక పదము (వాహ్వా) ఎందులకు తొలగించబడినదో తెలుపబడలేదు ²¹.

కా॥ దీవకర్ల వేంకటాచలనిగారు పై సీసములోని చతుర్థ పాద ద్వితీ యార్థమును “ప్రభుదోలు రద్దోడి-పరహీతుడితుడు” అని ద్వీపదగా చూపిరి గీతి లోని ప్రథమ ద్వితీయ పాద భాగములనుకల్పి “కట్టించె కనికపొం - పట్టంబు హణ్ణులు” అని సీసపాద పూర్వార్థముగా చూపిరి ²². ద్వీపద సీసాది దేశి ఛందములు అక్షర సమతా నిర్బంధములేని దేశి గణ నిర్మితములగుటచే ఇట్టి విభజన జరిగినది. కానన పాఠ లేఖకులు శిలల మీద గంధరించునపుడు స్థల సౌలభ్యము నాశించుటచే పాదక్రమమున పద్యములు లభించకుండుటవలన ఇట్టి విభజనలకు అవ కాశము ఎక్కువ.

6. సత్యాదిత్యుని మాలెపాడు కాననము : ²³ (క్రి.శ. 725)

స్వస్తిశ్రీ, చోళము, హారాజ, అధారాజ

పరమేశ్వర, విక్రమా, దీత్యశ, క్రికొమర

విక్రమా, దివ్యుల, కొడుకులు, కాశ్యప
 గోత్రుస్తు, శత్యధి, తస్తుశి, ద్వి వెయురే
 నాడైయి, వేవేప, మిన్వికా, మచిపాల
 రేప శమ్మకా, కాశ్యప గోత్ర నికి చ్చిన

ఇందు సేనపాదహార్యార్థములు పరుసగా కలవు.

7. సలజనం పాడు శిలాశాసనం ²⁴ : (క్రి.శ. 850)

పల్లవా దిత్యశ్రీ బాదిరా జాజాఅన్తు
 పశ్యయా రికొడుకు, బాలిరా.
 వినువాన్తు రాజమా నముమూన్తు పట్టాం
 పట్టుకీ త్రలుపచ్చి పశ్యే యారి
 దానంబు నాకిచ్చె దీనిర క్షించిన
 వానికి నడుగడు గశ్య మేధ
 బున పలం బగుదీన్ ల చ్చిన వాని కివికలు
 శ్రీ పశ్యకా తంబులు చ్చినప పబగు

అ.వె. వాచ్చొ దాళ కొడుకు పల్లవ శాజ్యన్త్య

8. జయసింహ పల్లవుని విష్ణుర్ల శాసనము ²⁵ : (క్రి.శ. 633-63)

“హతక పుత్రక ముని యీశ్రీ శిలా విశా
 ల విపుల.....”
 “శ్రీ సలకు ఇరువుట్టి ఆశ్యప పట్టుకురితి
 యీ డిండ్ల.....”

సీనప్పాయ కన్నట్టు అనమగ్ర శాసనమిది.

9. రెండవ మహేంద్రుని బూడిదగడ్డపల్లి శాసనము ²⁶ : (క్రి. శ. 750).

1. శ్రీ మహేన్ద్రన్, మాన, రవి మలు, రాపిడుగు

2. అచ్చెర్లు, గనరివ, రజ ముంస్తు అన్వాన్తు

దన్తియ మంగుతో (చన్) పొడుచి పడియె(న్)

10. రేమయ్య శాసనము :

ప్రక్రంబు పచ్చిన వైర్లారణాసింహు
 శ్రీ పర్వ తంబు వ్ర చ్చిన

11. గుణగ విజయాదిత్యుని కందుకూరు శాసనము : (క్రీ శ. 850)

సీసముగల శాసనములలో ముఖ్యమైనది, సమసీస లక్షణము గల్గినది శాసనము. వేణుగోపాల చెట్టిగారు కనుగొని పరిష్కరించిన ఈ శాసనములో సీసమును క్రి.శే. కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు ప్రథమముగా అవిష్కరించిరి.

ఆంధ్ర పరిరోధక మండలి పంచమ వార్షికోత్సవ అధ్యక్షోపన్యాసమున ఇచ్చిన పాదము. (1924) ²⁷

శ్రీ నిరవద్యుఁడు - సి త్త (శాత) సమష్టా

శ్రీ ప పదప(ర) రాజ్య - సేవితుజ్ఞ

ఖిలుడు నన్మతరిపు - బిలుడు నాహపరాధ

రజ్జ యోగ్యసి ధూస - మజ్జ గణిత

దాన మూన్ముజ్జ (దయానిల) యుద్ధా (ను)

(భజ్జన) సజ్జన - వజ్జ రంగు

.....కోలడి వేని

కైట్టము ల్వాడిచిగుణక నల్ల

తని పక్షపాతి.....

.....

.....

.....విభవ గౌరవేంద్ర.

1వ పాదము పూర్వోత్తరార్ధములందు యతి వేయబడినది. 4 వ పాదమున కూడా యతియే (లభ్యమైనంతవరకు) కలదు. ద్వితీయ, తృతీయ పాదములందు ఉభ యార్ధములందును ప్రాసయతి పాటించబడినది. యతి, ప్రాసయతులు రెండును వాడబడుటచే ఇది సమసీసమగును. సీసములోని ఒక్కొక్క యర్ధమునందు సైతము యతి, ప్రాసయతి భిన్నముగా వాడవచ్చును. కాని ఈ సీసమున ఒక అర్ధమున వాడిన దానినే తర్వాతి అర్ధమున కూడా వాడుట నియమముగా కాంచనగును.

పాదాంత విచ్ఛేద రూపయతి గేయ గుణము. అది ఇందులేదు. ఒక పాదములో నుండి మరొక పాదములోనికి పదము చొప్పుకొని వచ్చినది. పైని చెప్పబడిన గీతిలోని “తని పక్ష...” గణ విభజన గావించినపుడు అది వెలదిగాని తేట

గీతిగాని కావాలను. అంతమందలి విభవ గౌరవేంద్ర అన్నది గణ విభజనబట్టి చూచిన అభివేలదిగైనను, తేటగీతిగైనను రావచ్చును. అరుద్ర తన సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యమున (Vol. I) “కాని” అని తరచుకనుక దీర్ఘమిచ్చినారు. దీనితో (అంతము పలెనే) ఇది అభివేలదిగ లేక తేటగీతిగ (ఏదైనను, గుర్తింప పచ్చును. కాని ఈ సవరణకు మూలము పేర్కొనబడలేదు. ఇంకొక్క అక్షరము లభించినను ఇది యేవద్యమో తెలియవచ్చెడిది.

12. గణ త్రినేత్ర వైదుంబుని వెలిగల్లుశిలాశాసనము²⁸ (క్రి.శ. 8 శతాబ్ది)

1. స్త స్త్యనే, కనమర సజ్జన ణోపల

బ్ధి జయల క్షీనమా విగ్నేతప క్షస్తల
గణ్ణత్రి జేత్రశ్రీ బిర్దుమ్మ మహారాజు

— సీస పూర్వార్థ పాదములివి.

2. రేనెద్దు ఎఱువేస యేళుచు నొటమ్మ
తోటిక య్యంబున ముదుమ దుపున

పోటున మహారాజు చస్తమ నదడని
పధించిన పజిగణి వేల మోబ్బె

కొఱదే సింజంబు ఏళిని జేనికి
నెదరయ్ను గణ్ణత్రి జేత్ర ని

నిక్షయ, సుంకంబు వెళుంగు గుంటితో
డయు ఇట్లు ఈ చిరా దాయ

4 పాదములు పూర్వోత్తరార్థములు లక్షణవంతముగా కుదిరినవి.

13. చాళుక్య భీముని కొరవి శాసనము : (క్రి.శ. 893-922)

శ్రీ నెల్ల దొనయ ఈశుడై చేరొని
నిల్విడి మ నలుకి యంద నేక

14. చాళుక్య భీముని ధర్మవర శాసనము²⁹ : (క్రి.శ. 897)

(శ్రీమత్) పండరం గులనేలు * నల్లరామ నిఘతోడ
నెడతిన బోయల * నడవి సొన్నె

లోహన నందెక్కి * దాహను నొడచిని

వల్లభు కొల్చున * నెల్ల నెలుగ

కన్నరా భూపతి * వెన్నాటిలో జూపె

సంతి వాణ్ణను దేని + మించ ముడిదె

దండై పచ్చిన * దెడ్డెన చోని

దేహాని కాచె భూ * లోక్ మెయిగ

అ.వె. కిరన పురము డహల * నిరతయి దదెనాడు

నచల పురము సొచ్చె * నచలి చుడ్డ

వల్లభుడు గుణక * నల్లయి పచ్చిన

పత్తరంగ చూపె పత్తరంగు

సీన శాసనములలో రెల్ల నిర్దిష్ట లక్షణమును, సంకీర్ణ పారమును కల్గిన విశిష్ట శాసనముది. దీనిలోని మరియొక విశేషము ప్రాసయతి. సీనముయొక్క ప్రతి పాద ఓభయార్థము లందును, పైన వ్రాసిన అటవెలది యుండును. క్రమము తప్పక ప్రాసయతి నిలువబడినది. (ప్రథమ పాదమున “ల డ” లకు ప్రాసయతివేయబడుట శాసనగును.) కందుకూరు శాసన సీనము గునుగు సీనము (పాదోల్లంఘన పద ప్రయోగము) కాగా ఈ సీనము ఏ పాదమున కాపాదము చక్కగా విడిపోయి లయను స్పష్టముగా చూపుచున్నది. దీనితో బాటు ప్రాసయతి కారణమున శాసనమును చదువు చున్నపుడే పాద వ్యవస్థ లేని శాసనలిపిలో తన ప్రతిపత్తిని ఎత్తి చూపు చున్నది.

శాసనస్థములైన ఈ సీనములు కాక ‘ప్రబంధ రత్నావళి’³⁶ యందు దాహరింపబడిన పద్మకవి జినేంద్ర పురాణము, సర్వదేవుని విరాట పర్వ మందును సీనములు శాసనగును. సర్వదేవుని సీనము సమసీనము. జినేంద్ర పురాణ సీనము శ్లేష రచనలో ఒకే సమానమును పునరుక్త మొనర్చుటచే యతి, ప్రాసయతులు కల్గినట్లు గును. కాని కైలిని బట్టి ఇవి ప్రాసీనములు కావన్న అభిప్రాయ మున్నది.

సన్నయకు సమకాలికమైన అగ్రవరాజు సన్నమూరు శిలాశాసనం (క్రి.శ. 1023 ప్రాంతము) ఉత్సాహ 4 పాదముల మీద అటవెలది మొక్క ఒక అర్థమున్నది. ఇది లక్షణమును బట్టి మౌర్యుల సేనము. ఉత్సాహ పద్యమును. ఆ.ప. సగమును వేరుగా వ్రాయబడిన పనులన్నను, ఉత్సాహ అంతిమ పాదములోని పదము, అటవెలది ప్రథమ పాదము లోనికి చొచ్చుకోనిపోయి వాటిని అతికింప వ్రాసినట్లు ధృవపరచుచున్నది.

ఇట్లు దేశీ చృందములలో సేనము పాల్పన్నయ యుగపు కెక్కు శాసనములలో స్పష్ట రూపమున కానవచ్చి, 9వ శరాబ్ది నాటికే తన అస్తిత్వమును స్థిరముగా నిరూపింప జాలియున్నది.

[ఈ] ర గ డ లు

ప్రాచీన శాసనములలో మిక్కిలిగా లభించు దేశీ చృందములలో రగడ ఒకటి. గతి భేదాత్మకములు, మాత్రాసమ మటితములైన ఈ రగడలు అయిబద్ధమైన గేయ భందములగుటచే, జానపద సరయిలకు అభిన్నము లగుటచే అత్యంత ప్రాచీన కాలమునాటి పీని ఉనికిని స్థిరీకరింపవచ్చును.

1. ధనంజయుని కలమక్ల శాసనము ³¹ : (క్రి.శ. 575)

ఎరికల్ ముత్తురాజు ధనంజయు డా

రేనా జ్ఞేజన్ చిటు మూరీ — ఇది మమరగతి రగడ వలె నడచుచున్నది

2. ఎరికల్ ముత్తురాజు శాసనము ³² : (క్రి.శ. 600-625)

శ్రీ ఎరి కల్ముతు రాజుల నడుమ

న్న పటె పారక ఇరుపది యాదీ

ఏనుమ బున్దు రాచమా నంబు - మమరగతి రగడ నడకలున్నవి

3. చోళ మహారాజు ఉరుయూరు శాసనము ⁹³ : (క్రి.శ. 600-)

స్వస్తి శ్రీచోళ మహారాజు

జేళ్లను ఎరిగ త్తగరా జుజ్జీ

చ్చినప న్నాసే బడితిరు వుళపా

అకుఇ చ్చినప న్నాన - దేనికి

మమరగతి రగడ

4. పొట్లదుర్తి - మాలెపాదు శాసనము : (క్రి.శ. 600 - 625)

ఈ శాసనము ప్రథమమున మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారిచే గిడుగు వారి సప్తతి జయంత్యుత్సవ సంచిక 'వ్యాస సంగ్రహము' లో ప్రకటింపబడినది. దీనిని ప్రథమ రగడ పంథమని చేపరబల్లి వెంకట కృష్ణారెడ్డిగారు ద్వీపద గతి రగడ లక్షణము కొంతపరకు గర్భితమై ఉన్నదని ప్రకటించినారు⁴. శ్రీ పేకు మళ్ల కామేశ్వర రావుగారు శాసనమంతా గేయ పద్ధతిలో ఉన్నదని నిరూపించినారు⁵. డా॥ తంగిరాల నారాయణ శాస్త్రిగారు దీనిలో ముఖరగతి రగడ ఉన్నదని విశ్లేషణ చేయగా చేసి చూపినారు⁶.

శ్రీ సో⁵ మహా⁵ జ్యో⁵లన⁵ ఇస్సు⁵ల⁵

అణ పోతు⁵ లురేవణ⁵ చాలుపు⁵ ద్దణచాలు⁵

ఇచ్చిన⁵ న్నాసపెన్నా వెణచె⁵ రేచికిన్⁵ - రేని

చచ్చినవా ట్టపంచ¹⁰ మహాపా⁵ తుక్కుట్ట ట్ట⁵ (న్)

(* ఈ అంకెలు మాత్రం సంఖ్యలు)

- ద్వీరదగతి రగడ

ఇందు ఐదేసి మాత్రం గణములు నాలుగు ప్రతిపాదానికి ఉన్నవని, ప్రథమ, ద్వితీయ పాదాంతములందు అంత్యప్రాస లి, -లు ఉందని, తృతీయ, చతుర్థ పాదములందు అప్రిప్రాస చ్చి-చ్చి ఉన్నదని, శ్రీసో⁵లను సో⁵ అని పలుకవలయునని, అప్పుడు ప్రథమ ద్వితీయ పాదములందు ధైతము అది ప్రాసణ్ణ-ణ ఉండినని పేకుమళ్ల వారు సూచించినారు. ఈ శాసనములో 1, 4, చరకాలలో చివరి గతాలు ఖచ్చితంగా లేవని అందుపల్ల ఇది పూర్తి రగడ లక్షణము అనుకరించని, గేయ పద్ధతిలో రచింపబడిన శాసనమనిరి. దీనినిబట్టి వారు రగడను సంపూర్ణ లక్షణమును పట్టినప్పుడు గేయమని భావించినట్లు తెలియుచున్నది.

స్వస్తి⁴ శ్రీసో⁴ రమహ⁴ రాజు⁴

లేక⁴ న్నిన్నూ⁴ యోలణ⁴ పోతులు⁵

రేవణ⁴ కాలూ⁴ పుద్దణ⁴ కాలూ⁴

ఇచ్చిన⁴ సన్నన⁴ పెన్నా⁴ అరెత్తే⁴

వికదే⁴ చచ్చిన⁴ వాస్తువ⁴ ఇసుహ⁴

పాతకు⁴ స్థకునసి⁴ పై రవు⁴ లకితము⁵

- ముఖరగతి రగడ

(అంకె '4' మాత్రా సంఖ్య)

4 మాత్రం గణములు నాలుగు కల పాదములతో దీనినే ముఖరగతిగా డా. తంగిరాల గారు భావించిరి. వీరే పంచమాత్రకమని గూడ గుర్తించి సీస పూర్వార్థ పాదములుగా చూపిరి. వీరి విశ్లేషణము ఇండుక విచార్యము.

మాత్రా చందములో గల పౌలభ్యము, శాసనము పంచుటలో గల
వై విధ్యము ఇట్టి నిన్న విశ్లేషణములకు అవకాశము కల్పించినది.

5. చోళ మహారాజు ఇందుకూరు శాసనము [క్రీ.శ. 600-625] :

స్వస్తి శ్రీచోళ మహారాజా

శ్లేశ్య నైరిగ బ్రుగరా జుల్లి

చ్చినప న్ననకొ చ్చియపా బరెవ

రృమ్మాక రికెతేన్ బచ్చిన వాన్తువ

ఇచ్చమహా పాతక సంయ్యుక్తాన్తుగు

అసిపై రువలిఖి తంస్వ స్తిశ్రీ

—మధురగతి రగడ

6. చోళ మహారాజు ముతుకూరు శిలాశాసనము (క్రీ.శ. 600) :

రాజమా నంబుదీ నియరివా ఇంబున

జ్జెల్లువు ట్లుగొలుగు దీనికి సక్రంబు

—ద్వీరదగతి రగడకు చేరువై యున్నది.

నిల్విన దత్తియ ఫీమన గొరవల

కిచ్చిన నేలనూ టరువది మరుతుడ్లు

—మధురగతి రగడకు చేరువై యున్నది.

7. రెండవ మహేంద్రుని బూడిద గడ్డపల్లి శాసనము (క్రీ.శ. 750) :

శ్రీ మహేంద్రస్థాన మానవ రవిమా రాపిడుగు

—ద్వీరదగతి

మగడు పురలి యేలువాడు

కాపి చోళ ముత్తరాజు

—తురగ వల్లన రగడ

8. చాళుక్య భీముని కొరవి శాసనము :

చాళుక్య భీమునకు శౌచకం దర్శనకు

వేగీశ్వరునకురుణ మధ్యాన్య యకులతిల

కుండైన కుసుమాయు ధండు గన్నరబిల్లి

హునికిసం ప్రాప్తపై నరసమ ర్దకశ్రీ....

—ద్వీరదగతి రగడవలె నున్నది.

రగడలకుపై శాసనములందే కాక గ్రంథస్థ ఉపయోగమును బట్టి, అనాడు
వాటి ప్రాచుర్యమును ఊహింపవచ్చును.

క్రీ.శ. 9వ శతాబ్ది నాటి సోమచేపూరి “యశస్తిలక చంపువు” లో సమగ్ర లక్షణవంతమయిన రగడ ఉపయోగింపబడినది అది సంస్కృత గ్రంథ మగుట మరియొక విశేషము. సంస్కృతమునందు మాత్రాభేదస్సులలో రగడ లేనందున ఇందుపయోగింపబడిన రగడ అచ్చముగా దేశీయమగు చందమై బహుళ ప్రాచుర్యము నొందిన కారణముగా దేశీయ కవులచే సంస్కృతము నందుపయోగింపబడినదని చెప్పవచ్చును.

వికచ కర్ణోత్పల స్వర్ణ తరణీక్షణం

కేళి తాళ కృణ త్కనక మయ కంకణాః....

ఇరవయ్యేసి మాత్రల $[4 \times 5]$ పాదములతో అంత్య ప్రాసతో ఇది ద్వీరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది.

నన్నయకు సమకాలికమును, క్రీ.శ. 1022 నాటి రాజరాజ నరేంద్రుని పట్టాభిషేక కాలమున దేవనభట్టు రచించిన కోరుమిల్లి శాసనమున రగడ సంస్కృత భాషలో రచితమై కన్పట్టుచున్నది.

పాదసంఖ్య

1. తస్మై సమస్త జనతా విశేష గుణాయ
2. రై సు త్పరిత మహీదేవ దేవ గణాయ
3. విప్రాన్వయాబ్ధి శశిభృత్ ప్రతి చ్చందాయ
4. విద్వజ్జనాధిక్యత విశ్రాంతానందాయ
5. జన్మ ప్రభృతి గీత వేదాంత తత్త్వాయ
6. సన్మనో పసతి వాస్తవ్యాత్మ సత్త్వాయ
7. లంభిత గురుత్వ పరిలారిత చరిత్రాయ
8. నుంభిత మతి స్థగిత జీవ భృగు పుత్రాయ
9. సిద్ధ నిజ నాథ కృత సేవిత మరీషాయ
10. శుద్ధ మతి దూషిత సమస్త జన దోషాయ
11. సంతతారాధిత నిజస్వామి పాదాయ
12. చింతిత మనస్త సుఖదాభూత పాదాయ
13. ఘోష ధూమ వినిర్గతా మిత కలంకాయ
14. ధీమత్ప్రగీత రుచిర స్వనాహంకాయ

15. సకల ముని గూఢ సూత్రాదు
16. తత్ర సంగీత భారద్వాజ గోత్రాయ
17. సస్త్యంతం కృత యాసస్తంభ రోభాయ
18. సప్తాశ్వహుప సద్యౌతాత్మ తను లాభాయ
19. నిత్య జన రోచిత సుసత్య గుణ యత్నాయ
20. సత్యనిలషిత కార్య సంపత్తి సత్తాయ
21. పరమ పురుషార్థ సంపాదన పటిష్ఠాయ
23. పరమేశ్వర స్మరణ పాలన పరిష్కాయ
23. సకలార్థ శాస్త్ర పరినిష్ఠిత విరోధాయ
24. సుకుమార తాధిక సరోజనిభ పాదాయ

ధారా కరేణాగ్ర హరికృత కోరు
మిల్లినామ గ్రామ మిందూ పరాగేణ
దత్తోమాయా చంద్ర తారం హతిష్ఠేత
తస్యానధి వ్యక్తి రేషోచ్యతేఽద్య

పై రగడ ద్వీరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. 5 మాత్రల గణములు నాలుగు కలది ద్వీరదగతి. దివాకర్ల వెంకటాచారాని గారును, నిడుదవోలు వేంకటరావుగారును దీనిని విజయభద్ర రగడ యని పేర్కొనినారు ³⁷. తాని యిది ద్వీరదగతియే.

సంస్కృతమునకు సహజముగా గాని అదిప్రాస ఇందున్నది (1—2; 3—4, 15—16 పాదములందు తప్ప) తెలుగులో అంత్యప్రాస యన్నది, ప్రాస భేదముగా నొక యలంకార ప్రాయముగా లాక్షణికులచే చెప్పబడినదే తప్ప, ఏ పద్య మందైనను నియతముగా [అదిప్రాసపత్ర] పాటించబడదు. ఒక్క రగడ యందు మాత్రము ఇది నియతము. ఈ నియమము ఈ సంస్కృత శాసన రగడయందు ఖచ్చితముగా పాటించబడినది. యతి తెలుగులో పత్ర సదృశాక్షర నిబద్ధమైనను సంస్కృతము నందుపత్ర విచ్ఛేద రూపమైనను అన్ని పాదములందు నియమముగా పాటించబడలేదు. 13, 19, 15 పాదములందు ప్రాసయతి కలదు.

మొత్తము మీద తక్కిన తెలుగు శాసనములలోని రగడలకన్న మిక్కిలిగా సలక్షణమైన రగడయిది. సంస్కృతమునకు సహజముగాకున్నను ఉపయోగింపబడుటచే తవికి దీనిపై గల మక్కువయు, నాడు రగడకు గల ప్రాచుర్యము స్పష్ట

మగుచున్నది. కాని ఇంత స్పష్టమైన ప్రతిపత్తి గల ఈ రగడ ఛందము నన్నయచే ఉపయోగింపబడలేదు. తెలుగులో తొలి ఛందో గ్రంథమగు కవిజనాశ్రయ మందు సైతము రగడకు లక్షణము చెప్పబడలేదు.

(ఉ) అ క్క ర లు

చంద్రగణోప యుక్తములు, కన్నదాండ్రములకు సమానములును, జయ కీర్త్యాది ఛందోః కర్తలచే లక్షణోక్తములును అగు పంచవిధాక్కరలు ప్రాచీన కాలముననే కన్నదాండ్రములందు వాచుకలో నున్నవి. శాసనములందు ఐదు విధముల అక్కరలకు మూడు విధములై నవి మాత్రమే చొరికినవి.

1. ధనంజయని కలమశ్శ శాసనం : (క్రి.శ. 575)

రేవణ కాలుపం పుచెనూడిః (రు) - భ,ర, సగ

అఱికణ డిరిణ్ణ వారుడిరి - సగ, త, రల

2. చోట మహారాజు మమరూరి శిలా శాసనం : (క్రి.శ. 600)

హరి దుద్దణ రవరభు జాసి ప్రచుండ దీన - సల,నల,త,భల,

కరకుల నస్తన కాశ్యప గోత్రకరి - సల,భ,భ,భల.

కాళాన్వ యశ్రీమ చోడమ హారాజులు - త,త,భ,తల

రేనాణ్ణ ఎలువేల నేలశ్రీ మభికిరణ - త,సల,ర,సల,ల.

ఈ శాసనములో పేర్కొనబడిన గణములు గల అక్కర పంచ విధా క్కరలలో ఏదియు లేదు. కాని అఖరున చంద్ర గణము ఉండు పద్ధతి ఒక్క అక్కరలలో తప్ప ఏ ఛందమునందు లేదు. ఇట్టి విచిత్రమైన అక్కరకు వేరుగా ఎక్కడను ప్రయోగములేదు. 3 ఇం.+1 చం. గణముగల ఈ పద్యము 1 సూర్య గణము + 3 ఇంద్ర గణములు + 1 చంద్రగణము ఉండవలసిన మధురాక్కరకు సమీపముగా నున్నదనవచ్చును.

3. యుద్ధ మల్లుని బెజవాడ శాసనము : (క్రి.శ. 898-934)

స్వస్తిన్మ, పాంకుశా, త్యంత, పత్సల, సత్యత్రి, దేత్ర

(భ,ర,హ,భ,త,హ,)

విస్తరణ యుద్ధ, మల్లు, ఇనపద్య, విభాగ కీర్తిన్
 (భ,త,గగ, సల,త,గగ)
 ప్రస్తుత, రాజాశ్ర, యుద్ధ, త్రిభువన, భర నుద్ధ, సకల
 (భ,త,హ,నగ,సల,స)
 పస్తున, మేతుద్ధ, రాజ సర్వి-భూ. పల్లభ, ఇర్తిన్ (భ,త,హ,ర,ద,గగ)
 పరగంగ, దెజవాదం, గొమర, స్వామికి, భక్తుడై, గుడియు,
 (సల,నగ,న,భ,మ,న)
 నిరుపమ, యుతన్య, ధామం, తెత్తింబై, నైగిడిచ్చెన్, మరంబు
 (నల,నల,గగ,తలజ)
 గొరగల్లా, కొరులిన్దు, విడిసి, బిన్దుంబు, గొనియుద్ధ వారు
 (సగ,సల,న,త,సల,హ)
 గరిగాక యబ్బార, జాసి, ప్రచ్చిన, పాపంబు, గొడ్డొ
 (సల,త,హ,భ,త,హ)
 వెలయంగ, నియ్యెట్టు, లస్సి, మలినుకై విడిసిన, చ్చోల,
 (సల,త,హ,నగ,సల,హ)
 గలకాన, పతులును, రాజ, పట్టంబు, గట్టిన, పతియు
 (సల,నల,హ,త,భ,న)
 నలియంద, య్యారల, వెల్వ, టించిన, నక్వమే, ధంబు
 (సగ,భ,హ,భ,ర,హ)
 ఫలంబుపే, టించిన, లింగం, బిజసిన, పాపంబు, దమకు
 (జగ,భ,గగ,నల,త,న)
 జననుత, చేబ్రోల, నుండి, దెజవాద, జాత్రకు, వచ్చి
 (నల,త,హ,సల,భ,హ)

— త్రిణయను, సురుద్దొన్ద, సోడు, పెచ్చక, తివిరిమి, న్నెలప,

(నల,యల,హ,భ,నల,న)

యనసున్ద, నేకొని, విన్దు, ప్రత్యక్ష, బయన్న, నిచ్చ

(నల,భ,హ,త,జ,హ)

గని మల్ల చెల్లిందె, గుడియు, మరంబునుం, గార్తి—కే, యనకు

(నగ,త,న,జగ,ర,న)

రమణతో బెజవాడ, తెల్ల చెడంగును రక్షయుం గాను

(నగ,నల,హ,జల,ర,గగ)

స్వమతాత, మల్లప రాజు వేదెలు, దానుంగ, ట్టిందెం

(నల,భ,హ,భ,త,గగ)

గ్రమంబున, దానికి. కలక విత్తలు, గామొగ, మూడు

(జల,భ,న,త,భ,హ)

నమరంగ. ప్రియచ్చ మల్ల చెల్లిందె, నమితకే, జుండు

(నల,త,గగ,త,నగ,హ)

పై శాసనములో ఐదు మధ్యాక్కరలు లభించినవి. ఇంద్రగణములు రెండును, పై నొక్క సూర్యగణము ఆ పదప రెండు ఇంద్రగణములును పైనొక్క సూర్యగణము మొత్త మారుగణములు మధ్యాక్కర లక్షణము. మొత్తము 20 పాదములలో మధ్యాక్కర లక్షణము 20 చోట్ల పట్టుకున్నది. వానిలో 13 స్థలము లందు (2,4,5,6,7,11,12,16,17,18,20 పాదములలో) సూర్యగణముగా గగ; ఇంద్ర గణముగా నగ. మ గణములు వాడబడినవి. తెలుగులో ఇవి సూర్యగణములు, ఇంద్రగణములుగా గుర్తింపకున్నను, ద్వి గురు, త్రిగురు, ప్రస్తారములతో సూర్యేంద్ర గణములలో ఇవి వచ్చునవే. కాని తెలుగు నాట వీనికి సూర్య, (గగ) ఇంద్ర, (నగ, మ) గణ వ్యవహారములేదు.

కాని కన్నడ గణములు (దేశీయములు) పరిశీలించినపుడు వారు వీటిని కూడా దేశీయ సూర్యేంద్ర (బ్రహ్మ విష్ణు) గణములుగా లెక్కించుట జరిగినది. తెలుగులో ప్రాచీన ఛందో గ్రంథములైన కవిజనాశ్రయ, కావ్యాలంకార చూడామణి

గ్రంథములు పీఠిని పరిహరింపక సూర్యేంద్రగణములుగకే స్వీకరించినవి. వీనికి అక్కరజాతి గణములని ప్రత్యేక సంకేతము నిచ్చినవి. ప్రస్తార క్రమములై తొలి రెండు గణములను పరిహరించి సూర్యేంద్ర గణముల వివరము నిచ్చినవాడు అనంతుడు. అతని కాలము తర్వాత గగ,న, - మార్య గణములుగా; మ, సగ ఇంద్ర గణములుగా ప్యవహరింపబడలేదు. దేవీయ గణ నిర్మాణ పద్ధతిలో అనంతు నకు పూర్వముక విధానము, అనంతునితో అనంతరికుల చాక విధానమును గూర్చి విస్తారముగా 'గణములు' ప్రకరణమున వివరించితిని. ఈ శాసనము ప్రాచీనమే కనుక ఇందలి గణములను గగ, మ, సగ, - అక్కరజాతి గణములుగా స్వీకరించి నప్పుడు పై అక్షణము 13 స్థలములలో సరిపోయినది³⁸.

ఇక మిగిలిన 7 స్థలములలో

మరయు	(2వ పద్యము 2వ పాదములో)	- జ గణం
ఫలంబు పే	(3వ " 4వ ")	- జగ "
సుతుచ్ఛౌడ్డు	(4వ " 2వ ")	- యల "
బయన్న	(4వ " 3వ ")	- జ "
మరయు నుం	(4వ " 4వ ")	- జగ "
దెడంగును	(5వ " 1వ ")	- జల "
గ్రమంబున	(5వ " 3వ ")	- జల "

అన్ని చోట్ల పై అక్కర జాతి గణములను బట్టియు గణము కుదరకున్నది.

దీవాకర్ల వేంకటాపధానిగారు వీనికి ఆధునిక లిపిలో చూచినచో గణ భంగము ఉండదని చూపినారు.

జ	న	జగ	నగ
మరయు - మరయు		ఫలంబు పే - ఫలంబు పే	
యల	సల	జ	త
సుతుచ్ఛౌడ్డు - సుతుచ్ఛౌడ్డు		బయన్న - బై యున్న	
జగ	సల	జల	నల
మరయు నుం - మరయును		దెడంగును - దెడంగును	
జల	నల		
గ్రమంబున - గ్రమంబున			

పై వాటి కన్నింటికి కేవల మొక అనుస్వారము గణ భంగ కారణమగుచున్నది. అది తీసివేసి పఠించిన సరిపోయినది. బిరున్నకు బిరులు ధైయున్న అని ఐకారాంత బికారమే యతికి చక్కగా కుదీరినది.

అనఘుణ్ణు .... ఐయున్న

ఈ మధ్యాక్కర శాసనము యతి విషయమునను ప్రాస విషయమునను తర్వాతి కాలపు వృత్తముల వలె చక్కగా నియమము తప్పక యున్నది. రెండవ పద్యము చివరి పాదములో యతి గరిగాక — ప్రాసంబు అన్నచోట గ — పలకు

సరిపడుట లేదు. గ — అన్నచోట అక్షరము శాసనము నందే స్పష్టముగా లేదు³⁹. బహుశ అది ప కారమే. ఐయుండును అన్ని పాదములందింత స్పష్టముగా (4 గణముల పదప) సదృశాక్షరయతి యుండగా ఆ ఒక్క పాదమున యతి భంగ మేలయగును ? మధ్యాక్కరలో పేరుకు తగినట్లుగా 2 ఇంద్ర + 1 సూర్య + 2 ఇంద్ర + 1 సూర్య గణ వ్యసస్థ గల్గి ఇంత చక్కగా గణములు సమద్విఖండమగు చుండగా యతి మాత్రము 4 గణముల తర్వాత చెప్పబడినది. అనగా యతి కూడా 3 గణముల పదప ఉండినచో చక్కని తూగు కల్గియుండెడిది. నన్నయ కూడా తన భారతమున యతి విషయమున వెజవాడ శాసన పద్ధతినే (పంచమ గణాధ్యక్షురమే యతిగా నిల్పు పద్ధతినే) ఆచరించినాడు. నన్నయకు తర్వాతి లాక్షణికులు (రేచ నాదులు)ను, కవులును (ఎల్లన యొక్కడే) 3 గణముల పదపనే యతి వేసినారు.

4. వెంకయచోడుని దొంగలసాని శాసనము ⁴⁰ : (క్రి. శ. 991)

మహాక్కర — శాసన పంక్తులు 19-23.

హ (సూ)	త (ఇం)	నల (ఇం)	ర (ఇం)	త (ఇం)	నల (ఇం)
వెంక	యాదోష్ట	మహారా	తెంకడా	దిక్కుణ్ణు	కొమరుర
					తల (చం)
					భీముణ్ణు వు (సి)
హ (సూ)	ర (ఇం)	ర (ఇం)	త (ఇం)	ర (ఇం)	నల (ఇం)
ఇల్ల	రాష్ట్రునీ	ధర్మమా	చెందార్క	తారకం	బునువార్తిజ్జీ
					నల (చం)
					లుదునుణ్ణు

1 సూర్యగణము, 5 ఇంద్ర గణములు, 1 చంద్ర గణము పాదమునకు చొన ఉన్నచో మహాక్కర. ఇందు మొదటి పాదమున చంద్రగణ స్థానములో ఒక అక్షరము ఎక్కువగా ఉన్నది. రెండవ పాదము నలపై నొక్క గురువు లేదా లఘువు [నలల/నలగ] ఉండినచో చంద్రగణ మయ్యింది. అనగా మొదటి పాదము యొక్క చంద్ర గణములో ఒక మాత్ర అధికముగా, రెండవ పాదము యొక్క చంద్ర గణములో ఒక మాత్ర తక్కువగా ఉన్నది. యతి ప్రాసలు పాటింపబడ లేదు. యతి 5వ గణాద్యక్షరము ఉండవలయును. పెంక - రెంక 4వ గణాద్యక్షర నియమముగా ప్రాసయతి మించబడినది. కాని ఇది రెండవ పాదమునను కూడా అపృత్యమగుచో నిర్ధారింపబడి యుండెడిది. బహుశా చాద్యచ్ఛిక్షిమే కావచ్చునేమో! దీనిని దివకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు పృత్యగంధి యనినారు. కాని ఇన్ని గణములు రెండు పాదములందు సహనముగా ఖచ్చితముగా సరిపడిన ఈ సద్య కాననమును పృత్య గంధి ప్రాయమనుట కన్న మహాక్కర ఉచ్చేశభ్రాంత్యముగా వ్రాయబడినదే అని భావించుట లెస్స. కాననములోని మెరిలిన భాగమును కూడా మహాక్కరలోనే యున్నది.

హ (సూ)	భ (ఇం)	× (ఇం)	నల (ఇం)	త (ఇం)	ర (ఇం)
వాక్య	వాక్యలు	రససి	జనవాక్య	శబ్దబ్ధిన్	తంబునం
					సగల (చం)
					గల లింగంబు
న	నల	నల	నగ	×	నగ
లనర	సినవాక్య	పురముర్కు	న్నగల	బ్ధి ఇస్తనం	బుగలవా
					సలల 41
					రుఇసాసణ

రెండవ పాదమున 5వ గణము తప్ప తక్కిన దంతయు లక్షాపంతముగనే యున్నది. 1వ, 3 గణములో కాననము అసంపూర్ణము. దీని బట్టి ఇది మహాక్కరే యని నిర్ధారింపవచ్చును.

(డి) కందము :

ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములలో కందశాసనములు తక్కువగా కన్పట్టుచున్నవి. తక్కిన దేశీ చందములవలెనే దీనిని సంస్కృత భాషా శాసనములలో దేశీ కవులు వ్రాసినారు. ఇందులకు ఆరుండాక తామ్రశాసనము ఉదాహరించవచ్చును.

1. సత్యాదిత్యుని మాలెపాడు శాసనము ⁴² : (క్రీ. శ. 725)

వేగు శ్లవులే నెలుపుకు
వేవా స్థూలకు నిల్విన పు, ఇయంబు
దీనికి పక్రంబు పచ్చు
వాస్తువు త్రవధ, త్రీవధ, గో, వధవ (ఐ)

డా॥ తంగిరాల నారాయణరాష్ట్రగారు దీనిని కందముగా చూసినారు. కాని దీనిని కందమునుటకు సమపాదములలో ఒక గణము తగ్గుచున్నది. సమ పాదాంత

‘U’

పర్వములు దీర్ఘములుగా భావించవలయును. ప (ఐ) గురువు కాదగును. కాని పద్యాంత పర్వము తర్వాతి పర్వముగు నందు యక్షములో పొసగదు. సమపాదములందు గణవిభజన మిట్లు చేసిన ఇది లర్యగా చక్కగా కురుచుకొనును.

	4	5	6	7	8
(2) పా.	వేవా,	స్థూలకు,	ని.	ల్విన, పు	ఇయంబు
	—		—		

	4	5	6	7	8
(4) పా.	వాస్తువు,	త్రవధ.	త్రీ,	వధగో,	వధవ

6వ గణము ఏకాక్షరముగా నిల్చుట ఆర్యలక్షణము, అది లఘువే కావలయును. 4వ పాదమున (త్రీ) గురువైనది. షష్ఠ గణ స్థానమున ఏకాక్షరమును నిల్పి ఉభయార్థములందు వ్రాయుట ఆర్యాభేదముగు ముఖ చపలార్యలో కాన నగును. ఆర్యకు కందమునకు గణ నిర్మాణము పాద వ్యవస్థలో పోలికలు ఎక్కువగా కలవు. జన్య జనక భావమును కూడా ఊహింపబడినది. కందము నుండి ఆర్యయ, ఆర్యనుండి కందమా అన్న విషయములలో భేదాభిప్రాయములు కలవు. అవి కందము అన్న విభాగము క్రింద చర్చింపబడును.

పై పద్యమున ‘వే — పి’, ‘వా — ప’ యితి కూడా కలసినది.

2. చైరవకౌండ చిరాశాననము⁴³ : (క్రి. శ. 6, 7 శతాబ్దాల నడుమ)

స్త్రీలు వాచున వా, రి పక్కభ, రి బుచ్చి...యా

చెలలి, ముని పో, రి తీరె విశ్వామిత్రకున్

దీని గణనము రెండవ చిర్ర పాదము [5 గణములు గలదాని] పరె కన్నట్టు చున్నది. రెండవ పాదము హ్రస్విగా కందమే. ఇక్కడ గణము 5 గణముగా [నల, జల్లో వీడో ఒకటని లక్షణము] నిరూపించి. యతి చక్కగా పె - వి [స్త్రీ - డ] సప్తమ గణాద్యక్షరములకు కుడిచిసది.

3. జనపల్లభుని కుర్కూల శాననము⁴⁴ : (క్రి. శ. 945)

కరింనగర్ జిల్లాలో లభించిన ఈ శాననము విలక్షణమైనది. దీని విలక్షణతకు కారణము దీనికి ముందు తెలుగులో నమగ్రకంద శాననములు లభింప కుండుటయే. దేవొక కారణము కన్నడ అధికవి పంపని విషయమై వేములవాడ చాచిక్కరాజు ఇమ్మడి (2a) ఆరికెనఁ జేసిన వాన విషయము. ఇంపని తమ్ముడు జనపల్లభుని వేయించిన ఇందు కంద పద్యములు కన్నచాంఛ భాషలలో రెంటి యందును గలవు. కన్నచాంఛ భాషా సమైక్యతకు, ఛందో చుర్యత్వమునకు ఈ శాననము చక్కని సాక్ష్యము. ఇది నన్నయరు 100 సం॥ ముందు శాననము. దీనిలో 3 నమగ్ర లక్షణము గల కందములున్నవి.

1) భన భవ నంబు తెచ్చించుచు

భన హైజర్వేయు చున్కి భనమునులకున

ర్తిన యన్నదానం దివుటం

భన పల్లభు దోలంగలచె భన భర్తవరుల్

2) పినకట సరివెల్లుడు మని

భనపల్లభు నెట్లుచెచ్చు భతక నిన ననుం

మను జల్లలిరే ఛాత్రం

నిని తిచ్చిదు ననియ పృత్త వివాధ కపింద్రుల్

3) ఒక్కొక్క గుణంను కల్గుదు
 కొక్కొక్కగా కొక్కలక్క లేవెప్పరికిం
 లెక్కంప నొక్కలక్కకు
 మిక్కిలి గుణ పక్షపాత గుణమణి గుణంబుల్

[భవనంను - భవనమని, మనుజులలరె - మనుజులుగలరే అని చదవవలెను]

4. చెక్కల్లు శాసనం (చాళుక్య త్రిభువన మల్లదేవుని కాలం) నన్నయకు
 సమకాలికం [క్రి. శ. 1000కి కొంచెము తర్వాత] :

కుల తిలకుం డంద్రు నన్నుం
 గుల జనులని పేడగొంటి కుల తిలకము నా
 వెలయంగ ప్రక్కంగరంను
 ... ముడినాగార మొత్తెనతి ఛార్మికుండై

5. బాదప మహారాజు ఆరుంబాక తామ్రశాసనము ⁴⁵ :

[క్రి. శ. 927-933]

ఈ శాసనమందలి కంద పద్యము సంస్కృత భాషలో గలదు. సంస్కృతము నందలి ఆర్యయేమోనని భావింప నక్కర 'ఓం' నా సంహార చర్యుత్రా గణములు 8 తో, తెలుగు భాషాసహజమైన హ్రస్వతో వ్రాయబడినదీ కందము.

ధవళ గుఱ్ఱో ధవళ యశో

—

ధవళిత దిగ్విండలోప — దమితారాతి :

—

భవ భర్తా భవ కరుణో

—

ద్భవ భవ ధోగాన్విరోవి భాతిసు కీర్తిః

—

ఇది అచ్చముగా తెలుగు కందమే యనుటకు మరియొక ఆధారమున్నది. సంస్కృతము నందు పాదాంతయతి తప్పనిసరి. పాదాంతములోని పదము మరియొక (తర్వాతి) పాదములోనికి చొరదు. తెలుగులో ఈ నియమము లేదు. దీనిని బట్టి పై కందములో 3 వ పాదములోని ఉద్భవ శబ్దము యొక్క 'ఉ' 4 వ పాదములోని "ద్భవ" తో ముడి వేయబడినది. కాన ఇది నిస్సంశయముగా తెలుగు కందమే. యతి నైతము సంస్కృతములో లేని సదృశాక్షరయతి (తెలుగుయతి) వేయబడినది.

అటవెలది - తేటగీతి

అటవెలది తేటగీతి పద్యములు వ్యస్తముగను, సీసమునకు అనుబంధముగను వాడుబడుట శాసనములలో కాననగును. ఇంత ప్రాచీన కాలము నందు సైతము వ్యస్తముగా వాడుబడుటను బట్టి పీనిని సీసము కింద అనుబంధముగా వాడుబడుపద్ధతితో బాటు ప్రత్యేకమైన అస్త్యమును కల్గియున్నదని చెప్పవచ్చును.

(1) చోళమహారాజు కోసినేపల్లి శిలా శాసనము : (క్రి.శ.600)

ఈ శాసనముందు తేటగీతి సీసమునకనుబంధమై నిలిచినది. సీసశాసనములలో దీని పాదము ఇప్పటికినది. యది దీని యందు నియతముగాలేదు. 1వ పాదమున యది, 4వ పాదమున ప్రాసయతి కలపు.

(2) విక్రమాదిత్య చోళ మహారాజు నల్లచెరువుపల్లె శాసనం: (క్రి.శ.700)

అటవెలది - మూడు అర్థ భాగములున్నవి. ఇవి వ్యస్తప్రయోగములు

I.	ఏళ, ఈ (సై)ద్రి, వాడి, ఎరిగల్లు, ముతురాజు	ఒక అర్థము
	సీళ కల్గి ఖాన్లు, వీళ, చోళ	

[3 సూర్య గణములు + 2 ఇంద్రగణములు 1 పాదము, 5. సూర్య గణము 2 వ పాదము ప్రాసిన అటవెలది నగము పద్యమైనట్లు లక్షణము.]

II	మంత్రి (ఇచ్చి), పొట్టి, యారు, ఉజ్జేలు, ఉజ్జయిన్	రెండవ అర్థము
	ఇచ్చి, పన్న, వీస, గంజి, పాట	

III.	టచ్చు, వాడి, పల్వ రాచస్త్రీ, ఆదిత్య	మూడవ అర్థము
	దార, చాసి, లేపు, పఠిం సవస్థ	

IV. అను, దాప, సిద్ధి, మిచెనా, తొచ్చె, -అటవెలది సమపాదము
(5సూ. గణములే)

ఒకటి, మూడు అర్థములందు ఉభయ పాదములందు యతి చక్కగా (చతుర్థ గణాద్యక్షరము) అమరినది.

(3) రెండవ మహేంద్రుని బూదినగడ్డపల్లి శాసనము : (క్రి.శ.750)

అటవెలది విడిగా ప్రయోగింపబడినది.

శ్రీమహేంద్ర (౩) మాన రవిమాటు రాసిద్ధు

మగస్టు పుదలి వీశు వాస్తు ముత్తు

రాణి అచ్చ రుగ్గను ఆరివర జముస్టు అ

న్వాస్టు మంగు రోలు న్నొదుప పడియె

ఒకటి రెండు మాత్రలధికమైనను అటవెలది లక్షణము చక్కగా నరిపియినది.
1-4పాదములందు యతి కుపరిసరము.

(14) పెద్ద ముడియం శివాలయ శాసనము⁴⁹ :- [క్రి.శ 8 వ శ]

తేటగీతి :- చేప స్వంబులం చముగొన్న వాడు వార

దాసి పొచ్చిన పాపంబు గొన్నవాడు యతి పాటింప బడలేడు.

(5) నలజనంపాడు శిలాశాసనం⁵⁰ : [క్రి.శ. 850]

అటవెలది :- వాచ్చొచ్చాళ, కొడుకు, పల్లవా, వాజ్యకాన్య లికిత (మె)

(6) గుణగ విజయాదిత్యుని కందుకూరు శిలాశాసనము : (క్రి.శ. 850)

ఇందరి ఎత్తగీతి (సీసము మీదిది) అటవెలదియో తేటగీతియో చెప్పరాకుండా వున్నది. శాసనములో ఎత్తగీతి భాగము మిక్కిలిగా లుప్తమై పోయినది. ఇది ఈ సరళి యీయబడినది.

(7) సోరమడి కయ్యపు ముదివేడు శిలాశాసనము⁵¹ : [క్రి.శ. 825]

అటవెలది :- స్వస్తి శ్రీక, లలిపది, జముస్టువా, రిమగస్టు

(౮) వాణి క భరు, మనస్టు, వారి, చేత

పట్టి(ం), కట్టి, బిసిన, వాస్టు శ్రీ, ఏకుళ, కాల

నిల్వెడె, సొర, మాడి, కయ్య, మునవో ...

లేదా 4 పా మాడి, కయ్య, మునను, దొడిచి, పదిమె యతి నరిపడినది.

8. చాచుక్క పిముని ధర్మవర శాసనము : (క్రి.శ. 897)

సేనము మీద అటవెలది

ఈ అటవెలది పద్యము సంకీర్ణ లక్షణముతోను, విశేషముగా ప్రాస యరి రోను గల పద్యము, పద్యపాఠము ఈ పరకే యాయబడినది.

9. అగ్గిపరాజు నన్నమూరు శాసనము⁵² : (క్రి.శ. 1023)

ఒక ఉత్సాహ పద్యమును, అమీద అటవెలది కలదు.

చిగిపు రవర మే (శ్లో) ర వాడ వోలె గజ్జబ

లికుల ఆర్థ సగము నజ్జే యును....

ఉత్సాహమీద అ.వె/కే గీ. వ్రాసిన విషయ సేనమని పిలువబడును. ప్రాజ్ఞున్నయ యుగములో తేటగీతులకన్న అటవెలదులే ఎక్కువగా ప్రచారములో నున్నట్లు పై శాసనముల వలన స్పష్టమగును.

సేనము మీద అటవెలదియీ తేటగీతియీ? నీది ఎక్కువగా ప్రచారములో నున్నదను విషయమున నిడుదలలు వెంకటాపుగారు నన్నయకు పూర్వము సేన ముల మీద అటవెలదులు, మాత్రమే వ్రాసెడివారని⁵³. చివాకర్ల వెంకటాపధాని గారు దీనిని నమస్కరించుటకు ధర్మవర శాసనములో అటవెలది ఉంచుటను, నన్నయ నంతరము సమీప కాలిక శాసనమగు పోమిద్దేవి శాసనములో అటవెలదులే ఉండుటను సూచించిరి. కందుకూరు శాసనములో సేనముమీద గుం గీతి తెలియ వచ్చుటలేదు. పద్యకవి సర్వదేవుల సేన పద్యములలో తేటగీతులున్నను పై సిద్ధాంతమువలన పీనిని నన్నయకు పూర్వము వ్రాయబడిన వసుదలో సంవేదము వెలిబుచ్చిరి. కాని చోట మహారాజు కొనిసివర్తి శిలాశాసనములో తేటగీతి కూడ కానవచ్చుటను బట్టి నన్నయకు పూర్వమే తేటగీతులు నైతము క్వాచితక్రమముగా వాడబడుచుండెనని చెప్ప వచ్చును.

(ఋ) ఉ త్సా హ ము :

ఉత్సాహ పృథ్విమని పిలువబడునన్న ఈ దేవళందము, దేశిగణ నిర్మిత మైనను, పాద వ్యవస్థలో సంస్కృత పృథ్వి సంప్రదాయము ననుసరించినది.

1. నలకనంపాడు శాసనము⁵⁴ (క్రి.శ. 850) :

స్వస్తి, భగవ, దహత, పరమ, భట్ట, అర, కన్య, పా
దాను, ధ్యత, పరమ, మాహ, ఈశ్వ, రపర, మేళ, రా
భట్టార, మహేశ్వర, పదములు, సంధి విడదీయబడినది.

2. అగ్గిపరాజు సన్నమూరు శాసనము⁵⁵ (క్రి.శ. 1023) :

స్వస్తి, సకళ, జగత్రయాధి,
సన్నితసుర, అసుర, ఆ
ధీశ, పరమ, ఈశ్వర, ప్రతి,
హరి, క్రితమ, హరి, ఓ
క్షలో, చ్చప, కృష్ణ, భృజవి
రాణ, తపమి, రాచ, రా
పటహ, హృషణ, వృషభ, లాఙ్గా
సన్నప గిరి, నాథ ప

[పైన ఆటవెలది 2 పాదములు కలవు. ఇవి వెనుక వేడిలో చూపబడినవి.]

ఒకటి కెండు చోట్ల ఒకటి అర మాత్ర హెచ్చు తగ్గునైనను, ఉత్సాహ
లక్షణము చక్కగా ఉన్నది. ఉత్సాహ మీద వ్రాయబడిన ఆటవెలది విడిగాకాక
ఉత్సాహతో కలిపియే [అనగా ఉత్సాహ చతుర్థ పాదమందలి చివరి పదము ఆట
వెలదిలో కూడ కర్పిపోయినది] వ్రాయబడుటచే ఇది లాక్షణికులు చెప్పిన విషయ సేన
మగుచున్నది. యతి సేనమునందు పల్లె అర్థమున కొకమారు 2 గణముల మీద
చేయబడినది.

ఈ శాసనము సన్నయకు సమకాలిక మగుటచే సన్నయ భారతభాగమున
4 ఉత్సాహాలు వాడుటచే ఇది అమూల్యమునదిగా గణించబడలేదు.

ఇట్లు ప్రాజ్ఞన్నయ యుగములో తెలుగుభాష ఉనికిని స్థిరపరచగల్గు నాటి
నుండి సన్నయ పరక గల [4 శతాబ్దాల కాలములోని] శాసనములు [లిఖిత సాహిత్యము] చేత
చందములు అధికముగా ప్రచారములో నున్నట్లు ధృవపరచ జాలి
యున్నవి. సంస్కృత⁵⁶, కన్నడ⁵⁷, రచయితలు లాక్షణికులు ప్రాసానాంధ్రకవులు⁵⁸
దేశీ చందములను ప్రయోగించుటయో లాక్షణీకరించుటయో గావించి స్థిరపరచి
యున్నారు. గుణగాంధీయమో, వాంఛిమూర్ చందమో, కవిజనాశ్రయమని గురువయిన
వాదాంధ్ర చూడామణి చందమో గనుక లిఖించినట్లుయిన వీనిని గూర్చి మరింత సమ
గ్రముగా తెలిసియుండ గలెడిది.

అ ఘ స్సూ చి క లు

1. A Common literary and prosodial tradition in south Indian languages P. 11. Korada Rama Krishnayya
2. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము - డా॥డి. వేం. ఆ. పు. 346, 57
3. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము - సం. 1 పు. 74
4. భారతి, 1967, జూన్
5. 'తెలుగు కవిత్వము ఎప్పటిది' - భారతి-జనవరి, 1962
6. " " " పు. 87-89
7. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము - పు. 354
8. శ్రీ వేంకటేశ్వర చా. Vol. 5 No. 2 P. 41
9. S.I.I. X - 598 ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము పు. 355
10. దీని కాలనిర్ణయము - బూదరాజు రాధాకృష్ణ ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములు పు. 65
11. శాసన పాలము "తెలుగు శాసనములు" G. పరబ్రహ్మశాస్త్రి పు. 53
12. 'తెలుగునందలి వృత్త గంధి పద్యములు' - దివాకర్ల అం.సా.ప. పత్రిక సం. 44, సం. 4
13. S.I.I. Vol. 2 No. 731 - వెజవాడ శాసనముతో పీని చేకిని. అన్న పచన భాగము ద్విపదగా గుర్తింపబడినది. ఇది యాదృచ్ఛికమే.
14. నన్నెచోడుని కవిత్వము - డా॥ ఆమరేశం రాజేశ్వరశర్మ
15. కొడిచెన శాసనము (శక సం. 1064) శా.ప.మం. ప్రథమ భా. 17
" " (" 1069) " " 22
" " (" 1070) " " 23
వెజవాడ " (" 1072) " " 29
పాలకొల్లు " (" 1091) " ద్వీతీ. భా. 7
16. ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములు - డా॥ బూదరాజు రాధాకృష్ణ (అంప్రసాల) పు. 4
17. " " " పు. 2
18. " " " పు. 6

19. S.I.I. Vol. X No. 594
  20. " " No. 598
  21. డా॥ తంగిరాల సూర్యనారాయణదాస్ త్రిగారి "ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగపు శాసన చందస్సులు."
  22. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము పు. 355
  23. Epi - Indica Vol. XI P. 343
  24. " " " XXVII P. 203 (బూ.రా.ప్రా.శా. P 61, 62)
  25. S.I.I. VI Vol. No. 584 - (బూ.రా.ప్రా.శా. P. 11)
  26. Ep. Ind Vol. XXVII P. 246
  27. తెలుగు కవుల చరిత్ర - నిడుద-నోలు వెంకటరావు P. 31, 32 పై గీతి పాఠము డా. దివాకర్ల వారి ప్రాజ్ఞాన్నయయుగము పు. 339
  28. Epi - Col. No. 314 - 19, 22
  29. బూద.రా.కృ. ప్రాచీ-శాస. పు. 69.70
  30. వేమూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పరిష్కరణ
  31. Epi Indica Vol 27 P. 225
  32. డా॥ బూ.రా. ప్రా.శా. పు. 4
  33. Ep. In. Vol. 27 P. 227
  34. 'పరిరోధన' ప్రథమ సంచిక
  35. " సం. 1 సం. 4 (1954)
  36. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగపు శాసన చందస్సులు పు. 297
  37. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము పు. 318
తెలుగుకవుల చరిత్ర పు. 111
  38. ద్వీపదగణములు సంపత్కుమార భారతి జూన్ 1963 సం. 40 సం.
  39. ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములు-బూ.రా.కృ. సం. 6 P. 19 పు. 73
  40. " " పు. 92
- బ్రిటింగ్ రజిస్ట్రేషన్ సంచిక ముట్లూరి వేంకటరామయ్య పు. 362, 63

41. ప్రాచీ. శా. - బా.రా.కృ. పు. 93
42. " " పు. 34
43. Ep. coll No. 262 - 1922
44. కరీంనగర్ శాసనములు - అర్కివలహుజీ, మ్యూజియమ్స్ విభాగ ప్రచురణ
45. ఆంధ్ర పత్రిక సంపత్సహాది సం. సంపుటి I2, 1921 - సంపా, లక్ష్మణరావు
46. E.I. vol. X No 598
47. E.I. vol. XXVII P 239
48. Ep.I. vol XXVII P 246
49. S I I. X No 611, - బా.రా.కృ. - ప్రా.శా. P 46
50. Ep. In. vol. XXVII " " పు. 63
51. ప్రా. ఆం.శా. - బా.రా.కృ. P 53
52. " " పు. 102
53. తెలుగు కవుల చరిత్ర - నిడువచోలు పు. 126
54. ప్రా. ఆం. శా. - బా.రా.కృ. పు. 61, 62
55. " " పు. 102, 103
56. సోమదేవసూరి, దేతనభట్టు మున్నగువారు
57. నాగపర్వ, జయకీర్తి మున్నగువారు
58. సర్వదేవ, పద్మకవ్యాదులు.

తెలుగులో దేశీ చచ్చందస్సు ప్రారంభ వికాస దశలు

వి కా స ద శ
[రెండవభాగము]

దేశీ చృందస్సుల వికాసదశ

ఇంతవరకు ఛందోఽవిచ్ఛావము, దేశీయమైన ఛందోఽంగములను మొదట ప్రారంభదశలో ప్రస్తావించిననై నది అంతేగాక సన్నయతో ప్రారంభమైన కావ్య వాఙ్మయమునకు ముందుగల శాసన వాఙ్మయము, అలిఖిత శాసనద గేయ వాఙ్మయము నందలి దేశీచృందస్సులను, సోదర ద్రావిడ భాషా విషయకమైన అధారములతో సహా పరిశీలించుట జరిగినది. తగినన్ని అధారముల లభింపకున్నను పీలైనంతలో దేశీ చృందస్సులు ప్రారంభ స్థితియు స్థిరపరుపబడినది.

సన్నయ నాటినుండి తెలుగునకు కావ్యవాఙ్మయము లభించుటచేతను, వివిధ కావ్యకవులతోఁబాటు ఛందోలాక్షటికుల లక్షణ గ్రంథములు లభించుటచేతను, నాటి నుండి, అచునిక యుగముపరకుగల కావ్యలాక్షటిక గ్రంథము లాధారముగా దేశీ చృందములైన కంఠాదుల గాత్రాక్షరముల క్రమవికాసమును ఇచ్చుటనుండి “వికాస దశగా” పరిశీలించుట జరుగుచున్నది.

దేశీ చృందస్సుల విచ్ఛావం పరిత్రకి నేపథ్యము, కావ్యప్రయోగ విశేషములు, లాక్షటికుల లక్షణ భిన్నాభిన్నత్వముల, సోదర ద్రావిడ భాషా సామ్య వైషమ్యములు, అనుప్రాసాద్యలంకరణములతో ఉద్భవించిన భేదప్రభేదములను, కాలక్రమానుగతమైన అధారములతో చర్చించుట జరుగుచున్నది.

జొ తు లు

1. కం ద ము

అధ్యాయము - 4

1. కందము

దేశీయ చృందములలో కందము అతి విలక్షణమైన ఛందము. పాదములు సమ దీర్ఘత్వము లేనిది. అర్థసమ లక్షణము కల్గియున్నది. తక్కిన దేశీ పద్యముల గణములు (సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములు) కాక విలక్షణమైన మాత్రా సమక గణములు మాత్రము ఉపయోగముగా కలది. గణముల ఉపయోగములో స్వేచ్ఛ కల్గి, తిరిగి నిషేధ గణములు కలది తెలుగులో ఇచొక్కటియే. యతి సరిపాదములకు మాత్రము పరిమితము పాదాంత దైర్ఘ్యము, తక్కిన తెలుగు పద్యములకు వలె ప్రాసనియతి, సంస్కృత ప్రాకృత భాషలలో నదృశ్య రూపస్థితి కల్గియున్నది. కవుల ఉపయోగములో తక్కిన పద్యములన్ని ఒక్క ఎత్తు. ఒక్క కందము ఒక్కఎత్తు. ఎన్ని ఛందములున్నను కందము రాసినవాడే తెలుగులో ఛందోమర్మజ్ఞుడైన కవి. ఇన్ని విలక్షణములు తక్కిన ఏ దేశీ చృందమునకు లేవు.

మాత్రాసమక గణ నిర్మితమైన ఛందము తెలుగులో ప్రచురమైనది వేరొక్కటి లేకపోవుటచే ఈ ఛందమునకు ప్రాకృతమో సంస్కృతమో మూలమని పలువురు అభిప్రాయపడినారు. చాపది మాత్రాసమకగణ (చతుర్మాత్రాగణ) నిర్మితమే ఐనను ఇది తెలుగులో ఉపయోగములో లేదు. తెలుగులో లాక్షణికులు ఒక్క మాత్ర లఘు వవి, ద్విమాత్రికము గురువని ఆ మాత్రా గణన ప్రకారమును చెప్పట ఇతర ఛందములకు దేనికిని పట్టనిది, ఒక్క కందమునకు మాత్రమే ఉపయోగము. ఒక్క చతుర్మాత్రా గణమునకు ఐదులు వేరొక్కటి వేసికొనుటకు ప్రతి అర్థభాగమునకు 32 మాత్రలందుటకు లాక్షణికులు చేసిన నియమమిది.

ప్రాకృతమున గాథ, సంస్కృతమున అర్య మాత్రికా సమ గణ చృందములు. వీనిలో ఒకానొక భేదము తెలుగులో కందమునకు సమానము. గాథా ఛందము గాహూ గాథా, విగాథా, ఉద్గాథా, గాధీనీ. సింహినీ, ఖంద ఆ అన్న భేదములు కల్గియున్నది. వానిలో ఖంద ఆ భేదము తెలుగు కందము ఒక్కటే. తక్కిన అన్ని గాథలు 64 మాత్రల సంపూర్ణ అష్టగణ నిర్మితములు కావు.¹ ఇట్లే అర్యా ఛందము నందు సైతము పథ్యా విపులా, చవలా, ముఖవలలా, జఘన చవలా, అర్యగీతి అన్న భేదములలో అర్యాగీతి ఒక్కటియే 64 మాత్రలతో కందమునకు సరి పోవును.²

సత్తగణాదీహంతా

జోజలహూభట్టదేహ జోనినమే

తహగాహే విఅ అద్దే

భట్టం లహూ అం వి ఆదేహ (1-56 ప్రాకృ. పైం.)

చ ఉమత్తా అట్టగణా

పుష్కదే ఉత్తరద్దహోఇ సమరూ అ

సా ఖండఆ వి ఆణహ

పింగల పభదేఇ ముద్ది బహసలభే ఆ (1-73)

షష్ఠగణం నల, జలలో ఏదో ఒకటి, విషమ గణములలో జగణ నిషేధము. పూర్వార్థములు కి చతుర్మాత్రా గణముల, ఉత్తరార్థము పూర్వార్థమువంటిదే ఐనపుడు అది గాథా భేదమగు 'ఖండ ఆ' అగును.

లస్యముద్రాః గణాః

గౌగంత మధ్యాదిః స్తశ్చ

స్వరా అర్థం చార్థార్థం

అత్రాయక్ నట్

షష్టోత్

స్టైవా

అర్థేవసుగణ అర్థా గీతిః ఆర్యగీతికి పింగళముని లక్షణము

ప్రాకృతమున గల గాథకు మిక్కిలి ప్రాచుర్య ముండుటయు, సంస్కృతమునందు అర్యకు అంత ప్రచారము లేకుండుట వలన ప్రాకృతము, సంస్కృత, దేశ్య చృందములకు మూలమని పలువురు అభిప్రాయపడిరి. గిడుగు సీతాపతిగారు¹, కోరాడ రామక్రిష్ణయ్యగారు², గడి సూరం రామకృష్ణశర్మగారు³, పేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారు⁴ మున్నగువారు కందమునకు ప్రాకృత 'ఖండ ఆ' మూలమని భావించినారు. రావూరి దొరస్వామిశర్మగారు మాత్రము "సంస్కృతములోని అర్థాగీతియే మన తెనుగు కందమగును" అనియు "కందమునకు గీత్కార్య మూలకము. గీత్కార్యకు ప్రాకృత పైంగళమున 'ఖండ ఆ' అను పేరు గలదు. దీనినే స్కంధకమని సంస్కృతీకరించిరి" అని ప్రాకృతమునుండి సంస్కృతమునకు పోయిన ఈ

చందమే తెలుగులో కందమైనదని నావించినాడు. ఇట్లు తెలుగులోని కందమునకు ప్రాకృత 'ఁంద ఆ' మూలమని నలుపుచు నావించుటకు కారణములు పెక్కులు కలవు.

- 1) స్కంధ- 'ఁంద ఆ' శబ్దమున, తెలుగు 'కందము'నకు మూలమనదగి యున్నది.
- 2) ప్రాకృతములో మాత్రా చందములు పెక్కు కలవు. తెలుగులో మాత్రా చందములు అత్యంత స్వల్పము. ఇక్కడి సూర్యేంద్ర చంద్రగణ వ్యవస్థ ప్రత్యేకమై మాత్రా చందములకన్న విలక్షణమైనది.
- 3) తెలుగులో కందమొక్కటే వదబడగా ప్రాకృతములో గాఢా ఏడు భేదములై అందులోపి 'ఁంద ఆ' తిరిగి 27 (28 అని మరొక అభిప్రాయము) భేదములు కలియున్నది.⁹
- 4) కన్నడాంధ్ర వాచా అభివృద్ధికి తోడ్పడి, అంతకు పూర్వము ప్రాంతీయ వ్యవహారములో నున్న వాడ ప్రాకృతము.
- 5) గాఢా అత్యంత ప్రాచీనమైన చందము. భరతుని నాటికే ప్రచారములో నున్నది. అతడు నాట్య శాస్త్రములోకిని నివరము రిప్పినాడు.¹⁰
- 6) పాదములకు (ఒక పాదమునకు 3 గాములు, మరొక్క పాదమునకు 5 గాములు) అనను దైర్ఘ్యత తెలుగులో మేరొక్క చందమునకు లేదు.
- 7) గణ నిర్దేశన వైలక్షణ్యము. 6వ స్థానమున ప్రత్యేక నియమము చేసి స్థానము లలో జగణ నిషేధము. ఇట్టి నియమము ఏ ఇతర దేశీ చందములందు లేదు.

దేశీయ భాషలలో నుండియే కందము ప్రాకృత సంస్కృతములలోనికి వెళ్ళి ఉండునని అభిప్రాయము కూడా ఉన్నది. "నేటి భాషా శాస్త్రవేత్తలు తెలుగు కందమే స్కందకమను పేరుతో ప్రాకృతముని ప్రవేశించి, సంస్కృతమున గీతి భేదమై రావించినదంటారు." అని రాఘారి చొరస్వామిశర్మగారు వ్రాసిరి.¹¹ నాగవర్మ చందోఽంబుడిని పరిష్కరించిన కిష్టేర్ పండితుడును ప్రాంతీయ భాషా చందమైన కందమే దేశ భాషల మూలమున ప్రాకృతమున పోయినదనిరి. అయిత్ర "ఇది తెలుగు వాళ్ళ దగ్గరినుంచి ప్రాకృతంలోకి, ప్రాకృతంలో నుండి సంస్కృతానికి వెళ్ళింది" అని చెప్పినాడు.¹² కాని వారెట్టి ఆధారములు చూపలేదు. కాని దేశీ భాషలలో నుండే కందము ప్రాకృతములోనికి పోయినదనుటకన్న అచ్చుట నుండియే ఇచ్చటకు వచ్చిన దనుట లెప్పు. ఎందుకా తెలుగు కన్నడములు ఓనికికి ఆధారము లభించి ప్రాచీన కాలముననే గాఢా చందమునకు భరతుల లాక్షణికరణము హరి శాతవాహనాదుల కావ్యోపయోగము కన్పట్టుచున్నది గదా !

కంద భేదములు

గాధకు ప్రాకృతములోని ఏడు భేదములలో 84 నుండి 64 మాత్రల వరకు వాడుకొనవచ్చును. కాని తెలుగులోని కందమునకు 64 మాత్రలు తప్పనిసరిగా ఉండవలయును. అర్కకు పూర్వోత్తరార్థములు కలిపి 7 మాత్రలు తక్కువ. అర్క భేదములో మాత్రల సంఖ్య కొంచెము మారుచుండును. మాత్రల సంఖ్యలో ఏ మాత్రము భేదములేక 64 మాత్రల సంపూర్ణ పాదము కల కందమునకు తెలుగులో భేదములు లేవు. అప్పకవి ఒక్కడు మాత్రము కందమును అర్కతో అభేదముగా భావించి అర్కభేదములను కంద భేదములుగా వ్రాసినాడు.

వరగఁ గందము పథ్యయు, మరి విపులయుఁ

జపలయును, ముఖచపలయు, జఘన చపల

లనగ కంద పద్యంబు లీ యాఱు విధము

లఖిల సుకవి కృతులలోన నలరుచుండు (అప్పకవి - 4-452)

ఈ ఆరుభేదములు అప్పకవి సృష్టించినవే. అప్పకవి తప్ప ఇతరు లెవ్వరు ఈ భేదములు చెప్పలేదు. 'అఖిల సుకవి కృతులలోన నలరుచుండు' అని చెప్పుట సత్యదూరము. మాత్రలు తక్కువగా గల అర్కను తెలుగులో ప్రాచీన కవులెవ్వరును వాడరైరి. కందమును మాత్రలు తగ్గించి అర్కగా వాడుటన్నది తెలుగు సాహిత్యములో ఎచ్చటను కానరానిది.

అర్కలక్షణము :

అ. లక్ష్మీ తత్ సప్తగణా, గోపేతాభవతి నేహం విషమేజః

షష్ఠోయంచ నలమువా, ప్రథమార్థే నియతమార్కాయాః

షష్ఠీద్వితీయ లాత్పర, కేన్తే ముఖలాన్య సయతి పద నియమః

చరమేర్థే పంచమకే, తస్మాద్విహ భవతి షష్ఠోలః (వృత్తరత్నాకరమ్)

నాలుగు మాత్రల గగ, భ, జ, స నల గణములలో ఏవేని 3 గణములు ఒక పాదమునకు, 5 గణములు ఒక పాదమునకు మొత్తము 2 పాదములకొక అర్థము కాగా మాత్రల సంఖ్య $8 \times 4 = 32$. అర్కలో పూర్వోత్తరార్థములలో 8వ గణము కేవలమొక గురువే. చతుర్మాత్రకము గాదు. ఉత్తరార్థములో షష్టగణము చతుర్మాత్రకము గాక (అనగా నల, జలలో ఏదో ఒకటిగాక) కేవలమొక్క లఘువే వాడవలయును. ఈ మూడు మార్పులు పూర్వార్థమున ఒకటి, ఉత్తరార్థమున రెండు చేసిన కందము అర్కగా మారును.

$$\begin{array}{rcl}
 \text{కంద గణములు} & 4 + & 4 + 4 \\
 \text{మాత్రల సంఖ్యలలో)} & 4 + & 4 + 4 + 4 + 4 \\
 & & \underline{\hspace{1cm}} \\
 & 4 + & 4 + 4 \\
 & 4 + & 4 + 4 + 4 + 4 \\
 & & \underline{\hspace{1cm}} \\
 & & \underline{\hspace{1cm}}
 \end{array}
 \left. \vphantom{\begin{array}{rcl} \text{కంద గణములు} \\ \text{మాత్రల సంఖ్యలలో)} \end{array}} \right\} \begin{array}{l} 32 \text{ మాత్రలు} \\ 32 \text{ మాత్రలు} \\ 64 \text{ మాత్రలు} \end{array}$$

కాగా

$$\begin{array}{rcl}
 \text{అర్క గణములు} & \left\{ \begin{array}{l} 4 + & 4 + 4 \\ 4 + & 4 + 4 + 4 + 2 \\ 4 + & 4 + 4 \end{array} \right. & \left. \vphantom{\begin{array}{l} 4 + \\ 4 + \\ 4 + \end{array}} \right\} \begin{array}{l} 30 \text{ మాత్రలు} \\ 27 \text{ మాత్రలు} \end{array} \\
 \text{పూర్వార్థ} & & \\
 \text{ఉత్తరార్థ} & &
 \end{array}$$

గా ఉండును.

పూర్వార్థము 30 మాత్రలు. ఉత్తరార్థము 27 మాత్రలుండును. అర్క ఉభయార్థములందు తృతీయ గణము తర్వాత పాదసహస్రీ ఐన పథ్యార్క. అట్లు గాక తృతీయ గణాంతమున విచ్చేదములేక పదము చతుర్థగణ (ద్వితీయ పాద)ము లోనికి చొచ్చుకొనిపోయిన విపులార్క. ఉభయార్థములలో ద్వితీయ చతుర్థ గణములు జగణములై ఉండి, ఉభయ పార్శ్వములందు గురువులు కలిగి ఉండిన అది చపల. ఈ లక్షణము కేవలము ప్రథమార్థమున ఉన్నచో ముఖ చపల, కేవల ద్వితీయార్థమున ఉన్నచో జనున చపల. ఈ భేదములైనను అప్పకవిచే స్పష్టముగా చెప్పబడలేదు. లక్ష్యములందు నైతము పాటించబడలేదు. అంత్యగణమును గురువుగా నిలిపి కందమునకు మాత్రలు 2 తగ్గించినవారై నాడు. షష్టస్థానము ఉత్తరార్థములో ఒక లఘువునుట పాటించలేదు. పథ్య, విపుల, ముఖ చపలలో ఇది పాటించబడలేదు. విపులలో పాదోల్లంఘన (చతుర్థగణము లోనికి పదముచొచ్చుట) పూర్వార్థమున పాటించబడి, ఉత్తరార్థమున పాటించబడలేదు. చులాలక్షణములో ద్వితీయ స్థాన జగణ నిక్షేపము, ఉభయగణముల, ఉభయ పార్శ్వముల గురు నిక్షేపము అప్పకవి ప్రసంగించక పోవుచేగాక, చపలా, ముఖచపలాకందములలో ఈ నియమములు ఉల్లంఘించినాడు¹³. యతిలో నైతము అర్క, కందములకు చాలా భేదమున్నది. కందములో త్రిగణాంతర యతి (పాదపుపాదము లందు) కాగా, అర్కలో ఈ నియమము నలగజోపయోగానువర్తియైనది. పూర్వార్థమున అరవగణము నలమైన అందు మొదటి లఘువుపై యతి. వేదప గణము నలమైన 6 గణముల వేదప యతి. ఉత్తరార్థమున

ఐదో గణము నలమైన నాల్గో గణముల పదపయితి. కందమునందిట్టి నియమము లేదు. ఈ విధముగా అప్పకవి చెప్పిన కందభేదములు అటు ఆర్య లక్షణము సమగ్రముగా పట్టిక, ఇటు కందభేదములు కాజాలక యితి ప్రాసల విషయంలో తెలుగువై మిగిలిన లక్షణములు సంస్కృతానుసర్తులై, లక్షణలక్ష్యములకు నమన్వయము కుదరక కంద సౌష్ఠ్యము (సంపూర్ణ చతుష్టస్తి మాత్రికములు) నీడినవి.¹⁴

కందమునకు ఆర్యకును గల ఈ స్పష్ట భేదమును తెలుగులో వలువురు లాక్షణికులు అన్వష్టముగా చెప్పిరి. కవి జనాశ్రయరాధుడు “కందముల రెండర్థముల తుదన్ గురువులంచి” అని ఆర్యాలక్షణమును చెప్పినాడు. తుదన్ అనగా తుది గణము అని భావించవలయును. లేనిచో కందము ఆర్థము మీద మరొక్కగురువు అనగా 34 మాత్రలగును. అప్పకవి పద్యాకందమున ఒక్క గురువు రాకించిన ఆర్య గీతి అనినాడు¹⁵. కీనివల్ల ఆర్యగీతి అంత్యగణము గగన్ శావలయునన్న (గురువు మీద గురువై) నియమమేర్పడినది. నాల్గు మాత్రలని భావించుకొనకున్న ఇది సంకుచిత లక్షణముగను. విన్నకోట పెద్దన్న ఆర్యలక్షణము చెప్పుచు” కందము నర్థంబుల తుద నందిన గురువుడుఁవత్కయగు”నని చెప్పినాడు¹⁶. చతుర్మాత్రా గణమునకు బదులు 2 మాత్రలు తగ్గించి ఏక గురు నిక్షేపముని చెప్పవలసినది-అన్వష్టమైనది. అనంతరు ఆర్యాలక్షణంలో షష్ట స్థానములో నల, జగణములకు బదులుగా “నలయులారించి” అని ఒక్క నలగణోపయోగమే చెప్పినాడు¹⁷. చిత్రకవిపెద్దన, అప్పకవి చవలలోని (2వ, 4వ గణములు జగణములు వాడవలసి యుండగా) ద్వితీయ స్థానముగూర్చి చెప్పరైరి. అప్పకవికి ముందరి లాక్షణికులు ఆర్య, కందముల మధ్యగల భేదమును పాటింపక పోవుటయు, లక్షణమును అసమగ్రముగా చెప్పుటయు అతనికి ఋజుమార్గము నందింపలేకపోయి యుండును¹⁸.

డాక్టర్ పాటిబండ మాధవశర్మగారు తమ “ఆంధ్ర మహాభారతము ఛందః శిల్ప” మన్న గ్రంథమున భారతములోని కందములను పద్యాదిభేదములతో పరిశీలించిరి¹⁹. త్రిగణానంతర పదనూప్తి (పథ్య), త్రిగణాలను ఉల్లంఘించిన విది (విపుల), చతుర్దశముగా జగణ విశ్వాసము (చవల) ఆభారముగా కందముయొక్క నడకలను దృష్టియందుంచుకొని పద్యాకందము విపులాకందము అన్నరీతి పేర్లతో పరిశీలించిరి. కాని అప్పకవి చెప్పిన మాత్రాలాఘవ కందభేదముల ననుసరించి కాదు. 64 మాత్రలకు తక్కువ కందమే తెలుగులో ఉండవగదా! ఇట్టి విభజనము వివిధ గతుల సృష్టికి కారకమై వారి పరిశీలనము సౌందర్యాపాదకమైనది. కాని వారు

రేచనానులకు కందభేదముల యధిష్ఠానమున్నట్లు వ్రాయుట ఆలోచించదగినది. "కందముత్రిశుగణములు" అన్న పద్యములో త్రి (3), శర (5), గణములని చెప్పుట త్రిగణానంతర పాదసమాప్తి రూప పద్యాకందముని రేచన అభిప్రాయముగా వారు పేర్కొని నన్నయ వ్రాసిన లొట్టలొత్తరందము "విమలాదిత్య తనూజాడు.." ముపద్యాకందముగా రూపింప యత్నించిరి కాని తెలుగులో రేచనేరాదు. అర్యా భేదములైన : పద్యాకందము కందభేదములుగా (అప్పకవి తప్ప) ఏ లక్షణికుడును భావించినట్లు కానిరాదు. రేచన చెప్పిన త్రిశరగణమున్నది. కందు వేర్వేరు పాదము లని చెప్పుటకే. తెలుగులో గీర్థ (5 గణముల) పాదములో సదృశాక్షర రూపయతి 4వ గణము మొదటి అక్షరమునకు, 7వ గణము మొదటి అక్షరమునకు వేయబడును. ఇట్లు చెప్పుకున్నచో ఆ ఒక్క గీర్థపాదములో యతివేయుట గూర్చి చెప్పవలసిన పదము. అంతేరాక రేచన కందలక్షణమును చెప్పునపుడు వ్రాసిన 5 కంద పద్యము లలో 3 కంద పద్యములు పద్యాక్షణమునకు భిన్నముగా (పాదోల్లంఘనము) ఉన్నవి. పాటింపదవారు భేదత్రయ సాంకేయమున కందమును పదహారు భేదము లుగా భావించి భారతమునుండి లక్ష్యమును చూపయత్నించినారు కాని భారతకవులు పద్యాది భేదములను పాటింపలేదు. ఆ విషయమును గూర్చి వారే తమ ఛందః శిల్పమున "పింగళముని చెప్పిన చపలా రక్షణమును పూర్తిగా అనువర్తించు లక్ష్య ములు కవిత్రయ రచనయందః పడుటలేదు. పైన చూపబడిన లక్ష్యములు పింగళ లక్షణమును కొన్ని కొంతవరకును, కొన్ని చాలావరకును అనువర్తించుచున్నవని" సరిపెచ్చినారు.

దేసి జగణవిషేధము. షష్టస్థాన నల, జ ప్రయోగము తప్ప కందమునకు గల గణస్వేచ్ఛను బట్టి నివిధ గతులు సృష్టించవచ్చును. గణముల నాధారముగా కందమునకు భేదములు సృష్టించబడినవి గగ, భ, జ, స, నల అను గణములలో ఏవైనా వాడుకొనవచ్చును : ని గుర్వంత గణము అర్థము చివర, దేసి స్థానమున జగణ విషేధము, షష్టస్థానము నలరేత జగణము చూత్రము నియమితములు. కనుక కందములోని గణముల సంయోగము (Each combination) బహుళ సంఖ్యాకముగను. గిడుగు వెంకట సీతావతిగారు తమ తెలుగులో ఛందోరీతులు అన్న గ్రంథమున వీనిని లెక్కించిరి.

కందపర్వములోని గణ స్థానములు												
	1	2	3	4	5	6	7	8	ఒక ఆరస్థిమిత		మొత్తము	
వాడు	గగ	గగ	గగ	గగ	గగ	-	గగ	గగ	=	7 హర్ష	14 హర్ష	
అకు	భ	భ	భ	భ	భ	-	భ	-	=	6 "	12 "	
పీఠైస	-	జ	-	జ	-	జ	-	-	=	3 "	6 "	
గణ	స	స	స	స	స	-	స	స	=	7 "	14 "	
ములు	సలి	సలి	సలి	సలి	సలి	సలి	సలి	-	=	"	14 "	
	4	5	4	5	4	2	4	2	= 25,600			
	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు	విధములు			

$4 \times 5 \times 4 \times 5 \times 4 \times 2 \times 4 \times 2 = 25,600$ విధములైన పూర్వార్థములు సిద్ధమగును. గుర్తాదియైనచో పద్మమంతయు గుర్తాది గణములచే, లఘూదియైనచో లఘూది గణములచే సిద్ధమగును. గనుక గుర్తాది 5120. లఘూది 10240 అనగా $5120 \times 5120 = 46214400$ గుర్తాది, $10240 \times 10240 = 18,43,57,600$ లఘూది కందము లుత్పన్నములగునని గిడుగువారు వ్రాసినారు. షడ్వింశతి వృందో జాతములగు వృత్తములకు గురులఘు స్థాన విరేళన పూర్వ సంయోగములు (Combinations) చందశ్శాస్త్రము లెక్కించి చెప్పినట్లే చెప్పబడినది. శాస్త్రము సాధ్య పరిధిని చెప్పగా, ప్రయోగము అవసరమును మించనియది. గనుక గణ బాహుళ్యమును పురస్కరించుకొని గగ కందము, భ కందము, జ కందము, స కందము, నల కందమున్న రీతిలో కందగమన వై విధ్యమును గుర్తించవచ్చును. ఇది చందో లాక్షణికుల, విమర్శకులకు స్ఫురించినదేగాని, కవులు ప్రయోగ సమయమున ఇంత సూక్ష్మముగా వెంట్రుకను పీల్చినట్లు వ్యవహరింపరు. ఈ విషయమును గమనించియే లాక్షణికులు, తెలుగులో నిడుద కులుచ కందములను మాత్రము లాక్షణీకరించిరి. ఇట్టివారిలో చిత్రకవి పెద్దన ప్రథముడుగా కాన్పించును

హరివర ముప్పది నాల్గి

క్షరముల కందంబు కులుచ కందంబున ని

ద్దరఁదగు నలువది రెండ

క్షరముల కందంబు నిడుద కందం బయ్యెన్.

— లక్షణసార సంగ్రహము 2-86

ముప్పది నాల్గక్షరముల కందమనగా సర్వగురు కందమని, అరువది రెండక్షరముల కందమనగా సర్వ లఘు కందమని అర్థము. 64 మాత్రలకు అన్ని గురువులుంచి ("గగ" గణములే వాడిన)గురువుకు రెండు మాత్రల చొప్పున $64 \div 2 = 32$ అక్షరములగును. షష్ట స్థానములో గగ పనికిరాదు. నల, జలలో ఏదో ఒకటి తప్పని సరి. నల = 4 అక్షరములది. జ = 3 అక్షరములది. 'గగ' గణములతో కులుచకంద నిర్మాణావసరమున నలకన్న జగణమే స్వీకార్యము. అనగా రెండక్షరములకు బదులు ('గగ'కు బదులు) మూడక్షరముల (జగణము) గణము వాడబడినది. అర్థమున కొక్క అక్షరము అధికమైనది. మొత్తము రెండర్థములకు రెండక్షరము లధికమై 34 అక్షరములతో కులుచ కందము సాధ్యము. ఇట్లే షష్టస్థాన సంఖ్యముచే అర్థమున కొక్క అక్షరము అధిక్కున 32 అక్షరముల తగ్గి 64 మాత్రలకు 64 అక్షరములకు

బిరుదు 62 అక్షరములతో గుడువ కందము సాధ్యము నను. సర్వ గురు, సర్వ లఘు అనుటలో ఆ ఒక్క స్థానమున కుదరదు గనుక మినహాయించవలెను. సీదుద, కోలుచ అన్న శబ్దములు వైకృతి వాచింపఁగలవే అన్ని గురువులు వేసిన కందము కులుచ అన్నది, వ్రాతలో చూపినపుడే. తిరిగి జరనావసరము ఈ రెండు విధముల కందము లకు ఉచ్చారణాశాలము సమనే కదా! కనుక నిడుద, కులుచ అన్న భేదము పఠన దృష్టితోగాదని భావించవలయును. ఐనను విసికిడిలో ఈ పద్యము గతి వై విధ్యము గల్గియుండుననుట నిశ్చయము, 'గాఢా' అన్న ఐదము మిచ్చరింపగా వినుటలో గగ బిబి, లేదా గబిగబి అని ఉచ్చరింపగా వినుటలో ప్రత్యేకత స్పష్టమైనది. చిత్రకవి పెద్దనాదులు చెప్పిన లక్షణములకు సరిపడు లక్ష్యములు కవి స్రయోగములు మృగ్యములే అయినను, ఈ నిడుద కులుచ కందములు మాత్రము కవులు వాడిరి.

సన్నయ భారతమున సంపూర్ణము గగ కందములుగాని, సంపూర్ణ నల కందములు గాని లేవు. కవిజనాశ్రయకారుడు కులుచ నిడుద కందములను తడవలేదు.

కవి జనాశ్రయకారునికన్న ముందువాడిను, వాఙ్మిత్యుడైన జయకీర్తి తన ఛందోనుశాసనమున గుర్వంతత్వమువలన సర్వ లఘుకందము షష్ట స్థాన నియమము వలన సర్వగురు కందము అసాధ్యములని చెప్పుచు సర్వగురు, సర్వలఘు కందములను తడిచి యుండుట ఇట గమనింప తగినది.

‘సర్వలఘుః స్కంధోఽసౌ

గుర్వంతాష్టమ గణతత్వతో నాస్తి భృశం

సర్వ గురుర్నాస్తి తథా

పూర్వమతాన్నియత షష్ట జన్త గణత్వాత్. (5-14)

ఇది ప్రాస ఘటిత మగుటచే దేశీయ పద్ధతి ననుసరించి వ్రాయబడినదని భావించవచ్చును. స్కంధకమునకు సంస్కృత ప్రాకృతము లందెచ్చటను సర్వ గురు కందము సర్వ లఘుకందమున్న భేదము చెప్పినవారు లేరు.

సర్వలఘు కందము కావ్యప్రయోగములో నన్నెచోడుని కుమార సంభవమున కాన వచ్చుచున్నది.

తగు తగదని మనముని మును

వగవగ నొడబడగ వగవ వగవగ బడయున్

దగు దగదని వగవని వగ

వగవగ బని గలదె తనకు వగమతి జగతిన్. (X-186)

నన్నెనోడుని పదవి పద్యముగములో పోరిన గణితమున ఈ పద్యము కందము తిరిగి ప్రశుభ్రాత్మకముగా వ్రాసినది కావించును.

“అడిగెదనని కడుపడి జను

అడిగిన తను మిగుడ నుడువ దనినడ ముడుగున్.

(గజేంద్ర మోక్షము)

ఇట్లే వామన చరిత్రలో

1)

తన కడుపున నొక పెరపున

గాననొని జగములను నిముడుకొనియెడి ముగళం

దనిమిగుల జనని కడుపున

దనుగతి గడు నడగి మడగి ఉనరెన్ బెడిగై (అష్ట-496)

2)

పెడపెడ నడకల నడుపుచు

నెడనెడ నడుగిడ గనెడు అలదిగ బడగన్

బడియిడి నొడుపులు నొడుపుచు

బడియుని తడబడగ నడుగు వేరెన్ రాజుల (అష్ట-541)

పోతనకు పదవి ఇట్టి పద్యములు క్వాచిత్యముగా కవుల ప్రయోగములో కన్పట్టుచున్నవి.

నన్నయ భారతిములోని పద్యముకంటే 14 సంములు వాడగల్గిన దై నను 10 సంములే వాడిబడినది.

హరు శరమును నశశరమును

సరి నిరు పక్తియలుదాకి జనమటి శరసం

భరమున దిరిగె వ రాహుము

శరనిని మఱనమునఁ దిరుగ తెలమ పోరెన్ (అంజ్య - 1-30 6)

పెద్దగలదొల్ల నలెతర గణములు పడినవి. ఈ నిడుద కందములో నాలుగే యక్షరములు తక్కువైనవి.

ఇక కుటుంబ కంఠమునకు తిక్కన వారతమున ప్రయోగమున్నది. అదియును 14 గణములకు 7 మాత్రమే వాడబడినట్టిది.

1	2	
అంతం	గుంతి	సందన
3	4	5
రాంతా	చింతా	మహాంధరారముతోన
6		
త్యంతం	ఋమచ్చ	రించెనో

7

సంతమ సంబన ప్రధాత సమయం బిమ్మెన్" (7 గణలు)

సమగ్ర కుటుంబ కంఠము

లంకా గ్రావ ప్రోద్య
ట్టంకా రక్షో వనీకు రారాజేదే
శంకా దూరా దుష్టా

తలరాం ఛోవా కుగాయు దంచ తీర్తి - లక్షణసార సంగ్రహము

భట్టమూర్తి వరస భూపాలీయములో

“ఛోరా ధీర కుమారా

మారా మను” వంటివి స్వల్ప గగ ప్రయోగముల కుదాహరింపవచ్చును. శబ్దాలంకార ప్రీతిగల కవులే వీనిని వాడుట గమనింపదగినది.

ఇట్టినే గణ నిర్మాణమును బట్టి పెక్కు భేదములు చెప్పబడినవి. చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణసార సంగ్రహమున (3-91) నల చతుష్కంఠము, జగణ చతుష్కంఠము అని లాక్షణీకరించినాడు. 6వ స్థానముతోపాటు 2వ గణస్థానమున నైతము నలము వాడినచో 2 స్థానములు $\times$ 2 అర్థములు = 4 స్థానములు = 4 నలముల కంఠమని ఇట్లే 4 జగణముల కంఠమని విభజించినాడు. నల గణము 4 చోట్ల వాడుటలో విశేషమేమియు లేదు. 14 చోట్ల వాడబడు నిడుద కంఠము ఉండనే యున్నది. 4 చోట్ల జగణము వాడుట విశేషము. జగణము 6 చోట్ల వాడుటకు వీలున్న గణము.

రాపున ప్రభుత్వ సంపద

నీలిభూదాన దియెల్ల నెగ్గుగొనకనా

చేవిను మునీడు ప్రతిసకు

నేవిధి పేయన గుదాని నేర్పదననఘా - కర్ణ - IV-83

జగణమునకు కందమునందు చేసి గణముగా నిషేధమును, షష్ఠ స్థానమున విశేష విధియు గల్గియున్నది. 'చతుష్పద' ఛందమున దీనికి ప్రయోగమే నిషేధము. ప్రాకృత ఛందస్సులలో మాత్రా నమ గణములలో చతుర్మాత్రికములలో జగణము విశేషగణముగా గుర్తింపబడినది. దీనికి 'వృత్త జాతి నముచ్చమ్' నరేంద్ర గణమున్న పేరుంచినది.²² జగణ విన్యాసము చేతనే చపలార్య సిద్ధమగుచున్నది. అంతేకాక జగణమునకు ముందు వెనుకల గురుపుంస వలయునన్నది మరియొక నియమము. ఇట్లు జగణ ప్రయోగము విశిష్టమైయుండ జగణ చతుష్కందముని పెద్దన, రమణక వ్యాదులు కంద భేదముగా పేర్కొనుట నముచితమే. గౌరన లక్షణ దీపికలో కందము 7 విధములుగా పేర్కొనినాడు. 1) సహజ కందము, 2) పూర్ణకందము, 3) కురుచ కందము, 4) ఆర్యా కందము, 5) నిడుచ కందము, 6) నల చతుష్కందము, 7) చతుర్విధ కందము. వీనిలో విశేష భేదమేమియు లేదు. చతుర్విధ కందము మాత్రము చిత్ర కవిత్వ సంబంధి. లక్షణ శిరోమణికారుడైన పొత్తపి నేంకటరమణకవి కంద భేదములను 14 విధములుగా పేర్కొనినాడు. 1) సమ కందము, 2) విషమ కందము, 3) ఆర్యా కందము, 4) కురుచ కందము, 5) నిడుచ కందము, 6) ద్వివిధ కందము, 7) చతుర్విధ కందము, 8) నల చతుష్కందము, 9) జగణ చతుష్కందము, 10) వృత్త గర్భిత కందము, 11) ఖాస్కర విలసిత కంద ద్వయము, 12) క్రౌంచనద కంద ద్వయము, 13) మణిగణ వికర కందము, 14) ప్రమితాక్షర కందము. 6 నుండి 14 వరకు గణవి చిత్ర కవిత్వ సంబంధము కాగా ఆర్యా కందము, విషమ కందము మాత్రము విశేషముగా చెప్పినవి.

ఆర్యాకందము : కందము ప్రతి అర్థమున గుర్వంతము కావలయు నన్నది ప్రసిద్ధము కాగా లక్షణ శిరోమణి చివరి గురుపుకు బదులుగా రెండు లఘుక్షరములుండుట యని చెప్పినది.

యదుకుల పావన రాధా

హృదయ వ్యాకోచ జలజ భృంగుల మాధవ²³

కాని యిట్టి లఘ్వంతమైన కందము అంద్ర సాహిత్యములో ఎప్పుడూ రాన రాక లాక్షణికుని ప్రయోగపై చిత్రి ప్రయత్నమును సూచించుచున్నది. కన్నడమున 2, 4 పాదము లంతములు లఘువులైననూ చెల్లనని డా॥ సర్వోత్తమన్ గారు వ్రాసినారు. ఐహుళ ఇది ఈలాక్షణికునికి ప్రేరణము కావచ్చును.²⁴

విషమ కందము : సమ కంద కులుచ పదముల్

క్రమముననిడి యవల నార్య కంద నిడుదపా

దములను విలసంగ దగును

గమలాధిప యడియె విషమ కందము కృష్ణా (III-290)

పొట్టి పాదము పదవ పొడుపు పాదమన్న విభాసము కందమునకు ప్రసిద్ధమై యుండగా 2 పొట్టి పాదము లొకసారి, పదవ 2 పొడుపు పాదములుంచిన విషమ కందమని పై లక్షణము చెప్పుచున్నది. కాని ఈ పద్యము ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యములో కానరాదు. కనీసము పొత్తపు రమణ కవియైననూ ఈయలేదు. ఆధునిక సాహిత్యములో డా॥ C. నారాయణరెడ్డిగారు 'మా కందములను' పేర ఇట్లు కొలది పద్యములు వ్రాసినారు. కాని అవి పైచిత్రి ప్రయత్నమునకు గుర్తుగా మిగిలిపోయినవి. మాకందము పేరుతో కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు పక్కా కందమును షష్ట స్థానమున జగచైక ప్రయోగముతో ఖల్వేశ్వరీయమున ప్రయోగించిరి.

నడకలు : కందములో ఏయే గణము లేయే స్థలముల నుండరాదని ప్రశ్నించుకొనుచు గమన వై విధ్య పరిశీలనలో గమన నిరోధమునకు కారణములు వెదుకుచూ డా॥ గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు తమ 'తెలుగులో ఛందోరీతుల'లో కందమున ఊత ప్రభావమును చక్కగా నిరూపించిరి.²⁵ పదము యొక్క ఆద్యక్షరముపై గుర్వక్షరముపై ఊత (Accent) ఉండునని, పదములో ప్రథమాక్షరము లఘువై, ద్వితీయాక్షరము గురువైనపుడు ఊత ద్వితీయాక్షరముపై ఉండునని చెప్పుచు కందములో 1, 9, 13, 19, 22, 28, 29, 31, 32 మాత్రల మీద ఊత అవసరమని సరి సంఖ్యల మాత్రల మీద ఊత ఉండరాదని, తక్కిన మాత్రలపై ఐచ్ఛికమని చెప్పుచూ కందముయొక్క నడకలను చక్కగా నిరూపించిరి. పాదముల 22, 25 మాత్రలవద్ద ప్రభావమును సూచించుట, 1, 13 మాత్రలతో

పాపారంభమును (పద సహస్రై రూప విచ్ఛేదము) చెప్పుట, యతి స్థావములు యుక్తాదముల తృతీయ గణాంతమున సూచించుట, అర్థము యొక్క చివర గురు వుంచుట, జగణ విన్యాసము, జగణ విక్షేపమునుబట్టి యతి మార్పిడి వంటి వానిని నిర్ణయించుట ఈ ఊనిక దృష్టితోడనే. కంఠోక్తిగా చెప్పకున్నను పింగళముని వంటి ప్రాచీన ఛందో మర్మజ్ఞులు ఈ ఊనిక ప్రభావమును ఎప్పుడో గుర్తించినారు. అధునిక భాషా శాస్త్ర ప్రభావము వలన ఇది మరింత స్పష్టమై రూపము నందినది.

చతుర్మాత్రికా గణ వ్యవస్థగల ఈ పద్యమున పరనావసరమున 4 మాత్రల కొక భాగముగా విడిపోవలయును. అంతేగాని 4వ మాత్ర 5వ మాత్ర కలిసి ఒకే గుర్వక్షరముగా వుండరాదు. ఇట్లే 4-5, 8-9, 12-13, 16-17, 20-21, 24-25, 28-29 మాత్రలు కలిసిన అక్షర ముండరాదు. లేనిచో ఊనిక చెబ్బుతున్నాము. ఇంక గణమున కొక్క పదముగా వ్రాసినచో ఇక చెప్పవలసిన పనియేలేదు. కందము యొక్క నడక యిట్టి స్ఫురణమున కన్నట్లును. గణముల ప్రకరణమున ఈ విషయ మింకను స్పష్టముగా వ్రాయబడినది. “పద వ్యవస్థ యెట్లుండినను అక్షరముల కూర్పు మాత్రము నాలుగేసి మాత్రల ప్రమాణము విభాగః గోచరింప వలయునని పదములు గణానుసారిగాకున్న ఇతర త్ర్యసాదిగతులు సాధ్యమ”నియు, “పద స్వరూపాశ్రితములైన ద్రుత విలంబితాది గతి భేదములను కందమున కల్పించుకొన వచ్చు”ననియు “అందముగా కనిపించు అనడకలన్నియు కందమునకు సహజములయిన చతురస్రములేయని చెప్పవలను పడదు. కొన్ని త్ర్యసములు, కొన్ని మిశ్రములు కన్పించున్నవ”నియు డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మగారు వ్రాసినారు.²⁵ కాని అట్లుండే నేని ఊనికమాట యటుంచి, కందపు నడక సుప్రసిద్ధమైన దానిని మనసుతో ఉంచు కొన్న పరిత తదనుగుణముగా విరిచి చదివి అర్థభేదగ మొనర్చు అవకాశమున్నది. చతుర్మాత్రా ప్రమాణములైన పదములచే నిర్మితమైన కందము చతురస్రముగ నడచునని- లేనిచో త్ర్యసాది గతిభేదములు గలుగ జాలవని వారు వివరించిరి. కాని అట్టి నడకలు కందమున లొదిలేపు మాత్రము గోచరించును. పాదము పూర్తి అగునరికి నడకకు విప్పుచున్నందును- వారిచ్చిన

ప్రమద, మొనగ, విదురు, బివిది

సముచిత, మగునర్చ, నంబు, సంకర్షణభా

అన్నీ ఉదాహరణములలో ఒక్క పాదమే త్ర్యసగతిలో నడచినది. తిరిగి చతురస్రగతి లేనిచో పాదమున చివర లొదిలి మాత్రలు కేటించి గతి వికటించును.

ప్రథమ పాదమున నొకగతి, ద్వితీయ పాదమున వేరొకగతి అనంద వాయకము కాదు. అంతేగాక ప్రథమ పాదమున త్ర్యంసగతి నడచుటకు కారణము కూడా యన్నది. అచ్చట 12 మాత్రలు మొత్తము పాదమునకు గలవి. వారిచ్చిన ఉదాహరణములో ప్రథమ పాదాంతము విచ్ఛేదరూపయతి (పదసమాప్తి) కల్గియుండుట మరింత అనువైనది. 12 మాత్రలలో చతురస్రగతి (సహజ కందగతి) నడచిన 4,4,4గా తెలిపివలయును. కాని త్ర్యంసగా 3,3,3,3గా తెలిసినది. ఇది ఇచ్చట సాధ్యమగుటకు కారణము 3,4కు 12 సమాన గుణిజము. లేనిచో నడక చెడి పోయిడిది. అంతేకాదు వారిచ్చిన ఉదాహరణము సరిపోలేదు కాని లేకున్నచో ఈ నడకను రెండవ పాదమందలి యతిస్థానము వరకు సాధింపవచ్చును. అనగా మరి 12 మాత్రల వరకు సాధ్యమే. కాని చివరి వరకు రెండు మాత్రలు మిగిలిపోవును. $3 \times 10 = 30$ మాత్రలు మీద 2 మాత్రలు ఎటుగాక మిగులును. ఒక వేళ ఇట్లే త్ర్యంసగతిలో సాధ్యమైనంతవరకు కందము ప్రయత్నించి వ్రాయదమన్నను, త్రిగజాసంతర పాదసమాప్తియో, ప్రాసాక్షరమో, ప్రాసపూర్వాక్షరమో, విషేధస్థల జగణ పాతమో, నీర్వపాదయతియో, యుక్తాదాంత గురుత్వమో, పుష్కస్థానసల జగణ నియమమో, కాళ్ళకు బంధమువైచి పద్యము సాగనీయకుండును. ఇంతయేల కందగణములే త్ర్యంసగ్రతిని అద్యంతము అంగీకరింపవు. అతికష్టముపై పద్యముల్లినను, కందమునందు తెలుగు కవికి గల గణస్వేచ్ఛ నశించును. నడక చూసి కందము అనుటకు మనసొప్పును. ఇక ఖండగతిగూర్చి పరిశీలించవలసిన పనేలేదు. అది కందములో అసంభవమైనగతి. మాత్రా సమక గణములతో నిర్మితమైన పద్యములలో ఇతర గతులు సుసాధ్యములు గావు. తకకిట, తకకిట, తకకిట అన్న క్రమమును తకకి, టతక, కిటత, కకిట, అన్నరీతి విభాగించుట ప్రయోజనకారి కాజాలదు గదా! కనుక పద వ్యవస్థా వళమున కందము యొక్క గతి విశేషము స్పష్టపడుట ప్రయోగ పలము.

అనిన విని యన్నేరుండ్రుం, డనుజ సహితముగ బ్రభూత హర్ష సమున్మీ

లన కలనా సంవేళిత, మనస్కుడై యాతనికి సమస్కృతి చేసెన్.²⁶

పై కందమున గణ వ్యవస్థానుగుణ పద ప్రయోగము లేక అర్థవంతమైన పద విభాగము చేసికొన్నందున కందగతి లు స్తమైనది. చూచిన కంద భ్రాంతి కల్గునని, నాల్గు పంక్తులలో వ్రాయబడలేదు. వ్రాయబడకున్నను ఈ క్రింది పద్యములో కందగతి చెప్పవలసిన పనిలేకుండా తెలియబడున్నది

పతిబిదసి సుతుల బిడయగ, నతివలు కోరుదురు కోరినట్టుల తనకున్
పతిబిదసి సుతుల బిడసెను, నతులీ చార్లవికి భాగ్యసంపద నెనయే²⁷

పద్యములో గతిలుప్తమగుటకు కారణము పదములు గదాను సారిగాక
స్వేచ్ఛగా నడచినవి. ఒకవేళ గతికొరకు చతివతిమేని

అనినవి, నియన్న, రేంద్రుం,
దనుజన, హితముగ, బ్రభూత, హర్షస, మున్మి
లనకల, నానం, వేళిత

మనస్కు, దైయా, తనికిన, మన్మతి చేసెన్, అని అర్థ వికృతి కల్గును. ఇంతేకాక ఈ పద్యమున జగణము 'నియన్న' - 'మనస్కు' అన్నచోట్ల (నరి సంఖ్యా స్థానమయ్యును) రాదుట విశేషగతివిచ్ఛితికి కారణమైనది. పరిశీలించగ ఈ జగణము షష్ఠ స్థానములో వాడుట తప్ప ఇతరత్ర వాడకుండుటయే లెస్సయని పించుచున్నది. ఒకవేళ వాడినను పాదాది (ద్వితీయ పాదాది అనగా 4వ గణముగా) వాడుట నిషిద్ధము చేయవలెను.

అట్లే గణమున కొక్క పదము చొప్పున వ్రాయుచు 6 మాత్రల ఖండములతో గూడ వేరొక్క గతి సాధింపవచ్చును.

- 1) ద్విరదంబుల నరదంబుల
దురగంబుల గాల్చులముల దూర్యంబుల నీ (కాంతి I-352)
- 2) అతిమానుష మత్కద్భుత
మతిదుష్కర మైనకేళ వార్డునకృతి గో (అది VII-319)
- 3) అశౌర్యం బానత్వం
బాళిలం బాపరాత్ర మాధీల త్వం (ధీష్ణ L-6)

ఊనికను గుర్తించి కందము సొగసుల నాకళించుకొని వ్రాసి తిక్కన, కవి చౌడప్పాదులు కందములకు ప్రసిద్ధి గాంచినారు. సాహిత్య, సంగీత ప్రియులెల్లరును కందపు సొగసును వెంటనే గుర్తించ గల్గుదురు. కందము యొక్క గణ వ్యవస్థ తెలిసినను తెలియకున్నను దాని నడకలను సులువుగ గ్రహింపగల్గుటకు గిడుగువేం. సీతాపతిగారు రస, భావరహితులగు పద్యమును రాహరించిరి.

చింతామణి యను బ్రాహ్మడు
పంతానికి గోడ మీద పటమును వ్రాసెన్
అంతట వర్షము కురిసెను
రాంతామణి కంటి మీద కాకరి పూచెన్.

మౌక పద్యము వీధి బళ్ళల్లో గేయమువలె విన్నెంచెడిది
తేరా పలకా బలపం
ఈరా ఐగా రిచేడి కింపల రంగా
బోరా భోజన వేశకు
రారా పవ్యాలు చదువ రాజకుమారా

ఇట్టిదే మా ప్రాంతముననున్న కంద పద్యము వంటిది గేయముగా పాడు
కొనుట కలదు సంతర్పణకు పిలిచి భోజనము సరిగా పెట్టని వారిని గూర్చి బ్రాహ్మ
ణులు ఎకసక్కముగా పాడుకొనుచుందురు.

ఉడికీ ఉడకని మెతుకులు
కాటు వొయినా కండిపప్పు, కాగని చారా
గొడ్డళ్ళకు తెగని బూరెలు
సిద్దెలతో మురికి నెయ్యా సేతారామా!

ద్వితీయ చతుర్థ పాదములందలి యతి విచ్చేద రూప+సదృశాక్షరయతి. ఇది
గేయములందు కాన్పించు నట్టిది. పదములు వ్యాకరణ శుద్ధములు గాక, మాత్రా సమ
తతై సాగదీసినవి. పాదమునకు గల సామదాయక మాత్రా పరిమాణము తుల్యమై
నదిగా పాడబడును. వీనిచే 3వ పాదమున 13 మాత్రలగును. రెండో పాదము
రెండో గణము 3వ పాదము రెండో గణము కుదురుట లేదు. సడతకు ఏ లోపము
లేదు. ప్రాస బాధలేదు. ఇవన్నియు గేయ గుణములే. జగణములు కూడా చక్కగా
కుడిరినవి. పప్పు, నెయ్యా, అన్న పదములు దీర్ఘాంతములు గాకుండిన గణములు
కలియును. కాని పఠనములో దీర్ఘముతీయుట ఉన్నది. దీనిని బట్టి గేయగతిలో
కందము నడపుట ఎట్లో తెలిసినది. వీధి బళ్ళలో కంద శతక గానము ఇట్లే
ఉండెడిది.

అడిగిన జీతం వియ్యని
మిడిమేలపు దొరను కొలచి మిడుకుట కంటే

పడిగల మెద్దల గట్టుక

మడి దున్నుక బతుకవచ్చు మహిలో సుమతీ!

ఒక గణములోని పదము వేరొక గణములోనికి చొచ్చుట. ఒక పాదములోని పదము వేరొక పాదములోనికి చొచ్చుటవంటి శిష్ట సాహిత్యపు సంప్రదాయ మిందు లేదు. అందువలన పాడుకొనుటకు అనుపై యుండును. అర్థ భంగములేక కావలసిన పదములును కావలసిన మేరకు సాగదీసి పాడుకొనవచ్చును. పై గేయము సాగతీలో నొక రహస్యమున్నది. కందమునకొక అర్థమునకు 32 మాత్రలు. అందులో ఒక పాదము 12 మాత్రలకు తెగును. రెండవపాదము యతివద్ద తెగును. అక్కడికి 12 మాత్రలే. ఇక మిగిలినది 8 మాత్రలు. ఈ 8 మాత్రలు కూడా ఇంకొక్క 4 మాత్రలు నింపుకొన్న 12 మాత్రల సమాన పాదము కాగల్గును. పై గేయములో కందిపప్పు, మురికి నెయ్యి అన్న పదముల వద్ద సాగతీక ఉన్నది. అది ఈ కాలలోపమును పూరించు వరకు సాగును. ఇంక గేయమునకు కావలసిన గతి సాధ్యమై నది. ఈ కాల లోపము 4 మాత్రలు ఒకేచోట అనగా 'కందిపప్పు' అన్నచోట నింపబడుట లేదు. అచ్చట రెండు మాత్రలు 'చారూ' పదప రెండు మాత్రలు నింపబడును. ఆ రెండు మాత్రలు నిండిన పదపనె 'గొడ్డ' అన్న ఉచ్చారణ ప్రారంభమగును. లేదా మధ్యలో ఎక్కడైనా సాగదీయబడును.

4   4   4
ఉడికి   ఉడకని   మెతుకులు   = 12 మాత్రలు

3   4   3   4
కాటు   వొయినా   కండి పప్పు   = 14 మాత్రలు

4   4   2
కాగని   చారూ   ఊ   = 10 మాత్రలు

6   6
గొడ్డళ్ళకు   తెగని బూరలు   = 12 మాత్రలు

6   3   5
సిద్దెలతో   మురికి నెయ్యి   = 14 మాత్రలు

4   4   2
సీత   రామా   ఆ   = 10 మాత్రలు

(తెగని బూరలు దృతోచ్ఛారణలో అరుమాత్రలలోనే వరుకబడును)

12+12+12, 12+12+12 మాత్రముగా అరు పాదములుగా సాగినది ఇట్టి సౌలభ్యము గేయ ఛందములది. అతి ప్రాచీన గేయ ఛందములే నడకలలోని మార్పుల వల్ల లేక పదముల వ్యాకరణ దోష పరిహారముచే లాక్షణికుల లాక్షణికరణలో దేశ్య చ్ఛందములగుటకు అవకాశము కల్గియున్నది. ఇవియే మూలములనుటకు ఆధారము లేకున్నను భావించుటలో వధదర్శన మగుచున్నది.

కంద పద్యము అతిప్రాచీనకాలము నుండియే కన్నడాంధ్రములలో కానవచ్చుచున్నది. కన్నడ కవిరాజు చూర్గములో నాటికే ప్రచురములైన చెత్తాజె, బెందడి కావ్యములలో కందములు బహుళ సంఖ్యాకములై వాడబడుచున్నట్లు తెలుపబడినది. జయకీర్తి తన ఛందోఽను కాసనమున దేశీయ ప్రాసమిత కందమును వ్రాసినాడు. కన్నడాంధ్రముల మైత్రికి, సోదరత్వమునకు ప్రతీకయై నిల్చిన ఉభయ భాషా కాసన మైన వీనవల్లభుని కుర్కూల కాసనములో కన్నడాంధ్ర సామాన్యమైన కంద పద్యములు ఉభయభాషలలో నాటి ప్రాచుర్యమునకు సాక్ష్యములై నిలచినవి. సంపభారతమున దాదాపు నగము పద్యములు కందములే. పొన్నకవి శాంతిపురాణమున తక్కిన వృత్తములకు 3 రెట్లు కందములు వాడబడినవి. తెలుగులో క్రీ. శ. 953 నాటిదని భావించబడుచున్న సర్వదేవుని రచన 'ప్రబంధ రత్నావళి'లో ఉదాహృతమైనది కంద పద్యమే. ఆంధ్రమహాభారతములో మూడింట ఒకవంతు కంద పద్యములే, దేశీ ఛందములు 11 వేలు కాగా ఒక్కకందమే 7 వేలు వాడబడినది. (చూ. ఆను బంధము V B) - అద్యభాందసకుడైన కవిజనాశ్రయకారుడు తన ఛందోగ్రంథమును సంపూర్ణముగా ఏకైక ఛందముగా కందముతోనే పూర్తి గావించినాడు. (ఏ పద్యము యొక్క లక్షణ మా పద్యమునందే అన్న నియమమును పాటించుటచే తక్కిన పద్యములు వ్రాయవలసి వచ్చినది. తక్కిన భాగమంతా కంద పద్యములే వ్రాసినాడు.)

ఇట్టి కంద పద్యము బహుళ ఖ్యాతమై కన్నడాంధ్ర సోదరుల కుల్లాభి మానమైన ఛందమై, ప్రాకృత జన్యమయ్యును, కీ. శ. 8వ శతాబ్దినాటికే ప్రాంతీయాస్త్రీత్వము సంతరించుకొని యతిప్రాసనలంకరించుకొని దేశీయ ఛందముగా మన గలిగినది.

తర్వాతికాలములో నైతము కందము కావ్యములలో బహుళ ప్రయోగము నందినది. దీని గమన సౌందర్యము, నాతి దీర్ఘ స్వరూపమునకు మెచ్చి శతక కవులు శతకములను వ్రాసి కంఠస్థ యోగ్యములను గావించినారు.

అథస్సూచికలు

1. ప్రాకృత పైంగళమ్ I-F1 to 71.
2. వృత్త రత్నాకరమ్ II-11.
3. పింగళ చృందశాస్త్రమ్ సూత్ర 4 అ-సంఖ్య 12, 13, 14, 15, 16, 17, 31.
4. తె. ఛం. రీ. పు. 128.
5. భారతి, చిత్రభాను, ఆశ్వయుజ, పు. 313
6. దక్షిణ భారత సాహిత్యములు - అ "కన్నడ సాహిత్యము"
7. సారస్వత వ్యాసములు భా. 1 పు. 21
8. లక్షణ శిరోమణి - పీఠిక పు. 55, 62
9. ప్రా. పైం. I-75
10. Gatha, the earliest and most popular metre of prakrit prosody. Bharata in his Natya Shastra gives all details about the constitution of this metre- H. D. Velankar 'Introduction Hemachandra's Chandanasnam.
11. తె. భా. ఛం. రీ. పు. 152
12. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము Vo I. I పు. 36
13. ఈ వివరములు "అప్పకవి చెప్పిన కందభేదములు సమంజసములేన" అన్న నా వ్యాసమున విపులముగా వివరింపబడినవి భారతి, అక్టోబర్ 1978
14. అప్పకవి వలెనే గౌరవ లక్షణ దీపికయందు ఆర్యలక్షణములు కందమునకు జోడించినాడు. తిరిగి ఆర్యవేరుగా చెప్పినాడు. లక్షణదీపిక పు. 123.
15. అప్పకవీయము. IV-536
16. కావ్యా చూడా VIII-26
17. అనంతదు తన చందో దర్పణమున ఆర్యాభేదములను కందభిన్నములుగా నిర్దుష్టములుగా చెప్పినాడు. ఆర్య లక్షణము సమగ్రముగా నెరుగక తిద్దుబాటు గావించబడిన అనంతని ఆర్యులు తిరిగి గిడుగు సీతాపతిగారిచే సంస్కరింపబడినవి. తె ఛం. రీ. 122 పు.

18. ఆర్యాభేదములు “తెలుగులోన జెప్పరండు” అని విన్నకోట పెద్దన మాత్రము కా. చూ. లో చెప్పినాడు. VIII-27
19. ఆం. మ. భా. ఛం. శి. పు. 440
20.   ,,   ,,   పు. 443
21. ప్రాకృత పైంగళమునవిట్లే 30 గురువులు గలదాని నుండి గురువుల సంఖ్య తగ్గించగా యేర్పడు 28 భేదములను స్కంధకమునకు నిరూపించినది. ప్రా. పైం. I-75
22. వృత్తజాతి సముచ్చయ I-20, 21
23. లక్షణ శిరోమణి III-293
25. తె. ఛం. రీ - పు. 147-155
24. వాక్పితృ దేశి ఛం. రీతులు. తులనాత్మక పరి. పు. 207
25. ఆం. మ. భా. ఛం. శి. పు. 449
26. అనుశాసనిక పర్వము II-129
27. అదిపర్వము III-171

2. ద్వీప ద

తెలుగులోని దేశీయ చృందములలో అత్యంత ప్రాచీనమైనది ద్వీపద. గేయ సంప్రదాయమునకు చెందినది. ఇతర దేశీయ చృందములకు గణముల విషయమున సామ్యము కల్గి వానికి మూలమన దగియున్నది. సులభముగా ఒడుగునడై గూటిగలయను తెలియ జెప్పనడై ఒప్పినది. చంపూ సంప్రదాయములో నన్నయారులచే విసర్జితమైననూ, గేయగతి, మనోహరత్యము చారణముగా శివకవులచే ద్ధరించబడి ఒక సంప్రదాయమునే తెలుగు సాహిత్యములో నెలకొల్పినది. పండితామోదమైన శిష్ట వాఙ్మయమునకు సమాంతర ప్రోతస్వినిగా, సర్వజన సులభమైన కావ్యములకు తగు ఛందమై, పతన పారాయణోద్దేశ్యములైన, భక్తి (మత) కావ్యములకు ఆశ్రయ భూతమైనది.

తెలుగులో అతి ప్రాచీనకాలమునుండియే ద్వీపద ప్రయోగములో నున్నదనుటకు అద్దంకి శాసనములోని తరువోజయే ప్రమాణము. ద్వీపదకు రెట్టింపు తరువోజ. అంతకంటే పూర్వమైన తిప్పలూరు శాసనములో (క్రీ. శ. 5 శ) ద్వీపద ఉన్నట్లు దేవరపల్లి వేంకట కృష్ణారెడ్డి గారు వ్రాసినారు. గేయ వాఙ్మయమీ ఛందములో నుండుట వలన దీని ప్రాచీనత గూర్చి చెప్పవలసిన పనిలేదు. “సరిగ్గా ద్వీపద ఏనాడు ప్రారంభమయినదో చెప్పట కష్టము. శాసనపులయందు దీని జన్మ కలదని చెప్పవలయును. అనియత కర్తృకము. అజ్ఞాత కర్తృకము. అనియమవంతము అయిన ఇది పండితులచే సంస్కరింపబడి సాహిత్య ప్రపంచమునకు తీసికొని రాబడి యుండును.” అని ఆచార్య బి. రామరాజు గారు అభిప్రాయపడినారు¹. శాసనము లందు ద్వీపదలు ప్రయోగింపబడుట ప్రాజ్ఞున్నయ యుగములోని శాసన చృందస్యలో చూపబడినది. నన్నయకు ముందిది ప్రచారములోనున్నను ఆయన మాత్రము తన భారతములో దీనిని ప్రయోగింపలేదు. ద్వీపదకు బదులాయన తరువోజను వాడి ఉండెను. ‘ప్రాస’ ‘చతుష్పాద వ్యవస్థ’, ‘సదృశాక్షరయతినియతి’ గల్గిన వృత్త స్వరూపమును ద్వీపద కాపాడింపగా సిద్ధమగు తరువోజయే ఆయనకు, ఆయన తర్వాత చంపూ సంప్రదాయములో కావ్యములు వ్రాసిన కవులకు శిరోధార్యమయినది. ద్వీపద చంపూ సంప్రదాయములో త్యజింపబడి, కాలాంతరమున తృణీకరింపబడినది. పాల్కురికి సోమని కవితా విప్లవముతో తిరిగి దేశీ చృందమైన ద్వీపదకు కావ్య ప్రయోగ గౌరవము కల్గినది. ఒకే ఒక్క ఛందము కావ్యమంతటను ప్రయోగింపబడు గౌర

వము ద్విపదను కల్గినది - ఈకనితో ప్రారంభింపబడిన ఈ ద్విపద సంప్రదాయము తర్వాత తెలుగు సాహిత్యమున బహు విస్తృతమైనది.

దేశీ చృందములలో పాదనియతిలేదు. ఉన్నకొద్దీ దేశీ చృందములలోను చతుష్పాద వ్యవస్థ మార్గ చృందముల ప్రభావము వలన కలిగినదే. పాదనియతి లేకుండుట వలననే ద్విపద, త్రిపద, చతుష్పద, షట్పది, అష్టపది యన్న పేర్లు కలిగినవి. సర్వ మార్గ చృందములలో చతుష్పాద వ్యవస్థ ఉండగా ఒక ప్రత్యేక చందమునకు చతుష్పద యన్న పేరెందులకు? ఆనగా పాదవ్యవస్థ లేని చందములో చతుష్పాద త్వము ఒక విశిష్టమే కనుక అట్టిపేరు సర్వసాధారణ పద్యలక్షణముగా భావింపబడక త్రిపాదాదులవలనే ఒక లక్షణ నామముగా ఉంచబడినది. పాద సంఖ్యను బట్టి పేర్లుంచుటను చూడగా ఇది నిర్ధారితమగును. ఇట్టి పేర్లు అన్వర్థములు.

ద్విపదయన రెండు పాదములని అర్థమైనపుడు ఉపయోగములో రెండే రెండు పాదములు వ్రాయబడవుగదా! పాదసంఖ్య బహుళమైనగాని విషయ సంపన్నము కాదు. జానపదగీతములందును ఇట్లు పాదములు అధిక సంఖ్యతోడనే చెప్పబడును. కవి జనాశ్రయకారుడు ద్విపదకు రెండే పాదములలో (లక్షణము చెప్పి లక్ష్యము ద్విపాద ప్రమాణముగా జూపగా) అనంతాదులు నాలుగు, పౌత్రపి రమణ కన్యాదుల పది పాదములు చూపినారు. ద్విపదకావ్యములలో వేలపాదములు చూపట్టెను. కావున ఇట్టిచోట్ల ద్విపదయన్న పేరువలన పలితమేమన వచ్చును? రెండు పాదముల సమాహారము ద్విపద యైనపుడు ఆ రెండు పాదములు ఒకే చందముగా గుర్తించబడవలయును. ఇట్లు రెండేసి పాదములకు సమాహారము చేయుట సౌష్ఠ్యవము దృష్టితోడనే. అయ్యుక్తాదములకన్న యుక్తాదములే (సరిసంఖ్యలో నున్నవి) విశేషలయా విస్కారకములు. ఇట్లు కలిపి ముడివేయునది ద్వితీయాక్షర ప్రాస. ప్రాసమును బట్టి రెండు పాదములు తెలియనగును. ద్విపదను అధిక పాదములలో పేర్చుకొని పోయినపుడు రెండు పాదముల కొకమారు ప్రాస మార్చుకొనవచ్చును. అట్లు మార్చుచో ఎన్నిపాదముల వరకు ఒకే ప్రాసాక్షరమున్న అన్ని పాదముల చందముగా గుర్తించవలయును. ద్విపదకావ్యములందు బట్టి చోట్లు కలవు. ఉత్పలమాల నాల్గు పాదములదిగా ప్రసిద్ధమయ్యెను ఒకే ప్రాస. కల్గి, అనేక పాదములు రాయబడినపుడు [అది చతుష్పాదయంతముగా ప్రసిద్ధమైనను] “ఉత్పల మాలిక” యని సమాహార రూపమున పేర్కొనబడుచున్నది గదా! ప్రాసరహితమైనపుడు ఒక పాదములో మరొక పాదమునకు సంబంధములేక పోవును.

కనుక ఇట్టి ప్రాసంగికత (ముంజరీ) ద్వీపదను లాక్షణికరించినపుడు పొత్తపి వేంకట రమణ కవి ఏకపద ముంజరీ ద్వీపద అని పేర్కొనినాడు² - పాల్కురికి సోమన ఒక పాదము నుండి వేరొక పాదములోనికి వదోల్లంపున గావించినాడు. అనగా పాదాంత విచ్ఛేదమును పాటించలేదు. ఇది కూడా రెండు పాదములను కలిపి ముడివేయును. విషమసేనమున ఉత్సాహమీద గీతి చెప్పినప్పుడు పొత్తపి రమణ కవి ఉత్సాహాలోని చతుర్థ పాదాంత పదమును పైగీకిలోనికి చొప్పించి అఖండ పద్యముగా నిట్లే చూపుట గమనార్హము.

ద్వీపద చృందముగా దీనిని పర్వలు పేర్కొనగా విన్నకోట పెద్దన్న మాత్రము “ద్వీపది”యని పేర్కొనినాడు³. పాల్కురికి సోమన్న దీనిని ద్వీపద యనుచు యతి స్థానమున మార్పరావి విధమున స్థిరపరచినాడు.

దప్పకుండగ ద్వీపదలు రచియింతు - (పండితా - అవతారిక)

ఈ రెండు పేర్లు సంస్కృత ని గంటువులలో ఆర్థ భేదము కలిపని, వైదిక వాఙ్మయమున యుక్కుని కర్తమైనపుడు ద్వీపదయని, మాత్రా చృందో విశేషమున కర్తమైనపుడు ద్వీపదియని భేదమును శ్రీ విడుదలోలు వేంకటరావుగారు వివరించి నాడు⁴. కాని తెలుగులో వీని కర్తభేదము లేదు. పైగా ఈ ద్వీపదకు వైదిక ప్రాకృత చృందములందలి ద్వీపదికి సంబంధమేమీ లేదు.

ద్వీపది యన్నందులకే కాదోలు కా॥ నేలమూరి వేంకట రమణయ్యగారు ద్వీపద ప్రాకృతమునుండి వచ్చినదనిరి.⁵

ప్రాకృత ‘దు ఆ ఇ’ లక్షణ మిట్లున్నది.

(సా చందలేహియా పో టద ఉక్తంకోయజత్త)” అహమవతా పోవంచ టా గురూ తిర్థ మజ్జితా పథమ పంచమటా”⁶

సంస్కృతిచ్చాఢూ-

(పాపంద్ర లేభా పఃట చతుష్కరి కశ్చయత్ర) అథ ద్వీపదీ

పః పశ్చటాః గురుస్తత మధ్యకౌ ప్రథమ పశ్చమవా

అథసాద్విసో యత్రైకః పశ్చాత్రః పశ్చ ఐదుష్టానా పీకోఢయః

$6+4+4+4+4+4+2$ - గణముల తీరు (మాత్రా సంఖ్యలో) ఇట్లుండును. మొత్తము పాదమునకు గల మాత్రల సంఖ్య 28. కాని తెలుగులోని ద్విపదకు పాదమునకు 3 ఇంద్ర గణములు, మీద నొక్క సూర్యగణముండును. ఇంద్ర గణములు 5 మాత్రలనే వాడినచో

$5+5+5+3 = 18$ మాత్రలు (గరిష్ఠ పరిమితి)

4 మాత్రలనే వాడినచో

$4+4+4+4+3=15$ మాత్రలు (కనిష్ఠ పరిమితి)

కనుక ప్రాకృత ద్విపదికి తెలుగు ద్విపదితో సంబంధము లేదనవచ్చును. విదదవోలు వారును ఈ అభిప్రాయమును ఖండించుచు ప్రాకృతము నుండి తీసికొన్నచో సంస్కృతపు పేరు ఎట్లుండుననిరి. అట్లే సంగీత రత్నాకరమున చెప్పబడిన శుద్ధద్విపదికకు నాల్గు పాదములు కలిగి 6 మాత్రల గణము+2వ, 6వ గణములు జగణములు 3, 4, 5, 7, 8 గణములు భగణములు+మీదొక్క గురువుండును¹. కనుక ఇదియును ద్విపదతో పోలిక లేనిదే. సంగీత రత్నాకర వ్యాఖ్యాతయగు కల్లి నాథుడు ద్విపదము, దోధకమని పర్యాయ నామమున్నట్లు ద్విపద లక్షణమును “దోధక లక్షణంతు భా భ గాగితి” అని 3 భగణములు+2 గురువులుగా పేర్కొనెను. ఇది కొంత వరకు తెలుగు ద్విపదను పోలినను భగణ నియతి తెలుగు లక్షణములో లేదు.

కన్నడము ‘చువయి’ ఛందమున్నది. కాని అదియును అచ్చముగా ప్రాకృతములోని $6+4+4+4+4+4+4+2$ గణక్రమము కలిగినదే. అనగా ప్రాకృత ‘చు అ ఇ’ - కన్నడ చువ ఇ ఒక్కటే. బహుళ ప్రాకృతము నుండియే వచ్చియుండును².

తమిళములోని అపహల్పా ఛందమును గూర్చి చెప్పుచు డా॥ జి. నాగయ్య గారు “సంస్కృత ప్రాకృత” ద్విపద భేదములు మాత్రమేరాక, కన్నడ, తమిళ ఛందములలోని ద్విపదలందరినీ కూడా ఏ విధముగను తెలుగు ద్విపదతో జన్యజనక భావమును గొందింపందలీదు. తెలుగు ద్విపద తెలుగు వారిదే. తెలుగు భాషలో పుట్టినదే, తెలుగు జాతికి సహజమైనదే అనుటలో సందేహము లేదు”. అని వ్రాసినారు³.

పాలుకురికి సోమనాథుడు వాడునాటి వరకు ద్విపదకు కావ్యోపయోగము లేదు. ద్విపద ఉపయోగములో నుండినదనుటకు కవి జనాశ్రయము లాక్షణికరించు

అయే సాక్ష్యము. కనుక సోమన్న తాను కావ్యము వ్రాయుటకు అనుపై న ఛందముగా స్వీకరించిన ద్విపదను కావ్య గౌరవము కల్పించుటకు బహుయత్నము చేసిన వాడైనాడు. అతడిట్లు ఉద్యమించుటను చూడ గేయ చంద్రుడైన ద్విపదనాతడు తెలుగు శిష్ట సాహిత్యములో స్థాపించిన వాడనవచ్చును. “సోమన సృష్టించిన ఛందస్సు” అని నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు రాసిన వ్యాసములో ఈ యత్నములు విపులీకరించబడినవి కాని సోమన సృష్టించినాడనుటకన్న స్థాపించినాడనుట లెస్స!

- 1) ద్విపదకు లక్షణము చెప్పుటలో పూర్వ లాక్షణికోక్తులను ఉద్ధరించుట.
- 2) ద్విపద కావ్యము ఐహికాముష్మిక హేతువని వివరించుట.
- 3) ప్రాసయతి ద్వారా అనుప్రాస సౌందర్యమును తెల్పుట.
- 4) పాదాంత యతిలేక చివరి పదము తర్వాతి పాదములోనికి చొచ్చుట వృత్తములలోవలె ప్రాసను రెండు పాదములకు పరిమితము చేయక అధిక పాదములకు పర్తింపజేయుట ద్వారా వృత్త గౌరవము నిచ్చుట.
- 5) గణములలో స్వేచ్ఛ జూపి, గమన వైవిధ్యము ద్వారా ఈ ఛందస్సు తక్కిన కావ్యోపయోగి ఛందస్సులతో సరిసమానమైనదని (న్యూనతా భావమును పోగొట్టుటకై భావింపజేయుట (గణమునకో పదము నిర్వహింపకుండుట)
- 6) ప్రాస లేదా యతియని ఐచ్ఛికత చెప్పుట.
- 7) యతి విచ్ఛేద రూపమునగాక మార్గ పద్యములందువలె సద్రుణాక్షర విబద్ధత రూపముగా పెట్టుట.

8) గేయములలో లేని ద్వితీయాక్షర ప్రాస ఇతర పద్యములకువలె విశేషించుట పంటి సోముని స్థాపనా యత్నములను మనము అతని పండితారాధ్య పరిశ్ర. బసవ పురాణములలో కాంచగలము. ఇంత చేసినను తర్వాతి రంగనాథ రామయణాది ద్విపద కావ్యకర్తలు ఈతనిని స్మరింపజేసిన స్మరింపజేరె. పైగా “పాల్కుర్కి సోమ పతిటచీనదుమ ప్రాసశ్శు” పెట్టి కవిత్వము పొదుచేయుచున్నాడని సమకాలికులు భావించిరి¹⁰. శిష్ట కవులచే ఇంతకంటె ఎక్కువగా తిట్టబడిన” ఈ ఛందము గేయ (గాన) సాంప్రదాయ దృష్టితో చూచినపుడు ఆతిసుగౌరవమైన విశిష్టమైన భరితమే.

పాపములను సోమన “అని యతగతైః” ప్రాసోవా, యతిర్వా” అన్న ప్రమాణోక్తులను ద్వీపదను లాక్షణీకరించుటకు ఉద్దరించినారు. ఈతడు పేర్కొన చందస్యూత్రములు ఏ గ్రంథములోనివో తెలియరాదు. ఈతనికి పూర్వమే ద్వీపద ప్రయోగములో నుండి లాక్షణీకరింపబడినది. కవిజనాశ్రయము తొట్ట తొల్లిటి ద్వీపదను లాక్షణీకరించిన చందశ్వాత్రము.

ఇంద్రగణములు మూ - డిన గణంబొకటి

చంద్రాన్య ద్వీపదకు - చను జెప్పరేచ¹² యని 3 ఇంద్రగణములు+1 సూర్య గణము, పదమధ్యయతి, ప్రాసలను గూర్చి స్పష్టముగా చెప్పగా పాపకురికి తిరిగి ప్రమాణము కొఱకు లాక్షణీకరణ యత్నము ఎందుకు చేయును? అని ప్రశ్నించుకొన్నపుడు సోముడు దాహరించినది జానపద గీతముల లక్షణము కొఱకనియే భావించవచ్చును. “అనియతగతైః” అన్నపుడు నియతములుకాని గణము లెవ్వియన్న ప్రశ్న ఉదయించును. నియతములు కాని గణములచేత అనగా గణ నియమము లేనిదని అర్థము. పురి ద్వీపదలో 3 ఇం+1 మూ. గణములని నియమమున్నది కదా! మారి పృథ్వులలో వలె గణనియమము లేక స్వేచ్ఛగా ఇచ్చవచ్చిన ఇంద్రగణములను వాడుకొనవచ్చునని అర్థము కావచ్చును. లేదా ద్వీపద చందస్సులో నడచు జానపద గీతములను పరిశీలించి వానిలో గణ నిర్బంధము లేక స్వేచ్ఛగా కాల విండములుగా విడిపోవుట గమనించి “అనియతగతైః” అన్న చందస్యూత్రమును ఉద్దరించి ఉండవచ్చును. ‘ప్రాసోవా’ ‘యతిర్వా’¹³ అనుటను బట్టి ప్రాస లేదా యతి యొక్క ఐచ్ఛిక ప్రయోగము నైతము జానపద గేయములను చూచియే ఉద్భవించి యుండవచ్చును. లాక్షణికులు పేర్కొన ద్వీపదలో ‘ప్రాసవేదా యతి’ అన్న నియమము ఉండదు. ఈ రెండును తప్పనిసరిగా ఉండవలసినవే. జాతులలో చేర్చబడిన ఈ ద్వీపదకు అవి తప్పనిసరి. ఉప జాతులలోని పద్యముల పల్లె ప్రాస [ప్రాసయతి] లేదా యతి అన్న ఐచ్ఛిక నియమముండదు. జానపద గేయములలో మాత్రము ఈ నియమము ఐచ్ఛికము. ప్రాస అతి తక్కువ ప్రయోగముండును. ఇతర లాక్షణికులు సమ్మతించినది, ఇతర కవులు వాడనిదైన ప్రాస యతిని నైతము సోమన ప్రయోగించుటలో అతడు గేయ వాఙ్మయ సౌందర్యమును కాచి పడబోసిన వాడైనట్లు నిర్ధారించవచ్చును. గేయ సౌందర్యమును చూచి, చందమునకు పట్టము కట్టి, ప్రభాత పదములాదిగాగల వానిని వివరించి తన కావ్యేతి పృథ్వులుగా ‘పూర్వ భక్త చరిత్రములు వాడు గీతములను’ స్వీకరించిన సోముడు

ద్విపద చ్చంవో స్థాపకుడనుటచో చోషమేమి లేదు. సోమన ఉద్ధరించిన భవద
స్మాత్ర రచయిత ఎవరోగాని గేయ సౌందర్యమును సమగ్రముగా జీర్ణించుకొన్న
వారే. ఆ గ్రంథము లభించి యుండిన తెలుగు భంవో ప్రపంచమున వున్నంత రాత్త
వెలుగు ప్రసరించెడిదే.

1) ప్రాసయతి :

ప్రాసయతిని గూర్చి చెప్పచూ సోమన

“ప్రాసమైనను, యతిపై వడిమైన

దేసిగా నిలిపి అది ప్రాస వియతి

తప్పకుండగ ద్విపదలు రచియింతు”

యని పండితారాధ్య చరిత్రలో వ్రాసినాడు. అది ప్రాసవియతి తప్పకుండ
అనుటను బట్టి ‘ప్రాసమైనను’ అన్నవానికి అర్థము ‘ప్రాసయతి’ యనియే. యతిపై
(విచ్ఛేద రూపయతి స్థలము పదప) ‘ప్రాసమైనను’, వడిమైనను దేసిగా విల్పుడునని
అనినాడు. యతిపై ప్రాస [ప్రాసయతి] వేసినను వడి (సదృశాక్షర రూపయతి)
వేసినను ఈ రెండు తెలుగువారి స్వంతము (దేశీ సంపద)గా పాల్కురికి సోమన
భావించినాడు. ద్విపదముందే గేయ చ్చందమగుట వలన నడక మనోహరముగ
నుండును. పైగా పాదమధ్యమున విచ్ఛేదముండును. విచ్ఛేదమునకు పదప సదృశా
క్షరయతియో లేక ప్రాసాక్షరమో ప్రాసయతిగా నిల్విన మరింత మనోహరమగును.
ప్రాసయతి వేసిన చోట తాళము చక్కగా నడచును.

ఉదా : ద్వి॥ నిక్కమె ట్లన విను

మొక్కవి న్నపము

ముక్కంటి నీకునే

దక్కిన బంటు.

సోమను ప్రాసయతి వేయుటకు ప్రేరణ జానపద గీతములందలి ప్రాసయతి
సౌందర్యనే. ఈ క్రింది ప్రసిద్ధములైన జానపద గీతములు ప్రాసయతిని బద్ధి
ముగా పాటించినవి. ఇవి ద్విపదలు. పెద్ద అచ్చులో గలవి ప్రాసయతి పాటించినవి.

1. అల్లుడ	ల్లాడంబే	ఒళ్లుమండేను.
అల్లుడ	త్తకు దెచ్చె	అద్దాలరై క
ఇప్పుక	తొడిగితే	నిప్పులు రాలె
మరగేసి	తొడిగితే	మల్లెలు రాలె

—త్రివేణి P. 73

అమ్మట్టి	కన్నులు	తమ్మిపూ	పులు
తమ్మిపు	వ్వలలోని	కమ్మతే	నెలు
కిలకిలా	నవ్వితే	కలువలు	పూసె
కలువపు	వ్వేలేమె	కలికిచూ	పులు

జానపద గేయ సాహిత్యము, (వి. రా. రా), P. 445

ఇట్టి జానపద గీతములలోని ప్రాస యతి సౌందర్యమును తనకు పూర్వమున్న జానపద గీతములను చూచి పసిగట్టి తన ద్విపదలలో సోముడు నిక్షేపించినాడు -

పరభుక్తి	చిరముక్తి	కరభుక్తి	రతులు
నరచర్మ	ధురచర్మ	హరధర్మ	పరులు
గృతకృత్య	హితభృత్య	ధృతనత్య	రతులు
వ్రతధామ	భృతసేమ	జితరామ	ముఖులు
హరతంత్ర	గురుమంత్ర	పరతంత్ర	చరులు

—పండితా, చరి. P. 9

ఇట్టి ప్రాస యతులు యతికి మారుగా ఉప జాతులతోవలె సోమన్న ప్రయత్న పూర్వకముగా బాడినాడు. కాని పై ఉపాహరణతోవలె పెక్కు పాదములు ప్రాస యతి ఘటించుట సోమున కిష్టమైనది కాదు. దాని కొరకు కవిరా ప్రవాహ మాగరాదు. అతని నియమము లన్నియు బద్ధికములే. యతి ప్రాసలలో నైతమీ స్వేచ్ఛ నాతడు గైకొనినాడు. అవి మరి ముందు వివరింపబడును.

2. నిక్క మెట్లన విను * మొక్క విన్నవము

ముక్కింటి నీకునే * దక్కినబంట

—పండితా. చరి. P. 138

ఇట్లే బసవ పురాణమునకు ననుకూలమైన పదావళి.

1. పర కథా సూత్రంబు - పర పెదగింప
చరితార్థ తెలుసే - కరుణతో ననుచు 1. అ. P. 1

2. ఆతత సకల పు * రాతన భక్త
గీతార్థ నమితి * మాతృకలాగా 1. అ. P. 2

3. ఇట్టి నెట్టన భక్తి * యిట్టి ముగ్ధత్వ 3. అ. P. 44

ప్రాస యతులు జానపద గీతములందు ప్రసక్త మగుటకు కారణము అక్కడ పదములకు పదములే మాటి మాటికి అవృత్త మగుచుండుట

1. రాజాధిరాజ ట * రాజ మహారాజ —దసరా పద్యములు

2. పిలిపించు నీ సేత * పిలుపు చూశము
—తెలుగు కన్నడ జాన. గే. P. 156

3. నెలవిచ్చి మాయమ్మ * నెలవిచ్చినాము
—తెలుగు జాన. గే. సాహి. (వి. రా. రా) P. 454

ఇట్టివి యాధ్యక్షకముగా ప్రాస యతి మరియు యతిని పాటించజేయును. శిష్ట వాఙ్మయములో పునరావృత్తి చోష ఖాయిత్యముగ నీ పదావృత్తి జానపద గీతము లలో ఒక ఊతగా, ఒక అలంకారముగా వాడబడును.

పండితారాధ్య చరిత్రమున సోమన పద వాఙ్మయమును సంపుటికరించుచు ఒకే పదము యొక్క ఆ వృత్తి వల్ల ప్రాసయతి, ప్రాస, యతి మూడింటిని ప్రయత్న రహితముగా సాధించినాడు.

1) పదములు (టిమ్మెద పదముల్ ప్రభాత
పదములు (బర్వత పదమా లానంద
పదములు శంకర పదముల్ నివా?
పదములు వాల్మీ పదములు గొబ్బి
పదములు పెన్నెల పదములు సంజ
(వర్ణన మచి గణ వర్ణన పదము)

—పండి. వాద ప్రకరణము

ఇందు 'పదము' అన్న పదము పలుమార్లు అవృత్తియైనది. అట్లే అఖరు పాదము 'పర్వన' అన్న పదము అవృత్తి యగుట వలన ప్రాస యతి (యతితో బాటు) సాధ్యమైనది. ఇట్లే మరికొన్ని ఉదాహరణలు.

2. (ద్వి) పద హేతువగుట ద్విపద * నావరగు పండి-I

3. (న) మోయని భృంగీశ్వరా * యన మోస

మోయని నంది నా * ఛాయన మోస —వాదప్రక

4. కర్తలకు కర్త ము * త్కర్తవై నీపు —బసవపురా IV ఆ.

5. కులజుండు నతడె య * కులజుండు నతడే " IV ఆ

6 ఇట్టి ముగ్ధరస్తులు * నిట్టి పీఠత్వ " III ఆ.

ద్విపదలో ద్విరీమాక్షర ప్రాస ఉండగా ప్రాస యతి పేరు వలయునన్నచో రెండు పాదముల ద్విపదలో నాడుగుచోట్ల ఒకే అక్షరమును ప్రాసకారకు విడదీయ వలయును. ప్రాసాక్షరములు రెండు, ప్రాసయతి అక్షరములు రెండు మొత్తము నాలుగు. ప్రాసాక్షరమే రచనలో శ్రమపాదకము కాగా మొత్తము నాలుగోట్ల వ్రాసుట అనేక ద్విపదలు అట్లుట మరింత స్లేశకరము. తెలుగు భండస్సులలో ప్రాస ఉన్నచోట్ల ప్రాసయతి లేకుండుట (బాతులు) ప్రాసయిని ఉన్నచోట ప్రాస (కవచాల) లేకుండుట యిందులకే. అందుకే పాఠకునికి సోమనాథుడు సైతము ప్రాసయతిని విధిగా పాటించలేదు. శ్వాపిర్క ప్రయోగము గావించెను. లాక్షణికులు సైతము ప్రాసయతిని చెప్పరైరి. సోమన తర్వాత పలువురు ద్విపద కావ్యకర్తలు ఈ ప్రాసయతిని పాటించరైరి.

'అష్ట మహిషీ కళ్యాణము' వ్రాసి "చిన్నన్న ద్విపద కెరగింను" అని ప్రఖ్యాతి గాంచిన కాళ్ళపాక చిన్నన్న తన కావ్యమునందు పాల్కుర్కి సోమన్న వలెనే ద్విపదకు లక్షణము చెప్పుచు

ద్విపదకు ద్విపదకు దెగ జెప్పవలయు
నెపుడు సంస్కృతిమున నితర భాషలను
యతుల లోపల 'ప్రాస యతి దక్క నకల
యతులు జెల్లును' బ్రయోగాతి సారమున
ద్విపదతో ద్విపద సంధిలనేక శబ్ద
మపుడు రెండును గూర్చినది యయుక్తంబు¹⁴

అని ప్రాసమునని ద్వివచనో ప్రయోగించుటను ప్రతిపదించెను. సోమన్న పద్యంలోనే బిచ్చ సిద్ధకవి ప్రాసమునని అంగీకరించినాడు. అతడు సోమన్న చెప్పినది లోప పాటించుచున్నట్లు ఆత్మపై గల భక్తితో స్రవించినాడు.

ఇది బాల కురికి సోమేసుండు మున్ను
 రొలగక ప్రాస యతుల్ ద్వివచనము
 లలి రచించుచుట యది లక్ష్యంబుగాను

....

ఆ పాఠ్యునికి సోమ ననుమతి నేను
 గీత ప్రాస యతి చ్చంద సరటి
 నా మహా గురుచేపు ననుమతి యట్లు
 శ్రీ మేండుగ రచించితినిట్లు

—“మఱి బసవ పురాణము” ఆవతారిక¹⁵⁻²

సోమని పఠనే ర్వాచితముగా నైనను కవులు ప్రాసమునని వాదించి కొందఱి ఉపాహరణములన్నవి - (A) ద్వివచన భారతములోని

1. అనయంబు నై వ దూ-షణమాని (ఆద-34)
2. అని యింద్రుడుగ్వికేగి - ననుచుర్వాసు (ఆది-37)
3. ఒలసి దిక్కులనున్న - బలములనెల్ల (కర్ణ-16)

(B) నవనాథ చరిత్రములో

4. తిరుమణి వాచక - తీర్చి చేమంతి
 విరుల రేపాను బం - అరు చెంద్రుకలను (36 P)
5. సన్నపు గటి మీద - జెన్నొండు వని (42 P)¹⁶

జానపద గీతములందు లేని ప్రాసము ద్వివచన రావ్యములందుండుటకు కారణము శిష్ట సాహిత్య ప్రభావము. ఇట్టి ప్రాసమును పాఠ్యునికి సోమరాధుడు తన రావ్యమునందు అశ్రద్ధగా పాటించినాడు. సోమని ద్వివచనము జానపద గీతములే ప్రేరణములనుటకు ఇదియొక ప్రబల కారణము. అతడు వానిని కావ్యోపయోగిగా ప్రతిష్ఠాపించుటలో ప్రాస వాచిత్యము అతనికి ఇచ్చిన అర్హతను ఈ క్రిందివి ఉపాహరణము లగు (ద్వితీయాక్షర) ప్రాసములు.

1. మధ్యాహ్న మగుటయు సారయ్య లింగ
తద్ధాన సుఖ నిరంతర వర్తయగుచు (బసవ - 357)
2. ము ప్రౌఢు బ్రాణలింగ ప్రసాదంబు
సుప్రసన్నత జంగమ ప్రసాదంబు
3. మర్త్య లోకమునకు మరివేరె యొకడు
కర్త యున్నాడె లోకత్రయ వరద (బసవ - 27)
4. బుజ్జగించును పెద్దు బుద్ధును బెట్టు
నిర్జీవి క్రియబడు నివ్వెఱగందు (బసవ - 163)¹⁷

ఇట్టివానిలో సంయుక్తాక్షర ప్రాస నియమముల్లంఘించ బడినది. భవని సామ్యమున్న వాచనని సోముడు ధావించి యుండవచ్చును.

2) యతి :

ద్విపదతో యతి స్థానము 2 గణముల పదవ, అనగా పాద మధ్యమునన్న మొట. వేరి చ్చందములకు పాద మధ్యమున యతి ఉండి పాదము సమద్విఖండన మగును. వానిని గీతము లందిట్టి యతి శ్రావ్యతా పాదకమై ఉండును. పాదము మధ్యలో వంగినపుడు, రెండు ఖండములు తుల్యము లగుటచే అయ సాధ్యమగును. జానపద గీతముల నుండి పుట్టిన ద్విపద నైతమిట్టి యతి కల్గియున్నది. కాని జానపద గీతములందు యతి నియతముగా సవ్యశాక్షర నిబద్ధ రూపముగాక విచ్ఛేద రూపమున ఉండును. అనగా రెండు గణముల తర్వాత విరుగును తెలుగులో ఛందో లాక్షణికము. ఇట్టి వానిని 3వ గణము ప్రారంభాక్షరమునకు ముడిపెట్టినారు. అట్లయినప్పటికి 2 గణముల పదవ విరుపుగల్గి 3వ గణము మొదటి అక్షరము వేరొక్క కొత్త పదముతో ప్రారంభము కావలయును లేనిచో శ్రుతి సుఖగరూప యతి సాధ్యము కాదు.

1. ఆల్లడ, ల్లాదంటే - ఒళ్ళు మందేను
2. దసరాకు వస్త్రమని - విస విసలు పడక
బహుమానములనిచ్చి - పంపండి వేగ

కవి జనాశ్రయకారుడు దీనిని పాటించినాడు.

ఇంద్ర గణములు మూ - డిన గణం, చొకటి
చంద్రాన్య ద్విపదకు చను జెప్పరేవ

మూడు+ఇది = సరిపెళ్ళమున పద సమాప్తి దినము పద విచ్చేతమైనట్లే. పాల్కురికి సోమనాథుడు, రచాంతి కవులు ఈ నియమమును చక్కగా పాటించి విచ్చేదరూప సౌందర్యమును ద్విపద కలింకరించినారు. శిష్ట వాఙ్మయములోని మార్గ వృత్తములందు, జాతి పద్యములందు విచ్చేదరూపయతిని పాటించని కవులు నైతము ద్విపదలో పాటించుట గమనార్హము. లాక్షణికులు మాత్రము ఈ నియమమును పాటించలేదు. విన్నకోట పెద్దన్న - పొత్తపి రమణకవి మున్నగువారు ఈ నియమమును పాటించని వారు.

ద్విపదలో పాదాంత (విచ్చేదరూప) యతి నైతము అవశ్యకము. పాదాంత విచ్చేదము పాద ప్రమాణమును నిర్ధారించి లయను త్యజించును. ద్విపదలో దీని మొక్క ప్రాముఖ్యమును కవులు లాక్షణికులు గుర్తించినారు. కవిజనాశ్రయకారుడు చెప్పకున్నను అచరించి చూసినాడు. పాల్కురికి సోమనాథుడు అధికాంశభాగము ఇట్లే పాదాంత విశ్రాంతి పాటించినను కొన్నిచోట్ల పాదోల్లంఘనము కావించియున్నాడు. పాదాంత యతిని సోము దుల్లంఘించిన చోట్ల పరిశీరించగా వివిధాగమ, పురాణాదిసాహిత్యములు యథాతథముగా సంస్కృత రూపములో చెప్పుటచే సాధ్యపడలేదనిపించును. “ద్విపద కొలపి నలుకుట మది మెచ్చ” (ద్విపద కొలతలో చెప్పుటచే విశేషముగ భావించ) వలయునని ఆతని అభ్యర్థనము. మంజరీ ద్విపదను మాత్రము లాక్షణికరించుచు పాదమునకు పాదమునకు మధ్యకెగ చెప్పుటకు, లాక్షణికులు నిర్దేశించిన¹⁸ - మంజరీ ద్విపదయైనను, ద్విపదయైనను జానపదగీతములందుండి పుట్టినదే యైనను మంజరీ ద్విపదను గేయ చృందస్సుగా గుర్తించి పాదాంత విచ్చేదము, ప్రాస రాహిత్యమును విధించి, ద్విపదకి రెండు విధించక దీనిని తక్కిన పద్యములలో జేర్చుట విశేషము. ప్రాసమొక్కటి తక్క ఈ రెండు సర్వవిధములు ఒకే ఛందము కదా! సోముడు ద్వితీయాక్షర ప్రాసఘటనములో ఈ పాదాంత విశ్రాంతిని ఉల్లంఘించి పాదోల్లంఘనము గావించి యుండవచ్చును. ఇక ఈ ఉల్లంఘనము అనగా ఒక పాదములోని పదము మరొక్క పాదములోనికి చొచ్చుట యన్నది, కనీసము రెండు పాదములపైననూ ఘటించుకుండుట లెస్స. పాదమునకు తెట్టింపు లాంఛనము మైనను, పునరావృత్తి యుండునో అనగా - ఒక ద్విపదకు, మరొక్క ద్విపదకు, లయ ఘటించ బడును.

కాళపాక విన్నపి దీనిని

“ద్విపదకు ద్విపదకు - డెగ జెప్పవలయు....”

ద్విపదలో ద్విపద సంధి, నేకశబ్ద

మపుడు రెండును గూర్చినది యయుక్తం”లు

అని చక్కగా రెండు పాదముల కొకమారు విచ్చేదనము (పద సమాప్తి) గావించి, తర్వాతి పాదము అనగా తర్వాతి ద్విపదను కొత్త పదముతో ప్రారంభించ వలయునని, వీలకట్టము రెండు ద్విపదలను సంధించుటకు వాడరాదని, అయుక్తమని చక్కగా చెప్పినాడు జయకీర్తి తన ఛందోఽనుశాసనములో చెప్పినట్లుగా

పాదాంతే సూచిత స్థానే

యుక్తానంతే విశేషకః (1-10) యతి కనిసము యుక్తాదంతము (సరిపాదము చివర) న యున్నను విశేష విధి యగును. ఈ జయకీర్తిచేసిన నియమము ద్విపదకు చక్కగా అతికినది. కాల ఖండము ఎంత తక్కువైనచో అంత సులభముగా పరితకు విశ్రాంతి లభించుటయేగాక స్వల్ప పరిధిలో పునరావృత్తమగు ఈ కాల ఖండము యిటి లయవిర్భావము గావించును ద్విపదలో 2 గణముల పదవ యతి ఉన్న రెండు గణముల కొక్కమారు అవృత్తియగు కాల ప్రమాణము లయను చక్కగా తెలియ జెప్పను.

అమృణ్ణి కన్నులు	2 గణములు
తమ్మి పువ్వులు	„
తమ్మి పువ్వులి	„
కమ్మ తేనెలు	„ అన్న రీతి నడచును.

రెండు గణముల పదవ విశ్రాంతి పాటించక పాదాంతమున విచ్చేదము పాటించిన ఈ కాల ఖండము 2 గణముల కొకమారు అవృత్తియై లయా విర్భావమునకు సమయాము హెచ్చును. 2 గణములవలె త్వరగా స్ఫురించదు.

వరభుక్తి చిరముక్తి కరభక్తి రతులు — 4 గణములు
నరచర్య ధరకర్య హరధర్య వరులు „

ఇక రెండు పాదములకు చెప్పవలసిన పని లేదు. ఒక ద్విపదకు మరియొక ద్విపదకు నడుమ విశ్రాంతి యున్నపుడు కాలఖండము యొక్క ప్రమాణము 8 గణములై లయ స్ఫురణము జరుగదు. 2 ద్విపదల కాల ప్రమాణము తరువోజ ఒక పాదముతో సమానము. 3 ఇం+1సూ+3 ఇం+1సూ. గణములున్న తరువోజయగును, అట్టి తరువోజలో వైతము యతిరూపమున పాదము నాల్గఖండములుగా విభజితమగు నన్నచో ద్విపదకు ద్విపదకు తెగ జెప్పగా లయ యేమీ లేదు. తాళ్ళపాక చిన్నన్న ఇట్లు చెప్పినాడన్నచో లయదృష్టితో గాక, రెండు పాదముల ద్విపదకు అస్థిత్యము

కల్పించుటచే చెప్పియుండవచ్చును. లేనిచో పాచోల్లంఘనము వ్యాధి రెండు ద్విపదలు అతికి చతుష్పద వ్యవస్థకు వారితీసి, ద్విపదయొక్క అస్తిత్వము పోవునవి అతడు చాచించి యుండవచ్చును. “ఎచ్చట కచ్చట తెగిపోవు ద్విపదలందు నిదంధించబడిన సుహృదాత్మకము సిద్ధింపను” అని పాటిబండ మాధవశర్మగారు డీనిని సమర్థించిరిగాని, గేయ చృందమునందుండు గేయాత్మకత నీనివలన లోపించును.

పాదాంతయతి భంగతకు - పాచోల్లంఘనకు పాల్కురికి సోమనాథుని ఉదాహరణలు.

1. “వ్రాయంగ బ్రహ్మచేక్షరాయనమోన -
మో యనె....” పండి. చ. వాద ప్ర. P. 696
2. “....ఐహికాముష్మిక ద్వి
పదహేతువగుట ద్విపద నా బరగు” పండి. చ. అవతారిక P. 22

ద్విపదకు ద్విపదకు తెగ చెప్పక రెండు ద్విపదలకై క్కత ఘటించిన ఉదాహరణము.

దాన ‘స్వాతంత్ర్య భక్షిత’ మనం ‘ద్రియంబ -
- కేన భక్షిత’ మనం గ్రియ బ్రసాదంబ -
- నంగ ‘నశ్చియా’ తనగఁ దక్రసాద
మంగీకరింపగ నర్హమైయుండు. పండి. చ. రీ. ప్రక. P. 95

కాని యిట్టి ప్రయోగములు క్వాచిత్కములే. అధికాంశ పాదములు చక్కగా పాదాంత విచ్ఛేదములై యొప్పునున్నవి పాల్కురికి సోమనాథుని తర్వాతి కవులు (లాక్షణికు లీ విషయమున నిర్లక్ష్యము చేసినను) సోమనాథుని మార్గము ననుసరింపక విచ్ఛేదమునే పాటించిరి.

5) గణములు :

ద్విపదకు వాడబడు గణములు సూర్యేంద్ర గణములు. ఇంద్రగణములు 3, సూర్యగణము 1, కాగా అనంతనునకు పూర్వము తెలుగులోని సూర్యేంద్ర గణములు అక్కరజాతి గణములన్న పేరిట మొదటి రెండు వదలక ప్రస్తార లిథిము లన్నియు స్వీకరించుట ఇదివరకే సరిశీలించబడినది. పాల్కురికి సోమనాథుడు ద్విపద

కావ్య నిర్మాతలలో అనంతనికి పూర్వం కాన అతని ద్వీపదలలో సూర్య గణములు హ, నలే కాక, గగము, ఇంద్రగణములలో నల, నగ, సల, భ, ర, తలే గాక మ, సగ గణములు వాడబడినవి.

‘గగ’ ఉపయోగమునకు

UU

1. పాయక ప్రతి రసాస్పక్తస్య జిహ్వ
గ్రేయని మే ప్రౌఢ....

బసవ. 5 అ. పుట 19

UU

2. ప్రేమం చెలర్పగ భృత్యాపరాధ
స్వా....

బసవ. 4 అ. పుట 247

‘సగ’ ఉపయోగమునకు

I I U U

1. అంధక కరిదైత్య వ్యాఘ్రులాలాజ - బసవ 6 అ. పుట 483.

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు అంధ్ర గ్రంథమాల ప్రచురిత బసవ పురాణమున శ్రీ బంబారు ఓమ్మయ్యగారు వాచిక్క ప్రచురిత బసవ పురాణమున వీనిని పరిష్కరింప జేర్చిరి. కాని అక్కరజాతి గణములలో సూర్యగణములో గగ, ఇంద్రగణములలో సగ పుండుటచే సోముడు వీనిని వాడినట్లు భానింపవలయును. అంతే గాక గేయ చృందములలో పాదాంత దీర్ఘము సర్వసామాన్యము. హ గణమును పాదాంత దీర్ఘముగా పొడిచి అది ‘గగ’ గణమగును. ద్వీపదయందు ఈ గణములు మాత్రమే కాక చంద్ర గణములు కూడా ఉపయోగములో నున్నట్లు తర్వాతి ద్వీపద కావ్యములలో గుర్తింపబడినవి¹.

ద్వీపద గారతములోని ఈ క్రింది ప్రయోగములు.

1. భూధరేంద్రము బుడ బుడరవము తోడ (43P) - నలల గణము.
2. పతులద్వీప జయంతి పట్టణాధిపుల (57P) - సగ "
3. అరయ మాకుగురు జాంబోధులార - భల "
4. కడుమరుగు నట్టి గంగా ప్రవాహంబు (430P) సలల "

విశేషముగా రాననగును. ఇవి శిష్టసాహిత్య దృష్టితో విలక్షణ ప్రయోగములే. జనము గేయ చందము లందివి పరిశీలించిన సామాన్యులని తోచును. - జానపద గీతములలో కవి గణములను బట్టిగాక చూత్రా సమక గల కాల ఖండము లను బట్టి పాదమును రాలుచుకొనుచు పదార్థము చేయును. ఆ పదములు సూర్యేంద్ర చంద్ర గణములా ? కావా ? యన్న పద్ధతితో లోలోచించుచున్నది ఊడదు. ద్వీపద 5 మాత్రలలో నడచును అనుకొన్నప్పుడు 5 మాత్రల గణము నకు సరిచడునట్లు పదములు పేర్చుచేగావి ఇది నగ గణమా ? నల గణమా ? నలల గణమా యన్నది యాలోచింపదు. ఆ దృష్టితోడనే ప్రైప్రయోగములలో గణ పైవిర్య మేర్పడుచుండును. ఈ క్రింది జానపద గీతములను పరిశీలింతము.

నల	త	నగ	
పిలిపించు	నీసీత	పిలుపుచూ	తాము
నల	త	నలల	
పిలుపేట	సూపేపు	చిరుక పలు	కుల్లు

—తెలుగు కన్నడ జా. గే. P 156

ఇందు 5+5+5+3 మాత్రలుగా నడక కన్నట్లుచున్నది. మొదటి మూడు గణములు 5 మాత్రలవి. ఖండగతిలో నడచుటకు పలయు కాల సంపుటులతో జాన పద కవి ఆలోచించును. అందువలన రెండవ పాదములోని 3 వ గణము 'నలల' పడినది. ఇది పంచమాశ్రా గణమే. కాని శిష్టవాఙ్మయములోని ఇంద్రగణముల జాబి తాలో చేరలేదు. పైగా చంద్రగణమైనది శిష్టకవి లేక రాక్షసికుని దృష్టిలోని కృతక గణములైన సూర్యేంద్ర చంద్రగణములలో చూచిన గణభంగ దోషమేకాని చూత్రా సమగణ దృష్టితో గేయముగా పరిశీలించినపుడు నలల=5 మాత్రలు సరిపైనదే - అంతేకాదు - ఒక్కొక్క తూరి మాత్రలధికమైన పదములు పెట్టవలసివచ్చిన వాటిని పతనాపసరమున లుంఠాకరించి కూడా చదువుట జరుగును. ఈ క్రింది జానపద గీతము పరిశీలింతము.

మరుజనక, ముక్కోలు, మత్స్యావ, కార
గురుయగా, కృపజూడు, కూర్మావ, కార

....

పక్షమున సిరిగల్లు వామరావతార - శ్రీరంపాటలు. తెలు. కన్న జానగే 163

ఇందు 3వ పాదములోని 3వ గాఢము 'వామనావ' రతి గణము. శిష్టదృష్టిలో చంద్రగణము. దాని ద్విపదమున వాడబడినది. మాత్రలు 6. ఇచ్చట ఖండగతిలో నడచుచు 5 మాత్రల గణము వాడవలసియుండగా 6 మాత్రలు వడినవి. రతి గణము ద్విపదలో శిశుత్వము వాడుటకు కారణమేమి? పరుసగా అపవరములలో వామనావరము వచ్చినది. ఆ శబ్దము వాకి తీరవలయును. గాఢంగ దృష్టి అక్కడ ఉండదు. అందువలన వాడుచు 5 మాత్రలతో కుడింగణమును గాఢమునకు విడుచును గాయకుడు నానిని

పక్షమున సిరిగల్లు వామనవ తార
వామావ తార
పమనావతార

అని తోచిన విధముగా అక్షరములు మార్చును. లేదా 'వామనావ'ను 5 మాత్రలతోనే వేగముగా చదువుటలో కుడించును. ఇట్టి చోట్ల చంద్ర గణము ఉంచుటలో లభ్యంతరమేమియు నుండదు. కనుక ద్విపద భారతమువంటి కృతులలోని పై గణ ప్రయోగములు ద్విపద చ్చందమును (గణ) భంగపరచునవి గాక గేయ చ్చందో దృష్టితో వ్రాసినవని భావించవచ్చును. అట్లే

అజాదంత దనచ సత్యారోకమునకు

నకుల సహాదేవ నామ నాయకులు - ద్విపద భారతము.

వంటి ప్రయోగములు పదము మార్చును సూచించుటను బట్టి చూడగా ఈ ద్విపద కవులు గేయములను బట్టియే ద్విపదను రచించిరని చెప్పవచ్చును¹⁰.

చన్నెందు స్తంభాల పండిరి కింద - అని గేయమును చదువుచున్నప్పుడు 'పండిరి' అచ్చుచోట 'పండిరీ' అని దీర్ఘీకరించి చదువును. అప్పుడు మాత్రలు నిండి నతక చర్మముగా నడుచును. ఇట్టి జానపద గేయధోరణులు గాన విధిలో సామాన్యములే జానపదగేయపు నడకనుండి ద్విపద పుట్టినదనుటకు పై విధులు, లభ్యమాన జానపద గీతములను సాక్ష్యములు.

ద్విపద గణములలో ఇంద్రగణములు, ఒక సూర్యగణముండుటలో గల రహస్యమేమి?

పన్నెనిది స్తంభాల పండిరి కిందా ఆ

5   5   5   5

అన్న రీతిలో గీతమును చదువునపుడు ఈ గీతము నాల్గు పంద మాత్రితా

గణములుగా విడిపోవును. కాని లేఖన క్రమముతో ఇది - “పన్నెండు స్తంభాల పందిరి కింద” - అని వ్రాయబడి త, త, భ అను ఇంద్ర గణములు మూడను, కింద యన్న హ గణము సూర్య గణము ఒకటియుని గణ దృష్టితో రాచబడును. మొదటి రెండు పదములు పంచ మాత్రికములు కాగా ‘పందిరి’ మాత్రము చతుర్మాత్రికము. కనుక జానపదగాయకుడు దానిని మరొక్క మాత్ర చేర్చి 5 మాత్రల కాల సంపుటిగా ఉచ్చరించును. అప్పుడది “పందిరి (రగణము) అనియో

పందిరి (తగణము) ,,

పందిరి (నగ) ,,

పందిరి (సల) ,,

అన్నవిధముగానో సాగదీయబడును. అర్థము విచ్ఛేదము కానంత వరకు ఇట్లు పలురీతులుగా సాగదీయబడుగా భందో దృష్టిలో ర, త, న, గ, సల ఏదైనా కావచ్చును. ఇవన్నియు ఒక గుంపుగా ఇంద్రగణములుగా గుర్తించబడినవి. గణము లిట్లే యేర్పడుటను గణ ప్రకరణమున వివరించుట జరిగినది. పై దానిని బట్టి ఇంద్ర గణములలో సల, భగణములు 4 మాత్రలు గలవైనను 5 మాత్రల క్రిందికే లెక్కింపబడును. గేయ చృందములందీ నియమము నియతమై ఉండును. అందు లకే ప్రాకృత చృందములు మాత్రాగణములను తెలుగులో వలె మార్చేంద్ర చంద్ర గణములుగా గాక ద్విమాత్రా, త్రిమాత్రా, చతుర్మాత్రా అన్నరీతిలో చూపినవి. పై పాదమున ఆఖరు త్రిమాత్రిక సూర్యగణము సైతము సమానకాల ఖండముగ నింప బడుటకు 2 మాత్రల కాలము అధికముగా సాగదీయబడును. తెలుగులోని దేశీ పద్యములు పెక్కులు సూర్య గణాంతములగుటలోని రహస్యమిదియే. ఇట్లు గీతము లేఖనమున వ్యాకరణ విరుద్ధ రూపములతో గాక సలక్షణముగా [లేవ వ్యవహార ప్రమాణముగా అనగా ‘పందిరి’ ‘క్రింద’ అన్న విధముగా] వ్రాయబడి ఇట్టి కృతక దేశ్య గణ వ్యవస్థకు దారితీసినది. నాల్గు గణముల పాదములో 2 గణములకొక్క భాగముగా యతి కుడిరిపోవును. యతిఃపూర్వ భాగము యత్యంతర భాగముతో సమా నము. అనగా గేయ చృందములలో యతి సమద్విఖండన రూపము. ఇది పెలుదేశ్య చృందములలో ఉండుటవలన సమద్విఖండన యతి దేశీయ చృందో లక్షణముగా భావించబడినది. అది విచ్ఛేద రూపమైనపుడే లయావిష్కృత మగును - కాక సదృ శాక్షర రూపయతితో - వదోల్లంఘన జరిగి రెండర్థములు అతికిన లయచెరిగిపోవును. పెక్కుదేశ్య చృందములను తెలుగు కవులు ప్రయోగించునపుడు లిపిత (కావ్య) సాహిత్యమున విచ్ఛేద రూపయతిని నిర్లక్ష్యము చేయుటయు, ఎతన సంప్రదాయము

గల (శతరాది) చోట్ల పాటించుటయు రావలయును చున్నది. నిర్లక్ష్యము చేయుటలో మాన్గి వృత్త ప్రధానమున్నను పెక్కు చేశ్య చృందములు దీని నుండి రక్షింపబడి బృహదసూక్తర్వకమగు అయను సాధింపగల్గినవి.

ద్విపదగేయ చృందములకు సర్వ సమ్మతమైన విషయము. ప్రాచీన కవులు లాక్షిణీకుల సైతము ఈ యభిప్రాయమును వ్యక్తము చేసిరి. పాల్కురికి సోమ నాథుడు గేయ చృందములకు చేతనే దీనిని స్వీకరించెను. “ద్విపద రావ్యము విష వింపల” నని కవి చింతామణిలో పెల్లంకి రాతంభట్టు (నాచా లక్షరాధికారము-17 వద్ద) పేర్కొనెను. “ఓ తిగూడం ద్విపద ప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొక్కత” అని క్రీరాధిరామములో పీఠగాథా గీతములు స్రవంతము చేయబడినది. విన్నవోట పెద్దన్న దంపుడు పాటగా ద్విపద రెట్టింపైన తరువోజును “తలతోని తగ బ్రాలు డంపెడిచోట - దరుణులదే సొంపు దనరుదర్వోజు” - అని కావ్యాలంకార చూడామణిలో (VIII-50) దంపుడు పాటగా పేర్కొనినారు. చెంగళ్ళకాళ కవి రాజగోపాల విలాసముని (1-21-4)

పీఠ వాయించెను శోభాధరి యొకర్లు

కిన్నెర బరకించె కన్నె యొకతె

చపలలోచన యోర్తు ‘ద్విపదులు చదివెను’

తత్ప్రసంగము చేసె తరుణీయోర్తు - అని

పాటగా పేర్కొనినాడు.

‘రాగ గరిమ తెరిగి రహి మీట పదములు

పాడనేర్తు ద్విపద పద్య పదీతి’ అని బెజ్జకకవి పేర్కొనినాడు.

(చాటుపద్య మణిమంజరి II 125 P)

నడకలో, గణములతో, పాదమధ్య యతిలో ఇది జానపద గీత లక్షణముల నింకను ఎట్లు వ్యవహరించుచున్నదో పరిశీలించబడినది. ద్విపద పాడబడు విధానముకావ్య చృందమైన విదప యంత లోపించిన దనవచ్చును. పెక్కు జానపదగీతములు పరిశీలనలో ద్విపదులుగా గోచరములై వానిగేయ విధానమును నేటికి తెలియబర్చ జాలి యున్నది. 5 మాత్రల గణములు నాలుగుగా ద్విపద పాడబడును. అనగా ద్విపద ఖండగతిలో నడచును. కొన్ని జానపదగీతములు ఇచ్చట ద్విపద నడకగలవి ఈయ బడుచున్నవి. ప్రసిద్ధమైన దసరా పద్యము “రాజాధిరాజ” ద్విపద చృందములో నున్నది.

“రాజరాజ! ఓ రాజ మహారాజ” ఇది గేయముగా పాడబడునపుడు

రాజాధి, రాజ ఓ, రాజ మహా, రాజా ఆ - అని పాడబడుట గాంధీనగను.

5   5   5   5

పల్నాటి పీఠచరిత్రం అంతా ఇదే గతిలో నడచును. ఇదిలోని వ్రాస మాత్రము ఉండదు.

పాదము ఒక్కొక్కటి వేరువేరుగా విడుగును. పాదముభ్యమున వేరొక్క విరుపు. అది జానపద గేయముల యతి. ఈ లక్షణములు పట్టినచోట్ల గోమనామాల కాష్టములు నైతము ఇట్లే వర్ణించవచ్చును. 4 మాత్రల ఇంద్రగణము పడినచోట ఒక మాత్ర సాగతీత, చివరి సూర్యగణము రెండు మాత్రల అధికముగా సాగతీత- ద్వీపద పాదములో పాటించ వలయును. ఉదాహరణమునకు -

1. తొలికోడి కనువిచ్చి * నిలిచిమై వంచి
జలజల రెక్కలు * నడలించి నీర్ని (బసవ పురాణము)
దీనిని గేయ చ్ఛందముగా
తొలికోడి కనువిచ్చి * నిలిచిమై వంచె
జలజలా రెక్కలా * నడలించి నీర్ని అని చదవవలెను.

2. చెన్నకేశవ పాద * సేవా రహం
పలనూ రద్వాజ * పంశవర్తనుడ
కవి సార్వభౌముడ * ఘనత గన్నట్టి
శ్రీనాథుడను వాడ * శివభక్తి పరుడ (పల్నాటి పీఠచరిత్రము)
చెన్నకేశవపాద * సేవార హంకాల
పలనూ రద్వాజ * పంశవార్తనుడాల
కవిసార్వ భౌముడ * ఘనతగా న్నాస్తి
శ్రీనాథు డనువాడ * శివభక్తి పరుడాల - అని చదవవలెను.

కొన్ని ప్రసిద్ధి జానపద గీతములు గేయగతిలో (లిఖిత సాంప్రదాయములో పల గాక) ఉచ్చట వ్రాయబడుచున్నవి.

1. రాజాధి రాజా * రాజమా రాజా
రాజతీ జోతతీ * రాజసాం దర్శా(రాజతీకోన్నత రాజ సౌందర్య)
బంగారు కలంవారి * పైకిగొలు నూలూ

దిట్టముగ	వకచేత	*	దస్తురం	బాట్టి (దస్తుం వట్టి)
పట్టిగా	చేరిలో	*	పరలగూ	ర్చుండి(పట్టి, కచేరిలో)
సామెలు	మేర్పాసు	*	సాలాము	యనగా

(సాహెబ్, మెహర్బాన్, సలాం)

పటాపటా	కాయితం	*	బాగుగా	పట్టి
బాగైవ	మీచేతి	*	బంగారు	కలము ²¹
2. మా యత్త	మామామ		డిరేగు	తుంటే
చుట్టపీ	కలరెండు		చూడొచ్చి	నాయీ
మట్టిగిడ	నలరెండు		మాట్లాడి	నాయీ
కందిరీ	గయవచ్చు		కతనడిసి	నాయీ ²²
3. అల్లుడ	ల్లాడంచే		ఒళ్ళుమం	దేనూ
అల్లుడ	త్తుకుచెప్పె		అడ్డాల	రైకా
ఇవ్వచా	కొడిగితే		నివ్వల్లు	రాతే
మరగేసి	కొడిగితే		మల్లెల్లు	రాతే ²³
4. మానన్న	గానైతి		మంచెవే	తూరూ
చెట్టన్న	గానైతి		చెలగివే	తూరూ ²⁴
5. మహజనక	మమ్మేలు		మత్స్యావ	తారా
గురుతుగా	కృపజూడు		కూర్మావ	తారా ²⁵

లిఖిత సాంప్రదాయములో వ్రాయబడుచున్న మరికొన్ని జానపద గీతములు దీనిని చ్చందములో నడచిన విధి చూపబడుచున్నవి.

1. అమ్మజ్జి	కన్నుల్లు	తమ్మిపు	వుల్లు
తమ్మిపు	వ్వలరోని	కమ్మ	తేనెల్లు
కెలకెల	నవ్వితే	కలువల్లు	పూసె
కలువపు	పిన్నేమొ	కలికినూ	వుల్లు ²⁶
2. పిలిపించు	నీసేత	పలుపుచూ	తాము
పిలుపేమి	చూపేపు	చిలుకవలు	కుల్లు
పిలిపించు	నీసేత	నడకచూ	తాము
నడకేమి	చూపేపు	అంసనడ	కల్లు ²⁷

3.	పన్నెండు	స్తంభాల	పందిరి	కింద
	పత్తివి	త్తుల గుమ్మి	మెత్తైన	వేసి
	గోవుపెం	డదెచ్చి	గోపెమ్మ	కలిపి
	అవుపెం	డదెచ్చి	అలుచైన	జల్లి ²⁸
4.	నెలలిచ్చి	మాయమ్మ	నెలలిచ్చి	నాము
	చెరిగిమీ	యత్తింటి	బుద్దిగలి	గుండు
	ఎవ్వరే	మాడిన	ఎరురాడ	కమ్మ
	....	....	....	....
	వరమాత్య	తోగూడి	పెలుగుమా	యమ్మా ²⁹
5.	వాసల	వరదల	వంగిన	చేను
	పెన్నుల	నీనిన	వన్నెల	చేను
	....	....	....	....
	గింజలు	బందలో	పాడిపో	కుండ
	పొంగుగ	పెన్నులు	కొయ్యం	దల్లి

ఇట్లెన్ని గీతములైనను చూపవచ్చును.

తెలుగులోని జానపద గీతములు అధికాంశము ద్విపదగతిలో నడచినవే. జానపదగీతములు పంచమాత్రాయుత కాల ఖండములలో పాదబిడుచుండగ, తెలుగులో వీనినుండి సిద్ధమయిన గణవ్యవస్థ (సూర్యేంద్ర చంద్రగణములు) ద్విపదల నడకలో భిన్నమైన రీతులు ప్రదర్శించగల్గినది. ఇంద్రగణములు (చతుర్మాత్ర, పంచమాత్ర కములు) వైవిధ్య ప్రయోగములో శిష్టవాఙ్మయములోని ఇతర ఖండములలోవలె కవులు ద్విపద కావ్యములలో ఉపయోగించునపుడు గమన వైవిధ్యమును చూపినారు. ద్విపద కవులు సైతము ప్రసిద్ధమైన 5+5+5+3 నడకను అంగీకరించుచునే గణమునకో పదము వాడినపుడు గల్గిన నడకగా దానిని భావించినారు. గార్లడిన్నె సుబ్బారావుగారు (1910) తన ద్విపద ఉత్తర హరిశ్చంద్రీయము నచంద్రమతీ హరిశ్చంద్రుల వివాహ సందర్భమున ఏర్పాటు చేయబడిన సంగీత నడలో తాళమున మోతను ఈ విధముగా తెలిపినారు.

టరిటర్ణ

టరిటర్ణ

టరిటర్ణ

టర్ణ

టరిటర్ణ

టరిటర్ణ

టరిటర్ణ

టర్ణ³⁰

ద్వీపద నడక యిట్లుండునని తెలుపుటకు ఇది చక్కగా చూపబడుచున్నది. ఐదు మాత్రల కొక గణము చొప్పున, గణమునకొక్క పదము చొప్పున వాడినప్పుడు ద్వీపద చృందము మొక్క స్వాధావికమైన నడక కన్పట్టును. మార్గి చృందముల ప్రణావముచే తెలుగు కవులు పీఠికలో గణమున కొక్క పదమును వాడక వివిధమైన నడకలు చూపిరి. అవి ఇచ్చట దివ్యాత్రముగా చూపబడుచున్నవి.

	7+	3+	5+	3	
1.	కుంతచేత్వరు	జూపి	ఘోర్జరు	జూపి	= 18 మాత్రలు
	గోధాధిపతి	జూపి	రాంధోజా	జూపి	
	రాంధోగపతి	జూపి	రాశ్మీరు	జూపి	

- నలచరిత్ర తిమ్మన్నకవి

	5+	3+	7+	3	
2.	ఇదియేమి	నలత	నీకిటువలె	నలత	
	ఇదియేమి	చెలియ	నీకిటువలె	సొలయ	
	ఇదియేమి	లలసి	నీకిటువలె	జలసి	

- నలచరిత్ర చక్రపురి రాఘవాచార్యులు (I - 923-926)

అంత్యప్రాస పఠన రిభయూర్థములుగా విడిపోయినది.

	3 +	4 +	3 +	5 +	3
3.	సీమ	కాడిది	మంచి	చెలువైన	లేమ
	లేమ	కాడిది	మంచి	లేమావి	కొమ్మ
	కొమ్మ	కాడిది	మంచి	కులుకుకెం	దమ్మి
	తమ్మి	కాడిది	మంచి	రావిపూ	లతిక

అదే గ్రంథమునుండి II-812-816

	4	5	4	3	
4.	భుగభుగ	నిగిడిని	స్ఫులపోగ	రెగయ	
	4	4	5	3	
	బోటబోట	చెమటలు	సోనలై	కురియ	
	4	5	4	3	
	తటతట	మనిరొమ్మ	తడబడు	చుండ	
	4	4	5	3	
	బోటబోట	సిప్పులు	దొంగహు	మృనుచు	

అదే గ్రంథమునుండి II-634-36

నడకలో 1-3 పాదములకంటే 2-4 పాదములకంటే పట్టుకుని అర్చనలు పట్టించి పశ్చిమమునకును -

4	4	4	3
5. కొట్టుచు	పడుచు	దిట్టుచు	జనుచు
చిట్టన	చేటకో	చేటపై	చుచును
రట్టడి	మాటల	రంతునే	యుచును
తిట్టిన	పురుషుని	తిరుగడి	ట్టుచును
కొట్టిన	పెనిమిటి	గొట్టడో	పురుషు
.....	.....	.....	.....
కొట్టుచు	కొట్టుచు	కొట్టుచు	యుచు - బ. పు II

5) ద్విపద - ఇతర చందములు :

ఇట్టివిన్నో నడకలు గల్గిన ద్విపద మాలికముగా ఇతర దేశీయ చందములతో పాఠ పొత్తు గల్గియున్నది. ద్విపదకు రెట్టింపు తరువోజ. 3 ఇం. గ+1 సూర్య గణముల+3 ఇం. గ+1 సూ. గ తరువోజ గణములు. మధ్యాహ్నం గణములు 2 ఇం. గ+1. సూ. గ+2 ఇం. గ+1. సూ. గ అనగా ద్విపదయొక్క ఇంద్ర గణమును తగ్గించగా యేర్పడినది మధ్యాహ్నం యొక్క అర్థ వాగము. ద్విపదయొక్క రెట్టింపైన తరువోజలోని 3 ఇం+1 సూ.+3 ఇం+1 సూ గణములు పరస్పర సమ్మత్యలోని సూర్యగణమును దీని అయిదుగా ఉంచిన సీస గణములు వచ్చును. సీస గణములు 6 ఇం. గ+2 సూ. గ. గా ఉండును. ద్విపదలోని 3 ఇం+1 సూ. వాడు కలో ఇంద్రగణములు నల, ధ గణములే వాడినచో చొవడి కాగలవి. అట్లే పంచ సూత్రగణములు. ఇంద్రగణములుగా వాడినచో పై సూర్యగణము వాడిన కట్టలు వరు ల్లుడ అగుచున్నది. 5+5+5+3 ఇది కట్టలు పనుప్పుడ లక్షణము. ద్విపదలోని ఇంద్ర గణములు చతుర్మాత్రములే వాడి చివరి సూర్యగణములు కూడా ఒక మాత్ర కల్పి వాడిన అది మధురగతి రగడ అగును. ద్విపద విస్తృతి అగు సీసము చివరి రెండు సూర్యగణములు ఒక చంద్రగణమైనచో అది అప్పుడి అర్థమగును. పై వివరములన్నియు యిప్పుడు శ్రీ కోవల సోపానముల వార్యగాను తమ తెలుగు భంగి సేవనమున్న గ్రంథకారులు "ద్విపద దేశీయములు - బ. పు II - పుస్తకములకు మూల చూరకుండుచున్నదిన్న అవిప్రాయమును చెప్పియున్నది. ఇది పుస్తకములలో

వేదికపై ప్రత్యేక చృందములు. ప్రత్యేక మొక్కక్క విశిష్టమైన గమనము సాధించ గల్గుచుండగా వానికి మూలము లాజాలము.

వీలయిన చొవడిలో చతుర్మాత్రక గణములే వాడవలయును. అట్లని భ, నల మాత్రము వాడవలయునని సంకుచితత్వము లేదు. చొవడి చతురస్ర జాతి నడక గలది. ఇక మధురగతి రగడయు నిట్టిదే. ఇంకను చొవడి, మధురగతి రగడలను పోల్చవచ్చును. గాని ద్వీపదకు చొవడతో సంబంధము చెప్పరాదు. మధ్యాక్కరలో ఒక ఇంద్రగణము తగ్గవలయును. ద్వీపదను రెట్టించి ముగ్ధగతి సూర్యగణమును చివర వేసినపుడు సీసము సిద్ధమగునుగాని అట్లు వేయుటన్నది వట్టి ఆలోచనమే. అట్లు చేయబడుటకు కారణమేమియు తెలియరాదు. సీస మధ్యాక్కరలు ద్వీపద మున్నగునవి సూర్యేంద్ర చంద్రగణ నిర్మాణములు గలవి. తెలుగులో ఈ గణముల ప్రయోగము అంతటను కలది. వీనిలో గణ సామ్యముండి వరస లేకున్న చాలు నన్నది లేదు. ఇక కర్ణాట చతుష్పద మాత్రము ద్వీపదతో చాలా పోలిక యున్నది. దాని పీచి ప్రయోగము తెలుగులో తక్కువ. ప్రసిద్ధమైన ద్వీపద యుండగా కర్ణాట చతుష్పదకు తెలుగులో ప్రాముఖ్యము తగ్గినది. సీసము, మధ్యాక్కరలని వేరు వేరు నడకలు కల్గి, వానికి మూలమనదగు జానపద గీత బాణీలున్నవి. స్థూలముగా వీని నడకలు సీసము, ద్వీపద, కర్ణాట చతుష్పదలవి ఖండగతి గలవిగను, చొవడ, మధుర గతి రగడి మధ్యాక్కరలవి చతురస్రగతి గలవిగను భావింపవచ్చును.

కవితారసపు జల్లు ఖడ్గాల గలగల్లు
కరదాలకే జెల్లు ఓ కూన లమ్మ³¹

అన్న పాదలమ్మ పదమును చా॥ జి. నాగయ్యగారు మొదటి పాదము సీస లక్షణము, రెండవ పాదము ద్వీపద లక్షణము కల్గి ఈ రెంటికీని సామ్యమును చెప్పిరి. దాని ఇది ఖండ గతిలో నడుచు గేయము - అహ్మాయన్నది యుర్పాదంతము కనుక గేయ గతిలో దీర్ఘమై ఖండగతిని సంపూర్ణము చేయును. పంచమాత్రలలో గణములు వాడినందున ఇది సీసము, ద్వీపదలవలె గోచరించినది. ఈ క్రింది ఉదాహరణమును చూడుడు.

సన్నుతి సేయుచు సత్కవు లలిర

తిన్నని సూక్తుల ద్వీపదర చింత

(పాల్నూరికి సోమన.)

ఈ ద్వీపదలో అన్ని చతుర్మాత్రా గణములే వాడబడినవి. గేయగతిలో వాచరిక దీర్ఘమునాపాదించిన ఇది 'లలిర' 'చింత' యైనా మారి అన్ని చతు

రామత్రా గణములతో చాపదివలె భాసించినది. కాని ద్విపద, సీసము, చాపద ఒకే కుదుట బుట్టిన భందములని చెప్పలేము కదా!

—తెలుగులోని సూర్యేంద్ర చంద్రగణ వ్యవస్థలో మహాక్క చమత్కృతి విశేషమున్నది. విభాగ పళమున ఒక్కోగణము మహాక్క గణముగా మార్ప పీలున్నది. ఈ క్రింది గణక్రమము పరిశీల్యము.

తే. గీ. సూ+ఇం+ఇం+సూ+సూ (గణక్రమము ఒక పాదమునకు)

ద్విపద. ఇం+ఇం+ఇం+సూ

ఏదేని ఒక తేటగీతి యందు

హ థ ర హ హ

UI, UII, UIU, UI, UI అను గణములు పదునగా వాడినచో ఇదే క్రమముగా ద్విపద కాగలదు.

UIU, UII, UII, UI

ర నల త హ పై గణములే గురు లఘువులను సర్దివేయగా ద్విపద పాదమైనది.

ఇప్పుడు తేటగీతియే ద్విపద, ద్విపదయే తేటగీతి అని చెప్ప వలనుపడునా? ఇట్టి విచిత్ర గణముల నిర్మాణము, అటు మాత్రా నమక ప్రాకృత పద్ధతి గణముల వలెగాక, ఇటు అక్షర నమ సంస్కృత పద్ధతి గణములవలెగాక, తెలుగులో విశేషమై, దేశి పద్యములలో ప్రేచ్చగా ఉపయోగము గల్గి మరింత విశిష్టమై ఆలరారుచున్నది. ఇట్టి చమత్కృతుల కవకాళము గల్గిన దేశి పద్య నిర్మాణము గమన వైవిధ్యము కల్గించుచు చందో మర్మజ్ఞులకు ఏకత్వములో భిన్నత్వమును, భిన్నత్వములో ఏకత్వమును గోచరింప జేయుచున్నది.

—x—

అథస్మృతికలు

1. తెలుగు జానపద గేయ సాహిత్యము P. 17. 220
2. ల. శి. పు. 216
3. కావ్యాలంకార చూడామణి VIII - 62
4. సోమన సృష్టించిన భందస్సు-“పరిశోధన” అగస్టు, నవం. 1955 సంచికలు
5. “యక్షగానము - తంజావూరు” - ఆంధ్రపత్రిక ఖర సంవత్సరాది సం. 1951, 52 (17-32 పుటలు)

6. కవి చర్చ - సం. H D. వేలెంకర్
7. సంగీత రత్నాకరమ్ 4-114 గూ.
8. మాత్రాబద్ధం దస్సులు - చిలుకూరి నారాయణరావు
9. ద్వీపద వాఙ్మయము - కా. జి. నాగయ్య పు. 35
10. సిద్ధేశ్వర చరిత్రము - రానె నర్సప్ప
11. వేయి గోపాల శతక కర్త - "ద్వీపద కావ్యంబు ముడిరింజ...."
12. కవిజనాశ్రయము - జాత్యధిరారము
13. జాతులు మాత్రాను సంఘన గణవి
సేతులు గాన "యనియతగల్గెః ర
నిమిసు "ప్రాసోవా", యనియు "యతిర్వా"య
నియు దెప్పు చుండుకవి హితోక్తిగాన - పండితారాధ్య చరిత్ర
14. "అన్తమహిగీ కవ్యాణము" అవతారిక పు. 130-136
15. ద్వీపద వాఙ్మయము - కా. జి. నాగయ్య పు. 56
16. "ద్వీపద భారత కవుల వింత ప్రయోగములు" - కొమ్మనమంచి జోగయ్య
శర్మ భారతి ఆగష్టు 1960
17. "పాల్కుర్కి వాని ప్రావళ్య" - రావూరి దొ. సా. శర్మ పరిశోధన, ఆగష్టు
నవం. 1955
18. శబ్ద మొక్కటియు, రెండు పాదములనీ క్రియ బరచి యుండక వెలయు"
- పం. దర్ప. 3-49
19. "ద్వీపద భారత కవులు - వింత ప్రయోగములు - కొ. మం. జో. శర్మ.
20. దీనినే కవి జనాశ్రయకారుడు దోషాధికారమున కాకు శబ్దవోష మనినాడు.
ఇది శిష్ట దృష్టి 'వెలయుగ చెఱాకు విలుగొని.... యంగజాడు విరాహుల....
ననిన గాకు దోషంబయ్యె'.
21. దనరా పద్యములు - వావిళ్ళ ప్రచురణ
22. జానపద గే. సా. - ఆచార్య డి. రా. రా. పు. 462.
23. త్రివేణి - జాన. గేయ సం. పు. 73.
24. తెలింగానా పల్లెపాటలు - డి. రా. రా. పు. 99

25. తెలంగాణ కన్నడ జానపద గేయములు - డా. ఆర్. వి. యస్. సుందరం
పు. 113
26. జా. గే. సా. - ఆచార్య వి. రా. రా. పు. 445
27. తె. క. జా. గే. R.V.S. సుం. పు. 156
28. జా. గే. సా. వి. రా. రా. పు. 36
29. " " " పు. 454
30. ద్వీపద వాఙ్మయము - డా. బి. నాగయ్య పు. 158
31. ద్వీపద వాఙ్మయము - " " పు. 45

3. తరువోజు

ప్రాచీన శాసనములలో సమగ్ర స్వరూపము కలిగిన చందములలో ఈ తరువోజు ప్రాచీనమైనది. చతుష్పాద వ్యవస్థ, ద్వితీయాక్షర ప్రాస, విచ్ఛేద రూపయతి, పద్యశాక్షర యతి గల్గి సమగ్ర వృత్త స్వరూపముతో ఈ చందస్సు అద్దంకి శాసనములో లభించినది.

తరువోజులో పాదమునకు 8 గణములుండును. అవి వరుసగా 3 ఇం.గ+1 సూ. గ +3 ఇం. గ +1. సూ.గ. వానిని రెండర్థములుగా భావించినచో ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్క ద్విపద పాదమగును. యతి రెండుగణముల కొకమారు అనగా 1వ గణాద్యక్షరమునకు 3వ, 5వ, 7వ గణాద్యక్షరములతో యతి— అనగా ద్విపదకున్న యతియే దీనికున్నది. ద్విపదలో రెండు పాదములకు వేర్వేరు యతి కాగా, తరువోజులో ఆ రెండు పాదములు ఏకపాద మగును కనుక బహుయతి నియతి ప్రకారము ఒకే అక్షరము యతిగా నిదవలయును.

ద్విపద గేయ చృందము కనుక తరువోజు కూడా గేయ చృందమే యగును. దీనిని నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు ధృవాపద నిష్పన్నమనినాడు. ద్రువపద, దరువర, తరువద, తరువోజు దీని రూపాంతరములని భావించినాడు¹. కొఱిని గోపరాజు ధృవాపద ప్రబంధములను చెప్పినాడు. ఇవి గేయ సంబంధములే. నిడుదవోలు వారిచ్చిన పేర్లలో తరువద నన్నెచోడుడు తరువోజుకు బదులుగా వాడినపేరు. చంద మొక్కచే. ధృవపద జన్యముగా తరువోజును చెప్పబడు వేరు ఆధారము లేవియు లేవు. ధృవ లక్షణమునకు తరువోజుతో సామ్యము సైకము లేదు.

ధృవ లక్షణం : “పచే ధృవకం”—హేమచంద్రుని ఛందోఽను శాసనం 6.24

“సంచమాత్రా చతుర్మాత్రా గణయస్య పాదౌ

తద్ ధృవకం”— వ్యాఖ్య.

ధృవకు ధృవకం ధత్త అని కూడా వేరు పేర్లున్నవి. ఇట్టి ప్రాకృత మాత్రా చృందమునకు తెలుగు తరువోజుతో సామ్యమేమియు లేదు. తరువోజు శబ్ది నిర్దుక్తిని గూర్చి చెప్పుచు ఉమాపతి పద్యనాథ శర్మగారు తరువు యొక్క వేళ్ళు లేక కొమ్మల వలె విస్తృతమైన పాదములు కలదని (తరువు+ఓజు) అర్థము నిచ్చిరి. డా॥ కె. నర్సోత్తమన్ గారు తమిళ చృందములకు వృక్ష సంబంధమైన నామములు ‘మావిళం’

‘కూవిళం’ అని పేర్లున్నట్లు చెప్పి, ఇదికూడా వృత్త సంబంధమైన పేరు రావచ్చుననిరి.⁵ దీనికి సంస్కృత ప్రాకృతములలో తుల్కనము లేకుండుట వలన, లక్షణము సరిపడకుండుట వలన ఏదైన దేశీయ నామమే అయి యుండుననిపించును.

తరువోజి ప్రాస కుండుట వలన జాతి పద్యమైనది. గణముల విషయమై అక్కరేతర జాతి పద్యమగుచున్నది. అనగా ‘నలనామక గణములు’ వాడబడినవన్న మాట. కాననన్త తరువోజి తప్ప తక్కిన ప్రయోగములో నిది ఇంద్ర గణములతో నడచినను, అద్దంకి కాననములో మాత్రము జరిగిన మొక్కటి ‘గొంబ్బయి’ వాడబడినది. ఈ విశిష్ట గణమును గూర్చి చెప్పుచు డా॥ డివాకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు యుద్ధమల్లుని బెజవాడ కాననంలోని మధ్యాహ్నంకాలంలోని గొరగల్గ వంటిదని, తేల్చి పలుకవలయునని, అది అప్పుడు ఇంద్రగణమగునని లేనిచో నాడు జరిగణమును సైతము ఇంద్రగణముగా భావించెడి వారని చెప్పవలయును అని వివరించినారు.⁶

తరువోజి గేయ చృందము, ఇది పాటగా ప్రాచీనకాలముననే గుర్తింపబడినది-
 విన్నకోట పెద్దన్న దీనిని దంపుళ్ళ పాటగా గుర్తించినాడు.

తలకొని తగ్గల్రాలు దంపెడి చోట

తరుణులచే సొంపు దవరు దర్వోజి యని పేర్కొనబడినది.⁷ ద్విపద గేయ చృందమగుట వలన ద్విపదకు రెట్టింపైన తరువోజి కూడా గేయ చృందమే. దేశీ చృందములలో ఒక్క తరువోజి మాత్రము తెలుగు లాక్షణికులచే గేయముగా చెప్పబడినది. అట్టి ఘనతయు విన్నకోట పెద్దన్నకే దక్కినది. ఇట్టి తరువోజిను పలువురు పండితులు గేయ చృందముగనే భావించినారు.

“వాళక్క రాజులకు దేశీ కవితయందు గల సమాదరమే వారిని సంస్కృత వృత్తావలంబము నుండి మరల్చి పాటల రూపమున నున్న దేశీ రచనలు కొన్నింటిని సంస్కరించి, పద రూపమున నొందింప బ్రోత్సహించి యుండును. శ్రీ. శ. 9వ శతాబ్దియందు పండరంగుని అద్దంకి కాననములో గానవచ్చెడి తరువోజి యట్టి సంస్కార ఫలితమేయని భావింపనగును” అని శ్రీ తిమ్మావర్ణుల కోదండ రామయ్యగారు భావించినారు.⁸

“Most of the indigenous metrical compositions may be said to be capable of being easily set to music and sung like Taruvoja; perhaps it is not proper to say that originally

they were musical compositions with 'tala' and 'laya' but latter adjusted to the exigencies of regular metres" అని గేయము లేదే చ్చందో మూలములని చోరాడ రామక్రిష్ణయ్య పంతులు గారభిప్రాయ పడినారు. ఇట్లు భావించుటకు కారణము తరువోజ వృత్తరూపము సంతరించుకొన్నను దానిని ద్వీపద వికృతిగా భావించుటయే.

ద్వీపద రెండు పాదములలో రహతి చేరు వేరుగా ఉండును. ఒకేయత్కృత రము చేత అది తరువోజ అగును. అందులకే పాల్కురికి సోమన్న ద్వీపదలోని రెండు పాదములను అధికాంశము భిన్నయత్కృతములతో వ్రాసినాడు. ఒకేయత్కృతముగల ఈ త్రివిధ జానపద గీతములు రెండు, తరువోజ పాదము కాదగును.

కిరికిలా, నవ్విలే, కలువల్ల, చూసె
కలువల్ల, న్నోరేమె, కలికి చూ, పుల్లు.

దంపుడు పాట ఒకటి ఉదాహరణకు.

తమలపా	కులమీద	వల్లెండ	బోసి
అవడ్లు	చివడ్లు	బస్తాల	రెల్లి
అత్తదం	చినవడ్లు	అధికన	న్నాలు
మామదం	చినవడ్లు	మల్లెనూ	దుల్లు

పై దంపుడుపాట జానపద గీతము కావున అదిప్రాస, సదృశాక్షర యతి వియమము పాటించబడనిదయ్యెను. కాని నడక మాత్రము ద్వీపద లేక తరువోజ ఛాయలో నడచినది. విన్నకోట పెద్దన్న దంపుడు పాటగా చెప్పిన తరువోజను నన్నయ వాడినాడన్నచో గేయ ఛందమును తన కావ్యమున స్థానము కల్పించినాడన్నట్లే. అది వృత్త గౌరవమును తనకు రెండు శతాబ్దాల పూర్వమే అందుకొనుట వలన తన కావ్యమున వాడినాడు. తరువోజ వాడుటవలన ద్వీపద ఛందమును వాడవలసిన అవసరము తీరినది. కాని తరువోజ వాడినంత మాత్రమున దానికి గేయ చ్చందో గౌరవముబ్బడు. ప్రతిపాదము పాదాంత విచ్ఛేదముతో, ప్రతి అర్థము ప్రతి యతిస్థలము పదసమాప్తి రూప విచ్ఛేదముతో నుండవలెను. అప్పుడు దానిని పాడుకొనవచ్చును. నన్నయ ఇట్టి పని చేయడయ్యెను. నన్నయ, అతని తర్వాత అతని చంపూ సంప్రదాయము ననుసరించిన ఆంధ్ర మహాకవుల సంస్కృత కావ్య మధనము గావించి, అప్పటి సాహిత్య చ్చందో సమ్యముల నరసియు విచ్ఛేద రూపములని

విచ్చేద మొనర్చి చేసినవారే. తరువాత తరువాత అర్థములో 12 తరువాత వాడెను. వానిలో అర్థమున గ్రహించినవారు.

వినేద, వింత్రాదు, లేదవా, రలకు

నెప్పుడూ, మొక్కుడూ, నేనునీ, ధనమ

భూనాథ, నీ గుణం, * బులుహంస, చేత

దొలుపుగా, వినిమనం, * బున నిల్చి, యున్న

దానభ, పన్నిమీ, * తమునని, ట్లఖిల

దారుణీ, నాథసా, ర్థంబుగా, విం.

గానిష్ట పరిసెలో * కథాత కీర్తి

కరుణించి పతి ప్తి గావింపుమి. (అర్థము II-47)

పై పద్యమునందు * గుర్తించిన పోల్ల పద సమాప్తి రూప విచ్చేదము పాటించబడలేదు. అర్థపంతముగా విచ్చేద మొనర్చి చదివితీరేని తరువాత నడ కయే పోవును. అర్థమును పదిలనడ గోచరముగా దీనిని పాడునవచ్చును.

వినేద	వింత్రాదు	లేదవా	రలకు
నెప్పుడూ	మొక్కుడూ	నేనునీ	ధనమ
భూనాథ	నీగుణం	బులుహంస	చేత
దొలుపుగా	వినిమనం	బున నిల్చి	యున్న
దాన భ	పన్నిమీ	తమునని	ట్లఖిలా
దారుణీ	నాథసా	ర్థంబుగా	వింపా
గానిష్ట	పరిసెలో	కథాత	కీర్తి
కరుణించి	పతి ప్తి	గావింపు	మిందూ

పై పద్యంలో మొదటి చివరి పదాలు తప్ప తక్కినవి అర్థపంతముగా విభజించబడలేదు. కాని పాదములోని ప్రతి అర్థము అనగా ఒక్కొక్క ద్విపద పాదము రెండవ ద్విపద పాదములోనికి చొరబడిననూ తరువాత మొక్క ఒక్కొక్క పాదము మాత్రము ఒక దానిలోనుండి ఒక దానిలోనికి పదము పోలేదు. అనగా తరువాత మొక్క ప్రతి పాదాంతమున విచ్చేద రూపముతి పాటించబడినది. దీనిని కవిప్రయము చక్కగా పాటించినారు.

కవి జనాశ్రయ రాతడు పైతము దీనిని స్పష్టముగా చెప్పినాడు.

వెలయంగ బాదముల్ విరచింప వళ్ళు

వేర్వేర నిప్పులు విడితమై యుండ* - అని వేర్వేరుగా పాదములు వ్రాయుట గూర్చి చెప్పియున్నాడు. వళ్ళు వేర్వేర అని అర్థము చేసికొందుమన్న ఆతని పద్యములో పడివేరుగా లేదు. పడిస్థలమందు విచ్చేదము వైతము లేక ఒకే పదము యతికి ముందు పెనుకల అవరించియున్నది. కనుక పాదము వేర్వేర యుండ పరియునని ఆతని భావమై యుండును

తరువోజ - ద్విపద :

ఏకాక్షర యతి సంఘటనముచే అఖండపాదమేర్పడుచున్నను ప్రతిపాదము రెండు ద్విపదలుగా యున్నది. దీనిని బట్టి ద్విపదలు రెండు తరువోజగా మారినట్లు కొందరును, ద్విపదకన్న పూర్వో తరువోజ లభించుటచే తరువోజ రెండుగా విడ గొట్టిబడి ద్విపదగా మారినట్లు మరి కొందరును విమర్శకులు అభిప్రాయద్వైవిధ్యమును కనబరచినారు. కా॥ అమరేశం రామేశ్వరశర్మగారు తమ “నన్నెచోడుని కవిత్వము” లో తరువోజ నుండియే ద్విపదలు పుట్టినట్లు వ్రాసినారు. ద్విపదలు పాల్కురికి సోమ నాధునికి ముందు కానరావని, తరువోజ అర్థంకి శాసనము మొదలుకొని కవిశ్రయ యుగము వరకు కన్పట్టుచున్నదని, ద్విపద సోమనాథునకు తర్వాతనే వ్యాప్తిగాంచిన దని, అపై తరువోజ కావ్య ప్రపంచమున కానరాలేదని, ద్విపదమావిర్భవించి తరువోజను వెనుకకు నెట్టినదని వ్రాసినారు¹⁰. అరుద్రగారు వైతము ఈ అభి ప్రాయమున కనుగుణముగనే “తరువోజలో నుంచే ద్విపద పుట్టింది. ఒక తరువోజ పాదాన్ని రెండు ముక్కలుచేసి. ఆ ముక్కలకు ప్రాసయతివేస్తే అది ద్విపద అవు తుంది. చిన్నచందం ముందుపెట్టి దానిని పెంచుకొని వెళ్ళడం రివాజు కనుక ద్విపదే ముందు పుట్టిందనే వాదం కూడా ఒకటివుంది. కాని తరువోజ కన్న ద్విపదే ప్రాచీన మయితే నన్నయగారు దాని వాడి యుండరా?” అని ద్విపద తరువోజ జన్మం అన్న వాదమునకే ఓపిరి పోసినారు.

కాని పై వాదము పరిశీలించవలసినది-తరువోజ ముందు కన్పట్టుచున్నదని, ద్విపద పాల్కురికి సోమనకు ముందు లేదని చెప్పరాదు. ద్విపద జానపద గీతము లలో నుడుటచే అది మనకు లభించలేదు. కవిజనాశ్రయకారుడు లాక్షణికరించిన పదప దాని ఉపయోగము గూర్చి తెలిసినది-అంతేకాక పాల్కురికి సోమనాథునకు ముందు ద్విపద ఉన్నదనుటకు ఆతడు దాహరించిన లక్షణ సూత్రములు “అనియత

గర్వైఃప్రాసోవాయత్త్వా” అన్నదే సాక్ష్యములు. ద్వీపద గోపనముని తిర్వాతనే వ్యాప్తిని గావించినదను మాటయు విచార్యమే. వన్నయవాడ కుండుటచే ద్వీపద ప్రాచీనముగాదని అరుద్రగారముటయు పరిశీల్యమే. వన్నయ వాడలేదని లేదనుట ఎట్లు? అయన రగడలు వాడలేడు. అట్లని అయనకు పూర్వము రగడలు లేవం దుమా? కోరుమిల్లి శాసనమున యున్నవిగదా! ద్వీపదకు వృత్తగౌరవము తరువోజ రూపమున లభించుటచే దానినేవాడి వన్నయ ద్వీపదను వదిలియుండును. “తరువోజను రెండు ముక్కలుచేసి” అన్న అరుద్ర తిరిగి గుణగ విజయాదిత్యుని కారంనాటి లక్షణ కర్తలు రెండు ద్వీపద పావాలను కలిపి ఒకటిగా చేసికొని దానికి తరువోజ అని పెట్టటానికి ఆస్కారం లేకపోలేదని తెల్పినారు¹.

కోరాడ రామక్రిష్ణయ్య, డా॥ తిమ్మావరఘ్నిని కోదండరామయ్య, డా॥ కోవల సంపత్కురామాచార్య, డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ ప్రభృతులు ద్వీపద నుండినే తరువోజ జన్మించినట్లు నిర్దరించినారు. దేశీయగేయచ్చందమగు ద్వీపదను మార్చి పక్కిననుసరించి సంస్కృత పండితులు దీనిని వృత్తమువలె మార్చి నాలుగు పద్యపాదములుగా, యతిప్రాసలు గూర్చి విస్తృత వస్తు నివేదనమునకు తగినట్లుగా సంస్కరించి శాసనములలో ప్రాచీనకాలములోనే వాడియుండిరని వీరు అభిప్రాయ పడినారు.

ద్వీపద గేయ చ్చందము. గేయము పద్యము తన్న ప్రాచీనమన్నది చారిత్రక సత్యము. గేయమెప్పుడు చిన్నగనేయుండును. 8 గణములతో 3 యతిస్థానములతో ఉండదు. గేయమునకు పాదమానము హ్రస్వమైయుండును. దీర్ఘ పాదము యొక్క అవసరమేలేదు. విస్తృత వస్తు పర్వనకు ఎన్నిపాదములు కావలయునన్న అన్ని పాదములు వ్రాయుచుబోవును. పాద వ్యవస్థగల మార్చి పద్యములందే పాద చైత్ర్యము అవసరము. ఇవి నాల్గు పాదములే వ్రాయవలయునన్న నియమము కలవి. గేయ చ్చందములకు ఈ బాధలేదు. అవసరమున్నన్ని పాదములు వ్రాయవచ్చును. ఉన్న పాదములను పొడవు చేసికొనుట అక్కరలేదు. కుఱుద పాదములను రెట్టించి దీర్ఘ పాదము తయారు చేయబడుట తెలుగు ఉండస్సులలో సామాన్యమైన విషయమే.

రెండు ద్వీపదలు తరువోజ అగునట్లే రగడలు చైతము రెట్టించు విధానములో సిద్ధమైనవి. అట్లే దేశ్య చ్చందములందు మధ్యాక్కరయు ఇట్టిదిగనే కాన్పించు చున్నది. అంతేగాక రెండు పాదములు కలిపి ఒకే పాదముగా చేయునపుడు ఆ రెండు పాదముల మధ్య ఏర్పేదముంటే అతికినట్లు స్వహాసమును బట్టి గణ స్వహాసమును బట్టి యేర్పడును. అతికినచోట యతి స్థానముండును

తరువాత 3 ఇం+1:3+3 ఇం+1:3 గణములన్న రీతినిబట్టి సమద్వి ఖండన చేతుమిది ఉభయార్థములలో గల సమవాత ఈ విషయమును నిర్ధారించును. అంతేగాక ద్వీపదలో నున్న యతిస్థానమే యథాతరముగా తరువాతలో పాటించబడినది ద్వీపదలో యతి సమద్విఖండన చూప. అట్లే తరువాతలోను రెండు ద్వీపదలు సమద్వి ఖండనము వలన యేర్పడినట్లే యతి స్థానములు నాల్గు సమ ఖండముల విభజన రూపముతో (తరువాత యొక్క ఒక పాదమున నాల్గుచోట్ల) పాటించబడినవి. అనగా 8 గణములలో 2 గణముల కొకమారు యతి పుటించబడినది. తరువాతలో యతి 1వ గణాద్యక్షరముతో 3వ, 5వ, 7వ గణాద్యక్షరములకు చెల్లును. 2 గణముల 2 - భాగముగా భావించబడును. లాక్షణికులలో నైతము ద్వీపద రెట్టింపే తరువాత అన్న అభిప్రాయమున్నది. కవిజనాశ్రయరాధుడు 'వెలయుగ పాదముల్ పేర్చేరి పప్పా' యని రెండు అర్థములు వేరుగా ఉండవలయునని కోరినట్లే ఖండ్ పర్వణము కింకర్తిగా చెప్పకున్నను సద్యమూతలను 2 గణముల కొకమారు యతి, అర్థమునకు యతి, పాదాంతమున విచ్చేద రూప యతిని యతి స్థానము లిందరలను సద్యభాషరముతోబాటు విచ్చేద రూపమును పాటించినాడు. పొత్తని పేరికిది రిమూకప తన లక్షణ శిరోమణి యందు

“హరి హయ ప్రయముపై నొద్దిట్ల చొకిరు

దరయగా నిరుకుర లంహల గూడి

చరిణంబుగా నొప్పు చరిణంబునకును

జరుగును రెండు నిశ్రమములు పట¹². అని 'ఇరు అం'లని రెండు ద్వీపద పాదములను పేర్కొనుచు విశేషము. గణముల గూర్చి చెప్పినపుడు ఇట్లే ద్వీపద గణములు చెప్పి దానికే రెట్టింపని ఇతర లక్షణ గ్రంథములు పేర్కొన్నవి.

శతమఖ ద్రి యందు జరిజాప్తు చొకిరు

శతమఖ ద్వియ పేద జను విశ్రమంబు

ప్రతిభనీయదుగ నొప్పుగ 'రెండు గూర్చ'

ప్రతిభిరి నొక్కొక్క పాదమై తనరు¹³.

అని అప్పటికి ఒక అర్థము యుతించెప్పి 'రెండు గూర్చ' అని లక్షణము చెప్పినాడు. శతమఖ ద్వియ పేద విశ్రాంతి దగినగా ప్రథమ ద్వీపాద్యక్షరములకు పేర్చేరు యతులుగా భావించినాడు. శతమఖ ద్వియ, ఇగద్ర గణములు రెండు ప్రతి ద్వీపదయొక్క

మొదటి రెండు గణములుగా ముప్పుడును. మిగిలి వచ్చిన యిరువది బానిసలను
దన్నచో రెండు ద్విసంధలు కప్ప ఒక తమరొకన నాతడు బానిసినాదన్నమాట. విన్న
కోట పెద్దన్న నైతము అనుబాజుచోని ద్విసంధమును, ద్విసంధలోని రెండు అర్థము
లను, శ్రమ తగ్గించుటకై స్త్రీలు రోకటి పాటగా చిన్న చిన్న పాదములుగా నాడుటను
చూసి, దానిలోని పృథ్వీముత్యము గేయముననే వర్ణించి “ప్రాస దాచెడిచోట
తరుణులచే” పాడబడు పాటగా పేర్కొనినాడు.

దేవి వృందములందు గణక్రమము న హస్తము మించును. గణములనుబట్టి నమ భారత పాదమునందు కల్గును. అన్ని చుట్టూ గణములే ముందవలసినచోట మధ్యలో సూర్యగణ మెందులకున్నది, సేనములోపల అన్ని ఇంద్రగణములే పరసగా ఎంచుకుండలేదు అని ప్రశ్నించిన, 3 ఇం. గ+1. సూ.+3 ఇం.+1 సూ అన్న విధమున మధ్యలో సూర్యగణ ప్రసక్తివి బట్టి ఇది రెండుపాదముల కలయికగా శ్రీ సంపత్కుమారాచార్యగారు వివరించినారు.¹⁴

పైన చర్చించిన అంశములను క్లుప్తముగా త్రోడికరించితిమేని

- 1) సాధారణముగా దేశీ చృందముల పాదములు ప్రాస్థములై యుండుట.
- 2) చందములను పెట్టింపు చేయుట విధానము రగతములలో నుండుట.
- 3) లాక్షణికులు ఒక అర్థమునకు గణములు చెప్పి తక్కిన దచ్చే అనుట.
- 4) యతి స్తోమమున ద్వీపదురను నిరూపింప జాలియుండుట.
- 5) సుభ్యలో సూర్య గతాలోపము కల్గియుండుట.
- 6) దేశ చృందములు సంస్కృత (మార్గి) భంవో ప్రభావమునకు లోనై చతుష్పాద వ్యవస్థ అలోపింపబడుట.

అను చారణముల చేత రెండు ద్విపదలే ఒక తరువోజ పాదమైనదని, తరువోజ నుండి ద్విపద పుట్టలేదని నిశ్చయమగును. తరువోజలో ప్రాసయతి ఉండదు. కనుక ప్రాసగల ద్విపద రెండు పాదములచే తరువోజ ఏర్పడుననుచుకన్న ద్విపద యొక్క రెండు పాదములచే తరువోజ ఒక పాదము ఏర్పడునని చెప్పుట లెస్స!

దేశ్య గణ సర్వసహాయముతోని హృద్వాసంత, అనంతాది మతముల ప్రకారము
అక్కర కాతులు, అక్కరేతర కాతులని కవిజనాశ్రయ, రాష్ట్రాలంకార మూలా
మూల పేర్కొన్న దే పద్యములలో ద్విపదలను అక్కరకాతిగా, తరువాతను
అక్కరేతర కాతిగా రచన, నిన్నుతోడ పెద్దప్పులు చేర్చినవి. రెండు భాగా
లును ఒక్కసే పైబావును ఎన్ని గణావళిలతో బాటు చేయవలెగా పేర్కొనుట
యే. అతన్ను క్రొత్త పద్యముగాను అద్యముల పేరులను పేర్కొని భాగవతోదయ

అక్కర జాతీయరములలో చేర్చబడి ఉండవచ్చును.¹⁵ లేదా అక్కర జాతులు కన్నడ ప్రచురములు కనుక, కన్నడమున లేని ఈ తరువోజి ఉండము తెలుగు భాష స్వంతమగుటచే అక్కరేతర జాతిలో వేసియుండవచ్చును. ఈ విభజన మాత్రము చేత వీనిని వేర్వేరు ఉండములని భావింపరాదు.

ఇట్లు ద్వీపదకు వృత్తరూపమైన తరువోజి తెలుగు సాహిత్యముయొక్క ప్రారంభదశనుండి వానవచ్చుచు కవిత్వయ యుగముతో అస్తమించినది. పాలుకురికి సోమన్న తర్వాత తెలుగు సాహిత్యములో తరువోజి స్థానమంతరించినది. సోముని ద్వీపద ప్రతిస్థాపకముచే తరువోజి అవసరము తగ్గిపోయినది.

— x —

అభిసూచికలు

1. తెలుగు కవుల చరిత్ర, పు. 27
2. భారతి, అగస్టు, 1967
3. చా. పి. డి. డి. తు. పరిశీ
4. ప్రాజ్ఞాన్వయ యుగము పు. 342
5. రావ్యాంధర చూడామణి VIII-51
6. "ఆంధ్ర సాహిత్యములో దేశ కవిత్వోద్యమము. పాల్కురికి సోమనాధుని పాత్ర" — ఆముద్రిత సిద్ధాంత గ్రంథము
7. The literature outside the Telugu country — Madras Uni. 1947
8. 'తరువోజి పుట్టుక' — బండి నాగరాజు భారతి, సెప్టె. 1967
9. క. జ. జాత్యధికారము - తరువోజి లక్షణము.
10. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము - Vol. I ఆరుద్ర పు. 78
11. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము - Vol. I ఆరుద్ర. పు. 79
12. లక్షణ శిరోమణి III - 396 ప.
13. అప్పకవీయము IV-461
14. ఆంధ్ర మ. భా-అనుశాస. పర్వ. సంశౌ ముద్ర పీఠిక
15. 'ద్వీపద గణములు' — కో. వె. సంపత్కు. భారతి, జూన్, 1963

★ ★ ★

4. అక్కరలు

తెలుగు కన్నడ సాహిత్య బంధవ్యమునకు పరమ ప్రమాదమై నిల్చిన చందస్సు అక్కర. గణపై విభ్యమువేత వివిధ భేదములుగల్గి, చంద్ర గణోపయుక్తములై, అత్యంత ప్రాచీనకాలమునుండియే కన్నడాంధ్ర సాహిత్యములో అక్కరలు నిలిచినవి. దాని పీని ప్రయోగము భేదములన్నిటి సమానముగాక, ఉపయుక్తములైనను ర్వాచిత్యములై, ఉపయోగించిన కవుల సంఖ్య నైతము బహు స్వల్పమై తెలుగు రావ్యరచన ఏర్పడిన ఒకటి రెండు శతాబ్దాలలో ప్రయోగ హస్త్యమైనది, లాక్షణికులు మాత్రము గతానుగతికముగా రావ్యప్రయోగము లేకున్నను, తమ లక్షణ గ్రంథములందు నిబంధించిరి.

కన్నడమున అక్కరలకు గల పేర్లు దేశీయములై సహజముగా ఉండగా, తెలుగులో సంస్కృత శబ్దముతో అచ్చికపదమును సమసింప జేసినట్టివి ఉన్నవి. కన్నడమున ప్రయోగ బాహుళ్యముగల ఈ అక్కరలు కన్నడ భాషనుండియే తెలుగు లోనికి వచ్చియుండునని పేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారనిరి¹. అక్కరలు కన్నడము నుండి వచ్చినవనుటకంటె తెలుగునుండి కర్ణాటమునే నేల బోగూడదని శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు భావించినారు.² శ్రీ పేకుమళ్ళ వారు అక్కర, కర్ణాట భాషలో బహుళ ప్రచారములో నుండుటవలన, కర్ణాట లక్షణము విశాలమై, అంద్రా క్కరలను నైతము లాక్షణికరింప సమర్థమై ఉండుటవలన, అర్క శబ్దవ్యుత్పత్తి, శబ్ద ప్రయోగము (సమాసగతముగా) కన్నడమున చక్కగా ఉండుటవలన, ఛందోఽంబుధి ప్రాచీనకాలముననే అక్కరలకు లక్షణము చెప్పబడవలన కన్నడాక్కరయే తెలుగు అక్కరకు మూలము కావచ్చుననిరి. జయకీర్తి తన ఛందోఽనుశాసనమున ఈ విషయమును చెప్పియున్నాడు.

సంస్కృత వాద్యార్యాద్యాః

ప్రాకృత విషయే తు గలిత వాద్యా బహుధా

'కర్ణాటకేఽక్షరాద్యాః'

విషయే * * శిర్షకాది జాతయ ఉదితాః (1-22)

జయకీర్తి క్రీ. శ. 1000 కాలమువాడు. అయినను తెలుగులో యుద్ధములుని దెజవాడ శాసనము (క్రీ. శ. 893-934) లోనే మధ్యాక్రమం లభించినది. దీనికంటె ముందు లభించిన శాసనములలో అక్కిరం చాయలన్నవిగాని సమగ్ర లక్షణ శాసన ములే. అట్లే వెంకయ చోడుని చొంగలపాని శాసనము (క్రీ. శ. 991) లో మహాక్కిరం ఉన్నది. ప్రాచీనకాలమునుండియు తెలుగులో వీని ప్రయోగముండుట వలన కన్నడమునుండి వచ్చినవన తెల్లదు. పైగా జయకీర్తి తన ఛందోలు శాసనమున (సప్తమాధికారమున) అక్కిరంన్నిటికీ ప్రతిపాదము గణగణమునకు యతి అవసరమని వ్రాసినాడు.

“పాదేపాదే ప్రతిగణమపి యతిర్లక్షతే సర్వేషా మక్షరాదాం” (VII - 8)
(అక్షరాదాం = అక్కిరాదాం) కన్నడములో యతిలేదు. లాక్షణీకరించిన జయకీర్తి వైకృతము పద విచ్ఛేదమైనను తన లక్ష్యములో పాటించలేదు. మరి యీ యతి యెట నుండి చూచి చెప్పియుండు ననినచో తెలుగులో నుండియనే భావించవచ్చును. తెలుగునుండే అక్కిరం కన్నడమునకు పోయినవని చెప్పటకు ఇది తగినంత సాక్ష్యము కాబోలునన్ను. కన్నడమునుండి తెలుగునకు వచ్చినవనుటకు మాత్రము అంగీకరింపఁబడుదు. కాగా పేకుమళ్ళవారు కన్నడ అక్కిరం లక్షణ వైకృతము గూర్చి చెప్పి, తెలుగు అక్కిరంను లాక్షణీకరింపవచ్చునని చెప్పినది కేవలము గణ విషయముగనే. తెలుగులో వైకృతము అద్యభాందసిక్తులైన రేచన, విన్నకోట పెద్దనలు ఈ గణములను ‘అక్కిరంజాతి గణము’లని చెప్పియున్నారు. కావున ఏ భాషలో నుండియో మరొక్కభాషలోనికి వచ్చినదనుట కన్న ఉభయభాషలు ఐక్య స్థితిలోనున్న దశనుండియే ఉభయ సమానమని చెప్పట మంచిది.

అక్కిరం అన్నది అక్షర శబ్దసమము. కన్నడమున ఉన్న పేర్లు చేళ్ళకట్టసుటిత సమాసములు. తెలుగులో నూత్రము ఈ అక్కిరం శబ్దమునకే దాని భేదముల నై దింటిని మహా, మధ్యాక్షరాది సంస్కృత సమశబ్దములతో సమాన ఘటనము జరిగినది. జయకీర్తి తన ఛందోలు శాసనమున మహాక్షర, సమానాక్షర, మధ్యాక్షర, అంతరాక్షర, అల్పాక్షరమని చెప్పగా, కన్నడ ఛందోలుంబి పిరియక్కిరె, చొరె యక్కిరె, నడుపణక్కిరె, ఎచెయక్కిరె, కిరియక్కిరె అని చెప్పినది. తెలుగున మాత్రము ఉభయసదములు గైకొని మిశ్రసమాసములుగా మహాక్కిరం, మధ్యాక్కిరం, అంతరాక్షరం, అల్పరాక్షరం, అల్పాక్షరం అని చెప్పబడినది. ఒక్క కవిజనాశ్రయ చాడుడు ఒక్క మామూలు క్కిరంబు ‘కెట్ట యక్కిరము’ అని పేర్కొనినాడు.

తెలుగు	కన్నడ	బయ్యకీర్తి
కవిజనాశ్రయము	చందోలబుధి	చందోలసుశాసనము
1. మహాకర్కర	పిరియక్కరె	మహాక్షరం
2. మధ్యాకర్కర	చాయెక్కరె	సమానాక్షరం
3. మధురాకర్కర	నదువణక్కరె	మధ్యమాక్షరం
4. అంతరాకర్కర	ఎదెయక్కరె	అంతరాక్షరం
5. అల్పాకర్కర	కిరియక్కరె	అల్పాక్షరం

సంస్కృతీయమునకు వికృతరూపములో, వికృతి రూపములకు సంస్కృతీ కరణమోగాని కన్నడపు పేర్లు తుల్యములై సరసములై యున్నవి. కన్నడ ఛంపాంబుధిలో కిష్టేల్ పండితుడు (గ్రంథ పరిష్కర్త) పిరి=Great, పారె=Equal, నడువ=Middle, ఎడె=Nice, కిరి=Little అని అర్థముల నిచ్చినాడు. కన్నడపు పేర్లు అక్కరల ధేయములకు చక్కగా అతిసేనవి 'మధ్యమక్షరం' అక్కరలలో మధ్యనున్నది. 'సమానక్షరం' లో గణములు రెండు అర్థములకు సమానముగా నున్నవి. తెలుగులో దీనికి మధ్యాక్కర అనిపేరు. రావిమడి అక్కరలై దింటిలో మధ్యలో లేదు. రెండవ వానిగ నిలిచినది. మధ్యలో విరిచిన రెండర్థములు చక్కగా ఉండునని మధ్యాక్కర 'అనియుండురా? మహా, అంతర, అల్పాక్కరలు మాత్రము కన్నడాంధ్రములలో తుల్యనామములై యున్నవి. అంతరాక్కర కన్నడమున ఎడె యక్కర (Nice)యై యున్నది. అంతరాక్కర అనక చీనిని 'అంతరాక్కర' అన్నచో 'అంత' అన్న శబ్దమునకు గల రమ్యార్థము (సూర్య రాయాంధ్ర నిఘంటు ప్రదర్శితము) కుడిరి కన్నడపు పేరునకు సరియగును? అప్పకవీయములో దీనికి లక్ష్యము సంపద అంతాక్కర అన్నపేరు ఇవ్వబడినది.

భానుదీప్త వాదిత్య పతుని చరమము

జన వర్ణము విరితి 'నంకాత్కరము' (4-279)

కాని యిట్టి పేరు ఇతరత్ర కానరాకుండుటయు, జమీన్దార్లము అంతఃమనే
[వాసియుండుటయు ఇది కేవల ప్రమాద వతితమమో మినిషించును.

కన్నడ అక్కరలకు సలెనే తెలుగున అక్కరలకు గదా నిమిషము సమానముగా నున్నది. తెలుగులోని సూర్య, ఇంద్ర, చంద్రగణములనే పరుసగా బ్రహ్మ నిష్ఠ రుద్ర గణములంటారు. తెలుగులో 2, 3, 4 గుంపులను ప్రస్తుతించగా వచ్చిన గణములు బ్రహ్మ, ఇంద్ర, ఇంద్రాక్ష, అముల, దక్షిణ, తాల, తాల గణముల తాల

గించగా పరుసగా చూర్మి, ఇంద్ర, చంద్ర గణములను. అనగా సూర్య (బ్రహ్మ) గణములలో గగ, స తొలగించబడినవి. ఇంద్ర (విష్ణు) గణములలో మ, సగ; చంద్ర (చంద్ర) గణములలో మగ, సగ గణములు తొలగించబడినవి. కాని కన్నడ సక్షణములను దృష్టిలో పెట్టుకొనియో, లేక అక్కరలకు గతి కల్పించవలసియో - లేదన, విన్నకోట పెద్దనలు పీనిని వైతము తొలగింపక అక్కరజాతి గణముల పేర లాక్షణీకరించిరి అక్కరల అవసరము లేని దశలోని అసంతామలు ఈ కన్నడ పద్ధతికి సరిపోవు అక్కర జాతి గణములను పరిహరించిరి. తెలుగు సాహిత్యములో అక్కరల అవసరము లేనప్పుడు తెలుగు ఛందో లక్షణ గ్రంథములలో అక్కరజాతి గణముల అవసర మెందులకని తెలుగు లాక్షణికులు ఛావించి ఉండురు.

కన్నడ చొరె (మధ్యాక్కర) అక్కరలో గణముల నిషయమున మరి రెండు నియమములున్నవి. 1) చివరనున్న బ్రహ్మగణము (సూర్య) గుర్వంతమై యుండ వలయును. 2) బ్రహ్మ గణములలో 3 లేదా 4 మాత్రలవి, విష్ణు గణములలో 4 లేదా 5 మాత్రలవి మాత్రమే వాడవలయును. తెలుగులోని మధ్యాక్కరకు ఇది చక్కగా సరిపోవును మధ్యాక్కర గేయ చ్చందమనుటకు పైవి ఆధారములగును.

తెలుగులోని అక్కర భేదము లైదింటికి గణ నియమము పరిశీలించితిమేని, ఐదింటిలో మధ్యాక్కర తప్ప తక్కిన నన్నింటికి ఒక క్రమ విధానమున్నది. మధ్యాక్కర గణ నియమము పరిశీలించిన ఇది అక్కరలలో చేర్చదగినది కాదేమో యని పించును.

క్ర. సం.	అక్కర పేరు	గణముల పరుస			మొత్తము గణములు
		సూర్య/ బ్రహ్మ	ఇంద్ర/ విష్ణు	చంద్ర/ చంద్ర	
1	మహాక్కర/నిరయిక్కర	1	5	1	7
3	మహిరాక్కర/నదుపణక్కర	1	3	1	5
4	అంతరాక్కర/నిడెయిక్కర	1	2	1	4
5	అల్పాక్కర/కిటియిక్కర	-	2	1	3
2	మధ్యాక్కర	2 ఇం. గ. + 1 సూ. గ. + 2 ఇం. గం + 1 సూ. గ. = 6			

తక్కిన అక్కరలన్ని ఒక విధముగా, మధ్యాక్కర ఒక విధముగా గణిత్రమము గల్గియున్నది. అక్కరలన్నిటికి ముందు సూర్యగణమొకటి (అల్పాక్కరకు తప్ప), చివర చంద్ర గణము తప్పనిసరి. చంద్రగణముల ఉపయోగము అక్కరలందే ఉన్నది. తక్కిన ఒకటి రెండు ఛందము లందున్నను అవి తెలుగులో ఉపయోగములో లేనివే. అట్టి చంద్ర గణోపయోగము లేక అక్కర జాతిలో యిది (మధ్యాక్కర) చేర్చదగినదేనా యనిపించును. పాదమును సమద్వి ఖండన మొనర్చు విధానము, గణములు యితిని బట్టి విధించు సాధ్యమగుట మధ్యాక్కరలో తప్ప ఇతర అక్కరలలో సాధ్యముకాదు. మధ్యలో సూర్యగణము అక్కరలలో లేనిది. ఇట్లు మధ్యాక్కరనుండి చూచిన తక్కిన అక్కరల లక్షణము, అక్కరల నుండి చూచిన మధ్యాక్కర లక్షణము విరివైనట్లు ఇట్టి శంకకు కారణమగుచున్నది. అంతేగాక మధ్యాక్కర జానపద గేయ చృందము మూలముగా గల్గినది. తక్కిన విట్టివి కావు. జానపద చృందములలో నుండవలసిన గణయుత్పత్తి (సరి సంఖ్యలో గణముల వద్దతి) అక్కరలో లేదు. అన్ని సరి సంఖ్యలోనున్న గణములే. ఒక్క అంతరాక్కర మాత్రము 4 గణములది. పాదమున కొక్కవానికి గణముల మొత్తమును పరిశీలించినచో మధ్యాక్కర 2వ స్థానమున నుంచవచ్చును. 1) మహాక్కరకు మొత్తము 7 గణములు, 2) మధ్యాక్కరకు 6 గణములు, 3) మధురాక్కరకు 5 గణములు, 4) అంతరాక్కరకు 4 గణములు, 5) అల్పాక్కరకు 3 గణములు పాదమునకున్నవి. ఈ గణముల పదున చూచినచో మధ్యాక్కర అక్కర భేదములలో 2వ స్థానమున నుండదగినదే. పై పట్టికలో గణములు పదున చూచినచో సూర్య చంద్ర గణములు పాదము యొక్క ముందు వెనుకల ఒక్కొక్కటి ఉండి మధ్యలో ఇంద్ర గణముల సంఖ్య తగ్గుచుండుట కాంచనగును. ఆ పదునలో మధ్యాక్కర నుంచినచో మధ్యాక్కరకు సైతము 1 సూ.+4 ఇం.+1 చం. పరకు ఉండవలయును. అనగా గణముల మొత్తము ఆరు. మధ్యాక్కరలోని గణములు మొత్తము 2 ఇం.+1 సూ.+2 ఇం.+1 సూ.=6 గణములే. జానపద చృందములను దేశ్యగణ వ్యవస్థతో పరిశీలించునపుడు గణ విభజనలో ఏమైనా పొలికలు కలవేమో పరిశీలించవలయును.

ఇప్పుడున్న మధ్యాక్కర పాద గణములు

ఇం+ఇం+సూ * ఇం+ఇం+సూ

ఈపాదమునకున్న " " "

సూ+ఇం+ఇం * ఇం+ఇం+చం

(* ఈ గుర్తు యితి స్థానము)

ఈ రెండు గూ క్రమములు ఇంచు మించు తుల్యములే యగుచున్నను చంద్రగణము ఈ వ్యవస్థతో అభిరమి. యతిచేత రెండుగా విడిపోవుచున్న మధ్యా క్కర పాదముతో యతిపూర్వ గణములు 2 ఇం + 1 సూ. లేక 1 సూ + 2 ఇం అగుచున్నవి. యత్యనంతర ఖండముతో అట్లే 2 ఇం + 1 సూ. కు బదులు 2 ఇం + 1 వం. గణము నేర్పడవలె అనగా 1 సూర్య గణమునకును మరి రెండ షరములు కలిపిన 1 చంద్రగణ మేర్పడును. అనగా ఇప్పుడున్న వ్యవస్థకు చివరగా కొంచెము మార్పు చేసికొని కొత్త గణ వ్యవస్థ సిద్ధము కాగలదు.

హ	నల	నల		భ	నల	హ			
{	UI, IIII, IIII	*	UII, IIII, UI	1 సూ + 4 ఇం + 1 సూ	దీనినే				
	UII, IIII, III	*	UII, IIII, UI	2 ఇం + 1 సూ + 2 ఇం + 1					
	భ	నల	న		భ	నల	హ		సూ. గా చూపవచ్చును.

పై వరుసలే మొదటి 'హ' కు బదులు నగణము వేసికొన్న పైరీతిగా ఉభయ విధములకు సరిపడును.

హ	త	త		నగ	నగ	న			
{	UI, UII, UII	*	IIII, IIII, III	1 సూ + 4 ఇం + 1 సూ					
	UII, UII, UI	*	IIII, IIII, III	2 ఇం + 1 సూ + 2 ఇం +					
	ర	ర	హ		నగ	నగ	న		1 సూ. గా మార్చవచ్చును.

న	నల	నల		నల	నల	న			
{	III, IIII, IIII	*	IIII, IIII, III	1 సూ + 4 ఇం + 1 సూ					
	IIII, IIII, III	*	IIII, IIII, III	2 ఇం + 1 సూ + 2 ఇం + 1 సూ					
	నల	నల	న		నల	నల	న		

ఇట్లు పాత పద్ధతిని పరిపూరించిన కొత్త పద్ధతి గణములుగా మార్చవచ్చును గాని చివరి సూర్యగణము చంద్రగణ మొకటిగా మారుటకు 1 లేదా 2 అక్షరములు కావలయును. కాని యట్టి వ్యవస్థ ఏ లాక్షణికుడును చెప్పినది కాదు. శాసన కావ్య ప్రయోగములలో ఇట్లు సరిపడునట్లు వ్రాసిన ఉదాహరణములు లేవు. మధ్యాక్కర తక్కిన అక్కరలకు విన్నపై నలక్షణము కల్గియుండుటచే నిట్లు యోజింపబడినదేగాని లక్ష్యవిధేయము కాదు. ఇట్లు యోచించుటకు మరియొక కారణమున్నది. కన్నడ ములో పిరియక్కర మహాక్కర)తో అఖరు గణము చంద్ర గణము కావలసియుండగా సరిపాదములందు 6 వ గణము విష్టు (ఇంద్ర) గణమునకు బదులుగా బ్రహ్మ (సూర్య) గణము ఉండవలయునని నియమ విశేషము ఉన్నది. అట్లే 2, 4 గణ

ములు సూర్య గణములు కొవచ్చునన్న వేరొక్క నియమ విశేషము తెలుగులో చెప్పబడినది. ఇట్లు సూర్య గణములుగ పెట్టుట గూర్చిన ఐచ్ఛికాంశము దృష్టిలో విడుకొని అఖరు చంద్రగణమునకు బదులు సూర్యగణము పెట్టి మహాక్కరకు కొత్త గణవ్యవస్థను ఊహించుట జరిగినది.

మహాక్కర అక్షణ పరిశీలనము :

మహాక్కర గణములు స్థూలముగా పాదమునకు 1 సూ. గణము, పైన 5 ఇంద్రగణములు చివర 1 చంద్రగణము ఉండవలయును. కాని పీనికి తెలుగులో పదివూరు సూర్యగణారోప ప్రేష్టను చెప్పినారు. కవి జాత్రయకారుడు చెప్పలేదు కాని తర్వాతి వారందరు 2, 4వ గణములలో ఇంద్రగణములకు బదులు సూర్య గణములు వాడుట గూర్చి ఐచ్ఛికత్వమును చెప్పినారు.

- 1) వారిజాత్తండు పంచేంద్ర గణములు వనజారియును గూడి వెలయుమండ
నారయ రెండవ నాలపదోట్ల నర్కుండయిననుం దనర్చుమండ

—రావ్యా. చూడా VIII-54

ఇట్టి లక్షణమును విన్నకోట పెద్దన 'చెప్పినవారిలో' మొదటి వాడగును.

పై మహాక్కరలో 2 వ పాదములో 'నారయ' - ఇంద్రగణముగా, 'చోట్ల' సూర్యగణముగా వాడబడినది. అనగా 1 వ గణము సూర్యగణము ఉండవలసి యుండగా, ఇంద్రగణముండి, 4 వ గణము ఇంద్రగణము ఉండవలసియుండగా సూర్యగణమున్నది. ఇది మరియొక విశేషము. 2వ, 4వ స్థానముల సూర్యగణము పెట్టవచ్చునని లాక్షణికులు చెప్పినను 1వ గణము సూర్యగణమునకు బదులు ఇంద్ర గణముంచవచ్చునని యెవ్వరును చెప్పలేదు.

- 2) నాదిహరి గొల్వ రెండును నాలుగు, నగు వానరంబును నర్కుడైన
నాదరంబున నెడ సొచ్చునని మహాక్కరంబులుకు మరార్కులెల్ల

— ఛందో ద. III - 40

అనంతుడు 1 వ గణము సూ. గ. కు బదులుగా భగణము, 4వ గణము ఇంద్ర గణము బదులుగా సూర్య గణమును వాడినాడు. 2వ, 4వ గణము సూర్యగణమున్న విశేష లక్షణమును కూడ చెప్పినాడు.

3) “రెండవ దోట నార్గించును వనజహిత గణంచైన వచ్చి పరునలో నెడ పొచ్చు” నని లక్షణ సార సంగ్రహ (II - 103) ములో నిష్ఠే చెప్పబడినది.

4) అట్లే అప్ప కవి కూడ

“చేరు రెండవదోట నార్గపదోట చిత్రధాను గణంబు గడియుచుండు”
(IV - 463) అని వేర్కొనెను.

5) అట్లే పొత్తపి రమణకవి కూడ తన లక్షణ శిరోమణిలో

“గడియు నొక్కొక తటి రెండు నాలుగు
గణముల చొట్టను వినగణంబు” (III - 3:9) అనినాడు.

పై లాక్షటికుల లక్ష్యములలో విన్నకోట పెద్దన లక్ష్యము పరిశీలించిన

1) 2వ, 4వ గణములు సూర్య గణములు కావచ్చుననినను, ఒక్క గణము నూ. గ. చేసి వేర్కొట్టి ఇంద్రగణముగ నుంచినాడు.

2) 2వ 4వ గణములలో ఒకటి సూర్యగణమైనది. కాగా మొదటి సూర్య గణమునకు దీక్షలు ఇంద్రగణము వాడినాడు.

3) 2వ, 4వ ఐచ్చిక స్థానములు, 1వ గణము నియత స్థానముగ సూర్యగణ విపాక యోగ్యముపైనను పాదములో ఒక్కమారు మాత్రమే సూర్యగణమును వాడినాడు.

ఇట్టివి నియమములని చెప్పకున్నను లక్షణములుగా భావింపవచ్చునని శ్రీ సంపత్కుమార గారు వ్రాసినారు.² నిర్దరించుటకు మరొక్క లక్ష్యము తెలుగు కావ్యవ్యాసమునందు గానరాదు.

మధ్యాక్కర లక్షణ పరిశీలనము :

ఇక మధ్యాక్కర లక్షణము పరిశీలించబడుచున్నది. 2 ఇంద్రగణములు మీదనొక్క సూర్యగణము పదవ యతిస్థానము, ఆ పదవ తిరిగి ఇదే గణక్రమము మధ్యాక్కర పాదమునకుండ వలయును. అక్కరలన్నిటిలో రెండే అక్కరలు తెలుగులో వాడబడినవి. అవి మధ్యాక్కర, మధురాక్కరలు. అవియును భారతముయొక్క 3 వర్ణముల తెనుగింపులో కానవచ్చుచున్నవి. వానిలో మధ్యాక్కరలే ఎక్కువ సంఖ్యలో నున్నవి. అవి మొత్తము 40. ఎఱ్ఱన వాడిన ఒక్క మధ్యాక్కర వడి

లిన తక్కిన 39 నన్నయవే. (అదిపర్వములో 14 + సభావ. 2 + అరణ్యవ. 23) ఎట్లున మధ్యాహ్నం లక్షణోద్భవమే. నన్నయ అక్కరలే లక్షణమునకు లొంగ కున్నవి.

వీని విషయమై పెక్కురు పండితులు పరిష్కారమార్గములపై ప్రయత్నించి నారు. పులల చినసీతారామ స్వామి శాస్త్రిగారు,¹ గిడుగు సీతావతిగారు, పేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారు¹¹, దివాకర్ల వేంకటాపధానిగారు¹², డోపెరి సంపత్కుమారా చార్యగారు¹³ వీరిలో ముఖ్యులు.

పేకుమళ్ళ వారు చూపినవి.

1) మారంగ - ననుడుని - షధదే - శంబున - కరిగియా - హంస
(అరణ్య - II - 22)

2) భూమికి - పర్వముల్ - గురియిం - చెనునన్య - ముల్వృద్ధి - దొంద
(అరణ్య - III - 206)

3) ఏడేడు - లయ్యెను - మనయ - ద్దురుదేని - యంతకే - తెంచు
(అరణ్య - IV - 3)

ఇట్టి తృతీయ మార్గగణనలములందఱు 'నగణము' అక్కరజాతి గణముల పద్ధతి (కన్నడ దేశీయ గణములని వీనిని విమర్శకులు సంకేతించినారు) లో పరిష్కరింప బడినవి. ఉత్తమ పరిష్కృత ఆంధ్ర మహాభారత పాఠము నందింప తలపెట్టిన మహాభారత న శోధిత ముద్రణములో తిరిగి వీనిని ఛందోదోషములని గుర్తించి, వేరు పాఠములు ఇవ్వబడినవి¹⁴.

నన్నయ మధ్యాహ్నం లో లక్షణమునకు లొంగని వివి.

తనుమధ్య	తానొక్క	కన్యక	సురనసీ	తలమున	మున్ను
భూపాల	నీకుని	కోమ	లియందు	బుట్టిన	నుతుడు
సీపరో	క్షంబున	రాజ	కావలయు	నెమ్మిని	ద్వీగ
తన దివ్య	శక్తిని	స్వాశ	ములవిడిచి	తన్నుని	నాభ
నంగురు	కులహాని	కరుడై	భారుజీ	నాభనీ	నుతుడు
అమరంగ	ధర్మవు	రక్షిం	చుద్రీతి	వనిశత్రు	లందు
కలుగుటె	టింగియు	సాయ	పూర్ణమున	గడగిత	త్పిద్ది

చరితుడై	నిజనాథు	డటిగి	నదోన	చనియెన	వ్వార్త
ఏమేను	మున్నహ	జింతు	మురుదు	నిందని	వేడ్క
పదుండ	జోలెడు	సుతుల	నూర్వర	బడయంగ	వలతో
పదుండ	నూర్వర	కెనయ	గుసుతుల	బడయంగ	వలతో
అరుణ న	రోదహ	దళమ్మ	దులంబు	లై సయ	త్తరుణి
పరగనా	కారణ	మునని	ట్టి దుఃఖ	భారము	దాలె
అరిగినీ	శానుది	క్కునకు	నీయనుజు	డనిలవే	గమున
మాయమా	ర్గుడగునా	నిగమ	నంబు	మందమై	యుండ
తోవేగ	నుత్తర	ముమించి	ధర్మని	త్యుడుధర్మ	జుండు

వీనిః గణములు నిర్ణయించుటకు (చూపుటకు) బహులు పాఠములే సవరించి అచార్య దివకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు చూపినారు. “అర్థమునకుగాని, నన్నయ బాషా ప్రయోగ పద్ధతికిగాని వైరుధ్యము లేకుండ స్వల్పమయిన మార్పుచేసి లక్షణానుగుణముగా సవరణ జరిగినద”ని చెప్పినారు. లక్షణానుగుణముగా సవరణ జరిగినది లక్ష్యమును బట్టి లక్షణముగాని, లక్షణమును బట్టి లక్ష్యము కాదుగదా! గణములనుబట్టి పద్యమును మార్చుటన్నది ఇచ్చట విశేషము. ప్రాచీన ప్రతులలో పొరపాట్లను లేఖక ప్రమాదములగు ర్తియచున్నావే, ఇవి ప్రమాదములుగాక పనిగట్టుకొని మారి, నవి గదా! కవిపాఠము తెలియక, లభించిన పాఠములన్నిటిని గౌరవించి అథస్సాచిక లలో నిచ్చుట కావ్య ముద్రణావసరమున సప్రవాసమైయున్నదే. అట్టియెడ పాఠమే మనము కల్పనమొనర్చుట యెట్లు? లక్షణమునకు కుదరకున్న పోవెందు భావి విమర్శ కులకే లక్షణమైన నవ్యమైనది లభింపవచ్చునేమో!

వీనిలో కొన్నింటికి గణభంగము లేని పాఠాంతరములున్నవి.

ప్రస్తుత పాఠము

లక్షణ భంగములేని పాఠాంతరము

- 4) పాళ - ముల విడిచి
- 14) డిక్కునకు - నీ యనుజు
- 15) మాయమా - ర్గుడగునా
- 16) నుత్తర - ము మించి

- పాళ - ములుడిచి
- డిక్కునీ - యనుజమ్మ
- మాయవి - యగువాని
- నుత్తర - మించి

లేఖక ప్రమాదములని గుర్తించినవి

4) కన్యక	కన్య
5) కరుడై	కరుడు
6) రక్షించు (ప్రీతి (అర్థ బిందు)	రక్షించు (ప్రీతి (నిండు సున్న)
8) డలగినచోవ (అరసున్న)	డలగినచోవ (నిండుసున్న)

4 పారాంశరములు + 4 లేఖక ప్రమాదములు = 8 పోగా మిగిలిన ఎనిమిది 2, 3, 7, 9, 12, 13, 14, 16 - 10, 11 తప్ప అనగా 'పదుండ్ర' అన్న శబ్దములు గలవి తప్ప - తక్కినవి గిడుగు వేం. సీతావతిగారి సూచన ననుసరించి కుడురును. మిగిలిన ఈ యెనిమిదింటికి శ్రీ సంపత్కుమారగారు సవరణలు చూపినారు.¹⁵ గిడుగు సీతావతిగారి సూచన కన్నడ మహాక్కరకు గల బ్రహ్మ (సూర్య గణముల యొక్క ఐచ్ఛికత ననుసరించినది. వారు అను భందో రీతులలో కన్నడ పరియక్కరలోను, దానికి సరియైన తెలుగు మహాక్కరలోను మొదట నుండవలసిన బ్రహ్మ (సూర్య) గణముగాని తనస్థలము మార్చుకొని రెండవ గణముగా గాని నాల్గవ గణముగాగాని ఉండవచ్చునని లాక్షణికులు చెప్పినారు. అట్లే దొరె అక్కరలో మూడవ గణమైన బ్రహ్మగణమున్ను మధ్యాక్కరలో మూడవ గణముగా ఉండే సూర్యగణమున్ను రెండవ గణముగనో నాల్గవగణముగనో ఉండవచ్చునన్న అనుమతి ఉండెనేమో! ఉండునన్నయెడల ఒక "పదుండ్ర దోలేడు...." అను మధ్యాక్కర తప్ప (అర. 2-348) తక్కిన మధ్యాక్కర పాదములన్నీ లక్షణ సమన్వయమయినట్లే చెప్పగలను" అని వ్రాసి¹⁶ 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 16 సంఖ్య గల పాదములను సమన్వయపరచినారు. కాని యిట్టి సూర్యగణోపయోగములోని ఐచ్ఛికత మహాక్కర కుండగా, దానిని మధ్యాక్కరకు సమన్వయింప యత్నించిరి. కాని దీని కుండ వలయునని ఎక్కడను ఆధారము లేదు. ఏ కన్నడ లాక్షణికుడును చెప్పలేదు. సంపత్కుమారగారు గూడ దీనిని ఖండించినారు¹⁷.

ఇట్లు నన్నయ మధ్యాక్కరలు ఏ లక్షణమునకు (కన్నడ లక్షణమునకుగాని, కల్పిత లక్షణమునకుగాని) లొంగక యున్నవి. ఇట్లు నన్నయ వ్రాయుటకు ఆతని సమీప కాలములో మధ్యాక్కర లక్షణమేమైన ఇట్టి మార్పులకు లోనైనదో తెలియరాదు. లేఖక దోషములు కొన్ని యుండవచ్చును. వేరు పద్యములతో తై పారు వేత

మన్న మధ్యాక్కర ఉపయోగము ఇతర కావ్యములందు కానరాదు. యుద్ధమల్లుని దెజవాడ కాననావస్థ మధ్యాక్కరలందు సైతము ఇట్టి గణభంగములు పెక్కు కాన వచ్చుచున్నవి.

ఈ కాననములలోని పద్యములోని గణభంగము లన్నియు సవిమర్శకముగా ప్రాజ్ఞున్నయయుగపు దేశి చ్చందస్సులలో వివరింపబడినవి. ఆ కాననము పరిశీలించగా కన్నడదేశి గణవ్యవస్థ నాడు ప్రచారముతో నుండెడిదని తెలియును. ఆ గణములు నన్నయ అక్కరలను సాధువులనుచేయుటకు సరిపోవు. వర్ణుల వారు నన్నయ అక్కరలకు సరిపోవు గణము లన్నియు మధ్యాక్కర కొఱకు స్వీకరించిరి. దానితో గణముల సంఖ్య అపారమై పోయినది.

నన్నయ మధ్యాక్కర సవరణకు ప్రయత్నించిన వారి రీతులు ఈ క్రింది విధముగా నున్నవి.

- 1) డేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావుగారిది — కన్నడ బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర గణముల నాధారము చేసికొనుట.
- 2) వర్ణుల చిన సీతారామస్వామిశాస్త్రి గారిది — యథాతథముగా గ్రహించి వాటిని సూర్యేంద్ర చంద్రగణములలో చేర్చుట.
- 3) గిడుగు వేంకట సీతాపతి గారిది — మధ్యాక్కరలోని 3వ గణమైన సూర్య గణము - 2వ లేక 4వ గణముగా ఉండవచ్చునని ప్రాచీన లాక్షణికాను మతి లేకనే ఊహించి యత్నించుట.
- 4) దివాకర్ల వేంకటాచార్య గారిది } — టాషా, కావ్యార్థ, టెచిత్త, సందర్భాను
- 5) కోవెల సంపత్కుమార గారిది } గుణముగా పార సవరణ.

పై రీతులు ఒక్కొక్కటి ఏదో ఒకరీతి సమర్థింపబడుటకే కల్పించబడినవి గాని సమగ్రము ఏదీయు కాజాలకున్నది. గిడుగువారు తమ గ్రంథములో ఉద్ధరించిన వర్ణుల వారి ఆభిప్రాయానుసారము “దిద్దుబాట్లు లేనట్టియు, తప్పుల కుప్పలు కానట్టియు ప్రతులు దుర్లభమయ్యలై యుండుటచేత నన్నపాఠ్యుని యక్కరల వైఖరి నిర్ణయించ శక్యముగాకున్నది” అన్నమాట య ఈనాటికిని సత్యములే.

అంతరాక్కర లక్షణ పరిశీలనము :

అంతరాక్కరకు 1 సూ. గ. + 2 ఇం. గ. + 1 చు. గ. పాదమున కుండును. చంద్రగణము రెండు సూర్యగణములుగా విభజితమగునేని ఇది తేటగీతి పద్యము కాగలదు.

తేటగీతికి 1 సూ. గ. + 2 ఇం. గ. + 2 సూ. గ. పాదమునకుండును. నహ (III UI), రల (UI UI) అన్న చంద్రగణములు రెండు రెండేసి సూర్య గణములుగా విడిపోగల్గి యున్నవి. ఇవికాక ఆక్కరజాతి సూర్య గణములను నాల్గింటిని (UU, IU, UI, III) గ్రహించితిమేని నహ, నహ, నలల, భల, నలల తప్ప అన్ని చంద్ర గణములు రెండేసి సూర్యగణములుగా విడిపోగల్గును. కాని తేటగీతిలో (ఇది ఆక్కరేతర జాతిగనుక) ఇవి (గగ, ప) ఉపయోగమున లేక హ, స లు మాత్రమే వాడబడుట వలన నహ, రల అన్న చంద్ర గణములు మాత్రము వాడిన అంతరాక్కర తేటగీతి యగును. చంద్రగణములకు సరిపడు పదములు అంత పెద్దవి తెలుగు భాషకు సహజమైనవి కావు. కనుక గణమున కొక్క పదమున్న వియమము వాచావుగా గల దేని చంద్రములందు ఇవి ఉపయోగములో లేకపోయినవి. మధ్యాక్కరకు తప్ప తక్కిన ఆక్కరలకు ప్రాచుర్యము లేకపోవుటకు చంద్ర గణోపయోగ మొక కారణము. ఇట్లు అంతరాక్కర ప్రాసగల తేటగీతి కాగలియున్నది.

ఆక్కరల యతి పరిశీలనము :

ఆక్కరలలోని యతులన్నియు సుమారుగా పాద మధ్యమున నున్నవి. దేశి చంద్రములలో యతి సాధారణముగా పాదమును సమద్విఖండన చేయునుగావా! ఇచ్చట పెద్దదైన చంద్రగణమును రెండు చిన్న గణములుగా భావించవలయును. అప్పుడు యతి మధ్యలో కన్పట్టును.

1) మహాక్కర :

1   2   3   4   5   6   7+8

సూ + ఇం + ఇం + ఇం + ఇం + ఇం + ఇం + చు. 1 చు. గ. 2 చిన్న గణములుగా భావించిన మొత్తము గణములు 8 మహాక్కరకు యతి 4 గణముల తర్వాత కలుడును. అసగా సమద్విఖండనమైంది

2) మధ్యాహ్నం :

1   2   3   4   5   6
ఇం + ఇం + సూ + ఇం + ఇం + సూ   పాదమునకు మొత్తము 6
గణములు. యిది 3 గణముల పదప ఉండును.

3) మధురాహ్నం :

1   2   3   4   5+6
సూ + ఇం + ఇం + ఇం + చం.   మొత్తము ఆరు గణములుగ
భావింపవలయును. మధురాహ్నంకు యిది 3 గణముల తర్వాత ఉండును.
అనగా సమద్విఖండనమైనది.

4) అంతరాహ్నం :

1   2   3   4+5
సూ + ఇం + ఇం + చం   మొత్తము గణములు పాదమునకు ఐదుగ
భావింపవలయును. సమద్విఖండనమనగా $2\frac{1}{2}$ గణముల తర్వాత ఉండ
వలయును. మూడవ గణము చివరి అక్షరమునకు ముందు యిది యని లాక్షణి
కోక్తము.

5) అల్పాహ్నం :

1   2   3+4
ఇం + ఇం + చం.   మొత్తము నాలుగు గణములు అగును. యిది
2 గణముల మీద అల్పాహ్నం కుండును.

యిది విచ్ఛేద రూపమున నున్నప్పుడే సమద్విఖండనమగును. సదృశాక్షర
వియతి తెలుగు సంప్రదాయమైనను, జయకీర్తి తన చందోలును కాసనమున “పాదే
పాదే ప్రతిగణమని యితిర్లితే సర్వేషామక్షరాదామ్య”ని¹ అక్షర (అర్కర)
చ్యందములలో ప్రతిగణము విభాంతి (విచ్ఛేద రూపము) గర్భియింపవలయునని చెప్పి
నాడు. విచ్ఛేదమున్నచేత ప్రతి సుభగమగును.

ఒక్క చంద్ర గణములు 2 హార్య గణములుగా విడిపోవునట్లు విన్నకోట
పెట్టిన వ్రాసె యున్నాడు. తన కావ్యా. చూడామణిలో

1) మహాహ్నం

స   హ
II I   U I

1వ పాదం అక్షర చం. గ.

వెంతు   చరిత

(చూడామణి. గ.)

	హ	హ	
	UII	U I	
2వ " " "	నర్పు	చుండ	(రల-చం. గ.)
	న	హ	
	III	UI	
4వ " " "	అతిశ	యిల్లు	(నహ-చం. గ.)
2) మధురాక్కరలో	న	హ	
	III	U I	
1వ పాదము అఖరు చం. గ.	నయుతి	నొంద	(నహ-చం. గ.)
	హ	హ	
	UI	UI	
2వ " " "	నింపు	మీలు	(రల-చం. గ.)
	హ	హ	
	UI	U I	
3వ " " "	రాక్క	రంబు	(రల-చం. గ.)
3) అంతరాక్కరలో	న	హ	
	III	U I	
1వ పాదము అఖరు చం. గ.	గణయు	గంబు	(నహ-చం. గ.)
	హ	హ	
	UI	UI	
2వ " " "	కంద	కింప	(రల-చం. గ.)
	న	హ	
	II	UI	
3వ " " "	నతిశ	యిల్లు	(నహ-చం. గ.)
	హ	హ	
	UI	U I	
4వ " " "	షష్టి	సంఖ్య	(రల-చం. గ.)
4) అల్పాక్కరలో	UI	UI	
2వ పాదము అఖరు చం. గ.	నిండి	మీలు	(రల-చం. గ.)
3వ " " "	గాగు	చ్చ	(రల-చం. గ.)

అవి యీ రీతిగా ఉపయోగించినాడు.

కవిజనాశ్రయి కాలములు ఇట్టివి వాడిరి కాని అని స్వాచిత్తములే. ఒక్క చంద్ర గణమును రెండు సూర్యగణములుగా వ్యతక్తరింపబడునట్లు ఇంత స్పష్టముగ ఇంత బహుళముగ వడరైరి. ఇట్టి చంద్ర గణమును సూర్యగణద్వయ భావనతో ఒకే గణముగా భావించి మహాక్కరలో 7 గణములకు 4 గణముల మీద, మధురాక్కరలో 5 గణములకు 3 గణముల మీద యతి అటవెలది తేటగీతులలో 5 గణములకు 3 గణముల మీద యతి చూచి రాబోలు శ్రీ బాడి నాగరాజుగారు “పాదమందలి గణ సంఖ్యను రెంటిచే భాగించి శేషము వచ్చిన ఒకటిగా కలపుకొని, అమీద గణారంభమున యిది చెప్పుట జాత్యుపకాతులంప సంతప్రదాయ”మని తెల్పినారు¹⁹. కాని వారు నమద్వి భండన రూపయతి గల రగడలు, సీసము, ద్విపద, మధ్యాక్కర, తరువోజు, ఉత్సాహ మున్నగువానిని గణింపరైరి. పై పరిశీలనములో ఆక్కరలు నైతము ఇంచుమించుగా యతి విషయమున పాదమధ్యయతి యంతములే యని భావింపవలయును. ఇట్టి ఈష్యాత్ర భేదము నైతము గేయ చృందములను గణములలో కొలుచుట పరిస నంజించినది.

మధ్యాక్కర యతి :

మధ్యాక్కర యతి గూర్చి తెలుగులో చిన్న సంప్రదాయములున్నట్లు కాన నగును. ప్రయోగక్రమంలో వెజవాడ కాననకర్త, నన్నయభట్టు ఒక పక్షమువారు, ఎడ్డాప్రెగడ ఒక పక్షము. లాక్షణికులలో అధికాంశము ఎడ్డాప్రెగడ వైపే. కొందరు మాత్రము ఉభయ మతములను తమ లక్షణములలో పాటించిరి. ఒకే కావ్యమున ఆంధ్ర మహాభారతమున కేవల పర్వత్రయములో వాడబడిన మధ్యాక్కర, కవులగు ఎడ్డున, నన్నయలచేత లక్షణ ప్రైవిధ్యము గర్హియిండుటచే ‘ప్రయోగ శరణం’-లక్షణము అన్న విధముగా ఉభయ మతములను తమ లక్ష్యములలో పొందు పరిచి ఉండవచ్చును.

అటు గణముల మధ్యాక్కరలో 4 గణముల మీది యతి నన్నయ, వెజవాడ కాననకర్త వాడిగా, 3 గణముల మీద అసగా పాదము యొక్క అర్థ భాగము మీద ఎడ్డాప్రెగడ, కవిజనాశ్రయికర్త వాడినారు.

1) వెజవాడ కాననకర్త :

స్వస్రస్య పాంకుశ త్యంత పత్సల * సత్యత్రి ఓత్ర
విస్తర త్రయద్దు మల్లు డసవద్య * విఖ్యాత కీర్తి

ప్రస్తుత రాజాశ్రయముండు త్రిభువనా * భరమన్యు సకల
పస్తున మేత్తు రాజ సత్కిరూ * పల్లభ త్తతి

అని ఇట్లు చతుర్థ గదాంతమైన యతి స్థానము అనగా పంచమగదాద్యక్షరముతో పడిమైత్రి పాటించబడినది. నన్నయ కూడా తన మహ్యాక్కరలలో యిదే పద్ధతిని నడిపెను. నన్నయ వాడిన మొదటి మహ్యాక్కర

ధరణిజ రాచర భూత సంఘంబుఁ * దమవిష పహ్ని
సురగంబు లేర్చుచు మనికి కలిగివ * యోరుహ గర్భ
దురగవి షాపేత జీవ సంజీవ * నోవదే శంబు
గరుణగ శ్యవునకు నిచ్చె నఖిలలో * కహితంబు పొంచె

— అది ప. 2-183

ఇక రెండవ సుతమైన 3 గణముల మీద యతి (అనగా చతుర్థ గదా ద్యక్షరమునకు సదృశాక్షర రూపము)

2) మల్లియ రేచన : (క. జా. చాత్యవి)

సురరాజు సురరాజు గూడి * సూర్యుతో నొడబడి మచియు
గరమొప్ప నిప్పొడి నాటు * గణముల మహ్యాక్కరంబు
సురుచిర ముగనుసు శబ్ద * శోభితం బగునట్లు గాగ
విరచింప బంపెట్రా వట్ల * వెలయగ విజయక యుండు

3) ఎఱ్ఱాపెగ్గడ (అర - IV - 309)

అనదృశ తేజుడు బ్రాహ్మ * జానీత సహితదై కదగి
వసుమతి యంచున ధర్మ * వర్తులై యున్నట్లే చ్చులను
మనలక నిజశక్తి జేసి * మడియించి భర్మంబు నిలిపి
వసునిఘం వొనరించు దేర్పి * వాజీమే ఛమున్ని మొప్ప

ఎఱ్ఱన వాడినది ఒకే ఒక అక్కర. దీని తర్వాత 8 (మరి) రెండు సాహిత్యమున కవి ప్రయోగములో మహ్యాక్కర లేకుండుట వలన లాక్షణికులు గతానుగతికముగా కవిజనాశ్రయము మతమునే స్వీకరించి లక్షణము చెప్పుటయు జరిగినదనవచ్చును. నన్నయ మార్గముతోనే చాలకమును 'తద్రవసంపదా' మార్గమునర్పింప

ఎట్టయ మధ్యాక్రమ వాడును నన్నయ యతి నియమమును పాటించలేదులకన్న ప్రశ్నవచ్చును.

శ్రీచేకు మళ్ళ కామేశ్వరరావుగారు “ఈ భేదాలకు కారణం ఆ లక్షణం పాదబిదేబిష్ణుడు ఉండిన ఒత్తిడి (Stress) లో భేదం అనే చెప్పవచ్చు. ఒక కాలంలో ఉండే ఒత్తిడి ఆ తర్వాత కాలంలో లేకపోవడం బట్టి ఇట్టి చిన్న భేదాలు కలుగతాయి” అని అభిప్రాయపడినాడు.²⁰ కాని ఈ ఒత్తిడి గూర్చి వివరించలేదు. ఇది ఒక వేళ హినిక సంబంధముగా వారు నావించలేని అది ఎట్టిదో తెల్పలేదు. ఒక గణము వద్ద ఉండక మరొక గణము వద్ద ఉండుచేలనో, అదియును ఒక కాలములో ఉండి మరొక కాలమున ఉండకపోవుట ఎట్లో అర్థము కాదు.

శ్రీ నిడుదలయి వెంకటరావుగారు “దేశీయమైన ఈ చందస్సులో సహజముగా విరువుగల్గి విశ్రమ స్థానమైన నాల్గవ గణముపై యతి నన్నయ భట్టారకుని కంటే మూడు కవుల ఎండుకు 5వ గణముపై యుంచిన నిందేహము కలుగక మానదు కాని యిది సంస్కృతాంధ్ర చందస్సుల పరిణామములోని యొక ముఖ్య ఘట్టమును చెప్పును. మధ్యాక్రమ దేశీయత గాన ద్విపదములను వలె పాదనియతి లేదు. ఇక సంస్కృత చందస్సులలోని నాలుగు పాదములు గల వృత్తముగా నిరూపించునప్పటికి మధ్యాక్రమ వృద్ధి వృత్తముతో సమానమైనది. ఒకటి రెండు మాత్రలు హెచ్చుగా రెండును సమానమే. ఇదియైన నక్షర గణముల మూలమున నేర్పడినది. రావున నక్షర విశ్రమము ప్రధానమైనది” అని, అది పర్వమునందలి (5-62) ‘అమూల్య మశీఖాషణంబు’లన్న పద్యమున 12 వ అక్షరము మైత్రి కర్ణముండుటను, అట్లే ‘స్వస్తి నృపాంకుశ’ అన్న వెణవాడ యుద్ధమల్లుని శాసనము లోని అక్షరలో 12వ అక్షరము యతి పాటించబడినదని వివరించినాడు²¹.

కాని మార్గి చందమైన స్పృశ్య వృత్తమునకు, దేశీయమైన మధ్యాక్రమలో ముడిపెట్టుట నిచిత్రమైనది. పృథ్వీ వృత్తమునకు నన్నయయే కాదు యెవ్వరు వాడినను 12 వ అక్షరము యతి ఉండవలయును. కాని మధ్యాక్రమలో 12 వ అక్షర మెట్లుండును? గణములను బట్టి యతిస్థానము గల దేశీ చందములలో సూర్యేంద్ర గణములు అక్షర సంఖ్యాసమములు (నియతములు) కాకుండుట వలన యతి అక్షర సంఖ్యానియతము కాదు. 12వ అక్షరము యతి యగుట మధ్యాక్రమలో కాకతాళి యము. “అక్షర గణముల మూలమున నేర్పడినది”, “అక్షర విశ్రమము ప్రధానమైనది” అన్నవి మధ్యాక్రమను గూర్చిన చూటలా? కాకుండ వచ్చును, పృథ్వీ

గూర్చితే ఐనప్పుడు మధ్యాహ్నం తో పీనికి గల సంబంధమేమి? మధ్యాహ్నం పాద దైర్ఘ్యముతో సమానములై నను, యతి 12 వ అక్షరమున నున్నను, పృథ్వీమండలకు మధ్యాహ్నంతో పోలికేమి? వారిట్టి సంబంధమును నిరూపించి ఏమి కారణము చెప్పి సంకల్పించిరో తెలియరాదు.

రోపెల సంపత్కుమారాచార్యగారు²² “నన్నయగారు తాము రచించిన 39 మధ్యాహ్నంలలో 11 పాదములందు ఐదవగజాదియందు యతి చెల్లించుటతోబాటు నాల్గవ గజాది యందును యతి చెల్లించినారు”ని చెప్పి, 11 పాదములన్ని “ఈ పాదముల మొత్తము 39 మధ్యాహ్నం పాదముల దృష్ట్యా తక్కువే కావచ్చును. కాని పీటియందు నాల్గవ గజాదిని యతి చెల్లుట చూడగా ఈ ఐదవతి నన్నయగారికి అసమ్మతము కాకపోవచ్చుననియు, దీనికి తగినట్లు కవిజనాశ్రయ కర్త లక్ష్య ముండుటయు, ఎఱ్ఱనగారు గమనించుచుండుట. కవిజనాశ్రయ కర్త మాత్రమిట్లు చతుర్థ గజాదిని చెప్పటకు కారణము, పై పాదముల సరిశీలనము గావచ్చును. కానితో బాటు మధ్యాహ్నం యన్న పేరును బట్టి, తరువాతను బట్టి పడిసికి పాదమును విరిచి యతి చెల్లుట ఐదవపాదమున కాక సమూహము కలిగించుననియు కావచ్చును” అని రెండు కారణములు వివరించినారు. ఈ రెండు కారణములలో రెండవది (సమూహం కావలకు 3 గణముల మీద యతి యున్నది) సమర్థమై యున్నది. మొదటి కారణము ఇందుక విచారణీయము. ఏలయున నన్నయ 5 వ గజాద్యక్షరముతోబాటు 4వ గజాద్యక్షరము యతి వాడినది 11 పాదములే. 39 అక్షరాలలో $39 \times 4 = 156$ పాదములలో 11 పాదములు మాత్రము 3 గణముల మీద యతి చెప్పినట్లు వ్రాసినారు. వారే చెప్పినట్లు రాశితో ఇది అతి తక్కువ. అంతేకాదు, 4వ గణము ఏదవ యతి చెప్పక తేనలము 3వ గణము ఏదవనే యతి చెప్పినా? లేదు. పోనీ ఏ ఒక్క మధ్యాహ్నంలైన ఇట్టి ఉదాహరణయి 4 పాదములందు సంపూర్ణముగా పాటించినా? లేదు. ఐనప్పుడు దీనిని నన్నయ ఇచ్చాచార్యులముగా త్రిగజానంతర యతి స్థాపించినాడని యెట్లు నిర్ధారణపడుచున్నది? కాకతాళియము రానాడవా? తెలుగులో- సదృశాక్షర నిబద్ధ రూపయితీ-ఇట్టి అపరాధములు పెక్కులు. యిది స్థానములోని అక్షరమునకు పాదాది తొలి యక్షరముతో సాదృశ్యమని తెలుగు యతి నియమము చెప్పుచున్నది. అంతేగాని పాదములోని ఇతరాక్షరమైనను పాదాది అక్షరముతో మైత్రిని గల్గించువిధానం ఉండినదిని నియమమైనదిగా నున్నది? కనుక పై 11 పాదములందు చతుర్థ గజాద్యక్షరమునకు యతి ప్రతి పాదము

యాద్యచ్ఛక్తమేగాని ప్రయత్నజము రాదనవచ్చును. కవిజ నాశ్రయమందలి పంచము గణమునకు యతిని ఒక పాదములో నైతము పాటించుట యాద్యచ్ఛక్తమే అనవచ్చును. ఇట్టివానిని చూచి ఎట్టానైగ్గడ యతి స్థానమును 5 వ గణము నుండి 4 వ గణమునకు మార్చినాడనుట కుదరదు. పాదమున కొక సమభారము కల్గించుట కని ఎట్లైన యతి మార్చెనని చెప్పిన రెండవ కారణము సమంజసమైనది.

శ్రీ త్రిపురనేని రామస్వామి చాదరిగారు నన్నయ పాటించిన యతి శ్రావ్యతా భంగకారణమని భావించినారు. “అప్పటికి బహుశ ప్రచారములో నున్న యక్కరలను నన్నయ వాడినాడు కాని వాని తత్త్వ మెరుగజాలక మధురగతి సంతయు మంటపాలు చేసి కుంటినడక యంటించినాడు” అని విమర్శించినారు²³. మధ్యాక్కరలో పాదమధ్య యతి మధురగతికి కారణము కావచ్చును గాని కుంటినడకను యంటించినది నన్నయ కాదు. చెజవాడ శాసనములోని మధ్యాక్కరలే ఇట్టి యతిని పాటించుటను బట్టి ఈ ఆక్కర ప్రయోగము, చతుర్థ గతాంతర యతి నన్నయకు సుమారు మూడు శతాబ్దాల ముందే తెలుగు సాహిత్యములో స్థిరపడిన వన్న సంగతి శ్రీ చాదరిగారు గమనించలేదు. నన్నయ తత్త్వమెరు గడనుటకన్న సంప్రదాయమును మన్నించినాడనుట లెక్క.

వడి పాదమధ్యస్థ మగుట శ్రావ్యతారకమని చెప్పి, నన్నయ ఇట్లు వాడకుండుటకు కారణము చెప్పమ కాగియు²⁴ వేంకట సీతాపతిగారు “నన్నయకు ఈ శ్రావ్యత ఆక్కరలేకపోయిన దనగలమా? ఆ కాలములో ఈ మధ్యాక్కరను నడిపించే విధానములో భేదమున్నదని నేను అనుకొందును. మొదటి నాలుగు గణములు ఒక పట్టుగా ద్వీపదీపాల నడిపించి రేపించిన రెండు గణములను రెండవ పట్టుగా చదివిన మొదల వినసాంపుగానే యిందును. తీనికొక దృష్టాంతము బొబ్బిలిపాట పాదములలో పాదమునకు 26 మాత్రలు. అందు మొదటి ఖండములో 8 ఋషువుల గణములు రెండు అనగా 16 మాత్రలు గలది ఒక ఖండము 10 మాత్రలు గలది రెండవ ఖండము.

విజయనగరమును / ఏలేవాడూ /

విజయరామ రా / బా

మధ్యాక్కరలు కూడా విపరీత ఆక్షరముల కొంత పొడిగించి గురువు చేసి పాడుకొనేవారు కాగోరు అని హాసించినారు²⁵. గిడుగు వారు చెప్పిన విధానము శాసనపద గణములందు ప్రసిద్ధమైనదే. వారస్పల్లు పేరైన ఇట్టి గేయ సరిప్రదాయము ఇప్పుడు

యకు పూర్వము నుండియే ప్రచారములో నుండియుండును. ఈ క్రింది చిత్రము పాటను పరిశీలించిన అది నిజమేయనిపించును.

5	5	8	5
శ్రీరామ	భూపాలు	దూ....	పట్టాచి
5	5	5	
* షేకుడై	కొలుపుండ	గా....	

పై గీతములో పాదమునందలి మాత్రాగణములు సమానముగా లేవు. పూర్వార్థము కన్న ఉత్తరార్థము చిన్నది. మధ్యాహ్నం లో యతి పలన 6 గణముల పాదము 4+2 గా ఎట్లు విడిపోవునో అట్లే పై పాదముందలి 7 గణములు 4+3 గా విడిపోయి ప్రథమ, వంచమ గణాద్యక్షరములకు యతి (విచ్ఛేద రూపమున మరియు సదృశాక్షర రూపమున 'శ్రీ - షే'లకు) పాటించబడినది.

పై యభిప్రాయమునకు అధారమేమియు లేదు. దిన్నత్యమునకు కారణము మాత్రమే కీర్తించబడినది. ఎట్టాప్రెగడ వాడిన త్రిగదానంతర యతికి సమర్థనీయమైన కారణములు ఇట్లు చూపవచ్చును.

- 1) మధ్యాహ్నం లో 6 గణముల పాదములో త్రిగదానంతర యతి పాద సమద్విఖండన రూపమగును. ఇది దేశ్యుండస్సుల సామాన్య లక్షణము. గేయ ఛందస్సులలో ప్రాకృతిక స్వభావము.
- 2) పాదము యొక్క ఉభయార్థములు సమానములై నపుడు లయ చక్కగా బోధ్యమగును. పాటలలో గల ఇట్టి త్రిగదానంతర యతిని గుర్తించి కవి జనాశ్రయ కారుడును, ఎట్టాప్రెగడయును ప్రాచీన మతమును సంస్కరించి యుండురు.
- 3) మధ్యాహ్నం అన్న పేరు అప్పుడు సార్థకము కాగలదు. మధ్యలోని విరిగి పాదము రెండు సమానార్థములు గల పద్యమున్న భావము వచ్చును. లేనిచో కన్నడపు పేర్లకున్నంత సార్థకత తెలుగు అక్కరలకు లేకపోగా కన్నడ నడువ జక్కరను పొరపడి తెలుగులో రెండవ అక్కరకు పేరు పెట్టినట్లుగా భావించ వలసి వచ్చును. ఈ మధ్యలో యతి గల్గిన మధ్యాహ్నం కన్నడమునందలి దొరె యక్కరె (సమానక్షర) అన్న పేరుకు ఇప్పుడు తగియున్నది. ఉభయార్థములు సమానములన్న అర్థము వచ్చు ఈ కన్నడ నామము తెలుగులోని మధ్యాహ్నం యొక్క త్రిగదానంతర యతిని సమర్థింపజాలియున్నది.

అంతరాక్కర యతి :

అంతరాక్కర అంతరాక్కర తెలుగులో విశేషయతి కల్గియున్నది దీనిలో 3వ గణము యతి తరము యతి. ఇట్లు గణమధ్యములో యతి చెప్పుటన్నది ఒక్క ఈ అంతరాక్కరలో దప్పు ఏ దేశీయ చుండమునందు లేదు. ఏ దేశీయ చుండమునందున్న ఇన్ని గణముల పదవ అని ఉండునేగాని గణమధ్యమున నుండదు. తెలుగులోని దేశీయ చుండములలో గణమున కొక పదముండుట సాధారణ పద యము గణమధ్యమున యతి ఉండెనేని పదమధ్యమున యతి అగును. ఇది దేశీయ చుండో లక్షణమై, అది అప్పట్లయే యుండును. మార్గి పృత్తములందు వలె యతి విచ్చేదముగు సీతి సర్వకాక్షర రూపముగ మారును. అంతరాక్కరలో నున్న ఇట్టి యతి దేశీయ చుండో భిన్నము. పాదము నడుమ యతి ఉండుట యన్నది తక్కిన దేశీ చుండో లక్షణమైనట్లే అక్కరలలో నైతము ఉన్నదని (ఒక చంద్రగణమును రెండు సూర్యగణములుగ లెక్కించి) ఇదివరకు మరూపించనైనది. అప్పుడే అంతరాక్కర యతి గూర్చి చెప్పవలసింది. అంతరాక్కరలో 1 సూ + 1 ఇం + 1 ఇం + 1 చం.లో చంద్రగణము గణ ద్వయముగా భావించుమేని $1+1+1+2=5$ గణముల మొత్తములో $2\frac{1}{2}$ గణముల పదవ యతి యుండవలయును. త్రిగణాంత్య వర్ణముతి ఇంచుమించుగా నిట్టిదే యని భావించవలయును.

దేశీ చుండములకు భిన్నమైన ఈ రీతి త్రిగణాంత్య వర్ణము యతి చెప్పుట యన్నది సేకాక విభముగా భావించబడినది. ఇంతకుముందు ఒక చంద్ర గణమును రెండు సూర్యగణములుగా భావించినట్లే అంతరాక్కర గణములను పరిశీలించగా ఇది ఒక తేటగీతి పాదమునకు సరిపోవును. యాదృచ్ఛికమే కాబోలు కవి జనాశ్రయమున 2, 3, 4 పాదములు, అప్పకవీయమున 2, 3, 4 పాదములు, చుండో దర్పణమున 1, 2, 3 పాదములు, అంతరాక్కరలో అంత్య చంద్ర గణములు రెండే సూర్య గణములుగా విడిపోగల్గి యున్నవి.

సూ	ఇం.	ఇం.	చం.	} (నహ చం. గ. స+హ 2 సూ.గ) గా విడిపోయి నది.
ఇనువో	కండును	నిండ్రు*లి	ద్దలును నొక్క	
వనజ	వైరియు	గూడి*వై	భవమొ నర్ప	
గనక	వస్తుని	గృత్త*కై	టభుని గొల్తు	

రనుచు జెప్పుదు రంతరా క్కర బుధులు — పాటించ

బడలేదు.

—చుండో దర్పణము 3-43

ఇట్లు చంద్రగణము రెండు సూర్యగణములుగా విశ్లేషింపబడు అంత రాక్కర పాదము తేటగీతి కాగలదు.

అంతరాక్కర : సూ + ఇం + ఇం + చం

తేటగీతి : సూ + ఇం + ఇం + సూ+సూ

జాతి పద్యముగాన అంతరాక్కరలో ప్రాస ఉండగా, ఉపజాతి పద్యము గనుక తేటగీతి యందు ప్రాస ఉండదు. యతి తేటగీతిలో త్రిగణాంతరము కాగా అంతరాక్కరలో నైతము త్రిగణాంతరము రాక త్రిగణ సహస్రి తర్వాత (చతుర్థ గణాద్యక్షరము) ఉంచినచో తేటగీతి, అంతరాక్కరలకు భేదములు ఉండ జాలదు. విన్నకోట పెద్దన తన కావ్యాలంకార చూడామణిలో (8-57) ఇట్లే 4వ గణము ఆద్యక్షరమునకు యతిచేసి వ్రాసినాడు. అతని అంతరాక్కరలో ఇట్టి యతితో బాటు ప్రతిపాదాంతమైన చంద్ర గణమును నైతము రెండు సూర్యగణములుగా విశ్లేషింపబడునట్లు వ్రాసినాడు.

	సూ.	ఇం.	ఇం.	చం.
1వ పా.	కమల	మిత్రుండు	సురలజ్జ *	నహ గణముగంబు (స+హ)
				రల
2వ పా.	కమల	శత్రుని	తోడెంది *	కందరోంస (హ+హ)
				నహ
3వ పా.	నమరు	బ్రాహ్మ	నర్థంబు *	నతిశయిల్లు (స+హ)
				రల
4వ పా.	నమల	మనునంత	రాక్కర *	మట్టిసంఖ్య (హ+హ)

ఇట్టి పద్యము గణ విషయమునను, యతి విషయమునను తేటగీతికి సరిపోవు చుండుటచే గాబోలు, వీనికి మధ్య తేడా కల్పించుటచే యతి ఒక్క అక్షరము ముందుగా అనగా త్రిగణాంత్య వర్ణమును అంతరాక్కరలో యతిగా పాటించియుండు సంప్రదాయమును లాక్షణికులు నిలబెట్టి యుండురని అంతరాక్కర యతి విషయముగా శ్రీ సంపత్కుమారాచార్యగారు వాదించిరి.²⁵

విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలో పలెనే కవి జనాశ్రయకారుని పద్యమునందును (ప్రాసీన ముద్రణలిలో) యతి మూడు గణముల పదప యున్నది.

ఇనసు రేంద్రచంద్రులు * లి ప్పాటవచ్చి
 పొనరి యుండగ బ్రాహ్మణ * పూర్వభంగి
 నన గణంబులు నాలుగిం * టంబెనంగ
 ననుప మానాంత రాక్కర * మయ్యేరేచ

ప్రథమ పాదముతో తప్ప, తక్కిన 3 పాదములలో 3 గణములు పూర్తియైన విదవనే యతి గలదు. ప్రథమ పాదములో నైతము ఇది “ఇనసు- రేంద్రచంద్రులు * నిట్లు వచ్చి” అని యుండుట నమంజనము అని సంపత్కుమారగారు సూచించినారు.²⁶ కాగా రాచూరి దొరస్వామి శర్మగారు సాహిత్య పరిషత్తు పరిష్కరించిన ప్రతిలోని పై పద్యములోని “ప్రథమ పాదస్థ యతియే లక్షణానుసారి, సాధువు. తక్కిన పాదములలోని యతులు లక్షణానుసారులు గావు. ఇది తెలియక కాబోలు పరిష్కర్తలు సాధువు ససాధువుగా సమీక్షించిరి” అని వ్యతిరేకముగా చెప్పి ఒకటవ పాదము పరేనే త్రిగణాంత్యాక్షరము యతిగా తక్కిన పాదముల సంస్కరించిన పాఠమును చూపినారు.²⁷ రాని ఒకటవ పాదమును బట్టి 3 పాదములు సంస్కరించుట కన్న 3 పాదముల లక్షణమును బట్టి 1వ పాదము సంస్కరించుటయే లెస్స. అనగా కవి జనాశ్రయ మతమున నైతము 3 గణములు ముగిసిన విదవనే యతిగా భావించవలెను. ఇది విన్నకోట లక్ష్యముతో సంపదించును. దీనిని బట్టి ప్రాచీన కాలమున అనగా క.జ., కా.చూ., కర్తల మతమున కేటగీరిలోవలె త్రిగణాంతర యతి, అర్వాచీనుల అనంతాదుల మతమున తద్విన్నముగా త్రిగణాంత్య వర్ణము యతియని భావించవలెను. లక్ష్యములు లేనందున లక్షణ మెట్లున్నను దాని అవసరమే లేక పోయినది.

అక్కరల నడకలు :

అక్కరల నడకలను పరిశీలించినపుడు అవి గేయ చృందముల నడకలేయని చెప్పవచ్చును. వీనికి జానపద గీతములు మూలమనదగును. ఈ విషయమును కొంత వరకు ‘యతి’ అన్న ఛందోగమున ఈ గ్రంథమునందు వివరించబడినది. జయ కీర్తి తన ఛందోగము శాసనమున అంతరాక్షరకు లక్షణము చెప్పుచు దానిని గీతమని నాడు.²⁸ అక్కరలన్నిలో గణమునకొక్క పదము వాడవలయుననినాడు. అంతేగాక గణములు ఒక్కొక్క పాదమునకు సరిసంఖ్యలో (చంద్రగణము సూర్యగణ ద్వయ తుల్యముగా భావించబడి) ఉన్నట్లు భావించబడినది. చంద్రగణము సూర్యగణ ద్వయము గాకున్నను పెద్దగణమగుట వలన గణద్వయ ద్వైర్వ్యమును పాదమునకు సంధించ గల్గును. అట్టియేద యతి పాదమును సమద్విఖండన మొనర్ప జాలి గేయ

లయను సాధించగల్గును ఇట్టి అక్కరలను వాడుటలో గమన పైవిధ్యము సాధ్యమగుటకు పరిసిన గతి వ్యవస్థ కల్గియున్నది. అట్టివి ఇచ్చటి ప్రదర్శింపబడుచున్నవి.

1) మహాకర్కర :

న (3)	త (5)	నగ (6)	త (5)
1) మొదట	సూర్యుండు	విదపగా	విండుండు = 18 మాత్రలు
	నగ (5)	భ (4)	నహ (6)
	* మొదలుగా	నేపురు	పరలుచుండు = 15 "
న (3)	త (5)	భ (4)	భ (4)
2) మొదల	సూర్యుండు	విమ్మట	నేగురు = 16 "
	సరి (5)	సరి (5)	రరి (6)
	* పురుహూతు	లమకంగ	జండుండు = 16 "
న (3)	భ (4)	భ (4)	భ (4)
3) మొదము	తోనెడ	సొచ్చును	హాకర్కర = 15 "
	నగ (5)	సరి (6)	నహ (6)
	* మొనసికా	వ్యములండు	విదగకృష్ణ = 16 "

ఇట్లు మహాకర్కర పాదములోని గణములను మాత్రా సౌష్ఠ్యము దృష్టితో మార్చి వ్రాసి వివిధ గతులు సృష్టించవచ్చును. ప్రతి పాదమునకు $(1 \times 3) + (5 \times 0) + (1 \times 7) = 35$ మాత్రల గరిష్ఠ సంఖ్యలో $(1 \times 3) + (5 \times 4) + (1 \times 5) = 28$ మాత్రల కనిష్ఠ సంఖ్యలో పాద ప్రమాణము ఉండవచ్చును. అయితే యితికి పూర్వభాగము ఉత్తర భాగములలో సమాన మాత్రా ప్రమాణము సృష్టించుటచే పై విధముగా గతులు సృష్టించవచ్చును. అటవెరిడి, సీసచ్చాయలు ఈ మహాకర్కరలో సాధ్యపడును. పైవి 1, 2 పాదములు అటవెరిడిగ, 3వ పాదము సీసముగ నడచుట కాంచనగును. యతి స్థానమును గమనించి పాదవిభజన చేసి మాత్రలు పంచవలెను. యతి స్థానము విచ్చేదమొనర్పక వచోల్లంఘనము గావించి నచో ఇట్టి నడకలు సాధ్యపడవు. యితికి పూర్వావరములు తుల్య మాత్రికములుగా ఒకటి రెండు మాత్రలు ఖిన్నమైనను సరిపడును. (చూ. 3వ ఉదా).

2) మధ్యాకర్కర

ఈ అక్కరను గేయ వృందముగా గుర్తించి, జానపద గీతమును లక్ష్యముగా

చూచినవారు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు. వారు తమ అమ్మగారు పాడగా వింటి మని ఈ క్రింది గీతమును ఉట్టంకించినారు²⁹.

4	4	4	4	4	4
అంతట	రాముల	వారూ	* అంగన	సీతను	గూడి
నంతన	మందుమ	వేగా	* స్వపురము	నకువను	దెంచీ
తమ్ముల	తోడను	గలసే	* నెమ్మడి	రాజ్యము	లేలే
ధర్మము	తోప్రజ	లెల్లా	* కామర	తంపర	లై రీ

ఇందు సూర్య గణములు అంత్యస్వరము దీర్ఘీకరింపబడినవి. వీటిని శబ్ద సాధుత్వ దృష్టితో చూచినపుడు 'వారు', 'గూడి', 'వేగా' అన్న పద్యాలలో సూర్యగణ ములు లాగలవు. సీనితో మధ్యాక్కరాఫంధము ఎట్లు పాడబడవలెనో తెలిసినది. దేశీయ చ్చందములు గేయ మాతృకలనుబట్టి శాస్త్రిగారు వాహరించిన పైగీతమే ప్రమాణము. పాదము మధ్యలో తెగినది. అనగా యతి విచ్ఛేద రూపము. యతి వలన పాదము సమఖండములు రెండుగా విడిపోయినవి. ఉభయ ఖండములందు 2 ఇం.+ 1 సూ.+ 2 ఇం. 1 సూ. గా నగలములుండుటచే సౌష్ఠవము కుడిరినది. మాత్రలు తక్కువగా గల సూర్య గణము ఖండాంత్య గణమై తనకు పూర్వము నున్న మాత్ర గణములతో సమానముగా మాత్రలు గల్గుటకు దీర్ఘీకరింపబడి గణములు సమాన కాల ఖండములుగా ఉంచగల్గినది. ఉభయ ఖండములందు గణసమత, గణము లందు మాత్ర సమత సౌష్ఠవ హేతువైనది. ఇట్టి గీతము వలన మధ్యాక్కర చ్చందము యొక్క గేయఫణితి తెలిసినది. దేశీ చ్చందములన్ని ఇట్టి మధురగేయ ఫణితులు గల్గి, శిష్టుల ప్రయోగములో గేయత్వమును కోల్పోయినవి. "ఈ మధ్యాక్కరలు నన్నయగారి కాలంనాటికే మాత్రా చ్చందస్సుల ప్రాభవం నుండి దూరం కావడంతో నడక కుంటుపడి వీటి ఆకర్షణ తగ్గిపోయిందనుకోవాలి....". "మన కవులు అక్షర గణ నియమాన్ని చందస్సులపై ఎగబడినందువల్ల మధ్యలో మధ్యాక్కరలు అంతరించినా అడవాళ్ళ పాటలలో అవి యింకా సజీవంగానే ఉన్నాయి" అని అరుద్ర ఈ గేయముపై తమ అభిప్రాయము నిట్లే తెలిపినారు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు కూడా పై గేయము నుద్దరించుటకు ముందు ఇదే విధముగా ప్రస్తావించినారు. బెజవాడ శాసనములో మధ్యాక్కర "స్వస్తి స్వపాంకుళ...."ను ఉదాహరించి "ఇందులో కొన్ని యక్షరములు జేర్చినను తీసివేసినను, పద్యము పద్యము గానే ఉండునట్లు రచన ఉన్నది. పతన ఫణితి కాళగతి కలదిగా గోచరించుటలేదు.

సంగీత రుచి గుర్తించిన తెలుగు కవులు ఈ సమామము ఎందుకు పాటించినారా అని సందేహించువాడను. అర్వాచీన కవులు దీనిని అంతుకనియే విడిచివెట్టివారు కాబోలు" అని మధ్యాక్షర గేయత్వమును గూర్చి సందేహించినారు. పీరిట్లు అను మానించుటకు కారణములు శిష్టకవులు ఇట్టి గేయ చ్ఛందములను 'గణమున కొక్క పదము', 'యతి విచ్చేద రూపము', 'శబ్ద సాదుత్వ దృష్టిని వదిలిన మాత్రాసమత', 'పాదాంత యతి' మున్నగు లక్షణములను వదిలినందుటయే.

పైగేయమును పరిశీలించినప్పుడు ఎట్టిన మతములోని త్రిగూణాంతర యతి ఎందులకు ప్రవేశపెట్టబడినదో ముబోధమగును. అతని మతమునందలి యతి పాదమును సమద్విఖండన మొనర్చి లయను బోధింపజాలను. ఎట్టిన తన ఏకైక మధ్యాక్షరలో గేయచ్ఛంద ఘోషందర్శమును గుర్తించి తృతీయ గదాసంతర యతి స్థాపనతో బాటు యతి విచ్చేదరూపమును పాటించినాడు.

అనవ్యళ తేజడ. బ్రాహ్మ * తాసీక సహాయై కడగి (బ్రాహ్మణ+అసీక)
 వసుమతి యంతున ధర్మ * వర్తులై యున్నట్లే చ్ఛలను
 మనలక నిజశక్తి చేసి * మడియించి ధర్మంబు నిలిపి
 వసునిభుం దొనరించు చేర్చి * వాజ మేధము విష్ణ యొప్ప.
 (అరణ్య 4-309)

ఎట్టిన పద్యమందు దాదాపుగా గణమున కొక్కపదము, పాదాంత పదసమాప్తి కూడాచక్కగా పొందపబడినది. ఇట్లు వ్రాసినచో పద్యము నడక చక్కగా వ్యక్తమగును. నన్నయ ఇట్టివానికై ఎక్కువగా శ్రద్ధ పాటించడమైనది.

ఇంద్ర గణములన్నియు చతుర్మాత్రికములే (నల, భ, వాడిన పై సూర్య గణము కూడా చతుర్మాత్రికముగా ఒక మాత్ర సాగషీయబడి³⁰ చతురస్రగతి వ్యక్తమగును.

ఇంద్ర గణములన్నియు పంచమాత్రికములే (నగ, నల, ర, వ) వాడిన పై సూర్యగణముతో కల్పి పంచమాత్రికముగా నడచి ఖండగతి వ్యక్తమగును. పై గేయమును అరుద్ర ఇట్లే ఖండగతిలో భావించినారు³¹.

5	5	5
అంతటా	రాముల	వారూ -
5	5	5
అంగనా	సీతనూ	గూడి -

5	5	5
సంతసా	మందుచూ	వేగా -
5	2	5
స్వాపురా	మునకుచిను	దెంచీ -

(పాదాంతరేఖలు ఒక మాత్ర నిశ్శబ్ద కాలానికి సంకేతాలు)

వన్నయ, ఎఱ్ఱనలు ఇట్టి చతురస్ర, ఖండగతులు ప్రయత్న పూర్వకముగా సృష్టించలేదు. కారణము వీరిది ఆక్షరగణ దృష్టియేగాని మాత్రాసమక గణదృష్టికాదు. ఇంద్రగణములలో పంచమాత్రిక, చతుర్మాత్రికములు కలగలుపుగా నున్నవి. తమ పద్యములందు పీఠ అన్ని ఇంద్ర గణములను వాడిరి. ఇంద్రగణములలో ఎక్కువ గణములు పంచమాత్రికములు, ఎక్కువగా కవులు ఉపయోగించు గణములు పంచ మాత్రికములేగాన పీఠ అక్కరలలో ఖండగతిని చూపవచ్చును.

చూయావి	చూయాయు	ధములూ
చూకిచ్చి	చూతోర	జమ్మూ
....	....	....

చూయావి	యగువాని	గమనా
వేగంబు	మందమై	యుండా (అరణ్య - 3 - 386-నన్నయ)

ఇట్టి సడకలలో ఎక్కడైనా చతుర్మాత్రిక ఇంద్రగణము వచ్చిన సాగతీతలో ఖండగతి సాధ్యము.

మనలకా	నిజశక్తి	జేసే -
మడియించి	ధర్మంబు	నిలిపి- (అరణ్య- 4-309 ఎఱ్ఱన)

మధ్యాక్కర పద్యముయొక్క పూర్వార్థము చతుర్మాత్రాగణములైన ఉత్తరార్థము పంచమాత్రికములుగను, పూర్వార్థము పంచమాత్రికములైన ఉత్తరార్థము చతుర్మాత్రికములుగను నన్నయ వాడి ఉభయగతుల మిశ్రమము చేసినాడు. (అరణ్య- I-2259 లో)

5	5	5	4	4		
క్షమయంద	చిత్తంబు	నిల్చి	/	నిర్గత	కల్మష	బుద్ధి
4	4	5	5	5		
గ్రమమున	ధర్మపు	సంద	/	వర్తిల్లు	కరుణాత్మ	నిన్ను

చతుర్మాత్రికా గణములనేవాడి ఆక్కర వ్రాయకున్నను నన్నయ 4 ఇంద్ర గణముల ప్రయోగావసరమున మధ్యాక్కరలో 3 ఇంద్ర గణములను చతుర్మాత్రిక ములు వాడి చతురస్ర గతిని స్ఫురింప జేసినాడు. (అర - II-349లో)

4	4	4			
పమగుర	బోలెడు	సుతుల	నూర్వర	బడయంగ	పలతో
4	4	4			
పమగుర	నూర్వర	లెనయ	గుసుతుల	బడయంగ	పలతో
4	4	4			
పదలక	వేపురు	సుతుల	బడయంగ	పలతోవే	పురకు

3) మధురాక్కర :

ఈ పద్యము ఎఱ్ఱనచే రెండు మార్లు నన్నయచే నొక్కమారు ప్రయోగింప బడినది. సూ+ఇం+ఇం+ ఇం+చం. గణములు పరుసగా పాదమునకు గల ఈ భందములో తేటగీతి (లక్షణము) నడక యంతవరకు సాధ్యమగును. తేటగీతి లక్షణము కన్న ఇందు 3 లేక 4 మాత్రలు అధికముగా నుండును. ఈ క్రింది పద్యములో అధిక మాత్రలు విడిచిన (బ్రాహ్మణలో 'తొలగింపు' సూచింపబడినది.) యతితోపమా తేటగీతివలె నుండును.

పనజ ముఖినేక తమహిన్య వనము (నయం) చునిచి
ననము దెంతయు వగచుచు నరిగె నాశ్ర (మమునకు)
(అర. ప. 6-352 ఎఱ్ఱన)

ఈ క్రింది మాత్రల సంఖ్య గణముల మార్పులో పాటించిన లయ సాధ్య మగును.

సూ + ఇం. + ఇం.	*	ఇం. + చం.
1. 3 + 4 + 5	*	5 + 7
2. 3 + 4 + 4	*	5 + 6
3. 3 + 4 + 4	*	4 + 7

1వ ఛానిలో యతికి స్వార్సము	12 మాత్రలు, యతికి అనంతరము	12 మాత్రలు
2 ,, ,, ,,	11 ,, ,, ,,	11
3 ,, ,, ,,	11 ,, ,, ,,	11

పై వానిలో $3+4+4+4+7 =$ ఓట వార్తములు 11 మాత్రం చొప్పున ఎట్టిన మధురాక్కరలో ఒక పాదము పాటించబడినది.

3   4   4
వెలయ   నివ్వెద   మంతయు

5   6
వివరింప   వలయు నాకు   (అర. VII - 309)

వాడిన పృథ్వులు అతి తక్కువ కనుక వాటిలో పై మాత్రం విధానము లభింపదు. నడికలు విశేషముగా చూపబడలేదు.

4) అంతరాక్కర :

అం: కాక్కర ప్రావగల తేటగీతియన డెల్లనని ఇదివరకే నిరూపించబడినది. 3 గణముల పదవ యతి ఉన్నప్పుడు తేటగీతి పలె నుండును. కా. చూ. కర్త ఇట్లే వ్రాసినాడు.

సూ.   ఇం.   ఇం.   చం.
కమల   ముతందు   సురరాజ   గణయుగంబు

శృతీయ గణాంతాక్షరము యతి వేసిన తేటగీతి పలె కన్నబ్బు.

మొగిని   సర్వర్తు   సేవ్య
ములు   ఫలరాజ - రామా కల్ప. కిష్కిం. 254

అంతరాక్కర, కర్తాటక చిరుప్పద - ద్వివిధ ఛాయలో నడచునని బండి నాగరాజుగారు చెప్పినారు³². 3 పంచ మాత్రా గణములు + 1 త్రి మాత్రాగణము అన్న రీతిలో సామన్యు వారికి స్వయోవాహరిణము నుచ్చినారు.

తెలుగు   సాహిత్య   మెల్లి   *   తేజస్యు నించి
చెలుప   ముననాతి   నెల్లి   *   శ్రీకరము సేయి
నిలచి   సకనిత్ర   యమువం   *   భనుగ్రహిం చెయే
వెలసి   రామీద   గావ్య   *   విడులగు వారు

5) అల్పాక్కర :

ఇం. + ఇం. + చం. గణములు గల అల్పాక్కర చంద్ర గణమును 2 సూర్యగణ ముగా భావించితిమేని పేనముయొక్క ఉత్తరార్థముగ నడక సాగును.

ఇం. + ఇం. + * చం. (సూ. + సూ.) అల్పాక్కర
ఇం. + ఇం. + * సూ. + సూ. సీన ఉత్తరార్థము

1) నెగడు నల్పాక్కర నియతి తోడ (3-44 అనం. ఛం.)
అనునది సీన ఉత్తరార్థము కాగలదు.

2) బిష్పరం మిమియువా యుపు చలించు
- రామా. కల్ప. కిష్కిం.-257

ఇం. ఇం. సహ
3) సీ. పండిన డిశ్యం ప్రభువులంత ఇదే అల్పాక్కర కాగలదు

మడికి సింగన తన జ్ఞానవాసిష్ఠ రామాయణంలో ఉ అల్పాక్కర చెప్పినాడు.
ఇది పైవానివలెనే సీనపు నడకలు కల్గియున్నది.

మీరిందు శంబరు మెచ్చిచూడ
నారూఢి నేనొక్క హయము నెక్క
దూరించి కోపన దుర్గిభూమి
భారంబు గాచొచ్చె వాటి వేగ (వాసిష్ఠరామాయణం II-223)

మహాక్కరంబు యతికి అనంతరము 2 ఇం + 1 చం. గ. ఉండును.
1 సూ. + ఇం + ఇం + ఇం + * ఇం + ఇం + చం. ఇది మహాక్కర లక్షణము.
యిత్యనంతర మహాక్కర భాగము అల్పాక్కర వలె నడచును.

ఇట్లు వివిధ గతులలో మన్న అక్కరలు ప్రయోగ పశమున కన్నడమునందు
ఎలె బహుళ ప్రవారమును తెలుగులో పొందలేక పోయినవి. ఒక మహాక్కరకు
మాత్రము తక్కిన అక్కరలకన్న ప్రవారము అధికమైనది. ఒక చోటలో
దానికిగల బహుళ ప్రవారము పలన అక్కర అనగా మహాక్కరన్న
అర్థము సిద్ధమైనది. నన్నయ భారత భాగములో మహాక్కర అన్నచోట,
అక్కర అని (కొన్నిచోట్ల) రాయబడినది. మహాక్కర గేయ చృందమై
లయ పల్లకముగుట దీని ప్రాచుర్యమునకు గల ప్రబల హేతువు కావచ్చును. కన్న
చాంద్రములకు పరస్పర మైత్రి గల కాలమున అనగా అవి ప్రాచీన కాలమున
నన్నయకు ముందే సీని ప్రయోగము తెలుగున ఉండి, క్రమముగా తగ్గిపోయియుండును.
ఈ అక్కరల ప్రయోగము నన్నియితోడినే అంతరించుచు పుచ్చులయ్యెను. ఎట్లన
వాడినను అందు నన్నయ ప్రోవలో, అతడు ఇదిగో నా అక్కరలకు పరిపూర్ణము

గావించుట కొలకు వాడినట్లు భావించవలయును. అంతేగాని ఎట్లున కాలమునకు ప్రయోగమున్నదని భావించరాదు. అతని ఇతర కావ్యములందు వీని ప్రయోగము లేదు. లక్షణికులు మాత్రము ఒకరిని చూసి యింకొకరు లక్షణము (తమ గ్రంథము ఆనమగ్రము అగునని కాబోలు) వ్రాసిరి. చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణసార సంగ్రహమున

అక్షరల నదగునైదు మ

హాక్తర మధ్యాక్తర మధురాక్తర మచి య

ల్పాక్తరయు సంతరాక్తర

యొక్కవ సత్కవులు కృతుల నిడుమరు పీనిన్ (P. 59)

అని ఎక్కువగా సత్కవులు వాడుమరని వ్రాసినాడు. కాని ఈ “ఎక్కువ” అన్న శబ్దము అక్షరల ప్రయోగములో నిక్కము గాదు. ప్రాస కొఱకు వేయబడిన పదమై యుండును. రాచూరి దొరసాహి శర్మగారి పదప్రయోగమును “ప్రాస పూజా కుసుమ” మని చమత్కరించినాట³.

అక్షరలు తెలుగులో ప్రాచుర్యము నందకుండుటకు మరికొన్ని కారణములున్నవి. మహాక్తర సీసము వంటి దగుట, మహాక్తర ఉత్తరార్థము అల్పాక్తర వంటి దగుట, అంతరాక్తర తేటగీతి వంటి దగుట, అల్పాక్తర అతి చిన్న ఛంద మగుట కొన్ని కారణములనవచ్చును. అంతేగాక తెలుగు భాషకు చంద్ర గణములు సరివడనివి. అంతేసి పెద్ద పదములు చంద్ర గణముగా చూపుటకు తెలుగు భాషకు నహజములు కావు. ఇట్టి కారణములచే 11వ శతాబ్దితో అంతరించి వీని ప్రయోగము తిరిగి అధునిక యుగము నందే వివిధ మందః ప్రయోగాకాంక్ష గల్గిన కవులచే చేయబడినది

— X —

అథస్సూచికలు

1. సారస్వత వ్యాసములు Part I. పు. 3
2. శశిలేఖ ఫిబ్రవరి, 16
3. జమనామన్ - H. D. వేలెండర్ సంపా. పుట. 37
4. ప్రాచీనస్మయ యుగపు శాసన చృందస్సులలో వివరింపబడినది.
5. శాసన చృందస్సులలో ఇదే గ్రంథమున వివరింపబడినది

6. ఛంపౌఁను శాసనం (జయకీర్తి) - కర్ణాట విషయ భాషా శాస్త్రపరిచారము
VII - 66 (Jayadaman)
7. తెలు. భా. ఛం. రీ - రా. మో. సా. శర్మ పు. 154
8. ఛందః పదకోశము - 'అక్షరాలు' పు. 233
9. విజయనగరం మహారాజా వారి కళాశాల సూగజైన్
10. భారతి నవం. 1924 & తెలుగు ఛం. రీ. పు. 206, 207
11. సారస్వత వ్యాసములు భా. 1 పు. 42-44 & తె. భా. ఛం. రీ. పు. 160
12. నన్నయ భారతము - పు. 909-921
13. తె. ఛం. వి. పు. 79
14. ఆం. మ. భా. సంశో. ము. పు. 102, 242, 232 (I vol.)
15. సాహితీ నవం. 1963
16. తె. ఛం. రీ. పు. 206, 207
17. తె. ఛం. రీ. పు. 78
18. ఛంపౌఁను శాసనము VII-8
19. 'జాతి పద్యము-అంతరాక్షర' - బండి నాగరాజు భారతి, ఏప్రిల్ 1965
20. "మొదటి గేయశాసనము" - పరిశోధన అడ్వా, నవం. 1954 పు. 58
21. తెలుగు కవుల చరిత్ర పు. 51
22. ఆం. మ. భా. (సంశో. ము.)-అనుశాస, వ. ఏప్రిల్ పు. 35
23. తెలుగు వనము - కొనరాజు బసవయ్య గ్రంథమునకు ముందుమాటలు పు. 7
24. తె. ఛం. రీ. పుటలు 218, 219
25. అంతరాక్షర పు. 235 "ఛందః పదకోశము"
26. అంతరాక్షర పు. 235 "ఛందః పదకోశము"
27. తె. భా. ఛం. రీ. పు. 157
28. ఛంపౌఁను శాసనము VII-5 (Jayadaman) పు. 63
29. 'తెనుగు తేటదనము' వ్యాసము - "తెనుగు తెలుగు" నే. ప్రొ. భా. పు. 42
30. అక్షరాలలో సూర్యగణము గగన, స గణములు ఉంటున్నాయి గదా!
31. సమగ్రాం. సా. వాణిశ్శ యుగము - పు. 82
32. అక్షరాల నడకలు - భారతి మే నెల 1965
33. తె. భా. ఛం. రీ. పు. 158

5. ఉత్సాహ

తెలుగులోని మాత్రాసమక గణ నిర్మాతములగు అతికొద్ది భందములలో కందము తర్వాత పేర్కొనదగినది. ఉత్సాహ- ఇది మూడు మాత్రల గణములచేత నిర్మితము. తెలుగులో ఇట్టి మాత్రాసమక గణ నిర్మాణము గల భందముల విధానము లేక పోవుట వలన ప్రాచీనము నందువలె మాత్రాసమక గణములు త్రిమాత్రికములు, చతుర్మాత్రికములు వలన మాత్రికములన్న రీతి గణ నిర్దేశనము జరుగలేదు. కందమునకు మాత్రము చతుర్మాత్రాగణములు ఇవి వాడవలయునని పేర్కొనుట జరిగినది. తెలుగులో ఉయ్యోగము లేకున్నను లాక్షణికులచే ఉద్ధరింపబడినదిట్టిదొకటి చొపద. అట్లే ఉత్సాహగు హడ తెలుగు లాక్షణికులు త్రిమాత్రా గణ నిర్మితమని చెప్పవలసివడి గాని దీనిని సూర్యగణ నిర్మితమని దేశ్య గణ వ్యవస్థలో చెప్పిరి. సూర్య గణములు త్రిమాత్రా గణములేనను IU లగ గణము త్రిమాత్రికము ఇందు చేర్చబడలేదు. అదేగా తెలుగు లాక్షణికుల ప్రకారము ఉత్సాహములో లగ వాడరాదు. అక్షర గణ చ్చందస్సులలో మాత్రము IU [లగ] వాడబడి, దేశ్య చ్చందము లందిది లేకుండుటచే దీనిని పరిహరించుచుండుదురు.

గణములు :

సగణ హగణము [సూర్యగణము]లలో ఏవేని 7 గణములు వాడి చివరి నొక్క గురునంది, 4 గణముల పిదప యతి వేసిన ఒక్క ఉత్సాహ పాదమునని లక్షణము. అదేగా 7 గణములు $\times 3$ మాత్రలు = 21 + గురువు (2 మాత్రలు) మొత్తము ఇరుపది మూడు మాత్రలు పాదమున కుండును. సూర్యగణములని గాక పాదమునకు మూడు మాత్రలని లక్షణము చెప్పినచో లగము హడ వాడుకొనవచ్చును. ఇట్టి లక్షణమును లక్షణ విలాసమన్న గ్రంథమున పెనుమర్తి వెంకటాచార్యుడు చెప్పినాడు.

“లఘువులు త్యాహ కీర్వడి మూడు దనరు రవివి, రఘుమై¹” లఘువులనగా మాత్రలని ఇతని భావన. లక్ష్యము నందు నైతము IU లగ, UUI త గణములు వాడబడినవి. గురులఘువు లిచ్చ పచ్చన రీతి వేయుదు పాదమునకు 21 మాత్రలున్న గానినని ఈతని అభిప్రాయమై ఉండును. అంతేకాదు రవివిలాసము 12 మాత్రముల పాద యతి, యప యతి నైతము గణముల మీద 16 మాత్రల పాదనే చెప్పుట

విశేషము. తెలుగులో నీ లాక్షణికుడును ఇట్లు చెప్పియుండలేడు. ఉత్సాహమున్న పేరు గల చందము ప్రాకృతము నందును గలదు.

ఇట్ చతుర్మాత్రాః ఉదరగౌ ద్విపార్శ్వస్తే తృతీయ పంచమాపతి.

తపయః ఉత్సాహ లక్షణ మీదృశం భణ ని

— స్వయంభూతంద : IV 4 శ్లో.

అరు చతుర్మాత్రాగణములు (3, 5 గణములు గురు మధ్య స్థలములు అనగా జగణములు) ఉత్సాహ లక్షణము. ఇది తెలుగులోని త్రిమాత్రిక గణ విర్మితమైన ఉత్సాహనకు సంబంధము లేదన్నది స్పష్టము. పేరు మాత్రము నంప దించినది.

కన్నదీయుడైన జయకీర్తి తన చందోను శాసనమున (VI-30)

ఉత్సాహ లక్షణమును చెప్పినాడు.

ఓహితోక్తితో గలాంశ సప్తకం నిరంతరం.

గోపి నైధనే సకార సప్తకం యదాభవా

వ్యాహితం తదుభయ మిశ్ర సప్తకం తదాభవో

త్సాహ మాహ రుత్సవం చ గోగ్రహాదికే ఋషాః

నిరంతర గల గణముతము అనగా అన్ని హగణములతో గాని, సకార సప్తకముతో గాని, తదుభయ మిశ్ర సప్తకముతో గాని ఉత్సాహకమును నిర్మింపవచ్చుననినాడు.

ఉత్సాహ - దేశిచ్చందము :

సప్తమాధికారమున కర్ణాటక భాషా విషయ జాత్యాధికారమునగాక పస్తాధికారమున వైతాళియాది మాత్రా చందముల సంస్కృత ఛందోధికారమున జయకీర్తి వీనిని చెప్పినాడు. అనగా వీని సేతడు కర్ణాట చందముగా గుర్తించలేదు. సంస్కృత చందముని జావించినదండమా? సంస్కృత ఛంద శ్వాప్తముల ఎవ్వరునూ వీనిని పేర్కొనలేదు. జయకీర్తి దేశియమైన ఈ చందమును మాత్రాసమక చందమునుట వైతాళియాదిలలో లాక్షణికరించుట సరిమైనదని గావించి అందు వ్రాసియుండును. అంతేగాక వైతాళియాది మాత్రా చందములలో గల, నలు మాత్రల నాడవలయు నన్న ఉద్దేశితో గణ లక్షణము ఉండదు. ఇవి దేశియ (రన్నవాంఛోభయ సామాన్యములైన) గణములగుటచే వీని దేశియత్వము నిర్ధారించుట సరియైనది. అన్ని గణములతో, అన్ని హగణములతో ప్రతి పాదమునకు తప్పక వాడుచో అ

‘ఉత్సాహ’ షడ్వింశత చ్చందోజాతములైన వృత్తములలో దీనికో ఒకవానికి సరిపడుట అనివార్యమగును అప్పుడు నీనిని మార్గి చ్చందమని భావించుట కద్దు.

“ఉత్సాహము సంస్కృత వృత్తముల మొక్క ప్రచారము హెచ్చిన తరువాత కలిగినదని చెప్పవచ్చును. ఉత్సాహమునందు మూర్ఖ గణములుగా అన్నియు గలములే ఉపయోగించినచో హంసయాన (సుగంధి) యను వృత్త ముడున్నది. హంస మనయందు “రజ రజర” (UIU-IUI-UIU-IUI-UIU) అను గణములుండును”. అని శ్రీ సంపత్కమారాచార్యులు గారును,² “పై పద్యము నందును అన్ని హంసములైనచో సుగంధి వృత్తమగు³; అట్లుగాక యన్ని నగణము లైనచో విచికిత (తరళ)⁴ అగును. హంస గగణ మేక నమున్నదే యుత్సాహమున చెల్లును”. అని శ్రీ రావోబ వారసామి శర్మగారును ఇట్లే అభిప్రాయపడిరి⁵. ఈ అభిప్రాయమును బండించుచు శ్రీ పాటిబండ మాధవ శర్మగారు “ఏడు హంసములపై గురువు సుగంధి, ఏడు నగణములపై గురువు విచికిత అగుట మందు సామంజస్యము లేదన వలయును. అట్లే రజరజర యున్నచో హంసమైన యనుగుమును ననమంజనము. ఏడు ‘హ’ముల మీద‘గ’ యున్నను, రజరజర యున్నను ఒక్కటియే. అక్షర వర్గీకరణ భేదమే కాని యక్షర క్రమ భేదము లేదు. కనుక సుగంధి, హంసయాన, విచికిత యన్నవి యుత్సాహ వృత్త భేదములే కాని ఆన్య వృత్తములు కావు. ఈ రీతిని వృత్త భేదము చెప్పమనినచో కందము, గీతము, అటవెలిది, సీసము మున్నగు వానియందు అనంత భేదములు చెప్పవచ్చును.” అని అభిప్రాయపడినారు. అంతేగాక వారు తెలుగు చందకర్తల పై వృత్తముల లక్షణములనిచ్చుచు ‘ఆ లక్షణములు చెప్పనేలయని వితర్కించుకొని, నాల్గు పాదములందును గురు లును క్రమము ఒక్క తీరుననే యుండిన యుత్సాహ భేదములను వృత్త భేదములుగా నిబంధించుచు మీలాక్షరీకుల తాత్పర్యము కావచ్చు’ ననిరి⁶.

అక్షర గణములతో యోధించునపుడు ఉత్సాహలో కేవల నగణ, కేవల హంస ప్రయోగము వృత్త స్వరూపమును పొందవచ్చుననుచు కాకతాళియమే ఐనను లాక్షరీకులు వీనిని ఉత్సాహ భేదములుగా పరిగణింపవలెరి. ఏలయన పై వృత్తములు లాక్షరీకులు షడ్వింశతి చ్చందో జాతములగు వృత్తముల ప్రకరణమున చెప్పిరి. అంతేగాని వానిని ఉత్సాహ వర్గ చెప్పవలెరి. ఇట్లు కలసిసంత ప్రమాత్రిమున ఉత్సాహము మార్గి వృత్తము కాజాలదు. పాటిబండవారే చెప్పినట్లు ఈ విధముగా

కందాదులకు అనంతములగు భేదము లగును. అంతేగాక అన్ని పాదములందు గణ విన్యాసము సమానముగా నుండుట అనగా ప్రతిపాదమునందు ప్రత్యక్షరము నిర్దిష్ట లక్షణము / గురు స్వరూపమున నుండుట షడ్వింశతి భృంశోజములగు వృత్త లక్షణము. దేశీ వృందములందు ఇట్టి నియమము లేక కవి గణ విధానముతో స్వేచ్ఛ కల్గియుండును కనుక పీనిని (తరళ, సుగంధులను) ఉత్సాహ భేదములుగా భావింప రాదు. తెలుగులో జయకీర్తి చెప్పినట్లుగా మువ్వభముల కేవల నగజైక నిర్మితముల, కేవల హగజైక నిర్మితముల, హగణ నగణ మిశ్రములని లాక్షణికులు చెప్పినను¹ కవుల లక్ష్యములందును ఏకగణ నిర్మిత పాదములు గల్గలేవు. మిశ్రములే యున్నది². అట్లు శ్రమించి ఏకగణ నిర్మితములు గావించినను ఉత్సాహతో దేశీయత్వ ముండదు. దానిని ఉత్సాహ అనక అక్షరగణ దృష్టితో చూడనవలెకాదు మిచ్చినట్లునని తెలుగు కవులు భావించియుంటారు. ఈ యభిప్రాయముచే రాహురి దొరసామి శర్మగారు హగణ నగణ మేళనమున్ననే ఉత్సాహమన చెల్లినని చక్కగా వ్యక్తీకరించినారు లక్షణ వియక్త ఉత్సాహ అన్న పేరు ఉత్సాహ భేదమును (గల గణ నిర్మితమైనపుడు) నాగవర్మ కన్నడ భంశోజముని (5-21) లో మాత్రము చెప్పినాడు. ఇట్టి భేదము ఇతరులందు కానరాకున్నది.

ఉత్సాహ - విషమ సీసము :

ఉత్సాహ వృత్తము విడిగా వాదబదులుగాక విషమ సీసము నందును వాద బదును. ఉత్సాహమీద గీతి వ్రాసిన అది విషమసీసముగను. ఈ గీతి సాధారణముగా అటవెలిది అగుచున్నది. ప్రథమ తృతీయ పాదములలోని చివరి రెండిండ్ర గణములు తప్ప తక్కిన అటవెలిది పద్యపాద చతుష్కము నందరి గణములు 16 సూర్యగణములగుంటే సూర్యగణ బహుళ ప్రయుక్తమగు ఉత్సాహమే చక్కగా అతుకునని భావింపబడియుండవచ్చును - అనంతుడు, చిత్రకవి పెద్దన్న అటవెలిది ఉన్న ఉత్సాహమే సీసమనిరి. తెలుగులోని లాక్షణికులు ఉత్సాహమును విషమ సీస నందర్థముతోనే లాక్షణీకరించి చికిగా చెప్పకైరి అట్టి వారిలో కవిజనాశ్రయ భాష్యుడు అప్పకవి మాత్రము ఉత్సాహ పేరుగా చెప్పి. విషమసీస లక్షణమును పేరుగా వ్రాసినాడు.

ఉత్సాహముచు వృత్త శబ్దముతో వాడుట తెలుగులో పరిపాటి ఐనదే. వృత్త శబ్దము సామాన్య పద్యవాచి వృత్త మౌక్తికం. వృత్త రత్నాకరం పంటి పేర్లు సర్వవృంశో లక్షణ లక్షితములము. వృత్త శబ్దమునే పేర్కొనబడినవి. “ఉత్సా

హము వృత్తము గాదుగాని ఉత్సాహ వృత్తమని చూడమనిచేసెను, అప్పుకపీయము లోను చెప్పబడియున్నది. “ఇది యనలోచితపు వ్రాతయనవలె భీమనానంతులుత్సాహ మని పేర్కొనిరి. వృత్తమన లేద”ని రాపూరివారు అభిప్రాయపడిరి. జాత్యుప జాతి పద్యములను వృత్త శబ్దముతో చెప్పట సంప్రదాయము కాదు. వృత్తమనగా మార్గి చ్చందమగును. వృత్తమునందు వలె యతి, ప్రాసలు చతుష్పాద వ్యవస్థ మున్నగు లక్షణములు ఉండుట వలన వృత్తమందుమేని అక్కరాదులు కూడ అట్టివే కనుక మధ్యాక్షర వృత్తమిక్కడి పేర్లుంచ వలయును. కాని అట్టి విధానము తెలుగు దేశీయ ఛందములందు లేదు. వృత్తమని ఉత్సాహమును పేర్కొన్న ఈ లాక్షణికులు వృత్త, జాతి, ఉపజాతి భేదములని తెలుగు పద్యములను విభజించుట కాననగును. ఇంతకుముందు పేర్కొన్న తరళ సుగంధి వృత్తముల దృష్టితో యోచించి ఇట్లు పేర్లుంచరేమో అని తలచునేమి అట్టి ఉద్దేశము వారికి లేదని ఉత్సాహమును వారు జాత్యుపజాతుల ప్రకరణమున నిర్దేశించుటయే ప్రమాణము. వారిట్టి వృత్తనామ ముంచుట ఉత్సాహమునకు గౌరవ మిచ్చుటకో, లేక సూక్ష్మ భేదమును పాటించకుండుటచేతనో జరిగియుండవచ్చును.

ఉత్సాహ - జానపద గీతము :

ఉత్సాహమును పరిశీలించిన ఇది గేయఛందమునుండి వుట్టినట్లు భావించవచ్చును. గణములం గల మాత్ర సమత, పాదమునకు గల గణముల సరిసంఖ్య, పాద మధ్యమునగల సమద్వి ఖండన రూపయతి వీనికి సాక్ష్యములు. ఈ క్రింది తెలుగు జానపదగీతము ఉత్సాహ ఛందములో నడచినదని చెప్పబడినది.

తులసి యింట నుంచు వార్ని

తులసి పూజ చేయు వార్ని

తులసి యందు భక్తి యుంచి

మొలగు వారి నీ

ఇందలి ఒక్కొక్క గణము ఒక్కొక్క పదము మరియు త్రిమాత్రికము.

4 గణముల మీద యతి విచ్చేద రూపమునను నదృశాక్షర నియతి రూపమునను ఉన్నది. యతి పాద సమద్వి ఖండన మొనర్చుచున్నది. అనగా రెండర్థములు సమానముగా విడిపోయి తుల్యకాల ఖండములై లయను వ్యక్తపరుచగల్గియున్నది. అంతే గాక అఖరు గణముగు ఏక గురువు ఎట్లు పాదవలెనో తెలిసినది ఉత్సాహలోని 7 గణముల పదసగల గురువు తనకు ముందుగల 3 మాత్రల గణముతో సమాన

మగుటకు మరొక్క అముపు దీర్ఘకరణ రూపావ్యవహారము నొంది, త్రిమాత్రికమైన 8వ గణముగా నిలిచినది. దీనివల్ల పాదములోని గణముల సంఖ్య 8 అగును. 4 గణముల పదవ యతి సమద్వి ఖండన రూపమగును. (వారి) నీ, (చూడ) చూ అన్ని చోట్ల పాపాంత నీ, కూ, అన్న (7 గణముల మీద) గురువులు వీనిని ఉత్సాహముని చెప్పుచుకు సరిపడుచున్నవి. శిష్టల దృష్టిలో 'నీ - కూ' - అన్నవి ఒక్క గురువుగా నిల్చినవి. గేయగతిలో అవి 3 మాత్రల (ఒక మాత్ర సాగతీత వలన యేర్పడు) గణములు. ఇట్టి గేయములు ఉత్సాహముమొక్క గేయవృందో మౌలికతను నిరూపింపగలియున్నవి.

ఉత్సాహ - కవుల ప్రయోగము :

సన్నయ భట్టారకుడు తన భారతమున ఉత్సాహము నాలుగు చోట్ల వాడినాడు. వానిలో రెండు కథా సందర్భములందు, మరి రెండు ఆ శ్లాసాంతమున కృతిభర్తను సంబోధించినవి. సన్నయకు సమకాలికమైన అగ్గివరాజు సన్నయూరు కావనము (క్రి. శ. 1023) నందు నైకము ఇది ప్రయుక్తతము. ఈ ఆశ్లాసాంతోపయోగ సంప్రదాయము తర్వాతి కవులందు నైకము పాటించబడినది. ప్రబోధ చంద్రోదయము, హంసవింశతి మున్నగు గ్రంథములు దీనిని ఆశ్లాసాంతములుగా వాడినవి. చంపూ విధానములోని కావ్యములలో ఈ పద్యము ఉభయ సందర్భములలో స్వల్ప సంఖ్యలో వాడబడినది. తిక్కన¹, నన్నెచోడుడు 5 పద్యములు వ్రాసినారు. తర్వాతి కాలములో ఉత్సాహల ప్రయోగము తగ్గిపోయినది. కావ్యమున కిన్ని ఉత్సాహాలు కావరావు. కవులందరును ఈ ఉత్సాహము నే, గల ప్రయోగముగా వాడినారే గాని ఏకైక గణ నిర్మితములుగ వ్రాయలేదు. ఒక్క నన్నెచోడుడు మాత్రము 4 పాదములందును (ద్వితీయ పాద ద్వితీయ గణము తప్ప) సర్వహగణ ఉత్సాహ వాడినాడు.

పోరి	చూచి	నత్త కన్ను	*	బొత్త కన్ను నిండి తా
కార	ములనె	ఱుంగు దీపు	*	కావలుండ వైయ హం
కార	వృత్తి	నీకు నల్క	*	కన్నెటింగి తప్ప బో
నేర	నైతి	కాల మైన	*	నేర్పు నెప్పు నేయు నే

-కుమారసంభవము 5-79

అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు (క్రి. శ. 18వ శతాబ్ది) తాను వ్రాసిన హంస వింశతి (I-266) కావ్యములో ఉత్సాహము సన్నయవలెనే ఆశ్లాసాంత పద్యము కృతిభర్త శ్రీరాముని కంకితము ప్రభుశ్లాసాంతమున వ్రాసినాడు. దాని

రాత్రుంచిన వేళ కలహంసోత్సాహ వృత్తము అని. ఈపేరు లాక్షణికు లెప్పుడును పేర్కొనరైరి. వాని నాతడు ఉత్సాహ భేదముగా భావించి పెట్టిన పేరేమో యని పించును. ఏలననగా వానియందలి గణాక్రమము ఒక నగణము పిదప ఒక హగణము. నహ, నహ, ఇట్లు పద్యమంతయు నడచినది.

కలుష	మార	భవవి	మార	కమల	సార	లోచనా
కలిత	హార	వరవి	వార	ఖరవి	హార	మోచనా
లలిత	గీర	నిధిగ	గీర	లసదు	వార	కీర్తిని
ర్విత	చార	శరప	చీర	దరసు	భార	సోత్కరా

పాదాంత గణము మాత్రము పరుసను బట్టి నగణము రావలసియుండగా హగణముంచబడినది. ఇట్టిది నాలుగు పాదములందున్నది. తక్కిన గణములన్నియు చేసి నగణములు సరి హగణములే వాడబడినవి. యతి స్థానమున విచ్చేద రూప నద్య కాక్షర రూపములు ఉభయములు పాటించబడినవి. ఈ పద్యము నందలి మరియొక విశేషమునగా ఒక్కొక్క పాదములోని గణములు రెండిటి కొక్క దళముగా విడి పోయి ప్రతి దళమున మొత్తము పద్యమునంతటను అంత్యప్రాస (రేఫవర్ణము) పాటించబడినది. ఇట్టి విశిష్ట లక్షణములు గలిగిన ఉత్సాహము వేరొక్కటి కానరాదు.

నారాయణామాత్యుడు దీనిని ఉత్సాహభేదముగా భావించినేని న, హల వాడు కను బట్టి ఉత్సాహను ఈ క్రింది విధముగా భేదములు చూపవచ్చును.

1) అన్ని నగణములే వాడుట, 2) అన్ని హగణములే వాడుట, 3) నహల గణాక్రమము, 4) హనల గణాక్రమము.

కాని ఉత్సాహను వాడిన కవులు ఇట్టి భేదమును పాటించరైరి. కవులలో నన్నెచోడుని ప్రయోగము హగణములే అన్ని వాడుట ఒక్కటి ఉన్నది. లాక్షణికు లలో విన్నవోట పెద్దన్న తన కావ్యాలంకార చూడామణిలో అన్ని హగణములే వాడినాడు (VIII-33).

ఓస	రించు	బజ్జ	లజ్జ	*	లాజ్జ	గించు	రాజులన్
వేస	రించు	గర్వ	పర్వ	*	వేష	భూషి	తారులన్
వాస	వాను	కార	వీర	*	వర్మ	విశ్వ	భూపనీ
భాసు	రాసి	ధేను	కాను	*	భావ	మాహ	వంబులన్

అను ప్రాసమును సైతము ఈ పద్యమున గూర్చి వింతసొబగు కల్పించినాడు. ఒకే విధమగు గణాక్రమము కనుక అన్నిపాదములందు నియతముగా నుండెనేని

అనగా పై విధమున భేదమున పాటించుచున్న అది ఏదేని ఋషిచ్యుత్తమోజాత వృత్తము కాకమానదు. కాబట్టి ఉత్సాహము యొక్క చేతయత్నము చెడకుండ వలయునన్న గణమున అన్ని పాదములకు ఒక తీరున ఉండరాదు అన్న ఉద్దేశముతోడనో, ప్రయత్నపూర్వకముగా వ్రాయకుండుట వల్లనో తెలుగు కవులు ఇట్టి నియమములను పాటించకుండిరని భావింపవలయును.

ఉత్సాహము జానపద చ్యుత్తమజన్యముని ఇదివరకే ప్రస్తావించబడినది. రగడలు జానపద ఛందములు. మాత్రాసమక గణోపేతములు. అయిన ఉత్సాహ, రగడపలె ఉండును. తెలుగులోని రగడలలో తురగవల్లన ఉత్సాహతో పోలియుండును. తురగవల్లన రగడలో 8 త్రిమాత్రాగణములుండును. ఉత్సాహయందు 8వ గణము మాత్రము గురువు కాగా తక్కిన ఏడు గణములు త్రిమాత్రకములే. అది కూడా త్రిమాత్రాగణముగా పాటలో లెక్కించబడును. యతి కూడా 4వ గణము మీద నరికిపోయినది. గేయ రగడతో ఉత్సాహకు సంబంధము కలదనుటకు కన్నడ ఛందస్సు ప్రమాణము. అచ్చట రగడ భేదములలో ఒకటి ఉత్సాహర రగడ అనునది. అది మన తెలుగులోని తురగవల్లన వంటిది.

Utsaha Ragale is formed of eight or four trimatra ganas or three trimatra ganas plus one guru, a line.

1) 3+3+3+3+3+3+3+3 —లేదా

2) 3+3+3+3—లేదా

3) 3+3+3+ఒక గురువు¹⁰.

3 తీరుల లక్షణము గల ఈ రగడాభేదములలో త్రిమాత్రకముల మీద గురువు పద్ధతి తెలుగునదై యుండవలెను. కన్నడమున ఉత్సాహమునకు ప్రచారము లేదు. రగడకు పెట్టబడిన పేరు తెలుగులో కల ఉత్సాహ వంటి నడకలు కలదగుటచే దానిని బట్టియే పెట్టబడినదనవలెను.

ఉత్సాహతో సంబంధించు మరియొక ఛందము మేలనగీతి. ఇది విషమగీతి భేదముగా చెప్పబడినది. 7 సూర్యగణములు పాదమున కుండును. 4 గణముల పదవ యతి ఒక్క గురువు తగ్గించిన ఉత్సాహ యగును. యతి కూడా కలసినది. మేలనగీతికే మరియొక పేరు ఎత్తుగీతి.

“ఒనరనేడ పైన గణము లొప్పు బెరసి యుండ” మేలనగీతిలో ఒక్క

త్రిమాత్రా గణము తక్కువైనది. దీనివలన యతి పురోవృత్తరార్థములు సమముగా లేవు ఉత్సాహమునందు సౌష్ఠ్యమున్నది. పురోవృత్తర దళములు తుల్యములు. సౌష్ఠ్యవ ఛందమున్నందువలననే పేరినగీతి ఉపయోగములో లేకుండబోయియుండును.

— x —

అథస్సూచికలు

1. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ లిఖిత ప్రతి
2. తె. ఛం. వి. పు. 43
3. కవిజనాశ్రయమున చూపబడిన వృత్తము-యతి ఛందోఽదికారము
4. అచ్చకపీయమున చూపబడిన వృత్తము-IV-349
5. తె. ఛా. ఛం. రీ. పు. 152
6. ఆం. మ ఛా. ఛం. రీ. పు. 355, 356
7. “హిహ నేడు కాక హగణ - మొందె నగణమొందె దత్సాహ చర్య మొందె గురుక....నైతముగ”-కవి. జనా. శాత్య.
8. కా. చూ. (విన్నకోట పె.)లో లక్షణ పద్యము మాత్రము సర్వహగణ విర్మితము.
9. తె. ఛా. ఛం. రీ. పు. 153
10. The commonness in the metre of Dravidian Languages. P. 66

★★★

6. త్రిపద

త్రిపద అక్కరజాతి పద్యములలో చేర్చబడినది. జాతి పద్యమగుచే ప్రాస గల్గి, యతి మాత్రము లేనిది. కన్నడమునందును త్రిపదా ఛందమున్నది. త్రిపదకు కన్నడమునున్న ప్రాచుర్యము తెలుగున లేదు. కన్నడాంధ్రముల జాంధవ్యము స్ఫుటముగా నున్న ప్రాచీనకాలమున తెలుగులో ప్రాచుర్యముండి తర్వాత నన్నయకాలము నాటికి ఉపయోగము లేకపోయియుండును. లేదా కవిజనాశ్రయకారుడు తన నాటికి దీని ప్రయోగము తెలుగులో లేకున్నను కన్నడ భావో గ్రంథముల ప్రభావముచే దీనికిని తన లక్షణ గ్రంథమున లక్షణము చెప్పి ఉండవచ్చును¹. కన్నడమున అతి ప్రాచీన కాలముననే దీనికి ప్రాచుర్యము ఉందెననుటకు క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దిపుటావారి వాచుక్య శాసనములో శాసనవచ్చుచున్న త్రిపదలే సాక్ష్యము². కన్నడిగులకు త్రిపద గాయత్రి వంటి ఛందము. అనగా అంత పవిత్రమును, అంత ప్రచారమును పొంది నట్టిది. వేమన్న అభివేలనల సువాషితామృతమువంటిదే కన్నడ సర్వజ్ఞుని త్రిపదల కవనము. గాయత్రి వలెనే ఇదియును త్రిపాదముకడే. దీనినిబట్టి త్రిపద కన్నడము నుండియే తెలుగులోనికి వచ్చినదని భావించుట లెస్స. ఇట్టి శాసమునకు త్రిపదలో యతి లేకపోవుట ఒక కారణము. కన్నడమున మన తెలుగులోవలె యతి ఉండదు. తెలుగులో యతిలేని పద్యము పట్టుచి తప్ప మరీ వేరొక్కటి లేకుండుట గమనార్హము. త్రిపదయందు మొదటి పాదమునకు ప్రాసయతి మాత్రము అక్కడక్కడ కన్పించుచున్నది.

లక్షణ విమర్శ :

త్రిపద త్రిపాదముక. పాదత్రయ గణసంఖ్య, గణములు తెలుగు లాక్షణికు లచే భిన్న విధముల చెప్పబడినవి. ప్రాచీనులైన కవి జనాశ్రయకారుడు, విన్నకోట పెద్దన్నల లక్షణములో 3 పాదములకు కలిపి 11 గణములు రాగా, అనంతాది అర్వా చీన లాక్షణికులలో 10 గణములే. కవిజనాశ్రయకారుని త్రిపదా లక్షణమైనను చక్కగా లేదు.

కవిజనాశ్రయము	ఇం+ఇం+ఇం+ఇం	— 1వ పాదము
	ఇం+సూ+ఇం+ఇం	— 2వ పాదము
	ఇం+సూ+ఇం	— 3వ పాదము

మొత్తము 3 పాదములకు గల్గి 11 గణములు మొదటి రెండు పాదములు నాలుగేసి

గణములు కలవి. మూడో పాదములో ఒక గణము తక్కువ. 6వ, 10వ గణములు సూర్య గణములు. కన్నడమందలి లక్షణము కవిజనాశ్రయముతో సరిపోవును.

$$\begin{array}{r|l} \text{కన్నడ లక్షణము :} & \\ \hline & \begin{array}{l} \text{వి + వి + వి + వి} \\ \text{వి + బ్ర + వి + వి} \\ \text{వి + బ్ర +} \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{వి = విష్ణు = ఇంద్ర} \\ \text{బ్ర = బ్రహ్మసూర్య} \end{array}$$

ఇది నాగవర్మ చెప్పిన లక్షణము. ప్రాస నియమమున్నది. తెలుగులోకూడా ప్రాస ఉన్నది.

విన్నకోట పెద్దన్న 4+4+3 గణముల పద్యంలో చెప్పినను గణ క్రమము ఇంచుక భేదమున్నది.

$$\text{ఇం + ఇం + ఇం + ఇం}$$

$$\text{ఇం + ఇం + సూ + సూ}$$

$$\text{ఇం + ఇం + సూ}$$

7, 8, 11వ గణము సూర్యగణములు. ఇంద్రగణములు 9 + సూర్యగణములు 2 కవిజనాశ్రయ లక్షణముకాగా, కావ్యాలంకార చూడామణిలో పెద్దన ఇంద్రగణములు 8 + సూర్యగణములు 3 వ్రాసినాడు. అనగా ఒక ఇంద్రగణము తగ్గి, ఒక సూర్య గణము పెరిగినది.

అనంతాదుల లక్షణములో గణసంఖ్య 11 నుండి 10కి తగ్గినది.

$$\text{ఇం + ఇం + ఇం + ఇం}$$

$$\text{ఇం + ఇం + సూ}$$

$$\text{ఇం + ఇం + సూ}$$

అనగా విన్నకోట పెద్దన లక్షణములోని ద్వితీయపాదమందలి చివరిసూర్యగణములలో ఒక్కటి తగ్గించిన ఈ లక్షణమేర్పడును. కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకార చూడామణులలో మొదటి రెండు పాదముల గణసంఖ్య సమముకాగా అనంతాదుల లక్షణము తర్వాతి రెండు పాదముల లక్షణము గణసంఖ్యతోబాటు సమానము. గణముల వరుసను బట్టి చూచిన క. జ. కా. చూ. ల మతమున ఏ పాదములును సమానము కావు. అనంతాదుల మతమున చివరి రెండు పాదములు సమాన గణక్రమము కల్గినవి. గణ విషయమున పెద్దన, రేచనలది ఒకేమతము కాగా బండి నాగరాజుగారు పెద్దన పద్యమును అనంతాదులతో పోల్చి సవరించినాడు.¹ కాని సంవత్సరమార పెద్దనను సవరించుటకు

ముందు రేచన లక్షణముతో తై పాదు చేయవలెనని⁴. వారిన్నట్లు రేచన వూర్విడు కనుక అతని ననుసరించినాడనుడయే లెస్స. రేచన కన్నడ లక్షణమునే చెప్పినను చెప్పుటలో అస్పష్టత ఉన్నది. కన్నడమున అరప, పదప, గణములు బ్రహ్మ (సూర్య) గణములు. రేచన 'అగు, పదియగు నెడను' — అని చెప్పుటచేకన్నడ లక్షణమునే అనుసరించినాడనవచ్చును.

త్రిదశేంద్రులొగు పదియగు నెడనకున్

గడియ రెంటను మూటను

నమకుడు ద్రిపదకు నమరు.⁵

కవిజనాశ్రయకారుడు చెప్పినప్పుడు 'రెంటను మూటను నమకుడు' అన్న మాటకు రెండవ మూడవ పాదములలో ఉండే సూర్యగణములు అని అర్థము కావచ్చును. ఏలయున కన్నడమున ఈ స్థానములలో సూర్యగణముండును పై లక్ష్యము ఏల పరిష్కరింపబడినదో తెలియరాదు. ఇది సూర్యగణము 6వ స్థానమున నున్నదికాదు. రెండింటను అని రావలయును ప్రాచీన పాఠము (పరిష్కృతమైనది) 3వ పాదములో నాల్గు గణములు కల్గియున్నది.

త్రిదశేంద్రులొగు పదియగు నెడనకున్

గడియగ రెండింటను మూట సూర్యుల

నమకుడు ద్రిపదకు నమరు⁶

తెలుగులో త్రిపదుల ప్రయోగము లేని కారణముగా లక్ష్యములనుచూచి సవరించుటకు వలనుపడకున్నది. "విన్నకోట పెద్దన, రేచన లక్ష్యమును కన్నడ లక్షణముతో సరి చూచినచో ఇట్టి అసమత్వము ఉండెడిదికాదు. లక్ష్యమును బట్టి ఉజ్జాయింపుగా తాను లక్షణము చెప్పినట్లు కన్పించును" అని సంపత్కుమారగారు అభిప్రాయపడినారు⁷.

రేచన పెద్దనలది ప్రాచీన మతము. అనంతాచలది నవీన మతమైనది. ప్రాచీన మతము కన్నడలక్షణానువర్తి. నవ్యమతము తద్విప్లవము. ప్రాచీన మతములో గణములు 11. నవ్యమతములో 10 గణములు. ప్రాచీన మతములో యతి లేదు. నవ్యమతములో యతి ఉన్నది.

సరివి బ్రాసము చొంది - సురపతుల్ నుచుపురు

హరియ్యై చొరుకులు కలయ

జరిగు నిచ్చగిడియై ద్రిపద

పం. పం. III-47

ఇంక మొదటి పాదమున యితి (ప్రాసయితి) లక్షణమున పాటించబడినది. అప్పు కవీయమున నైతము త్రిపదయందు యతితోబాటు ప్రాసయితి గూర్చబడినది.

యొలుత నల్వరిం-మలు రెండుమాటను - IV-470

పొత్తపి వెంకటరమణ కవి తన లక్షణ శిరోమణియందును ప్రాసయితి గూర్చినాడు. ఈతడు మూడు త్రిపదలు వ్రాసినాడు.

1. నరవి మొదల పురం -దర గణమున నాల్గు		3-338
2. పురునివి మొక్క యం - డిరపుగా నొక్కక్క		
3. మొదలి పదమునకు - గుండుచుపవరె రెండు		

ఇట్లు పైకి ఏలాక్షణికుడు చెప్పుకున్నను ప్రాసయితిని పాటించుట జరిగినది. కావ్యాలంకార గూడమణియందు మాత్రము యితి ప్రాసలు రెండును కలవు. ఇట్టి ప్రాసయితి గవి జనాశ్రయమగుచు చెప్పుకున్నను వద్యమునందు పుటించుట వలన తర్వాతివారు కవి జనాశ్రయమును చూచి వ్రాసియుండును. కన్నడమునందు ప్రాస ఉన్నది. నాని యతిగాని, ప్రాసయితిగాని లేదు. అయినను తొలి త్రిపద శాసనమైన బావామీ నాకు శాసనమునందు

“సామగె సామ మూరుర్యనై మూరుర్యం” అన్న రీతిలో ప్రాసాక్షరము అను ప్రాస యుతముగా సాగి రెండవ త్రిపదములో

‘కట్టద సింఘమన్ కెట్టో దేనెమగెండు’ అని ప్రాసయితి పాటించబడినది. వేమన ఆదివెలమిలకు వరె నర్వజ్ఞుడు కన్నడ సాహిత్యమున క్షేత్రపదులకు వట్టము కట్టినాడు. అతని త్రిపదులలో నైతము ప్రాసయితి పాటించబడినది.

1) చిత్త విల్లదె గుడి సుత్తివదె పలవేను

ఎత్తు గాణపను హోత్తు రానిత్యది

సుత్తి ముదింతె నిర్వజ్ఞ

2) జాతి సానర మనము జ్యోతి రా హీనప

జాతి ఎకాల మనదడ దేవనోలి

వాతనె జాత నిర్వజ్ఞి

కన్నడమునందలి త్రిపదలోని ప్రథమ పాదమునందలి ఇట్టి ప్రాసయితిని బట్టి బహుశ కవి జనాశ్రయమగుచు గీచిన తన వద్యమున నిక్షేపించియుండవచ్చును.

త్రిపదకు విష్ణువొట్ట పెద్దని చెప్పిన లక్షణము ప్రకారము

ఇం+ఇం+ఇం+ఇం

ఇం+ఇం+సూ+సూ

| అన్న రెండు పాదములు ఒక సేనమునకు

హర్షోత్తరార్థములకు చక్కగా సరిపోవును. పై మూడవ పాదములోని ఇం+ఇం+సూ అన్న గణక్రమము మధ్యాక్కర మొక్క అర్థము కాబోలును అనగా విన్నకోట లక్షణము ప్రకారము త్రిపద సేన పాదముపై మధ్యాక్కర మొక్క అర్థపాదము అతికించినట్లున్నది. విన్నకోట పెద్దన గణక్రమమును తర్వాతి అనంతములు మార్చి వ్రామునకు గల కారణముల చెప్పుచు శ్రీకోపెరి సంపత్కూమారచార్యగారు “సేన పాదము నుండి విభేదించ చేయుటకై అనంతములు విన్నకోట పెద్దన్న చెప్పిన లక్షణములోని రెండవ పాదమునూడి ఒక సూర్యగణమును తగ్గించియుందురని తోచును” అన్న అభిప్రాయమును వెల్లడించిరి.¹⁰

త్రిపదలో యతి తెలుగులో చెప్పబడలేదు. కన్నడమునుండి త్రిపద వచ్చి ఉండుటచే యతి దీనికి లేకుండ వచ్చునని చెప్పబడినది అర్వాచీన మతమున మొదటి ద్విర్వ పాదమున 2 గణముల పదన యతి లేదా ప్రాసముతి చూర్ణబడినది. యతి లేని పద్యములే తెలుగులో లేవు షట్పది, త్రిపదులు మాత్రము యతి విరహితములై కానవచ్చుచున్నవి. ఈరెండు కన్నడ ప్రవాసమున తెలుగులోనికి వచ్చి ఉండును. త్రిపదలో గల మకొక్క విశేషము యతి ఒక్క ద్విర్వ పాదమునందు మాత్రముండి తక్కిన రెండు పాదములందు లేకుండుట. ఇట్టి విశేషము ఏ పద్యము నందును లేదు. కాన్ని పాదములకుండి, కాన్నిటికి లేకుండుట విశేషమే. అన్ని పాదములు సమానముగా నుండును. కావున ఇట్టి విశిష్ట నియమము ఇతరత్ర కానరాదు. కాని త్రిపదలో పాద దైర్ఘ్యము 3 పాదములందు సమానముగా లేదు. కాన ఇట్లు జరిగియుండవచ్చును. తక్కిన రెండు పాదములకు యతి లేకుండుటకు కారణము ఆపాదముల పొట్టిదనము. న్యల్పాక్షర పరిమాణములో యతి అక్కరలేదు. 9 ఛందముల పరకు గల పృథ్వీములలో వియతి ఛందోఽదికారము పేరిట కవి జనాశ్రయములో పేరుగా యతి అక్కర లేకుండ లాక్షణికులెని దిడినది. త్రిపదలోని తర్వాతి రెండు పాదములు 3 గణముల మాత్రమే కలవి (అర్వాచీన మతము) అగుటవలన వానికి యతి చెప్పకుండ వచ్చును. ఈ అభిప్రాయానుసారము 3 గణముల పృథ్వీమైన అల్పాక్కరయందు నైతము చెప్పిరనినపుడు దీనిలో ఏల చెప్పలేదని విమర్శ కలుగును.¹¹ కాని ఈ అల్పాక్కరలోని 3వ గణము చంద్రగణము. 2 గణములతో సమానము కనుక 4 గణముల దైర్ఘ్యము కానికి కలుగును. అర్థమునకు అనగా 2 గణముల మీద యతి కుదుర్పవచ్చును.

త్రిపద గాన యోగ్యమైన ఛందముని మోసపోల్లనము చెప్పియున్నది. ఇది త్రిపదల గానము చేయు విధానమును తెలిపినది. “త్రిపదులను గానము చేయునపుడు మొదలి రెండు పాదములను 3వ పాదముతోని కొంతభాగమునును చెప్పి మరల ఆ పాదములను అవృత్తము గావించి నల్లవ పాదములో ముగించ వలె”నని సోమేశ్వరుడు విశదీకరించినాడు. (4- 6-281)

దేవప్ప అనే కన్నడ కవి ఛాన్య ఖండమున “త్రిపదీ ఖండనే చైవ శృంగారే విప్రలంభకే”యని వివరించినాడు. ఖండనిమనగా దంపుడు అని అర్థము. ఉద్భట కావ్య కర్త సోమరాజు స్త్రీలు త్రిపదలను దంపుడు పాటలుగా పాడుదురనియు, ముగ్గురు దంపెదరు కాబట్టి త్రిపద దంపుడు పాటకు యోగ్యమని ఛందో విమర్శకుల అభిప్రాయము. కాని దంపుడు ముగ్గురే చంపదురని ఏలా నియమ మొనర్చనగును. ఎందరైనను దంపనెచ్చును గదా! దంపకపు పాటలతో రోకలిపోటు దడుపు వేముటకు మాత్రము ఉపయోగపడును. పాద పైర్వ్యముతోగాని, పాద సంఖ్యతోగాని, సంబంధము లేదు. పాద ప్రమాణము హస్తీయగు పరకు రోకటిపోటు అగును. అగినదో పోటు పోటునకు మధ్య చిర్వప్యవధి కాగలదు పాటవలన పని వేగము నియత మగును- శ్రమ తెలియరాకుండును. కాని పాద ప్రమాణము కొరకు, పాద సంఖ్య కొరకు పని అగును. త్రిపద దంపుడు పాటగా ప్రసిద్ధము కావచ్చును, గాని దంచే వారితో పాదసంఖ్యకు సంబంధముండి తీయనని లేదు.

తెలుగులో త్రిపద ప్రయోగము ప్రాచీన అర్వాచీన కాలములందు దుర్లభము. ఆధునిక యుగములోని కవులు మాత్రము ప్రయోగ వైచిత్రీ ప్రయత్నమున వాడి నారు. విశ్వనాథ వారి రామాయణ కల్పవృక్షములో త్రిపద ప్రయోగమున్నది.

మౌనీంద్ర యోగి సం-సన్న హాసిత మూర్తి

నానాత్రి ... తి పత్తి

హనితా త్రితజన త్తై

అర్చిత - శబరి - 377

ఇందు ఆనందముల ఉద్భవము పాటించబడినది. దుతి చెయబడినది. నేను నేక రించిన జానపద గేయములలో త్రిపదయొకటి రాసినది.

రామా ఆ

రెడ్డి ఇ

రోడ్డూ ఉ

మీనా ఆ

దమలాస

యికెలు

దొక్కకు

రో ఓ ఓ

నారెడ్డి

నరి ఆ

సారెడ్డి

మూలము	నారా అ	బంగారు	రెండే
ఎంతా అ	పైకా అ	మైకది	రో ఓ ఒ
నారెడ్డి	నర అ	పారెడ్డి	

ఇందు ప్రాచీన కన్నడ/కవి జనాశ్రయ లక్షణము సరిగ్గా వున్నది. ప్రతి రెండు పాదముల పదవ 'నారెడ్డి నరసారెడ్డి' అన్నపాదము అప్పత్తి అగుచున్నది. పై రెండు పాదములందు మాత్రమే విషయ వివరణ, తృతీయ పాదము కేవలము సామోధన/అప్పత్తి పాదమే. దీనినిబట్టి త్రిపద స్వరూపము గేయ గతి తెలిసినది.

త్రిపద దేశీయ చృందము. దీనికిందలి పాదసంఖ్యయే ప్రమాణము. దేశి చృందములకు నియత పాదవ్యవస్థ (చతుష్పాదత్వము) ఉండదు. ద్వీపద, త్రిపద, చౌపది, పంచుది, షట్పద వంటి పేర్లతో వేరు వేరు గేయములు లాక్షణికులు లక్షణ నిర్దేశనా విధులనున పేర్లు పెట్టినను, వీని ఉపయోగము పేరుతో ఉన్నన్ని పాదములకే పరిమితము కాక వీనిని గేయకర్త అసంఖ్యాకముగా పేర్చుచుచుండును. కాని మొత్తము పాదముల సంఖ్య సరిసంఖ్యలో ఉండును. త్రిపదలో మూడే పాదములుపయోగించి విడిచిన గేయ మసంఖ్యార్థమై కాననగును. అనగా దేని సంఖ్యలో పాదములున్న సౌష్ఠ్యము చెప్పబడును. రెండు త్రిపదులు వ్రాసిన అది సరియగును. ఒక అప్పత్తిలోని లయను మరొక్క అప్పత్తిలోని లయతో సంభావించినపుడే శ్రోతకు శ్రవణ సౌఖ్యము కలుగును. దీనిని సౌష్ఠ్యమంటిని. తెలుగులోని షట్పదీ చందమును చూసిన ఇది దోహదపడగలదు. ఆరు పాదముల ఆ చందమున లక్షణము 3 పాదములకే చెప్పబడును. అట్లు చెప్పబడినది త్రిపద. ఆ త్రిపదయే రెట్టించిన షట్పదియగు నని వివరించబడుట కాంచగలము. ఒక త్రిపది (షట్పద అర్థభాగముతో)తో కలిగిన లయవిచ్ఛానము, మరొక్క త్రిపది (షట్పద అర్థభాగముతో) సంపూర్ణమై శ్రవణ సౌఖ్యము కలుగును.

శిష్టకవి ప్రయోగముకానరాక, జానపద గేయములకు ఉద్భవించుచున్న త్రిపద లక్షణ గ్రంథములందు మాత్రమే నామావశిష్టమైపోయి వుండినది.

—X—

అభిప్రాయాలు

1. 'కవి జనాశ్రయము నాగపర్వ ఛందోబంబుది యనుసరణమవి' నిడుదవోలు వారి పీఠిక వావిళ్ళ ముద్రణ, 1950
2. కన్నడ సాహిత్య చరిత్ర - ఆర్.వి.యస్. సుందరం పు. 15
3. భారతి, మే, 1962 కలిగూరగంప
4. తె. ఛం. వి.
6. కవి జనాశ్రయము - జాత్యధిరారము (వావిళ్ళ 1969) పు. 54
5. ఛందః పదకోశము - పు. 214
7. ఛందః పదకోశము - పు. 215
8. కన్న. సాహి. చ. ఆర్.వి.యస్.సం. పు. 15
9. క. సా. చ- ఆర్.వి.యస్. సం. పు. 144. 145
10. ఛం. ప. కో. పు. 215
11. ఛం. ప. రో. పు. 215
12. వా. దే. ఛం. రీ. - తు. ప. —డా॥ కే. నర్సయ్యారావు పు. 322

7. చౌపద

కన్నడాంధ్ర చృందములలో సామ్యము గల పద్యములలో చౌపది మొకటి. చౌపది, చతుష్పద వ్యత్యాసము నామము. అప్పకవి చౌపదిని చతుష్పద అనినాడు. తక్కిన లాక్షణికులు చౌపద, చౌపది అనినారు. కన్నడమున దీనికి ప్రయోగమున్నను, తెలుగులో ప్రయోగము పూజ్యము. త్రివహుల పతననే చౌపది గూడ లాక్షణికులచే సారంపరికరముగా, లక్ష్యములు లేకున్నను లాక్షణీకరింపబడుచు వచ్చిన ఛందము.

చౌపద మాత్రాఛందము. తెలుగులో అప్పకవ్యాదులు కన్నడ లాక్షణికులు మాత్రా పద్ధతిలోనే లక్షణము చెప్పిరి. రగడలు గూడా మాత్రాఛందములే. చౌపద రగడ వికారమే. అప్పకవి చౌపద లక్షణము చెప్పుచు చతుర్మాత్రా గణములని చెప్పక పాదమునకు 16 మాత్రలని చెప్పి, యతి సైతము 8 మాత్రల పీదనని చెప్పినాడు. చౌపదతో బాటు, తెలుగు లాక్షణికులు, అర్వాచీనుల వికాశ చతుష్పద, కర్ణాట చతుష్పద అనునవి గూడా లాక్షణీకరించిరి. ఇవియును చౌపద పతననే తెలుగులో ఉపయోగ రహితములే. ఇవన్నియు చౌపద ఛందములే అనుటకు పొత్తపి వెంకట రమణ కవి తన లక్షణ శిరోమణిలో దీనిని చౌపదాధికారమున్న పేర ప్రత్యేక కుటుంబముగా లాక్షణీకరించుట సాక్ష్యము¹. చౌపద కన్నడము నుండి తెలుగులోనికి వచ్చిఉండునని విమర్శకులు తలచినను, ఇదియును కన్నడాంధ్రమున రుక్మ యాపములో నున్న ప్రాచీన కాలము నుండియే ఉభయ భాషలలో నుండుచు వచ్చినవని భావింపవచ్చును. కన్నడాంధ్ర తుల్య చృందములైన అక్కరజాతి పద్యములలో వీనిని రేవనాచలు పేర్కొనుట ఇందుకు సాక్ష్యము. దానికి తోడుగా కర్ణాట చౌపద అన్న పేరుతో తెలుగులో వీనిలోని ఒకదానిని వ్యవహరించుటను బట్టి తక్కినవి కన్నడ సంబంధముల రావనియే భావింపవచ్చును.

'చౌపద అన్న పేరులో నాల్గు పాదముల ఛందము' అన్న అర్థమున్నది. స్వత్తములన్నియు చతుష్పద యుతములే. ఉన్నపుడు దీనికి తిరిగి చౌపది అన్న పేరెంటులకు? ఉత్పల మాలాదులన్నియు నాలుగు పాదములు కలవగుటచే చౌపదు లనవచ్చును కదా! అని అన్నపుడు దేశ్య ఛందములలో చతుష్పద వ్యవస్థ లేదనియు, ప్రత్యేకముగా నాలుగు పాదములకే సరిమితము చేయబడినదని భావించు వలయును ఈ పేరు దేశ్య చృందములందు వాడుకతి శేకుండులకు (అనియతి పాద వ్యవస్థా లక్షణముగను) చెక్కున ఉపయోగము.

చాపద మూత్రాఫంఘము. మూత్రా గణములలో చతుర్మాత్రా గణములు మాత్రమే వాడవలయును. మూత్రాసమక గణములతో పద్యము నిర్మించుట తెలుగు చేశ్య చ్ఛందములలో స్వల్పము. చేతగణ పెక్కుపెక్కు మూత్రా సమక గణయుతము లాకుండుటచే కంద, రగవాచులందు మాత్రమే సమ మూత్రలు గల గణములు వాడుక కలదు. వ్రాకృతమునందు మూత్రా సమక గణ నిర్మిత పద్యజాతి అధికమైనది. అందు లకే అవట తొట్ట తొలుత మూత్రా సమక, త్రి, చతుర్, పంచమూత్రా గణముల వట్టిక తెలుపబడును. ఒక మూత్ర లఘునని రెండు మూత్రలు గురువని, తెలుపు విధానము తెలుగులో గూఢము గతికముగా లాక్షణికులచే చెప్పబడినను, ఇట్టి చాపవాది ప్రత్యేక చ్ఛందములందు తన్న ఉపయోగ సూక్ష్మమైనది. వృత్తాదులలో ఉపగణ (సూర్యేంద్ర వంద్ర) నిర్మిత పద్యజాతిలో వీని ప్రయోగము లేదు. మూత్రము లఘుపన్ను పేరుతో తెలుగు లాక్షణికులు మూత్రము ఉపయోగించినారు. మార్గి వృత్తములందు వైశము సుతగణ నికరాలల లక్షణములలో లఘుపన్ను పేరు లఘు నిర్దేశన రూపముగనే వాడబడినది.

చతుర్మాత్రా గణములు గగ, భ, జ, స, సల, లు. ఇవి చాపద యందు వలెనే కందమునందు వాడబడును. జగణము కందమునందు ప్రత్యేక స్థలములందు నిషిద్ధము. కాగా చాపదలో సం వార్తముగా నిషిద్ధము. జగణము యొక్క ఉపయోగ నిషేధముల మీద ప్రత్యేక శ్రద్ధ చూపినవారు ప్రాకృత చ్ఛందో లాక్షణికులు. కనుక చాపద వీనిని ఇట్టి ప్రాకృత చ్ఛందో చేయమనిపించును. లాని ప్రాకృతము నందలి చాపదకు వీనికి పోలికలు లేవు.

తెలుగులోని చాపదలో 4 సాదిములలో ఒక్కొక్క సాదిమునకు 4 చతుర్మాత్రా గణములు వాడబడును. జగణము వాడరాదు. 2 గణముల మీద యత్రి, 4 సాదిములందు ద్వితీయాక్షర ప్రాస ఉండదు. అంత్య ప్రాసము కూడా చిహ్నముత నిష్కారము.

చాపదకు కవిజనాశ్రయముగాని లక్షణము.

సలగా భసలను * నాల్గటి లోనన్

సలనిన శలుగు * పడిగా బూసన్

పెరిమగ ఇద్దరంగ * విశ్రమ మైనన్

అందు లోనద * తన్నిత మౌచున్

ప్రాకృత చౌపద లక్షణము :

డి) చౌపయియా :

చ ఉ స ఇ అ ఛం డా భణ ఇ ఛచేంబా

చ ఉ ముత్తా గణ నత్తా

పాపహి నగురు కరి తీన్ మత్తడః

చ ఉ న అ అని అ జీరుత్తా

2) చ ఉ ముత్తా = చతుర్మాత్రా × గణనత్తా = ౪ ప్రగణాః

$4 \times 7 = 28$ ఓడ నగురు = 2 మాత్రలు.

మొత్తము 30 మాత్రలు పాదమునకుండవలయును².

తెలుగులోని చౌపదకు 4 చతుర్మాత్రా గణములు అనగా $4 \times 4 = 16$ మాత్రలు పాదమునకుండును. పీనిని బట్టి ప్రాకృత చౌపయియా అను తెలుగు చౌపదతో సంబంధము లేదని నిర్ధారికము. ప్రాకృతమునందు, ద్విపదులు, చౌపదులని రెండు నాలుగు పాదములు ఇతర పృథ్వుములు వాచినపుడు వానికి పాద సంఖ్యను బట్టి పేర్లుంచు సంప్రదాయమున్నది. తెలుగులో ఇట్టి సంప్రదాయము వందపాది యందు లాక్షణికులు చూపిరి. కాని యిట్టిది తెలుగులోని చౌపదికి సంబంధించనిది. ఒక్క కస్తూరి రంగ కి మాత్రము చౌపద లక్షణము విశ్లే చెప్పినాడు. “నాల్గు ఇంద్ర గణములు + 2 సూర్య గణములు ఒక చరణమును. ఇట్టి చరణములు రెండు ద్విపద యగుదును. ఇట్లు నాలుగైన చౌపద యగుచును. పీనినే మహానవమి పద్యముండురు³. ఇట్టి వింత లక్షణము ఇతరులెవ్వరును తెలుగులో చెప్పలేదు. ఒకే లక్షణము గల పాదములను రెండు పాదములు వ్రాసిన ద్విపద, నాల్గు పాదములు వ్రాసిన చౌపద అనుచువిట్లు పాదసంఖ్యను బట్టి పేర్లుంచు మహానవమి పద్యములమీది ఏమో తెలియరాకున్నది. తెలుగులో పాద సంఖ్యను సూచించు ఒక్కొక్క పద్య మొక్కొక్క విశిష్ట ఛందము కాగా రంగకవి ఇట్లేల ఉదాహరించెనో తెలియ రాదు⁴. ప్రాకృత ఛందముల ప్రధానముచే అట్లు వ్రాసియుండవచ్చును. ఆతడు పేర్కొన్న చౌపద-తెలుగులోని ఈ చౌపద కాకాలిదు.

చతుర్మాత్రాగణ చతుష్కముచే చౌపద నిర్మితమగునని గణ విధానములో చౌపదకు లక్షణము చెప్పినవాడు రేచనాచల కాగా-16 మాత్రల పాద వ్యవస్థగా మాత్రా దృష్టితో లక్షణము చెప్పినవాడు అప్పకవి. ఆతడు ‘పోడశ మిత లిదుపుల తోడన్’⁵ అనినాడు. ఈతని పత్రే

“అర్చనాది యారంభ లక్షణపు తోడన్

గణగను చొడద గణయతి గూడన్”. అని లక్షణ రాజీయము, లక్షణ పీఠిక మున్నగు గ్రంథములు తెలిపినవి. ఇట్లు మాత్రా సంఖ్య పాదమునకు తెలుపుటలో యథయ మతములు సమానములే యైనను, రేచనాదున మతమున 4 మాత్రల గణము అనుటచే 4 మాత్రల కొకమారు మాత్రలను లెక్కింపవచ్చును. 4వ, 5వ మాత్ర కలిపిన అక్షరము ఉండరాదు. గురువు లక్షువు లెన్ని వాడినను, ఇచ్చ వచ్చినట్లువాటి గురువుకు రెండు లక్షువు కొక్కటి మాత్ర చొప్పున లెక్కించి, యొత్తము 16 మాత్రలు పాదమునకు నిబంధించుట అప్పక పీయూడల లక్షణములోని వైలక్షణ్యము. కాని ఇట్లు గణ సాంకర్యము మాత్రము జరుగలేదు.

చొపదకు గల గణములు రేచన పెద్దనాడుల లక్షణము 4 చతుర్మాత్రా గణములు కాగా, అర్వాచీన అనంతాది మతమున చివరి గణము ఒక మాత్ర తగ్గినది.

4	4	4	3
కలిపిన	తుల్యము	గణముల	యందు
నక్షత్రిగ	బంధై	నగణము	వొందు
నలరుగ	గణద్యయ	యతిగో	విందు
బిజక గృ	తుల తౌ	పదజెలు	వందు (భంద. 3-50)

నాలుగు చతుర్మాత్రాగణములు + మీద ఒక త్రిమాత్రా (సూర్యగణము) గణము అనంతుని లక్షణమైయున్నది. అనంతాదులిట్లు ప్రాచీన మతమును (చతుర్మాత్రాగణ చతుష్కము) మార్పుటకు ఏకజాతి గణ నిర్మాణము ఇష్టపడక పోవచ్చునని సంపత్కుమారగారనిరి.⁷ జానపద (చతురస్రగతి) గేయములో పాదాంతాక్షరము శాబ్దిక సంస్కరణ దృష్టిలో త్రిమాత్రికముగానైనను గానవచ్చి ఇట్లు జరిగియుండ వచ్చును. పాదాంత దీర్ఘత్వమును అర్వాచీనులగు అనంతాదులు ఒప్పుకొనకుండుట చొపద యందేగాక ఇతరత్ర కాంచగలము. ‘గగ’ సూర్యగణముగా అక్కర జాతి గణము లలో ప్రాచీనులైన రేచన, విన్నకోట పెద్దన్నలు గ్రహింపగా, అనంతాదులు గల మాత్రము గ్రహించి ‘గగ’ పరిత్యజించుట ఇందులకు ప్రబల సాక్ష్యము. లేక చొపద మధురగతి రగడతో తుల్యమగుటచే దానికి విలక్షణ మొనర్చుటకై చేసిన మార్పు నను కావచ్చును.

మధురగతి రగడ, చొపద రెండునూ సమానములే. రెండును మాత్రాసమక

గణ నిర్మితములు. రెంటిని పాదమునకు 4 చతుర్మాత్రాగణములు, రెంటిని 2 గణముల పదప యతి. పాదాంత్యప్రాస, పాద ద్వితీయాక్షర ప్రాస కలవే. కనుక తెలుగులో రగడలను చెప్పిన అనంతాదులు చొపదను రగడకు భిన్నమొనర్చుటకై అంత్య గణములో మాత్ర ఒకటి తగ్గించిఉండురు. అంతేగాదు అప్పకవి వీనిని రగడకు భిన్నముగా చేయుటకు కాటోలు తన చొపదకు అంత్య ప్రాసయు కూర్చలేదు. అంత్య ప్రాసను తక్కిన వారందరు పాటించినారు. కాని యీ చొపద రగడ వికారమనుటకై పై లక్షణ సామ్యమే సాక్ష్యము. కాగా ఈ చొపదను భీమవ కన్నడమందలి మందానిల రఘుట (రగడ) ను చూసి చెప్పినట్లు శ్రీసంపత్కూమర వ్రాసినారు. కాని రేచన చెప్పకున్నను నాటికే తెలుగులో రగడలు ప్రచారములో నుండుటయు, రగడల పరిధి కన్నడమున కన్న తెలుగులో విశాలమగుటయు - చొపదకు కన్నడ రఘుట మూలమున జెల్లెను. ఒక వేళచొపదకుకన్నడము మాతృక ముందుమేని అక్కడి చొపదయైనను దీనికి మాతృక కాదగును. తెలుగు చొపదకు అంత్యప్రాస ఉన్నది తెలుగు రగడలకు అంత్యప్రాస ఉన్నది. కన్నడ రగడలకు అంత్యప్రాస లేదు. కన్నడ రగడ దీనికి మూలము కాదగదనుటకు ఇవియును ప్రబల సాక్ష్యములే.

ద్విపదలో 3 ఇంద్రగణములు + 1 సూర్యగణముండును. ఆ ఇంద్రగణములు మూడు చతుర్మాత్రాగణములే వాడినచో అనంతదు మున్నగువారు చెప్పిన 4+4+4+3 మాత్రల పాదలక్షణమునకు సరిపోవును. ద్విపదలో 3 ఇంద్ర గణములు పంచమాత్రా గణములే వాడినచో కర్ణాటక చతుష్పాద అగును. కర్ణాటక చతుష్పాదలో మూడు పంచమాత్రాగణముల మీద ఒక త్రిమాత్రాగణముండును.

చొపద కన్నడమునందు ప్రయోగములో నుండగా తెలుగులో అది కానరాదు. రగడలు తెలుగులో ప్రయోగములో నుండుట వలన ఇది ఉపయోగములో లేకుండ ఉండి యుండును. ఇది అచ్చమైన జానపద చృందము. దేశీయ చృందో లక్షణములు ఇందు చక్కగానున్నవి. పాదమంతయు కాలఖండములలో (చతుర్మాత్రా గణములలో) కొలువబడును. కాల ఖండములు సమసంఖ్యలో (4 గణములు) పాదమున కుండును. పాదాంత విచ్ఛేదము, పాదమధ్యమున సమద్విఖండన రూపయతి, ప్రతి గణమొక పదము. ఇవి చొపదియొక్క లక్షణములు. తెనాలి అన్నయ్య నుదక్షిణా పరిణయమున (3-89) ఒక చొపద వాడబడినది.

చిన్నది	యొక్కతె	చెందోప	క్రోవిన
దిన్నగ	జిమ్మెను	దేవియ	తావిన

మన్నన సేయుచు మాదుని తీవిన్
బిగ్గిన బుచ్చుని పడదపు మోవిన్

ఈ చాపది సంహర్ష చతుర్మాత్రా గణ చతుష్కముతో చతురస్రగతిలో నడిచి నది. అద్యంత్య ప్రాసన, సమన్వితంధన రూపయతి తోడుగా నదృశాక్షర నియతి గల్గియున్నది. ప్ర. రా. వేం. వి.లో 4 చాపదలు వాడబడినవి¹⁰.

నేను నేకరించిన జానపద గీతములలోని ఒక కోలాటపు పాట చతురస్ర గతిలో 4x4 మాత్రల గణములతో నడచిన చాపదగా గుర్తించదగినది.

4	4	4	4
ప్రీరా	ములబం	టునునే	నూ డి
4	4	4	4
సీతను	వెయ్యకా	వొయ్యెద	నూ డి
	4	4	
చారికడ్డమూ		నువురా	కూ డి
4	4	4	4
కోరిమి	పోగా	యదిగా	కూ డి

‘నూ-నూ, కూ-కూ’ అని అంత్యప్రాసముకూడా పాటించబడినది.

చాపద అద్య చ్ఛాందసీకులలో మువ్వీధముగా పేర్కొనబడకున్నను, తర్వాతి కాలములలో లక్షణాపీఠిక, లక్షణశిరోమణులందు మువ్వీధములని పేర్కొనబడినది “చాపదమ్ములు త్రివిధమ్ములై పరగునవియె మహానవమి పద్యమ్ములన వెలయు, నవి యెయ్యవి యంచేని రుద్ర చాపదంబును కర్ణాట చాపదంబును, విశాళ చాపదంబును నా త్రివిధంబులయ్యె” నని బొత్తడి రమణకవి పేర్కొనినాడు¹¹. చాపదలు మూటని పేర్కొని చివర ఇది ‘చాపవాధిరారము’ అని ఒక కుటుంబముగా చెప్పినాడు. చాపదనే కుద్ద చాపదయనినాడు. తక్కిన రెండు చాపదలు అర్వాచీనులచే పేర్కొనబడినవి.

కర్ణాట చాపద :

పేరును బట్టి ఇది కన్నడములోని చాపదగా భావించవలెను. కాన చాపద, విశాళ చాపదలు కన్నడము నందలివి కావన్న భావము లాక్షణికులకున్నట్లు తోచును.

కన్నడమునందున్న చాపద నైతము మువ్వీధముగా గానవచ్చు చున్నది. వీనిలో రెండు దేశిగణ నిర్మితములు కాగా, ఒకటి చూత్రాగణ నిర్మితము. అవి¹².

- (1) చతుర్ముది లేక చతుష్పదిక
పాదమునకు 1 విష్ట గణము + 1 రుద్ర గణము
- (2) చౌపది
(A) రు+రు లేక
(B) వి+రు లేక
(C) వి+వి+వి+బ్ర (బ్ర = బ్రహ్మ)
- (3) చౌపది (మాత్రాగణ నిర్మితము)
(A) 5+5+5+4 లేక
(B) 3+4+3+4 మూడు పాదములకు
3+4+3+1 గురువు అఖరు పాదమునకు } లేదా
(C) 4+4+1 గురువు=10 మాత్రలు లేదా
(D) వి+రు+గురువు

కన్నడమునందలి ఈ గణక్రమము దేశ్య, మాత్రాగణోభయ నిర్మితమై అతి విస్తృతమై సుమారుగా తెలుగు చౌపదల మూడింటిని అంతర్వహింపచేయుచున్నది. కన్నడ చతుష్పది (చతుష్పదిక) తెలుగులోని ఎత్తుగీతి అగుచున్నది. చౌపది (మాత్రాగణ నిర్మితము) లోని ఒక లక్షణము 5+5+5+4 ఒక మాత్ర ఎక్కువగా కన్నడ చౌపద (తెలుగులోనిది) లక్షణమునకు సరిపోవుచున్నది.

కర్ణాట చతుష్పదకు అప్పకవి లక్షణము :-

మొగిబంచ	లఘుగణం	బలుమూడు	రవియు
దగులడుద	బ్రాసంబు	దాకరెం	టీపయి
నగువిశ్ర	మమునగ	ర్ణాట చౌ	వదయి
నగుకృతుల	సత్కవుల	సమ్మతము	కోడ-IV-473

అప్పకవి పంచ లఘుగణమున్నది 'సరిల' కాక పంచమాత్రికా గణము లనియే. అతడు 'కుదబ్రాసంబు' అని చెప్పినను అంత్యప్రాస పాటించలేదు. పంచ మాత్రికా గణములు మూడు పైసొక్క త్రిమాత్రాగణము కర్ణాట చతుష్పద లక్షణ మని దీనివలన తెలియుచున్నది. మొత్తము మాత్రల సంఖ్య 18 పై (5+5+5+4 లో) ఒక మాత్ర అధికముగా కన్నడ లక్షణము సరిపోయినది. పంచమాత్రికా గణములను అప్పకవి పేర్కొనకున్నను పొత్తప రమణకవి

జరుగునగ	నలరతల	-	నలభలర	లొందున్
దురితహర	చరణంబు	-	తుదగగము	జెందున్
దరద్రాస	ములు: (రెంట)		దగయతిస	హిష్టా
వరగుగ	ర్థాటచా		పద మిడియె	కృష్ణా ¹³ !

నగ, నలర, తల, సల, భల, ర అని పేర్కొనినాడు. ఈ గణములలో 'తల' అన్నది పంచమాత్రా గణముకాదు. తగణమే UUI పంచమాత్రా గణము, పౌరపాటున ఇట్లు పేర్కొనబడియుండును. దీనిలో విశేషము 'తుదగగ' అని చెప్పుట అనగా 3 పంచమాత్రా గణములమీద ఒక చతుర్మాత్రా గణము కన్నద మందలి 5+5+5+4 కు సరిగా సరిపోయినది. అప్పకవి లక్షణమునకు ఒక మాత్ర అధికము. ఇందు పాదాంత్య ప్రాసము నైతము రెండు పాదముల కొక మారు పాటించబడినది. 4 పాదముల కొక అంత్యప్రాస ఏల పాటించలేదో ! ముందువాహరించబోవు పాటలో వలె జానపద గేయముల చూచి వ్రాసియుండును. కర్ణాట చతుష్పదను పీఠ్యరితోపాటు చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణసార సంగ్రహమున, వెల్లంకి తాతంభట్టు ఛందో దర్పణమున లక్షణము చెప్పినారు. పంచమాత్రా గణముల వాడుకచే ఇది ద్వీపద గతితో తుల్యమగుచున్నది. చివరి గణమున మాత్రము 1 లేదా 2 మాత్రలు తగ్గింపబడినవి. అప్పకవి చెప్పిన 3 పంచమాత్రా గణములు మీద త్రిమాత్రా గణము గల కర్ణాటక చతుష్పద ద్వీపదకు (3 ఇం.+1 సూ.) సరిపోవు చున్నది. యతి పాద మధ్యమగుటచే గేయగతిలో చివరి గణము నైతము పంచ మాత్రములకు నిలపబడుననియే భావించవలెను.

ఈ క్రింది జానపద గీతములలో కర్ణాట చతుష్పది ఉన్నది.

(1)	సాటిలే	నింటికీ	నాదిద	నిస్త్రీ
	దామన్న	దంచన్న	గోఓగి	పువ్వు
	అప్పుడో	లీమన్న	అరికాలి	చెప్ప
	దామన్న	దంచన్న	గోఓగి	పువ్వు
(2)	పుట్టలో	నాగన్న	బూచినా	గన్నా
	ఎండలో	పడుకోకు	ఎరినా	గన్నా
	కలవారు	ఇళ్ళలో	గర్వంబు	వారూ
	కాలాపి	చల్లెరు	కొళ్ళద	న్నేరు

రెండవ గీతము పొత్తపి వెంకట రమణకవి లక్షణమునకు సరిపోవుచున్నది. పాదాంత్యప్రాస వైతము పాదద్వయమున కొకమారు మార్పబడినది. పొత్తపి కవి కిట్టి జానపద గేయమే పాదద్వయ అంత్యప్రాసకు ప్రేరణ కావచ్చును.

వితాళ చతుష్పద :

వితాళ చతుష్పదమునకు మాత్రా గణములలో కొందరు, దేశి గణములలో కొందరు లక్షణములను చెప్పిరి. అనంతకు, చిత్రకవి పెద్దగా దేశి గణములలో చెప్పిరి.

అర్కనామ గణ మనువుగ రెండు
దాక్కొని లఘు వొందగ నిట్టుండు
దర్శింపగను వితాళము నందు

పేర్కొనదగు హరి బిరుదుల పిండు (చంద - III - 51)

2 సూర్య గణములు, 2 ఇంద్ర గణములు మీద ఒక్క లఘువుండవలయును. దీనిని అనంతకు చక్కగా చెప్పలేదు చివర లఘువులేదు. తృతీయ పాదమున 2 సూర్య గణములకు బదులు 6 మాత్రల గణము వాడబడినది. పాదమునందు మాత్రము అన్నింటి 15 మాత్రమే కలవు. అంత్యప్రాస ఉన్నది. అనంతకు 'అర్కనామగణ'ము లని చెప్పదలచినను, దేశి గణములకన్న మాత్రా గణములకే ప్రాధాన్యమిచ్చినాడనవచ్చును. పై పాదములలో 2 సూ + 2 ఇం. + 1 మాత్ర పద్ధతి లేదు.

రవియుగము చ తుర్లముగణ యుగము
నవులనునొక లఘువై పదవదము
ద విలిన నిడియె వితాళము క్రమము

జీవరనాను విక్రమ మీ విధము, ల. సా. సం. (2-122).

లో ఇంద్రగణము అనుటకు బదులు 'చతుర్లము గణ యుగము' అనియే చెప్పినాడు. అంత్య ప్రాసము తెలుగులో ఎవ్వరు చెప్పకున్నను పై ఇద్దరి లక్షణములను బట్టి వితాళ చాపదలో అంత్యప్రాసము వాడదగినదేయనిపించును!

“భానుగణయుగము పయినవలలిం

పూన మణి విరతి నొంది ధరలో” నని అప్పకవి చెప్పినపుడు.

(నవ=తోమ్మిడి, లయ=లఘువులు) భాను గణమనగా త్రి మాత్రిక గణమని భావించి

నదో 3+3+9 మాత్రం అప్పకవి చెప్పినట్లాయెను. 2 చతుర్మాత్రాగణములు +1 మాత్ర అనుటకు బదులు అప్పకవి 9 మాత్రలనినాడు. ఇట్లనుట వలన మాత్రల సంఖ్య సమానమైనను చివర లఘువు విడిగా వాడక వెనుకటి లఘువుతో కలపి గుర్వంతముగావైనను వాడవచ్చును. అప్పకవి అట్లే (ధరలో) వాడినాడు.

ఇట్లు పై లక్ష్యములలో గణములన్ని చెప్పక మాత్రల సంఖ్య చెప్పిన సరి పోయెడిది. మాత్రాభందమైన దీనిలో దేశిగణములు చెప్పిన మాత్రా సమత్వము లేని భారణముగా అట్లు చెప్పట కంటే ఇదియే ఉత్తమము.

నాచన సోముని వసంత విలాసములోనిదిగా ఒక విశాళ చతుష్పద పేర్కొనబడినది.

పీఠా గానము వెన్నెల తేట
రాణ మీఱగ రమణుల పాట
ప్రాణ మైనవిన బ్రాహ్మణు వీట
జాణలు మెత్తురు జాజర పాట

దీనిలో సూర్యగణము ప్రథమ పాదమున లేదు. ఇంద్రగణములన్నదిలేదు. మొత్తము పాదమునకు 15 మాత్రలున్నవి. అప్పకవి చెప్పినట్లే 8 మాత్రల మీద యతి విచ్చేద రూపమున నున్నది. గేయచ్ఛందమైన దీని యందు 8 మాత్రలమీద యతి అనగా యత్యంతరభాగము నైకము 8 మాత్రలని భావింపవలయును. అనగా 7 మాత్రల తర్వాతి భాగమునకు ఒకమాత్ర పాగతీత ఉండునని భావింపవలయును. పై నాచన సోముని పద్యమును అప్పకవి చెప్పినట్లు పాదాంత గురువుగా చేయవలయును.

ఇట్లు చౌపద తెలుగులో ప్రయోగములో లేక రగడ లేదా ద్విపదలతో తుల్యమై, దాని ప్రయోగ గౌరవము వలన లుప్తమై గేయ చ్ఛందమునకు గుర్తుగా లక్షణ గ్రంథములలో మిగిలిపోయినది.

— X —

అథస్సూచికలు

1. లక్షణ శిరోమణి - పొ. ర. క. పు. 218
2. ప్రాకృత పైంగళం-I-97
3. ఆనంద రంగ రాట్నందము—కస్తూరి రంగకవి I-52

4. పొత్తపి వెంకట రమణాచారి గారావ మహా పండిత పద్యములనినాడు. ల. శి. పు. 9 217
5. అప్పకవీయము IV-471
6. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయ వ్రాతప్రతులు No. 120, T.111- అజ్ఞాత కర్తృకములు.
7. తెలుగు ఛందో వికాసము. పు. 200
8. ఛం. ప. కో. పు. 216
9. తె. భా. ఛం. రీ. -రాహురి దో. శ. పు. 174
10. అనుబంధము I లో చూపబడినవి
11. ల. శి. III. 341 పు. 217
12. The Commonness in the metre of Dravidian Languages P. 69, 70.
13. ల. శి. III- పు. 218

8. పట్నద

కన్నడాంధ్ర తుల్య చృందములలో షట్పది ఒకటి. కన్నడమున ప్రచురమైనను తెలుగులో దీనికి శిష్టకవి ప్రయోగము లేదు. జానపద గీతములందు మాత్రము ఉదాహరణలు రానపట్టుచున్నవి. కావి లాక్షణికులు మాత్రము తెలుగులో పారంపరికముగా లక్షణమును చెప్పినారు. కన్నడమున షట్పద ప్రారంభమున బహు ధేద యుతము కాదు. నాగవర్మ ఓంవోంబుధియందు చెప్పిన విధముగనే షట్పదిని చూపి లేచన తన కణినాశ్రయమున లక్షణము చెప్పినట్లున్నాడు. రేచనను అనుసరించి అనంతర లాక్షణికులు తెలుగులో లక్షణము చెప్పినారు. కాని కన్నడమున తర్వాతి కాలమున వెలసిన షట్పది ధేదములను తెలుగులోని అర్వాచీన లాక్షణికులెవ్వరును గమనింపరైరి. దేశీచృందములలో పదచృందములు కన్నడాంధ్రములకు తుల్యములై, కన్నడమున ప్రచారములో నుండి, తెలుగులో లాక్షణికుల గ్రంథములందు మాత్రము క్షేపించి పోవుట గమనించగలము.

షట్పది పదవృందము. మాత్రాపందము అగుట గేయగతి గల్గియున్నది. తెలుగులోని రగడ వికారమే షట్పది. తెలుగులోని ఛాందసీకులందఱను ఇట్టి ఐది వృందములను ప్రత్యేకముగా ఒకే స్థలమునఁను లాక్షణీకరించిరి. ద్వీపద, త్రిపద, చౌపద, కట్టాటక చౌపద, విభా చౌపద, మంజరీ ద్వీపద, షట్పద, రగడలు, రేకులు, యక్షగానములు ఇవి అన్నియు ఒకే చోట లాక్షణీకరింపబడుట గమనించ నగును. షట్పద రగడ వికారమే ఐనను తెలుగులోని లాక్షణీకులు దీనిని దేశి గణ వ్యవస్థతో (సూర్యేంద్ర పంచరగణ వ్యవస్థ) కొలిచినారు. కన్నడమున మాత్రము ఇది మాత్రాగణములతో కొలువబడినది.

షట్పదకు రేపిన లక్షణము.

త్రిదశేంద్ర గణములా

పెరియని   హ్యాడిడి

కడియనం త్వరితమన జంతు గూర్చి

తుదియిట్లు గామది

జాప్సిన వతియిష

త్పదమగు మర్రియే 'రేవనాత్మక'!

ఇంద్ర గణములు పాదములను రెండు పాదముల 3 పాదములు వ్రాసి 3వ పాదములో అఖండాగా చంద్రగణము గూర్చుకొనని త్రిపాదములకు లక్షణము చెప్పి దానిని రెట్టించిన షట్పద యగునని రేచన చెప్పినాడు. వేళ్ళ చ్చందములలో రెట్టించు బన్నది సామాన్య లక్షణము. ఇచ్చట ఒక త్రిపద రెట్టించగా షట్పద వచ్చితి. లక్షణ కులు చెప్పిన గణ విధానమే ఇట్టి భావనకుపదిలకము.

గణములు ఈ పద్యంలో నుండును.

ఇం+ఇం (1వ పాదము)

ఇం+ఇం (2వ పాదము)

ఇం+ఇం+దం (3వ పాదము)

కవిజనాశ్రయకారుని లక్షణములో ప్రాసము 2, 5వ, పాదములందు లేదు. అనగా 1, 2 పాదములు ఒక ఖండముగా 4, 5 పాదములపై ఒక ఖండము (పాదము)గా భావించినాడనవలె. అంతేగాక ఆధునిక ముద్రణములలో షట్పదము లలో చూపబడినను ప్రాసీన ప్రతులందు 4పాదములు గనే చూపబడినది. దీనికి కారణము బహుళ 3వ పాదము చంద్రగణోపేతమై దీర్ఘమై, మొదటి రెండు పాద ముల కిందుమించు తుల్యమగుట వలన అట్లు లిఖింపబడి ఉండవచ్చును. అప్పుడు లేఖనమున—

త్రిపదేంద్ర గణములు, వెలయ నిహృది

కదియ నంతకంటెన జండ్రి గూర్చి

యది యిట్లుగా మడి, చెప్పిన నది యష

ట్పదమగు మల్లయ రేచనాఖ్య!

వావిళ్ళ ప్రచురణమున ఇచ్చేకన్నది. దీనికి తోడు ప్రాసము కూడా ద్వితీయ, పంచమ పాదములందు రేచన ఘటించకుండుట ఇట్లు పాద విభాగ మొన ర్చుటకు తోడ్పడినది. రేచన ఇచ్చేల ప్రాసము 2, 5 పాదములకు ఘటించకుండెనో తెలియరాదు.

అప్పుకవి మాత్రము నీనిని నాల్గు పాదములదిగా చెప్పినాడు.

ప్రాసము

త్యమ్మాలు

వాసపు

లాక్ష్మరి

వైకుంఠా

దీధితి,

తో నిర్మతి

హసెల్లి

గాదాద

మీ మాటి

తో నాల్గు

జెవని

త్యయిరిది

అచ్చుదాఖ్య (4-476)

మాత్రం 9+9+ '10 నుండి 17 మాత్రం' తెలుగులో పట్టుది 1, 2, 4, 5 పాదములందు ఇంద్ర గణములు రెండు చతుర్మాస్రిక మొకటి, పంచ మాత్రము ఒకటి వాడి 3, 6 పాదములందు 2 పంచ మాత్రక ఇంద్రగణములు +7 మాత్రం చంద్రగణము వాడిన వీనికి సరిపోవును. దీర్ఘ పాదములందు 14 మాత్రం నుండి 17 మాత్రం వరకుండుట తెలుగు గణములను బట్టి సరిపోవును.

ప్రాకృత పైంగళము నందు పట్టుదయుతముగా రసికా భందమునునది పేర్కొనబడినది. కాని 4+4+3 మాత్రం లక్షణము గల ఆరు పాదములు వ్రాసిన 'రసిక' యనబడినది. ఇది పాదముల సంఖ్యను బట్టియే పేర్కొనబడినది. తెలుగు పట్టుది వంటిది కాదు. స్వయంభూ భందము పేర్కొన్న పట్టుది మాత్రము అచ్చముగా తెలుగు కన్నడములందలి పట్టుది వంటిదే. వానిలోని తర్వాతి రెండు 8 మాత్రం, 9 మాత్రం ప్రథమ ద్వితీయ పాదములుగా గలవి శరపట్టుది, విషమ పట్టుదిలతో సరిపోయినవి. కాని తృతీయ చష్ట పాదములందు 10 నుండి 17 మాత్రంలన్ని నియమము మాత్రము కన్నడాంధ్ర పట్టుదులతో పోలకున్నవి. కన్నడాంధ్ర దేశ (ఆంక) గణ నిర్మితములలో దీర్ఘ పాదములు 14 నుండి 17 మాత్రం లందును. 1, 2 పాదముల యక్కా మాత్రా సమీకరణము, తృతీయ పాదము వీసి కన్న విక్రమ మాత్రం గలదిగా నుండుట, 1, 2, 3 పాదముల వలెనే (అనగా ఒక అర్థము వలెనే) తర్వాతి 4, 5, 6 పాదములు (తర్వాతి అర్థము) ఉండుట మాత్రము ప్రాకృతముతో కన్నడాంధ్రములకు సరిపోవుచున్నది. వీనిని బట్టి ప్రాకృతము నుండి దేశ భాషలలోనికి పట్టుదులు పచ్చినవేమో అనిపించును. కాని స్వయంభూ భందము కర్త స్వయంభూవు నాగవర్మకు ఇంచుమించు సమకాలినుడు. దేశ భాషలలోని పట్టుదుల విస్తృతోపయోగమును బట్టి చూడగా ఇక్కడి నుండియే ప్రాకృతములోనికి ప్రవేశించినవేమో అనే శంక రాకమానము.

పట్టుదిలో యతి గూర్చి అప్పకవి 'నిర్వృతి'యని, అనంతకు 'వశ్యదోఅగ' అని యతి లేకుండుటను గూర్చి చెప్పినారు. కన్నడమునందును యతిలేదు. తెలుగులో యతిలేని పద్యముది ఒక్కటే. ఇది గేళు చందమగుట గేయములలో సదృశాక్షర రూపయతి నిమిత్తము కాకుండుట వలన, కన్నడములో యతి రూపిత్వమును తెలుగులో పట్టుదికి యతి లేకుండ చేసినవి. రెండే గణముల చిన్న (1, 2, 4, 5) పాదములో యతి లేకుండుటయే ఉచితము. దీర్ఘ పాదము (3, 6) లందు

యతి ఉండుట ఉచితమని భావించిరి రాజోలు విన్నకోట పెద్దన అనంతాదులు పీనిని పాటించిరి.

సురపయు గమ్ముతో సోముండును (3వ పాదము) యతి.

సరి బ్రాసం బులుపన రారంగను (6వ పాదము)

ప్రాసయతి (రా. చూ. 8-59)

పరలు జక్రిపదాబ్జ పర్ణనంబు (భం. ద. 3-46)

ఇక్కడ యతి ఉద్దేశపూర్వకముగా గాక యాదృచ్ఛికమే రావచ్చును. అందు వలన దేవియందు యతి లేదనియే భావించవలయును. ప్రాస మాత్రము నియతము. ఒక్క కవిజనాశ్రయము 2, 5 పాదములు తప్ప అన్ని లక్షణములందు ప్రాస పాటించబడినది.

షట్పదికి కన్నడములో వలె తెలుగులో ప్రచారము లేదు. ఒకటి రెండు జాన పద గీతములలో మాత్రము ఇది కన్పట్టుచున్నది. అమృత యుగమునందు షట్పదల ఉపయోగము అధికమైనది. ప్రాచీనకాలమున షట్పదుల ఉపయోగము లేకున్నను శిష్ట కవులు వైతము వీనియొక్క ప్రాముఖ్యమును గుర్తించి గేయ చృందములుగా తమ గ్రంథములందు పేర్కొనిరి. వారు-

1) కుమారనంభవములో నన్నెచోడుడు (4-102)

‘చ. అలరుల మందహాసముల నన్నిన షట్పదమం జాగీతి’ అని

2) పాండురంగమాహాత్యములో తెనాలి రామకృష్ణకవి (4-10)

‘కన్నడ కవితా విలాసంబు నుంబోలె షట్పద వృత్త విలాస భాసురంబై’ అని కన్నడ షట్పది గూర్చి

3) అయ్యలరాజు రామభద్రకవి తన రామాభ్యుదయము నందు (1-22)

క. పనితామజి యీ చోద్యము

కనుగొంటే షట్పదములు గల మంజరు లిం

దు నవీనాగమ రూఢిన

మన వద్యాన్వితము లగుచుఁ గానంబడియెన్

4) రామరాజ భూషణుడు వసుదరిత్రలో “పదమేత్తన్ కలహంసలీల” అన్న (తృ తీ. 59) పద్యములో “పీఠింప షట్పదియుం బొల్పు” అని

షట్పదులను గూర్చి ప్రశంసించుచు ప్రస్తావించినారు. "నేని బట్టి తెలుగులో షట్పదుల రచన వానపాగుచు వచ్చినదని, అది జానపద గీతములందే ప్రయోగింపబడినదని భావించవలయును. ప్రశంసించిన కవులు ప్రాతము పీనిని (పట్నానిని) తమ కావ్యములలో ఒక చందముగా ప్రయోగింపవలెనని. ఈ అభిప్రాయమును వివాకర్ణవారు వ్యక్తమొనర్చినారు. "షట్పదుల తెలుగున శిష్ట కవిత్వలోనికి ఎక్కడలే... వాని వాటలు మున్నగు వానిలో గానవచ్చుచునే యుండును."*

తెలుగులోని షట్పది ఇంద్ర చంద్ర గణ నిర్మితముగల వలన, ఆ గణములు మాత్రా సమకములు కాకుండుట వలన కవి ప్రయోగములో గణస్వేచ్ఛ గలిగి ఉండి మాత్రా సమకములు కాకుండ వ్రాయవలెను. అందుకే 2 ఇంద్ర గణముల ప్రభు-చతుర్థ. ద్వితీయ-పంచమ పాదములలో 8 నుండి 10 మాత్రలకు, తృతీయ-చతుర్థ పాదములలో 14 నుండి 17 మాత్రల పరకును అవకాశమున్నది. రెండింటి గణములనగా కనిష్ఠ ఇంద్రగణ మాత్రలు $4 \times 2 = 8$, గరిష్ఠ మాత్రా గణములలో ఇంద్ర గణములు $5 \times 2 = 10$. తృతీయ, చతుర్థ పాదములలో 2 ఇం + 1 చం. అనగా కనిష్ఠ మాత్రరీతి గణములే వాడిన $2 \times 4 + 1 \times 6 = 14$, అన్ని గరిష్ఠ మాత్రరీతి గణములే వాడిన $2 \times 5 + 1 \times 7 = 17$ మాత్రలుండును ఇట్లు లక్షణ పై శాస్త్రము గల తెలుగు షట్పద మాత్రాసమక గణ నిర్మాణముచేత కన్నడములోవలె షట్పద భేదములను సృష్టించ జాలియున్నది.

కన్నడములో చెప్పిన షడ్విధ షట్పద భేదములు కొన్ని తెలుగులో లక్షితములై యున్నవి. కన్నడ షట్పదులలో చివరి చంద్ర (బుద్ర) గణము గుర్వీతమై, చివరి గురువు విడిపోయి, తక్కిన గణము వెనుక గణములతో సమ మాత్రికమై ఉండును.

1) శరషట్పద

$$\begin{array}{l} \text{ఒక అర్థము} \\ \left\{ \begin{array}{l} 4+4 \\ 4+1 \\ 4+4+4+2 \end{array} \right. \end{array}$$

చివరి 6 మాత్రల గణము (చం. గ.) $4+2$ గా విడిపోయినది తక్కిన అర్థమిట్లే.

కావ్యాలంకార చూడామణిలోని లక్ష్యము (8-58) శరషట్పది పంటిదే.

సురపతు (4)	లిరుపురు (4)		
సురపతు (4)	లిద్దరు (4)		
సురవయు (4)	గమ్ముతో (4)	సోముం (4)	దును (2)
లిరువడి (4)	పెనగొన (4)		
నరుదుగ (4)	షట్పది (4)		
సరిత్రా (4)	సలాదన (4)	రారం (4)	గను (2)

ఇందు “గమ్ముతో” అన్న గణము మాత్రము (త్వతీయ పాద ద్వితీయ గణము) ఒక్కమాత్ర అధికమైనది. తెలుగు లాక్షణికులు ఇట్టి ప్రత్యేక నియమమును పాటించకుండుటచే ఇట్లైనవి.

అధునిక యుగమునందు మాత్రాచ్ఛందస్సులను ఉపయోగించిన కవులలో ఇట్టి షట్పదులు కానవచ్చుచున్నవి. మాత్రిక చ్ఛందో మర్మజ్ఞుడైన శ్రీ శ్రీ వ్రాసిన ‘మరో ప్రపంచం’లో శరషట్పది ఉపయోగించబడినది.

4	4		
మరోప్ర	పంచం		
మరో ప్ర	పంచం		
		4	2
మురో ప్ర	పంచం	పిలిచిం	దీ
వదండి	ముందుకు		
వదండి	తోనుకు		
పోదాం	పోదాం	పై పై	కి

—మహాప్రస్థానం

ఇది చతురస్రగతిలో నడచుచున్నది.

2) కుసుమషట్పద

ఒక అర్థమునకు	{	5+5	చివరి
		5+5	చంద్రగణము
		5+5+ 5+2	5+2 (7 మాత్రలుగా)

అసంతామాత్ముడు తన చందోదర్పణమున (3-46) నిచ్చిన లక్ష్యము కుసుమ షట్పద లక్షణము గల్గియున్నది.

5	5		
మెటరుంగ	నిద్దటి		
ద్వలు సురేం	ద్రులు మూడు	5	2
తెలుగులన్	శశిగూడ	నర్దంబు	లన్
నెటిగ్రాల	గావళ్లు		
దొలుగడ	ట్టదరీతి		
వలలుజ	క్రివవాణ్ణి	పర్దనం	బుల్

“పాటలలో భండస్సు” అన్న గ్రంథమున పి. రాజగోపాలచార్యుడుగారు (పుట. 32) అధునిక కవిక నొకవానిని కునుమషట్పదిగా గుర్తించినారు.

స్వప్నాల లోనన్ను
స్వర్గాల దేవించి
అనంద మున ముంచి వేశాపు రా
ఇది ఖండగతిలో నడచుచున్నది.

3) భోగషట్పద :

3 + 3 + 3 + 3
ఒక అర్థమునకు 3 + 3 + 3 + 3
3 + 3 + 3 + 3 + 3 + 3 + 2

భోగషట్పది షట్పదులన్నిటిలోకి తెలుగులో ప్రచురమైనదిగా గాన పచ్చు చున్నది. జానపదగేయము లందును, భజన సాహిత్యముందును ఇవిగానవచ్చుచున్నది.

- 1) తులసి యింట నుంచు వార్ని
తులసి పూజ చేయు వార్ని
తులసి యందు భక్తి యుంచి పొలుచు వారి నీ.
- 2) సువ్వి సువ్వి రామ చంద్ర
సువ్వి సువ్వి కీర్తి సాంద్ర
సువ్వి నీ ఇ తమ్ము- మాకు కుభము లిమ్మా ఆ

— జానపద గేయములు.

- 3) రామ చం- ద్రాయ జనక
రాజు జూమ నోహ రాయ
చూమ కాల ప్రియ వాయ మహిత మంగ శం.

— భద్రాచలరామదాసు కీర్తన.

ఇది త్రైశ్రవ గతిలో నడచుచున్నది.

4) ఛామినీషట్పద :

ఛామినీ షట్పదకు కన్నడములో మంచి ప్రచారమున్నది. దీనికి 'కన్నడ కస్తూరి' అని ప్రసిద్ధిగలదు. దీనికి గణములు మాత్రంలో అర్థమునకు

$$3 + 4 + 3 + 4$$

$$3 + 4 + 3 + 4$$

$3 + 1 + 3 + 4 + 3 + 4 + 2$ గా ఉండును. తెలుగులోని ప్రాచీన జానపద గీతముకంటే ఛామినీ షట్పదిలో నడచినది. ఇవి మిత్రగతిలో నడచు గేయము తెలుగు భాషకు ఏదేని మాత్రల పదములు సహజములు కావు. ఇవి గణమున కొక పదముగా గాక 3, 4 మాత్రలుగా పదములు విడిపోవుట ఇందు చూడ నగును.

- 3   4   3   4
1) గుమ్మ దేదే గోపి దేవి
గుమ్మ దేదే కన్న తల్లి   3   4   2
గుమ్మ డినిపొడ సూప గదవే అమ్మ గోపె మ్మా.

ఇక చెప్పదోవు షట్పదులు వెనుకటి నడకలతోడనే వెనుకటి షట్పదలకు రెట్టింపు రూపములో నున్నవి.

5) పరిషర్తిని షట్పద :

$$4 + 4 + 4 + 4$$

$$4 + 4 + 4 + 4$$

$$4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 2$$

అఖిల గురువు విడిచి తక్కిన ఒక్కొక్క చతుర్మాత్రా గణము స్థానములో రెండు చతుర్మాత్రా గణములు వచ్చి ఇది శరషట్పదతో రెట్టింపగును. మీద ఒక్క గురువు ఎప్పటివలె అతుకును. ఈ రెట్టింపు రగడల వంటిదై యున్నది. చివరి రెండు మాత్రలు సాగదీసిన ఇది మధురగీతి రగడ కాగలదు.

6) వార్ధక పట్నద :

$$5 + 5 + 5 + 5$$

$$5 + 5 + 5 + 5$$

$$5 + 5 + 5 + 5 + 5 + 5 + 2$$

ఇదియును అట్లే కుసుమ పట్నదకు రెట్టింపుగ నున్నది. ఈ రెట్టింపు అఖరు గణమును సాగదీసిన ద్వీరదగతి రగడ యగును.

ఇంక తలపట్నద, జలపట్నదలన్నవి వెనుకటి భేదములలో అంకర్య వింతును. వానిలో ఇవి సగముండును.

1) తలపట్నద. దొమిక విరుగ $3 + 3$
 నడుము విరుగ $3 + 3$
 కష్టపడెడి శ్రామికా ! $3 + 3 + 3 + 2$.
 ఇవి రెట్టింపైన ఖోగ పట్నద యగును.

2) జలపట్నద. నేను నైకం $3 + 4$
 ప్రపంచాగ్నికి $3 + 4$
 సమిధనొక్కటి ఆహతి(ప్రాణ) $3 + 4 + 3 + 2$.
 ఇది రెట్టింపైన భామినీ పట్నద అగును.

విషమ పట్నద, ప్రౌఢ పట్నదలు మొదటి దానిని రెట్టించిన రెండవదగును.

1) విషమ పట్నద $4+5$
 $4+5$
 $4+5+4+5+2$

2) ప్రౌఢ పట్నద $4+5+4+5$
 $4+5+4+5$
 $4+5+4+5+4+5+2$

ఉపరి '4+5+2' మాత్రము రెట్టింపు కాలేదు. ఇది సంకీర్ణ గతిలో వదలును. సంకీర్ణగతి జాతులలో 5వది. త్ర్యస్ర, చతురస్ర, ఖండ, మిశ్ర, సంకీర్ణ జాతులలో చివరి రెండు జాతులకు ఎక్కువ ఉపయోగము తెలుగు జానపద గీతాలందు కానరాదు.

'నిరో' మొత్తము 10 విధములైనవి. దాని 10 విధములలో 5 విధములకు రెట్టింపుగా తక్కిన 5 విధముల షట్పదులు వుట్టును. కాన పీనిలో 5 విధములే మూల చందములనదగును.

- 1) తల షట్పదికి రెట్టింపు భోగషట్పది
- 2) జల " " భామివిషట్పది
- 3) శర " " పరివర్తనిషట్పది
- 4) కుసుమ " " వార్తకషట్పది
- 5) విషమ " " ప్రౌఢషట్పది యగును.

తెలుగులోని రగడలు నైకమిట్లు ద్విగుణీకృత మొనర్చుచు భేదములుగ విలసిల్లుట లాంచనము. షట్పదులును రగడల వంటివే. చివరి గురువు తృతీయ, షష్ఠ పాదములలోనివి సాగదీసినచో వెనుకటి మాత్రలతో సమమై సౌష్ఠవము కలిగి రగడల పలె అగును.

భోగషట్పద	3+3+3+3	— 1వ పాదము
	3+3+3+3	— 2వ పాదము
	3+3+3+3	} — 3వ పాదము
	3+3+2	

ఈ మూడవ పాదములో చివరి రెండు మాత్రలు (గురువు) సాగదీసినచో మరి రెండు మాత్రలు నిండి సంపూర్ణ సౌష్ఠవము పొందును. ఎట్టి పాటలైనను ఆర్తోక్రితో అగిపోవు. సౌష్ఠవ రూపమును సంతరించుకొన్నచోని తాళ బద్ధము కాజాలదు. ఆక్షరము లేకున్న, అఖరున సాగతీత సాధ్యము కాకున్నను కనీసము తర్వాతి పాదము ప్రారంభించువరకు గల మధ్యకాలమును విరామముగా గ్రహించి మాత్రలు వింపుట గేయ వద్దతి కనుక పై షట్పదులు రగడ వికారములే యగుటలో యెట్టి విప్రతిపత్తి ఉండబోదు. ఇట్లు మాత్రాగణ నిర్మితమైన షట్పదులు రగడలుగా మారిపోవును.

1. భోగషట్పద = హయ ప్రవార రగద - త్రిమాత్రిక - త్ర్యంసగతి
2. శరషట్పద = మధురగతి రగద - చతుర్మాత్రిక - చతురస్రగతి
3. కుసుమషట్పద = ద్వీరదగతి రగద - పంచమాత్రిక - ఖండగతి
4. భామినీషట్పద = హరిణగతి రగద - 4+3 మాత్రలు - మిశ్రగతి

భామినీ షట్పద కుదాహరణముగా చూపిన “గుమ్మదేదే” అన్న జానపద గీతము ప్రాసతో నహా హరిణగతి రగదకు సరిపోయినది.

హరిణగతి రగదకు $3+4=7$ మాత్రల ఈ విరుపుతో గణములు పెండు చొప్పున పాదమునకు ఉండి సమసంఖ్యలో పాదములుండ వలయును.

గుమ్మ దేదే   గోపి దేవి
గుమ్మ దేదే   కన్న తల్లి
గుమ్మ దీని పొడ సూప గదవే
అమ్మ గోపె   మ్మా .....

భామినీషట్పదలోని చివరి దీర్ఘ (తృతీయ) పాదము యొక్క చివరి ‘3+4+2’ భాగమును తర్వాత పాదముగా వ్రాసి లోపించిన మాత్రలు పూరించుటచే ఇది అచ్చముగా హరిణగతి రగదయినది. ప్రాస కూడా కలిసినది. అంశ్య ప్రాస జానపద గేయములలో నియతము కాదు కనుక దీనిని రగదగా భావించవచ్చును. అందులకే దీనిని గిడుగు వెంకట సీతావతిగారు మిశ్రగతి గేయముగా భావించి ఉదాహరించినారు¹⁰.

భోగషట్పద త్రిమాత్రికా గణములతో ద్వితీయార్థము ఉత్సాహవలె వడచును. భోగషట్పద కుదాహరణముగా చూపబడిన ‘తులసి ఇంట నుంచువార్ని’ గేయము ‘ఉత్సాహ’కు కూడ నేనుదాహరించితిని.

తెలుగు లక్షణము ప్రకారము షట్పది సీసమగుటకు అవకాశము కలదు. షట్పదిలో దేశిగణ వ్యవస్థలో

ఇం+ఇం
ఇం+ఇం

ఇం+ఇం+చం కాగా సీసము యొక్క ఒక్క పాదముగా షట్పది కాగలదు. సీసమునకు 6 ఇం+2 సూ. ఉండును. చివరి చంద్రగణము 2 సూర్య గణములుగా విడిపోయిన సరిపోవును.

“ఛాన్సెల్లర్
మీసూటి
జేసిన
షట్పు

గాబాద
తో నాల్గు
కృతులందు
వాఖ్య”

అప్పకవీయ షట్పుద
ఉత్తరార్థము

ఇది “సీ. ఛాన్సెల్లర్ గాబాద * మీసూటి తోనాల్గు

జేసిన కృతులందు షట్పువాఖ్య”గా సీసము వలె సరిపోయినది. షట్పుద మూడు పాదములందలి ప్రాస సీస పాదములోని మూడు ఖండములకు ప్రాస యతిగా సరిపోవును. నాల్గవ ఖండమునకు అనగా షట్పుద తృతీయ పాదములోని అధిక గణమునందు చూడ ప్రాసయతి లేక యతి పాటించితిమేని అది సీసమునకు రెండవ అర్థములోని రెండు ఖండములకు సరిపోవును. ఇచ్చట అట్లు పాటించబడుట చేతనే అప్పకవీయ షట్పుద షష్ఠ పాదములోని ‘జేసిన - షట్పు’ - సీసము యొక్క ద్వితీయార్థమునకు సరిపోయినది. ఇది యాదృచ్ఛికమే కావచ్చును. వీలయిన షట్పుద పూర్వార్థమున ఇట్టి యతి పాటించబడలేదు. యతి పాటించబడకుండుట (ద్వితీయ పాదములందు), చంద్ర గణమును రెండు సూర్య గణములుగా విడిపోకుండుట అన్నవి షట్పుదను సీసము గాకుండ చేయగలుగును. ఇది తెలుగులోని దేశి గణము లతో షట్పుదిని తూచినప్పుడు సాధ్యమగును. కన్నడములోని షట్పుదలు మాత్రా సమక గణ నిర్మితము లగుటచే ఇది అన్నిట సాధ్యము కాకపోయినను, 4, 5 మాత్రల గణ నిర్మితములకు శర, కుసుమ షట్పుదలలో సాధ్యము. తెలుగులోని దేశి (సూర్యేంద్ర చంద్ర) గణవ్యవస్థ వలెనే కన్నడ షట్పుదయందు నైతము ‘అంశ’ (బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర) గణ వ్యవస్థ ఉన్నది. అట్టి దాని యందు నైతము సీసము సాధ్యమే. ఇట్టి కుసుమ షట్పుది ఒకటి సీసపు పోలిక ఉన్నది.

ఎంచెనక కమలదా

నవబ్రహ్మ పురదొళగె

ఎంటుబీడు యెకెంటు కరిగకుంటు

సీసముగా చీనిని వ్రాయగా

5   5   5   6
ఎంచెనక | కమలదా | నవబ్రహ్మ | పురదొళగె

5   5   3   3
ఎంటుబీడు | దియుకెంటు | కరిగ | కుంటు

యతి పాటించబడకుండుట కన్నడమున సహజమైనదే.

దేవరపల్లి వెంకట కృష్ణ రెడ్డిగారు కవిరాజు విరాజితమును షట్పదిగా చూపినారు. కాని మార్గి వృత్తము - దేశీ చందముతో తుల్యత్వ మొనర్చుట షడ్వింశతి ఛందో జాతములలో ఎక్కడో ఒక్కచోట సాధ్యమే యయ్యును దేశీ తత్త్వమునకు సరిపోదు".

ఇట్లు షట్పద చందము తెలుగు జానపద గీతములందుండి శిష్టకవులు గేయ చందములను తృప్తికరించిన కారణముననో, లేక రగడ సీసాదుల నడకలతో సంపదించిన కారణముననో లాక్షణికుల గ్రంథములలో మిగిలిపోయినది.

—x—

అథస్మృతికలు

1. నాగవర్మ ఒక్క శరషట్పదిని చెప్పినాడు. తర్వాతి కన్నడ ఛందసికులు ఆరు భేదములు చెప్పినారు (5-13 ఛందోంఽబుధి)
2. కవిజనాశ్రయము - వావిళ్ళ ప్రచురణ పు. 58
3. తె. భా. ఛం. రీ. పు. 177
4. స్వయంభూ ఛందః (5-3, 5, 6) - సం. H. D. వేలెంకర్ పు. 61
5. ప్రా. పైం. I-86
6. ప్రాజ్ఞన్నయ యుగము పు. 322
7. పాటలలో ఛందస్సు - పి. రాజగోపాలనాయుడు పు. 30
8. మహాప్రస్థానం - శ్రీశ్రీ
9. ఈశ్వరకవి కవిజిహ్వ జంధనము, గుణచంద్రుడు ఛందస్సారము, పీఠభక్తుడు నంది ఛందోఽర్థవము వంటి కన్నడ ఛందోగ్రంథములలో షట్పద భేదములు విపులముగా వివరించబడినవి.
10. తె. ఛం. రీ. పు. 90
11. 'కవిరాజు విరాజితము - దేశికవిక' - భారతి, 1962, పెప్టెం.

★ ★ ★

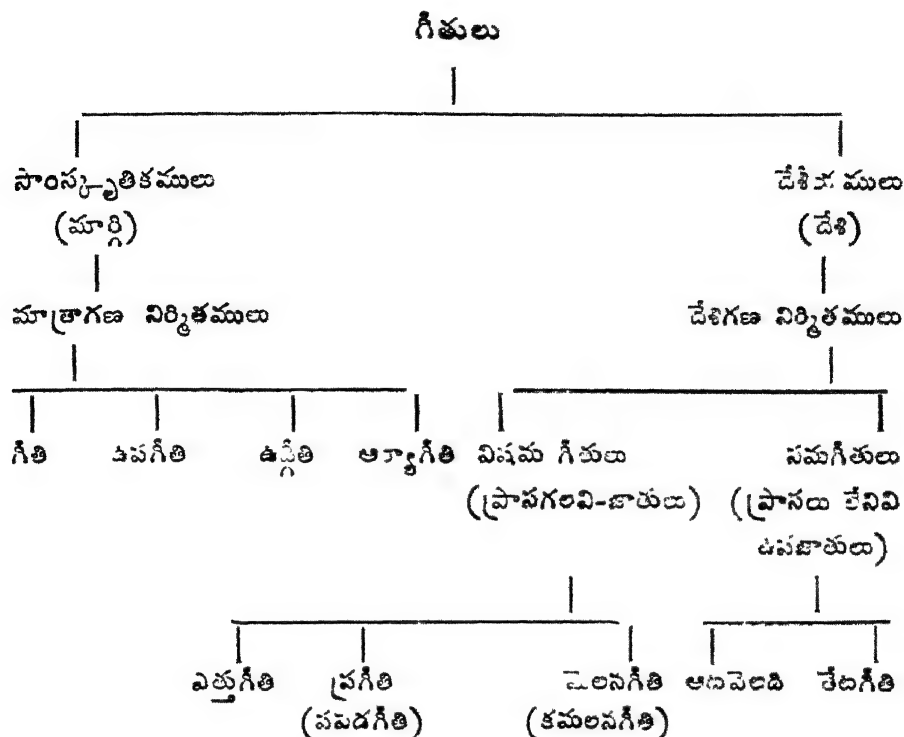

9. విషమ గీతులు

దేశ గణ విర్మితములుగా పేర్కొనబడిన ఈ విషమ గీతులు ఒక్క తెలుగులో మాత్రము కాననగును. ఇవి రేచన మొదలుకొని అందరు లాక్షణికులు తెలుగులో లాక్షణీకరించినను పీచినెవ్వరును కవులు ప్రయోగింపరైరి. ఈ విషమ గీతులకు తుల్యములైన గణ విధానముతో కన్నడమున ఛందములున్నను ఇట్టి పేర్లు మాత్రము లేవు. గీతులను బట్టి గేయ గతులనుండి ప్రాచీనకాలముననే స్వీకరించిన వానిగా భానింపవచ్చును. విషమ గీతులు మూడు 1) ఎత్తుగీతి, 2) నవదగీతి (ప్రగీతి), 3) కమలన (షేలన) గీతి. ఎత్తుగీతి పంటివి కన్నడమున కన్నడచాపద యున్నది. ప్రగీతి-ఎడెయక్కర (అంతరాక్కర), షేలనగీతి - ఉత్సాహరగళె (తెలుగున ఉత్సాహము)లకు పోలికలున్నవి.

తెలుగులో గీతులు సమములు, విషమములని ఉభయ విధములుగా చెప్పబడినవి కవిజాత్రయమున విషమగీతులు ముందుగా పేర్కొనబడి, పదవ సమగీతులు రెండు (అటవెలది, తేటగీతులు) లాక్షణీకరింప బడినవి. ఇది మొదలు అందరు లాక్షణికులును తెలుగులో విషమము పదవనే సమగీతులను పేర్కొనినారు. ఒక్క అప్పకవి మాత్రము సమగీతులు ముందు పేర్కొని, పదవ విషమ గీతులు పేర్కొనినాడు.

లాక్షణికు లందరును గీతులు 3 రకముల చెప్పినారు.¹ అవి ఆర్యా సంబంధులగు గీతి, ఉపగీతి, ఉగ్గీతి, ఆర్యాగీతులు. ఇవి ఆర్యయొక్క రూపాంతరములే. ఇవి సాంస్కృతికములు. ఇక దేశ్య గీతులలో విషమ సమభేదములచే పై 5 గీతులు పేర్కొనబడినవి. ఒక్క అట వెలది ప్రగీతులకు మాత్రము లక్షణ సామ్యమున్నను, ఇతరములు భిన్నములే. రేచన 'గీతి' అన్నచోట అంతటను గీదియ అన్నాడు.

గీతులలో సమగీతులు సీసము క్రింద అనుబంధ భండములుగా కూర్చు వీలున్నవి. వీనిని సీసమునకు అనుబంధముగా కూర్చినకాని సీసము వంపూర్ణముగాను, విషమగీతు లట్టివికావు. విషమ గీతులు 3 విధములు.

అవి :

- 1) ఎత్తుగీతి : పాదమునకు 3 సూర్యగణములని పూర్వ లక్షణిక (రేచన, వి. పెద్దన) మతము. 1. ఇం గ.+2. సూ.గ. అని అనంతరికుల (అనంతముల) మతము. యతి రెండు గణముల మీద.
- 2) ప్రగీతి (పపడగీతి) : పాదమునకు 3 సూ.గ.+2. ఇం.గ.→ చేపి పాదము లకు 5 సూర్యగణములు→ సరి పాదములకు. యతి 3 గణముల మీద.
- 3) మేలనగీతి (కమలన గీతి) : 7 సూర్యగణములు. యతి 4 గణముల మీద.

తెలుగులో సమ విషమ గీతులని పేర్లుంచుటలో గల కారణమేమో తెలియ రాకున్నది. గణసంఖ్య విషమములకు వలన వీనిని విషమగీతులని భావించవలెనా?

పెరియన ఎత్తుగీతి 3 గణములు, ప్రగీతి 5 గణములు, మేలనగీతి 7 గణములు గలవి. కాని సమగీతులలో నైతము గణసంఖ్య విషమమే. అటవెలది, తేట గీతులలో పాదమునకు ఐదు గణములుండును. కనుక గణసంఖ్యను బట్టి విషమమని భావించిరనరాదు. దీనికి కారణములు ఊహించుచు శ్రీ కోవెల సంపత్కుమార గారు “ఈ సమ విషమత్వము లేర్పడుట కొక కారణము చెప్పవచ్చును. మొదట ప్రసిద్ధములుగానున్న తేటగీతి, అటవెలదులు రెండు గణములు తీసివేయుట వలన, లేని వ్రాసను గూర్చుట వలన ఎత్తుగీతి, ప్రగీతులు మొదటి వాటికన్న విషమ లక్షణములు కలవయినవి. కావున వాటిని విషమ గీతులని పేర్కొని యుండవచ్చును. ఇట్లే ఉత్సాహ లక్షణమును మార్చుటవలన కల్గిన మేలన గీతియు విషమగీతిగా పేర్కొని యుండవచ్చును.” అని వ్రాసి, తిరిగి వారే “కాని విషమములనుటకే కారణము వాలదు. మరియొక విధముగా చూచినచో అధిక ప్రవారము కలవాటిని సమ గీతులని, కాని వాటిని విషమములని చెప్పినారేమో” అని భావించిచారు.¹ వీటిని విషమములని భావించుటకు మరికొన్ని కారణములు చెప్పబడుచున్నవి. సీసములలో ఉత్సాహము మొక్క ఉపయోగమున్నది. ఉత్సాహ వ్రాసి పైన అటవెలది లేక తేట గీతి నదికిన విషమ సీసమగును. ఉత్సాహ తుల్యమగు మేలనగీతి యుండుటచే మేలన గీతియు, తక్కిన రెండును విషమములని పిలువబడినవేమో! లేక సీసమునకు తుద అతుకదగిన అటవెలది, తేటగీతులు సమగీతులై, అటుక నర్ల తలేని ఈ గీతులు విషమ గీతులైనవేమో యనిపించును. ఇంతకన్న సముచితమైన కారణము ఇంకొక్కటి తోచుచున్నది. సమగీతులు రెండు. విషమగీతులు మూడు. కనుక వావిని సమగీతులని, విషమ సంఖ్యలోని వీనిని విషమగీతులని భావించి యుండురనవచ్చును.

1) ఎత్తుగీతి :

లేచన 3 సూర్యగణములు పాదమునకు గల్గియుండ వలయుననినాడు. అతని లక్ష్యపద్యము లక్షణముతోబాటు ఆస్పష్టమై ఉన్నది.

శ్రీ దయ తాది పాన

యోదయ నలిన సత్ర

యోదితమైన నెత్తు

గీడియ యొప్పు గృతుల (కవిజ. జాత్యధికారము వావిళ్ళ ప్రతి)

లక్ష్యమేమో ఒక ఇంద్రగణము మీద 2 సూర్యగణములకు సరిపోవుచుండగా, లక్షణము ‘నత్రయ’మని గణములను చెప్పుచున్నది. దీనికి సవరణలు సూచింపబడి

శ్రీద యాధి పాన
యోద యసలి సత్ర
యోది తమయి మొత్తు

గీది మొప్పు గృతుల అని గూఢింపఁబడినది.

“దీనిలో గీదియకు బదులు గీదిఅని సవరింపఁబడినది. ప్రసిద్ధముగా గీతి యన్నదే యున్నది. తేటగీతిని కవిజనాశ్రయకారుడు తేటగీదియ యనినాడు” అని సమర్థింపఁబడినది. కాని దీనిని ఇట్లు సవరింపఁ బూనకుండుటయే మేలు. గీతి శబ్దము పచ్చినదోట్ల అంతటను గీదియ అని కవిజనాశ్రయకారుడు పేర్కొనినాడు. “మఱి గీదియలన్నవి” “విషమ గీదియలు, సమగీదియలు అని రెండు తెలుగులయ్యె నందు విషమగీదియలు ఎత్తుగీదియ, ప్రగీదియ, మేలన గీదియ యనబరగె” “సమ గీదియలలో తేటగీదియ “పస్త్య కవిజనాశ్రయ తేటగీదియ యగు”, అని యిట్లు రేచన పెక్కు తావుల ‘గీదియ’ అనియే చెప్పుచుండగా ఇవట మార్పుట ఉచితము కాదు. అన్ని పాదములందును గణములు చక్కగా అనంతములు చెప్పినట్లు 1 ఇం. + 2 సూ గ సరిపోయినవి. విన్నకోట-పెద్దనను పరిశీలించుమున్న ఆతడు ఎత్తుగీతి లక్షణము ఎత్తుగీతిలో చెప్పక మేలన గీతిలో చెప్పినాడు. అతడు

“గలము, రెండు, నగణ, ములును, గలసి, ప్రాస, మెలయు
జెలుపు, దోప, నెత్తు, గీతి, వెలయు, గృతుల, యందు” అని చెప్పిన లక్ష్యమునే 3 సూ. గ.ములతో వ్రాసిన

గలము	రెండు	నగణ
ములును	గలసి	ప్రాస
మెలయు	జెలుపు	దోప
ఎత్తు	గీతి	వెలయు-నని చక్కగా వ్రాయవచ్చును.

కాని ప్రాస చెడును. విన్నకోట పెద్దన 3 సూ. గణములని ఇచ్చేల వ్రాసెనో తెలియ రాదు. ‘సల్పిన త్రయోదిత’ యన్న కవిజనాశ్రయకారుని ‘నత్రయ’ శబ్దము అట్లు వ్రాంతి కల్గించినదేమో ! శ్రీ సంపత్కుమారాచార్యగారు 7 సూర్యగణముల మేలన గీతిలో విన్నకోట పెద్దన చెప్పిన ఎత్తుగీతి లక్షణమును ప్రాసాక్షర దృష్టితో పాద విభజన గావించి

గలము రెండు నగణములును
గలసి ప్రాస మెలయు
జెలుపు దోప నెత్తుగీతి

పెరియ గృతులందు అని వ్రాసినారు. కాని పీనిలో గణములు అధిక మగుట గాంచి వానిలో కొన్ని అక్షరములను తొలగించినారు. (కుండలీకరణము లతో చూపబడినది)

గలము రెండు ప (గణ) ములు

గలసి ప్రాస పెరియము

జెలుపు (దోప) నెత్తుగీతి

పెరియ గృతుల యందు

దీనిని సవరించుటతోబాటు అనంతములు 3 నూ. గ. చేప్పక 1 ఇం + 2 నూ. గ. అని దీనికి లక్షణము చెప్పుటకు కారణము లిచ్చుచు అనంతములు 3+3+3 అని గాక 1 ఇం. గ. అనగా 4+3+3 అని (ఒక్క మాత్రాధి.ముగా) ఎందుకు మార్చిపేసినారనగా, అనంతములు ఏకజాతి మాత్రాగణములు ఒక పాదము నకు ఒప్పుకొనరని చొపడలో కూడా ఇట్టి మార్పు చేసినది సమర్థించినారు. కాని ఇదిఅంత సమర్థనీయము కాదు. రగడలను, ఉత్సాహను పేర్కొన్న అనంతములు ఏకజాతి మాత్రాగణ నిర్మిత పద్యముల నొప్పుకొనడవరాదు. మీరు మిక్కిలి సీత పద్యములందు నైతము ఇంద్రగణ నిర్మాణములో 4 లేదా 5 మాత్రల గణములు వాడుకొన పీలుండగా 5 మాత్రలనే ఖచ్చితముగా అంతటను పాటించిన వాడతడు. కాన వానిని అట్లు ఎత్తుగీతి గణ-క్రమము మార్పుటకు గల కారణముగా నూచింప రాదు. రేచని లక్షణము కుదరలేదని రేచనను, అతని సనుసరించి, పెరియ గీతిలో వ్రాసినవి పెద్దని పద్యమును, అనంతుని, సవరింప బూనుటకన్న రేచన మార్గమునే పరిశీలించవలయును.

నిజాతిపరిశీలనములో రేచన పద్ధతే అసలు రంహస్యము వోభుండగలదు. 'సలిన సత్రయోదిత' అన్న పాద ఖండములో 'సలిన సత్రయోదిత'యని లకారమును ఇత్వ విశిష్టముగా గాక అదంతముగా (గుడి తీసివేసిన) చెప్పిన సరిపోయినది. 'సల, స, సత్రయ' అన్నప్పుడు సల - ఇంద్రగణము స, స = రెండు సూర్యగణములు మొత్తము స్రయ = మూడు అని (సల, స, సత్రయ ఈరీతి వదవిభాగము) విభజింపవచ్చును. సంపత్కూమారగారిచట ఒక్క నకారమును గమనింపక 'సల, సత్రయోదిత అని కూడా (సలికాక సల అని) మార్చవచ్చును కాని 'సల, స' యొక్క స్రయ అనే అర్థము వచ్చిన చిక్కు కల్గును కాన ఇట్లు మార్చరాద'ని భావించినారు. కాని వారికి 'సల, స, సత్రయ' అన్న పాదములో ఒక్క నకారము కన్నట్లుకుండుటకు వారే

ప్రతిని చూచిపో తెలియదామో. 'నల'ను ఇంద్రగణ సంకేతముగా, 'స' ను సూర్య గణ సంకేతముగా వాడుట రేచనకు పరిపాటిఅన్నది ప్రసిద్ధ విషయము. అతడు తేటగీతి లక్షణమును చెప్పుచు "నాలుగడుగులను న నల నల ననం"యని (5 గణములు) అటవెరిదికి చెప్పుచు "న-న-న-నల-నగమ్ము రానర"యని వ్రాయుట గమనింపదగినది.

ఓనినిబట్టి నల-న-న-క్రయ అని విభజించుకొన్న రేచన లక్షణము, లక్ష్యము కుదురును. అంతేగాక ఈ పద్యము రేచన కన్నదమందలి చతుష్పద/చతుష్పదికను చూసి చెప్పియుండును. దానికి 1 విష్టు+1 చ. అనగా 1 ఇం.+1 చం. గణములు ప్రతిపాద ముండును. ప్రాస ఉండును. చంద్ర గణమును 2 చూ. గ. గా విభజించుకొనిన ఎత్తుగీతి తయారగును.

ఎత్తుగీతి రేచన మతమున 3 సూర్యగణములనుకొనుచున్నది, తిరిగి 7 సూర్యగణముల మేలన గీతిని అనే విషమగీతులలో చెప్పుట ముండులకు ? ఈ రెండును నడకలో చిన్నత్యమును చూపజాలవు గదా! కనుక గణభేదముండి తీరును.

రేచన పద్యములో 1 ఇం. గ+1 చం. గ. వాదగా అన్నియును చక్కగా 2 సూర్యగణములవలె విరిగినవి. ప్రాసగల అటవెరిది ప్రగీతిఃసప్తే ప్రాసగల తేటగీతి మరియొక విషమ-గీతి రావలయునురాని అట్టివి చూపదలచేమి. 2 సూ.గ.లు మొదట తగ్గించగా తేటగీతియే ఎత్తుగీతి కాదగును.

రేచన వ్రాసిన ఎత్తుగీతి పద్యము మూడు పాదములు కన్నదమన నాగవర్య చెప్పిన 1 విష్టుగణ (ఇం. గ.) 1 చంద్రగణ (చం. గ.) లక్షణముతో సరిపోయినది.

క్రీడము	తాది	పాన	[రల (చం.గ.) = హ + హ]
యోనయ	నలన	నత్ర	[నహ (చం.గ.) = న + హ]
యూదిల	మైన	నత్తు	[(రల చం.గ.) = హ + హ]
గీతియ	మొప్పు	గృతుల	(ధరల)

చివరి పాదము హ + న (ధరల) :- చంద్రగణము లోను, పై గణవిభజనలో పాదత్రయము అటు రెండు సూర్యగణములను, ఇటు చంద్రగణమునకు లక్ష్యము కాదగినది.

ఎత్తుగీతి అతి చిన్న పద్యము. మూడే గణములు. అవియును రెండు సూర్య (చిన్న) గణములే. ఇట్టి చిన్నపద్యమున పరనావసరమున యతి అక్కరలేదు. అందులోను తెలుగులో ఇట్టి పరవశ్రమాపవారకమైన విచ్చేదరూపయతియే ఉండదు గదా! ఇట్టి పద్యమునకు సైతము 2 గణములమీద యతి- అనంతాదులలో పాటించబడినది.

అది ప్రా నంబు * హరియు

నాదిత్య యుగము * నగుదు

నీచెన యతుల * నెత్తు

గీదియ నెగడు * గృష్ణ - ఛందోదర్పణము (3-16)

1 ఇం + 2 సూ అనగా కనిష్ఠ ప్రమాణములో 7 అక్షరములు, గరిష్ఠ ప్రమాణములో 10 అక్షరములను మించని ఇట్టి చిన్న ఛందమునందు సైతము యతి నియమించుటను బట్టి చూడ తెలుగు లాక్షణికులకు తెలుగులో ఏ పద్యము సైతము యతి రహితము కాలాదన్న గట్టి నియమము కలిగియుండి ఉన్నారనవచ్చును.

2) ప్రగీతి :

దీనికే పపడగీతి యని మరియొక పేరు. రేచన ప్రగీతి అనగా అనంతాదులు పపడగీతి అనినారు. ఇది అచ్చముగా అటవెరిదియే. తొల్లి 3 సూ. + 2 ఇం. రెండవ-పాదమున 5 సూర్యగణములు ఉండును. ఇట్లే తక్కిన రెండు పాదములు వ్రాయవలయును. 3 గణములమీద యతి. విషమగీతులు జాతిపద్యములు. ప్రాస కలవి. ప్రాస లేకున్నచో ఇది అచ్చముగా అటవెరిదియే. విన్నకోట పెద్దన ఈ ప్రగీతిని చెప్పలేదు. అటవెరిది చెప్పబడుటవలన దీనిని చెప్పలేదేమో !

రేచన లక్ష్యము :

మూరిడు సేసి నగణ * ములు రెండు నలముల

మూరిది నగణములును * ముగి నహంబు

పోండి గాగ నర్థ * మునకగు మీదని

ట్లుండ చెప్ప వలయు * నొగి బ్రగీతి

3) మేలనగీతి :

విషమగీతులలో ఒకరిది అందరూ దీనిని మేలన అనగా అప్పకవి కమలనగీతి

అనినాహంతరముంచినాడు. దీనిలో ప్రతిపాదమునకు 7 సూర్య గణములుండును. 4 గణములమీద యతి ఉండును. మేలనగీతి గణములకు, ఉత్సాహగణములకు ఇంచుమించు సరిపోవుచున్నది. ఉత్సాహకు కేవలమొక్క గురువే అదనముగా కావలయును. యతి సమానమే. ప్రాస ఉభయత్ర ఉండును.

అప్పకవి యిట్లు పేరు మార్పులకుగల హేతువు గావరాదు. అతని ఉదాహరణలో యతి భంగమున్నది.

మిగుల మెలయుచుండు గృతుల * గమలనాఖ్య గీతి 4-354

మేలనాఖ్య అని సవరించిన యతి సరిపోవును.

మిగుల మెలయుచుండు గృతుల * మేలనాఖ్య గీతి

ఇప్పట్లున అప్పకవీయమున గూడ 'కమల' శబ్దము ప్రమాద పతితమందుమా? విషమ గీతుల పేర్లలో నైతము ఇదే 'కమలన' పేరున్నది

మేలన గీతిని విశ్వనాథవారు తమ రామాయణ కల్పవృక్షమున (భార. భను. 371) నుదాహరించిరి.

జనకు నింట దశరథేళు * సౌమ్య భావ మెంచి

తనర జనకు సౌమ్యతగని * దశరథేళు నింట

మనసు నందు నొకరి నొకరి * మార్దవందె చూచి

యనఘ ముడితులైరి యద్ర * రైవ పెండ్లి వారు

మలయ గీతి :

ఆందరు లాక్షణికులు ఈ ప్రసిద్ధమైన మూడింటిని విషమగీతులుగా పేర్కొనుచుండగా పొత్తపి వెంకటరమణకవి తన లక్షణ శిరోమణితో మేలనగీతిని మలయ గీతిగా పేర్కొనినాడు. పొరపాటుగా పేర్కొనినాడందమన్న గూ క్రమమునాదా పేరుగా చెప్పినాడు. దీనినిబట్టి అతడు మేలన (కమలన) గీతిగాన మలయగీతియన్న పేరాక్క చందమును చెప్పినాడని భావింపవలయును. మలయగీతికి పాదమునకు 2 నగణములు + 2 నల గణములు అని చెప్పి లక్ష్యమున మాత్రము 3 నగణములు + 2 నలగణములు వాడినాడు. యతి 3 గణములకగు.

నగణయుగళ మొకటి * నలయుగ ముడిపడు

లక్షణ గతుల చువయ * మలయ గృతుల హరి

3-314 వ.

దీనియందు విషమ గీతులందుండవలసిన ప్రాసనైతము నశించినది. అచ్చులో ఇది అట వెలదిగా చూపబడినది. కాని ఇది అట వెలదిగాదు. సరిపాదమున యత్వసంతరము 2 చూ. గ. లే ఉండును. కాన దీనిని మలయగీతిగా నాతఁడు భావించి నాడనవలె. ఇట్టి లక్షణ భిన్నత్వమునకును లక్ష్యములో సమన్వయ లోపమునకును కారణము అంతువట్టదు.

ఇట్లు కవులపయోగించని విషమ గీతులను లాక్షణికులు మాత్రము గతాను గరితముగా చెప్పినారు. కవులు వాడకుండుటకు కారణములు

- 1) చంద్రగతోపయోగము ఎత్తుగీతి యందుండుట కావచ్చును. చంద్రగణ నిర్మితములైన ఇతర పద్యములు తెలుగులో వాడుక లేదు.
- 2) చిన్ని పద్యముని ఎత్తుగీతిని పదిలివేసియుండురు. 3 గణముల పద్యముగ అల్పాక్షరయు పదిలివేయబడినది. అది యంక దీనికన్న కొంచెము పెద్దదే. (2 ఇం. + 1 చం.)
- 3) మేలనగీతి ఉత్సాహ సడక గలిగినది. ఉత్సాహము వాడుచుండగా ఎందులకని భావించియుండ వచ్చును.
- 4) ప్రగీతి అటవెలదియే. దానికితోడు అటవెలదిలో లేని ప్రాస నిర్బంధత్వమున్నది. ప్రాస అనంతరమగు అలంకారము కనుక మూలమైన పద్యమునకే అవర మెక్కువ ఇచ్చి యుండవచ్చును.
- 5) సమగీతులకు సీస పద్యానుబంధములుగా సంఘానించు భాగ్య మున్నది. వీనికా అవకాశము లేదు, అనుబంధములనే (సమగీతులు) వ్యస్తముగ వాడుటజరిగి, వీనిని వదలివేయుట సంభవించియుండును.

— x —

అథస్మృతికలు

1. 'సమగీతి ద్వయంబును, విషమగీతి త్రయంబును, అర్థగీతి చతుష్కయము- అవి యిట్లు గీతులు తొమ్మిది రీతుల విలసిల్లె"-ల. కి. పు. 204, III-310.

2. తె. ఛం. వి. పు. 190
3. కలగూరగంప, భారతి, జూలై, 1962 పు. 81-సంపత్కుమార
4. ,, ,, ,, 1962 ,, ,,
5. నేను పరిశీలించినది వావిళ్ళ ప్రతి (1969 ముద్రణ) పు. 51
6. ల. శి. - పరిష్కర్త రావురి డా. పా. శర్మ (అం. ప్ర. పా. అకా. ప్రచురణ)

10. ఉద్ధరమాలా వృత్తములు

పాదమునకు ఇరువది ఆరు అక్షరములు కలిగిన వృత్తములను తజ్జనక ఛందములను కలిపి షడ్వింశతి ఛందములుగా గుర్తించి పాదమునకు 27 నుండి ఆ పైన అక్షరములన్న ఛందములకు వేరుగా ఉద్ధరమాలా వృత్తములని పేరుపెట్టినారు. ఈ విధానము సంస్కృతలాక్షణికులు వైతము పాటించినదే. హేమచంద్రుని ఛందోఽనుశాసనము ఇట్టివానిని వివరించుట జరిగినది. అతడు 26 ఛందములను ఉల్లాది జాతులని పేర్కొని, ఈ పై ఛందములను శేషజాతులనినాడు. ఈతడు 40 అక్షరములు గల పీఠికామాల వరకు పీనిని వివరించినాడు. సంస్కృతములో ఇట్టి షడ్వింశత్యువరి సంఖ్య గలవానికి మాలా వృత్తములనిరి¹. కాని ఈ వర్ణ వృత్తముల ఉపయోగము సంస్కృతమునందు కానరాదు. సంస్కృతములో నిష్పరాణ శాస్త్రాధికము అనుష్టుప్ (8 అక్షరముల పాదముల)లో వ్రాయబడగా కావ్యాదులు 14, 15 అక్షరములకు మించలేదు. కాఙ్కార, స్రగ్వరాది వృత్త ప్రయోగమున్నను, వానిని ఉపయోగించినంతగా పీనిని ఉపయోగింపరైరి. 20 అక్షరములు మించిన ఛందములు సంస్కృతమునందు ఎక్కడను కానరావు.

మాలావృత్తములని సంస్కృతమున పేరుంచుటను బట్టి వీటి దైర్ఘ్యమును తత్కారణమును ఊహించినారనవలె. అనగా చిన్నపాదములను కలిపి చేర్చి మాలగా చేర్చినారనవలె. ఇట్టి సుదీర్ఘ పాదముల వలన లయ సుఖోధము గాదు. పీఠికామాల (చీమల బారు) అని హేమచంద్రుడు పేరుంచుటను బట్టియే ఇట్టి దీర్ఘత్వము గుర్రపు కదను వంటి నడక కాదని సుదీర్ఘముగా సాగిపోవునని భావించవచ్చును. పాదములో నడక లేనప్పుడు పాద దైర్ఘ్యతా బాహుళ్యము వ్యర్థకారణమగును. ఇట్టి వానిలో పరితృప్తికాంతికై బహు విరామము లుంచవలసివచ్చును. దండకమిట్టిదే. పాద వ్యవస్థలేని ఈ ఛందము ఛందస్సొందర్యమును వ్యంజించునది గాక విషయ సంపన్నతకు మాత్రము ఉపయోగపడును. “వాడు దండకము చదివినాడన్న” నానుడిలో సొందర్యహీనమును, సుదీర్ఘమునగు విషయమును వ్యక్తమొనర్చినాడన్న అర్థము వచ్చును.

తెలుగులో ఇట్టి వృత్తములు బహు సంఖ్యలో లేవు. రేచన మొదలు కొని ప్రారంభపు లాక్షణికులందరును, 8 పద్యములే చెప్పిరి. లయగ్రాహి,

లయవిధాతి, లయహారి, త్రిభంగి, దండకములు. వీనిలో దండకము పాదవ్యవస్థ లేకపోవుటచే వద్యమన జెల్లదు. మిగిలినవి నాలుగే. వానిలో లయగ్రాహి, లయవిధాతి మాత్రమే కవుల ప్రయోగములో విశేషముగా కానవచ్చుచున్నవి. అధ్యయన చాంద పికులగు లింగమగుంట తిమ్మనకవి లాక్షణి, రమణకములని, పొత్తపి వెంకటరమణ కవి దర, లలిత, మననినదముతను, అధికముగా చెప్పిచారు. కాని లక్ష్యసిద్ధి వీనికి లేదు. దీనిచే ఉద్ధరమాలా వృత్తములకు కవులు, లాక్షణికులు ప్రాముఖ్యము ఇవ్వ లేదన్నది స్పష్టము. ఉద్ధరయని తెలుగులో పేరుంచుట (ఉద్ధరయనగా బరు వైన, నిండిపోయిన అను అర్థముచున్నవి) కన్నట్లుచున్నది చీర్తపాదత్వము తెలుగునకు సరిపడునది కూడ కాదు. దేశ్య చృందములలో సీస పాదమును రెండు ఖండములు చేయుట, తరువోజును ద్వీపదవచ్చి ప్రయోగహీనము చేయుట కాంచ నగును. రగడలు, తరువోజు, మధ్యాక్కర, షట్పది వంటి ఛందములు చిన్న పాదములవి పెద్దపాదములగుటకు అతుకబడుట కాంచగా చిన్నపాదము సహజ వ్యవస్థయని, చీర్తపాదములు చిన్నిపాదముల అతుకటవలన సంభవించినవని తెలియును. ఈ ఉద్ధరమాలా వృత్తములను అట్టివేయన జెల్లును. వానిలో గణక్రమము దీనికి బలమునిచ్చుచున్నది. ప్రాసయతి (పాద ద్వితీయాక్షర ప్రాస అతుకుతో ప్రాస యతి స్వరూపము) వేరొక సాక్ష్యము, పాదమందు బహుయతి వియతి మరొక సాక్ష్యము.

లాక్షణికరణమున తెలుగులో ఉద్ధరమాలా వృత్తములు రెండు విధములైన మార్గములలో ప్రదర్శింపబడినవి. మొదటిది వీనిని పాద చీర్తత్వమున్నను దేశీయ చృందములుగా, లయాత్మకములుగా చూపుట. ఇట్లు భావించుటకు కారణము—

- 1) షడ్వింశతి ఛందోజాతములుగా ఉన్న వృత్తముల వంటివానిగా దీనిని భావించవచ్చును. జనక చృందో నిర్దేశనము, ఛందోనామము, వృత్త సంఖ్యా నిర్ణయము లేకుండుట.
- 2) షడ్వింశతి ఛందముల వరుసతో వ్రాయక ప్రత్యేక భాగముగా ప్రదర్శించుట.
- 3) ప్రాసయతి నియతముగా వేయుట.
- 4) షడ్వింశతి చృందో జాతములకు వలె నను అర్థనను విషయ భేదము చూప కుండుట.
- 5) లయ కల్గియున్నవని లయగ్రాహిత్యాది నామములతో చూపించుట.

- 6) అక్షరసమక గణ దృష్టితో బాటు మాత్రాసమత్వమును గూడ పాద ప్రమాణమునకు సూచించుట.

పై చూర్ణము లేచిన మొదట సకల లాక్షణికులు సూచించినదే, బహులాక్షణిక సమ్యక్మైన చూర్ణము.

ఇక రెండవ చూర్ణము పీనిని షడ్వింశతి చృందోజాతముల వంటివానిగా భావించి మార్గి చృంద గుణస్థు భ్రమతో లాక్షణీకరించుట. ఈ చూర్ణము ననుసరించిన వాడు పొత్తని పెంచుట కుదరదు. అతడు పీనిని అక్షరసమక గణ దృష్టితో ఆలోచించి పీని చేత్యత్వమును భంగమొనర్చినాడు. అతని లాక్షణీకరణములో

1) ఇది షడ్వింశత్యసరి చృందో జాతములు. ఉత్త, అత్యుత్త, మధ్య-పంటి పేర్లు చృందముల కుంచి, వానియందు జన్యవృత్తములుగా పీనిని నిరూపించుట, చృందో నిర్దేశనము, వృత్తసంఖ్య నిర్ణయ మొనర్చుట.

2) అక్షర సమగణ దృష్టితో మాత్రమే చూడుట. మాత్రా సమత్వమును గణించి పాదలక్షణములలో సూచించకుండుట.

3) దేశీయ చృందములకు సరిపడని 'వృత్త' నామముతో నిర్దేశించుట.

ఇట్టి లక్షణ నిర్దేశనమునకు ఈతనికి వెనుక చూపబడిన హేమచంద్రసూరి మున్నగువారి సంస్కృత లక్షణ గ్రంథము లాధారము గావచ్చును. సంస్కృతము నిట్టి విధానమున్నను, తెలుగులో తనకు పూర్వము అనేక లక్షణ గ్రంథములు ఇట్టి విధానమును చెప్పకుండగా ఈతడీ వ్రాత్ర విధానము నవలంబించుటకు కారణమేమో తెలియరాదు. ఉపరి వృత్తముల జనక చృందములకు అతడిచ్చిన పేర్లు :

పాదమునకు 27 అక్షరములు భూశ్చందస్సు, 28 అక్షరములు భువశ్చందస్సు, 29 అక్షరములు సువశ్చందస్సు, 30 అక్షరములు మహాశ్చందస్సు, 31 అక్షరములు జనశ్చందస్సు, 32 అక్షరములు తపశ్చందస్సు, 33 అక్షరములు సత్య చృందస్సు, 34 అక్షరములు భూర్భువశ్చందస్సు, 35 అక్షరములు స్వరశ్చందస్సు, 36 అక్షరములు విరాట్చందస్సు⁴ అని పేర్లు.

అతడువాహరించిన ఉద్ధరమాలా (ఉపరి వృత్తములని అతడు నిర్దేశించిన నామము) వృత్తములలో

1. దర	వృత్తము	30వ	మహాః ఛందమున	52,00,03,662 వ	వృత్తము
2. లలిత	"	36వ	విరాట్చందమున	—	
3. మననిప్రద	"	36వ	"	—	
4. లయగ్రాహి	"	30వ	మహాః ఛందమున	—	
5. లయవిభాతి	"	34వ	భూర్భువశ్చందమున	—	
6. త్రిభంగి	"	34వ	"	—	

పుట్టినట్లు పేర్కొనినాడు. ఉద్ధరమాలా వృత్తములనే గూడ ప్రసిద్ధ దేశ్య (ఉపజాతి) చ్చందముగు సీసమును నైతము విరాట్చందోభవముగా పేర్కొనినాడన్నచో అతడు పీని దేశ్యత్వమును భంగ మొనర్చినాడని అనవలయును.

పీనిని వృత్తములని అతడు తలంచుట అతని విధానమున సమంజసమే. కాని ఉపరి చ్చందోజన్యములుగా భావించని ఇతర లాక్షణికులు నైతము పీనిని వృత్తములనుట ఉచితముగా లేదు. వృత్తనామము చేత వద్యములకు సరిపడచిది.

మాత్రా ఛందములను అక్షర గణములతో వ్రాల్చుట వలన నిర్బంధత్వ మేర్పడును. అక్షర గణములలో గడించుట వలన ప్రతిపాద మంచును ప్రత్యక్షరము అదే గురు/లఘు రూపములో నుండును. ఇది కృతక వ్యవస్థ. షడ్వింశత్యక్షర చ్చందో జాతములన్నియు ఈ కృతక వ్యవస్థకు శాస్త్రీయ రూపములే. తనకు పూర్వము చ్చందః కర్తలందరు మాత్రా గణనముతోఁబాటు త్ర్యక్షర గణ నిర్మితములుగా ఉద్ధరమాలా వృత్తములను చూపుటచే కాబోలు పౌత్తపి రమణకవి పీనిని అట్టి వ్యవస్థలో భాగముగా స్వీకరించి షట్ప్రత్యయ విధులలో గడించి, వృత్త సంభ్యా వహితముగా నిర్దేశించినాడు. పౌత్తపి కవియే కాదు, తత్సూర్య లాక్షణికులు నైతము ఉద్ధరమాలా వృత్తములను మార్గిచ్ఛందములుగా భావించినారు. జాతులు, ఉప జాతులను వివరించిన చోట వివరింపక, 26 చ్చందముల తర్వాత పీటిని వివరించుటనుబట్టి అట్లు భావించవచ్చును. తెల గులో లక్షణమునుబట్టి పీనిని మార్గి-దేశీ లక్షణములు తెండింటి మిశ్రముగా చూడవచ్చును. ప్రాస నియమము, అక్షర పరిగణనమును బట్టి వృత్త లక్షణమును, ప్రాసయతి, మాత్రాగణనమును బట్టి దేశీ వద్య లక్షణమును పీనిలో మిశ్రణ మొనర్పబడినది. డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ పీనిలో లయగ్రాహిని హేమ చంద్రుడు చెప్పిన వృత్తల లితము (2-383) తో సరిపోవుటను సూచించి, లయ విభాతిని సంస్కృత లాక్షణికు లెవ్వరును చెప్పినట్లు కనబడలేదని భావించి, పీనికి దేశీయత్వమును శంకించినారు.

ఉద్ధరమాలా వృత్తములు దేశ్య చృందములే. ఒక్క దండకము మాత్రము సంస్కృతమున ప్రయోగము కలది. అది దేశికాదు. తక్కిన వానికి సంస్కృతమున ప్రయోగములేదు. మాత్రా చృందములైన ఇవి అక్షర-సమక గణములలో కొలువబడుటచే యాదృచ్ఛికముగా సంస్కృతములోని చందములలో పోలవచ్చును. అది చూడ ఒక్క అయగ్రాహి హేమచంద్రుని వృత్తలలితమును పోలినది. వృత్త పాద పరిమాణము ిర్వ మగుటవలన సంస్కృతమాలా వృత్తనామము సామూహికముగా స్వీకరింపబడినది. ఐనను వీని పేర్లు వీరికుంచబడినవి. అయ బోధకములన్న సంగతి నామ-స్వీకరణముననే గుర్తించబడినది. ఇది అక్షరగణ చృందస్సయలుగా తెలుగు లాక్షణికులు గుర్తించలేదని, వారు మాత్రా పరిగణన మొనర్చుచు పాద చైత్వ్యమును సూచించుటను బట్టి చూడ తెలుపవచ్చును. షడ్వింశతిచ్చందో జాతములు అగు వృత్తములకు ఇట్టి మాత్రగణనము సూచింపబడలేదు కదా! ఇట్టి షపరి షడ్వింశతి చృందో జాతములు నైతము సంస్కృత లక్షణ గ్రంథములందు గాని, కావ్యములందు గాని ఇతరత్ర రానరావు. ఒక్క హేమచంద్రుడు మాత్రమే చెప్పినట్లున్నాడు. ఈతడు ప్రాకృత, దేశ్య భాషల తుదముట్ట నీడిన బహుభాషావేత్త. బహుళ ఈయన దేశ భాషలలోనుండి వీనిని స్వీకరించి ఉండినను ఉండవచ్చును. వీనికి ప్రాసయతి వేయబడినది. ప్రాసయతి తెలుగులో దేశ పద్యములకు ముఖ్యముగా ఉపజాతులకు మాత్రమే పరిమితము. కాగా వీనియందు నియతముగా ప్రాసయతి యుండుటనుబట్టి ఇవి దేశ్య చృందములనఁజెల్లును. ఇక పాదమునందలి ప్రాస యతులను పరిశీలింపగా ఇవి గేయ చృందములేనని అక్షర సమకఃగణములలో యోచింపబడెనని భావింపవచ్చును. యతి, ప్రాసయతులు పాద చైత్వ్యమునకు గల కారణములు చెప్పును. ఇవి కుఱుచ పాదములతికి, నిడుద పాదములుగా చేయబడినవి. గానమున, వరసమున ఇంత పెద్ద పద్యమక్కరయే లేదు. మీదు మిక్కిలి శ్రమాపాదకము. ఇట్లతుకబడిన వస్తువుకు ప్రాసయతి అవృత్తి, అతికిన పాదముల అఖండత కొఱకు యతి పాదమందంతటను ఏకాక్షర రూపమున (బహుయతి నియతి అన్నాడు అప్పకవి) ఘటించుట కాంచనగును. తరువోజులో రెండు ద్విపదులు కలుపుటకు బహుయతి నియతి ఉంచబడినది కదా!

తక్కిన దేశ్య చృందములకు వలెనే ఇవికూడా అర్థమునకొక్క భాగముగా యతి లేదా ప్రాసయతివల్ల సమఖండములుగా విభజింపవీలున్నది.

లయ గ్రాహిలో (ప్రాస యతినిబట్టి) $\left\{ \begin{array}{l} 8 \text{ అక్షరములు} + 8 \text{ అక్షరములు} \\ + 8 \text{ అక్షరములు} + 8 \text{ అక్షరములు} \end{array} \right\}$ ఒక్క పాదమునకు

లయ విభాతి ప్రాసయతి $\left\{ \begin{array}{l} 9 \text{ అక్షరములు} + 9 \text{ అక్షరములు} \\ + 9 \text{ అక్షరములు} + 9 \text{ అక్షరములు} \end{array} \right\}$ ఒక పాదమునకు

లయహారి ప్రాసయతి $\left\{ \begin{array}{l} 10 \text{ అక్షరములు} + 10 \text{ అక్షరములు} \\ + 10 \text{ అక్షరములు} + 10 \text{ అక్షరములు} \end{array} \right\}$ ఒక పాదమునకు

త్రిభంగి ప్రాసయతి $\left\{ \begin{array}{l} 8 \text{ అక్షరములు} + 8 \text{ అక్షరములు} \\ + 8 \text{ అక్షరములు} + 8 \text{ అక్షరములు} \end{array} \right\}$ ఒక పాదమునకు

ఇక గణముల విషయమున పరిశీలించగా ఇవి మూత్రా నమక గణములలో నడచును. లయగ్రాహికి వాడబడు గణములన్నియు న, న. య (3 గణములు) తప్ప చతుర్మాత్రకములే. చివరి యగణము ఒక్క మూత్రా అధికమైనది. అదియును పాదాంత డైర్ఘ్యకగా వాడబడిన దనవచ్చును. ప్రతి ఖండముయొక్క అంతమున న గణమే ఉన్నది. కాని ఇవి ప్రాసయతినిబట్టి పరిశీలించినపుడు 8 మాత్రలొక ఖండమై విడిపోవుచున్నవి. అప్పుడు భజనన, భజనన, భయ అను గణక్రమము భరి, భరి, భరి, భరి, భరి, భరి, భరి, భరి, గగ గా మారిపోవుచున్నవి.

5   5   5   5

ఇంబడర, గాభజన- సంబులక, డన్ భజన

5   5   5   4

సంబులుభ, కారమునొ - డంబిరి, యగ్రా (కవిజనాశ్రయము)

అని చివరి 4 మాత్రల కొక్క మాత్ర పాదాంతమున అతికి, పరిచిన ఖండగతిలో నడచుచున్నది.

లయ విభాతి సైతము ఇట్లే నడచును.

న న న(10) — న న న(10) — న న న(10) — న న గ(9)

10 మాత్రలొక ఖండము ప్రాసయతినిబట్టి విడిపోవును. చివరి 9 మాత్రలు పాదాంతమునకు పాదాంత డైర్ఘ్యము వలన 10 మాత్రలుగా సరిపోవును.

నరిరి 5 / భరి 5   నరిరి 5 / భరి 5

నననన న/సంబులును - ననననన/ గంబులును

నలల 5 / భల 5 నలల 5 / 4

నెనగగ్యతి / పాదముల-రసికతను/ జెప్పన్ (కవిజనాశ్రయము)

ఇది నలల, భల, / నలల, భల, / నలల, భల, / నల ల, గగ గా నడచినవి.

లయహారి :

న, న, న, న, న, న, న, న, న, న, న, న, 1 గురువు పాదమునకుగలవి.

ఇదికూడా,

నలల (5) నలల (5) నలల (5) నలల (5)

పదునొకడు నగణముల - రుదనగణ మునుగురువు

నలల (5) నలల (5) నలల (5) గగ (4)

గదిసిమ్మ పదరచన - నొదలి పది ప్రాసా—

గ విడిపోవును.

త్రిభంగి :

ననన నననాసన భమ సగ - లాక్షణికరింపబడిన గణముల పరుస. ఇవి 4 మాత్రం యొప్పున ప్రాసయితిని బట్టి విడిపోవును.

4

4

4

4

ననలును

ననలును - ననలును ననభమ

4

4

4

4

లునుసగ

యుక్తము - లై నన్ మృదువై

4

5

నన్ బ్రస్తు

తమైనన్

అనగా ఇదికూడా నల, నల, నల, నల, నల, నల, నల, నల. నల య - గణములుగా విడిపోవును.

కాని లాక్షణికులు మాత్రము ప్రాసయితిని బట్టి గణ విభజన గావించిన చక్కగా లయపేరు సార్థకమయ్యేడిది.

వృత్తనామము లాక్షణిక గణ నిర్దేశనము ప్రాసయితి (నడక)ను బట్టి నిర్దేశింప వలసిన గణ విధానము

1) లయగ్రాహి భజనన భజనన భయ

{ భల, భల, భల, భల, భల,
భల, భల, గగ

కనుక పై అంశములన్నియు పరిశీలించగా ఉద్ధరమాలా వృత్తములు దేశ చందములనక తప్పదు. ఉద్ధరమాలా వృత్తములలో గల దేశ లక్షణములు :

- 1) 'ప్రాసయతి' ఉపయోగము. ఏ పద్యములకు లేని ప్రాసయతి 'వియత త్వము' వీనికున్నది.
- 2) మాత్రా నమక గణములు త్ర్యక్షర గణములలో కొల్పినను ప్రాసయతి లేదా యతి మాత్రానమకముగ నడచుచున్నది.
- 3) పాదఖండాల నమక
- 4) బహుయతి వియతి
- 5) ప్రాసేన లక్షణికులచే చట్టింకతి జన్య వృత్తముల పంటి విధానములో చెప్పబడలేదు.
- 6) ప్రాసయతి, విరుప్పుల పల్ల గేయగతి సాధ్యమగును.

లయగ్రాహి, లయ విధాతి, లయహారులలో మాత్రా నియమముచే లక్షణము చెప్పిన మొదల, ఇవన్నియు ఖండగతిలో నడుచు ఒకే వృత్తముగ మారిపోయ్యే దివి. అక్షర సంఖ్యా నిర్దేశనపల్ల భిన్నత్వము సిద్ధించి, భిన్న వృత్తములైనవి. అక్షర సంఖ్యా నిర్దేశము పల్ల కొంత మేరేమైనది. మొత్తము మీద పై వానిలోని మొదటి ఏడు గణములలో పంచమాత్రికా గణములు భరి లేక నలలు, ఏకగణము లేక మిశ్రిత గణములుగా చెప్పబడినవి. ఇట్లే ఖండగతిని సృష్టించు త, నగ, నల పంటి వానితో అన్ని స్థానములలో లేదా చేసి సరిస్థానములలో భిన్నత్వ కల్పనముచే మరికొన్ని లయ పద్యములు 'లయకాంత' ఇత్కాది కల్పిత నామములుంచి రచింపవచ్చునని వా॥ గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు తమ 'తెలుగులో ఛందోరీతు'లన్న గ్రంథమున (P. 86) పేర్కొనినారు.

ఉద్ధరమాలా వృత్తములలో ప్రాసయతి వాడుట వియతమే ఐనను ప్రాసయతికి బహులు లింగమగుండు తిమ్మకవి సరూపాక్షర యతిని (ప్రాతపికవి కూడ) పాటించినాడు. ప్రాసయతి పలన పాదమునకు శోభయు, గతియు పచ్చుటయేగాక, అది రెండు పాదముల కలయికగా కల్పించును. రెండు పాదములలోని ద్వితీయాక్షర ప్రాస, ఆ పాదములు కల్పింపప్పుడు ప్రాసయతిగా నొనలుగును. త్రిభంగియందు పాదాంతమున ఆమప్రాససైతము చెప్పబడెనది.

1) అయ్యగ్రాహి :

ఉద్ధరమాలా పృథ్వులలో అన్నిటికన్న ఎక్కువగా ఉపయోగించబడినది. భారత కవులు కవిశ్రయమువారు దీనిని 8 మార్లు వాడినారు. వన్నయ అది పర్వమున రెండుమార్లు, అరణ్య పర్వమున ఒక మారు (అరణ్య 1-40, అది 4 138, 139), తిక్కన నాటక మార్లు (క్రీ II- 5, 6, 7, 8), ఎక్కువ ఒక్కమారు (అర 7-76) వాడినారు. ఇది అన్ని యుగములలోని కవులచే తెలుగులో ఇట్లే లాఘవముగా వాడబడినది.

హేమచంద్రుడు తన ఛందోలు శాసనములో చెప్పిన 'పృథ్వులలిత'ముతో ఇది సరిపోవుచున్నది. "ద్వీర్వజననా భ్యాః సృత లలితమ్" (2-383) జయకీర్తి తన ఛందోలు శాసనమున (2-271) "పృథ్వులలితం, లలిత పృథ్వు మపి సుందరలి యాత్ర పరసం భజననా - భజననాభ్యా". ఇచ్చిన లక్షణములో పృథ్వు లలితం, లలిత పృథ్వు అని చెప్పినాడు ఈతని లక్షణములో రయ శబ్దమున్నది. జయకీర్తి దేశి వృందములోని (అయ్యగ్రాహి) అయ శబ్దమును విసర్జించక త్ర్యక్షరగణ దృష్టితో పాద విభజన గావించి లాక్షణికరించినాడేమో! ఆతని పద్యములో ప్రాస యతి గూడ చక్కగా పాటించబడినది. తెలుగులో లాక్షణికులిట్టి గణ క్రమమునే చెప్పబడు పై గ్రంథములు మార్గ దర్శకములై యుండును. అయ బోధకమైన మాత్రికా ఛందము త్ర్యక్షర గణములలో కొలువబడి, తత్సమాన గణముతమై, సంస్కృతములో మాలా పృథ్వులముగా చెప్పబడిన పై పృథ్వుల ఉద్ధరమాలా పృథ్వుల లక్షణ మార్గమునకు దారితీసి ఉండును.

పాదాంతయతి (విచ్చేద రూపము), గణమున (భల) కొక్క పదమున్న అయ చక్కగా దోష్యమగును. కవిశ్రయ భారతమున ఇది చక్కగా పాటించబడినది.

రాసృతుల	తుండములు
నూపతుల	నుగ్గుదల
గావలిక	రంబులుగ
జాపయప	లాశి

{ 1వ పాదము
క్రీ. పర్వము II-5 }

ప్రాసయతి అక్షరము, ద్విత్వికము, సంధి క్రియ విసర్జనము ఈ అయ మరింత వృద్ధమగును.

అమ్మలను	విండ్లుబరి
ఘమ్మలును	చోమరచ
యమ్మలను	గుంతనిక
రమ్మలుగ	గనత్ప

{ 1వ పాదము
శ్రీ. ప. II - 7 }

ప్రాసయతిగల సీసము భరి ప్రయోగము లేకున్నను పంచమాత్రిరా (ఇంద్ర) గణములతో నిర్మితమైన అచ్చముగా ఖండగతిగల ఈ లయగ్రాహివరే ఉండును.

ఇమ్మలై	మరు హజా
రమ్మలై	పొదలుండ
పూజరిక	అవేరెపూస పలదూ (పసుచరిత్ర - I 141)

లయగ్రాహి ఉపయోగములో లయను చక్కగా సాధించినవారిలో నన్నె చోడుడు శ్రేష్ఠుడు. అతడు తన కుమారసంభవమున ద్వితీయాశ్వాసమున మూడు (97, 98, 99), ద్వైదశాశ్వాసమున రెండు (171, 173) మొత్తమైదు లయ గ్రాహులు వాడినాడు.

ద్విత్యాక్షర ప్రాసయతితో వ్రాసిన లయగ్రాహి.

1వ. పాదము	ముట్టిగణ	యాభముల
	బట్టి రద	నాగ్రముల
	గుట్టి తెగ	శీరపలు
	తట్టి ములు	పెట్టున్

2 వ. పా.	గట్టెమర	దాకిపడి
	గొట్టెముగ	పెట్టుచెద
	ముట్టెనని	వారముల
	బెట్టెనని	పేడున్

ఈ రెండు పాదములలో పాదాంత విచ్ఛేదము, పాదాంత్య ప్రాసనైతము (స్వరసంత మితము) పాటించబడినది. ఇదే పద్యమున ఇట్టి ద్విత్వవికార ప్రాసను గణగణమునకు సైతము అనగా భరి తీర్కబడి అచ్చమున పాదార్థమున పాటించినాడు.

- 4 వ. పా. పెట్టుజన దట్టు చెడ
మెట్టునలి గొట్టుగవి
కట్టుక వారకను
రేట్టుకరి పోరన్ — స్వాదేశా శాస్త్రము 173. వ.
- 1 వ. పా. తాళరతి గీతిరతి
మేలితతి వాద్యరతి
చాలరన పంజము
యోరినుల యంబ — స్వీతియశాస్త్రము 18 వ.
- 2 వ. పా. జ్వాలారొ పింగళజ
టాకియొరొ నాదెరసి
తూలిదివి భూషణచ
యాలిత దీర్ఘ
- 3 వ. పా. వ్యాళనిక రందొరొక
రాకియొకొ నావనరి — అని అక్కడక్కడ

యను ప్రాసలు సైతము ఘటించినాడు.

ఒకదాయ నవపాయ
పికగేయ సముదాయ
మొకసీమ నానామ
యూరనివ ద

— వంటి (వసుచరిత్ర)

సీనములలో గదాంత్యప్రాస మిట్టిలయ గ్రాహి నడకలును పై వన్నెలోడువి రయ
గ్రాహి నడకలవలె స్ఫురించుచున్నది.

కంకంటి పాపరాజు తన ఉత్తర రామాయణమున శబ్దాలంకార ప్రయత్నై
అనుప్రాసయుతముగా రయగ్రాహి ఆద్యంతము ఘటించి వ్రాసి వన్నెహిచ్చునాడు.

- 1 వ. పాద. పొంచుచు వ యవ్వలగ్ర
పొంచుచుద దంగముల
పంచుచుద రంగముల
మంచుచుజ లంబుల్
- 2 వ. పాద. వెంచుచునొ కల్పాకరి
మించుచు న రోజుములు
ద్రుంచుచు ము ఛాబ్బిముల
నించుచు దొ గల్గొ ప్రా

	పించుచు ర	భాంగుల గ
	లంచుచు మ	రాశముల
	గాంచుచు ద	మిదొడువ
	నెంచుచు బ	తీన్ బ్రా
4 ప. పాద.	ర్పించుచు జ	లేఖలకు
	గొంచుచు ఖ	గాలిదెద
	రించుచు డె	లంగిరిహ
	సించుచు ల	తాంగుల్

—(తృతీ. 214 ప.)

లయగ్రాహిలో 5+5+5+5+5+5+5+4 కాగా పంచమాత్రికేంద్ర గణము వాడిన సీసములో 5+5+5+5+5+5+5+6 మాత్రమందును. ఒక్క మాత్ర సీసములో ఎక్కువ. విజయభద్ర రగదలో (5+5+5+5+5+5+5+5) ఒక్క మాత్రలయగ్రాహి కన్న అధికము. నాగవర్మ మాలా వృత్తములలో చెప్పిన 'లలిత' లయగ్రాహిలో సరిపోవును

2. లయవిభాతి :

ఇవియును అక్షరగణ దృష్టితో పేరుగా చెప్పబడినను పంచమాత్రికా గణము లతో నడచు లయగ్రాహి వంటిదే. తిక్కన రెండు లయ విభాతులను విశిష్ట చందః ప్రయోగ శోభితమగు స్త్రీ పర్వముననే వాడినాడు. ప్రబంధ యుగమునందు పీని ప్రయోగము స్వాచిత్యముగా కనిబడుచున్నది. అభినికులలో దుష్కారి వారి 'కృషీ పలుడు'లో లయవిభాతి యున్నది.

ద్వరితగతి	దొచ్చికురు
వరుడుదల	రంగవిసి
కరితతులు	చేపలని
కరిములము	రంగో

—2 ప. పాదము

స్త్రీ పర్వము II-73

గణమున కొక్క పదము వాడి పింగళి సూరన కళాపూర్ణోదయములో కొన్ని పాదములందు చక్కని లయను వ్యంజించినాడు.

తిరిరుగమి	రెంపులుగ
బలు దెలుగు	క్రొవ్వీరుల
విలసనము	ముత్తయపు
గుళికలకు	దక్కున్.

2వ పాదము క కా. 1-10.

పోతన భాగవత దశమస్కంధమున ఒకేచోట రెండు లయ విభాతులు గాన

వచ్చు చున్నవి (I-1559, 1560). చారిత్ర కవులలో చాలా తక్కువ కవులలో ప్రకము ఉద్ధర మాలావ్యుత్తముడు వాడినదేట ఒకటికన్న అధికముగా వాడుట చాచనగును.

అయగ్రాహిలో నలరయ రాగా అయవిహారిలో నలర, భరి ఈ రీతిలో సాగును. భరిలో గురువు స్థానమునకు రెండు అయపునుంపిన అయగ్రాహిలో సమానము. నాగవర్మ చెప్పిన కుసుమశర వ్యుత్తము అయవిహారికి సరిగోవును.

3) అయహారి :

అయహారిని హృత్తపి రమున కవి పేర్కొనలేదు. అయగ్రాహి, అయవిహారి, అయహారి ఈ మూడు ఛందములు, అక్షర సంఖ్యలో ఛిన్నమయ్యును మాత్రం విషయమున అన్నియు సమానమే. ఒక్కొక్క దానికి మాత్రం సంఖ్య 39. $[(5 \times 7) + (4 \times 1) = 39]$ అయహారి తక్కిన రెండు ఛందముల కన్న ప్రయోగము తక్కువ. ప్రాచీన కవులలో ఒక పన్నెండుడు మాత్రము వీనిని వాడి వట్టున్నాడు. అతడు తన కుమార సంభవమున ద్వితీయాశ్వాసమున వీనిని రెంటిని ఒకేచోట వాడినాడు. వీనివారడు 'అయహారిణి' యన్న పేరుంచినాడు.

కరనికర	మరువిటప	వరములన	గరకలము	
	అరుణదువి	దలిరులన	గరజములు	పుష్కో
త్కరమనగ	వనరుహజ	హరిదనుజ	మునిమనుజ	
	సురగగన	చరభుజగ	గరుడగణ	యక్ష
శ్వరులకతి	దయనొనగు	వరఫలము	అవికమును	
	భరితమయి	మరుసమయ	సురవరమ	హీన
స్ఫురణరెన	యనదనరు	వరమహిత	నటనరతు	
	బరమదరు	బరమగురు	బరమునుతి	యింతున్

(II - 101)

4) త్రిభంగి :

ఈ పేరు ప్రాకృత ఛందము అయిను కానవచ్చు చున్నను ప్రత్యేక ఛందము కాదు. మూడు ఛందముల కలయిక త్రిభంగిగా పేర్కొనబడినది.

ఖండ + ఖండ + గీతి	= త్రిభంగి	(కవిదర్శన 2-6)
మాత్రా + వోహ + ఉల్లాస	= ,,	(,, 2-36)
ద్విపదీ + ఖండ + గీతి	= ,,	(,, 2-37)
ద్విపదీ + అవలంబిక + గీతి	= ,,	(హేమచంద్రుడు 4-89)
భంగద్విపద + విహారి + గీతిక	= ద్విపదీ	(జనాశ్రయ 5-65)
“ద్విపద్యవలంబుకాంతే గీతి త్రిభంగికా”		

“పూర్వ సిద్ధిపదీ వశ్యాదవలంబ కస్తదంతే గీతి రితి త్రిభంగికా” యని హేమచంద్రుని నిర్వచనము.

తెలుగులోని ఈ త్రిభంగి లక్షణములో భిన్నమతములు గోచరించు చున్నవి. రేచన ననుసరించి త్రిభంగికి 4 నగణములు + 2స + భ + మ + స + గ. 17, 21, 26 అక్షరముల తర్వాత ప్రాసయ్యును. 17 అక్షరముల తర్వాత ప్రాసమును బట్టి మిగిలిన టెండు ప్రాసయతులు వచ్చును. మొదటి ప్రాసాక్షరముతో ఈ ప్రాసయతులకు సంబంధము లేదు.

విన్నకోట పెద్దనామలు చెప్పిన దానినిబట్టి 6 నగణములు + 2స + భ + మ + స + గ. పూర్వార్థము 16 అక్షరములు. ఉత్తరార్థము 18 అక్షరములు. 8, 13 అక్షరముల తర్వాత పాదాది ననుసరించి ప్రాసయ్యును. ఇరువది మూడక్షరముల తర్వాత ప్రాసాక్షరము ననుసరించి 27, 32 అక్షరముల తర్వాత ప్రాసయ్యును. అనగా ఉత్తరార్థములు 3 భాగములుగా 9, 4, 5 - అక్షరములుగా విరిగి, వీనికి విశేషముగా అంత్యప్రాస యుండును. పాదమున 8, 16 అక్షరముల పదప పాదాది ననుసరించు ప్రాసయ్యును. అంత్యప్రాసకు ఈ ప్రాసయ్యక్షరముండదు.

ప్రాస కవులలో దీనికి ప్రయోగములేదు. పాల్కురికి సోమన్న మాత్రము ‘అనుభవసారములో’ 4 త్రిభంగులు వాడినాడు¹.

రేచన మతము ప్రకారము - సస సనలును ససభగులును నగయుక్తము లైనన్ - మృదువైనన్ - బ్రస్తుతమైనన్ - కవిజనా, వృత్తా 123.

రేచనేతర మతము ప్రకారము విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు త్రిభంగిని వ్రాసినారు.

బలికపి పతికర - తలమునఁజూ మరగ

బలముటి యంతట సుగ్రీ - పుడపగ్రీ - పుండదుద్యగ్రీ

తులు కళవళవడ - దొలగుచు మలగుచు

చల పలచెన్ మరివాలిన్ - ధృతమాలిన్ - సంగర్ కేళిన్

—రామాయణ కల్పవృక్షము, కిష్కిం - గజపుష్పి — 115

5. లొక్షణి :

లింగమగుంబ తిమ్మన తన సులక్షణసారములో దీనిని అధికముగా చెప్పినాడు. ఇతలెవ్వరును చెప్పలేదు. యితి 16వ అక్షరము.

4+4+4+4

4+4+4+2 గా సాగుచున్నది. ఇందుకు అక్షరసమక గణములలో లక్ష గణము చెప్పినాడు తిమ్మన. నీవిలో ఉద్ధరమాలా సామాన్యముగా ప్రాస యతి వాటింపఁబడకుండుట విశేషము. ఈ భందము కవి ప్రయోగములో లేవిది. దీనిని అతడు ఏదేని తన సమీప / సమకాలమున మున్న గేయ మార్గముగా వ్రాసినాడేమో.

పక్షవి, రమణము, భవనన, నమలును

భాసుర, భవనన, రెనసిన, చో

లాక్షణి, యనదగు, వతులిత, ముదనవి

లాసల, లితగుణ, గణజల దీ — సులక్షణసారము

— వృత్త - 103.

6. రమణక

ఇది లింగమగుంట తిమ్మన చెప్పిన వేదాక్కొత్త ఉద్ధరమాలా వృత్తము. 9న గణములు మీద వగణము (త్రిమాత్రికము) పాదమున కుండును. 9, 17, 25 యతి స్థానములు. 10 గణములు మొత్తము అన్ని త్రికములగుటచే త్ర్యక్షరగతి అను ప్రాంతి కలుగును. కాని యతి చతురస్రగతిలో పద్యము నడుపుటకు దోహద మొనగును.

8 లఘువులు+8 లఘువులు

8 లఘువులు+4 లఘువులు+గురువు

మనసెజ జనకన - మదిరవు గణహరి

మదగజ వసువిర - మణముల తో

నన నన నన నన - నలగము రెనయగ

నరవర మతరమ - జక మమరున్ — సులక్ష. వృత్త 104

గణ విధానములో భిన్నత్వము తప్ప పద్యము నడకలో భిన్నత్వ మేమియు లేక లాక్షణి - రమణకములు ఒక్కటేయగుచున్నవి. లాక్షణిలోని గురువున్న చోట రెండు లఘువులద రమణకమగును. చివరి గురువు ఉభయత్ర నమానమే. ఇంత స్పష్టముగా ఒకే పద్యముగా వాసింపు వీనిని రెండు పేర్లించి రెండు పేరు భందము లని చెప్పుట ఏ కారణముగ సంభవించినదో తెలియరాదు. త్ర్యక్షర గణ దృష్టిలో లాక్షణికునకు అభేదము కన్నడక పోయి ఉండును. ఇదియును ఏ కవి కూడా ఉపయోగింపనిదే యైనను ఇట్టి నడకలో జానపద గీతములను చూపవచ్చును. కాని ప్రత్యక్షర లఘుత్వము వంటి కృతక గణ వ్యవస్థకు జానపద గేయము ఒకగుడు.

7) దర :

పొత్తపి వేంకట రమణకవి తన లక్షణ శిరోమణిలో దీనిని వివరించినాడు. ఇంతకు ముందెవ్వరును దీనిని చెప్పలేదు. కవి ప్రయోగములో నైతము కానరాది. దీనికి గణములు నన నన నన నన భన : 8 అక్షరముల మీద ఒక్కొక్క మారు యతి పాటించబడును. ప్రాసయతి పాటించబడలేదు. పొత్తపి రమణకవి వీనిని తక్కిన వృత్తములవలెనే ధావించుటచే దేశ్య లక్షణమైన ప్రాసయతిని విడిచివేసినాడు. ఇది 4 లఘువుల కొక్కటి చొప్పున చతుర్మాత్రకములైన గణములతో చతురస్ర గతిలో నడచును.

4   4   4   4
నననన   లునునన * ననలును   భనల దె

4   4   4   4
* నగొనగ   వసుగజ * నొగవి   రమముల్

దననన   దునున * దగుధర దళరథ

* దళరథ తనయలు * ధన్వత నృహరీ— ల. శి. III. వృత్తా. 228 ప.

దీనిని షడ్వింశతి చ్చంసో జాతమగు వృత్తము వంటిదనిగ 'ఓంమహా' చందో జనితమని చెప్పుటయేగాక 52 కోట్ల 3వేల 662వ వృత్తమని వృత్తసంఖ్య పేర్కొనినాడు.

8) లలిత :

లక్షణ శిరోమణికారుడు పేర్కొన్న వేరొక్క కొత్త ఉద్ధరమాలా వృత్తము. కవి ప్రయోగ శూన్యము. గణములు 8న + న న నయ, ప్రతి పది అక్షరముల విదవ రెండుచోట్ల యతి. తరువాత 9 అక్షరముల మీద యతి. వృత్తములలోవలె ప్రాస ఉండును. 5 మాత్రలతో ఖండగతిలో నడచును.

5   5   5   5
మొదలనునె   నిమిదిగణ * ములునవల   నొకనగణ

5   5   5   4
* మునుతుదన   గణద్వయ * మునుయగణ, ముర్విం

5   5   5   5
గడిపిదక   దిశనిభల   *   గయగు యతు   లనిదీవర

5   5   5   4
*కవులు లలి తకందము *   గనిలిపిన   గృహ

— ౧. ౩. III పృ. (229 ప.)

లలితరగళ కన్నడము నందలిది పాదమున కిట్టి 5 మాత్రల గణములు నాలుగు వాడబడుదు తెలుగులోని ద్వీరదగతిని పోలియున్నది. బహుశ ఆ 'లలిత' నామమును రెట్టింపు రూపమున నున్న తెలుగులోని తన లలిత వృత్తమునకు ప్రేరణగా తీసికొని ఉండవచ్చును. లేదా నాగవర్మ కన్నడమున చాలా వృత్తములలో పేర్కొన్న 'లలిత' వృత్తమైనను కావచ్చును.

9. మన నినద :

పొత్తప రమణకవి పేర్కొన్న ప్రొత్త ఉపరి ఛందములు మూడిటిలో ఇది చివరిది. 4న + జన + జన + నన + భన. యతి 10, 9, 9 అక్షరముల మీద ప్రాసయతి లేదు 36వ 'విరాట్' ఛందో జన్మమని పేర్కొనినాడు.

5   5   5   5
ననననజ   నజనములు *   ననభన   ల్లక విరమ

5   5   5   5
* జమ్మునవ నిధియతుల *   నలువొప్ప   గవివరు

ఘననినద   మనగృతిన *   గణిత   సక్కవివిమతి

* గర్గి చెలువ వలరునురు *   గతులంద   ముగహారీ !

— ౧. ౩. తృ. పృ. 230

10. శాలారము :

ఓనిని లాక్షణికు లెవ్వరు చెప్పలేదని విశ్వనాథవారి రామాయణ కల్ప వృక్షమందు ప్రయుక్తతమని శ్రీ సంపత్కుమారాచార్యగారు ఛందఃపద కోశములో ఉదాహరించినారు.

పాదమునకు 1త + 8స + 1రగ. "ప్రాసమున్నది. యతిగాని, ప్రాస యతి గాని నియతి రీతిలో లేదు. పాదాది నగణముండుటచే, ఆ నయ పదునగా 8 నగణము యందుటచే నగణ మష్టమున మగజానుసారంగా ప్రాసమితి చెల్లెంప వీలం

దమ రాగా కసినము 16వ అక్షరము యతి చెల్లని సముజన" మని వారు అభిప్రాయ పడినారు.

అంతన్ రిఘుపతి వృధ ధను రుదిత శర
వికర సరదన లవటు తరశిభా
ప్రాంతం బగుచు జరిధి బహుల కుహర ని
వనద సురమకర తతి తత తనూ
సంతానములు తెక తెకలయి తహ తహ
లమి తిక మక పడి వడిగుడుసులై
యంతర్వలముల ససుచయములు రలిస
గము వెరికిలి బడి చలన మురవెన్.

— రామా. క. పృ. సుందర. సంధ్య. 327

ఇట్లు ఉద్ధిరమాలాస్మృతములు మాత్రాసమక గణనిబద్ధములై లాక్షణిక పృష్టిలో అక్షరసమక గణ గణితములయొక్కను తమ దేశీయత్వమును వీడక, కవి ప్రయోగ రక్షితములై ఒప్పినవి. వీనిలోని పాదవీర్వత్వము గేయావసరమున ఖండములై చిన్న వైలయను సృష్టింపజాలి ఉండుట కొంచగలము. ఎక్కువ ఖండగతిలో నడిచినవే ఉద్ధిరమాలలో గాంచగలము. ఇవి రగడలకు వికృతి రూపములే. రెట్టిం ముదిచే రగడలు వైతము అధిక వీర్వ పాదములై ఉద్ధిరమాల యననొప్పును.

—X—

అథస్మృతికలు

1. హేమచంద్రుని ఛందోఽను శాసనము II—381
2. ఛం. ప. కో — సంవత్సరమార
3. ల. శి. III - 227
4. ల. శి. III - 304
5. ఆం. మ. భా. చం. శి - పు. 321, 323
6. ఆంధ్ర గీర్వాణ చందము - బంగోరెనం. పు. 25
7. అనుబంధము II చూచునది

★★★

ఉ ప జా తు లు

అభ్యాయము - ౯

ఉ ప జా తు లు

ఇప్పటివరకు దేశీ చృందములలోని జాతి పద్యములు వివరింపబడినవి. ఇప్పటివరకు ప్రాసగల పద్యములు. ఇకముందు ఉపజాతులు వివరింపబడును. అవి ప్రాసరహితములు. జాతులలో ప్రాసయుండి, ప్రాసయితి ఉండదు. కనుక చెనుక చెనుక వివరించినవానిలో ఒక్క ఉచ్చరమాలా పృథ్వులలోని ప్రసిద్ధ పద్యములు మాత్రము దీనికవవాదములై నిలిచినవి. వానిలో కొన్ని యితి గగ్గ, ప్రాసయితి గలవానిలో ప్రాసయుండి, పృథ్వు గౌరవము నందుటచే వానిని జాతులలో చేర్చుట జరిగినది.

ఉపజాతులలో విశిష్టములగు సేనములు ప్రాసపలన గల్గు పద్యములచే జాతులు రావగి యున్నను, సహజ సేనమునకు ప్రాస లేకుండుట, ప్రాస పృథ్వుల సుండి పచ్చిన సంప్రదాయముగా నొక సేనధేవమగుటచే సేనము ఉపజాతిగా స్వీకరింపబడినది. అట్లే మంజరీ ద్విపద, ద్విపదకో అభిన్నము కనుక ద్విపదపదనే వివరించవలసినను, ప్రాసరహితము కాన ఉపజాతులలో ముందు వివరింపబడును.

1. సీ స ము :-

దేశీయ చృందములలోఁగల్గె విశిష్ట పద్యము — సీసము. అన్నిటికన్న పెద్ద పద్యము పాదమునకారు ఇంద్రగణములు, మీద రెండు సూర్యగణములు మొత్తము 8 గణములతో 22 సుండి 30 అక్షరముల వరకు 30 సుండి 36 మాత్రల కాలోచ్చారణము గల్గిన పాదములు నాల్గు కల్గియుండి వానిమీద దీని చైత్ర్యమునకు తోడుగా వేరొక్క సమగీతి పద్యముండును. పాద చైత్ర్యము ఉండుట దేశీ పద్యములకు విరుద్ధము. కాన పాదము 2 గణములొక్క ఖండముగా విడిపోయి ఖండ ఖండమునకు యితి లేదా ప్రాసయితి ఉండును. రెండు ఖండములొక్క పాదార్థము చొప్పున ఏ యర్థమునరాయర్థము విశేషముండును.

సీసము వర్ణనాభందము. వర్ణింపవలసిన అంశమును విశేషముగా వర్ణింపదలచిన, నాల్గు అంశములు లేదా గుణములుగా విభజించి ఒక్కొక్క గుణము ఒక్కొక్క పాదమున వర్ణించి, అఖరుగా ఎత్తుగీతి పద్యమునందు ఉపసంహారము గావించు విధానము తెలుగులో బహుళముగనున్నది. ఇట్టి అపరాళము పురేపద్యములలో లేదు. పాద చైత్ర్యత కవికి స్వేచ్ఛగా, విశాలముగా వర్ణించుట కనువు కల్పించును.

విశిష్ట పర్వ నీయాంశమును సీసములోనే పర్చించు విధానము, అతిప్రాచీన కాలము నుండియే కాననగును. కందుకూరు, ధర్మవర కానన సీసములు పర్వత గావించుటకు వాడబడినది. సర్వదేవ పద్మకవుల సీసములు ఇట్టివే. తిక్కన భారతమునుండి వీనికి పర్వతా విషయమున ఒక నిర్దిష్ట విధానము అపలంబించుట సంప్రదాయమైనది. సీసములతో వన్నెకెక్కినవారు తరువాతి కాలములో శ్రీనాథ, భట్టుమూర్తులు. ఒక చందములోని పాదములు పర్వనీయాంశము కొఱకు ప్రత్యాకాబద్ధముగా స్వీకరించుట, తిరిగి ఆటవెలదిలో ఒక్క పేరున్న గావించినాడు. 2 పాదములలో దృష్టాంతమును వివరించి, 3వ పాదములో నిర్ధారిత సూక్తిని వివరించి, నాల్గవ పాదము మొత్తము మకుటమునకు వాడుకొన్నాడు. తానెన్ని ఆటవెలదులు వ్రాసిన ఏ తత్ప్రకాశకాబద్ధమైనదనినాడు. ఇట్టి ఆటవెలది సైతము నడకలో సీసమువంటిదే యగుట విశేషము.

సీసముపై ఆటవెలది వ్రాసిన ఆ మొత్తము పద్యము మూడు ఆటవెలదులతో నమానమగును. సీసము 2 పాదములు ఒక ఆటవెలదియంత దైర్ఘ్యముండును. 3 సూర్యగణములు 2 ఇంద్రగణములతో నమానము. అప్పుడు ఒక సీసపాదము ఆటవెలది మొక్క అర్థభాగము కాగలదు.

సీసమన్నది తెలుగులో లోహమన్న అర్థమును స్ఫురింపజేయుచున్నది. సంస్కృతమున శీర్షక శబ్దము నుండి ఇది పుట్టియుండవచ్చునని మరియొక యభిప్రాయమున్నది. శీర్షకము నుండి సీసకము పుట్టవలెను. సీసమన్నది శీర్ష శబ్దభవము. అట్లయిన 'శీర్ష' శబ్దము పేరుతో 'శీర్షక' మున్నట్లుగా ఇతర చందమేమియులేదు. అనంతుడు సీసములు లోహమన్న అర్థములో వాడినాడు. చక్కగా చెప్పిన సీసము వసిడి వంటి దగునని చమత్కరించినాడు¹. అర్వాచీన కవులలో కొక్కొండ వెంకటరత్నము పంతులుగారు తన విశ్వేశ్వరీయమున సీసమున్నదని వెండి, బంగారము పేర్లలో పద్యములు కల్పించినాడు.

సీసము - ఇతర చందములు :

ఈ సీసమునకు మాతృక యనదగిన దానిని భరతుడు తన నాట్యశాస్త్రమున 'శీర్షక'మను పేరుతో పేర్కొనినాడు. శీర్షితాళ భేదముచే కల్పించబడిన ఈ రచన శీర్షకమనఁ జెల్లినది.

భరతుడు చెప్పిన శీర్షిక అక్షరము :-

శీర్షికం సారు విజ్ఞేయా శీర్షితేన విభాషితా।
 వీకపాదాపసానస్తు యస్యస్యావర్తవర్తతః॥
 వీరాపసానేన బుధైః సాక్షేయాకు చతుష్పదా।
 పూర్వపాదేన తస్యస్యాత్ సర్వత్రగురు లాఽపః॥
 పాదే పాదాపసానే చ సాక్షేయా నియతాక్షరా।
 శీర్షికంచ ప్రకర్తవ్యం గురుప్రామాక్షరాన్యతః॥
 తతశ్చ శీర్షికం చార్యం ప్రయుక్తం పంచపాదినా।
 శీర్షికో నామ నియమో భవేత్పాద విభావతః॥
 నామ్నాప్యత్ర వినిష్పన్నం కుర్యాన్యై శీర్షికం బుధః॥
 గురుర్గుర్వాది స్తదాల్పాదిర్యగ్యః సతు లఘుస్తథా॥
 చతుర్మానాశ్రోక్షేయా పూర్వభంసో వికల్పకః।
 ఆర్ధాష్టమగమాః పాదాః శీర్షికస్య భవన్తి హి॥
 త్రింశన్మాత్రాశ్చ విజ్ఞేయా యుగ్యౌఃకాశ్చరైః పదైః॥
 శీర్షికేన్యైక వింశత్యాః షడ్వింశతి పరస్తథా॥
 అక్షరాదాం భవేత్పిండః పాదౌహ్యైక త్రివిధిభః।
 యుగ్యౌఃకా షుక్రకాః బలుపాదే చార్యాస్తు చర్వారః స్యుః॥
 శీర్షికేతు నియమేన పశ్చాల్లఘు పంచయః కార్యః।
 త్రయ ఏవగతాస్తు ఘృణే లఘుపత్రయ ఏవాపసానేతు॥
 మధ్యేచేత్ గురుజీద్యే తచ్చ పరాశీర్షికం నామ।
 పూర్వే హ్యర్ధయ గురుప్రాస్యా ద్విత్వా గతాస్తు చత్వారః॥
 పాదే భవన్తి నియతం పశ్చాల్లఘు పంచయః శేషాః॥²

“చతుర్మానాశ్రోక్షేయః = నాలు మూత్రల గణములు వాడవలయునని, చతుష్పదా = అనగా 4 పాదములు కలదని, ఆర్ధాష్టమ గణాః పాదాః శీర్షికస్య భవన్తి హి = పాదమునకు 8 గణములు, పూర్వార్ధ దశములు నాలుగింటి ఉండును. త్రింశన్మాత్రశ్చ విజ్ఞేయాః = ముప్పది మూత్రలు పాదమునకుండునని అర్థమగును. 21 - 26 అక్షరములు దీనికుండును.

తెలుగు సీసములో 21 అక్షరములుండ వీలులేదు. కనీసము 22 అక్షరములు మొదలు 30 అక్షరముల వరకుండును. పాద దైర్ఘ్యత సీసమునకు సరిపోదు.

పైగా 4 మాత్రల గణములనుట తెలుగు సీసమునకు విరుద్ధము. 4 లేదా 5 మాత్రల గణములు ఇంద్రగణములు. 4 మాత్రలని నిర్ణయింపవలెనని. పైగా తెలుగులోని సీసములో 5 మాత్రల నడకయే ప్రసిద్ధము. గణనియమము, పాదనియమము మాత్రము సీసమును బోలియున్నది. ధృవాభేదమైన శీర్షకము తెలుగు సీసమునకు పోలికలు లేనివి. అంతేగాదు భరతుడు నానావృత్తి నిష్పన్న పాదములతో శీర్షకములు నిర్మింపవచ్చునని అన్నాడు. ఇట్లు తెలుగు సీసముతో సంస్కృత శీర్షకమునకు సంబంధము లేదు.

జనాశ్రయుని కందమందు 'శీర్షిక' యను పేరుతో చెప్పబడిన ఛంద మొకటి కలదు. అది ప్రాకృత ఛందో భేదము.

“షడధిరాషిరా” (5-52)

ప్రతి పాదం షట్ గదా భవంతిచేత్ అధిరాషరానామభవతి.

“శీర్షికం గీతితాపరా” (5-57)¹

అధికారంలో 4 లేదా 5 మాత్రల గణములు 6 ఊరి చిపరిగీతిక చెర్చి నదో స్పష్టమగును. ఒక్కొక్క గదాను పెండుటచే ఇవి మరల ఛేదము చేర్చుట మిన్నవి. 7 గణములతో లలిత, ఎనిమిది గణములతో సుభద్ర, 9=రవిద్రుమ. 10 = పంశపత్ర, 11=కుంజర, 12=పంశపుష్ప, 13=దంతమాల అనునవి.

(అ) సమస్తాన జగణవిషేధం, (ఆ) తృతీయస్థానం జగణ విక్షేపనం, (ఇ) పాదాంత గణము 'నగణ రగణములతో' నొకటి. ఇవి మరికొన్ని నియమములు. గణ విషయమున సుభద్ర తెలుగు సీసముతో కొంచెము పోలును.

దీనిని బట్టి జనాశ్రయుని 'శీర్షిక' కు తెలుగుతో సంబంధము లేదని వలయును.

నాగవర్మ ఛందోఽంబుధిలో రఘటాభేదముగా చెప్పినది మన సీసముతో చక్కగా సరిపోవును. 5 మాత్రల గణములు ఆరు, త్రిమాత్రికాగణములు రెండు కల పాదములు నాలు వ్రాసే మీద అటగీతి చేర్చవలయునని ఆతని లక్షణము. అటగీతి ప్రాసగల ఆటవెలదియే. తెలుగులో 4 లేదా 5 మాత్రల గణము లుండవచ్చును. ఐనను సంచమాత్రికాగణ సీసమే ప్రసిద్ధము కనుక ఇది తెలుగు సీసముతో పోలును.

ఇక పద్యము మీద పద్యమును పేర్చి వ్రాయుట ప్రాకృత చృందస్యం ప్రదాయఘ. ఇట్టివి —

1. ఛప్ప ఓ ఛందము :-

2+4+4+4+4+4+2 మాత్రలుగా గలది (యది 11 మాత్రల మీదండి) 4 పాదములు వ్రాసి మీద ఛల్లాలా ఛందము 2 పాదములు (28 మాత్రల కొక్క పాదము, యది 15 మాత్రల మీద గలది) వ్రాసిన ఛప్ప ఓ ఛందమగును.

— ప్రాకృత శైలం గలం I - 105

2. రద్దా ఛందము :-

1, 2, 3, 4, 5 పాదములకు పరుసగా 15, 12, 15, 11, 15 మాత్రలు గల్గిన ఐదు పాదములు వ్రాసిమిది. మీద పోహ్ ఛందము అతికించిన అది రద్దా ఛందమగును.

— ప్రాకృత శైలం గలం. I - 133.

3. కుండలియా ఛందము :-

పోహ్ను రెట్టించి అనగా నాలుగు పాదములుగా వ్రాసి వ్రాసిన ఒక్క ఛల్లాలా ఛందము అతికించిన అది కుండలియా ఛందమగును.

ప్రాకృత శైలం గలం I - 546

4. ద్విపదీ ఛందము :-

కీరయి గదేహి పాప పాప చత్తారి పథ్తలం భవేయం !

చత్తారి సగీయి ఆపథ్త ఆయిం మపయిత్తి నిర్దీహ॥

— II-1 వృత్తాంతి సమవృత్త

The technical name Dwipadi is given to a group of 4 stanzas, each containing 4 lines and followed by a Gitika: thus it is a strophic metre where 4 stanzas of 4 lines are followed by Gitika each.

— H.D. Velenkar.

ఇట్లు ఒక ఛందముపై పేరొక్క ఛందము అతుకుట అన్నది ప్రాకృత ప్రభావమనవచ్చును. ఈ సంప్రదాయము తమిళమునకూడ ఉన్నది. కలిప్పా అనే పద్యమునకు కూడా స్వతంత్ర పద్యముగా రాసినపుడు దానికి అరియప్పా లేదా పెచ్చాపద్యము చేర్చుట కలదు. ఒకే వృత్తముతో 'నర్గ' అంతము వ్రాయబడు సంస్కృత భాషలోని పద్యకావ్య పద్ధతిలో ఆలోచించిన ఇది పోలీసుగా వచ్చును. తెలుగులో ఒక ఛందము తరువాత చేరొక ఛందము అనగా ఒకే వృత్తముతో వచ్చు ఛందః ప్రయోగము గల్గిన భారతాదీ గ్రంథములలోని చంపూపద్ధతిలో విభానములో విశేషమేమియులేదు. ఒక ఉత్పలమాల పదప ఒక అటమెలది వ్రాసునూడవన్న

నియమమేమీలేదు. అందుకే ఒక ఉత్సాహమీద అటవెలది లేక లేచిగీతి వ్రాయు విషమసీసపు విధానములో రెంటిని అనుసంధించు పదము వేయవలయునను నియమమును విమర్శకులు సూచించుట జరిగినది. లేనిచో తెలుగు చంపూ కావ్య విధానములోని వేర్వేరు ఛందముల ఋణితి పరివర్తనములో దీనికి విశేషము ఉండదోదు. నమ సీసములోని పూర్వభాగము (ఎత్తు గీతి విడిచినది) వ్యస్తప్రయోగము లేకుండుట వలన దీనికి 'ఉత్సాహ, ఎత్తు గీతి'వలె ఛిన్న ఛందములని భావించు అవకాశము లేదు.

భరతుడు తన నాట్యశాస్త్రమున పేర్కొన్న 'శీర్షకము' అచ్చముగా సీసమే కాకున్నను గణ విధానము, పద్యనిర్మాణము సీసము వలెనే యున్నది. నాటికే వ్యవహారములోనున్న దేశీయ ఛందములను చూచి భరతుడు తన గ్రంథమున పేర్కొని వాడనవలె. ఎందుకనగా ఈ విధానము సంస్కృతమున లేనట్టిది. సంస్కృతమునకు సరిపడనట్టిది. ఇదే యభిప్రాయమును శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు "దక్షిణ దేశీయ సంప్రదాయసిద్ధములగు ప్రాచీన గేయ రచనలు మాత్రా ఛందస్సులుగా సంస్కృత ప్రాకృత లాక్షణికులచే గ్రహింపబడినట్లు అగుపడు చున్నదని"యు, 4 శ్రీ దివాకర్ల వేంకటాపధానిగారు "సంస్కృత ప్రాకృత లాక్షణికులచే మాత్రా ఛందములుగా గ్రహింపబడిన దేశీయ సంప్రదాయసిద్ధములగు గేయ రచనలలో శీర్షక మనునదొకటి" యనియును వ్యక్తపరచిరి 5.

జయకీర్తి (దక్షిణాత్యలాక్షణికుడు) తన ఛంరోజున శాసనమున సీసమును గూర్చి పేర్కొనినాడు. అతడు కందపద్యమున దేశీ పద్యములను గూర్చి వివరించినాడు.

కం సంస్కృత వాఙ్మర్యాద్యాః

ప్రాకృత విషయే తు గళితకాద్యాః బహుభా

కర్తాటకేఽక్షరాద్యాః

విషయే....శీర్షకాది జాతయ ఉదీతాః (I-22)

ఆర్యాదులు సంస్కృతమునకు, గలితకాదులు ప్రాకృతమునకు, అక్కరలాదులు కర్తాటమునకని వివరించుచు, శీర్షకాదులు తెలుగునకని భావించినాడేమో! దురదృష్టవశమున సరిగా అక్కడే గ్రంథకైఫియము కలిగినది. జయకీర్తి కన్నడ జైన పండితుడగుట, తన గ్రంథమున కర్తాటాంధ్ర ఛందో లక్షణములను చెప్పుటవలన సీసము ఆంధ్రులదని చెప్పి యుండవచ్చునని ఊహించవచ్చును. ఆ లుప్త భాగమున

ఒక గుర్వక్షరము లేదా రెండు లక్షక్షరములు పూరింపవలెను ⁶. దానిని 'విషయేంద్రే'యని పూరణము లెలుగు విద్వాంసులచే నూదంపఁబడివది ⁷. ఇది సరియైన పూరణమే రావలయును. ఇట్టి పూరణమునకు సందర్భమును, వాచిత్యమును ఉన్నది. అప్పుడు 'విషయేంద్రే' అన్న మాటకు ఆంధ్ర విషయే=ఆంధ్రవేశేయని యర్థము చెప్పరావలెను. సేనము లెలుగు ఛందము అనుటలో పే దేశి, సంస్కృత పండితులకు అవ్యంతరముండదు.

భరతుని కాలమునాటికి ఆంధ్రప్రాచీన కాలముననే ఉన్నదనుటకు పేరాక్క సాక్ష్యము - పొత్తపి వెంకటరమణకవి సేనపద్యమునకు ముగ్ధేంద్రాహ్లాదమునందలి దని లక్షణమును చూపుట.

సేనమును విరాట్పుండోభవముగ చెప్పెను ముగ్ధేంద్రాహ్లాదమును మూలముగా చెప్పినాడు.

“విచ్ఛేదంగో ప్రాసంద్యః! దివస్పరిషదార్కయుగో॥

చత్వారింశోత్తరశతలక్షయః ప్రసన్నపద్యతానమా॥

చతుఃపంచాధికోలః విషయా రిత్వాహ॥

మహర్షిస్సేనావచేరి విరాట్పుండోభవేతి నాగాకలత్రపు

మనోజ్ఞాపశలిధేదాః పంచాశత్”

విచ్ఛేదమనే యతి ఏదో గదానుప్రాసము. ద్విః రెండో గణము మీద ప్రాసయతి రావలెను. ద్విపస్పరి షదార్కయుగే=ఇంద్రగణములాటున్న అర్క గణములు రెండున్న ఒక చరణాన కనుట చత్వారింశోత్తర శతలః చతుః=నాలుగు చరణాలకున్న, చత్వారింశోత్తర శతలః=నూటనలభై లఘువులనుట. ప్రసన్న పద్యతా నమా=ప్రసన్నపతి అనుపేరుగలిగిన అదవెలది గీతితో చూడినదై, నమా=నమసేనమనిపించును. చతుః పంచాధికోలః విషయజాతి రిత్వాహ=నూటనలభై లఘువులమీద నాలుగైదు లఘువులెక్కువైనది విషమసేన పనిపించుకొనును. ఈ సేనము పేర్లు జూతులనిన్ని, మహర్షిః సేనావచేతి, సేనములని మహర్షులు నలుకుదురు. విరాట్పుండో, భవేతి=ఈసేనములు విరాట్పుండోభవములు, నాగ కల త్రపు మనోజ్ఞా పశలిః ధేదాః పంచాశత్=ఈ సేనములు 'నాగ' అనిన్ని 'కల' అనిన్నిత్రపు అనిన్ని మనోజ్ఞ అనిన్ని, అపశలి అనియు అయిదు వేదములు. ఈ అయిదున్న ఒక్క చొక్కటి పదేసి ధేదములై యేది సేనంబు లయ్యెను. ఇది సేన జాత్యధికారము.” ⁸

పొత్తపి రమణకవి చెప్పిన యిగ్నేద బ్రాహ్మణమూలమును ఇతర ఆంధ్ర చాందసీకులెవ్వరును చెప్పకుండుట గమనార్హము. పై లక్షణము చైత్రము సేనమునకు చక్కగా అతకకర్గ అద్భుతావహముగ నున్నది. ఒక వేళ ఇది అంత ప్రాచీనమయ్యెనేని భరతుని నాటికే తెలుగునాట ప్రయోగముచేయున్న దనవలె లేదా తర్వాతి లాక్షణకులెవరైనా రచించి ప్రక్షిప్త మొనర్చగా పొత్తపి రమణకవి ఉదాహరించిన ఉండవలెను. రెండవ ఊహ బలముగా నున్నది. “మహర్షిః సేనావదేతి” అన్న వాక్యము మహర్షులగు భరతులనారు తమ నాట్యశాస్త్రముచే సేనమును చెప్పినారన్న అర్థము పుచ్చుచున్నది. రెండో గణము మీద ప్రాసయతి అన్న నియమము తెలుగున తప్ప మరే భాషా ఘంపమున లేనట్టిదే. విషమ, నమ సేన ఛేదములను చూచా ఇది చెప్పుట విశేషము. దీనిని బట్టి ఇది తెలుగు సేనమును చూచియే సంస్కృతమున లక్షణము చేసినారనవలయును. మూర్య ఇంద్ర గణములని పేర్కొనుట కూడ అది తెలుగు లక్షణమేయని నిర్ధారించును.

ఇది పొత్తపి కవియే రచించినాడేమో అని అనిపించినది. సేనము కీర్తక మన్న భ్రాంతిచే అట్లు చేయరాదదని ఏమున్నది? కాని పొత్తపి కవి కట్టి అవసరము కన్పించదు. పైగా ‘విచ్చేదం గా’ అన్నదాట అతనికే అర్థముగాక ‘విచ్చేదమ్యనే యతి యేకో గదానుప్రాసము’ అని పదిలివేసినాడు. రానే సంస్కృతీకరణము నృష్టించిన మొదల ఇట్టి అస్పష్టతకు కావుండదు. పైగా ‘ప్రసన్న పది’ అన్నది కూడా సంస్కృత లక్షణమున నున్నది. దీనివారకు ప్రసన్నపతి అనే పేరు గలిగిన అయివెలది గీరిచో చూడినవై అని అర్థము నిచ్చినాడు. ఈ ప్రసన్న పది/పతి యన్నపేరు అతి ప్రాచీనమైనది. విన్నకోట పెద్దన తన కావ్యాలంకార చూడామణిలో గీతి ఛేదములలో

ప్రపళినాఁ బ్రసన్న పదినాగ గీతులు

సేనములను రెండు చెందు ముదల

నాటవెలది యనఁగఁ దేటగీతి యసంగ

వానిపేర్లు వేయ పలయుఁ దెలియ

.....(8-47)

- అని పేర్కొనుట చూడవగును.

కనుక ఈ యిగ్నేద బ్రాహ్మణ సేనలక్షణము ప్రాచీనమైనదే. పాల్కురికి సోముడు ‘ప్రాసోవా యతిర్వా’ యని ఉద్ధరించిన సంస్కృత లక్షణము, ఇది ఒకే గ్రంథములోనిది - అగునా? అనిపించును.

మొత్తముమీద పొత్తపడి కలిసి చూసిన లక్షణము 'మృగమై మాత్రా గణములలో' (దేశి గణములలో లెక్కింపక) సేనమునకు సరిపోవు చిన్నది.

సేనము ఏకకావ్యమునది పుట్టినదని చర్చించుచున్నప్పుడు జన్యత్వముతోడను ఇతరములగు ఘండములకును కూడా జనకత్వము చెప్పుబడినది.

సేనము కవరాజ విరాణితమునుండి పుట్టినదని చెప్పవచ్చు వేంకటకృష్ణా రెడ్డిగారు భావించినారు ⁹. "సేనకమునుండి సేనము పుట్టినదనుట శంకె కవరాజ విరాణితమునుండి విశమ సేనము కృష్ణ పేర్కొనిన పగవారి హాగముగా చూట్టుచుండి ననుసరింపజే గీరినాశ్రయించినట్లు కన్పడుచున్నది" అని వివరించినారు.

కవరాజ విరాణితమునకు లక్షణము--

న+జ+జ+జ+జ+జ+జ+జ+న, యం 7, 13, 19 అక్షరముల మీద ముమూరుండును.

క్రమమున, నొక్క-న, - కారము నాలుజ

రారము బుంబర - గంగ పరా (కవిజనా)

పై త్ర్యక్షర గణముల పద్ధతితోడను దీనిని దేశి గణ ప్యవస్థలో చూసినను 6 ఇంద్రగణములలో యం¹⁰లో సహితముగా సరిపోవుచున్నది. (లగ ను సూ.గ.గా భావించవలయును). సేనములో యరి అర్థమున నొక్కమారు పేరుగా ఉండును. కవరాజ విరాణితములోపల పాదమంతటను ఒకే విధానము (బహుయరి నియతి) సరిపోయింది. అంతేగాక యరిప్రాసలు, క్రిందపాదమునకు సమాన గుణ నిర్బంధముండుట మార్గి (వృత్త) లక్షణము. ఇట్టి దీనిని సేనమునకు మూలమనవచ్చును. దీనిలో ఇంద్ర గణముల ప్రయోగములో స్వేచ్ఛగల సేనమునకే కేవలము 'నర, భ, ధ, భ, భ, భ, గల, లగ,' అన్న గణములను మాత్రమే పాదపాదమునకు వాడుచు పోవలయునన్న నిర్బంధత్వమునకు దిగును. ఏ దేలి చ్చందమైనను ఇచ్చుట గల స్వేచ్ఛ గణ ప్యవస్థ రారణముగా మార్గి వృత్తములో సరిపోయినను దేశి మెప్పుడు తన ప్రత్యేకత కల్గియే యుండును. స్వేచ్ఛగల మాత్రాగణ నిర్మితమైన గేయములను త్ర్యక్షర గణములలో కొలుచు విధానము ఉద్ధర మాలా వృత్తములలో ఇదివరకే చూపబడినది. అట్టి విధానముచే అలోచించిన ఇట్టి టిహాలు జనించును. ఇంతొకవేళ సేనము కవరాజ విరాణితమునకు మాతృ స్థానియము కాపియును. దాని కవరాజ విరాణితము జన కత్వమునందజాలదు.

క్రొంచపదములోని గణములను మాత్రా గణములుగామార్చి అంత్య గురువు రెండు లఘువులుగా చేసినసేనముగునని శ్రీ మానవల్లరామకృష్ణ కవిగారనిరి¹⁰.

క్రొంచపదము భ,మ,న,భ,న,స,న,య గణములు కలిగి ఐదక్షరములకు మీద ప్రాసయతి, అపై పదిఅక్షరములకు యతి ఉండును. ఇవి చతుర్మాత్రాగణములుగా గుర్తించి, చతురస్రగతిలో నడుపబడును.

పంచశ రాఖా - సంచిత పుష్పా

భమనభ నననయ - పరిమిత మైననె

క్రొంచప దాఖ్యం - బంచిత మయ్యం

గ్రమయతి దశపను - కలితము గాగన్.

సేనములో భ, నల గణములు మాత్రమే వాదిన చతురస్ర గతిలో సాగును. కాని వ్యవహారములో సున్న సేనము ప్రసిద్ధముగా ఖండగతిగా సాగును. ఇంద్రగణములలో బహు సంఖ్యాకములు (నగ,నల,ర,త) పంచ మాత్రికములే యగుట దీనికి కారణము. ఇట్టిదోష్ట చతురస్రగతిలో మాత్రమే సాధ్యమై, నిచిత త్ర్యక్షర గణ వ్యవస్థ గల్గిన క్రొంచపదము సేనముతో సంబంధము గలదనుట చెల్లును. అనియత లక్షణమునుండి నియత లక్షణముగల పద్యము పుట్టుట సహజము. తద్బిన్నము అసహజము.

రెండు ద్విపదలు కలిపి, సూర్యగణము. 4ప దానిని చివరవేసిన సేనము సిద్ధమగునని కోవెల సంపత్కుమారాచార్యగారనిరి¹¹. రెండు ద్విపదల పాద చైర్వ్యము సేనముతో సమానమగుట సత్యమైనను 4ప గణము (సూ.గ) చివర వేయుటకుగల పద్ధతి అలోచనా ఫలమేకాని ఇతరేతర సాక్ష్యములే జన్యజనకత్వ సంబంధము స్థిరపరుప జాలలేదు.

సీసము - గేయము

సీసము జానపద ఛందోజన్యము. ఖండగతిలో సాగు గేయమే మాతృక కాదగును. 8 గణముల పాదము. గణ సంఖ్య సరిసంఖ్య. అర్థము 4 గణములకు అనగా పాదము సమద్విఖండనము. ప్రతి అర్థము తిరిగి సమద్విఖండనమై రెండేసి గణములతోకటి నిల్చును. ఇంత చక్కగా సౌష్ఠవమున్న ఛందము తెలుగున వేరాక్కటి కనబడదు. కాన ఇట్టి రెండు గణములు + 2 గణములు—2 గణములు

+ 2 గణములు అన్న పటపలోని గణములు అన్నియును సమ రాల్యము గలిగియు ఉండవలయును. అన్నియును ఖండగతికి సరిపోవలయును. అనగా పంచసూక్తిములే కావలయును. కాని 2 చివరి కెండు గణములు సూర్య గణములై త్రిహత్రికములై నిల్చినవి. అనగా జానపద గేయములో 2 చివరి గణములు ప్రాతలో త్రిహత్రికములై గోచరింపగా శిష్టకవులు/లాక్షణికులు అట్లే స్వీకరించి యుండుదురు. ఇది గణములన్న భాగమున వివరింపబడినది. అక్కడ సేన పద్యపాదమీయ బడినది.

ఎండిన టిక్కెగో చెరిగింప దెప్పుదు

పండిన టిక్కెరై ప్రభువులంత

— నరసింహ శతకం

ఇది గేయములో ఎండినా, చెప్పినా, పండినా, టిక్కెరై, ప్రభువులంతా అని పూర్ణకాల ఖండమగుటకు కావలసిన మాత్రల నిలుపుకొని పాడబడును. కాల ఖండములు (5 మాత్రలవి) సంపూర్ణముగా సున్న పౌష్టవము స్ఫురించును. ఒకవేళ కాలఖండ పూర్ణత్వము కొఱకు పూరణ వీలులేకున్నను, లోటుకల్గిన 2+2మాత్రలు. (3+3 సూ. గ - కావలసినవి 3+5) తర్వాతి పాదమున యొక్క ప్రారంభమునకు మధ్య కాలములోనైన 'నిక్కెరై' పూరణమునే సవరింపబడును. (అ) గణమున కొక్క పదము వ్రాసుబతుట, (ఆ) నాలుగు అర్థములుగా పాదము విడిపోవుట, (ఇ) గణమువర్తి యతి లేదా ప్రాసయతి, (ఈ) ప్రాసాక్షర నియమానైచ్చికత లాక్షణికులు సేనమునకు చెప్పని గేయగుణములు. అఖరుగణములు తెలుగులో పలుపద్యములలో బహుధా సూర్యగణములే. గేయగతులను చేశి గణములలో కొల్చుట వల్ల కలిగిన కృతకతలో ఇట్టి పాదాంతమాత్రా లుప్తత యేర్పడినది. ఇది గానములో సరిచేయబడును. ఇందుకు సాక్ష్యము లాక్షణికులు మాత్రాసంపూర్ణములు కాని గణము లకు పూర్ణత్వము ఇచ్చుటగా చూపవచ్చును. ఉత్సాహలో అఖరు సూర్యగణమునకు బదులు ఒక గురువు. ఐనా సేనములోని చివరి సూ. గ. వలె అది కూడ ఒక మాత్ర అధికొచ్చారణము పలన సమమగును. రగడను గూర్చి చెప్పని విన్నకోట పెద్దన తన కావ్యాలంకారమాదామణిలో మమరకవిత్వముతో బాటు ప్రబంధములగూర్చి లక్షణము చెప్పుచు, 2×4 ఉత్సాహ = రగడ అని కేవలరగడను మాత్రము చెప్పినాడు.

సం॥ సరియైన పది చేతుల చే

బలుపడి సుత్సాహా వృత్తి పడ ముగళముచే

నిరువుగ పది ప్రాసంబుల

నరుడుగ రచయించ రగడ యగు దగవృత్తిన్. (4-40)

ఇది రగడ తుల్య (త్ర్యసగల గల త్రిమాత్రకములగు) హాస్యములుగల గణములు గలది. ఉత్సాహాలో చివరిగణము (గురువు). ఒక హాత్ర ఇతర 7. సూ. గ. కన్న తక్కువగదా యనిపించును. కాని ఇచ్చట విన్నకోట పెద్దన లక్షణమును బట్టి దానిని కూడా త్రిమాత్రకము (8వగణము) గానే భావించి నట్లునుకొనవలెను. లేనిచో రగడ కుదరదు.

కాన ఇట్లు పాదాంత్యగణములలో మాత్రల తక్కువదనము లాక్షణికులచే వైతము పూర్వ (పూర్వగణతుల్యము)పైనట్లు భావించబడుట వలన సీసమును వైతము పంచమాత్రికాగణముతముగా అన్ని గణములను భావించి, ఖండగలలో నడచు జాన పద గీతముగా భావించవలె. కన్నడమున నాగవర్మ దీనినే రఘటా (రగడ) భేదముగా చెప్పుట చూడనగును. 5 మాత్రల గణములారును, 3 మాత్రల గణములు రెండు కలిసి ఏర్పడిన పాదములు నాలిగింటిమీద ఒక ఆంగీతి (= ప్రాసగల ఆట వెలది)ని చెప్పిన సీసమగుననినాడు. రగడగా అతడు భావించుట, తుల్య మాత్రికా గణముల చేత నిర్మింపబడిన పద్యముగా సీసమును భావించుటయే. దీనిని బట్టి

(1) సీసము చివరి గణములు తక్కిన గణములతో సమానమని (రగడ లక్షణమిది. తుల్య కాలఖండములచే నిర్మితము.)

(2) గణవ్యవస్థ శాబ్దిక దృష్టితో చేయబడిన కృతకవ్యవస్థ అని

(3) తాళబద్ధరచనలు దేశిగణవ్యవస్థతో కొలువబడినవని భావించవలెను. కాన సీసము జానపద గేయచ్ఛందో జన్యమైన పద్యమని పిండితార్థము.

పాదముల సంఖ్య :

సీసమునకు పాదముల సంఖ్య పాదముల సంఖ్య సామాన్యముగా 4పాదము లని, పైన ఎత్తుగీతి 4 పాదములని చెప్పబడును. ప్రతి అర్థము పాదములను 8 భాగములను జేయును. ఆధునిక ముద్రణాలిపి విధానమున ఇట్లు యతి కారణముగా పాదము యొక్క రెండు భాగములు రెండు వరుసలతో ద్వితీయార్థము కొంచెము ఎడగల్గి వ్రాయబడుచుండుట కొంచనగును. అప్పుడు సీసము 8 పాదములుగా, ఎత్తు-

గీతి 4 పాదములుగా మొత్తము 12 పాదములు సమానముగా కన్పట్టెను. గీతి సద్యమును రెండు పాదములను సీను మొక్క ఒక్కొక్క పాదమును ఒక్కొక్క సంక్షోభావలమును ప్రాస లేదని విధానముగ (కావ్యత్రములమందు) రోమ పన్నుది. బహుశః దీనిని బట్టియే కార్యము విన్నకోట పెద్దన 6 పెద్ద (సమాన) పాదముల రూపములోనున్న సీనమును చూచి —

తన పాదములు నాలుగు

మొనసిన పైగీతి పాదములు రెండునుగా

నినుమూడై సీనమునకు

జను నడుగులు వ్రాలు వట్ట సరియన్నిటన్

కావ్యా. చూడా. (8-26)

‘ఇనుమూడై’ $2 \times 3 = 6$ పాదములు. పాదములు నాలుగు+గీతి అర్థ మొక్క పరుసగా = 6 పరుసలు (6 పాదములుగా)గా భావించి విన్నకోట పెద్దన వ్రాసినాడనవలె. సీకమే పెద్ద పదవునగా తీరి పాదములు ఎత్తుగీతి గాక 4 కు బదులుగా అనేక సరిసంఖ్యలో పాదములు వాడుట ఆచారము. ఎన్ని పాదములు వాడినను చివర తిరిగి అ.పె. లేదా పైగీతి వ్రాయబడును. దీనిని సీనమాలికయనియే పిలువబడును.

ద్యాదళ పదమగు మరియు, అష్టాదళపదమగు

గది సహితంబుగదా! గోదీ యగు సీనమాలిక

ప్రీతయిరా నిలువవలయు సీనస్య నియతిన్¹².

అని సీన మాలికగా

చెప్పబడినది. ప్రాసిన కవులలో లేకున్నను ఈ విధానము అర్వాచీన కవులగు కంకంటి స్రాభ్యులు కావ్యములలో కానవచ్చును. శ.సం. 997 (క్రి.శ.1073) కాననపద్యమంజరిలోని దీర్ఘాసి కాననములో శ్రీశకు....అనే సీసంలో 8 పాదాలున్నవి. ఆ పాద ఆటవెలిది వ్రాయబడినది. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు హంసవింశతిలో 10 పద్యముల పరకు ఇట్టి బహుపాదయుత సీనమును వాడినాడు. 10, 12, 16, 22, 24 అని ఇట్లు పాదములు నియమరహితమై యుండుటను, 17 పాదముల పద్య మొక్కటి సీనము చెప్పబడి యు (దీసి సంఖ్యలో) ఈ కావ్య మందలి విశేషము.

సీస భేదములు

సీసము సమవిషమ భేదముచే ద్వి విధము. పాదమునకు 6 ఇం. + 2సూ. చొప్పున వ్రాసిన పైన అటవెలది లేక రేఖగీతి వ్రాసిన సమసీసము. 7 సూ. + 1 గురువు చొ॥న ఒక్కొక్క పాదమునకు ఇట్టి గణములు గల ఉత్సాహ పద్యమును వ్రాసిన పైన అటవెలది లేదా రేఖగీతి వ్రాసిన విషమ సీసమగును. ఉత్సాహములో పాద ద్విత్వీయాక్షర ప్రాస నియతము, యతి ఉన్నదే. సమమునందు పాద పాదమునకు అర్థము - అర్థమునకు యతి చేరుగా యుండును. యతి చేసవచ్చు ప్రాసయతి వాడు కొనవచ్చును. ద్విత్వీయాక్షర ప్రాసలేదు. ఇది సమ సీసము యొక్క సాధారణ యతి, ప్రాసయతి, ప్రాస నియమములు. ఇవి నిర్బంధములు కాక ఐచ్ఛికములు. వీనిని నిర్బంధమొనర్చుట వలన మరిన్ని సీసభేదము లేర్పడు చున్నవి.

సీస భేదములను చెప్పుటలో లాక్షణికులు ఒక క్రమమును పాటించలేదు. కాలము జరుగుచున్న కొద్దీ ప్రయోగములు అధికమై సీస భేదములధికమైనవందుమా అదియును లేదు. ప్రాచీనులు చెప్పిన భేదములు అర్వాచీనులు పదిలినారు. పేర్ల విషయమున నైన క్రమము లేక ఒకరు వాడిన పేరు మేరొకరు వేరొక్క లక్షణము నకు వాడినారు. రేచన వీడు భేదములు చెప్పగా, అనంతడు పది చెప్పినాడు. అప్ప కవి తిరిగి తగ్గించి వీడు భేదములు చెప్పినాడు. అనంతని సమప్రాససీసము అప్ప కవి వృత్తప్రాససీసమగును. అనంతని అవకలి సీసము, అప్పకవి అవకలి వడి సీసమగును. ఇట్లు పరస్పర భిన్నములైన సీస భేదములు ఆంధ్ర ఛాందసీకులు ఎవరికి తోచినట్లు వారు వ్రాసినారు. లక్ష్యానుములను నైతము పరిశీలించలేదు. కవులను లాక్షణికులు నిర్లక్ష్యము చేయగా, లాక్షణికుల లక్షణములను అర్వాచీన కవులు నిర్లక్ష్యము చేసినారు. సీస గతులలో అధికవి నన్నయ నియమ పూర్వక యతి, ప్రాస యతుల వాడుకతో రచన చేయుటచే తర్వాతి లాక్షణికులకు ఇవి భేదములుగా చూపుట అవశ్యమైనది. ఐనను వారు నన్నయ లక్ష్యములకు లక్షణములు వ్రాయక స్వతంత్రించి యథేచ్ఛగా భేదములు తెల్పినారు లక్ష్య లక్షణములు నైతము ఒక త్రాటిపై నడుపలేదు. ఈ భేదములలో అక్కిలి, అవకలి శబ్దములందు సామాన్యముగా కాన వచ్చు నామములు. ఈ శబ్దములు వీ అర్థములలో ఉద్దేశించబడినవో తెలియరాదు. లాక్షణికుల ప్రయోగములో ఈ శబ్దముల అర్థములు విభిన్నములై నవి. “రేచన లక్ష్యములను బట్టి చూడగా అక్కిలి యనగా ప్రథమాక్షర మైత్రియనియు, అవకలి యనగా ద్వితీయాక్షర మైత్రియనియు విహింప నీలగుచున్నది” అని డా॥ పాటిబండ్

మాధవ శర్మగారు అభిప్రాయపడినారు¹³. తక్కిన రాష్ట్రములు ఈ అర్థములో వాడలేదు.

యతి లేదా ప్రాసయతిల ఐచ్ఛికత వారణముగా సేన భేదములేర్పడు చున్న పని చెప్పబడినది. వృత్తములందు పతే ప్రాసము ఉండు విధానము మరొక్క కారణము. గణముల వ్యవస్థను బట్టి సర్వలము సేనాదీకము భట్టులు ఇంద్రావ వారణ మగుచున్నది. సర్వసాధారణముగా ప్రయుక్తమగునది సమసేనము. దానికున్న ప్రయోగము ఇతర భేదములకు లేదు. దాని ప్రయోగ బాహ్యమును గాంచి అప్పు కవి —

“సప్త విధము లివియు శబ్ద శాసనుండు

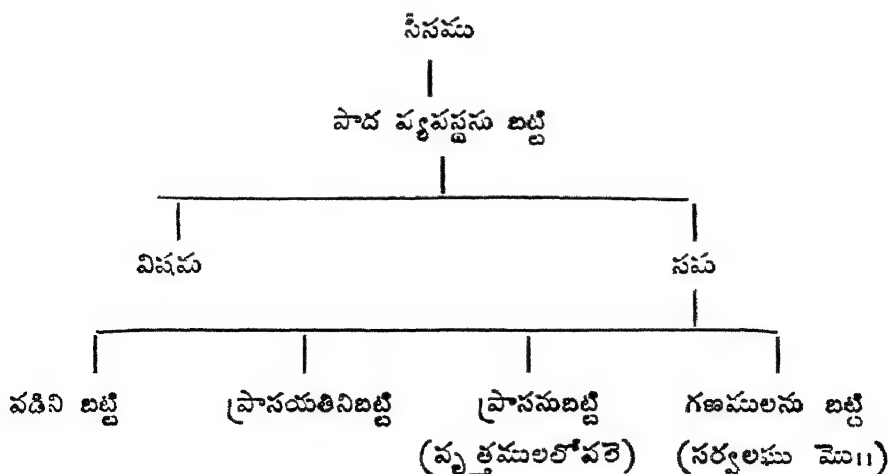
పంచమామ్నాయ ఘక్కిలోఁ బెక్కిగాని

కడమ కవులాయ సీనముర్ విడిచిపెట్టి

చెలగి నమసేన పద్యమే చెప్పినారు¹⁴.

అని పేర్కొనినాడు. కడమ

కవులు వదలి వేసినారన్నది సాధారణముగా చెప్పినమాట. పై భేదములో రాన్నింటిని కవులు వాడినారు. కాని అవి త్యాచితక్రములు.

అని అనేక భేదములుగా విభజింపబడినది.

- 1) రండు:నాట కాననమందు
1వ పా. 2 దళములు	}	యతి వేయ -
4వ పా. 2 దళములు		బడగా
2వ పా. 2 దళములు	}	ప్రాసయతి
3వ పా. 2 దళములు		వేయబడగా
4వ పా. 1వ దళములు		బట్టము.
- 2) ధర్మవర కాననమందు
1వ పా. 1వ దళములు	}	ప్రాసయతి
తక్కిన 7 దళములు		వాడబడెను.
అబవెలది నాలుగు పా.		

బి:కా.క బట్ట భాగమునందు కూడా (1 పా. 1వ,) ప్రాసయతియే యుండియుండును అప్పడది అపకరి ప్రాస సేనము (అనంతనిది) లేదా అపకరి పడిసేనము (అస్పృకవి ప్రకారము) అనవచ్చును. కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకార, చూడా మణులు దీనిని అపకరి సేనమనినవి.

ఇక కావ్యస్థములని చెప్పబడిన

- 3) పద్యకవి జతేంద్ర పురాణములోని సేనములో శ్లేషముబడన పలన నియత ముగా ఎనిమిది దళములలో యతి, ప్రాసయతి పరుసగా వేయబడినది. కాని తే.గీ. 1,3,4 పాదములలో యతి, 2వ పాదములో ప్రాసయతి పాటింపబడినది.

- 4) సర్వచేపుని విరాట పర్వములోని సేనమున¹⁵.

2వ పా. 1వ దళం + 3వ పా. 2 దళము	}	ప్రాసయతి
4వ పా. 1వ దళం + తే.గీ. 2,3,4 పాదములు		

తక్కినదొట్ల యతి వాడబడినది. దీనిని బట్టి నన్నయయే సేనమునందు తనకు పూర్వములేని ఈ నియమమును తన “ఆక్షర రమ్యత” కొరకు పెట్టినాడని భావింపవచ్చును.

నన్నయ పాటించిన నియమమును చా॥ గిడుగు వేంకట సేతాపతిగారు చక్కగా వివరించినారు¹⁶.

సీసము - పై గీతి

1. యతి	యతి
2. యతి	ప్రాసయతి
3. యతి	యతి
	ప్రాసయతి

4. యతి	ప్రాసయతి
	యతి
5. ప్రాసయతి	యతి
6. ప్రాసయతి	ప్రాసయతి
7. ప్రాసయతి	యతి
	ప్రాసయతి
8. ప్రాసయతి	ప్రాసయతి
	-యతి
9. యతి	యతి
ప్రాసయతి	
10. యతి	ప్రాసయతి
-ప్రాసయతి	
11. యతి	ప్రాసయతి
-ప్రాసయతి	
12. యతి	ప్రాసయతి
ప్రాసయతి	-యతి
13. ప్రాసయతి	యతి
-యతి	
14. ప్రాసయతి	ప్రాసయతి
-యతి	
15. ప్రాసయతి	యతి
-యతి	-ప్రాసయతి
16. ప్రాసయతి	ప్రాసయతి
-యతి	-యతి

అద్భుత వేసి ఉభయ విధముల చూపినచోట చేసి దళములందు మొదటిది, సరి దళములందు రెండవదిగా భావించవలయును. 12, 14, 15 భేదములు నన్నయ వాడ లేదు. యతి ప్రాసయతులు ఉభయము గల్గినచోట్ల ఏదేని ఒకదానిని ప్రసక్తవిషయాను సారము గ్రహించకుండుటచే గిడుగువారి నన్నయ 'సీస విభాగ వివేకము' చెడిపోయిన

దని వా॥ పాటిబండ మాధవశర్మగారు భావించిరి. అంతేగాక కొన్ని సీసములందు పై సయమమునునుసరించి సందేహస్పదములైన పద్యములు రాన్ని ఉన్నవి¹⁷. కొన్ని పాటములు చక్కగా లేవు. పాఠాంతరములు స్వీకరింపవలెను. రాన్ని సవరణలు వాయునున్నవి. వృత్తములందు వలె ప్రాసమును సీసమును పాటించుటను గిడుగు యారు స్వీకరించి భేదముగా చెప్పరైరి. మిగిలిన విధానము మాత్రము వన్నయ అక్షర రమ్యతకు సరిపడునదై చక్కగా అమరి గడుగువారి పరిశోధనా పాటపమునకు సాక్ష్యమైనది.

మార్గి విధానములోని వియమములను అనుసరింపజేసిన దేశీ విధానములో నుంచి దేశీ మార్గ చ్ఛందముల అనుసంధానమువ్వారా సమన్వయమునర్ప యత్నించిన వన్నయ యత్నము, అతని మార్గము ఎట్లగునో తాంతపరము లక్షితమై తరువాత కవులచే అనుసరింపజేయబడినది. తిరిగి అనుప్రాస వ్రేయునైన పోలనచే ఆదరించబడి ప్రబంధకవుల అనంత ప్రబంధ కవులు చిత్ర కవితల్ని ప్రీతికి తోచి విస్తృత ప్రయోగములోనికి వచ్చినది.

తెలుగులో లక్షణములు చెప్పుకొనిన యతి భేదములలో ముఖ్యములైన దేర్లుములను లక్ష్యలక్షణములముగా పరిశీలించును.

1. సమసీసము : యతిగాని ప్రాసయతిగాని స్వేచ్ఛగా సీస ఉభయ దళములందు పై గీరియందు ఇట్టమువచ్చిన విధముగా వాడుకనుట సమసీస లక్షణము.

విజమునకు దీనిని భేదముగా పరిగణింపరాదు. యతి/ప్రాసయతి/ప్రాస అను గణవిన్యాసమునుబట్టి ముందు ముందు చెప్పబోవు సీసములన్నియు దీని వికృతులే. ఇది ప్రకృతి, మాతృక కాదగిన దీనిని భేదములలో చెప్పబడకంటె చెప్పకుండుటయే మంచిది.

తెలుగు సాహిత్యములోని వేలాది సీసములు ఈ పాధారణ నియమము కల సమ సీసములే.

సీ॥ పరవా తరంగిణీ * చర వికస్థుల నూర్చు
కప్తులకడాయ గం * ధము వహించి
ప్రకృత్యన పవనంకు రములు పై రాసువేళ
వాసునస్తుతి పర * త్వమున లేచి

సద్భాత్రుడగుచు ని * చ్చలు నేగి వయ్యేట

సభుపర్వణ ప్పాన * మాచరించి

పాండ్య కృత్యము దీర్చి * సావిత్రి జపియించి

నైకతస్థరి గర్మ * సాక్షి కెఱిగి

తే॥ గీ॥ ఫల సమిత్కళ కునమాది,, బహుపదార్థ

తతియును నుడికిన పడుగు ఘోషతులు గొంచు

బ్రహ్మచారులు వెంటరా బ్రాహ్మణుండు

పచ్చునింటికి బ్రజ తన్ను మెచ్చిచూడ.

—మను చ. I-54

ప్రాసయతి, యతులు ఇచ్చపచ్చిన రీతి వాడబడినవి.

వడిని బట్టి యేర్పడు సీస భేదములు

2. వడిసీసము : పాదము ఉభయార్చములకొకే అక్షరము యిదిగా వాడబడిన వడిసీసము. ఈ నియమము ఎత్తుగీరియందు నైతముండును. అనగా సీసము నాలుగు పాదములు + ఎత్తుగీరి రెండు పాదములు (పూర్వార్థమొక్క యక్షరము, ఉత్తరార్థమొక యక్షరము) మొత్తము ఆ పాదములకు ఆ అక్షరములు యిదిగా మాత్రము వేయవలెను.

సీ॥ కరుణా నముద్రుండు * గజరాజు పరదుండు

గర్వితాసుర శిరః ఖండనుండు

(క)

విహగేంద్ర వాహనుండు * విచు దేవేంద్ర పండుగుండు

విశ్వరు జ్ఞచణ * వీక్షణుండు

(వి)

రతిరాజు జనకుండు * రఘువంశ తీలకుండు

రణ బలోదగ్రుండు * రమ్యగుయిడు

(ర)

గోకులాభిషేకుడు * గోవిందాచార్యులుండు

గోవిందుడు * కళా కోవిదుండు

(క)

గీ॥ అనుచు పడి సేనముల నిన్ను * నభిషేకిండు } (అ)
 రథం విద్యా విశారదు * తైలమునులు }
 పన్నుగాఢిక తల్పనా * పాలివేల్చు } (బ)
 భర్తజన రామ్యలాభశ్రీ * పద్మనాభ }

3. అక్కిలివడి సేనము : ఇంతకుముందు పడి సేనములో పాదమునకొక అక్షరముని చెప్పగా, ఇచ్చట అర్థమువకు ఒక అక్షరము విడిగా యిరిగా వాదబడినచో అక్కిలివడి సేనము ప్రాసయని నిశ్చయము. పైన గీతయందు అట్లే పాదమునకొక అక్షరము.

కోరికి జలరారు * కువ్వాయి యేటికి (రా)

విరణాః పూదండ * విభవకేల (వి)

ముక్తిగడి తొత్తురు * ముత్త్యంజనరైల (ము)

అట్లయేటికిని జా * త్యంజనకుసు (అ)

మాచకమ్మకులేల * మౌక్తికభారముర (మ)

ప్రారపిస్తునకు న * ధోపులేల (కు)

రంకుదోరుకు కేల * రమ్యంజ స్యులు (ర)

వావి యేటికి ముప్ప * పర్తసునకు (ప)

మాట నిలకడ నుంకరి * మోటుకేల (మ)

చెవిటి వానికి నత్కదా * శ్రవణమేల (చె)

భూషణ విరాస త్రిధర్మ * పురనివాస (భూ)

దుష్ట సంహార సరసింహ * మురితదూర (దు)

—ధర్మపురి నరసింహ శతకము - శేషపు

ప్రాసయతిని బట్టి భేదములు

3. అవకలి ప్రాస సేనము : ప్రాసయతిని సేనపాదముల నాలుగింజ 8 అర్థములందు, పైన గీతిలో నాలుగు పాదములందు మొత్తము 12 చోట్ల విడి విడిగా వాడినచో అవకలి ప్రాస సేనమగును. దీనియందు యతి నిశ్చయము.

సే॥ నిజమహి మండల - ప్రజ బ్రీలి చెందుచు (జ)

బరమండలం - ధరణిపతుల (ర)

నదిమి కప్పంబుల - ముదముతో గొనుచును (ద)

బలిమి పీయని ఛూమి - పలయపతుల (ల)

సుక్కడగించుచు - దిక్కుల దనయాజ్ఞ (క-)

పెలిగించును విప్ర - కులమునెల్ల (ల)

ప్రోచుచు శరణన్న - గాచుచు భీతుల (చ)

నగ్ర జన్ములకున - నుగ్రహమున (గ)

అ. పే॥ జారుతర మహాగ్ర - హారంబు లిచ్చుచు (ర)

చేవభోగముల మ - హా విఖాతి (ప)

దనర జేయు చిట్లు - మనుమార్గుడగు విష్ణు (న)

పర్వసుండు పంశ - పర్వసుండు. (ర్)

—అం. మ. భా. ఆది. I-7

సర్వతః ప్రాస సీసములు : నియతముగా అన్ని పాదములందు
అన్ని అర్థములందు పై గీతితో సహా ఒకే అక్షరము ప్రాసయతిగావాడిన సర్వతః
ప్రాససీసము అగును. యతి నిషేధము.

సే॥ అరక్య ధోర్క-జం దీరకర్కలమం

దార చందననారి కేరసింధు

వారి కంటే భక్తార వాలిది మన
 సారచంపక విజ భారదేవ
 దారు పల్లకి కర పర గుర్గులు పేత
 సార జ్ఞానగన మేరు రత్తి
 రార చాత్రీత్వం సారపటల సహ
 కార భల్లాతక పారిజాత
 తే॥ ఘాతుహ్ ఘాత పికరాజ కీరమదము
 మూరమమకర మృదు ముఘరారవముల
 జాటుతరమైన ఘారి రాంఠార మహిమ
 గారవింపిచు జనులెంచ మూరుతంబు — నన్నె. ఈ. సం. 4-109

పాల్కురికి సోమని అనుభవసారములో, చూచిమంచి నీలానుందరి పరిణయము (అపరారిక)లలో గూడ ఇట్టి సేనమురో కాననగును ¹⁸. ఇవి చాల తక్కువ. ఇట్టి సర్వతః ప్రాస సేనములు అసంతర ప్రబంధ యుగము నాటి ప్రబంధరాజ వేంకచేశ్వర విజయవిలాస (గణపరబ్ధ వేంకటకవి రచితము) గ్రంథమున ముమ్మారు కాననగును. పరచరామ పంతులలింగమూర్తి సేనారామాంజనేయ పంచాదమున కాననగుచున్నది.

ఇట్టి సర్వత్ర పడిని గూర్చిన సర్వతః పడి సేనమనజెల్లును. లాక్షణికులు చెప్పలేదు కాని మల్ల అనంతరాచారాస్త్ర విజయమున నాకటి (5-41) గానపచ్చు చున్నది.

6. ప్రాస సేనము :- సేనపాదములు నాగింటియందును (ప్రథమ దశములందు), పై గీతియందలి అయిత్పాదములందును, ప్రాసను వృత్తములందు వలె పాటించినచో ప్రాస సేనమగును. యతి లేదా ప్రాసయతి పాదములందు ఘటింప వలసిన దానికి, వీనికి సంబంధము లేదు. అవి మరొక్క ప్రక్క ఘటింపబడుచుండ వలెను. విన్నకోట పెద్దన 6 పాదముల సేనమని భావించుటకు దీనిని చూచియే పొరపడి యుండవచ్చును.

అను పాదముల ప్రాస :

సీ॥ భామిని చేనున్న - పట్టు తోరము జూచి

ప్రల్లదంబున డ్రెంచి - పారపై చి
యామిని ద్రోమ మ - త్యింతపై తనుబట్టి

యతి దరిద్రుని జేయ - నార్తిసొంది
భామి వెర్వడిపోయి - పుర పుర బొక్కుచు

బుండరీ కాక్ష మో - భువనపంద
స్వామి నాయపరాధ - శతసహస్రంబుల

నైరింపవే కృపా - జలధి యనుచు

గే॥ ప్రేముడంచు కొండిన్యూని - ఫితి బాపి

వృక్షుల సౌఖ్యంబు రానగిగాం - ఫిర్యమమర
బాములపై, బివ్వశించిన - ప్రభుడవనిన

బ్రాససీసంబు విలసిల్లు - బద్మనాభ.

భం. ద. 3-27

7. అక్కిలి ప్రాస సీసము :- సీసపద్యములోని నాలుగు పాదములలోని ఎనిమిది ఖండములలో, పై గీతి నాలుగు పాదములలో మొత్తము 12 చోట్ల ద్విత్వీయాక్షర ప్రాస, వృత్తములలోపల చెల్లించిన అది అక్కిలి ప్రాస సీసమగును.

సీ॥ ఉరగ తల్పుని గాని - యుల్లంబులో నిల్చి

శరధి తల్పుని గాని - నన్నుతింప

ముర సంహారుని గాని - మ్రొక్కుల గై పేయ

నరమృగేంద్రుల గాని - నమ్మి కొలువ

గరుడవాహనుడే - గాని ఎవరు దొంగ

జులుదొంగముని గాని - బ్రాహ్మణుడు

హరి ప్రసాదము గాని - మార్తెడు గానరాదు

బరమాచ్య పనిగాని - భర్తీ మన

గీ॥ భరణి నివినాదు నిత్యపర్వములనుదు

బరగు ప్రతిగాని సీపు చే - పట్టవనిన

జులుగు నక్కిరి ప్రాస సే - నందు కృపరు

బరభృతానః జ్ఞానాభ - పద్మనాభ

— భం. ద. 3-30

8. శృత్త ప్రాస సేనము :- ప్రాస సేనమందు గీతి చేసి పాదములు చూడ కలుపుకొని ద్విరీక్షించిన ప్రాస ఘటింపగా, ఈ శృత్తప్రాస సేనమందు కేవల సేన పాదములు (పర్వగీతి వదలి) నాలుగు మాత్రము ప్రాస ఘటించినచో అది ‘శృత్తప్రాస’ మగును. పాదమునందు యతి చేయవలయును. ఉభయ పదములకు పది భేదింపదు. పాద పాదమునకు యిత్యంతము మార్పవచ్చును. ఇట్టి పద్యములు అంధ్ర సాహిత్యమున పెక్కు పద్యములు రాననగును. వీలయినగా వీచేని ఒక ఎత్తుగడ పదమును గొని సేనపద్యము వ్రాయుట పరిహాసీ చేసెనది.

‘ఎవ్వని వాకిలి’ యన్న ప్రసిద్ధ లిక్కన పద్యమిటువంటిదే. అదే ఒక పదిలో వ్రాసిన ప్రాస దానంతట అదే (అదే పదము ప్రతి పాదాదిలో వచ్చుట వలన) ఘటింపబడినది. నాలు పాదములందు అది పదము ‘ఎవ్వని’ అని వచ్చుట వలన “పల్ల” ప్రాసాక్షరము నిల్చును. పదములు మార్చి పాసాక్షరమును చూర్చుటయు శ్వాచిత్యముగా రాననగును.

సీ॥ జల జాషి యితరుడో - నకల మోగింపులు

భావవీధుల గాంచు - పరమతత్త్వ

మలివేడియితడువో - యథిల ధూతములకు

నాధారమగుచు నిం - పారువేల్పు

కలకంఠ యితడువో - కల కలములయందు

—

నుడిచోని శుభమూర్తి - నుండు పెద్ద
లలితాంగి యితడువో - యలఘటేజమున

—

విశ్వంబు వెలిగించు - విశ్వనాథు

తే॥ డబ్బి సంభవ యితడువో హాలహాలపు

విషము పుక్కిట దాల్చిన బెగ్గలీడు

పాటల గంధి యితడువో భక్తతతికి

కాశ్వరానంద కరుడగు సీశ్వరుండు.

-కాశీఖం. 5-116

చట్టిదే ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసమున భిన్న పదావృత్తిలో కలికి-
జెలువ - వెలది - చొలితి యన్న పదములతో లకార ప్రాస పాటించబడినది¹⁹.

యతి, ప్రాసయతి, ప్రాసలతో కేవలము పై భేదములే గాక, అర్థముల
(దశముల) మార్పిడితో వైతము తిరిగి అనేక భేదములు సృష్టించబడుచును. ప్రాసా
క్షరము వృత్తములోపలె నాల్గు పాదములే పాటించిన వృత్తప్రాసము రాగా
ఎనిమిది అర్థములందు పాటించబడిన పద్యములన్నవి. (ప్రబంధరాజ వేంక
టేశ్వర విజయ విలాసము పు. 37). అట్లే గీతిలో సరిపాదములకు ప్రాస, ప్రాస
యతి కేవల సేనపాదములందే రెండేసి అర్థములకు $4 \times 2 = 8$ దశములకు 8 చొట్ల
పాదమునకొక యక్షరము పాటించుట కలదు. (ప్ర. వేం. వి విలాసము పు. 22
పం. 12). దీనిని గణపరపు వేంకటకవి అక్కిలిపడి యనినాడు. ఈ పేరు యతి
సంబంధమైనది.

పాద పాదమునకు, దశ దశమునకు, గీతి పదలివేసి, గీతితో కల్పి,
యుక్తాదములతో, అయుక్తాదములతో ప్రాసయతి - యతి సాంకర్యములతో
ఇట్లెన్నియో భేదములు చూపబడుచును. లాక్షణికులు వైతము లక్ష్యములు లేని సేన
భేదములెన్నియో చూపినారు. పొత్తని రమణకవి సర్వపతి, అర్థసమ, గీతరహిత
చతుష్పాద సేనము వంటి భేదములను ఇతరులు చెప్పనివి అదనముగా పేర్కొని
నాడు. కాని వీనికి లక్ష్యములు మాత్రము లేవు.

యతి, ప్రాస, ప్రాసయతులతో భేదము సృష్టించినది గణించినచో అను
ప్రాస, అంత్యప్రాస చతుష్కృతిచే వైతము సిద్ధమగు భేదములు గ్రహించవల

యను. ఇదియే సు వారికై నొద్దుచేయుటయనునది. అయినచో భరమగు శ్రమ నాశ్యమును దగ్గించెను. ఇట్టి సేనములు ప్రబంధములగుటచే, తరచునై వారిములో ఎక్కువగా రానవచ్చును. ప్రబంధ విషయలో శ్రేష్ఠము శబ్దచతుర్ముఖతలవల్ల వినుగు కర్ణింపనివాడు. సంగీతతనా రమాస్యనిశ్చి, ప్రబంధ పరనా రచనా మరంభరుదైన రామరాజు ఛానాదు ఇట్టివారిని ప్రబంధములలో ప్రవేశపెట్టిన వారిలో అద్యుడగుచున్నాడు. ఈ సంప్రదాయమును కంకంటి పాపరాజు పెదలయినవారు సుపుగా పోషించినారు.

గణమునొక్క పదముగా వ్రాసిన “ప్రతి గణమపి యతిర్లక్ష్యతే” యన్న ప్రకారము లయ సుస్పష్టమగునని ఈపదకే పేర్కొనబడినది. దేశ్య భందములలో ఇది మరింత స్పష్టమైనది. దేశ్య భందములలో ఈ విధానము చక్కగా పోషింపబడిన ఏకైక భందము సీసము. పండిత కవులు వైతము సీసము వ్రాయునపుడు పంచమాశ్రితా చాలభండములలో పదములను పేర్చుచు సీసములు వ్రాసినారు. అట్టి సీసములో పదములలోపాలు వాని చివర వర్ణములకు గూడ అంత్యప్రాసలు ఘటించుచు రాననగును. సీసము యొక్క ఒక పాదము రెండర్థములగను, రెండర్థములు తిరిగి యతివలన రెండు దశములుగను విరుగును. అనగా ఒక్కొక్క దశములు రెండు గదములు గలిగి యుండును. వీనిలో ఘటించబడిన అంత్యప్రాస పరుచగా చూపబడుచున్నది.

1. పాదప్రతి గణాంత్య సీసము :-

సీ॥ ఒకమేర మృదుశార భక్తిరోర కనమీర

మొక మోర పరకిర పికవిహార

మొకరోట నాచేట నకలాట పికరూట

మొకరోట పసమోట కకులయుట

మొకపొంత సులరాంత నికరాంత రప్రాంత

మొకచెంత ఫలరంత తిరుజకాంత

మొరరోయ భగనాయ కులదాయ సముదాయ

మొకవాయ సురగాయ కక్కత గేయ

గీ॥ మమిత సారస మమదశరస

మమర సాసార మమరసా మమరసార

భృంగసంగీత భంగీతరంగి రాధి

లాగమంబు దలిర్చు చైత్రాగమంబు

-ప్ర. వేం. వి - ప. 45

ఇచ్చట పాదాంత్య గణములు రెండు సూర్యగణములలో ఒక్కొక్క గణము వీదప అంత్యప్రాసరాదు. ఇవి చిన్న గణములగుటచేగాక సూర్యగణముల కొక్కటికి అంత్యప్రాస యుంచినచో లయ చెడుడకు కారణములగును. గేయగీతిలో ఈ రెండు సూర్యగణముల సమాహారము సాముదాయకముగా దీర్ఘి కరింపబడి ఇతర దళములతో సమానతాల ఖండముగ పాడబడును. ఈ విధానము “ఒకచాయ ననపాయ” అన్న రామరాజ భూషణుని మనుచరిత్ర ప్రఖ్యాత పద్యముతో ప్రారంభ మైనదనపచ్చును.

2. పాదప్రతి - దశాంత్య ప్రాస సీసము :- రెండు గణముల కొక్క మారు అంత్యప్రాస పాదములో పాటించబడును. మొత్తము నాలుగుదోట్ల ఒకే అంత్యప్రాస ఆక్షరము కానవగును.

సీ॥ “లలనాజ నాపాంగ పలనాప నదనంగ

తులనాధి కాభంగ దోఃప్రసంగ

మలసా నిలవిలోల దళసాసప రసాల

ఫలసాదర కుకాలపన వికాల

మలినీ గరుదనీ కమలినీకృత ధునీక

మలినీ సుఖిత కోకకుల వధూక

మతికాంత సలితాంత లతికాంత రనితాంత

రతికాంత రజరాంత సుతసుకాంత

రే॥ మిర్జాత బానోదారుల పరామితల పరమ
మునుల నరల పరాంత ప్రసాద మరల
చరిత చరితంల చరితంల చరితీ మ
భావరము మోల్పు మునువాసరంబు”

మహాచరిత I - 126

పైన సుబ్రహ్మణ్యరవి తన ‘ఛందో నిరంకుశము’న కర్పిత రత్నవల్లీ సేనమును
దేరులో గొర సేనము నువ్వనినాడు. ఆ సేనములో ప్రతిపాదార్థ ద్వితీయదశమున
గణములు ధిన్న లక్షణము గల్గియున్నవి. అతడు లక్షణములో ఏమియు చెప్పలేదు.
లక్ష్యమును నితముగా పరిచింపినపుడు దానిలో ప్రతిదశమునకు పైపలేనే అంత్య
ప్రాస యున్నది. పైదానిలోపలే నాల్గవోట్ల రాక, అర్థమునకొక్క అంత్యప్రాస
యున్నది.

శ్రీ పార్వతీలోల శ్రీతజనపాల
రాజన సురభాజ తపనసుతేజ
తరుచేందు శిఖనేత్ర పీఠనిభగాత్ర
కరకమలోదార గరభారహార
గజదైత్య మదభంగ తరుదాంతరంగ
వ్యజన తమోనాశ విజిత రతీశ
హేమ భూధరచాప మృదు తరాలాప
కోమల సీతపాద కుమతీవభేద
దివిజలోక నిధాన దేదీప్యమాన
కవి మనోరథ పోషకు కంకాణదక్ష
గణ మనోమతవేష గంగ విహిష
సారరాజిత శైల సంభారలోల

ఇట్టిదే పోతన “ఇందీపరశ్యాము - పందితసుత్రాము

కరుణాలవాలు - భాసురకపోలు”

(10-2-979)

యని (ఎత్తుగీతిలో నహి) వ్రాసినాడు.

3. పాద ఉభయార్థాంత్య ప్రాససీనము :-

స్తీ॥ నుందలి పొక్కిలి నుమ సరమ్మును గెల్పు

రమణికురులు కప్పుచాల గెల్పు

భాషకన్నులు మహోత్పలముల నిరసిండు

జెలిగోరు తారకముల పసిండు

మగువ చన్దోయి మన్మథ ఫలంబుల గేరు

గాంతమై పద్మరాగముల మీయి

కన్నెనగపు సదాకాకృతిని గొట్టు

నింతి వల్కెన్న గోయిలల మెట్టు

గే॥ లలన కేల్సాటి రామకపోలముల సాటి

కలికి ముఖరీతి కామినీగణము భాతి

పనిత చూపుల రహి నాటి వాతెలు నహి

తెజవనడుము సరణి దోటి పిరుదుకరణి

(— ప్రబం. వేం. వి. విలాసము. 319 ప.)

సీసపాదములోని ఉభయార్థములకు అంత్యప్రాసతోబాటు ఎత్తుగీతిలో యతి పూర్వార్థమునకు, యత్యనంతర్థమునకు కల్పి అంత్యప్రాస పాటించదుట విశేషము.

ఇట్లే “దరదర వింద సుందర పక్రమము”

సలిత శ్రీపత్న కలికపక్ష” — యని వ్రాసినారు.

ఎత్తుగీలిలో మాత్రము పాటించలేదు.

4. సకలార్థాంత్య ప్రాససీసము :- మూడవ దానిలో ఏ పాదము నరా పాదము విడి అక్షరములతో అంత్యప్రాస పుడింపగా, దీనిలో అన్ని అర్థములకు (8 అర్థములకు) ఒకే అక్షరములతో అంత్యప్రాస.

సీ॥ :- “ కన్నెపాదములజగన్న మేటికినైన

బాల జంఘలు వరశాలితైన

బాలదోడి జఘనంబు భూరివేదికినైన

దొలతి పొక్కిలి సరసులకునైన

సతికౌను సర్వజ్ఞమతినైన నతిపవ *

గ్గవ ప్రసన్నాదిత్య కవులైన

రమణి నెమ్మొము భార్గవకాసింఘికినైన

పనిత పేనలి ఫణిస్వామితైన

పసుచరిత్ర - II. 51. ప.

తృతీయ పాద పూర్వ దశమున మాత్రము * వద్ద తప్పినది.

5. పాదాంత్య ప్రాస సీసము - సీసము నాలుగు పాదములందు చివర అంత్యప్రాస పుటించుట, ఈ అంత్యప్రాసపై గీలి నాలుగు పాదములంత మందు కూడ పాటించబడుట విశేషము. మొదటి విధము అంధ్రసాహిత్యమున పర్వనావసరమున అనేకులగు కవులు వాడగా రెండవ విధము ర్వాచితక్యమై యున్నది.

సీ॥ “ మీరినరాజు బిల్కినడంప లోనైన

నభినవస్థితి చెంపనతడి నేర్పు

దేరి చూచిన వీరదీప్తి జూప జనాళి

కక్షి సాఫల్య మీనతదె నేర్పు

సింఘలింక ప్రకాపశిఁ బాన విశ్రాదే

తాంబూలనలి నింప నతడె నేర్పు

నమి దుర్బుఁబుని తేజము మలంప దాదంబు

లంటిన నెలయింప నతడె నేర్పు

తే || మండలము దాల్చి హరిదెస మైత్రి నిలువ
నలఁము సన్మార్గ గతి దెల్పు నతడె నేర్పు
నా జగద్బంధునకు వసురాజనామ
మిడిన చతురాస్య కౌశలందెన్నరిది.”

— వసుచరిత్ర. I.118

వదైకావృత్తి ('వారు' అనునదము)తో నన్నయచొక్క సేనము కానచ్చుచున్నది.

— అరణ్య. II. 241.

6. ప్రత్యేకార్థాంత్య ప్రాస సేనము :- నాలుగు పాదముల యొక్క పూర్వార్థములందు ఒకే అక్షరము అంత్యప్రాస. నాలుగు పాదముల యొక్క ఉత్తరార్థములందు ఒకే అక్షరము అంత్యప్రాస (వెరొక అక్షరము) ఉండును.

సీ || :- “సలిదీర్ఘ బాహువుల్ పరికించు పరికించి

జలదంతి హస్తముల్ దెలియజూచు

విభుని కన్నుల తెల్పి వీక్షించు వీక్షించి

తెలి దమ్మిరేకుల తెలివి జూచు

దెలుస వి మైచాయ దిలకించు దిలకించి

నీలోత్పలంబుల నీటు జూచు

బ్రాహ్మ గళరేఖ భావించు భావించి

శంఖ సౌభాగ్యంబు సారె జూచు

తే॥ :- సత్త్వ దురహాస చంద్రికలనరము నరసి
 సరసిజ మరాళ భగ గరుచ్చాయ జూచు
 నతని యవయవములకు జోదానాకాదా
 యను తలంపున గాలనిలో నవని కన్య ?

— ఉత్తర రామాయణము. (కంకంటిపాపరాజు) అ. 93 ప.

ఇట్టి సేనములు భిన్నభిన్న అంత్యప్రాసల ఉపయోగముచేత ఎన్నియో భేదములు చూపవచ్చును.

కంకంటి పాపరాజు తన ఉత్తర రామాయణమున అనేక విధముల ఇట్టి అంత్యప్రాసములు వాడినాడు. అతని సేనములలో నూటికి పదిహాడ సాధారణ సేనములు చేపనిపించును. ఇవన్నియును పదముల అప్పత్తిలో సంధింపబడిన అను ప్రాసలే. ప్రాస/ప్రాసయతి యన్నది పదముల ప్రసరాప్పత్తి విధానమునుండి పుట్టినది అని యిది వరలో నిరూపించవలెనది. అప్పకవీయ సేన భేదములలో పదముల అప్పత్తియే చూపబడుట కాంచనగును²⁽¹⁾.

సేనములను ప్రాస, ప్రాసయతి, యతి, అంత్య ప్రాసలద్వారా లాక్షణికులు భేదములను భావించినట్లే, గణములలోడి హడ భేదములను భావించినారు. అది “సర్వ లఘు సేనము” న్నది. దానిని రేచన తప్ప అందరు లాక్షణికులు చెప్పినారు. అనగా గణములతోడి వైవిధ్యమును సాధించుట అన్నది రేచనకు అర్హాచీనమని భావింపవలయును. దేశ్య చ్ఛందములు గణస్వేచ్ఛ గంగి, త్ర్యక్షర గణ విమిత మార్గి వృత్తముల పల్కెగాక, తమకు భావానుకూల్యమును బట్టి పద్య వికాణములో సహకరించును. అనర్థ చోషముచే పద విచ్ఛేదమునకు సాధ్యపడని మార్గి ఛందములందు వలె గాక, గణమునొక్క పదమువాడి, గణములను రావలసిన విధముగా వాడుకొని వైవిధ్యములను సాధించవచ్చునని లాక్షణికులు, కవులును భావించిరన్నమాట.

సేనములనందలి నడకలు ప్రసిద్ధములై, గణానుగత పద విచ్ఛేదము లేకున్నను లయ సాధించవచ్చే. యతి లేదా ప్రాసయతి ఏనికి మరింత తోడగును. కాని అర్థము చెడిపోవును.

“చపమాన మానప స్లపమాన తైరప

చగ్గపమాన రజముమై నంట దీవుడు”

—వసు.3.117ప.

అన్నపుడు గతి గణానుసారియై యొప్పినది.

అదే పద్యము చతుర్థపాదము

“సలయాహ - తలదాకి - సలయాగ - మలయాగ

నిలయాని - లునకూర్చు - దెలువదలచు”

అన్నపుడు అదే

సీసపద్యములో తల కాకుటలు, సలయాగములు, మలయాగములన్న వికృతార్థము లెన్ని యైన వుట్టును. పోనీ అర్థ వశముననే విరిచి చదువుదమా, ఇంతవఱకు మూడు పాదములు సీసము చదివిన లయ మనసులో అప్పటికే ముద్రితమైనది గదా! గతపాద లయను వర్తమాన పాదలయ అనునరించుట మనోధర్మమే గదా! అన్ని పాదములందును లయ లేకుండునట్లు, అనగా గణమున కొక్క పాదము వ్రాయుట నియమమే పెట్టుకొనుటకు ఏ కవీ అంగీకరింపడు.

ఈ విషయమున వ్యతిరేకతను తెల్పుటకు ఏ లాక్షణికుడును, తెలుగు కవింబ్రుడును హర్షించడు. దానికి సాక్ష్యము ఇంద్రగణము కాకున్నను “సలల”ను సర్వలఘు సీసమున వాడుటయే కారణము. అనగా తమ సీసములను ఖండగతి 5 మాత్రల గణముగా “పంచమాత్రికా కాల ఖండము”గా గుర్తించుటయే. గణముల దృష్టితో “సలల” లక్షణ భిన్నమని, “సల”తో మాత్రమే సర్వలఘు సీసము వ్రాసిన వారు లేకపోలేదు. వారు సీసమును ఖండగతిలో నడుచు పద్యముగా గుర్తించలేదన్న మాట. తెలుగు కావ్యకవులలో ఆద్యుడును, వాగను శాసనుడను అగు నన్నయ కవింబ్రుడు అక్షర రమ్యతకై సీసమున ఇన్ని భేదములు సృష్టించినను గణమునకొక్క పదమో, దశము తర్వాత విచ్ఛేదమో, ఉభయార్థముల తుదల విచ్ఛేదమో, పాదోల్లంఘనమొనర్చిని పాదాంత విచ్ఛేదమో పాటించు నియమము పెట్టుకొనడయ్యెను. ఆయన సీ సములలో గతి స్వల్పముగ తోచును. ఈ నియమము లేవియు లేని తిక్కన సీసము నడక మర్మములను తెలుగువారికి తెలియపరిచినాడు. “ఎవ్వని వాకిట నిభమద పంకంబు” పంటి ఎత్తుగడలు తర్వాతి కవులకు సీసపు నడకలెన్నిటికో మాతృకలై నవి.

సర్వలఘు సీసము :-

సీసములో రావలసిన ఇంద్రగణములలో ఒక్క “సల” మాత్రము సర్వ లఘు గణము. సూర్యగణములలో “న” గణము సర్వలఘు గణము. వీనిని

మాత్రమే వాడి సీసము వ్రాయుట సర్వలయు సీసమగును. ఇతే సీసము ఇంద్ర గణో పేటమే యైనను, ఇంద్రగణములలో 'భ-న'లు రెండుచతుర్మాత్రికము యైనను సీసము నడక ఖండగతిలో ప్రసిద్ధము గనుక అన్నియును గణములున్నపుడు ఇంద్రగణము స్థానమున “నలల” వాడవలయునన్న నియమము యేర్పడినది. దీనిని బట్టి —

1. ఇంద్ర గణములు పంచమాత్రికములని
2. సీసము పంచమాత్రికమగు ఖండగతిలో నడుమ ఛందమని
3. దేశిగణ ప్యవస్థ మాత్రా సమక గేయ చ్చందముల నుండి పుట్టిన ప్యవస్థయని
4. నడకగల పద్యములలో మాత్రలతో లెక్కింపవలయునని
5. అక్షర సమక గణములలో పత్రెగాగ దేశి చ్చందములలో గణములను అపసర మైతే మాత్రలతో మార్చుకోవచ్చునని.

ప్రాచీనాంధ్ర కవి లాక్షణికులు భావించినారనుటలో విప్రతి పద్ధి ఉండబోదు.

పంచలయు గణ “నలల” యుతముగా - (సర్వ లయు సీసములు మొదటగా) చెప్పినవాడు అనంబడు.

అతని లక్షణము అన్వయముగా నున్నది.

కం॥ సర్వలయు సీసమునకున

ఖర్జాంఘ్రుల నడుమ నింద్ర గణములు మూపై

యావ్యంబ లయు గణంబులు

సుర్వీధర త్రిలయు యుగమునొక గీతి రుదన్

— ఛందోదర్శణము. 3-37

లక్షణము గణ విభామునకు సరిపోయినను అతడు గణములనట్లు విల చెప్పెనో తెలియరాదు. అతని లక్షణమును అన్వయము చేసుకొనిన ఇంద్రగణములు మూడు + ఆరు అంబ గణములు (సూ. గ.) + త్రిలయు యుగము మీద గీతి.

$3 \times \text{ఇం. గ.} + 6 \times \text{సూ.గ.} + 2 \times \text{త్రిలయులు.}$

ఇంద్ర గణములనగా అతని దృష్టిలో “నల” మాత్రమే.

$3 \times \text{నల} + 7 \times \text{న} + 2 \times 3\text{ల}$

$3 \times 4 + 6 \times 3 + 2 \times 3$

$12 + 18 + 6$

$= 36$ లయులు వరుసగా అన్న అర్థము వచ్చును.

$$\text{నలల} \times 6\text{గ} + 2 \times \text{సూ.గ}$$

$$5 \times 6 + 2 \times 3 = 30+6$$

= 36 లఘువులగును. కాని అతడిచ్చెల చెప్పలేదో! ఇది యజుర్మాన్మ. ఇంద్రగణములనాతడు “నల” అని భావించుటయే కారణము కావచ్చును. దానితో లఘువుల సంఖ్య కుదరక విపరీతముగా చెప్పి, సంఖ్య మొత్తము మీద సమానము కావించినాడు. అతని లక్ష్యమున మాత్రము “నలల” గణములు ఆరు మీద “న”లు చెందున్నవి. ఇక అనంతము “ఒక గీతి తుదన్” అన్నాడేగాని, గీతిలో సైతము ‘నల, న’ ల ప్రయోగము చెప్పడయ్యెను. లక్ష్య పద్యముందు సైతము పొందినవేదు. దీనినిబట్టి ఈ నియమము తర్వాతి కాలమున అభివృద్ధి చెందినదనవలె. అనంతము అట్లు చెప్పటలో దాచిత్యమున్నది. సేనపు నడక పంచమాత్రిక గణయుతము. గీతి అట్లొందదు. వ్యస్త ప్రయోగమునందు గీతి సూర్యగణముల జాహుళ్యము (20 గణముల పద్యములగు ఆటవెలిదిలో 16 సూ. గణములు, తేటగీతిలో 12 సూ. గణములుండును) గల పద్యముగ వ్రాయబడుట చూడనగును. ఇట్టి దానిలో అతడు సర్వ లఘుత్వము అంగీకరింపడయ్యెను.

దీనిని అప్పకవి స్పష్టముగా చెప్పినాడు.

“షట్త్రింశల్లఘువులు, త్రిమహేశ విరాము²¹” 36 లఘువులు, 10మీద (మహేశ=11 అని) యతి యని చెప్పుటచే 2 పంచ లఘు గణములన్నట్లయినది. ఈతడును పైగీతి సర్వలఘుకముగా భావింపడయ్యె. ఈతనికి పూర్వకాలికుడైన పోతన్న సర్వలఘు సేనమును గీతిలోనహా సత్యలఘు ప్రయుక్తముగ వ్రాసినాడు. (గీతిలో మాత్రము నలల వాడక “నల వాడినాడు)

మీ “నవవికచ సరనిరూహ నయనయుగ నిజచరణ

గగనచర నదినీఖిల నిగమ వినుత

జలధిపత కుచకలశ లలితమ్మగ మదరుచిర

పరిమిత నిజహృదయ ధరణీభరణ

ద్రుహిణముఖ సురచికర విహితనుతి కలితగుణ

కటిఘటిత రుచిరతర కనకవనన

జుజుగరిపు పరగమన రజతగిరి వతివినుత

సతతవృత్త జపనియమ సరణీవరిత

శీ|| - తిమిక మరకిటి నృహరిము తిరది తినిహి
 తపద పరపథ రదశప దగపి దశన
 మురను ఘనకిరి కలుషను కుమప హరణ
 కరిప రదముని నరముర గరుడ మిత

- ఆంధ్ర కవిశాఖగవతము, XI. 72.

పోలనపరచే హరిమంచి తిమ్మకవి రాజశేఖర విలాసమునందు (1-13) అచ్చతెనుగు రామాయణమునందును, (ఆర-114) గణపరపు వేంకటాచల ప్రబంధరాజ వేంక షేశ్వర విలాసమునందు (72, 221, 365) సర్వలక్షు సేనము వ్రాసినారు. తిమ్మరవి రాజశేఖర విలాసము పంచలక్షు గణములము వ్రాసి అచ్చతెనుగు రామాయణమున మాత్రము చుట్లము గణములముగ వ్రాసెను. గరఃపురీ ఛందము, పౌత్రు రమణ రవి లక్షు శిరోమణి చుట్లము గణములముగా సర్వలక్షు సేనము వ్రాసి చెప్పినది.

చతుర్లక్షు గణయంత (సర్వలక్షు) సేనము :-

సీ|| :- “తనువును దనువును పెనుగాన నెనవెన
 మెనమెన మనుమెను మనుమెనలును
 చనువును నినిచిన తనివెన దనరును
 మునునిను జనవెన పనిరునుగన
 కననను నెనవెన యనినెను కనువెన
 గొనినెను కనుదని యనతనుడని
 మెనలను పానబాన గెనగున మనుకొని
 దినదిన మునుగొన జునననిచిన

గీ|| ననయను భనువున గినిసిన పెనుక నెచి
 నపనను గనుటనికను ననువున దను
 ననల నెలను మనున ఘనతన గనుచు
 నెనసుమును పొనర సపని పనజనయన”

-ప్రబంధరాజ. వేం. వి. (222 ప)

సర్వలక్షు సేనము మీద గీతిలో సర్వలక్షు గణములు (న, నల) అనం తాదులు వాడుకుంటుటకు మరొక కారణము కనిపించుచున్నది. అట్లు వాడినచో అది అటవెలదీయో లేదగీతియో మొదట తెలియరాదు.

సూ.	ఇం.	ఇం.	సూ.	సూ.
న	నల	నల	న	న
తే॥ గీ॥	“ననయ	సుధసుపు	నగినిసి	నవెను కనెచి
సూ.	సూ.	సూ.	ఇం.	ఇం.
న	న	న	నల	నల
ఆ. వె.	“ననయ	సుధసు	పునగి	నిసినవె సుకనెచి

తర్వాత రెండవ పాదమున (5 సూ. గణములవద్ద) గాని తెలియరాదు.

కవిత్రయ భారతము నాటినండియు సేనము బహుళ ప్రయోజన శాసితై, బహుళ ప్రయ క్తమై వెలసినది. అదిలో ఇది కథనము, పర్వనమన్న శ్రవ్యశాప్య లక్షణోభయమునకు ఉపయోగమైనది. నన్నయ పర్వమునకన్న కథనము నకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్యము సేనమునకిచ్చెను. కాని తిక్కన దీనిని కథమునకన్న పర్వనాచందముగా భౌతిక స్థితిని గుర్తించి వాడినాడు. తిక్కన్న విరాటమునందలి ధర్మజ పర్వనమందులకువాహరణములు. కాని కాలక్రమములో సేనము పర్వనాచందమై పోయినది. పర్వితాండము యొక్క గుణములను, స్వరూపమును లేక భావ పరం పరను నాలుగు ఖండములుగా నాలుగు పాదములందు పెప్పి, పై గీతిలో వానికి నమ స్వయ పలుకుట అన్నది నిర్ధారితమైనది.

గణములను పంచమాత్రికములను నిర్దుష్టముగా పేర్చుచు నాలుగు విధము లగు గుణగణము ప్రారంభములో చేయబడును. ఇట్టివానిలో పాదము ఏ పదముచే నైన ప్రారంభించినచో అదే పదము అక్కడే చేర్చి వ్రాసే ఆచారము తెలుగునాట ప్రసిద్ధమై పోయినది. ఇట్టివానిని “ఎత్తుగడ” అని అందురు. ధర్మరాజు పర్వనాచందమున “ఎవ్వనివాకి....” “ఎవ్వని” యన్న ఎత్తుగడ సిద్ధము చేసుకొనబడినది. అది తర్వాతి కవులకు సేనరచనా మార్గమును చూపినది. ఇట్టివానిలో ఎత్తుగడ గణము నియతమగును. పాదము అద్యంతము ఒకే గణముచే నడచుట అన్నది ఒక్క సర్వ లఘు సేనమున తప్ప తెలుగున ఏ కావ్యలక్షణ గ్రంథములందు కానరాదు. భిన్న గణమిశ్రణమే లయదోధకమగుపని తలంచవచ్చును. దీనికి సర్వలఘు సేనక్యాచిత్య ప్రయోగమే స్యాక్షము. ఇట్టియెడల ‘లయ’ గల సేనములను, తద్గణసానుకులతను ఇచ్చుట దీక్షాత్రముగ ప్రదర్శింపబడుచున్నది.

ముందుగా కథన సీనము :-

సీ॥ “భృతరాష్ట్ర నభువై న యతిరక్షిండును సూరు

దతిపలు దాసును నరి విఘాతి

గంగలో జలకేళి సంగతుండై యుండి

తుంగతరంగాను షంగవళిత

జనుదెంచు మంజూషగని కడువేడుక

దన పరిజనముల బనిచి పట్టి

తెప్పించి ధీముక్తి మొప్ప నేకతమున

నప్పెట్టె దెరచి తానప్పుడందు

అ. వినుత హేను కపచు గనకకుండలభరు

ననుపమానకేళి ఘను కుమారు

గని ఘనంబురొన ననయంబు విన్మయం

దానర గ్రుచ్చి మెత్తికొని ముదమున!

—ఆరణ్య. VII-350

కథ వేగముగా సంతేపముగా నడుపుటకు ఈ సీన ఉదాహరణ ఉపయోగింపబడినది.

ఇదే తర్వాత వర్ణనావసరముననే వాడబడుచు వాడుక పడినది.

సీ॥ :- నెత్తమ్మి రేకుల మెత్తందగము చెచ్చి

యచ్చున చెట్టినట్లుండ మెంది

చక్రవాకంబుల చందంబు గొనెపచ్చి

కుప్పలు వేసినట్లాప్పు మెడసి

చందురు నునుగాంతి కందేర్చి కూర్చి బా

గునకు చెచ్చినయట్లు గొమరు మింగి

యతికుళంబుల కప్పు గలయంతయును చెచ్చి

నారు వోసిన భంగి నపక మెక్కి-

గీ॥ :- యండ్రి తలములు. గుచములు, నానందంబు,

గవభరంబును నిట్లున్న రుచిరమూర్తి

యను సమాన భోగములకు నాస్పదంబు

కాదె యీ త్రివృ కేటికి గమల వదన?”

— విరాట. 11, 52

ప్రతిపాదము ఒకే గణము ఎత్తుగడగా గల్గి అధిక గణములు పాదమున దానినే వాటి వింతలయలు కల్పించిన వానిని గణమును బట్టి సేనభేదములుగా ఇచ్చట చూప బడుచున్నవి.

1. 'సల' గణపు పెత్తుగడ సేనము :-

సే॥ :-   సల   సల   సల   సల
                 ఒక దాయ   ననపాయ   పికగేయ   సముదాయ

                                 సల
                         మొకపేను   నానామయూరనినద

                 సల   సల   సల   సల
                 మొకపంక   నకలంక   మరరాంక   హయహేష

                                 సల   సల
                         లోకక్రేప   వనచేప   యవరిగీత

                 సల   సల   సల   సల
                 మొకచెంత   సురకాంత   లకరాంత   తలనాద

                                 సల   సల
                         మొకదారి   వనదారి   కొదితంబు

                 సల   సల   సల   సల
                 రాకయోర   పటుచార   ఇకుమార   ఫణితంబు

                                 సల   సల
                         రాకదండ   నలిమండ   లికలగాన(ము) — పసుచరిత్ర II. 7.

ఎత్తుగడే కాదు పద్యమంతయు సుమారుగా సలగణముతో నడిపి రామరాజభూషణుడు ఈ పద్యమును గణాంత్యప్రాస ఘటితమొనర్చి అద్భుతముగ తీర్చిదిద్దినాడు.

2. 'త' గణపు పెత్తుగడ సేనము :-

సే॥ :-   త
                 ఎవ్వని   వాకిట   నిభమద   పంకంబు
                 రాజభూ   షణరజో   రాజినడరు

                                 త
                 ఎవ్వని   చారిత్ర   మెల్లలో   కములకు
                 నొజ్జమై   వినయంబు   నొటపుగణపు

త
నెవ్వని తడరంటి నెప్పుడి వైమిమిచ్చి-
మానిత సంపద పేనుమించు

త
నెవ్వని గుణలత నేడవా ర్చుల
తడరంటి ఇంద్రులై గలయ్యెదామి”

— పరాచటార్పము

3. ‘నగ’ గణపుచెత్తుగడ సేనము :-

నగ
సీ॥ :- “కవనమా ఘవనమా నవనమా నయహారి
నయహారి భయహారి జయము రంజము

నగ
లవనమా యవనమా నవనమా నలభాతి
నలభాతి కలరీతి నానుమేను

నగ
భవనమా నవనమా న్యవనమా యవిరాసి
యవిరాసి వవిభాసి నదముపవము

నగ
జవనమా నవనమా నవనమా సుకృతిత
సుకృతిత త్రుకృతిని చ్చుగలి జగలి”

ప్రబంధరాజు నేని. పి. 38వ.

4. ‘నల’ గణపుచెత్తుగడ సేనము :-

నల
“అవిరళ నిజకీర్తి దవళంబు జమునకు
గగన మండలము భృంగంబు గాగ

నల
అనదృశ దోషప్రకా వనమీర బంధునం
కాశర తరిశల భాగి గాగ

నల
నమలిత దానధా రాంచోధి రాజుకు
చంద్రికా భవళ ఫేననమితి గాగ²²

నల
ననుపమ సౌందర్య ఘనజాల సరదీకి
మేలతల చూడ్కులు మీలుగాగ”

— ప్రబంధరాజు. 357 ప.

5. 'భ' గణపుటెత్తుగడ సీసము :-

భ
“ఎవ్వని మూపుర మీరించి మేనుండు
అద్రిశ్శం గంబని చూశ్రయించు

భ
ఎవ్వని అంకె కల్లేంద్రియం బలుసోక
గర్భపాతంబగు గర్భిణులకు

ఎవ్వని పదహాతి నెగయుప రాగంబు
అంధకారా రాతి నాపరించు

ఎవ్వడు కొమ్ముల నెదురించి చిమ్మిన
బృహ్స్పతి రంబులు పెల్లగిల్లు”

— భాగవతము. X. 1134.

6. 'ర' గణపుటెత్తుగడ సీసము :-

పీడపీ ! రక్కసి విగత జీవగ జన్ము
బాలుద్రా వినమేటి చాలకుండు

పీడపీ ! నందుని పెలదికి జగమెల్ల
ముఖమందు జూపిన ముద్దులాడు

పీడపీ ! మందలో పెన్నలు చొంగిలి
దర్పించి మొక్కిన దాపరీడు

పీడపీ ! చొలయించి వ్రేతల మానంబు
చూటలా డినలోక నుందరుండు”

— భాగవతము-X-1248

ఇంద్రగణము లారంటికి ఒక్కొక్కదానికి అక్ష్యములు ప్రదర్శింపబడినవి.

విషమ సీసము :-

ఒక పద్యముపై వేరొక పద్యమతికించు విధానమునుండి విషమ సీసము వచ్చినది. నమ సీసమునకిన్ని భేదములున్నట్లు విషమ సీసమునకు లేవు. విషమ సీసము-తర్వాత వచ్చిన మార్పు. ఇది ప్రాచీన కవుల ప్రయోగములందును కాన రాకుండుట వలన లాక్షణికుల మానసిక పుత్రికయేమో యనిపించును.

సమసేనముతో నొద్దిరనినను ఇది చిన్న పద్యమునను. సమసేనముతో అటవెలది అంతర్వేదమును. విను సేనమును ఉత్సాహము అటవెలదితో గీతిలో చక్కగా నడక కుదరదు. అటవెలదితో అర్చించును పనిమది మార్కగద ములు(2ఇ.గ.) ఉండును. ఉత్సాహ నియతముగా యతిప్రాయము గలది. అనగా వని యందు సమసేనమునకై ప్రాసరాని, ప్రాసయతిరాని ఇచ్చిరచ్చము లేదు. మైన అతి కించు గీతికి అవి కలవు. రాస ఇవి కలియవు. గీతి కనబారి, సేనము ఉపజాతి. మరి విషమ సేనము జాతియగుచు! ఉత్సాహము వారియే. ప్రాస నాల్గుపాదములందు పాటించబడి తక్కిన ఎత్తుగీతిలో ఉండదు. సమసేనము ప్రసిద్ధముగా ఖండజాతిలో నడచును. కాగా విషమ సేనము త్యక్తగీతిలో నడచును. ఉత్సాహమీద+గీతి ఇట్లు చెప్పకున్నను లోపమేమీలేదు. చంపూ సలప్రవాదములో ఒక పద్యము తర్వాత మరొక పద్యము వ్రాయుట తెలుగులో ఉన్నదే. ఉత్సాహ తర్వాత గీతి వ్రాయ వచ్చును. ఈ రెండు ఒక విషమసేనపదము అని తెచ్చుటకు ఉత్సాహలోని పదము గీతిలోనికి చొచ్చుకొని పోవలయును. అప్పకవి యట్లే వ్రాసినాడు.

ఉత్సాహముపై పెద్దపలసిన గీతి అటవెలదియేరాని, లేదగీతి నిలువవల దని అనంతాదులు చెప్పినారు. అప్పకవాదులు కంరోక్తిగా చెప్పకున్నను అట వెలదియే లక్ష్యములందు చూపినారు. అధునికులగు చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి యామినీ పూర్వతిలకా విలాసములో (2-165) విషమ సేనము రుద లేదగీతి ఉన్నది. ఉత్సా హము విషమసేనములో తప్ప విడిగా ప్రాసిన లాక్షణికులిద్దరును లక్షణములివ్వలేదు. అదియును సేనముల భాగములోనే చెప్పబడినది. దీనిని బట్టి తొలుత ఉత్సాహకు ప్రయోగము వ్యస్తముగా తక్కువయని భావింపవచ్చును.

పొత్తపి రమణకవి దీనికి ఉత్సాహ వేదంధమున్న కొత్తమరు పెట్టినాడు. గణపరపు వేంకటకవి 'ఉత్సాహయుక్తగీతి'యని అతుకు పద్యమని స్పష్టముగా చూపినాడు. అతని పేరులో సేనమన్నదియేలేదు.

విషమ సేనము (లేదగీతిలో) :-

ఉ॥ “అందమైన కీలుగొప్పలందు చూలు లేనియల్
చిందనీక యుంచు సిగ్గుచెంగించు జాపవా
సందిదండ లుంగరాలు సన్నబన్నగురులు హోం
నంచెలుం గడెంచు లచ్చహారముల్ మరలుచ్రొం —

చే॥ గీ॥ బసిడి గంటల మొలనూళ్ళు బాహువురులు
 నరిపె చొలిముత్తయింపు కుంగరులు రా?
 పతకములు దాల్చి పన్నీట పదను మించు
 చందనమలంది రంతట సంతసమున”

— ప్రబంధ. రా. వేం. వి. 273 ప.

గునుగు సీసము :-

లాక్షణికులు దీనిని భేదముగా చెప్పకున్నను, క్వాచితక్కముగా ప్రచారములో నున్నది. పాదాంత విచ్ఛేదము లేకుండా, అనగా పదము పాదాంతమున ముగియక, తర్వాతి పాదములోనికి చొచ్చుకొనిపోగా గునుగు సీసముగును. పాదాంత విచ్ఛేదము వలన లయ కన్నట్టుకున్నను ఇట్లు వ్రాయబడవలయును. అనేక సీసపద్యములు పాదాంత విచ్ఛేదము లేనివి ప్రయోగించుట ప్రాచీనమైనదే. అలతి అలతి పదములలో వ్రాయుట గునుగు సీసముల మొక్క వేరొక్క లక్షణముల C. P. Brown గారు గునుగు సీసములను ఈ క్రింది విధముగా నిర్వచించిరి.

“A sort of sisa verse so formed as to read like mere prose 23.”

1) కందుకూరు శాసనమున పాదోల్లంపున లక్షణము సీసమున కలదు.

“శ్రీనిర పద్యుండు చిత్తజాత నముండు

శివపద పరిరాజ్య సేవితుండ —

ఖిలుడు.....”

2) సీ॥ నిత్యసత్యవ్రత నిషధేశ నీవు మా

— కమరంగ దూతపై యభిమతంబు

— సేయుమునావుడు జెచ్చెర నట్టుల

చేయుదుమరి నాకు శివుడు మీర

— లెవ్వరలేను మీకిష్టంబుగా దూత

— నై యేమిసేయుచు ననిన నఖి

— కమరేశ్వరుండిట్టులనియె నేనింద్రుండ

వీరు దిక్పాలురు విదితయకులు

అ॥ ఉత్తరే శివస్య మిన్న దమమితి స్మృతమ్

— పరిణమ మితి మేక్తి పద్మ మిన్న

— వారసేపు మిన్న వారిలోకి వెళు

— గింపు నామధేయ కీర్తనముల”

— అధ్యాయ : II - 34

నన్నయ సీసమును కథారథనమునకు చేగము రానిచ్చుటకు వాడగా, తిక్కన దీనిని వర్ణనాంశములకు పనికివచ్చు భండముగా వానినాడని చెప్పిరి. తెలుపబడినది. ఇట్లు భావించుటకు శాంఖ్యము భర్తరాజులు మహిమల వర్ణనములు మున్నగునవి. అధమస్యమి మరలేంచగా ముఖ్యపక్షమునాథము పోషకముహారాజు చరిత్రమును పర్ణించుచరి నారములు ఒక్కొక్కరాజుకు ఒక్కొక్క సీసములో చెప్పుట రాంచనగును. ఇది తర్వాత అభివృద్ధి చెందిన శతత వాఙ్మయమునకు తొలి దశయనవచ్చును. ఆతని పద్యములను వర్ణనావనరమున పరిశీలించితిమేని మొదటి నాలుగు పాదములలో విషయముల వర్ణన సీమాంశమును చతుర్విధా నూచకముగా శాంఖ్యము లలో పరిశీలించి ఎత్తుగీతిలో ఉపసంహారము చేయుట చూడముచ్చటగా నుండును. ఇట్టి సీసములో ఎత్తుగీతి పూర్ణపాద చతుష్టయములోని పద్మాంశమునకు మకుట (శీర్ష) ప్రాయముగా అలంకరింపబడును. అందుకే దీనిని శీర్షక (పీస) మని యనుట ఉచితమగును. ఇట్టి విభానమును శాఖ్య కవులకన్న శతకకవులు చక్కగా స్వీకరించి ఆచరించినారు. వారి పద్యములు ఎత్తునొన్నది మొదలు గీత్యంతము వరకు పరితృ మనోపథమున విషయము కేంద్రస్థానమాధారముగా వలయాకారములో పరుగిడి చివరకు వృత్తమై పంపూర్ణ త్వము నంది ఒక భండశాఖ్యము యొక్క పరనానుభవమును స్ఫురింపజేయును. ఇట్టి దానికి కారణము శతకములందలి పద్యములు ముక్తికములగుటయే. ఆనగా ఒక పద్యములోని విషయము పేరాక పద్యముతో సంబంధించి (శాఖ్యములలోపల భారావాహికగా) ఉండదు. సమగ్రవిషయ వివరముకెల్లు సీసము అన్ని చేరి భండములలో మిక్కిలి ఆనువైనదిగ తీర్చిదిద్దబడి యిడినది. నాల్గు చీర్ష పాదములు, వానిలో చీర్షత్వమును చాలగించుటకై అర్థములుగా విభజన, ఎనిమిది అర్థములపై ఆటుపంటి చీర్షత్వముగల మరి నాలుగు పాదములు, భావవిభజన, రోమగా పాదవిభజన. గతితప్పని లయ, సంపూర్ణ మూర్తి మత్వము, పద్వైక భావ (విషయ) సహస్తి ఈ సీసములలో పరితృ హృదయము నందలి రసావిష్కారమునకు రోడ్డుదును. ఇట్లు సీసములను ఉపయోగించుటలో కవులు తిక్కన మూర్ఖమును స్వీకరించి వారికి మిన్ని మెరుగులు చిహ్నము అనంతర

ప్రబంధము గమనాటి పరకు చక్కని గమనము నాపాదించినారు. శాబ్దిక సౌందర్యము గణ, దళ, అర్థ, పాద, కాల్యములతోబాటు భావ కాల్యమును సహితమును సాధించినారు.

భావకాల్యమునకు ఈ క్రింది సీసములు పరిశీలించదగినవి.

1. శిఖరారోహణరూప పర్వసమునకు :-

[ఒక్క పాదమునకు ఒక్క అడుగు పేయిస్తూ పరితను పక్క మానసిక స్థితికి గొని వచ్చుటకు]

భీముని భయంకరరూప పర్వ స :-

సీ॥ “నేలయు నింగియు దాళముల్ గా జేసి

యేవునరేగి వాయించి యాడ

గుల పర్వతంబుల గూర్చి యొందొంటితో

దాకంగ వీకమై దన్నియాడ

నేడు సాగరములు నిక్కడక్కడ బెట్టి

పలుచని కొంపి పైనలదికొనగ

దీక్కులు నాటుగు నొక్కచోటికి దెచ్చి

పిసికి పిండలిసేసి పిడుచగొనగ

మిగుల బ్రహ్మాండ భాండంబు పగులవ్రేయ

నప్పళించుచు వ్రళయ కాలానలమున

గండరించిన రూపంబు కరణిదీము

దతి భయంకరా కారత నతిశయిలై”

—విరాట - I. 134.

తిక్కన పై విషయమునకు బౌద్ధత్యమును గొనిరాగా శ్రీనాథ పెద్దనాడులు గత వై భవము నెమరువేసికొని దీనలాపములచే ఒక్కొక్క మెట్టు ఉద్వేగభరితముగా చెప్పికరుణ రసావిష్కారము చేసినారు.

“కాశికా విశ్వేళు కలసి వీరారెడ్డి

రత్నాంబరము రేరాయడిచ్చు”.

— శ్రీనాథుని చాటుసీసము.

“ఎదురై నచో తనమదకరీంద్రముడిగ్గి

కేలాతయొసగి యొక్కించుకొనియె”

— అల్లసాని పెద్దన చాటు సీసము

దీనిలో సహజ సౌకుమార్యము పూర్వార్థములందు, రణసీరణము ఉత్తరార్థములలో పోలేపడినది. పోతన ఈ సాగసుకింతంటిలో తనియక ఇట్టిదే మరియొక పద్యము పెన్వెంటనే వ్రాసినాడు.

“పీచె చక్కగ బట్టచెరవెరుంగని నొమ్మ X

బాబాసనందెట్లు పట్టినేర్పె”

— 181 ప.

ఈ రీతిగా సాగినది. అర్థ ద్వయమును పాదార్థద్వయమున సంధించుటతోబాటు అర్థములను విచ్ఛేదహాస పళమున అంటకుండగ నుంచగల్గినాడు.

4. క్రియా, ప్రతిక్రియా రూపమునకు :-

సీ॥ “అర్థివాండ్రకుసీక హానిచేయుటకంటె

చెంపుతో పననాధి దీనుటమేలు

అడవిద్దల సొమ్ములపహరించుకంటె

బండగట్టుక నూతబడుటమేలు

పరులరాంతలబట్టి బల్మిగూడుటకంటె

బడబాగ్ని కీలల బడుటమేలు

బ్రతుకజాలక వొంగపనులు సేయుటకంటె

కొంగుతో ముప్పైత్తుకొనుట మేలు

తే॥ జలజదళనేత్ర సిద్ధక్షణనులతోడ

జగదహుడెదు పనికంటె జాపుమేలు

భూషణవికాస శ్రీధర్మ పురనివాస

దుష్టసంహార నరసింహ దురితదూర” — నరసింహ శతకము (10).

తుల (త్రాసుకు ఉభయ పార్శ్వములయందు సమానమైన భారమున్న యెట్లు సౌష్ఠవ రూపముతో కన్పించునో, అట్లే అర్థ కౌల్యముచే పై సీసములు శోభించినవి. ప్రశ్నోత్తర మాలికా రూపముగల సీసపాదములందు మొదట అర్థము ప్రశ్నగా తర్వాతి అర్థము దానికి జవాబుగా పింగ? సూరన ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నములో (4-71) ఒక పద్యము రాసినాడు. ఇట్టి గుళింకను పెక్కులు చూపెట్టు పచ్చును. ముఖ్యముగా శతకకవులు వీనిని వాగుగా చూపగల్గిరి. అన్నింటి యందు ఒకే తీరు వద్దతి. అది సీసముమొక్క పాద దళ, లేక అర్థముల మధ్య కౌల్యము (సమభార తను)ను ఘటించుట.

పీటన్నిటి వెనుకగల సొందర్య రహస్యము పాదాంత, అద్భుత విచ్ఛేద రూప యతులే. లాక్షణికైప్పురు చెప్పకున్నను ఈ రహస్యమును కవులు పసిగట్టి సంకీర్తముగా ఉపయోగించుకొనినారు. నన్నయలో కానరాని ఈ నియమము తిక్కనాదులలో చక్కగా కాననగును. యతిప్రాసల విషయమున శ్రద్ధరచిరచిన నన్నయ పాదాంత అద్భుత విచ్ఛేదములో శ్రద్ధ కనబడుచున్నది. సామాన్య శతక కవి సేనమునకున్న నడక వనకు నన్నయ సేనమునకు లేరపోయినది. క్రమముగా వికసించిన స్పష్టమైన సేనగమనము శ్రీనాథుని చేతిలో విస్తారమైనది. పాదాంతయతి పాటించిన శ్రీనాథుడు అద్భుతయతి (విచ్ఛేదరూపము) పాటించలేదు. దానిలోని రహస్యము వెల్లడి రామరాజభిషేకము సేనములను ఉచ్చాలింపినాడు. పాదాంతమున వైతము విచ్ఛేదమును, అనుప్రాసములను చెచ్చి సేనమునకు ఎంతసాదగు చెచ్చినాడు.

కాని యిట్టి నియమములు, పందల కొలదిగా పద్యములు వ్రాసెడి మహా కావ్య నిర్మాతలకు అధికముగా పద్యములు వ్రాముటలో సాధ్యపడదు. ఉపరి భాగము నిర్మించుట అతి దీర్ఘమగుట వలన కవిత్వావేశము కన్న ప్రయత్న పూర్వక పద నిర్మాణము అధికమైపోయి లాక్షణిక సమృత గణములలో కొలిచిరి. పాద నిర్మాణము చేసి తూగును త్యాగము చేసిన సేనములు చాలా ఉన్నవి.

“పంచార సుకరంద మాధుర్యమునదేలు

సుషుపంబు వోవునే మదనములకు”

అన్న పద్యము

మొదటి పాదము చక్కగా ప్రారంభమును, పోనూపోనూ సేనగమనములో వైఖిల్యము వచ్చినది. శతక నిర్మాణములో రాసేవి పంద పద్యములే కనుక శతక కవులు శ్రద్ధతో పైగా నిత్యవ్యవహారోపయోగిస్తే, కంఠస్థమై పాదాయణము గావలయునని భావించి కాదోలు ఈ తూగు చెడకుండ వ్రాసినారు.

సీసం - గేయగుణం :-

తెలుగునాట సుప్రసిద్ధమై, వీధిదులలో పార్శ్వగ్రంథమై చక్కని సామాజిక స్పృహగల్గి - లయబోధకమైన శ్రీ ధర్మపురి నరిసింహ శతకము గేయప్ర వ్రాసినది, మా ఊరిలో మూడు శతాబ్దాల క్రింద జన్మించినది, నేటికిని శ్రీలకు పారాయణముగనున్నది. పారంపరికముగా పఠించు ఆ శతకము గేయరూపమున సాంప్ర దాయకముగా పాడుట గమనింపబడినది. గేయ సంప్రదాయములలో సినపెట్టు పాద షలలో పీనిపంప తెలియును.

వారి గేయ విధానములున్నది.

1. సర్వమును ఖండగతిలో నడపుట. అనగా చతుర్మాత్రాగణములు సాగ దీయుట.
2. అర్థ, పాదాంత విరామము కవి పెట్టుచున్నను, తాత్పర్యమును ప్రక్కనెట్టి లయపశ్యమున విభజించి చదుపుట.
3. సేనమునొక విధముగా చదివి, గీతిస్థాయిమార్చి మరొక్క విధముగా చదుపుట, చదువుచుండగానే సేనపాదములనుండి గీతిలోనికి మారినట్లు తెలియజెప్పట.
4. గీతమును ఖండగతిలోనికి మార్చుట : ఉదాహరణమునకు

1. సీ :- “ సూన్యము లీయసా * మధ్యవో క్కడుకేడు
చూన్యముర్, చెయవసా * మద్దలంతా
ఎండినా ఊళ్ళగో దెరిగింప * దెవ్వడూ
పండినా ఊళ్ళకే * ప్రభువులంతా” శ.ప.సం. స.14.

2. సీII :- అరివిద్య, నేర్చుటా * అన్నవా, త్రములకే
పరిచరా, గ్గింపటా * పాలకొలకే
నలిని దెండ్లదుటా * సంసార సుఖముకే
సుతుల దోషించుటా * గతులకొలకే” శతకప.సం.31.

‘భ. నలలు తక్కువగా వాడబడినవి వాడినచో గాయకులు వానిని దీర్ఘీ కరించిరి. ఈ శతకములోని 108 పద్యములలో $108 \times 4 = 432$ పాదములలో $432 \times 6 = 2592$ ఇంద్రగణములలో ఒకటి రెండు పదులు తప్ప భగణములు ఎక్కువగా వాడబడలేదు. తక్కినవన్ని పంచమాత్రాగణములే (ఇం.గ.) వాడబడినవి. కొన్నిచోట్ల గేయగతిలో వరాహ పంటి జగణములు(౮పు) వారాహ పంటి సాగతీగ రూపములతో కవి స్రయ క్తములు కాననగును. ఇది కవికి కల గేయ ధోరణిని వట్టిచూపును. చివరి రెండు సూర్యగణములలో ఐదు మాత్రల గణమొకపై తక్కిన ఒకమాత్ర చివరి అక్షరము దీర్ఘీ కరింపబడి మరి మూడు మాత్రలకాలము రెండవ పాదము ఉచ్చరించుటకు కుండు చాల విలంబన మొనర్చుట అనగా పంచమాత్రికా కాలఖండములు 4గా అర్థములు విడిపోవుట, చివరి గీతినైతము పంచమాత్రికా గణములుగా సాగుట, గేయములోపల - శబ్దము వ్యాకరణ విరుద్ధమైనను మాత్రల పూరణములలో నిలకడ- “నిలకడా”, “సుంకరి-సుంకరీ”, అన్న రీతిలో సాగదీయ బడుట, ఇట్టి గేయ

గీతిలో జానపదగీతములు పాడుకొను స్త్రీలకు ఒకవగరి స్వచ్ఛబడిన రహస్యము-శతక పారాయణములో ప్రవేశపెట్టబడినది. ఏదవ్యాప్తి-కన్న పీఠ ఒకడును ముందు న్నారు. శాస్త్రము తెలియకున్నను సంప్రదాయము తెలియును.

తంజావూరు సరస్వతీమహల్ ప్రైవేట్ శివార్ సీతమ్-న్ను పేరుతో ఒక సంకలనమున్నది. (శతసంఖ్యలేదు గాని శతకములైన నున్నవి). తంజావూరు లోని ఒక ధనికుడు శివాజీ (తంజావూరును మెంకజేసింది మహారాష్ట్రలు పాలించుట వలన సంబంధికుడు రావచ్చును) పేరిట ఆతని సుగంధములు తెల్పు సేనములివి. అవి శాబ్దిక దోషమును పట్టించునట్ల మౌఖిక సుగంధములు ముని విధేయమైన రిపిలోనే వ్రాయబడినవి.

“చెరువున గుంటలూ చెరుకు వా. నందునూ

చంద్రుని లలుగట్ట చెలువ మమరూ”

అని గేయరీతికి అను

గుణముగా మాత్రాసమతతో వ్రాయబడినవి.

పెక్కు జానపద గీతములు సేనప్పయ్యలోనున్నను సిద్ధ పండితులు ఇది వలన సేనములను గేయచ్ఛందముగా గుర్తించి చూపిరారు.

వేయూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చూపినది. :-

శ్రావణ కుక్రవారపు పాట —

“శ్రావణా మాసాన . త్తపా డ్యమినామి
మహాలక్ష్మి ముత్యాల పీఠగట్టి
ప్రైలాస గిరిలోన కల్పవృక్షముక్రింద
ప్రేమభాదీ గణములూ తొలుపగాను 25”

శ్రీ రావూరి మోరసామశర్మగారు చూపినది :-

అ) శ్రావణ పుంగళవారపు పాట :-

“పుంగళా గౌరికవ మనీషిద వెలసినా
పాటగా విందెదా భక్తి రోసు”

అ) పంచ భూతములూ, భస్మమై, నందుచే
నేమందు రారాప యేమందును”

ఇ) చుట్టలకథ :-

“రన్నాల మొలనూళ్ళు రవణియం చెలమోయ
రవికులా రాసున్న జోజో” 26

నా పరిశీలనలోని మరికొన్ని జానపద గీతములు :-

1. “శ్రీశంఘ తనయునకు సిద్ధగణ నాకునకు
వాసిగల దేవతా పందితునకు”
2. “ఒకొట్ట గణపయ్య సీబాటు నేనయ్య
ఉండ్రాళ్ళ మీదకే దండు బంపు”

ఇట్టి జానపదగేయగళి మూలముగా గలిగి దేశిగణప్యవస్త (సూర్యేంద్రగణప్యవస్త)లో సేనములు గేయ సంప్రదాయమునకు చెంచుచున్నవి.

ఖండగిరిలో నడచు సేనము తెలుగులోను, సోదరద్రావిడ భాషలలోని ఛందములతోను సంపదించుచున్నది.

సేనము - ఇతర ఛందములు :

తెలుగులో ఖండగిరిలో ఐదు మాత్రల గణములతో నడచు మరొక పద్యము ద్విపద. సేనమునకు పలెనే దీనికిని చివర సూర్యగణములుండును. మూడింద్ర గణముల మీద ఒక సూర్యగణము ద్విపదకాగా ఆరింద్ర గణముల మీద రెండు సూర్యగణములు సేనమున కుండును. దీనిబట్టి సేనము ద్విపద నడకతో రెట్టింపని భావింపవచ్చును కాని గణక్రమములో భేదమున్నది. రెండు ద్విపదలు జోడించిన తరువాతయగును కాని సేనముకాదు సేనములో మధ్యలో సూర్యగణ ముండదు. ద్విపదలు రెండు కలసి మధ్యలోగల సూర్యగణమును చివర చేర్చిన సేనము కాగలదని, సేనము ద్విపదజన్యమని ఛందో విమర్శకులఃహ²⁷. కాని యిది యిట్లు స్వీకరింపబడుటకు ప్రమాణమేదీయులేదు. పైగా గేయ సంప్రదాయమున కిది విరుద్ధము. సాంకేతికముగా ఇట్లాహించినను, గమన వై విధ్యము కొఱకు గతులు కల్పించుకొనిన జానపదులు ఇట్టివానిని గడింపరు. జన్యజనకత్వమునకు గమనమున తుల్యత్వముండి చదివినపుడు ఒకదానినిబట్టి ఒకటి స్ఫురింపవలయును. శబ్దకాస్త్ర దృష్టితో సూర్యగణములుగా చూడబడుట, లాక్షణిక దృష్టితో గణములు మార్పుట గేయ సంప్రదాయ మౌలికతకే భంగ కారణము.

lines each can be made equal or identified with one line of si-a verse having eight ganas. అని కోరాడవారు అభిప్రాయపడినారు.

ఇట్లు సీనము సోదరద్రావిడ భాషలలోని ఛందములతో కొంతపలుకు సరి పోవుచున్నది.

సీనము గీతి :

రెండు భిన్నగమనములు, భిన్నగణ వ్యవస్థగల పాదములు గల్గిన ఛందములు జోడించి ఒకే ఛందముగ చెప్పుచు సీనముయొక్క విశిష్టత. ఇది యేయితర దేశీ చ్చందములందు లేనిది. భిన్న పృత్త పాదములను సాంకర్యమొనర్చి ఆర్ద్రసమ పృత్తములుగ చెప్పుచు సంస్కృతమునందున్నను ప్రయోగములో స్వల్పము. పాదపాంకర్యము వైదిక సంప్రదాయములో నున్నది. ఐనను సంస్కృత రౌఢిక సాహిత్యమునందు అది త్యజింపబడినది. ఈ విధానము ప్రాకృతమునందున్నది. ప్రాకృతము తెలుగునందలి ఇట్టి విధానమునకు ప్రేరణ కావచ్చును. సీనములో అటవెలది సగముచున్నది - ఉదాహరణ కావ్యములందు రగడల వికృతులగు కళికలు, వనిపిదవ వానిలో సగముగు ఉత్కృశికలు పరుసగా వ్రాయబడు సంప్రదాయమున్నదని, ఇదిరూడ ఆట్టిచే కావచ్చునని డా. పా. బండ మాధవశర్మగారని²⁹ రగడల విరాచములైన కళికోత్కృశికలలో భిన్నరూపమేమియులేదు. సీన, గీతులలో గతి పై విధ్యమును, గణ పై విధ్యమును గలదు. సీనము తెలుగునాట తొలినాళ్ళనుండియే కలదు. ఉదాహరణ వాఙ్మయము సీనమంత ప్రాచీనముగ గనబట్టదు.

సీనపాదములు నాలుగువ్రాసి పైన (ఎత్తుగా) వ్రాయుట పలన కాబోలు ఎత్తుగీతియని పైగీతికి పేరున్నది. గీతియని సామాన్యవాదిగా కూడ పేర్కొనబడుచున్నది. “కీర్తితాతి మధుర * గీతియు దైగల్ల”యని లాక్షణికకోక్తి³⁰. పెక్కు గ్రంథములందు అవి తేటగీతియైన తే.గీ. యనియు, అటవెలదియైన ఆ. వె. అనియు వ్రాయబడుచున్నను కొన్నింటియందు మాత్రము “గీ” యని పేర్కొనబడుటను కాంచనగును. ‘ఎత్తుగీతి’యన్న మరొక్క పేరు లాక్షణికోక్తముగాక ప్యవహార నామమై యున్నది. విలయన ఎత్తుగీతియని విషమగీతులలో నొకదానికి పేరుండుట కాంచనగును. C P Brown సీనము మీది గీతిని “కోరస్” (Chorus) అని పేర్కొనినాడు “But a Sisa verse is not complete without yettu giti or chorus which must be in one of the Giti metres³¹”

గీతికి సేవభాగముగా గార వ్యర్థముగా ప్రళయ ప్రయోగముచేసి, వ్యర్థముగా వాడబడినపుడు అటవెలది నన్ను, తేటగీతియని పేర్లుంచుట వ్యవహారములో నున్నది. అప్పుడు సేవసంతకముగా నీని పేరు పేర్లుంచవలయును. ఇట్టి పన్ను నాపకరణము వ్యవహారమున లేకున్నను, రాక్షసేకులచే ప్రాంతరాజమునకు పేర్కొనబడినది. అట్లు పేర్కొన్నచారిలో ప్రాంతమును విన్నవించి పెద్దనయు, (కీ.శ. 1400-నాటిది యన)³², అతని తర్వాత పొత్తపి వేందరుముడు పది మాత్రము రానవచ్చుచున్నారు.

1. సేనముపై అటవెలది నన్ను అట్టి అటవెలదికి 'ప్రహ'యని
2. సేనముపై తేటగీతి నన్ను అట్టి తేటగీతికి ప్రసన్నపచియని విన్నవించి పెద్దన పేర్లుంచినాడు.

“ప్రహ నా బ్రసన్న పదినాగ గీతులు

సేనములను రెండు చెందుదువల

నాటవెలది యనగ తేటగీతి యనంగ

వాని పేర్లు పేట పలయుదెలియ” — రావ్యాలం. 8 ఉల్లా. 47 ప.

సేనముల చుదల చెందు రెండు గీతులకు వ్యర్థ ప్రయోగములలో అటవెలది, తేటగీతులని, సేనముపై అయకునపుడు “ప్రహ, ప్రసన్న పడు”లని పేర్లుంచుట విన్నవించి పెద్దన విశేషముగా చేసినవని. ఇతనికి పూర్వానంతరికులెప్పుడును ఇట్లు సేనాపరి నాపకములు ప్రత్యేకముగా చెప్పినట్లు రానరాదు.

పొత్తపి వేంకటరమణకవి (కీ.శ. 1750 ప్రాంతమున³³ వ్రాసిన) లక్షణ శిరోమణిలో యిట్లేద బ్రాహ్మణమునందలి ప్రమాణమును చూపుచు —

“....నమానదీ ప్రసన్నపదా... బుద్ధగీతా సేనాన్వితా తేచిర గాగయతిః పవళిః....”యని పేర్కొని,

తే|| :- “రపులు మూడింద్రముగ భాస్కర శరణము

తెన్న గిరి వర్ణయతులు ప్రసన్న పడికి

కరిగురుల పడి మొక దేవాకరుడు నిండ్రు

లిరుగురిను రిరులై పపడినగు గృహ!”

వ. అటవెలది గీతము ప్రసన్నపది, నటి యనబడును. కేటగీతి యే పపడి, శుభ్ర గీతి యనబడును” — (లక్షణ శిరోమణి - 307, 308) అని పేర్కొనినాడు. ప్రపళి నతడు ‘పపడి’ యని ఇంచుక మూర్ఛిచేసి పేర్కొనినాడు.

ఉభయుల పేర్లలో తారుమారు రానవచ్చుచున్నది. విన్నవోట పెద్దన బహుళ పరుసక్రమము పాటించకుండవచ్చును అటవెలది అధ్యాయము క్రింద ఇది వివరింపబడినది.

ఇట్లు అతి ప్రాచీన కాలమునంచే సేనముపై అటవెలది, తేటగీతులకు ‘ప్రపళి, ప్రసన్నపది’ పేరులతో చేర్చబడు సంప్రదాయము కానవచ్చు చున్నది. పీఠిలో అటవెలదియే ప్రారంభమున కానవచ్చుచున్నది. తర్వాత నమగీతియైన రెండవది తేటగీతికూడ సేనముపై కూర్చబడుట జరిగి యుండవచ్చును. పొత్తపి రమణ కవి పేర్కొనిన యుగ్వేదద్రాహ్మణ లక్షణములలో ‘శుభ్రగీతాసీసాన్నితా కేచిత్’ అన్న మాటలు దానికాతడు వ్రాసిన “ప్రపళి” యనే గీతిక శుభ్రగీతమనే కేరు గలుగుట చేతను తెలుగున తేటగీతి యనబడెను. సీసాన్నితా కేచిత్ ఈ పపళి యనే గీతికి కేచిత్ కొన్ని మతములలో సేనముతో చూడుననుట” యన్న వాఖ్యబట్టి చూడగా ప్రాచీన కాలమున తేటగీతిని సేనమునకతుకుట లేకుండెనని, తర్వాత కొందరు అంగీ కరించిన ధావించవచ్చును. నన్నయ సేనములలో అధికాంశము అటవెలది ప్రయోగ ములే కానవచ్చుచున్నవి. 251 సేనపద్యములలో 225 సేనములపై అటవెలదియే వ్రాయబడినది. సోమచామని చతుర్వేదపారమున నుమారు 400 సేనములు వ్రాసినాడు. వారి చివర అటవెలదులే వ్రాయబడినవి³⁴. ధర్మపరం కాననములో సోమలదేవి (దీప్తాసీ) కాననములో అటవెలదులే కలవు. కందుకూరి కాననమందలి సేనము చివరి గీతి శిథిలమైపోయినది. దానిలో మొదటి పాదములో “తాని పక్షపాతి.....” ప్రారంభ పదములు: “.....విభవ గౌరవేంద్ర” యని చివరి పాదమున్నది. విభవ గౌరవేంద్ర అన్న పదవిభాగములో హంస (సూర్య) పంచకముతో అటవెలది వలెను పైసొక్కలు స్తలమువుతో ఇం.నూ.నూ. చివరగా గల తేటగీతివలెను ఉభయవిధముల చాడగును. “తాని పక్షపాతి” యన్న శబ్దములు కూడ అటవెలది (తాని-పక్ష-పాతి-ఇన గూత్రయము), తేటగీతి (తాని-పక్షపా-తి....” సూర్యుడొకడు, సురరాజులిద్దరు) అగుటకు వీలు కల్పించుచున్నది. కాన ఇది అటవెలదియో, తేటగీతియో చెప్పవలను పడదు. నాగవర్మ తన “చందోఽంబుధి” యందు అటగీతి (ప్రాసగల అటవెలది)యే సేనముమీద చెప్పవలెనన్నాడు. ఇట్లు ప్రాచీనకాలమున తేటగీతుల ప్రయోగములేమిచే

నన్నయనే తొలుత తేటగీతులను సీసములకరికించి చెప్పగలుగుచున్నాడంటే చెంతకు రావుగారభిప్రాయ పడిరి.⁴⁵ ప్రబంధ రత్నావళిలో సహజానితబడిన పద్యకవి గుర్తు దేవుల సీసములతో తేటగీతులు వ్రాయబడినది. కాని యవి అర్హానినమున భావించబడినవి.

సీసముపై అర్హానిన కాలమున రేచగిరి సమాసము పైకినను చేయబడినను, అదివెలది, తేటగీతులలో అదివెలదియే సీసముపై చక్కగా ఆరుచును. కారణము అదివెలదిగల గణవిధానము. సీసముపై అదివెలది వ్రాసిన ఆ సీసము మొత్తము మూడు అదివెలదిలతో సమానము కాగలదని ఇతివృత్త చెప్పబడినది. అనగా సీసము మొక్క నాలుగు పాదములు రెండు అదివెలదిలకు సమానముగా సమానమగును. అదివెలది చేసి పాదములలో 3సూ+2 ఇం.గ. ఉంటును. సరిపాదములలో 5 సూర్యగణములుంటును. సీసము మొక్క పాదమును రెండు అర్థములుగా విభజించుట ప్రసిద్ధమైనది. ఇందుగల రెండు అర్థములు సరిచేసి పాదములుగా స్వీకరించిన అదివెలది రెండు పాదములకు సమానమగును. ఒక్కొక్క సీసపాదము రెండు అదివెలది పాదములతో సమానమగును. రెండు పాదములు ఒక సంపూర్ణ అదివెలది పద్యము. 4 పాదములు 2 అదివెలది పద్యములతో తుల్యమగును.

అదివెలది :-	1వ పా	సూ+సూ+సూ	*	ఇం+ఇం
	2వ పా	సూ+సూ+సూ	*	సూ+సూ

మొదటి పాదములోని మూడు సూర్యగణములు రెండు ఇంద్రగణములుగా భావించినచో మొత్తము నాలుగు ఇంద్రగణములై సీసపాద హర్షార్థమగును. రెండవ పాదములోని మూడు సూర్యగణములను కూడా మొదటివాని వలెనే భావించిన రెండు ఇంద్రగణములు+పైనగల అదివెలదిలోని రెండు సూర్యగణములు కల్పి సీసపాద ఉత్తరార్థమగును. (సీస ఉత్తరార్థ పాదము రెండు ఇం.గ + రెండు సూర్య గ.) యతిస్థానము కూడ సీసపాదములకు అదివెలది అర్థపద్యమునకు చక్కగా కుదురును. మూడు సూర్యగణములు దైర్ఘ్యములో రెండు ఇంద్రగణములతో సమానమగుటయే గాక, గణములు కూడ ఇంచుమించుగా కలియును. సూర్యగణములైన 'స,హ' లను మూడు గణములుగా వ్రాసి రెండు ఇంద్రగణములుగా చూపవచ్చును. అట్టివి నాలుగు సమాహారములు (Combination) ఇంద్ర గణములగుటకు వీలున్నవి క్రింద చూపబడుచున్నవి.

- (1)   న   హ   న
          III   UI   III   =   నగ, నల (ఇం.గ.) కాదగును.
- (2)   హ   న   హ
          UI   III   UI   =   భ, నల (,,   )   ,,
- (3)   హ   హ   న
          UI   UI   III   =   ర, నల (,,   )   ,,
- (4)   న   న   హ
          III   III   UI   =   నల, నల (,,   )   ,,

డా॥ గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు పీనిలో కొన్నిటికి లక్ష్యములనిచ్చినారు.

- (1) ఆ॥పె॥ :- “గ్రుడ్డి పయితి వీవు — కుంటిదా ననునేను
          హ   న   హ   ఇం.   ఇం.

          న   హ   న   నూ   నూ
          నగరి తెట్టు   మనము — నడువ   గలము

- (2) సీ॥ :- “గ్రుడ్డిప యిలిపివు — కుంటిదా ననునేను
          భ   నల   ఇం.   ఇం.

          నగ   నం   నూ.   నూ.
          నగరికె   ధ్లునునము — నడువ   గలము”

హ న హ   =   భ, నల (మొదటిది) పై పట్టికలో రెండవది.

న హ న   =   నగ, నల (రెండవది) పై పట్టికలో మొదటిది.

పరుసగా ఒకటవ, రెండవ పాదములందు ఆటపెలదీలో వ్రాయబడి (పూర్వోత్తరార్ధ భాగములతో) సీసపాదములుగా చూపబడినవి.

          న   న   హ
          III   III   UI   ఇం.   ఇం.

ఆ॥ పె॥ :-   నడువ   గలను   నేను   —   నామూపుపైకెక్కు-
          తిన్నన   యిన   బాట   —   తెలియచెప్ప.

          నల   నల   ఇం.త   ఇం.త
          IIII   IIUI   UIUI   UIUI

సీ॥   నడువగ   అనునేను   -   నామూపు   పైకెక్కు-

ఇచ్చట న న హ = నల, సల (పట్టికలో నాలుగవది) కుదాహరణ కాదగినది.

యాదృచ్ఛికముగా సైతము కవిప్రయోగములో ఇట్టివి కానవచ్చుచున్నవి. నన్నయ ప్రయోగములో (ఆది-2-100)-

హ న హ ఇం. ఇం
అ॥వె॥ “పంది యపర దిక్కు - పొందిరా దిక్కులా
న హ న నూ. నూ.
శ్వనులు నుత్త రమున - కొనర బలచి

దీనిని సీసముగా వ్రాసిన -

భ సల
“పందియ పరదిక్కు - పొందిరా దిక్కులా
నగ నల
శ్వనులును త్తరమున - కొనర బలచి 36

పై రెండవ, ఒకటవ జంటలే ఇందు ప్రయుక్తములు. గణములు సరిపోవుటతో పాటు యతిస్థానము గూడ సరిపోవును. ఇట్టి ప్రయోగములు సప్రయత్నములు కాకున్నను ఇంద్ర, సూర్యగణ వ్యవస్థలో సహజముగా సంభవములు.

సీసముయొక్క పాదమునగల పూర్వోత్తరార్థములను పరిశీలించగా అది అర్థసమవృత్త లక్షణములను పోలియున్నది. అటవెలది పద్యము సైతము యుక్తాదలక్షణము, అయుక్తాదలక్షణముతో కలియక అర్థసమవృత్త లక్షణమే కలిగియున్నది. తేటగీతి యందు, అన్ని పాదములందు గణనియమము సమవృత్తము లలో వలె సమానమే. ఈ అర్థవృత్త లక్షణమును పోలియుండుటను బట్టి సీసమునకు అటవెలది పొత్తుకుదిరినదనవచ్చును. ఇప్పటివఱకు వివరించిన ఈ విధానములోని సామ్యమే ఇందుకు సాక్ష్యమగుచున్నది.

గణవిధానములోని సౌలభ్యము వలన కొంచెము సవరణతో తేటగీతిని సైతము సీసముగ చూపవచ్చును. కాని సీసపు తూగు దీనియందుండదు. ‘సీసముతో అటవెలది కలిసినంత ఇంపుగా తేటగీతి కలియద’ని చెప్పుచు గిడుగు సీతాపతిగారు ఒక ఉదాహరణము నిచ్చినారు -

నలల

సీ॥ “చెలయకం / టివెసిపు / పిరొలుకు / నుమబాల
భాగ్యపం / తుండైన / భర్త బడయు

తే॥ సీ॥ “చెలియ, కంటివె, సివుసి, రులొలు, కునుమ
బాల, భాగ్యపం, తుండైన, భర్త, బడయు”

ఇందు “నలల” గణము వాడబడినది. కనుక కుదిరినది. అనగా ప్రసిద్ధ గణములతో సీసము తేటగీతిగా వ్రాయరాదన్నమాట. గిడుగువారు చూపిన గణములు సీసపద్యములో కవులచే వాడబడినవి కావు. నలల మాత్రము ఒక్క సర్వలము సీసమున వాడబడినది. కనుక ఇట్టి గణములతో సీసము, అటవెలదిలో కలిగిసెంత తేటగీతిలో కలియదన్నమాట. తూగు లేకపోవుటకు కారణము “గణమునకొక్క పదము”గా వెనుక అటవెలదిలో కుదిరినట్లు తేటగీతిలో కుదరక “సివుసి, రులొలు, కునుమ, తుండైన” - పంటి రీతిలో అడ్డదిడ్డముగా తెగిపోవును. ఊత పదముననుసరించి వచ్చును. గణము పదమునకొక్కటిగా తెగినపుడు ఈ ఊత చక్కగా నిలుచును. అది లేనపుడు ఊత పాడగుచు. పైదానియందు అదియే జరిగినది. అందులకే తేటగీతి సీసముపై సరిపడలేదనుమాట. వెనుకటి ఉదాహరణములో అటవెలదిలో గణములు, పదములు, ఊత, యతి అన్నియు చక్కగా కుదిరినవి.

నన్నయనే తొలుత సమగీతులు రెంటిని సీసములపై నుంచుట ప్రవేశ పెట్టినాడన్న విషయము ఇంకను భావిసాత్వములతో నిర్ధారించవలసినను, అటవెలది ఉపయోగము మాత్రము నన్నయ యందు అతివిస్తారము 251 సీసపద్యములందు 225 సీసపద్యముల మీద అటవెలదులు వ్రాసి, 26 సీసముల మీద తేటగీతులు వ్రాసినాడు ఈ స్వల్పమైన తేటగీతులైనను గతి వై విధ్యమునకై వ్రాసియుండును. నన్నెచోడుడు 186 సీసములందు తేటగీతులు గలవి 94, అటవెలదులు గలవి 92 వ్రాసినాడు అనగా దాదాపు సమానముగా వ్రాసినాడన్నమాట. తిక్కన మాత్రము 1152 సీసములందు 783 తేటగీతిగలవి వ్రాసి 369 అటవెలది గలది వ్రాసినాడు. అనగా తిక్కన తేటగీతి సీసములను, అటవెలది సీసములకు రెట్టింపు వ్రాసి తెలుగు సాహిత్యములో ఇట్టిదానికి అద్యుదాహరణ. గతివై విధ్యము కొఱకు ఇట్లు ప్రయోగించి యుండును. నన్నయ విష్ణుత్తిలో పోతన అటవెలదిని గాక తేటగీతిని సీసముపై వాడినాడు. అనగా నన్నయ మార్గమునకు వ్యతిరేకమైనది. భాగవతములోని

అయిన వ్రాసిన 839 సేనములలో 677 కేటగిరి కలవే. 222 మాత్రము అటవెలది సేనములు. శ్రీనాథుడు మాత్రము అటవెలదిని పూర్తిగా త్యజించినాడు. శృంగార నైషధములో (2-62) ఒక్కడే మాత్రమే సేనము మీద అటవెలదిని వ్రాసినాడు. కాళిఖండములో అన్నియు కేటగిరి సేనములే. 824 కేటగిరి సేనములు, ఒక సేనము అటవెలదిలో వ్రాయబడినది. ఈరీతిగా కాలము గడచిన వాలది కేటగిరి ప్రయోగము సేనము మీద అధికమైనది.

సేనము, అటవెలది చక్కగా ఆచుకుట బట్టి, ప్రాచీనకాలములో కేటగిరులు ప్రయోగములో లేకుండుటను బట్టి సేనము జానపద గీతమునుండి అటవెలదితో సహా ప్రభవించినదేమో అనవచ్చును. అనగా జానపద గీతములందు పాద నియమము లేకుండుట వలన సేనము నడకలో నడచు జానపద గీతమునుండి 6 పాదములు స్వీకరించి, దానిని 12 అర్థములుగా విడగొట్టగా 8 అర్థముల సేనము మీద 4 అర్థముల అటవెలది (అనగా ఒక్కొక్క అర్థము ఒక్కొక్క పాదమై) సిద్ధమైనదనిపించును

- (1) సేన, గీతోభయములందు ఒకే గుణ విధానము.
- (2) ప్రాచీన కాలమునందు 6 పాదములుగా లేఖన సంప్రదాయముండుట.
- (3) యతి, లేదా ప్రాసయతి నియమము సేన గీతములందు నూననమై యుండుట.
- (4) సేనపాదము అర్థములుగ విడగొట్టబడుట, వానిలో ఛిన్నయతి నిల్పుట.
- (5) అర్థములను ఛిన్న పాదములుగ పాదగారపము నిచ్చి వానిలో సైతము యతి లేక ప్రాసలను వృత్తములందు నియతముగా నిల్పుట.

పంటి నియమములు ఈ ఊహను బలపరుచగల్గుచున్నవి. అఖండమైన 12 అర్థ పాదముల జానపద గీతము 8 అర్థపాదముల సేనముగ, 4 అర్థపాదముల అటవెలదిగా అదిలోనుండి, తర్వాత మార్కెండ్ర గణప్యవస్థలో రెండు పద్యములుగా గుర్తింపబడి యుండవచ్చును. రెండు పద్యములు అతుకుటయన్న దానికంటె ఇట్లు భావించుటయే తెన్న. ఏలయనగా, ఇవి రెండు పద్యములే మైనచో అటవెలది వ్యస్తముగా ప్రయోగించబడినట్లు సేనము, కైగిరి లేక వ్యస్తముగా ఏల ప్రయోగింపబడలేదు? అఖండమైన పైపద్యములో తర్వాతి 4 అర్థముల ఖండము ప్రత్యేకముగా (అటవెలదిగా) ప్రయోగించబడుటకు కారణము దానికి హ్రస్వరూపత కావచ్చును. అటవెలది, కేటగిరులకు ప్రత్యేకాస్తిత్వము స్థిరపడిన పిదప, సేనము

మీద అటవెలది వ్రాయబడినపుడు తేటగీతి ఎందులకు వ్రాయబడరాదన్న ప్రయోగ ప్రయత్నముచే తేటగీతి ప్రయోగము నన్నయ కాలమునకు తొంచెము ముందుగనో, నమకాలముననో ఆచరణలోనికి వచ్చి యుండును. సీసము, అటవెలది, తేటగీతులు మూడు వ్యస్త ప్రయోగములున్నచో వీనిని ఆతుకుటవలనగలిగిన పద్యమనవలయును. కాని సీసమునకు వ్యస్త ప్రయోగము లేకుచే ఇట్లు నిర్ణయింపవచ్చును.

పొత్తపి రమణకవి లక్షణశిరోమణిలో ఋగ్వేద బ్రాహ్మణములోనివని చెప్పిన లక్షణములలో “ఇంద్రాదిత్యగర్భైకృతాః మనోజ్ఞాయతే బ్రహ్మవాదికో గీయ తాం గీతాభవంతి” అన్నదానికీ, “...సీస గీతములయందు వచ్చే గణములు సూర్యేంద్ర గణములు వినాగా మరి ఇతర గణములు రావు గనుక ఈ సంబంధమున గీతులయందు వచ్చే గణములు సూర్యేంద్ర గణములు” అని వీని సంబంధమును గూర్చి తెలుపుటలో ఐక్యత సూచించినాడు. అంతేగాక “...మనోజ్ఞాయతేతి, మనో అనే గీతి సీసభేదము గనుక సీసపద్యములతోనే గీతులు గూర్చవలెననుట” [ల.శి. 3-306 ప.] అనియు పేర్కొనుట [గీతి సీసభేదము] ఇట్టి భావనకవశమిచ్చినది.

ఇంకను ఆట పాదముల జానపద గీతమునుండి సీసము + అటవెలది పుట్టినదనుటకు ప్రాససీసమును, వడిసీసమును ఆధారముగా చూపవచ్చును. ప్రాస సీసములో ఆట పాదములకు ప్రాస ఉండును. అర్థములు కూడా కలుపుకొని పన్నెండు పాదములు ప్రాస ఉండవలసి ఉండగా కేవలము పూర్వార్థములు నాలుగు పైగీతిలోని దేసి పాదములందే ప్రాస నియమము ఎందులకుండవలయును అను ప్రశ్న ఉదయించును. వడి సీసమందీప్లే యుండును. నాలుగు సీసపాదములు - మీద తేటగీతి రెండు పాదములు [అర్థమునకొక పాదము చొప్పున] వ్రాసికొన్నచో ఆట పాదముల రూపముతో కన్పట్టును. వి. కొ. పెద్దన ఇట్టిదానిని చూచి కాబోలు సీసమునకు ఆట పాదములే ఉండవలసినవి.

ఈ నిర్ణయమునకు మరింత బలమును చేకూర్చు సాక్ష్యమును ఇంకను ప్రాజ్ఞున్నయ యుగములో లభించినగాని, దీనిని సిద్ధాంతీకరింపలేము.

విషమసీసము అనునది వ్యస్తముగా ప్రయోగము గల రెండు పద్యముల సంధానము వలన, కవుల/చందః కర్తల ప్రయోగ లాక్షణికరణ ఫలముగా భావింపవలయును సమసీసములో ఉపరిఖండమునకు వ్యస్తప్రయోగము లేకున్నను విషమ సీసములో ఉపరిఖండము ఉత్పాదక పద్యముగా వ్యస్త ప్రయోగము కల్గియున్నది.

అనగా విషమ సేనములోని అటవెలది, తేటగీతి, ఉత్సాహ మూడు వ్యస్త ప్రయోగములు కల్గియున్నవి. ఉత్సాహము చూడ జానపద గీత జన్యమే. త్యక్త గీతిలో నడచు జానపద గీతమునుండి ఇది వుట్టినదని ఇదివరకే నిర్ధారించబడినది. విన్నవోట పెద్దన తన కావ్యాలంకార చూపామణిలో ఉత్సాహకు రెట్టించు రగడ నొకదానిని సూచించినాడు. ఐనప్పటికి ఇది (ఉత్సాహ) ప్రత్యేక గౌరవమునందిన పదమనే గీతి సమ్మేళనములో విషమ సేనముగా సిద్ధ పరుపబడినది. కాని సమసేనమువలె విషమ సేనము ప్రయోగములో క్వాచిత్యమైనది. రారాము సేనమునందువలె ఉత్సాహ + మీదిగీతి అఖండ పద్యముగా కన్పడ కుండుట. ఉత్సాహము పృథ్వి లక్షణమును సంతరించుకొన్నది. ద్వితీయాక్షర ప్రాస నియమము నియతమయినది పై గీతియందు ఈ నియమము ఉండదు. అనగా విషమ సేనములోని పై ఖండము (ఉత్సాహ) జాతి లక్షణము, క్రింది ఖండము (గీతి) ఉపజాతి లక్షణము కలిగి యున్నది.

ఉత్సాహము మీద అటవెలది ప్రయోగమే అధికముగా గానపచ్చుచున్నది. కవిజనాశ్రయకర్త, విన్నకోట పెద్దన, అప్పకవి తదన్తముగా “గీతి” వాడపచ్చునని నారు. అనంత చిత్రకవి పెద్దనలు అటవెలదికే కూర్చుపలయునని కంఠోక్తిగా చెప్పినారు. లక్షణము మాట ఎట్లున్నను లక్ష్యములందు అన్ని గ్రంథములలో అటవెలదియే గానపచ్చుచున్నది. గణపరపు వేంకటకవి తన ప్రబంధరాజు పేం. వి. విలాసములో (273 ప) ఉత్సాహయుక్త గీతియని-ఉత్సాహ మీద తేటగీతి వ్రాయుట విశేషము కావున తను అట్టి పని చేయుచు, విషమ సేనమునక “ఉత్సాహ యుక్తగీతి” యని పేరుంచుటను బట్టి సూచించినాడనవలయును.

గతి వై విధ్య ప్రియత్నము తప్ప సమసేనమున కున్నంత సౌఖ్యము దీనికి లేదు. దానికున్నంత లయమాధుర్యము దీనికి లేదు. అందులకే దానికి గల ప్రచారము దీనికి రాకేదు. భేదముల మాట యటుంచి తెలుగులో సేనము వ్రాయని కవి లేడు. సేనసౌందర్యమును గుర్తించని కావ్యపాఠకుడు లేడు.

—X—

అథ స్థూ చి క లు

1. ఛందో దర్శనము - తృతీ-26
2. నాట్యశాస్త్రము, XXXII - 246-255 పు.
3. హేమచంద్రుని ఛందోఽనుశాసనమునకనుబంధముగా H. D. వేలేంకర్ సంపాదించిన జనాశ్రయి - పంచమాధ్యాయం.
4. ద. దే. భా. సా. దేశి - పు. 207
5. ప్రాజ్ఞప్తయ యుగము పు. 315
6. Jayadamas Ed. H.D. Velenker (one long or two short letters are missing - Editor)
7. ఆం. మ. భా. చం. శి.-పాటి. మాధ. శర్మ
8. ల. శి. తృతీయ - 305 పు. 200, 201
9. భారతి, సెప్టెం. 1962, పు. 64
10. భారతి, ప్రభవ, అశ్వ. సం. 4, సంవి. 10, 1927
11. తె. ఛం. వి. 'ద్విపద సంప్రదాయము'
12. నకల లక్షణ సార సంగ్రహ చింతామణి - ఉప్పలూరి వేంకటరెడ్డి. సం. 115
ఆం. వి. వి. గ్రం. లిఖితప్రతి
13. ఆం. మ. భా. చం. శి. పు. 472
14. అష్టకవీయము IV-521
15. పద్యకవి, సర్వదేవుల సీసములు ప్రాచీనములు కావని యొకమతము
16. అష్టకవీయము, సీతిక
17. ఆం. మ. భా. చం. శి. పు. 476
18. అనుభవసారము-పద్యసం. 216, పు. 55 (వావిళ్ళ ప్ర.)
19. ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము - పద్య సం. 503
20. అష్టకవీయము - చతుర్థ, 524, 526 పద్యములు
21. " " " 530 ప.

22. ఒక్క లాటుపు (న) అధికమైనది.
23. ఆంధ్ర గీర్వాణ చందము - C. P. బ్రౌన్
24. విశేషమేమనగా తెలుగులో దీనినెప్పుడును మార్గివృత్తములందు పాటించకైరి.
25. 'తెలుగు వెలుగు' - పే. ప్రభాకరశాస్త్రి (తెలుగు మెరుగులు)
26. తె. భా. చం. పు. 202
27. తె. చం. వి. - రోవెల సంపత్కుమారాచార్య పు. 34
28. Annal of Oriental Research Centenary Number, University of Madras 1957
29. ఆం. మ. భా. చం. శి. పు. 468
30. కా. చూ. విన్న. పెద్ద అష్టమోల్లాసము, ప. సం. 34
31. ఆం. గీ. చం - బ్రౌణ్యము పు. 38, "One the changing metres" అన్న ప్రకరణములో
32. కా. చూ - ఓపోద్ఘాతము - వేదం వేదకబ్రాహ్మశ్రీగారు, పు. 4
33. ల. శి. పీఠిక - రాహురి దా. సా. శ. పుట. 7
— ఆం.ప్ర. సా. అ. ప్రచురణ
34. పరిశోధన- 'ఆగష్టు, నవం' 1955 - నిడుదవోలు వేం. రా.
35. తె. క. చ. పు. 126
36. ఈ ప్రయోగము రాహురి దొరసామి శర్మగారు చూపినది.
తె. భా. చం. రీ.పు. 205

2. ఆటవెలది

“మేలు మేలబంచు మిత్రులు ముగ్గురు
 వింత వింత యనుచు విలుచు లిద్ద
 లహహ యనుచు నూరులయిదుగురును మెచ్చ
 నాటవెలది మూట నలరు సగము.”

అని అప్పకవి (IV.537) ఆటవెలది లక్షణమును చమత్కారముగా నాట్యకత్తై అన్న భావము పచ్చనలుల (పాదగణములు నాట్యద్రష్టలు రక్షకులునైన ప్రేక్షకులుగ) చెప్పినాడు. తేలిగిరి లక్షణమును కూడ పరిచించినపుడు అప్పకవి ఉద్దేశపూర్వకముగా ఈ రెండు సమగీతుల పేరులలోని శాచిత్యమును స్ఫురింప చేసినాడనవలెను. ఆటవెలది యన్న పేరు చేత్యనదములలో కూడిన సహనమై ‘నర్తకి’ అన్న అర్థమును స్ఫురింపజేస్తుంది. ఒక దేశీ చర్మవస్తునకిట్టి పేరుంచుటను బట్టి చందస్సనకు, నృత్యమునకు గల అంతర్గత సంబంధమగు లయను స్ఫురింపజేయును.

ఆటవెలది ప్రాచీన కాలమునుండి ఉపయోగములో నుండుటకు ధర్మవర కావనము ప్రమాణము. ఇందలి సీతముపై ఆటవెలది వ్రాయబడినది. వ్యస్తప్రయోగము ప్రాచీనకాలమున కూడ కావవచ్చుచున్నది¹. నాగవర్మ తన భంవోంబుధియందు వ్రాసిన “ఆటగీతి” దీని ప్రాచీనతను సూచించును. అటగీతి యనగా ప్రాసగల ఆటవెలది ఉపనామముగా ఆటవెలది యందు ప్రాసనియతి అన్నది మార్గి చ్చందో ప్రభావమని చెప్పవచ్చును. ‘నాగవర్మ ఆటగీతి’ని 1వ పాదములో 4 సూర్యగణములు + ఒక చతుర్మాత్ర గణము + ఒక సూర్యగణముగా, రెండవ పాదములో 3సూ. గ. + 1చతు.గ. + 1సూ. గణము పచ్చనలుల కిద్దేర్ చూపినాడు. దీనిని తెలుగులో ఆటవెలది లక్షణములలో చూచినపుడు సరిపోవును. పొత్తపి వేంకట రమణకవి దీనిని ఋగ్వేద ద్రాహ్మణముతో ఉన్నట్లు చెప్పినాడు.

“..... ఇంక నందు గీతా నిర్ణయము.

గభస్తీ ప్రిః ద్వేంద్ర పంచార్కాదై ద్ర్యక్ష విచ్ఛేదః షట్ సమానభీ ప్రసన్న పదా”

“నీక”.....

సమావేశ ప్రసన్న పదా— “ప్రసన్న పది” అనే పేరు గలిగిన సమగీతికి “నది” యని పేరుగలదు. రావణ నది యనగా తెలుగునది అనివలది గీతియనుట. ఆ గీతికి గద్యస్తిక్తి— సూర్యగణములు మూడున్ను, ఇంద్రగణములు రెండున్ను, సంహారాద్ధా-సూర్యగణములు ఐదున్ను అని పద్యాద్ధానకు అనగా రెండు చరణముల కనుట. మొదటి చరదాసకు సూర్యగణములు మూడు, ఇంద్ర గణములు రెండున్ను, రెండో చరదాసకు ఐదు సూర్యగణములు వుండు. అద్యక్షత్వ విచ్ఛేదః— అంటేను పీఠో అక్షరం యని యనుట. సూర్యగణములు నగలు హగణములు రెండింటో హగణమే కాస్త సమ్యక్రనునుట. ఈ ప్రసన్న పది అనేది గీతిక-ఇద-అరు ఛేదములని చెలియునది...”

— లక్షణ శిరోమణి - తృతీయ - 201

ఈ లక్షణము ప్రాచీనమని, ముగ్ధేద బ్రాహ్మణములోనిదని పేర్కొనినాడు. ఈతడు తప్ప ఇతరులెవ్వరు దీనిని పేర్కొనలేదు. ఈ లక్షణము ప్రాచీనమనరాదు. గీతులు సమగీతులన్న ఛేదము కర్గించున్నవని లక్షణ శిరోమణికారునిచే ముగ్ధేద బ్రాహ్మణములోనిదని పేర్కొనబడుట గమనింపదగినది. “ఆ ప్రగీతా సీసాన్వితా కేచిత్” (కేచిగీతి కౌన్చి మతములలో సీసముతోడ వూడుననుట) అన్నమాటలు ఈ ముగ్ధేద బ్రాహ్మణ లక్షణమును అంత ప్రాచీనము కాదనుటకు రోడ్డుపెట్టెను. సమా (సమ గీతులని), నది (అటవెలది), ఆ ప్రగీతా (కేచిగీతి) వంటి పదములు తెలుగు పదము లకు సంస్కృతీకరణములని రోమను. అద్రయలి యని వీడు ఆక్షరములమీద యతి యన్నది చేయ లక్షణముకాక-హర్గి (పర్త) ఛంపో లక్షణమైనది. ప్రసన్నపది (=అటవెలది) ఇద ఛేదములని చెప్పుటనుబట్టి ఇది అర్వాచీన లక్షణమనియే భావించ వలయును. దేశ్య వృందములకు సంస్కృత భాషలో ఇంత స్పష్టముగా లక్షణము చెప్పినది వేరాక్కంటి కానరాదు.

పొత్తప రమణకవి చెప్పిన ముగ్ధేద బ్రాహ్మణములోనివన్న లక్షణములోని పేర్లు విన్నకోట పెద్దనచే కావ్యాలంకార చూడామణియందు సైతము పేర్కొనబడినది. అయితే ఇక్కడ గల పదన అక్కడలేదు.

“ప్రపః నాఁ బ్రసన్న పదినాగ గీతులు
సీసములను రెండు రెండు మనల
నాటవెలది యనగా కేచిగీతి యనంగ
వాని పేళ్లు వేజవలయుఁ చెలియ”

(8-17)

ప్రపళి, ప్రసన్న పదులనగా అటవెలది తేటగీతులని పేర్కొనబడినది. పొత్తపికవి మాత్రము పరుస మార్చినాడు. “...సమానదీ ప్రసన్న పదా - ప్రసన్న పది అనే పేరుగలిగిన సమగీతికి “నది” యని పేరుగలదు. కావున నటియనగా తెలుగున అటవెలది గీత యనుట...” “....పపళి యనే గీతిక, శుభ్రగీతా-శుభ్రగీత అనేపేరు గలుగుచేతను తెలుగున తేటగీతి యనబడెను.” వ. అటవెలది గీతము ప్రసన్నపది, నటియనంబడును. తేటగీతియే పపళి, శుభ్రగీతి యనబడును...²” అని వ్రాసిన యుగ్వేద బ్రాహ్మణమున కాతడిచ్చిన వ్యాఖ్య ఈ విషయమును స్పష్టపరుచుచున్నది.

అటవెలది పద్యములో ప్రతి పాదమునకు ఒకే గణక్రమముండదు. మొదటి పాదమునకు మూడు సూర్యగణములు, రెండు ఇంద్ర గణములు, రెండవ పాదమునకు 5 సూర్యగణములు ఉండగా తిరిగి ఒకటవ పాదముపరె మూడవపాదము రెండవ పాదముపరె నాలుగవ పాదముండును. దేవి పాదములొక గణక్రమము సరి పాదములొక గణక్రమము కలిగియున్నవి. అనగా ఇది మార్గి ఛందములోని అర్ధసమ పృత్త లక్షణమునకు సరిపోవుచున్నది. అర్ధ సమలక్షణము వైచిత్రీప్రియత్వముకొరకు సృష్టించబడిన విధానము. సమ పృత్తముల విధానమునకు ఇది అర్వాచీనము. తెలుగు దేశ్య చ్ఛందములకు అర్ధ సమపృత్త విధానములేదు. సీసపద్యములోని పాదమునందలి ఒక్కొక్క అర్ధమును చూచిన పాదములోని రెండుపాదములు అర్ధసమలక్షణము కలిగి యుండును. కాని సీసపాదము రెండు చిన్నచ్ఛందస్సులు అర్ధసమపృత్త విధానములో కలిపి జతచేయబడిన వానిగా అంగీకరింపలేము. ఇది ఖండగతిలో నడచు 8 గణముల సమూహమని, దేశి గణములలో చివరి రెండు గణములు సూర్యగణములుగా కొలవబడినవని, ఇది గేయచ్ఛందో జన్యమని ఇదిపరకు చెప్పవలెనది. అట్లే అటవెలది వైతము ఏకపాద జానపద గేయమునుండి పుట్టి, దేశి గణములలో చూడబడి, దైర్ఘ్యము కారణముగా రెండు అర్ధములుగా విభజింపబడి యుండవచ్చును. ఇది సీస పాదమునకు చక్కగా సరిపోవుట వలన సీసముతోబాటు, 6 పాదముల జానపద గీతమునుండి పుట్టి, కాలక్రమములో సీసమునుండి విడిపడి వ్యస్త ప్రయోగాముగలిగి పేరు సమగీతిగా స్థిరపడియుండును. పాటిబండ మాధవశర్మగారు కూడా అటవెలదిని పది గణముల సమూహముగా భావించి ఈ పది గణములలో నైదు గణములొక ఖండము, మిగిలిన నైదు గణములొక ఖండమని చెప్పిరేకాని, ఇవి వేరు వేరు పాదములని. ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్క పాదలక్షణమని భావింపలేదు. కాకున్నచో దీనిని సమగీతి అనుపెట్టు ?

సమగీతులని చెప్పబడిన అటవెలది తేటగీతులలో తేటగీతి నాలుగు పాదములకు ఒకే విధముకాగా, అటవెలది లక్షణము అర్థ సమలక్షణమైయున్నది. సమలక్షణములేని ఈ అటవెలదిని సమగీతిగా పెక్కుమంది గూర్చి పెక్కుమంది చందో వినుర్వకులు ప్రశ్నించినారు. ఇందగరిలో వదలి నాలుగు గణముల సమూహమే అటవెలది అర్థమని భావించిన ఈ సమలక్షణము సాధించును.

అటవెలది అర్థసమత్వమును ప్రేరణ తీసికొని కాబోలు కొన్ని సేన పద్యములు చివర గీతిద్వయమును సమ్మేళన మొనర్చుట జరిగినది. అనగా అటవెలది ఒక అర్థము వ్రాయబడి గీతి ముగించబడినది. ఇట్లు వ్రాయబడిన అటగీతి తేటగీతులు రెండు సమగీతులగుటయు, రెంటిలో ఏది వ్రాసినను త్రిమయన్న భావముండుట గూడ రారణములు రావచ్చును. కవి సంకయ విచ్ఛేదమునందు 1-61వ, 1-100వ, 1-15 పద్యములిట్టివే.

“ఎన్న జాత్యేక పచనముల్ గొన్ని గలవు వాని పద్ధతులెరుగంగ వలయు గవులు	తేటగీతి
--	---------

హరుని నృత్తకేళి యట్టైతి చూచిరి యఖిల దివిజ పర్యులన్న యట్లు	అటవెలది
--	---------

ఇందు పూర్వార్థము తేటగీతియు, ఉత్తరార్థము అటవెలదియు వ్రాయబడినవి.

చేదెల్ల కపోతేశ్వరాలయ శాసనమందు పూర్వార్థము అటవెలది, ఉత్తరార్థము తేటగీతియైయున్నది.

“సద్ద పండుగదై న చేయింపుల కపో తీశ్వరునకు భక్తి శాశ్వతముగ	అటవెలది
--	---------

మనమకులుడైన తాడూరి మనుడుమార మాంబ కేత డఖండ దీపంబు నిలిపె	తేటగీతి
---	---------

— శాసన పద్య పద్యమంజరి. 1భా. కా. సం. 47.

దీనిని అర్థసమ లక్షణము గలవనవచ్చును. అటవెలది ఉభయపాదములందలి గణ క్రమము భిన్నముగ భావించిన మూడు (మొదటి) పాదములందు లక్షణము భిన్నమై విషమవృత్తము రావగియున్నది. ఈ శాసన రాలము (కా.సం. 1085) ఆగుటను బట్టి ఈ పద్ధతి ఆర్చనమని భావించవలయును.

ఒకడగీతికి అటవెలదికి భేదమేమియును లేదు, ఒక్కవ్రా. అట్లు. అట్లుయిన పవడగీతి విషమగీతియని, అటవెలది సమగీతి యని భావించుట ఎట్లు పొసగును?

ప్రాసముండుట విషయ లక్షణమా? సేనమునకు శీర్షక స్థానముననున్నవి సమగీతులని తక్కినవి విషయ గీతులని భావించుట కన్న వేరుమార్గము కానరాదు.

సమగీతములందు ప్రాసము లేకుండుట ఒక లక్షణము, అందుకే ఇది ఉపజాతి పద్యముగా చెప్పబడినది. ఐనను పృథ్త ప్రభావము వలన ప్రాస ఉంచి చెప్పుట అన్న విధానము కానపచ్చుచున్నది. ప్రాసవలన అటవెలది అన్నది ప్రగీతి (పగడ/పవడగీతి)గా మారుచున్నది. కనుక దీనికి ప్రాస చెప్పకుండుటయే లెస్స. ప్రాసగల అటవెలది పవడగీతి అగుటను కంఠోక్తిగా చెప్పకున్నను కవిజాత్రయ కర్త రెండింటిని విడిగా విషయ సమ గీతులలో చూపినాడు. అనగా ప్రాస సహిత, ప్రాసరహితముగాదీనిని చెప్పుట ప్రాచీనకాలమునుండియు అమలులోనున్నదనపచ్చును. కాని ప్రాసలేని అటవెలది కున్న ప్రాచుర్యము ప్రాసగల ప్రగీతికి లేదు. ప్రాస నిర్బంధమగుట వలన దీనిని పదరి వేయుట జరిగియుండును. అటవెలదికి ప్రాస ఉంచుటన్నది నాగపర్య ఛందోఽంబుధి యందే కాననగుచున్నది. అచ్చటవానికి అటగీతి యని పేరు. ఈ పేరును తెలుగులో వాడుకలో లేదు. వెల్లూరి లింగయ్య మాత్రము తన “సరసాంధ్ర పృథ్తరత్నాకరము”లో పేర్కొనినాడు. భాస్కర విలసిత పృథ్తమునకు అటవెలదిలో లక్షణము చెప్పుచు అటగీతి అని వ్రాసినాడు.³ ప్రాసతో వ్రాయుట అన్నది నిర్బంధ కారణమేగాక, ప్రాసయతి వేయవలసినచో ప్రాసాక్షరము పెక్కుచోట్ల పాటించబడవలయును. తెలుగులో ప్రాసయతి వేసినాన పీఠై న ఉపజాతులందు ప్రాసనిర్బంధము లేకుండుటకు ఇదే కారణము. ఒకచో యాదృచ్ఛికముగ ప్రాసఘటించిన ఉపజాతులలో చోషముగా ఏ లాక్షణికునిచే చెప్ప బడలేదు. యాదృచ్ఛికముగా ప్రాస పాదవత్తుష్టయమున ఉంచుటన్నది ఉండదు. ఏదైనా ఒక పదము తప్పని సరిగా నాల్గు పాదములందు వాడవలసి వచ్చినను, లేదా వాడినను ప్రాస సిద్ధమగును. తిక్కన భారతముందలి ఒక పద్యము “రాజ” శబ్దము యొక్క ఆవృత్తి వలన ప్రాసఘటిత అటవెలది పద్యమైనది.

“రాజ తిలక రాజరాజ కంఠీరవ

రాజ రత్న దివస రాజ తేజ

రాజ రాజ యనుచు రాజన్య వైంధవ

రాజ బసపుచుండె నాజిలోన”

— శ్రీ. II. 99.

ఏక పదాపృథ్తముగాక ప్రాస ఘటించిన అటవెలది పద్యము నన్నయ భారతమున గానపచ్చెను.

“పర నరేంద్ర మకుట పద్మరాగద్యుతి

నరుణమగు భవత్పదాబ్జ యుగము

పరుషదారు శిలలపై నిప్పుకరుగుట

నరుణమయ్య బిర్బలాంతరముల”

— అరణ్య - I - 212

ప్రాస నిర్బంధత్వముగల ఇట్టి ప్రయోగములు (పద గీతులు) తెలుగు సాహిత్యములో చాలాచెక్కుములే.

యతి, ప్రాసయతి వాడుక స్వేచ్ఛగా గల అటవెలది పద్యములలో పీని ప్రయోగ నియమమును బట్టి భేదములను సేసమునందువలె నిరూపింప వచ్చును. కాని ఇట్టి నియమములతో కూడిన అటవెలదులను లాక్షణికులు గాని కవులుగాని చెప్పరైరి.

నియమము

ఉంచదగిన పేరు

1. అన్ని పాదములలో యతినే వాడుక — సర్వయతి అటవెలది
2. ” ” ప్రాసయతినే ” — సర్వప్రాసయతి అటవెలది
3. ” ” ” తోబాటు

ప్రాసక్షరము వాడుక — సర్వతః ప్రాస ”

4. విషమ పాదము లందు ప్రాసయతి సమ ” ” యతి	విషమ పాద ప్రాసయతి ”
5. సమ పాదము లందు ప్రాసయతి విషమ ” ” యతి	సమ పాద ప్రాస యతి ”
6. పూర్వార్థమునందు ప్రాసయతి ఉత్తరార్థమునందు యతి	పూర్వార్థ ప్రాసయతి అటవెలది (లేదా) ఉత్తరార్థ యతి ”
7. పూర్వార్థము నందు యతి ఉత్తరార్థమునందు ప్రాసయతి	పూర్వార్థయతి అటవెలది (లేదా) ఉత్తరార్థ ప్రాసయతి ”

ఈ నియమములన్నింటిని పాటించకున్నను నన్నయ ఉపాధతులలో ఈ నియమములను కొన్నిటిని పాటించినాడు ⁴. అతడక్షరరమ్యతకై అట్లు చేసి ఉండును. తర్వాతి కవులు ఈ నియమమును (ఒక్క ఎఱ్ఱన తప్ప) అంతగా పట్టించుకొనలేదు. యాదృచ్ఛికములుగా లభించినవి ఉన్నవి.

1. సర్వయతి :-

ఇట్టి పద్యములను లెక్కకుమించి చూపవచ్చును. (ఇది సాధారణ నియమము)

“అనగనగ రాగ * మలిశయిల్లుచునుండు
తినగ తినగవేము * తియ్యనుండు
సాధనమున పనులు * సమహరు ధరలోన
విశ్వదాధి రామ * వినురవేమ.”

2. సర్వ ప్రాసయతి ఆటవెలది :-

“బలియుడవుడు వెండ్లు — రలు పావిముడిచి గం
పెనగ దాల్చి వీర — రసిక పృత్తి
నుద్దతుండు మల్ల — యుద్ధ ప్రసాధనం
బమర నిలిచె వేడ్క — నమిత బలుడు.” 5 — సఖా. I. 201

3. సర్వతః ప్రాస ఆటవెలది :-

అన్ని పాదములందు ప్రాసయతినే వాడుచు ప్రాసాక్షరమును గూడ పృత్తములలో పలె ఒకే అక్షరమునుంచుట సర్వతః ప్రాస ఆటవెలది అనబడును. ఇది సర్వతః ప్రాస సేనమును బట్టి పచ్చిన నియమము ఇది ప్రాచీనముకాదు.

దండ గొండ పోల్కి — నుండువో నొందెడ
దండి తనము మీర — నండ గొనక
పిండి పిండికాగ — రెండు కాళులుకాచి
దండి బండి పొలను — దిండి జెందె (నీలాసు. పలి I.73)

4. విషమ పాద ప్రాసయతి ఆటవెలది లేక
సమపాద యతి ఆటవెలది

“వేద విహిత విఘల — నాదరించుట యూర్ధ్వ
గతికి దెరువు విఘల * గడచి యెందు
నాగ బడిన వాని — లోగక చేయుట
యధమ గతికి మార్గ * మనిరి మునులు

— ఆది.III.220

5. సమపాద ప్రాసయతి ఆటవెలది లేర

విషమపాదయతి ఆటవెలది :-

“జౌర పీని మోహ * నారార కేళి”

మాయ మూట హరిటు — మారు మాయి

పీని కన్నుచోయి * విద్యుద్రోగలతి

రేపు మాపు బాపు * రేపు ‘మాపు’ — సారందభర చరిత్ర. II 41

6. పూర్వార్థ ప్రాసయతి ఆటవెలది లేదా

ఉత్తరార్థ యతి ఆటవెలది -

“చాని జాచి నలుగు — చాన్ల రాజు

నున్న గలిచెచంగి — నిన్ను వొంది

యచి విన్నంబు చేత * సనిశంబు ద్రుండ

వైతి నింక నాకు * నలుగు పంపు” — అరణ్య. II. 180

7. పూర్వార్థ యతి ఆటవెలది లేదా

ఉత్తరార్థ ప్రాసయతి ఆటవెలది

“పహ్ని హహారెండు * ప్రయ్యలుగా గోసి

పరిణసముల నెల * పాలుపెసి

యక్షణంబు ముట్టి — దక్షిణరం బిశ్ర

మమున దెలచి యిచ్చి — బ్రమధ గదాము”

— కుమార. సంభవము. II, 65

కావ్య పరిశీలనలో ఇట్టి భేదములు లభించినను ఇవి ప్రయత్నములైనవిగా కన్పట్టవు అప్రయత్నముగ వెల్లుడినవిగా తోచును.

ఆటవెలది నడక :-

ఆటవెలది ఖండగతిలో నడుచు పద్యము. సేనమునో దీనికి పొట్టు కుదురుట కిదియే కారణము. మౌఖిక సంప్రదాయమునో వెలసిన శతకములలో ఈ లక్షణము దాగుగా ఎరుకపడును. లింగ (కావ్య) సంప్రదాయములో ఆటవెలది సూర్యగణ బాహుళ్యము కల్గి త్ర్యసృజాతి నడకలు కల్గినది కన్పట్టును. వేమన్న ఆటవెలదులు మౌఖిక సంప్రదాయమునో మిక్షణ తైలిలో ఖండగతి నడకతో పరిపరిచుట తెలుగునాట సంప్రదాయము.

3 4 3
ఉప్పకప్పు రంబు = 10 మాత్రలు

5 5
ఒక్కపోలిక నుండు = 10 "

3 4 3
చూడ చూడా రుచుల = 10 మా"

5 5
జాడవే యాడిః = 10 మా"

5 5
పురుషులందు పుణ్య = 10 మా"

5 5
పురుషులే వేరయ = 10 మా"

5 5
విశ్వదాహిరామ = 10 మా"

5 5
విసుర వేమా ఆ - = 10 మా"

వేమన్న అభివెలది నడకలు ఇలా సాగుతాయి. లేఖన సంప్రదాయములో ఈ పద్యము.

“ఉప్ప కప్పు రంబు ఒక్క పోలిక నుండు

చూడ చూడ రుచుల జాడ వేరు

పురుషులందు పుణ్య పురుషులే వేరయ

విశ్వదాహిరామ విసుర వేమ” అని యుండును. పై గేయవిధానం

తెలుగునాట నుప్రసిద్ధమైనదే. ఈ నడక పల్లనే ఇది సేనమునకు చేరువమైనది. నమ భారతమై మాత్రల పూరణము, పాదాంత దీర్ఘీకరణము గేయ సంప్రదాయములో తరచు కన్పట్టెడి నియమము. అదే విధానములో పరిచినపుడు తప్ప అభివెలది నడక బోధపడదు. అయితే ఈ గేయ విధానము పాదాంత యతి, గణమును బట్టి పదము, కూర్పుజాలినపుడే చక్కగా సాధ్యమగును. ఈ రెండు నియమములు చక్కగా సాధించిన వారిలో వేమన్న అగ్రగణ్యుడు, తిక్కన ఇట్టిదానిని సాధించినను అక్కడక్కడ అపవాదములు లేకపోలేవు.

“అంగముల గురుని నలయుంచుచుండు -

-ద్రావిది వాడును మొగ్గురంబు పొచ్చె”

—ప్రోణ. II. 17.

పాదాంతయతి (విచ్ఛేదము) వలన గలుగు అనుహభర్త్యము ఇట్టి వోల్లి చెడును. అయకొలుకు చదివిన “ద్రావిది వాడుకు” అన్న విరుప్త అర్థమును చెడగొట్టును. కాని యిట్టి పాదోల్లంఘనము పండిత కవులందు నైతము రావ్య ప్రయోగములలో క్లాచిత్రముగా మాత్రమే రానవచ్చుట విశేషము.

కేవల పాదాంత విచ్ఛేదము మాత్రమేగాక గణమునకొక పదమన్న విధానము నైతము ఇట్టి సాగతీరలతో కూడిన కేవలసంప్రదాయమును పోషించును. లేనిదో అయ భిన్నమగును. తెలుగు నందలి పదములు అతిచిన్నవగుట వలన సూర్య గణాభిహారముగల ఆటపెరిదియందు నైతము ఇట్టిది సాధ్యమే.

1) “అనగ అనగా రాగ (మరిశయిల్లుచుండు)

తినగ తినగ వేము తియ్య నుండు”

—వేమన

2) “తేనె సోక నోరు (తీయనయగురీతి)

తోడ నర్థ మెల్ల తోచ కుండ

గూఢ శబ్ద ములను (గూర్చిన కౌవ్యము)

మూగ చెవిటి వారి ముచ్చటగును.”

— మొల్ల రామాయణం - అవ-17.

3) “వాలు మీలు తాలు (నేలింతి కన్గప)

సోము గోము నోము రామ మోము

మించు మంచు నంచు (మించుబాంకమేను)

మిన్ను చెన్ను దన్ను కన్నె ననుము”

— ప్రబంధ. రా. వే. విజయనిలాసము ప. 396.

4) చిన్న చిన్న రాళ్లు చిల్లర చేపున్

నాగు లేటి నీళ్లు నాప రాళ్లు

నల్లి తొన్న కూళ్లు నర్పంబు లునుదేళ్లు

పల్లె నాటి నీమ పల్లె! రాళ్లు

(శ్రీనాథుని చాటుపు)

ఇట్టివి గ్రంథమునొక్క పదముగా విరిగి పాదాంతమున గల్గి, ఖండగతి సాధించుటకు సాగతీత కనుపైన పద్యములు పెక్కింటిని ఏదహరింపపన్నిను.

ఇట్టి ముఖ్యగేయ సరళిగల పద్యము మధ్యయుగములందు తెలుగు కవులచే పదిలివేయబడి, తేలిగీతి లస్తానమునాక్రమించెను. పండల తేలిగీతుల కాశీ ఖండములో ఆదిపెరుదులు కేవలము ఇదే ఉన్నవి. వేమన్న హాత్రము ఇందులకవ వాదమై ఆదిపెరుదిని అందలమెక్కించెను.

— X —

అ థ న్నూ చి క లు

1. ఇదే గ్రంథమును ప్రాబ్బన్నయముగ శాసనచ్ఛందస్సులలో వివరింపబడినది.
2. లక్షణ శిరోమణి - తృతీయాశ్వాసము. ప.సం. 306, 308.
3. సరసాంధ్రవృ.ర. - ఆంధ్ర విశ్వవి. వి. ప్రతి సం. 109
4. 'నన్నయ ఎఱ్ఱనల ఉపనాతులు' - పంతరాం రామకృష్ణారావు. భారతి. ఫిబ్రవరి, 1962
5. ఆం.మ.భా. సంశోధిత ముద్రణ ఉస్మా. విశ్వ. వి ఆంధ్రశాఖప్రచురణ పు.104

★ ★ ★

3. తేటగీతి

మిశ్రువౌక్కుడు పీఠీయ పీఠుచుండ

వివాధపరు లిద్ద అర్థంబు విప్పిచెప్ప

ఇనులు నిద్దంబు వినుంచుడ నేకగతిని - అని అప్పకవి తేటగీతి

పాదమునకు 1 సూ.గ. +2 ఇం.గ్ర.+2 సూ.గణములుండును చమత్కారముగా చెప్పినాడు. 'వీకగతిని' అనుటలో సమగీతి యన్నది స్ఫురించును. అటవెలదితోపాటు తేటగీతి సమగీతులలో చేర్చబడినది. అటవెలది లక్షణము అర్థసమ లక్షణము కాగా తేటగీతి లక్షణము నాలుగు పాదములందు ఒకే గణక్రియముతో సమలక్షణమై సమగీతులుగా గుర్తించబడుటకు యోగ్యమై ఉన్నది. అటవెలదితో సమాన పాద ప్రమాణమును, తుల్యయతి స్థానమును (3గణముల పదప యతి), తుల్య శీర్షోప యోగమును కలిగియున్నది. పాద చైర్వ్యమునకు ప్రమాణమైన 3 సూ.గ +2ఇం.గ. రెండింటి (అటవెలది, తేటగీతి) యందు సమానము. గణాక్రమము మాత్రమే వ్యత్యాసము.

అటవెలది : సూ+సూ+సూ+ఇం+ఇం

తేటగీతి : సూ+ఇం+ఇం+సూ+సూ

అందుపల్ల సేనము మీద గీతిగా దేనిని వాడినను సేన ప్రమాణములో వ్యత్యాసము రాదు. అటవెలది ప్రయోగము తెలుగు సాహిత్యమున అధికమున అధికముగా సుండితర్వాతి కాలమున తేటగీతి ప్రచురమైనది. సేనము మీదరాని, విడిగా గాని ఈ విషయమున ఉభయ ఛందములకు తుల్యమే.

వ్యవస్థప్రయోగమున అటవెలది పలెనే తేటగీతికి మారుపేరు, కవులెవ్వరు వాడకున్నను, సూచింపబడినది. పవడి, శుభ్రగీతి యని తేటగీతికి పేరు పొత్తపి రమణకవి ఋగ్వేద బ్రాహ్మణములోనిదని చూపిన లక్షణములో చెప్పినాడు.

“తేటగీతియి పవడి భ్రగీతి యనబడును. ఇది సేనగీత జాత్యధారము లక్షణము”
—ల.శి. III - 308.

“.....హంసేంద్ర గభస్త్యేక ధ్వజ్జ్వల భుజగీతా సీసాన్వితా కేచిత్
గాగ (య)తిః పవళిః....” వివరణః పవళిః - పవళియనే గీతిక, భుజగీతా
-భుజగీత అనిపేరు గలుగుట చేతను తెలుగున రేటగీతి అనబడెను. సీసాన్వితా
కేచిత్ - ఈ పవళియనే గీతికి, కేచిత్-కొన్ని మతములలో సేనముతో కూడుననుట
అపవళి గీతికి - హంసేంద్ర గభస్త్యేక ధ్వజ్జ్వలహంస - సూర్యగణము, ఏక-
ఒకటిన్ని, ఇంద్ర-ఇంద్రగణములు, ధ్వజ-రెండున్ను, గభస్తి - సూర్యగణములు
ధ్వజ-రెండున్ను కూడ బదుగణములు చరణమునకనుట. గాగ (య)తి- గాగ -మూడు
గురువులు, ఆదలఘువులు గనుక ఏదోయక్షరము యతియగుననుట. ఏడు గురువు
లనగా సూర్యగణానికి 3 లఘువులున్ను, ఇంద్రగణములు 2 కిన్ని 10 లఘువులు
కూడ, 13 లఘువులము గనుక రెండు లఘువులు 1 గురువు గనుక 12
లఘువులు 6 గురువులు గనుక తక్కిన 14 లఘువులయతి నిలుప పలయును గాన
‘గాగయతిః’ అన్నాడు. గ అంటె గురువున్ను, అగఅంటె ఏడనుట. ఇంద్ర
గణములలో నగ, సల, ర, త గణములు ఐదేసి లఘువులు గలవి గనుక నీగతికి ఈ
కాస్త్రపద్ధతి సంకేతము. —లక్ష - శిరో.తృతీయ. పృవాధి.-306.

పై లక్షణ శిరోమణి లక్షణములో విశేషాంశములు - ఇంద్రగణములు
రెంటికి 10 లఘువులని చెప్పట, ఇంద్రగణములలో నగ, సల, ర, త గణములు
(ఐదేసి మాత్రలవి) ఉపయోగించుట, ఈ పవళియనే గీతిక సేనముతో ‘కొన్ని మత
ములలో’ కూడుననుట.

ఇంద్రగణములు త్రిగురు ప్రస్తారములో ఎట్లున్నను, వాడుకలో పంచ
మాత్రికములుగానే భావించినట్లు పై లక్షణము విశదీకరించుచున్నది. ‘సీసాన్వితాకేచిత్’
అనుటనుబట్టి ప్రాచీనకాలమున అటవెలదియే సీనము మీద ఉండెడిదని కొన్ని మత
ములలో తేటగీతి అతుకుట అన్నది ఉన్నదని తెలియుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యములోని
అటవెలది బహుళ ప్రయోగము, తేటగీతి క్యచ్చిత్రయోగము దీనిని బల
పరచుచున్నది.

రవులు	సీసము మీద వాడిన అటవెలదుల సంఖ్య	సీసము మీద వాడిన తేటగీతుల సంఖ్య
నన్నయ	223	26
నన్నెచోడుడు	92	94
తిక్కన	369	783
ఎఱ్ఱన (భార. మాత్రం)	62	40
శ్రీనాథుడు		
(కావీం + శృంగారశైలి)	1	427
పోతన	222	677
మొల్ల	5	82
అల్లసాని పెద్దన	—	79
కంకంటి పాపయ్య	6	359

పై పట్టిక ననుసరించి పరిశీలించిన కాలక్రమమున సీసము మీద తేట గీతి బహుళమై, అటవెలది స్రయోగము అతి స్వల్పమైనట్లు కానవస్తును.

తేటగీతి - ప్రాస :-

తేటగీతి వైతము ప్రాసలేని ఉపజాతి ఛందమే ప్రాస కేకుండుట వచ్చి కము కాగా, ఒకపేజీ ప్రాస కాకతాపయముగనో, పదైకాపృథ్వి రూపముగనో, సప్రయత్నముగనో ఉంచబడిన తేటగీతి కాకుండపోదు. ఉంచరాదన్న నియమమును, ఉంచుట లక్షణ విరుద్ధమన్న అంశమును లాక్షణికులు కంఠోక్తిగా చెప్పరైరి. సామూహికముగా ఉపజాతులకు మాత్రము చెప్పినారు. కాని ప్రాసను ఉపజాతులలో అలంకార ప్రాయముగా ఉంచుట అన్నది అక్కడక్కడ రానవచ్చుననే ఉన్నది.

అప్రయత్నజములగు ప్రాసలు గల పద్యములందు. స్పృతములందు ప్రాసాక్షరములతో సప్రయత్న పద్య రచన గావించును కవులు దేశీ పద్యములను అలంకారగా వ్రాయుచు, తిరిగి అట్టి శ్రమను స్వీకరింపరు. సప్రయత్నప్రాస నిక్షేపిత పద్యమునకు ఉదా :-

కవ్వంపుఁ బ్రాడునకుఁ దేతి కదెమొసంగి
గువ్వకోలుగఁ దెనుకాల చూట చూర్చి
నివ్వటిలు నీదు ప్రేమంబు నీవు మాకు
దీవెల్లై గాక జీకటిఁ దెరల లేము

— శ్రీమద్రా. కల్ప. వృ. — బాల. అహల్య - 441

ఇట్టివి ప్రాసన సాహిత్యమునందు అంతగా గానరావు. ఒకే పద్యము
ఆవృత్తియగుట వలన ప్రాస సందానమైనవి మాత్రము కాననగును.

ప్రాసగల లేటగీతి :

వీడె కృతహస్తు డవీలాత్మవిద్యలందు
వీడె యగ్రగణ్యుడు ధర్మవిడులలోన
వీడె భరతవంశందెల్ల వెలుగకుంతి
కడుపు చల్లగా బుట్టిన ఘనఘటాండు

— ఆది VI-19 - కుమారాత్మ వి. ప్ర. నన్నయ

ఇట్టి యల్ప సంఖ్యలోగల పద్యములను అదీకాలమునను, మధ్య యుగములందు
నచ్చుదీగ చూపవచ్చును. కాలింకములోని ఈ క్రింది పద్యము ఉదాహరణీయము.

ఇంక	నెన్నడు	చూతునో	యేను	డుంతి
నింక	నెన్నడు	చూతునో	యేను	దుర్గ
నింక	నెన్నడు	చూతునో	యేను	పటుకు
నింక	నెన్నడు	చూతునో	యేను	గుహుని

3 - 158

ప్రాసను, అనుప్రాసను కలిపి ఒకే అక్షరముతో సప్రయత్నముగ శబ్ద
లంకారముతముగ గణపవరపు వేంకటకవి (17 శ.) వ్రాసినాడు.

తేళికా శారికా సురసాల సాల
పాళికా శారికాసార మౌళి కాణ్ణ
ధూళికా మాలికాత్త మరూళి కాళి
బాలికా హేళికా ధ్వనుల్బరగుచోట

— ప్ర. వేం. వి. పి. 440

ప్రాసగల ఆటవెలది ప్రగీతి (పవడగీతి) మైనట్లే ప్రాస గల తేటగీతి
అంతరాక్కర యగుటకు అవకాశమున్నది. అంతరాక్కరకు ప్రాస నియతము,
గణముల విషయమున మాత్రము చివరి చంద్రగణము రెండు సూర్యగణములు
కాగల్గిన సరిపోవును.

అంతరాక్కర : 1 సూ. గ + 2 ఇం. గ + 1 చం, గ

తేటగీతి : 1 సూ. గ + 2 ఇం. గ + 2 సూ. గ

భీమేశ్వర పురాణములోని (II - 88 ప.) క్రింది పద్యములోని మొదటి మూడు పాదముల చివరి చంద్రగణము రెండు సూర్యగణములుగ విడిపోయి ప్రాసగల్గి యున్నది

	చం.	సూ.
ఎట్టు పాసితి మిచ్చేటి యినుక తిప్ప	(నహ) = న, హ	
లెట్టు పాసితి వాస్తలం దేను కోను	(రల) = హ, హ	
లెట్టు పాసితి వవిముక్త హస్త భూమి	(రల) = హ, హ	
లెట్టు పాసితి విచ్చేరు నిందు భరుని	— —	

ఇంతకు ముందటి “కప్పంపుద్రాడు....” యన్న రామాయణ కల్పవృక్షదాహరణము నాలుగు పాదములు గణములు కలసి, అంతరాక్కర కావగియున్నది. అనంతా మాచ్యుడు వ్రాసిన అంతరాక్కర ప్రాసగల తేటగీతి కావగియున్నది.

కావుననే ప్రాస నియమముచే ఈ రెండు ఛందముల అస్తిత్వము ప్యస్తముగా ఉండగల్గినది. కాని అంతరాక్కర ప్రయోగములో కేదు. దీని ప్రచారాభావమునకు - తేటగీతి ప్రచార బాహుళ్యము చారాము కావచ్చును.

తేటగీతి - అంత్య ప్రాస :-

పాదాంత విచ్ఛేదమై, అంత్యప్రాస పుటింపబడినప్పుడు వేళి ఛందముల సౌందర్యము మరింత స్పష్టమగును. వచ్చె కావ్యత్తిపలన పాదాంత్యానుప్రాస తేటగీతి పద్యములలో బహుళముగా గానవచ్చుచున్నది.

పొగడదగువాని గానరే పొగడలార
యాడెయింగని విభుజుపుర దీడెలార
మొల్లమగు కీర్తివాడేడి మొల్లలార
కుకనిగదితుని జెప్పుడు కింకములార

— భాగవ. దశమ. పూ. భా. 1015

కంకంటివారి ఉత్తర రామాయణములోను (VI - 292, 293, VIII - 165), కాశీకండములోను (I - 137, VII - 217), హంసవింశతిలోని పెక్కు పద్యములలోను తేటగీతి పద్యములందు అంత్యప్రాసము కానవచ్చుచున్నది. భాగ

పతము (VI - 85) లోను, కాశీఖండములోను (I - 107) మూడు పాదములకు మాత్రము అంత్యప్రాస ఘటించబడినది. పూర్వార్థమునకు మాత్రము కాశీ - IV - 113లో, ఉత్తరార్థమునకు మాత్రము కాశీ. పీఠిక అవ-20లో ఘటించిన వానిని గూడ చూడవచ్చును. ప్రాసతోబాటు పాదాంత్యప్రాసను వదై కావ్యత్తితో కూడ ఘటించబడినవి కానవచ్చుచున్నవి (కాశీ ఖం. I - 132).

తేటగీతి భేదములు :-

యతి లేదా ప్రాసయతి నాలుగు పాదములందును ఐచ్ఛికమగుట వలన, పాద చతుష్టయమున ఒకే నియమము ఆకర్శరలేకుండుట వలన వీనిని నిక్షేపించుటలో తేటగీతి భేదములు చూపవచ్చును. అటవెలదికి వలెనే తేటగీతికిని లాక్షణికులు భేదములు చెప్పలేదు. ఉపజాతులలో ఇట్టి భేద కల్పనము ఒక్క సీసము నందు మాత్రము లాక్షణికులచే అదరించబడినది.

నియమము	భేదమునకుండుదగిన పేరు
1. అన్ని పాదములలో యతినే వాడు	సర్వత్రయతి తేటగీతి
2. " " ప్రాసయతి " "	సర్వత్ర ప్రాసయతి తేటగీతి
3. విషమ పాదములందు ప్రాసయతి సమ పాదములందు యతి	విషమపాద ప్రాసయతి తేటగీతి లేదా సమపాదయతి తేటగీతి
4. సమపాదములందు ప్రాసయతి విషమ " " యతి	సమపాద ప్రాసయతి తేటగీతి లేదా విషమపాద యతి తేటగీతి
5. పూర్వార్థము నందు ప్రాసయతి ఉత్తరార్థము నందు యతి	పూర్వార్థ ప్రాసయతి తేటగీతి లేదా ఉత్తరార్థ యతి తేటగీతి
6. పూర్వార్థము నందు యతి ఉత్తరార్థమున ప్రాసయతి	పూర్వార్థ యతి తేటగీతి లేదా ఉత్తరార్థ ప్రాసయతి తేటగీతి
7. ద్వితీయాక్షరము ప్రాసముతోబాటు ప్రాసయతి సర్వపాదములందు	సర్వపాద ప్రాసయుత - ప్రాసయతి తేటగీతి

పై భేదములకు ఆంధ్ర మహాకవుల ప్రయోగములు కొన్ని :

1. సర్వత్ర యతి తేటగీతి :-

ఇది సహజమైన తేటగీతి లక్షణముతో కూడుకొన్నది. ఇట్టివి వేలకొలది చూపవచ్చును.

ప్రాధి పరికింప సంస్కృత * భాష యండ్రు
పలుకు నుడికార ముననాండ్ర * భాష యందు
రెప్పరేమన్న నండ్రుగా * కేల కొటత
నా కవిత్వంబు నిజముక * డ్దాట భాష

— భీమ ఖం. 1 - 15

2. సర్వత్ర ప్రాసయతి తేటగీతి :-

ఇట్టివి కవిప్రయోగములో అతిస్వల్పములు.

ఏను గుర్వర్త మర్చినై * మానవేశ
కడగి పచ్చితి నిపుడునీ * కడకు వేడ్క
దండి తారాతి నీదేవి * కుండ లమ్ము
లిమ్ము నాపూన్కి యిది సఫ * లమ్ముగాక

— ఆది - I - 95

3. విషమపాద ప్రాసయతి తేటగీతి :-

1, 3 పాదములందు పాసయతి పొంటిపబడి 2, 4 పాదములందు యతి పొంటిపబడినది.

ఎఱుగరా దింతులార యీ * తెఱవ నివట
మనలగా నీక తోతెండు * మనము గొనిన
కుసుమ కిసలయ ఫలసవ * ప్రసవ రసము
లసమ శరునకు నర్పిత * మనుచు వెడలి.

— వసు చ. III-151

4. సమపాద ప్రాసయతి తేటగీతి :

ఫల సమిత్కుళ కుసుమాది * బహు పదార్థ
తతియు నుదికిన మడుగుఘో * వతులు గొంచు
బ్రహ్మచారులు పెంటరా * బ్రాహ్మణుండు
పచ్చు నింటికి ప్రజ తన్ను * మెచ్చి చూడ

— మను చరిత్ర i-54

5. పూర్వార్థ ప్రాసయతి తేటగీతి :

మున్ను తన చౌల నెన్నడు * విన్నయతడు
కన్నులారంగఁ దాఁబొడ * గన్నయతడు
గాని యసమాన రూపరే * భా విలాస
కలితు ననిరుద్ధు నర్మిలి * గవసి నటులు

— భాగవ - శ్. భా-316

6. ఉత్తరార్థ ప్రాసయతి-తేటగీతి :

బ్రహ్మ నిలయమ్ము వై కుంఠ * పట్టణమ్ము
నాగ కంకణు లైలమ్ము * నాక పురము
లలిత గతి చోలు యేవేళ * దులను దూగి
ఘనత నొప్పారు నప్పరి * వనము తెల్ల.

—మొల్ల రా - బాల కాం - 15

7. ప్రాసయుత ప్రాసయతి తేటగీతి :

ఉపజాతులలో ప్రాస లేకుండుటవలన ప్రాసయతి, యిదికి బదులుగా వాడుకొనుటకు వీలున్నది. అదిహడ నాలుగు పాదములందు నియతిముకాదు. ఒకవేళ నాలుగు పాదములందు నియతమై, ప్రాస కూడ ఘటింపబడినచో మరింత చమత్కార హేతుపగును. దీనిలో ఒకే అక్షరము పాదమునకు రెండుసార్లు, మొత్తము 8 పద్యాయములు అప్పత్తమగును. ఇట్టి రచనము శ్రమాపాదకము. కనుక ఆంధ్ర సాహిత్యము నందిట్టివి అరుదు. పరిశీలనములో ఒక పద్యమిట్టిది లభించినది.

ఇఱుకు భుజములు కెంజాయ * కఱుకు మీన
లుఱుకు కనుగ్రుడ్లు మిట్టపం * డ్లుఱుకు నెఱులు
దెఱుకు చూపులు పరుపుల * విఱుపులుగల
యెఱుక లదొరదా మకుడు * దఱెని యందు

—ప్ర. వేం. వి. వి. 192 ప.

తేటగీతి నడకలు :

ఒక యనిర్వచనీయ మహోన్నతమగు
హాయి యున్నది గీత పద్యములయందు
దరులొరసి పారు గాంగ నిర్వరిణి కరణి
చెంగుచెంగున గీతి తురంగ లించు¹.

గీతి ఛందము యొక్క నడకలను గూర్చి ఛందోమర్మజ్ఞులు పలికిన ప్రశంస యిది. 'గట్టులొరసి పారు'ననుటలో నియతి, 'చెంగు చెంగున తురంగలించు' యనుటలో స్వేచ్ఛ ఇట సూచితము. మనోహరమయిన దీనినడక కారణముగనే మధ్యయుగాంధ్ర సాహిత్యమునందు సీసముపైగాని, వ్యస్తముగా గాని, అటవెలది విన్మృతమై తేటగీతి గద్దెనెక్కినది. సీస శతకములలో పెక్కు సీసములు తేటగీతితో ఉపయోగింపబడినవే.

పూర్వోక్త విధముగా గణమునకొక్క పదము వ్రాసిన తేటగీతి లయ మనోహరమగును.

ఎండ తాకక యుండగ నెత్తి పట్టు

పగలు ముంగిక్ భుజగంబు పడగ గొడుగు — కాశీ. ఖం. 2-43

పాదాంత విచ్ఛేదమువల్ల తేటగీతి పాద ప్రమాణము పరిత్యజించునము నాకట్టుకొనును.

బోధ మల్పంబు గర్వమ భృన్నతంబు —

శాంతి విష్వచ్చరంబు మచ్చరము మనము —

హాస మండూకముల బోలె కొంచెమెడిగి —

పండితమృన్మయై న వై తండికులకు. — డి. ఖం.

శ్రీనాథుని నైషధములోని తేటగీతులు ముప్పాతిక ముప్పాదము పాదాంత విచ్ఛేదమును పాటించి నూతన పదముతో తర్వాతి పాదారంభమును గావించిన వన్నచో దీనికి శ్రీనాథుడు మొ॥ కవులు ఎంత ప్రాధాన్యమిచ్చినారో తెల్లమగును.

గందళింపంగఁ గాళికా ఖండ నైష—

—ధ ప్రముఖ వివిధ ప్రబంధము లొనర్చి. — డి. ఖం. పు. 17

వంటి ఒకటి రెండు ప్రయోగములు పాదాంత విచ్ఛేదము లేక, అర్థవంతమయిన విరువులో పాదోల్లంఘనమై, పాద ప్రమాణము లుత్తమై నడక చెడినవి. పాద ప్రమాణార్థమై చవివినచో

“ధ ప్రముఖ వివిధ ప్రబంధ

ధ ముకొనర్చి” అని అర్థము చెడిపోవుట కాంచనమగును. పాదాంత యతి కనీసము సందిగ్ధమైనను లయ చెడిపోదు.

ఎన్ని కల్పంబు లరగిన * నెడలిపోవ

దెండ దిందుగ్రిలు గడచిన * నెలమి తప్ప

దెన్ని మన్వంత రంబులు * చన్న నెప్పడు

పసిమి తప్పదు కాళికా * పట్టణంబు.

—కాశీ. ఖం. II-48

1) తేటగీతి రచనలో గమన సౌందర్యము వ్యంజింపజేయుటకై తప్పని సరిగా మొదటి గణము (సూ. గ) నొక్క పదము వ్రాయవలయును. పూర్వ మహాకవి రచనలలో వేలాది పద్యముల నిందు కుదాహరణముగా చూపబడుచు.

అంతేగాక 2) తగ్వాతి-రెండు ఇంద్రగణములు విడివిడి పదములు గాకున్నను ఆ రెంటికి కల్పియైనను పదసమాప్తి ఉండవలయును. అనగా యతి స్థలమునుండి కొత్త పదము ప్రారంభము కావలయును. 3) యత్యనంతర ఖండము 2 సూర్య గణముల సమాహారము. ఇది అంతయు ఒక్క పదమైనను, సమాసమైనను చాలును.

1   2   3   4   5
1) లంక   యేటికి   నైన్యంబు   లింక   నేల

—మొల్ల రా. యు. కాం. 27

1   2+3   4   5
2) ఎన్ని   మన్వంతరంబులు   చన్న   నెవుడు—శాఖం. 1'-48

మొదటి గణము ఒకే పదము కాకున్న లయ లుప్తమగుటకు ఉదా :-

భూషణ వికాస శ్రీధర్మ పురనివాస దీనిని గేయ సంప్రదాయము
భూషణ వికాస-శ్రీధర్మ అని లయ కొలుకు చదుపుటవరిపాటి (నరసింహ శతకము)

3) యత్యనంతర ఖండము అఖండ పదమగుటకు
భావ రససుధా చర్వణ * “ప్రౌఢ తయును”

—శ్రీ. ఖం. ప. 17

తేలిగీతిని స్థూలముగా త్ర్యస్ర, చతురస్ర లేదా ఖండగతియని (అటవెలది ఖండగతి యని చెప్పినట్లు) చెప్ప వీలులేదు. అటవెలదిలో యతి పూర్వ భాగము సూర్యగణ ప్రయుక్తము. ఉత్తర భాగము ఇంద్రగణములు గలది. తేలిగీతి అట్లుగాదు యతి పూర్వభాగము సూర్యేంద్ర గణ సంకలితము. పాదమును యతి పూర్వానంతర ఖండములని విభజింపక పూర్ణపాదమును గతిభోధనై స్వీకరింప వీలులేదు. యతి తోడనే గతి. కనుక తేలిగీతి యతికి పూర్వము 13 మాత్రలని, యత్యనంతరము 6 మాత్రలని మాత్రము భాగించునవలయును. ఇట్టివిభజనలో దీనిని త్ర్యస్ర గతిలో నపుటకు వీలున్నది. యత్యనంతర ఖండము ఎత్తైనను 6 మాత్రలే (సూ.గ) యతి పూర్వభాగములో మొదటిది 3 మాత్రలగణము, తక్కిన రెండింద్ర గణములు 9 మాత్రలుగ లెక్కింపగల్గినచో పాదముమొత్తము 6 త్రిమాత్రా గణములతో త్ర్యస్ర గతిని సాధించును. ఐతే పదమొక్కొక్కటి 3 మాత్రలకు విడిపోవలయును. అనగా 9 మాత్రల 2 ఇంద్రగణములు - 2 పదములుగా (గణమునొక్క పదముగా) గాక మొత్తము మూడు పదములుగా విడిపోవలయును.

సందె వేళ పొలము గట్టు * చల్ల గాలి²

పై తేటగీతి 3 మాత్రల కొక్క గణముగా విడిపోయినది. గణములలో చూచిన ఆది సందె-వేళపొ - లముగట్టు * చల్లగాలి - గా వ్రాయబడ వలయును. అనగా 5 మాత్రల ఇంద్రగణములు రెండుకు బదులు 4 మా. ఇంద్రగణమొక్కటి (భ,నల) 5 మాత్రల ఇంద్రగణమొక్కటి (నగ, సల, ర, త) వ్రాయబడవలయును కాని యిట్టి నడకలు ప్రాచీన కవి ప్రయోగములలో గానరావు. అందులకు గతిపై చిత్రిప్రియులై ఇట్టి ప్రయోగములు గావించినారు.

తేటగీతి ఇతర ఛందములు :-

తేటగీతికి అటవెలదికి గల పొత్తు ఇదివరలో తెలిపితిని సర్వలము (సీసము మీది) గీతి విషమ పాదములు అటవెలదియో తేటగీతియో తెలియ రాకుండును.

సూ	ఇం	ఇం	సూ	సూ	
దతతు	హినమహి	ధదరత	టవడ	తులిత	- తేటగీతి
సూ	సూ	సూ	ఇం	ఇం	
దతతు	హినమ	హిధద	రతయ	దతులిత ³	- అటవెలది

కాని యతి విషయమున ఉభయమునకు సరిపడునట్లుండవలయును. పైన తేటగీతికి యతి కుదురుటలేదు. [ఈ పద్యము కావ్యమున తేటగీతిగానే కలదు. కవి యతి నుల్లంఘించినాడు. లేక అటవెలదిగా (యతి కుదిరినది గనుక) రాసి, మొదటిపాదము పిదప తేటగీతిగా యాదృచ్ఛికముగానో సప్రయత్నముగానో వ్రాసియుండునా? ఐనచో యిది విషమ వృత్తమగును యతి విషయముననే ప్రమాదము జరిగియుండును.] ఈ కావ్యముననే మరొక పద్యమున యతి చక్కగా కుదిరినది.

ననెల	నెలనుమ	ననునఘ	నతను	గనుచు	- తే.గీ.
ననెల	నెలను	మనను	నఘనత	నుగనుచు	- అ.వె

గిడుగు వారును ఇట్టి జాగ్రత్త తీసికొని స్వీయ లక్ష్యముల నిచ్చినారు⁴.

I		అఖిల సుకవి	కృతుల	యందున	లరుచుండు	- అ.వె.
		అఖిల సుకవికృ	తులయందు	నలరు	చుండు	- తే.గీ.

II		విజయ పాండ వులకు విసుముజ యమగును	- అ.వె.
		విజయ పాండవు లకువిను ముజయ మగును	- తే.గీ.

మొదటి దానిలో యతి, రెండవ దానిలో ప్రాసయతి కుదిర్చినారు.

అంతరాక్కరకు తేటగీతికి గల సంబంధము తేటగీతి ప్రాసపద్ధ చూపబడినది. అంతరాక్కర అఖరు గణము చంద్రగణము. అది రెండు సూర్యగణములుగా విడిపోగల్గినచో తేటగీతి కాగలదు. కాని యతి సరిపోదు. అంతరాక్కర మూడవ గణము కడపటి పర్వము యతి, తేటగీతిలో నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరము యతి. ప్రాస అంతరాక్కరకు నియతము, తేటగీతికి అనియతము.

తేటగీతికి ద్విపదతో సంబంధము గలదు. 3 ఇంద్ర గణములు, ఒక సూర్యగణముగల ద్విపదను తేటగీతిగా రూపింపవచ్చును. 3 ఇం గ. ద్విపదవి, 1సూ + 2 ఇం.గా విడిపోయిన (యతిస్థానము తప్ప) సరిపోవును. ద్విపదలోని మొదటి ఇంద్ర గణము మాత్రము విధిగా నగ, ర లలో ఏదో ఒకటి కావలయును.

	ఇం		ఇం		ఇం	సూ	
I	II IU		IIUI		UIUI	UI	— ద్విపద
	III	UII	UIU		UI UI		గా తేటగీతి గణము
							లకు సరిపడును అట్లే

II		UIU		IIUI	III	III	— ద్విపద
		UI	UII	UII	III	III	— తేటగీతిగా సరిపడును.

సమీపక మ్మరివిడ్డ చంద్రుణ్ణి బోలు — ద్విపద

నడుమ కమ్మరి విడ్డచంద్రుణ్ణిబోలు — తేటగీతి

గణ విజనలో ద్విపదలోని తృతీయ గణాద్యక్షరము (యతిస్థానము) విధిగా తేటగీతిలోని తృతీయ గణాంతమై పోవును. ద్విపదలోని 2 గణముల మీద, తేటగీతిలో 3 గణముల మీద యతి ఉండును. ఏ ద్విపదపైనను యతి కుదరక గణములు మాత్రము కుదురుటచే పైన జానపద గీతము లక్ష్యముగా చూపబడినది. జానపద గీతములలో యతి సదృశాక్షర నియత రూపమున నుండదు గనుక పైన రెండును ద్విపద, తేటగీతులలో యతి పాటించబడలేదు.

అపైనను యతి విచ్ఛేదరూపమునగల జానపదగీతి ద్విపద నడకలో నున్న దానిని తేటగీతిగా (గణములు పొసగినను) చదువరాదు. పై ఉదాహరణమే చూడ

పచ్చను. 'బిడ్డ చం' పంటి కాలఖండములు కర్ణ కరోరమగును. దీనికి కారణము ఊనిక. ఊనిక సాధారణముగా వదాది సిద్ధము. దేశీ పద్యములలో యతి పద ప్రారంభరూపమున ఉండును. యత్యక్షరము పదమధ్యమున ఉండదు. మహాకవులు వృత్తములలో ఇట్లు పాటించినను, దేశీ పద్యములలో పాటించరు. పదసమూహి చేయుదురు. లేనిచో నడక తెలియదు.

గణముల సంతతి యెట్లయినను ఈ క్రింది జానపద గీతము కొద్ది అక్షరముల మార్పుతో ఒకే నడకగల ద్వీపద, తేటగీతివలె ఉన్నది.

మొగ్గ ఎవరిని బోలుల న్నరము రామ
ఈ మొగ్గ మీవదినె కనుబొమల బోలు
పిందె ఎవరిని బోలుల న్నరము రామ
ఈ పిందె మీ వదినె వలువరున బోలు
కాయె ఎవరిని బోలుల న్నరము రామ
ఈ కాయె మీవదినె కన్నులా బోలు

—త్రివేణి పు. 120

పాట ఒకే నడకలో గలది. దేసి పాదములు తేటగీతిలో, సరి పాదములు ద్వీపదలో కొలువ పచ్చను. ఇచ్చట అట్లే విరిచి వ్రాయబడినది. సంవాద రూపమున గల ఈ గేయములో రెండు భిన్న ఛందములుండి అక్షరార్థ్యచయన్నను, గమన వైవిధ్యము లేక పాటగాని నోట ఒకే రీతిలో పాగినది.

—X—

అ థ స్సూ చి క లు

1. శ్రీశ్రీ గీత పద్యాలు 'ఖండిక'
2. 'అతని పాట' -దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి
ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము - ప. 75 -గణపవరపు వేం.కవి.
4. తె. ఛం. రీ. గిడుగు. పు. 171

4. మంజరీ ద్వీపద

మంజరీ ద్వీపదకు, ద్వీపదకు గణవ్యవస్థలో ఏమియును భేదములేదు. 3 ఇం. + 1 సూ. రెంటికి గలదు. యతిస్థానము రెంటిను సమద్విఖండన రూపమే. అనగా 4 గణములలో 2 గణముల పిదప యతి. కేవలము ప్రాస విషయమున మాత్రము మంజరిలో స్వేచ్ఛ గలదు. ద్వీపదకు నియతము. ప్రాసలేని సీసమును ప్రాసగలసీసమును సీసభేదములుగ చూపినట్లే ద్వీపద. మంజరీ ద్వీపదలు ఒకే ఛందము యొక్క భేదములుగా చూపవచ్చును. కాని అవివేలది పవడగీతులవలె చిన్న ఛందములుగా చూపబడినవి. నిజమునకు మంజరీ ద్వీపద యొక్క సంస్కరణ రూపము ద్వీపద.

లాక్షణికులు ప్రాసలేని వానిని ఉపజాతులలో పేర్కొనినారు. మంజరీ ద్వీపద ఉపజాతులలో పేర్కొనబడవలయును. కాని ఉపజాతులలో ప్రాసయతి — యతికి మారుగా - వాడవచ్చును. మంజరీ ద్వీపదలో ప్రాసయతి నియమము లేదు. మంజరీ ద్వీపద అచ్చమైన జానపద చ్ఛందము. నియమములు లేనిది. తర్వాత శిష్ట కవులు యతిప్రాసాది నియమముల నాపాదించినారు.

జానపద సాహిత్యము శిష్ట సాహిత్యమునకు సమాంతర ప్రోత్సహింపై సాగినది. కాని జానపద సాహిత్యము యొక్క సౌందర్యమును, ప్రాచీనత్వమును, మాతృత్వమును, శిష్టులు అంగీకరింపక, ఈనడించినారు. సోదర తమిళ మళయాళ భాషలలో గేయములు ప్రాచీన కాలముననే భద్రపరుపబడగా కన్నడాంధ్రములందు త్యజింపబడినవి. గుడ్డిలో మెల్లగా తెలుగులో రగడ, ద్వీపద, మంజరీ ద్వీపదల పంటి ఛందములు జానపద గీతముల నడకలను తెలుపునవి లాక్షణీకరింపబడినవి. లేనిచో వీని ప్రాచీనత్వము, గేయ సంప్రదాయము నశించెడిది. మంజరీ ద్వీపదను పదచ్ఛందముగా పండితకవులు తమ కావ్యములలో స్మరించినారు. చేమకూర వేంకట కవి సారంగ ధర చరిత్రమున —

తారావని యట నఖములు

రోకుహములు రెండు 'మంజరులై' యట నేత్రా

కారములు 'ధవళము'లట

యారమణిన్ మంజువాణి యనజెల్లవో కో (1-59)

శ్లేష చమత్కార రూపమున పద చ్ఛందములతో బాటు పేర్కొనినాడు.

మంజరీ ద్వీపదకు ప్రాసయతిలేదు అని లాక్షణిక మతము. అనంతా మాత్యుడు తన ఛందోదర్పణముతో ప్రాసయతి నిషేధమును గూర్చి లక్ష్య సహితముగా పేర్కొనినాడు.

శ్రీమందిరాకారు జితదైత్య ధీరు

గీర్తించువో బుణ్య పర్వతుండనుచు

యతి మారు ప్రాసమిట్లవోచుచు నిడక (3-49)

సాధారణముగా జానపద గేయ చ్ఛందములందు యతిప్రాసాది నియమములు నియతముగావు. అట్లే ప్రాసయతి నియతముకాదు గాని, యాదృచ్ఛికముగనో, పదైకావృత్తి రూపముననో ప్రాసయతి దొరలవచ్చును. కొన్ని యిట్టివి ద్వీపద ప్రకరణమున చూపబడినవి. పల్నాటి వీరచరిత్రలో ఇట్టివి మరికొన్ని చూపవచ్చును.

1) జొన్న కంకులు మాకు కొన్ని యీవయ్య

2) ఉక్కు చువ్వల నీటె లొక్క పెట్టునను

3) కదన భూమికి తాను కదలిపోవంగ

ఒకే పదము ఆవృత్తి యగుట వలన ప్రాసయతి+యతి కుదురును.

1) వేదాంగములు నీవె వేదముల్ నీవె

2) మతమెన్న వైష్ణవ మతము మా మతము

3) కదలుము మావెంట కదలుమనంగ

4) కదిలిరి నద్దార్లు కదిలిరాళ్ళికులు

వంటివి ఇందు కుదాహరణీయములు. ప్రాసయతి నిర్బంధమగుననియే గాని ఉపజాతులలో పాటించినట్లే, దీనియందును పాటించవచ్చును. ఇది దోషముకాకపోగా సౌందర్యావహమేయగును. పాలుకురికి సోమన్న ద్వీపదలో (ప్రాసగల దానిలోనే) పాటించినాడు గదా!

ప్రాస కూడదని చెప్పిన లాక్షణికులు, ప్రాసయతి గూర్చి చెప్పలేదు. కాని అప్పకవి నీలనో అంత్యప్రాస గూర్చి చెప్పినాడు.

తుద మొదళ్ళను నంటి దూకు శబ్దంబు
పర్జించి యరిమారు ప్రాసంబు లిడక
ప్రాసంబు లేని ద్వీ పదయై చెలంగ
బ్రాసంబు తుదలందు బదిలంబు చేసి

.....

చందాన నలరారు జగతి మంజరులు

— (4-463)

‘ప్రాసంబు తుదలందు’ అని అప్పకవి మంజరి ద్వీపదలో అంత్యప్రాసయేలచెప్పెనో తెలియరాదు. రగడల వలె వీనికిని అంత్యప్రాసలు రెండును (గేయ ఛందములు కనుక) ఉద్దేశించినాడా? అతని సమకాలమున వీవై నా కృతులు మంజరి ద్వీపదలోనివి, అంత్యప్రాస యుతములై ఉండునా ? అప్పకవి లాక్షణికరణమునకు గల మూల కారణమేమిటో తెలియరాదు. లక్ష్యములు అలభ్యములు. అప్పకవి సైతము పై లక్షణములో అంత్యప్రాసను ప్రదర్శింపడయ్యెను. ఈతని చూచి కాబోలు పొత్తపి వెం.ర. కవిసైతము “అలరించి యందు నంత్య ప్రాసమొంది” (ల.శి.III.340)యని అంత్య ప్రాస చెప్పినాడు. తన లక్ష్యములో సైతము అంత్యప్రాస చూపడయ్యెను.

తరిగొండ మంగమాంబ తన “కృష్ణమంజరి” (మంజరి ద్వీపద) కావ్య మందు, రెండు పాదములకొక తూరి అంత్యప్రాస పాటించినది.

నీవుబా ధ్యుడవని నేనిన్ని నాళ్ళు
గనలేక బోతిని క్రమముగా కృష్ణా
నిరతంబు పరులను నిందింతు గాని
నాదుర్గుణంబులె న్నుగనేడ కృష్ణా

2 పాదముల కొకమారు కృష్ణాయనుచు నిట్లు అవృత్తమైన పదము వలన అంత్య ప్రాస కుదినదే. కాని యిది కషయత్రి చేత అంత్యప్రాస కొఱకుగాక, శతక మకుటమును బోలిన సంబోధనము కొఱకై నట్టిది. ఇట్టి పదై కావ్యత్రి ఘటిత అంత్య ప్రాస మంజరి ద్వీపద కావ్యములందు గాన వచ్చినను, అది కవులచే సప్రయత్నముగ పెట్టబడినది కాదు.

పాదాంత యతి (విచ్చేద రూపమున) మంజరీ ద్వీపదకు అత్యంతా వశ్య కము. లేనిచో పాద ప్రమాణము తెలియదు. జానపద గీతములందు పాదోల్లంఘనము ఉండదు. ఏ పాదమునకా పాదము తెలిసోవును. ఇది అన్ని దేశ్య చృందములకు సామాన్య లక్షణము. కాని ఇతర దేశ్య చృందముల విషయమున లాక్షణికులు చెప్ప రైరి. కవులు మాత్రము క్వాచితక్రముగా పాదోల్లంఘన గావించినారు. కాని ఈ మంజరీ ద్వీపదలో లాక్షణికులు దీనిని కంరోక్తిగా చెప్పట ప్రశంసాపహము. పాదాంత విచ్చేద రూపము వలన గలుగు లయను గుర్తించిరన్నమాట. అంతేగాదు, గేయ చృందములను వైతము తెలుగుచో లాక్షణికులు పరిశీలించి ప్రాయాణీకరించినన్న మాట.

“తుద మొదళ్ళను నంటి దూకు శబ్దము

వర్ణించి....” అని అప్పకవి క్లుప్తముగా చెప్పగా అనంతము తన ఛందోదర్పణమున లక్ష్య సహితముగా వివరించినాడు.

సరసిజ నాభాయ నముదగ్ర సాహ —

— సాయన మోయందు శబ్ద మొక్కటియు

రెండు పాదముల నీక్రియ బంచి యిడక

వెలయు ప్రాసము లేని ద్వీపదమై బరగ

బూజింప వలయువా క్కుష్పమంజరల

(3-49)

ప్రాస లేకుండుట వలనను, పాదోల్లంఘన నిషేధము వలనను మంజరీ ద్వీపద ఏ పాదమున కాపాదము వ్యస్తమైనది. అనగా ఈ చందమున పాదసంఖ్యలేదన్న మాట. ఇది ఏకపద చృందము. జానపదకవి పదము రచించునపుడు ఒక్కొక్క పాదము పేర్చుకొనుచోవును. ఇట్టి గేయ చృందము ప్రాసాదులతో ద్వీపాద వ్యవస్థ, త్రిపాద, చతుష్పాద వ్యవస్థలకు దారితీసినది. అనగా గేయ చృందములు ప్రాసములు. తర్వాతి చందములు అన్నియు నీనికి సంస్కరణ రూపములే. దీనినే నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు “తెనుగు కవిత యేకపదమై, ద్వీపదమై, త్రిపదమై చతుష్పదమై పరిణతి చెందినట్లు కానపడుచున్నది” అని వ్రాసినారు. ¹

జానపద గేయములలో పాదవ్యవస్థ లేదు. పాదసంఖ్య అనియతము. ఏ పాదమునకా పాదము ముక్తకము, ఆర్థపూర్ణము. పాదసంఖ్యానియతి లేకుండుట వలన అన్వయ కావ్యముండదు. ఆర్థము వునరాపృతమైనను సరిపడును. కారణము—

పాదపాదమునకు సంబంధము లేకుండుటయే. మంజరీ ద్వీపద అట్టిదే. పాద సంఖ్య నియమములేదు పాదాంత విచ్ఛేదమున్నది. పాదములను ముడిపేయు ప్రాస - ఉండనే ఉండదు. కనుక ఇది తక్కిన ఛందములలె పాద సంఖ్యాసూచిత నామముతో పిలువ వలయునన్నచో ఏకపాద మంజరియని పిలువదగును. పొత్తపి రమణకవి అట్లే 'ఏక పద మంజరీద్వీపద' అనిచాడు. ఇట్టి ఏకపాద ఛందమును ఇచ్చవచ్చు నన్నీ పాదములలో భావ సమాప్తియగు వరకు వ్రాయుచు బోవచ్చును. ద్వీపదకావ్యము లిట్లే వ్రాయబడును. ద్వీపద రెండు పాదముల సమాహారముగా గుర్తింపబడుటకు ప్రాస ఉన్నది. దీనికట్లులేదు. ఐనను ద్వీపద కావ్యములలో పాదసంఖ్య వేలలో ఉన్నను సరిసంఖ్యలో నుండును. ఇది అనివార్యము. కారణము ద్వీపదకు పాదసంఖ్య సరిసంఖ్యలో నుండుటయే. మంజరియోకే పాదము. బేసిసంఖ్య. కనుక బేసి సంఖ్యలో పాదములుండదగునా? లేదు. సమసంఖ్యలోనే ఉండవలయును. ఏకపద యన్న పేరుంచిన పొత్తపి రమణకవియే. దీనిని "సమసంఖ్య పదములబరగు నీరీతి" యని సమసంఖ్యను సూచించినాడు. సమసంఖ్య సౌష్ఠవహేతువు. పాదసంఖ్య నియతము కాని వేరొక్క ఛందము రగడ. ఇదియును గేయచ్ఛందమనుటకు పాద సంఖ్య నియతము కాకుండుటయే సాక్ష్యము. ఇందు వైతము (ఏ రగడ భేదమైనను) పాదసంఖ్య సరిసంఖ్యయే. చతుష్పాద పద్యములందే గాక అధిక పాదములతోడి వ్రాయబడు మరి యే 'మాలికా' పద్యమైనను సాధారణముగా సరిసంఖ్యలోనే ఉండును. మంజరి యనగా గుచ్చము. చతుష్పాద వ్యవస్థతో బహుళ పాదయుత మైనప్పుడు ఉత్పలమాలికాది విధమున మాలికావిధానమున్నట్లే దీనికి మంజరి అన్న పేరు సార్థకము.

'ఏకపద మంజరీ ద్వీపద' అన్నపేరు ఇంచుక పరిశీలించవలసినది. ఏకపద-ద్వీపద యన్న పదములు ఒకే ఛందము పేరగుట యెట్లు? ఏకపదమా? ద్వీపదమా? ఇది ఎట్టి చందము? ఏకపదమని లక్షణము హెచ్చించు చున్నది. తిరిగి ద్వీపదయను పేరెందులకు? ద్వీపదలో రెండు పాదములను కలిపి ఒకే సమాహారము (Unit) గా చేయు ప్రాసలేదు కదా!

పండితులు ఏకపాద మంజరి నుండి యతిప్రాసలతో కూడిన సంస్కారముతో ద్వీపదను సిద్ధము చేసికొనినారు. వృత్తత్వమునకై చతుష్పాద వ్యవస్థతో తరువోజ గావించినారు. ఇట్టి మూల ఛందమనదగిన ఏకపాద మంజరి ద్వీపద ప్రాచుర్యము తర్వాత లాక్షణికులదే గుర్తింపబడినది. అది ద్వీపదను పోలిన గణములు

కలిగియుండుట, ప్రాసరహితముగా నుండుటను బట్టి ద్విపద వికారమని భావించినారు. పాదాంత విచ్ఛేదమై, తర్వాతి పాదముతో లంకె లేకుండుటచే 'ఏకపాద' ఐనది. బహుపాదయతమగుటచే 'మంజరి' ఐనది. ప్రముఖముగ ద్విపదగా గుర్తింపబడుటచే "ఏకపాద ప్రాసరహిత మంజరి ద్విపద" అనబడినది.

గణమునకొక పాదము, పాదాంత విచ్ఛేదము, విచ్ఛేదరూపయతి, ప్రాస నిర్బంధము కాకుండుట, ప్రాసయతి, అంత్య ప్రాసలుఅలంకారముగా వాడుకొనుట అన్న ఈ లక్షణములున్న ఈ మంజరి ద్విపద ఆచ్చమైన జానపద గేయ చృందము. దీని గేయత్వములు తెలుగు లాక్షణికులు చక్కగా గుర్తించినారు. దీని మనోహరత్వమును గుర్తించికాబోలు పదకవితా పితామహుడు తాళ్లపాక చిన్నన్న తన సంకీర్తన లక్షణములో ద్విపదకు సైతము పాదపాదమునకు 'తెగచెప్పవలయునని' నిర్దేశించినాడు. పాలుకురికి సోమన్న దీనికి కావ్య గౌరవము నిచ్చుటకై, యతి సదృశాక్షర రూపత్వమును ప్రాసయతిని, పాదోల్లంఘనమును కూర్చి దీనికి తక్కిన ఛందముల వృత్తత్వమును కూర్చయల్పించినాడు. వృత్త గౌరవము నందిన తరువోజు సైతము దీనినుండి జనించినదే. తరువోజు యొక్క ఒక్క పాదము కొంతై రెండు మంజరుల సమాహారమునకు 3 చోట్ల మొదటి అక్షరముతో మైత్రిని గూర్చి 'బహు యతి నియతి' తప్పకుండునట్లు అఖండత్వములను కవులు సాధించి పెట్టినారు. లాక్షణికులు గేయములో ద్విపదత్వము (గణసామ్యము), ప్రాసరాహిత్యము చూచి, ద్విపదయనినే భావించి, దీనిని ప్రాసరహిత ద్విపదయని భావించినారు. ప్రాసరహిత మంజరినుండి శిష్టకవులచే ప్రాసఘటితముగ కొంచెము సంస్కరించి ద్విపద సిద్ధము చేసికొనబడగా, దాని ప్రసిద్ధి కారణముగా తర్వాత ద్విపద గణములతో పాటలలోని ఆ ఛందమును కొలచి, ద్విపద పేరేడించి, ఏకపద, ప్రాసరహిత అన్ని విశేషణములను లాక్షణికులు వాడినారు.

కాని పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు ద్విపదనుండే ప్రాస విసర్జనతో సులభ రచనోద్దేశముగా మంజరి ద్విపదను కూర్చినారని భావించినారు. ".....ద్విపద లక్షణములో, ప్రాసను తొలగించి పదకర్తలు రచన మరికొంత సులువు అగునట్లుగా మంజరి ద్విపదను సృష్టించిరి".² అని వ్రాసిరి. కాని ఇది సహజమునకు విరుద్ధము. ప్రాకృతికములకు స్వేచ్ఛఅన్నది సహజము. సహజత్వమునుండి లక్షణ నిర్బంధత్వము

జనించును. ప్రాసాదులు తెలుగువారు తర్వాత కల్పించుచు నిరన్నది సర్వజనాంగీకారాభిప్రాయము.

మంజరీ ద్వీపద, లక్షణమొనర్చిన తొలిలాక్షణికుడు విన్నకోట పెద్దన నాటికి ముందే, కావ్యప్రయోగములో నున్నదనవలెను. కోనేరు దోనసూర్యుడు తన సస్యానందముతో మంజరీ ద్వీపదను వాదనాడు (క్రీ.శ. 1360). దీనిని బట్టి ఆరుద్ర “ఈ పద్యాలను చూపాక క్రీ.శ. 1360 ప్రాంతముతోనే మంజరీ ద్వీపదలు తెలుగులో ప్రవేశించాయని చెప్పుకోవాలి.” అనినారు³. కాని శిష్టాచారాదరింపని పద చ్ఛందము గ్రంథాభారములనుబట్టి నిర్ణయించ వీలులేదు. అద్దంకి శాననములోని తరువోజు, శివకవుల ద్వీపద ప్రయోగము దీనియొక్క అత్యంత ప్రాచీనత్వమును నిర్దరింపజాలియున్నది.

మంజరీ ద్వీపద ఉపయోగము శాననపదులలో అతి ప్రాచీనకాలము నుండియే ఉండియుండును. శాననపద గీతములలో అధికాంశము ద్వీపద ఛాయలోనే నడచినవి. ద్వీపద ప్రకరణమున (ద్వీపదకు మంజరీ ద్వీపదకు అభేదత్వము స్వీకరించి) ఈయబడినపన్నియు ఇట్టివే. ప్రాస నిర్బంధత్వము శిష్టవాఙ్మయమునందే తప్ప గేయ చ్ఛందములందుండదు. తనుక ద్వీపద చ్ఛందములో నడచిన గేయములన్నియు మంజరీ ద్వీపదలే. తెలుగు శిష్టవాఙ్మయములో వానికి కోనేరు దోనసూర్యునితో కావ్యగౌరవము, విన్నకోట పెద్దనతో లక్షణ గౌరవ ముద్భవించి. గేయ పరిమళము వీరక, ఆద్యంతము వీర చ్ఛంద ప్రయుక్తమై, విపుల కథాకథనాత్మకమై, శాననపద కవులచేత నిర్మితమై, శాననపదులతోళ్ళతోనే బ్రతికిన మంజరీ ద్వీపద కావ్యము ‘పల్నాటి వీరచరిత్రము’. తర్వాత పదకర్తల స్వర్ణయుగమనదగిన దక్షిణాంధ్ర యుగమున మంజరీకృతులు వెలువినవి. కొలని గణపతి దేవుని ‘మరో బోధ’ (1400 A. D). లక్ష్మీనారాయణయోగి ‘ఉత్తర గీతామంజరి’, తాళ్ళపాక అన్నమయ్య (1400-150) ‘శృంగార మంజరి’, నాచెండ్ల ఉమాపతి (1400 A. D.) ‘చూరూ చిదానంద మంజరి’, తాళ్ళపాక పెదతిరుమాలాచార్యుని (1460-1547) ‘చక్రవాళమంజరి’ వంటివి ఇందులకు ఉదాహరణీయములు. ఇంకను లెక్కకు మించిన పెక్కు శాననపద గీతములు, కథలు మంజరీ ద్వీపదలో ప్రాయ బడినవే.

కోనేరు దోనసూర్యుని మంజరీ ద్వీపద ప్రయోగము విశేషమైనది. ద్వీపద కవులవలె అద్యంతము ద్వీపదను వాడుటచాక, చంపూ పద్ధతిలో ఇతర

ఛందములను వాడుచు, మంజరీ ద్విపదను, రగడను వాడినాడు. ఇంతపరకు లభ్య మానాంధ్ర సాహిత్యములో ఇట్టిది వేరొక్కటి లేదు. చంపూ పద్ధతిలో ద్విపద వాడుకయే అపూర్వమైనది. అందులకే కాబోలు ఇది ఊహించని పరిష్కర్తలు విమర్శకులు దీనిని తరువోజిగా భావించినారు *. తరువోజులు చంపూ పద్ధతిలో తక్కిన పృథ్విములవలె వాడుక ఉన్నది ప్రసిద్ధమైనదే, దోనయామాత్యుడు తన 'సప్తానందము'లో 2 చోట్ల మంజరీ ద్విపదము వాడినాడు. వాడినపుడల్ల 8 పాదములు వాచినాడు. 2 పాదములకొక తరువోజు పాదము కనుక, ఇది స్థూల దృష్టికి 4 తరువోక పాదములుగా సరిపోయినది.

మానుగా	జ్యేష్ఠమా	సముపెంపు	లోన
పుడుపతి	యాషాఢ	యుగముల	నొందె
మానవై	రోహిణి	మద్యంబు	నొందె
జనజొచ్చి	వెడలిన	జలధార	లవని
భాసిల్లు	గర్భనం	పదపెంపు	పెలుచ
గాగన	వ్యనివాన	కాలంబు	లోన
వానలు	లేవాని	వలనుమీ	రంగ
మునుజెప్పె	కైలాస	ముననీళ్ళ	రుండు

(సప్తా. 2-18)

దీనిలో రెండేసి పాదములు ఒకపాదముగా - తరువోజుగా - వ్రాసినచో 3వ పాదము ప్రాస కుదురదు. ఒకే పాదముగా వ్రాసినపుడు 1వ, 3వ, 5వ గౌడ్యక్షరములు ఏకాక్షర యతి (బహు యతి నియతి) కుదురుచులేదు. కనుక దీనిని మంజరిగనే గుర్తింపవలయును. ఆరుద్ర దీనిని మంజరి ద్విపదగా గుర్తించినారు. కాని వేరొక్క ఉదాహరణలో ప్రాస కుదిరినది.

మానుగ	వైశాఖ	మానంబు	గృష్ట
పాడ్యమి	యాదీగా	బరగెడి	నాల్గు
దినములు	బరగునా	దినమునై	పార
మహిమీద	శ్రావణ	మానంబు	లాది
గానాల్గు	నెలలకు	గానయ	ద్విపన
ములగాలి	యునునెండ	మొయిలులు	గలుగు
నన్నెల	వరపని	రార్యజ	సములు
సితపద్మ	సంహళ	శ్రీగిరి	వాస

(సప్తా. 2-5)

దీనిని తరువోజువలె వ్రాసిన మాను - చినగానా - నన్నె ప్రాస కుదినది. చతుర్థ పాదమున నకార ద్విత్వమును ప్రాసభంగముగా వారు భావించినారేమో ! దీనికి తోడు తరువోజులో ఉండవలసిన యతి 4 స్థానములందు ఒకే యక్షరము ఉంచబడికుండుటచే ఇది మంజరీ ద్వీపదగా ఎన్నవలసినది.

దోనయ్య తన సమకాలీనపు రైతుల పద్దశాస్త్ర జ్ఞానముగల పల్లెపాటలను “సస్యానందము”న గ్రంథ స్తమోనర్చినాడేమో !

మంజరీ ద్వీపద నడకలన్ని ద్వీపద నడకలే. ద్వీపద గేయ సంప్రదాయ ముతో ఎట్లుండునో ఇదిపరచే చూపబడినది. మంజరీ ద్వీపదకన్న, ద్వీపద గేయత్వ మును మించిన పృథ్వీత్వమును సంతరించుకొన్నది. అనగా శిష్టకవి ప్రయోగములో గణమునకోపదముగా గాక, యతిస్థానమున విచ్చేదము పాటింపక, పాదాంత విశ్రాంతి లేక, ప్రాసతోకూడి ద్వీపద గేయత్వమునకు దూరమైనది. మంజరీ ద్వీపద అట్లుగాక పూర్తిగా గేయ చృందముగనే స్వీకరింపవలయును.

గేయములో పదకర్త గణములను చూడక కాల ఖండములలో కొలుచు కొనుచు పాదములను పేర్చుకొనుచు దోవును. ఈ దృష్టితో మంజరీ ద్వీపదను పరిశీలించవలయును కాక గణముల దృష్టితో చూచిన ఈ కాల ఖండములకొక్క కన్నుడు సహన కాలఖండములుగ మాత్రము నిలిచిపోవును. అట్టి దృష్టితో చూచుచే ఆరుద్రగార్కి సస్యానందములోని గణములు భంగమైనట్లు కన్పట్టినది⁵. పల్నాటి వీరచరిత్ర నీ గణదృష్టితో చూచుట వలననే పరిష్కర్త పింగళి లక్ష్మీకాంతం గారు ఛందస్సులకు సరిపడని అనేక పాదాలను గణభంగములనినారు⁶. పల్నాటి వీరచరిత్ర (మంజరీ ద్వీపద) ఆరు సంప్రదాయమునకు చెందినది. దానిని లేఖన సంప్రదాయ దృష్టితో చూచిన గణభంగమనిపించును.

జానపదగేయ చృందమైన మంజరీ ద్వీపదలో నాల్గు ‘కాలఖండ ములు’న్నవి. ఒక్కొక్కటి ఐదేసి మాత్రలది. అఖరుది చూపుకు 3 మాత్రలుగ కన్పట్టినను, గానములో తక్కిన రెండు మాత్రలు నింపుకొనును. పదకర్త ఒక్కొక్క కాలఖండమును పేర్చుకొనుచు పాదమును పూర్తిచేయును. కాలఖండము నకు ప్రమాణము మనస్సే. మాత్రాగణము, గురులము వివేకము జానపదునకుండదు. పదము కాలఖండములలో సహనముగా ఇమిడ్చి కొనుటకు సాగతీత లేదా కుడింపును గేయము సమ్మతించును. శబ్దవోషమునకు స్థానముక్కడ ఉండదు. కనుకనే ఇవి కాలఖండమునకొక్కొక్క పదము చొప్పున లేదా గుణమునకొక్కొక్క

పదము చొప్పున నడచును. యతి పాద మద్యస్థము. అనగా సమద్వీఖండనరూపము. సదృశాక్షరము ఉండవచ్చును. లేకపోవచ్చును. పదము మాత్రము పూర్తియై, యత్యంతరము కొత్త పదము ప్రారంభమగును. పాదము పాదమునకు సంబంధముండదు. పాదాంతమునవిక్రాంతి యుండును. ఈ విక్రాంతిలో ఆఖరు కాలఖండములోని మాత్రలసంఖ్యనింపబడును.

1 ఇం. గ. + 1 ఇం. గ. * 1 ఇం. గ. + 1 సూ. గ.
5 మా. + 5 మా. * 5 మా. + 3 మా.

శ్రీనాథుడను వాడ శివభక్తి పరుడ (ప. వీ. చ.)

యతి రెండు గణముల తర్వాత అనగా రెండు పదముల తర్వాత - కొత్త పదము లతో విక్రాంతి యుతముగా ప్రారంభమగును. ఐతే జానపదగేయములలో తెలుగు లోని (పృథ్విములలోని) సదృశాక్షర నియతి గూడ తరుచు కనబడును. పల్నాటి వీరచరిత్రలో అధిక భాగము యతి విచ్చేద రూపములోను, సదృశాక్షర నియతి రూపములోను కన్పట్టును. పై పాదమిందులకుదాహరణీయము.

చెన్నకే శవపాద * సేవార తుండ
వలనుభా రద్వాజ * పంశవ ర్ధనుడు
కవిసార్వ భాముడ + ఘనతగ న్నట్టి
శ్రీనాథు డనువాడ * శివభక్తి పరుడ

— (పల్నాటి వీరచరిత్రము)

శిష్టకవి నిర్మితమగుటచే ఈ పాదములలో గణవిభజన 'శవపాద' వంటి విరుపులు గల్గినది. కాని యిట్టిది గేయ ప్రవాహములో కన్పట్టదు. 5 మాత్రల కాలఖండము లకు గేయవిధానములో భగణము, నల పచ్చినచోట దీర్ఘమగును.

5 5 5 5
చెన్నకే శవపాద సేవార తుండ అ
5 5 5 5

వలనుభా రద్వాజ పంశవా ర్ధనుడ అని పాడబడును.

కాలఖండములలో మాత్రలధికమైన దృతోచ్ఛారణలో కుడించబడును. కాలఖండములలో ఆలోచించి సేర్పిన వానిలో 5 మాత్రల 'భల', 'నలు' వంటి గణములు కూడవచ్చును. గణ దృష్టిలో భల ఇంద్రగణము కాదు. గేయ సంస్ర దాయములలో అది దోషముకాదు. ఈ క్రింది అప్పగింత పాట మంజరీ ద్వీపదలో

నడచినది. గేయ విధానముతో లిఖించితిమేని యిట్లుండును. జానపద గేయోద్ధారకులు సంగ్రాహకులు వీనిని శ్రద్ధగా విని, కాలసంపుటులలో వ్రాయించి, అచ్చువేయించిన గానవిధానము స్పష్టపడును.

నలల

ఘనమైన తొడపులను కట్టాల నిచ్చి
వేచెనే జనకుడూ వై దేహీ నంపా
నెయికాచ నేరదూ నెలమీకా వదినా
నేర్చుతో పనులెల్ల నేరుపా వమ్మా

భల

బుద్ధులెరు గదుమంకు బుద్ధులే గాసి
బుద్ధుల చ్చినదాక దిద్దుకో వమ్మా¹

పల్నాటి వీరచరిత్రను గూర్చి ముఖ్యముగా మంజరీ ద్విపదను గూర్చి చెప్పుచు పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు “....ఈ కవులు అపసరమైనచో చందో వ్యాకరణాది నియమములనుల్లంఘించుచు, సడలించుచు, అతి స్వతంత్రులై, ఇంచు మించు వ్యాపకారికమని చెప్పదగిన భాషలో ఈ పాదము రచించి, పాట మర్యాదలను గమనించి దీనిని పఠింపదగునని లోకమునకు లక్షణించిపోయిరని నా తలంపు”² అని వ్రాసిన వాక్యములు జానపదగేయ చందో విమర్శకులు, గేయపరిష్కర్తలు అను షణ్ణము స్మరింపదగిన సత్యక్షర సత్యములు.

—X—

అ ఛ న్నూ చి క లు

1. ఉదాహరణ వాక్యము చరిత్ర పు. 3
2. పల్నాటి వీరచరిత్ర - పీఠిక. పు. VI
3. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్య - సంపుటి IV. పు. 26
4.   "   "   "   పు. 24, 25
5. పల్నాటి వీర చరిత్ర - పీఠిక. పు. XXIV
6. సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము - సం. IV. పు. 24. అధోజ్ఞాపిక
7. ద,దే.భా.సా. దేశి - కోరాడరా - పు. 179, నేను పాడగా విన్నది.
8. పల్నాటి వీరచరిత్ర - పీఠిక - IX P

★ ★ ★

5. ర గ డ

దేశీ చ్చందస్సులలో రగడలది విశిష్ట స్థానము. స్వభావమును బట్టి వీనిని అచ్చమయిన గేయ చ్చందములుగా నిరూపింపవచ్చును. ఇవి మాత్రాగణములలో ప్రామాణికరింపబడినవి. గతి వైవిధ్యముగల్గి వివిధ తాళబద్ధములై వైతాళీయములన దగినవి¹. వివిధ గతులతోబాటు ద్విగుజీర్ణతత్వముతో వివిధ భేదములు సంతరించు కొన్నవి. కాలఖండములలో మాత్రాయుతిములుగా గుర్తింపబడబడినవి. అక్షర గణములలో కొలువబడి, దేశ్య చ్చందములకు శిష్టకృతకత్వమును నిరూపింప సమర్థములై యున్నవి. అతి ప్రాచీన కాలమునుండి ప్రయోగములో నుండి, దేశీ సాహిత్య ప్రముఖులు, ప్రచారకులయిన శివకవులచే ఆవరింపబడి, తర్వాత కూడ ఆంధ్ర కవులచే ఉపయోగింపబడినవి. సోదర కన్నడమునందు ప్రచార ప్రాచీనత్వమును సంతరించు వాని కన్నడాంధ్రోభయ సామాన్య చందములనదగియున్నవి.

రగడ, రఘు, రగళె యని పేర్లు దీనికి కానవచ్చుచున్నవి. రఘటా శబ్దము సంస్కృత ఛందోగ్రంథములందెక్కడను ప్రయుక్తము కాదు. దేశీ శబ్దము నకు సంస్కృతీకరణ రూపమని బావింపవచ్చును. రగళె అన్న ప్రయోగము కన్నడమునందలిది. ఇది రఘుశబ్ద భవముని సంస్కృతీకరణ రూపమునుండి పుట్టినట్లు కన్నడ వ్యాకర్త 'కేశిరాజ్' శబ్దముచే దర్పణముతో సూత్రీకరించినాడు². శ్రీకుక్కుల కృష్ణభట్టుగారు నాగవర్మ ఛందోఽంబుధి పీఠికలో రఘటాయనగా ఘట = గుంపు అని, రగణ సమూహమని అర్థము చెప్పి రగణము పంచమాత్రికము కనుక కన్నడములో బహుళ ప్రచారము పొందిన లలిత రగళె పంచమాత్రిక గణనిర్మితమని ఆధారములు చూపినారు. దీనిని సర్వోత్తమని గారు సమర్థించినారు³. కాని రగడలు పంచమాత్రికములు మాత్రమేగాక త్రి, చతుర్మాత్రికములుగను ఉండినవి. అంతేగాక రగణము పంచమాత్రికా సంతతముగాదు. పింగళ నిర్మితములగు అక్షరగణములలో రగడవంటి మాత్రాచందమును కాలమున సమంజసమైనదికాదు. నై సందికార్థమున రగడయనగా శ్రావ్యత అన్న అర్థమున్నది⁴. దానిని స్వీకరించుట సమంజసము. గేయ చ్చందములకు శ్రావ్యత జీవమున్న సంగతి చెప్ప వలెయిదు.

రగడల సామాన్య లక్షణములు :

రగడల సామాన్య లక్షణములలో సమమాతృకా గణములు ఏవేని నాలుగుండుట (లేదా రెండు) పాద మధ్యమున యతి అనగా మొదటి గణమునకు, 3 వ గణమునకు అద్యక్షరములు యతి, పాదము పాదమునకు ప్రాసయన్నవి ముఖ్యములు ఐతే ఇది ద్విపదలవలె రెండు పాదములకొక్కరీతిని ఉండును. అంత్య ప్రాస నియతము. ఇది సైతము రెండు పాదములకొకమారు మారుచుండును. అనగా రగడను ద్విపదపంటి పదచ్ఛందముగా ప్రాచీన కాలమునుండియే భావించిరనవచ్చును. “పదం ఋల్ హృద్యం...లు గూర్చిన” అని అప్పకవి⁵ పాదములు పాదములుగా పేర్చుకొనిపోవుట (పదచ్ఛందోన్విర్మిత)ను సూచించినాడు. రగడ పాదముల సంఖ్య సైతము సరిసంఖ్యలోనే యుండును.

1. హయప్రచార రగడ	3 మాత్రల గణములు	నాలుగు
2. తురగ వల్గన రగడ	” ”	ఎనిమిది
3. విజయ మంగళ రగడ	” ”	వదహారు
4. ద్వీపచగలి రగడ	5 మాత్రల గణములు	నాలుగు
5. విజయభద్ర రగడ	5 మాత్రల గణములు	ఎనిమిది
6. ముఖరగలి ”	4 మాత్రల గణములు	నాలుగు
7. హరిగతి “	” ”	ఎనిమిది
8. హరిజగతి ”	7 మాత్రల గణములు	రెండు
9. వృషభగతి ”	” ”	నాలుగు

తెలుగులో ప్రసిద్ధముయిన రగడలకు పాదలక్షణమిది.

ప్రాస అన్నది రగడకు ప్రాచీన కాలమున లేదు. శాసన రగడలలో ప్రాసలేకుండుట పూర్వము కాననగును. తర్వాత ద్విపదకు పెట్టినట్లు ప్రాస అలంకారముగా పెట్టబడినది⁶. అనగా మాత్రా సంపుటలతో అలంకార రహితమైన సహజ స్పృగ్ధమైన గేయచ్ఛందము రగడగా మలచబడినదన్నమాట. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు తన హంసవింశతిలో మంజుల రగడ అనే పేరుతో ప్రాసరహితముగా రగడ (ముఖరగలి రగడ) ప్రాసినాడు. ద్వితీయాక్షర ప్రాసలేనప్పుడు ఉపజాతులలో వలె ప్రాసయతికి అవకాశమున్నది. దీనిలో ప్రాసయతి వాడబడినది. ప్రాసలేని ఆట వెలది, ప్రాసలేని ద్విపదవలెనే ప్రాసలేని రగడ ప్రయోగ ప్రమాణమై తిరిగి ప్రాస, అర్వాచీనముగ తగిలించబడినదని భావించవలయును.

ప్రాసతోబాటు అంత్యప్రాస అన్నది కూడా రగడకు ఒక అలంకారముగ కుదుర్చబడినది. అంత్యప్రాస ప్రాసైన కాలమున లేదనవలయును. లభ్యమాన సాక్ష్యములలో అంత్యప్రాస గల రగడ క్రి.శ. 9వ శతాబ్దివాటిది. అంత్యప్రాస లేనప్పుడు, పాద వ్యవస్థ స్పష్టముగా లేక, పరుసగా వ్రాయబడి వచనమని భావింపబడినది. ఇది కూడ అర్వాచీనాలంకారముగ భావింపవలయును. అంత్యప్రాస నియతముగా నున్న ఏదైనా ఛందము రగడ, లాక్షణికులు అంత్యప్రాసను శబ్దాలంకార ప్రాసగా భావించిరే కాని తెలుగు ఛందములకు నియత మొనర్పలేదు. శానపద గీతములలో అప్పుడప్పుడు అలంకారముగా వ్రాయబడు అంత్యప్రాస రగడ పాదాంత్యమున నిక్షేపించుటకు ప్రేరణమై యుండును. అంత్యప్రాసలేని 'గేయచ్ఛందముగా రగడను ఆంధ్ర మహాకవులు గుర్తించిరనుటకు శ్రీనాథుని కాశికాండములోని (6-125) హరిగతిరగడ సాక్ష్యము. ఇందు అంత్యప్రాస చాలాభాగము పాటించబడలేదు.

రగడ - ప్రాకృతచ్ఛందస్సులు :

ప్రాకృతమునందు రగడనుచోలిన ఛందస్సులున్నవి.

అవి మాత్రా ఛందస్సులుగా గుర్తింపబడినవి.

1. పద్ధటి ఆ [స్వయంభూ ఛం 2-129]

4 చతుర్మాత్రాగణాలు పాదమునకుండును. అంత్యప్రాస కలదు. దీనినే హేమచంద్రుడు “పద్ధతి” అని, ప్రాకృత పైంగళము “పష్టుటికా”⁸ అని పేర్కొని నారు. పష్టుటికాలో చతుర్మాత్రాకాగణములు నాలుగు చొ॥న నాలుగు పాదములు (మొ. 64 మా॥) పాదాంత జగణము విశేష లక్షణములు.

2. అడిల్లా [ప్రా. పై. 1-127]

పాదమునకు 16 మాత్రలుండవలయును. అవి ఎట్లున్నను సరిపోవును. అంతమునందు మాత్రము 2 లమువులే వాడవలయును.

3. ఛప్పయ్ ఛందము.

పాదానికి 24 మాత్రల చొప్పన నాలుగు పాదాలు వ్రాయవలెను. 11 మాత్రల పదవ యతి. దీనిమీద పాదానికి 28 మాత్రల చొ॥న 15 మాత్రల తరువాత యతి కల్గిన ఉల్లాలా అనే పేరుగల ఛందము అతికించవలయును.

పై మాత్రా ఛందస్సులు రగడలవంటివే. రద్దాయన్న వేరొక్క ఛందమున్నది. కాని దానికి నామ సామీప్యమే తప్ప రగడల లక్షణములు చక్కగా కుదరవు. దానికి ఐదు పాదములు, పాదమునకు 15, 12, 15, 11, 15 మాత్రల చొన ఉండును. దీని ఓవర తెలుగులో సేనములోపలె లధికముగా నవ్యము నతికింప విధానమున్నది. ఈ రద్దా ఛందము పాదములోని మాత్రాసంఖ్య హెచ్చు తగ్గులను బట్టి 7 భేదాలుగా విభజింపబడినది.

కాని యీ ప్రాకృత ఛందములకు తెలుగు రగడలతో సామ్యము లేదు. ప్రాచీన గేయములెన్నియైనను మాత్రాసంపుటలుగా విభజింపబడి ఛందోగ్రంథముల కెక్కినప్పుడు ఇట్టి స్వల్పమైన ఛోరికలు రాననగును తెలుగులోని రగడల వింగడింపు, వివిధ భేదములు, పాదవ్యవస్థ, ప్రాస, లంఘ్య ప్రాస సంయోజనము దీని యొక్క స్వయం ప్రతిపత్తిని నిరూపింప జాలి యున్నవి ఏ భాషలోని గేయ వాఙ్మయమైనను ఇట్టి సహజ కాల సంపుటములలో కొలువబడుట సహజమే. దీనిని గమనించకయే తెలుగు రగడలు అపభ్రంశ మూలములు రావచ్చునని N.V. Krishna Warrior భావించినారు.

In addition to the above metres nine varieties of Ragadas, which are most probably adopted from Apabhramsa poetry, are described by Telugu prosodists.

— A history of Malayalam Metre — P 315

ప్రాకృత పద్రంశ ఛందస్సులలో మాత్రాఛందస్సుల ప్రాచుర్యమును చూచి వారిట్లు పిహింపి యుండవచ్చును.

మాత్రా ఛందస్సులు

సంస్కృతప్రాకృత ఛందస్సులను పరిశీలించినపుడు వానిని మైత్రాణీయ జాతి, అర్యాజాతి, మాత్రా సమకగణ జాతులని మాత్రా ఛందస్సులను 3 విధములుగా భావింపవచ్చును.

1. మైత్రాణీయ జాతి :- ప్రత్యేకాక్షరాలు లము గురుత్వ నిర్దేశితములుగా నుండు మాత్రాగణములు గల ఛందస్సులు. దక్షిణాంతికాదు లిట్టివే.

2. అర్యాజాతి మాత్రా సమక గణములుండి ప్రత్యేక నిర్దేశిత సంఖ్య మీద గణ స్వరూపము మారును. గీత్యవగీత్యాదు లిట్టివే.

3. మాత్రాసమక గణజాతి :- ఇందుగణములు మాత్రాసమకములు.

అనగా మాత్రా సంపుటములు. ఇందు గురులముపులకు ప్రాధాన్యము లేక పాదమున కిన్ని మాత్రలని మాత్రము చెప్పబడును. పనవాసిక, పాదాకులము మొదలగున విట్టివి.

ప్రాకృతమునందు మాత్రికా ఛందములకు విశేష ప్రాధాన్య మీయబడినది. 2 నుండి మాత్రల సంఖ్య పెంచుకొనుచు టోవుచు, ఒక్కొక్క మాత్రా సంపుటము నకు ఒక్కొక్క అక్షరనామ ముంచబడినది. అక్షరగణములను సైతము మాత్ర లలో లెక్కించుట జరిగినది. అనగా జగణమును 4 మాత్రలని, రగణమును 5 మాత్ర లని లెక్కింపు నిచ్చినారు. అంతేగాక 4 మాత్రల గణములని చెప్పనపుడు గురు లముపుల సమాహారములను ఎన్ని వీలైన అన్నిటిని చూపినారు ⁹. ఇంత విస్తృత ప్రకాశిక పల్లనే కొదోలు, అంద్రలాక్షణికులకు, ఛందోవిమర్శకులకు ఇవి సాంస్కృతి కములు లేదా ప్రాకృతికములన్న భావన గల్గినది. ¹⁰

తెలుగులోని గణ విధానములోని ప్రత్యేకత వలన దేశ్య చ్ఛందములలో గేయ ఛాయలు గల వానిలో సైతము మాత్రాగణము లోపించినది. లముపు ఒక్క మాత్ర, గురుపు ద్విమాత్రికమని సర్వాంద్ర లాక్షణికులు చెప్పినను, అక్షరగణములను గాని, దేశీయమైన సూర్యేంద్ర చంద్రగణములనుగాని, ఆ భావనతో లెక్కింపరై రి. సాంస్కృతికములని కాదోలు దక్షిణాంతికాదులను, ఆర్యాదులను తెలుగు లాక్షణికులు గతానుగతికముగ చెప్పిరే కాని తెలుగులో వాని ఉపయోగమును గూర్చి ఆలోచింప రై రి. ఆర్యాదులకు బదులుగా కందమును, మాత్రాశాతులగు పనవాసికాదుల పంటి విగా, రగణాదులను తెలుగులో దేశి మాత్రా ఛందములుగా స్వీకరింప వలయును. తెలుగు లాక్షణికులు దేశి గణవ్యవస్థలో సైతము మాత్రా ఛందో దర్శనము గావించి నారు. ఉత్సాహలక్షణములో 7 త్రి మాత్రికములని సూర్యగణములను గూర్చి చెప్పి నారు. విన్నకోట పెద్దన ఉత్సాహను రగడగా భావించి త్రిమాత్రా నిర్మితగణములలో కొలిచినాడు ¹¹. ఇంద్రగణములను పంచమాత్రికములుగా అవ్యక్తముగా భావించుట జరిగినది. అప్పకవి పై తాళీయములైన దక్షిణాంతికాదులను, రగడలను ఒకే జాతిగా భావించినాడు.

- 1) భ్యాతిగను రగడలందును
పై తాళీయాఖ్య వృత్త వారము లందున్
పీతాంబర గురువునకు

శ్రీతిగ గృహల లఘువులు రెండేసి యగున్ —(అప్ప IV. 424)
యని పై ఛందములలో గురువుకు రెండు లఘువులు (రెండు మాత్రలని) చెప్పినాడు.

మాత్రా ఛందములను లాక్షణికరించుటలో తెలుగు ఛందః కర్తలు స్పష్టమున మార్గమున వలంబింపలేదు. మాత్రా సంప్రబులలో గణింపదగిన గేయఛందములగు రగడాదులను, పరిమిత త్యక్షరగణములలో యిటువదగిన ఆర్యా, కంద, చాపదదులను, ఒకే మార్గములో వివరింపబూనినారు ఇందుకు పై అచ్చకవి లక్షణము సాక్ష్యము. అట్లే పాదమునకు 14, 16 మాత్రలుండవలసిన దక్షిణాంతికకు స స జ గ (14 మాత్రలనుచుకు బదులు) న భ ర వ (16 మాత్రలనుచుకు బదులు) గణములుండునని చెప్పబడినది

2) ఉరుసాజగలుండు బేసులన్
సరులందుకొను సభ్రవంబులన్
చొరలేడిది చొమ్మిదింబరా
ధరలో డెన్నగు దక్షిణాంతికల్ —(అప్ప IV. 425)

3) ఉద్ధరమాలా వృత్తములలో ఉభయ విధానము పాటించబడినది.
'ముప్పది తొమ్మిది మాత్రల
ముప్పది యక్కరముల పదము తదంఘ్రులునా
గ్గొప్పయతి ప్రాసంబులు
గుప్పయగ్రాహి యనగ గొమరొందు హరి.
ఇంబడరగా 'భజనసంబుల రుదన్ భజనసంబులు'
పదంపడి భయంబులు లయగ్రా
హింబరగు ప్రాసవిరమంబు.... — అప్ప 4-435

4) రగడల లక్షణము చెప్పుచు ఉభయ విధానము పాటించబడినది.

అ) ఋతువిరామ మినులు నల్వ
రతుక నొక్క యంఘ్రి చెల్వ (హయప్రచార) — అప్ప. 4-487
(ఇనులు నల్వరనగా 3 మాత్రల గణములు నాలుగని)

అ) కరమొప్పు పంచలఘు గణ చతుష్టయముచే
విరమంబు రెంటిపై ద్విరదగతి పేరిచే (ద్విరదగతి) — అప్ప 4-484
(పంచలఘు=పంచమాత్రికమని — నలల తప్ప
మరేదీ పనికి రాదన్న యర్థము కూడా వచ్చుచున్నది)

ఇ) నల సభ గగముల లోపలనేవైనను నెనిమిది నాల్గిటిపై
విరమము గలిసిన హరిగతి చెలువగు గృతులంగవివిరులొనని చెప్పిన
నియమము

(నల, స, భ, గగ లని గణములతో కొలువబడినది) — అప్ప 4-487

ఇట్టి లక్షణ ద్వైవిధ్యమును, అసమగ్రమార్గమును గమనించియే కోరాడ
వారు "...ద్విరదగతిని రెట్టించిన విజయభద్రము ఇట్లు 5 మాత్రల గణములు నాలు
గిటిని రెట్టింపగా వచ్చిన వానిలోని భేదములే లయవిభాతి, లయగ్రాహిత్యాదీ మాలా
వృత్తములు. వీనిలో పాటలోని సౌకర్యము కొరకొక మాత్రయో, గణమో తగ్గింప
బడి యుండును. మొత్తము ఇవి అన్నియు తొలుత నాలుగు గణములతో
గూడిన పాదములు గలవియే. మాత్రా సౌభ్యా నియమమునకో, అక్షర గణనియమము
నకో లొంగినంతవరకు లొంగదీసుకొని లాక్షణికులు వీనికి లక్షణ మేర్పరచినారు.
ఇంకను అందని వానినివదిలివేసినారు. కొన్నిటిని తాళబద్ధములని గ్రహించియున్నారు
అట్టి వచేకమును సామాన్య జనుల పాటలలో నుండును" 12. అని లాక్షణికుల
మార్గమును సూక్ష్మముగా విమర్శించినారు.

నిజమునకు మాత్రా ఛందస్సులను గేయ విధానముతో గ్రహించి, తదను
గుణముగా స్వీకరించి, లాక్షణీకరించిన - వాటిలో గల స్వేచ్ఛ రచనా సౌలభ్యము.
గేయ గంధము సువ్యక్తమగును రగడలిట్టివే. వానిలో గేయత్వమును లాక్షణీకు
లును, శిష్టకవులును సూక్ష్మముగా గ్రహింపరైరి. రగడ గణ నిర్మాణమును గూర్చి
చెప్పదు కిప్లేట్ పండితుడిదే విధమగు అభిప్రాయమును చెప్పినాడు.

The Ragada is neither built on the System of the
syllable feet, nor no that of a mere Number of moras, but
on an equal number of moraes (Matras) included within cer-
tain feet (gana) and harmonise with beating time in music
(Tala).

— ఛందోఽంబుధి-243 Para of notes

తక్కిన దేశ్య ఛందస్సులను ఉపయోగించుటలో అల్పత్వమో, సంపూర్ణ
త్యజనమో గావించిన ఆంధ్రకవులు తమ కావ్యములలో వీలునుబట్టి, దైవప్రార్థనకో,
ప్రకృతి వర్ణనలకో రగడలను వాడుకొనిరి. పింగళి సూరన మాత్రము రగడను రేఖ
కొరకు వాడినాడు (ప్రభా. ప్ర. V 152).

రగడ అత్యంత ప్రాచీన చందము. లాక్షణికోక్తిలో ఇది 10వ శతాబ్దిలో కానవచ్చినను ప్రయోగములో ఆంధ్రకముందే యున్నది. అది రగడవలెగాక గద్య భేదముగా చూడబడినది. క్రీ. శ 5 శ. నాటి హల్మిడి శాసనములోని కన్నడ వచనములో రగడను గుర్తించినారు. 6 శతాబ్ది తెలుగు శాసనములలో రగడ గుర్తించబడినది¹³. 9వ శతాబ్దిలోని యశస్తిలక చంపుపన్న గ్రంథమున రగడ వాడబడినది. దీని గ్రంథకర్త సోమదేవ సూరి దా. దాత్యుడగుట పలన కన్నడాంధ్ర సాహిత్యములోని రగడను తన గ్రంథమున వాడుకనియుండును. అది గద్యముగా పరిష్కరాలు, వ్యాఖ్యాతులు భావించినను దానిని రగడ భేదముగా వ్రాయవచ్చును.

వికచ కర్ణోత్పల స్ఫుర్తితరేక్షణాః

కేళికాశక్యత్యత్యతనక మయ కంకణాః

సరస నఖరాణి విచ్ఛరిత భుజమండలాః

కాంచితోన్మీలన పశదర్శితోరుస్తలాః

స్తైర సంజల్పన స్మేర వింభాధరాః

కర్ణ కంఠమిషోద్వలిత కంఠతరాః

వృథా నితంబ స్థలల్లటహగతి విక్రమాః

సహజ శృంగార రసభరిత ముఖ విభ్రమాః 14

అంత్యప్రాస రెండక్షరములతో ఇందు పాటించబడినది. పాదాంత వినర్గ ఉచ్చారణలో హకార ధ్వనితో అంత్యప్రాసవలె శోభించును. సరి పాదములలో నుండుట, తెలుగు లోని ద్వీరదగతికి సరిపోవుట దీని విశేష లక్షణము. దేశీయమైన రగడ సంస్కృతములో ప్రయోగింపబడుటకు వేరొక సాక్ష్యము కోరుమిల్లి శాసనము. రాజరాజ నరేంద్రుని పట్టాభిషేకానంతరము (క్రీ. శ. 1022) వేయబడినదీ శాసనము. ఇదియును ద్వీరదగతిలో అంత్యప్రాస లక్షణముతో నడచినది. సరిపాదములలో (పాదసంఖ్య 24) నడచినది. పాలుకురికి సోమనాథుడు వైతము ఈ రగడను ఉదాహరణ కావ్య ప్రక్రియతోబాటు సంస్కృతములోనికి కొనిపోయినాడు. రగడ ఉదాహరణ కావ్యములలో కళిక, ఉత్కలిక యన్న పేర్లతో వ్యవహృతము. పై రగడలలో ద్వితీయాక్షర ప్రాసలేదు. సంస్కృత భాషకు అదీ సహజము కాదు గనుక వారు వాడలేదు. పాల్కుర్కి సోమడు మాత్రము తెలుగు ప్రాసను సంస్కృతమునందు వైతము వాడినాడు.

అపిచ పురాతన సూతన శిష్యగణ పాదోదక పరిలనదధిషేతః
 క్షపిత విపల్లవ పల్లమశంగమ లింగ నమర్చన నిచిత వివేకః
 సతత వికస్మర భాస ర నిజముఖ మండల ఖండితరజనీనాథః
 కృతయుగ పర్తన కీర్తన నిరసన నిపుణ పవిత్ర చరిత్రసాధః
 ప్రకటిత దర్శక దర్శకచేణు ప్రమగననిశిత కరాంకుశ హేలః
 చక్రముఖ మానస కమలాకర విహరణ చణరాజ మరాళః
 స్వానుభవించిత కూడలి సంగమ సంతత దేవధ్యావిజ్ఞః
 సూన్యత భాషణభాషణవాచీసింహాసనగంధీర రసజ్ఞః

— సంస్కృత బసవోదాహరణము

ఇది సంస్కృత భాషలోనిదైనను తెలుగుదనము పుణికి పుచ్చుకొన్నది.
 పృథగతి రగడగా నడచినది.

రగడకు లక్షణికముగా ప్రాచీనత్వమునకు ప్రమాణము నాగవర్మ చందో
 ఒంటిది. దీనియందాతడు స్థూలముగా రగడ లక్షణమును చెప్పినాడు.

గణనియమ విపర్యాసవో

శైత్యపరే దౌశ్చ్యే సైమమాత్రై సమానాగి గుణా

గ్రణియ మతడిందె తాళద

గణ నెగొడం ఒట్టెడరువె రఘటా బంధం (ఫందో - 3-222)

గణ నియమముతో విపర్యాసము ఉండినను, మాత్రాసమతగల్గి తాళబద్ధమై నెగడునది
 రఘటాబంధమనినాడు. ఈతడు రగడ భేదములను కూడ తడవినాడు. రగడలకు
 తెలుగులో తలస్పర్శి లక్షణము నిన్నుకోట పెద్దనచే, సమగ్ర లక్షణము అనంతునిచే
 ఈయబడినది. కవిజనాశ్రయకారుడి రగడను చెప్పలేదు. సన్నయ కాలములో రగడ
 ఉండినను (కోరుమిల్లి కాసన ప్రమాణము) అతడు దీనికి కావ్య గౌరవము వీయ
 లేదు. కవులలో రగడను వాడిన ప్రథముడు పాల్కుర్కి సోమన్నయే అగుచున్నాడు.
 అవి గద్యలు, రగడలు అన్న కావ్యభేదములుగా అనాంధ్ర భాషీయములుగ సాహిత్య
 మున నిలిచినవి. అతడు వాడినవి.

1. పంచప్రకార గద్య	—	మధురగతి రగడతో
2. సమస్కార గద్య	—	”
3. అక్షరాంక గద్య	—	ద్విరదగతి రగడతో

4. శరణు బసవ రగళె — తురగ వల్లనతో
 5. నద్దు రగళె — కన్నడ లలిత రగళతో
 6. చెన్నబసవస్త్రిత రగళె — ” ఉత్సాహరగళతో

రగళ అచ్చమైన గేయచ్ఛందము. 'సమాన కాల సంపుటములు' సరి సంఖ్యలో గల్గి, పాదసంఖ్యానియమము లేక. సాధారణముగా సరిసంఖ్యలో ఉండి పాదాంతయతి, సమద్విఖండన యతి పాదమధ్యమున ఉండి గేయము సాగును. రగళల కీలక్షణములు సమగ్రముగా పట్టినవి.

1. గేయములలో పదై కావ్యుల్లి రూపమున నుండు అంత్య ప్రాస రగళకు నైతము అలంకారముగా ఘటించుట.
2. మాత్రాగణ (కాలసంపుటలు) బద్ధము.
3. రెట్టింపు విధానములో పాదదైర్ఘ్యము పెంచుటకు వీలుకలిగి యుండుట.
4. అన్ని తాళములలో రగళల గమనముండుట.
5. కాలసంపుటలకు 'నిర్ణీత గాములు' అన్న నియమముకాక స్వేచ్ఛగా పెంచి, కుదించు అపకాళము కల్గియుండుట.
6. రగళలను గేయచ్ఛందములుగా ఆంధ్ర లాక్షణికులు సూచించుట.
7. యతి పాద సమద్విఖండన రూపము.

అన్నవి రగళలు గేయ చ్ఛందస్సులనుటకు బలమయిన సాక్ష్యములు. జయక్తిర్తి తన ఛందోనుశాసనమున రగళ లక్షణమున గేయ విధానమున్నట్లు చెప్పినాడు¹⁵.

స్వచ్ఛందః సంజ్ఞా రచుటా
 మాత్రాక్షర సమోదితాః
 పాద ద్వంద్వ సమాకీర్తా
 సుశ్రావ్యానైవ పద్ధతిః¹⁵

స్వచ్ఛంద లక్షణము, సమమాత్రాక్షరాలు కల్గియుండుట, సరిపాదాలు, పాదసంఖ్యా నియమ రాహిత్యము, సుశ్రావ్యత్వము అతడు చెప్పిన లక్షణము. ఈ లక్షణము గేయ చ్ఛందములకు స్వాభావికము.

దేశీయములైన ఉదాహరణ ప్రబంధములలో కళికోత్కళికల రూపములో రగళలు గేయ విధానములో నిలిచినవి. యక్షగానములలో వీనిని అడుక వచ్చునని అప్పకవి వీని గేయత్వమును వ్యక్తమొనర్చినాడు¹⁶.

రగడలలోని కాలఖండములను గేయచ్ఛందములని భావించుటచే తెలుగు కవులు మాత్రాసంపుటలలో నిర్మించినారు. అనగా లాక్షణికులు చెప్పిన నిషేధ గణములు, దేశి గణములు, అక్కడక్కడ ఉల్లంఘించినారు. వీనిని విమర్శకులు గణ వైలక్షణ్యమనినారు¹⁷. కాని వీనిని గేయచ్ఛందములుగా భావించిన వైలక్షణ్య మనక స్వాభావికమనజెల్లును.

4   4   4   4
1) జయజయ సహస్ర లింగా లయదర్

4   4   4   4
శనమా త్రస్థిత మోదా పాదక

— కాళహస్తి మహాత్మ్యము (I-152)

నిషేధగణమైన జగణము (సహస్ర) ఈ హరిగతి రగడలో ప్రయోగింపబడినది.

4   4   4   4
2) పకడపు దీగెలు గోమేధికములు

4   4   8
పచ్చలు గెంపులు పుష్కరాగములు

— కవికర్ణ రసాయనము (3-195)

ఇచ్చట 'పుష్కరాగములు' అన్నచోట 4, 4 మాత్రలుగా గుండపలసినది, ఒక కాల సంపుటిగా అనగా 8 మాత్రలతో నింపబడినది.

ఇంతి యెక్కడివి — యీ కోరకములు

చెంత నుండెని — చెప్పద కోరకములు

— శకాంక విజయము (II ఆ శ్వా.)

పై పాదములలో 8 మాత్రల సంపుటిగా ఒక్కో భాగము విభజింపబడినది. దీనిని 4 మాత్రలచే నిర్మితమైన రగడ భేదముగా చూపలేము. లక్షణము చెప్పబడని ఈ గతి గేయ విధికోసున్నది.

రగడలు కాలఖండములుగా (కాలసంపుటలుగా) కొలువబడుననుటకు హరిజగతి రగడ మరొక సాక్ష్యము. దీనిలో పాదమునకు రెండు సప్తమాత్రికములగు కాలసంపుటలుండును. దీనిని లాక్షణికులు 4+3 లేదా 3+4 మాత్రల గణములుగా

విభజించినారు. ఇట్లు విడిగా మాత్రలు విభజింపబడ వలయునని నియమము ఉండదు. మరియు 7 మాత్రల కాలసంపుటికి 3+4 లేదా 4+3 అని ఐచ్ఛికతను ఇచ్చుటయే దీని సంపుటత్వమును తెలియ చెప్పమన్నది. అందులో దీనికి మిశ్రగతి (Mixed Rhyme) అన్నపేరుంచుట గమనింపదగినది.

ఇట్లు పై ఆచారములన్నియు రగడలను జానపద గీతములనుండి గైకొన్న గేయభందములుగ నిర్ధరింప జాలియున్నవి.

రగడలు భేదములు :-

పాదములోని మాత్రాగణముల (కాలసంపుటల) భిన్నత్వమును బట్టి రగడల భేదము లేర్పడుచున్నవి. అనగా త్రిమాత్రికా, చతుర్మాత్రికా, పంచమాత్రికా, సప్తమాత్రికా కాల సంపుటలను బట్టి రగడ భేదములేర్పడును. పాదమునకు గల మాత్రల మొత్తము సంఖ్య కూడా దీనికి మారుచుండును. ఇట్టి కాల సంపుటలు పాదమున కుండవలసిన వానిని చెట్టించగా మిగిలిన రగడలు ఏర్పడుచున్నవి.

ప్రసిద్ధముగా రగడలు 9 విధములుగా చెప్పబడినవి. అవి వరుసగా 1) హయ స్రవార రగడ, 2) తురగ వల్లన రగడ, 3) విజయ మంగళ రగడ, 4) మధురగతి రగడ, 5) హరిగతి రగడ, 6) ద్వీరదగతి రగడ, 7) విజయభద్ర రగడ, 8) హరిగతి రగడ, 9) వృషభగతి రగడ.

రగడలను భేదయుతముగా చెప్పిన వారిలో అనంతుడు మొదటి లాక్షణికు డగుచున్నాడు. అంతకుముందు విన్నకోట పెద్దన ఉత్సాహ రగడను మాత్రము చెప్పినాడు. భేదముల నాతడు తడవలేదు. దీనిచే ఇంతకుముందు రగడలు తెలుగు నాట లేవనలేము జానపదగీతులలో గల వీనిని లాక్షణికులు లాక్షణీకరింపరైరి. కన్నడ ఛందోగ్రంథములు ప్రాచీనకాలముననే రగడ భేదములను పేర్కొనినవి. కవిజనశ్రయకారుడు వానినెందులకో వదిలివేసినాడు. కనీసము రగడనైనను పేర్కొనలేదు. అప్పకవి, చిత్రకవి పెద్దనలు రగడలకు తాళములను గూడ నిర్ధారించినారు.

సూక్ష్మముగా పరిశీలించినచో రగడల భేదములలో కేవలము నాలుగు మాత్రమే మౌలికమైనవిగా తోచును. అవి

1. హయప్రచార రగడ — 3 మాత్రలగణములతో త్ర్యంసగతి గలది.
2. మధురగతి " — 4 " " చతురస్ర "
3. ద్వీరదగతి " — 5 " " ఖండ "
4. హరిణగతి " — 7 " " మిశ్ర "

పై వానిలో నాలుగేసి గణములు పాదమునకుండును. చివరి హరిణగతిలో 7+7 మాత్రలగణములు రెండుండును. వానిని 3+4గా భావించిన మొత్తము దీనిలోకూడ 4 గణములన్నమాట. పాదమునకు 8 గణముల చొ॥న అనగా పై నాల్గింటిని రెట్టింపగా మరి నాలుగు రగడలేర్పడును.

హయప్రచార	కు రెట్టింపు	తురగవల్లన రగడ
మధురగతి	కి "	హరిగతి "
ద్వీరదగతి	" "	జయభద్ర "
హరిణగతి	" "	వృషభగతి "

దీనితో మొత్తము 8 రగడలై నవి. తురగ వల్లనను తిరిగి రెట్టింపగా విజయమంగళ మగును. అనగా దానిలో త్రిమాత్రికాల సంపుటములు 16 ఉండునన్నమాట. ఇది అతిదీర్ఘమైన పాదము, తక్కిన మూడింటికి ఇట్టి హరిగతి, జయభద్ర, వృషభగతి రగడలకు ద్వీగుణీకృతత్వము చెప్పలేదు. కాన 'తురగవల్లన' కు రెట్టింపుచేయుటను బట్టి నీనికి రెట్టింపు చేసికొనవచ్చునని తెలిపినట్లయినది. లాక్షణికులు చెప్పకున్నను, కవులు ఇట్లు వాడుకొనినారు. శ్రీనాథుడు హరిణగతికి రెట్టింపుగా రగడను వ్రాసినాడు. తన శివరాత్రిమాహాత్యములోని ఈ రగడను తాళ, విషమ రగడలను పేర్లతో రెండు వేరు వేరు పేర్లతో వేరువేరుగా వ్రాసినాడు.

$$\begin{aligned} \text{హయప్రచార} \times 2 &= \text{తురగవల్లన.} \times 2 = \text{విజయమంగళ} \\ \text{మధురగతి} \times 2 &= \text{హరిగతి.} \times 2 = \text{తాళ(విషమ)రగడ} \end{aligned}$$

ఇట్లు తక్కిన రెంటికి కవుల ప్రయోగము లేకున్నను వాడుకొన్నచో రెట్టింపు విధానములో 4నకు గుణక సంఖ్యలో రగడలు సిద్ధమగును.

హరిణగతిలో ఒకమాడు మాత్రల గణము + ఒక నాలుగు మాత్రల గణము తీసికొనబడినది. అనగా ఒక హయప్రచార గణము, ఒక మధురగతి గణ మన్నమాట. ఇట్లే ద్వీరదగతి గణము (5 మాత్రల గణము) ఒకటి. హయప్రచార

గణము (3 మాత్రల గణము) ఒకటి తీసుకొని అవి రెండును, ఇవి రెక్కడును గణములతో చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణ గ్రంథమున (ల.సా.సం.) హంసగతికరిక యని లక్షణాచారమున పేర్కొనినాడు. అనగా దానికి 5+5+3+3 గణము లన్నమాట. 3+4+4+3 పది హరిణగతి కాగా, ఇది కొంచెము వేరుగానున్నది.

ఇట్లు గతిధేద ప్రియత్వముచే రగడలను అనంత సంఖ్యలో సృష్టించు కొనవచ్చునన్నమాట.

మాత్రాగణముల వాడుకలో స్వేచ్ఛ ఉన్నను కొన్ని నిషేధ గణములను లాక్షణికులు చెప్పినారు. త్ర్యస్తగతిలో లగ గణము, చతురస్ర గతిలో జగణము, ఖండగతిలో జల, యగణము, మిశ్రగతిలో లగ, జగ గణములు నిషేధములు.

రగడ పేరు	పాదమునకు గణములు	మొత్తము పాదమునకు మాత్రల సంఖ్య	నిషేధ గణములు
1. హయస్రచార	త్రిమాత్రాగణాలు నాలుగు	12	త్ర్యస్త్య
2. తురగవల్లన	త్రిమాత్రాగణాలు ఎనిమిది	24	” లగ
3. విజయమంగళ	త్రిమాత్రాగణాలు పదునారు	48	” గణము
4. మధురగతి	చతుర్మాత్రాగణాలు నాలుగు	16	చతురస్ర
5. హరిగతి	చతుర్మాత్రాగణాలు ఎనిమిది	32	” జగణము
6. తాళ(విషమ)రగడ	చతుర్మాత్రాగణాలు పదునారు	64	”
7. ద్వీరదగతి	పంచమాత్రికాగణాలు నాలుగు	20	ఖండ
8. (వి) జయభద్ర	పంచమాత్రికాగణాలు ఎనిమిది	40	” జల, యగ ణములు
9. హరిణగతి	రెండు సప్త మాత్రికాగణాలు	14	మిశ్ర
10. వృషభగతి	నాలుగు సప్తమాత్రికాగణాలు	28	మిశ్ర
11. హంసగతి	రెండు పంచమాత్రికాగణాలు + రెండు త్రిమాత్రికాగణాలు	16 —	—

6, 11 లాక్షణికులు చెప్పనివి. తక్కిన నవవిధ రగడలను లాక్షణికులు పేర్కొనినారు.

1. హయప్రచార రగడ :-

ద్వితీయాక్షర ప్రాసతో అంత్యప్రాసతో నాలుగు త్రిమాత్రాగణములు పాదమునకుండునవి.

3	3		3	3
రాజి	తంబు	*	రత్న	మయము
3	3		3	3
భ్రాజి	తంబు	*	ప్రసవ	మయము

— రామా. కల్ప. కిష్కి-ంధ - నియమపాలన - 319

అన్ని రగడలకు యతి సమవ్యతిభండన రూపము. అనగా సమానకాల సంపుటలు గల పాదములో నడుమకు పాదము విరుగవలయును. 4గణములలో 2 గణముల తర్వాత యతి. యతి విచ్ఛేదరూపము గేయ లక్షణము. సదృశాక్షర నియతి తెలుగు కావ్య సంప్రదాయము. ఉభయ విధానములు రగడలో పాటింపబడుట గమనింపదగినది. పై ఉదాహరణమున నిది స్పష్టము.

2. తురగ వల్లన రగడ :-

హయ ప్రచార రగడ పాదదైర్ఘ్యములో ఇది రెట్టింపు. అనగా త్రిమాత్రా గణములు 8 ఉండును. యతి 4 గణముల పిదప ఉండును.

రామ	రామ	వారి	వారి	*	రామ	రామ	సదప	తార
ధామ	ధామ	దైత్ర	చిత్ర	*	ధామ	ధామ	విదళి	తార

— ప్రబం. నేం. వి. వి. పద్య సం. 872

3. విజయ మంగళ రగడ :-

తురగ వల్లన రగడ పాద దైర్ఘ్యముతో నిది రెట్టింపు — హయ ప్రచారతో నాలుగు రెట్లుండును. అనగా త్రిమాత్రికా గణములు 16 ఉండును. యతి తురగ వల్లనలోపల 4 గణములకొకమారుండును. అనగా 1వ గణాద్యక్షరముతో 5, 9, 13వ గణాద్యక్షరములకు యతి చెల్లును. అనగా 4 గణములకొక్క ఖండముగా భావించిన పాదము నాలుగు ఖండములై (అనగా 4 హయప్రచార రగడ పాదములై) ఖండ ఖండమునకు యతి ఉండును. ఈ విధానము ద్వీపదజన్యమైన తరువోజిలోని యతి విధానమును తలపింపజేయుచున్నది. ఇట్టి విధానము హయ ప్రచారమునకు ద్వీగుణీకృతమైన తురగవల్లనలో సైతము ఉండవలసినది.

ఇది అతిదీర్ఘమగుట వలన ఆంధ్రకవులు దీనిని వాడినట్టలేదు.

3   3   3   3   3   3   3   3
 తురగ పల్ల నంబు రెంటి * తోడ విజయ మంగ శంబు
 3   3   3   3   3   3   3   3
 ధూర్త కంస తూల దహన * తుహిన హీర సదృశ కీర్తి
 3   3   3   3   3   3   3   3
 పరగ దుగ్ధ సింధు మధ్య * భాను రాంత రీప వర్తి
 3   3   3   3   3   3   3   3
 వారి వాహ సదృశ మూర్తి * భక్త జనహృ దబ్బ పూర్తి
 — అప్ప. 4 - 483

4. మధురగతి రగడ :-

చతుర్మాత్రా కాల సంపుటులు నాల్గింటితో పాదసమద్విఖండన రూప యతితో, ఆద్యంత ప్రాసలతో నడచునది మధురగతి రగడ.

సా రస పదనలు * సారస దమ్మున
 గా రప ముగళ్ళం * గారప నమ్మున

— ప్ర. వేం. వి. వి. ప. 253

5. హరిగతి రగడ :-

మధురగతి పాదదైర్ఘ్యముతో రెట్టింపుగా ఇది ఉండును. అనగా పాదము నకు చతుర్మాత్రికా గణములు 8 ఉండును. విజయమంగళములోవలె 4 చోట్ల యతి మైత్రి పర్వనిక్షేపము గాక — రెండుచోట్ల 4 గణముల పిదప యతి ఉన్నది. బహు. యతి నియతిని లాక్షణికులు చెప్పరైరి.

4   4   4   4   4   4   4   4
 శ్రీమ త్కృతీ పుటభే దనల * క్షీప్రతి మణిక ర్వికమణి కర్ణిక
 యామప తీవర చూడామణికిని * హారక మలదీ ర్వికమణి కర్ణిక
 — కాశీ ఖం VI. 125

6. ద్వీరదగతి రగడ :-

రగడలలో అతి ప్రచురమైనది. బహుళ జానపద గేయములందు నడచును. ఖండగతి తెలుగునాట ప్రసిద్ధమైన నడక. పంచమాత్రికా కాల సంపుటులు నాలుగుండును. 2 గణముల పిదప యతి.

5	5		5	3
అనిపల్క	చెలులంత	*	నలరుదే	నియవాక
5	5		5	5
కనసక్ర	పులలోని	*	కనకపు	నలుమోక

— యయాతి చరిత్ర 5-75

7. విజయభద్ర రగడ :-

ద్విరదగతి పాదముతో ద్విగుణీ కృత దైర్ఘ్యము గల్గినది. అనగా పాదమునకు 8 పంచమాత్రికా గణములు. ద్విరదగతిని రెట్టింపిన విధానమును సూచించినట్లే నాలుగు చోట్ల యతి స్థలములు 2 గణముల కొక ఖండముగా యతి విడగొట్టును. 1, 3, 5, 7వ గతాద్యక్షరములు ప్రైత్రీ వర్ణములు. తెలుగు యతి సంప్రదాయముననుసరించి మైత్రీ క్రియిండును. పాద దీర్ఘత్వము వలన కాబోలు ప్రాచీనకవి ప్రయోగములలో మృగ్యములు.

దారిప్ర	క్కునధరా	*	ధరకోణ	ఘనశిలా	*
			త్రవితర్ది	కాపరి	* స్తరణర మ్యంబైన
దారిమ	ధ్యనధరా	*	ధరఘరీ	సారణీ	*
			ధరనీల పదిలఘా	* త్రమవారి మృదువైన	

— రామా. కల్ప. కీష్కింధ. ని. పా. 323

8. హరిణగతి రగడ :-

సప్త మాత్రికాగణములు రెండు పాదమున కుండును. లక్షణ శిరోమణి కారుడు హరిణగతిని వృషభగతిలో సగమని చెప్పినాడు. వృషభగతియే ముందుగా చెప్పబడినది. అనగా రెట్టింపు విధానములోవలెగాక పరున మార్చినాడు. ఉత్కృశి కకు రెట్టింపు కళికయని చెప్పక, కళికలో సగము ఉత్కృశిక అని చెప్పిన విధానము వంటిది చిన్న పాదములు రెట్టింపు విధానములో పెద్ద పాదములగుట సహజమై యైనను, వైచిత్రీ ప్రయత్నముచే పాదమును అర్ధ దైర్ఘ్యములోనికి సంక్షిప్తీకరించుట కూడా జరుగవచ్చును. పొత్తపి రమణ కవి ప్రకారము ఇది అట్టిదే అనిపించు చున్నది. ఏలయన రెండు గణములు తక్కిన రగడలలో కనబడవు. కనీసము పాదము నకు నాలుగు గణములుండును. వృషభగతిలో యతి సైతము నాలుగు చోట్ల లేదు. యతి రెట్టింపు విధానమునకు అపకాశమీయలేదు. అంతేగాదు, కవిప్రయోగములో సైతమిది మృగ్యమే. రగడలను 4 లేదా 3 గణముల వానినే కవులు వాడుట గాంచనగును.

$3 + 4$ $3 + 4$
 విషధి కన్యా * వినుత సార్థము
 వృష భగతిలో * వెలయు నర్థము   — ల.శి. III. 359

9. వృషభగతి రగడ :-

సప్తమాత్రికా గణములు నాలుగు పాదమునకుండును. యతి అర్థమున కుండును.

$3 + 4$ $3 + 4$ $3 + 4$ $3 + 4$
 కొమ్మ వేగిర యేటి కేకొన * గోర గోరబి విరులు గిల్లుము
 తమ్మి పువ్వుల మీద జలములు * దార దారక యుండ జల్లుము
 — పారిజాత 4-16

విశేష రగడలు :-

1) హంసగతి రగడ :- ఈ పేరుతో గతి వైచిత్రీ ప్రియు లేర్పరచు కొన్న రగడ ఒకటున్నది. దానిలో పంచమాత్రికా గణములు రెండు, త్రిమాత్రికాగణములు రెండును పాదమునకుండును. అనగా ద్వీరదగతి రగడ అర్థ పాదమునకు మీద హయ ప్రచార రగడ అర్థపాదము జోడించగా సిద్ధించును. మాత్రల క్రమము $5+5+3+2$. ఇది లాక్షణికులచే చెప్పబడకున్నను ఓదాహరణ కావ్యములలో కాన పచ్చుచున్నది.

5 5 3 3
 మరియునుగ టాక్షణత * మారు నందు
 తరిత్రాడు సొమ్ముగును * దారు నందు

— త్రిపురాంత కోదాహరణము, సప్తమీ విభక్తి కళిక

లక్షణ సార సంగ్రహకర్త హంసగతి రగడ అని పేరు పెట్టిన ఈ రగడ తాళ్ళపాక పెద తిరునులయ్య “వేదికపేశ్వరోదాహరణము”లో, చిత్రకవి పెద్దన హనుమదుదాహరణలో, అప్పకవి శ్రీకృష్ణోదాహరణములో, బాలకవి ఆనంతయ్య శేషారోదాహరణములో వాడినారు.

లక్ష. సార. సం. (పెద్దన) వాడినది

భావసే వితరామ భద్రునందు

రావణము ఖానహ్య నా దునందు

— ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

2. అర్థ హంసగతి :-

రగడ అన్న పేరుతో త్రిపురాంత కోదాహరణములో పై హంసగతి రగడకే అర్థమగునట్లు వాడబడినది. అనగా ఒక పంచమాత్రికా గణము మీద నొక్క త్రిమాత్రాగణము మొత్తము $5+3=8$ మాత్రలు పాదమునకుండును. గణమున కొక్క పాదము వాడకున్న, ఇది 2 చతుర్మాత్రికా గణములవలె స్వీకరింప వచ్చును ఇది త్రిపురాంత కోదాహరణలో ఉత్కృశిక పలె వాడబడినది. ఉత్కృశికకు యతిలేదు. కనుక $4+4$ గా విడిపోవుటలో యతి అడ్డురాదు.

$$5 \quad + \quad 3$$

ఇలయు సలి — లంబు

వెలుగునని — లంబు

3. తాళ రగడ :-

ఇది లాక్షణికుల నవవిధ రగడలలోలేనిది. శ్రీనాథుడు ద్విగుణీకృత విధానములో కల్పించుకొన్నది. త్ర్యంసగతిలోని విజయ మంగళవలె చతురస్రలో రెట్టింపునకు రెట్టింపు విధానము నందలిది. ఇది వేరు కవులు వాడినట్లుగాని, లాక్షణికులు లాక్షణీకరించినట్లుగాని కానరాదు. శ్రీనాథుడు నైతము దీనిని ఒక్క శివరాత్రి మాహాత్యములో మాత్రము చతుర్దశ్యానమున మూడుమార్లు (21, 88, 91, నం.) వాడినాడు. దీనికి 'తాళ' నామముతో బాటు 'విషమ' నియమముంచబడనది. దీర్ఘపాదమైన ఇట్టి తాళ రగడ అన్యకవ్యపయోగము లేదనుటకు దీని దైర్ఘ్యమే కారణమై ఉండును.

యతి దీనియందు బహుయతి నియతి పాటింపబడును. సమాన చతుష్పాదములలో ఖండమున కొకపరి యతి.

4   4   4   4   4   4
దవుదొ, పులగాం, చెంగై, లాసము * తరుణేం, దుకళా

4   4

ధరునిని, వాసము

4   4   4   4   4   4   4
* దళహరి, నికట, స్థాన, స్థపుటిత * ధవళ, చ్చాయా, చేదవి.

4

లాసము

(4-88)

4. మంజుల రగడ :-

అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు తన “హంసవింశతి”లో ఈ పేరుతో మధురగతి రగడను ప్రాసచేతుండ వ్రాసినాడు. జానపద గేయములలో ప్రాస, అంత్య ప్రాస నియతముకాదు. ప్రాస రహిత రగడకు ఈతనికి - చతురస్రగతి గేయము - ప్రేరణమై యుండును. దీనిలో అంత్యప్రాస సహితములేదు.

4	4	4	4
ధర్మపు	రక్షే	త్రముయో	గానం
	8	4	4
	దస్వరూపునకు	దాస్యము	నలుపుచు
4	4	4	4
శ్రీకా	కుశమున	సిస్తుగ	దోచిన
	8	4	4
	యాంధ్రనాయకున	కర్చన	మనుచును

— హంస వింశతి. IV. 213

5వ, 6వ గణములు 4 మాత్రల ౧౦॥ వ్రాయుటకు బదులు 8 మాత్రల కాలసంపుటిగా వ్రాయబడుట గమనింప దగినది.

5. మయూరగతి రగడ :-

తంజావూర్ మహారాష్ట్ర ప్రభువగు “శహాజి” ‘విష్ణుపల్లకి సేవా ప్రబంధమున’ మయూరగతి రగడ అన్న పేరుతో రగడ నొక దానిని వ్రాసినాడు. ఇది చివర ఒక్క మాత్ర తక్కువై నదిగాని ద్వీరదగతియై అనగా 19 మాత్రలతో నడచును.

5	5	5	4
మారమణి	పల్లవకు	మారమణి	మోదం
బూరగరు	జింపనుమ	యూరగతి	తోనే
తేదమది	నిన్ననిటు	దీర్ఘమగు	దండెన్
భారముగ	రాజలెడు	పల్లకియు	పచ్చెన్ 18

“మహానవమి పద్యము” అన్న పేరుతో పొత్తపరమణికవి తన ల.శి.లో (3-363) దీనికి లక్షణము చెప్పినాడు. అచ్చట లక్ష్యము మాత్రము ఇవ్వలేదు.

క. సురుచిరముగ ద్వీరద (గతిన్)
జరణము పంపొమ్మిదేసి నరసపు మాత్రల్
పరగిన దీండిమ పృత్యమే
యరయ మహానవమి పద్యమదియె ధరిత్రిన్.

6. శృంగులత వచన రగడ :-

ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము నందు గణపపరపు వేంకట కవి శృంగులత వచన రగడఅన్న పేరుతో నొక 6 పాదముల రగడ వ్రాసినాడు. రగడగా బంధింపబడిన వచనమని యాతని భావమై యుండును. పాల్కురికి సోమ నాథుని కాలము నాటికే 'వచనము', 'రగడ' అన్న పేర్లతో స్తుతి (లఘు) కావ్యములు వెలసి నవగుటచే దీనిని నామద్వయమున ననుసంధానించి స్తోత్రముగా వ్రాసినాడు కాబోలు. ఇందు త్రిమాత్రాగణములు యెనిమిది కలవు. తురగవల్లన అన్నమాట. అద్యంత ప్రాసలు పెట్టలేదు.

శ్రీవి హార హార కీర్తి కీర్తి లాట్టి లాట్టి పుణ్య
పుణ్య కాంతి కాంతి ధామ ధామ గోత్ర గోత్ర భూమ
— 805 ప. (పుట 252)

అద్యంతములు ప్రాసలేని ఈ రగడను పాదమునకు 16 గాములుగ వ్రాసినను భేద మేమియును రాదు. కాని పాదముల సంఖ్య మూడే యగును.

రగడలకు గల పేర్లను పరిశీలించగా నివి గతి వై విధ్యమును సూచించు టకు చిత్రమయిన పేర్లతో సూచింపబడినవి. త్ర్యస్య గతిలో నడచు హయ ప్రచార, తురగ వల్లన, విజయమంగళ నామములు గుఱ్ఱపు నడక అన్న అర్థము వచ్చునట్లు పేర్లుంచబడినవి. చతురస్రగతిలో నడచు మసరగతి - హరిగతులకు మాత్రము జంతునామముంచబడలేదు. పైగా పేర్లు వేర్వేరర్థములలోనున్నవి. గతిశబ్దమీ పేర్లలో సూచింపబడినది. తాళయన్న శ్రీనాథుని నామము దైర్ఘ్యతాసూచకము. ద్వీరద విజయ భద్రములు ఏనుగు నడకను సూచించు పేర్లు. హరిజగతి, పృథ్వీభగతులు జింక వరుగు, ఎద్దు నడకలను సూచించుచు విచిత్రముగ నున్నవి. హంసగతి అంచనడకను మయూరగతి నెమలి నడకలను సూచించు పేర్లై వెలసినవి. మంజుల రగడ, మణి మంజరి పంటి పేర్లు ఇట్లే కల్పిత నామములై యున్నవి. సంగీత శాస్త్రమున రేచక మనగా శ్వాస విడుచుట, పూరకమనగా శ్వాస పీల్చుట. ఒక పర్యాయమిట్టి ఉచ్చాస

నిశ్శాస్త్రముల ప్రమాణకాలమునకు హంసగతి కాలమని పేరు¹⁹. హంసగతి రగడకు గల పేరు ఉంచుట ఇట్టి కాలప్రమాణమేమైన సంబంధము కల్గియుండునోమో !

రగడల కిట్లు పేర్లు నూచించుటలో లాక్షణికులు పెట్టిన పేర్లుగాక పర్వత విషయమును బట్టి పేరుంచుట గూడ కాననగును. శ్రీనాథుడు కాశీఖండములోని రగడను మణికర్ణిక ప్రభావ రగడ అనినాడు. కాళ్ళపాక పెద తిరుమలాచార్యుడు నుదర్శన రగడ అనినాడు. పాల్కుర్కి సోమచాళుని రగడల చెన్నబసవరగడ, ఘట్టిన రగడవంటి పేర్లుంచబడినవి. గణపపరపు వెంకటకవి చిత్రముగా రగడలకు పేర్లుంచినాడు. శృంఖలితరగడ అన్న వొకపేరు. “అఙుంఖిత చతుర్దశ యమకాంత్య నియమ భరణ చరణ గరిష్ఠ నిరోఽప్య విరాజిత రగడ” అన్నది వేరొక్కపేరు. రగడలకున్న పేర్లలో ఇది అతిదీర్ఘ నామముగ భావింపవచ్చును.

క శి కో త్క శి క లు : =

మాత్రా చందో నిర్మితములైన కళికోత్కశికలు రగడ వికారములే. రగడల లక్షణమునకు పీనికిని భేదమేమియులేదు. రగడల యొక్క క్లుప్తరూపములు కళికోత్కశికలు. కళికలో సగము ఉత్కశిక. అనగా ఇది మరింత లఘు పాదము కలది. అదిలో పీనికి మధ్య భేదము పాల్కుర్కి శోమననాటికి లేకున్నను, తర్వాత కావ్యములలో రగడలని ఉదాహరణ కావ్యములలో కళికోత్కశికలని వ్యవహరింపబడినవి.

“రగడ భేదములు మార్గములు గాగ

కళికలు నెనిమిది దశములు గావించి” అని అప్పకవి కళికలకు

రగడల మార్గములలోని వనినాడు. రగడలే కళికలనలేదు²¹. ఈ కళికోత్కశికల మూలముననే ఉదాహరణకావ్య ప్రక్రియ దేశీయమైనదిగా గుర్తింపబడినది. ఈ విధానము ఇతర భాషలలో లేనిది, ఉదాహరణ కావ్య ప్రక్రియ రగడల ఉపయోగము కల్గినదేమైనను, అచ్చమయిన దేశీయ ప్రక్రియ కాదు. సంస్కృత పృథ్వికములకు కళికోత్కశికలకు విభక్తికొకటి చొ॥న సార్వ విభక్తికముతో కల్పి మిశ్ర విధానమై ఉన్నది. దేశీ చ్ఛందములందలి మక్కువ తీరని పండితకవులు ఉభయ (మార్గి-దేశీ) విధానమునకు ఉదాహరణ కావ్యమును ప్రయోగ వేదిక చేసికొనినారు. ఈ విధానము నైతము శివకవుల కాలముననే తెలుగులో ప్రవేశపెట్టబడినది.

ఉత్కృతిక అన్నది సంస్కృత భాషలో గద్యభేదముగా పేర్కొనబడినది. వామనుడు తన కావ్యాలంకార సూత్రప్రతిలో ఉత్కృతికను గద్యభేదముగా పేర్కొని అది చూర్ణమునకు విఠితమైన లక్షణము కలదని, అనగా దీర్ఘ సమాస రచన గలదని పేర్కొనినాడు. కాబట్టి తెలుగులో గేయ చృందమైన ఉత్కృతికకు దీనికి సంబంధము లేదనవచ్చును²⁰. గద్యము, పదనము అన్న పేర్లతో స్తుతి కావ్యములుగ వాడబడిన వానికి, స్తోత్ర రూపముననున్న పాటలకు అభేదమును పొందించి ఈపేరును తెలుగులో వాడుకొనియుండవచ్చును. రగడలు తద్వ్యకృతులగు కళికోత్కృతికలు గేయ వాఙ్మయమునుండి పుట్టినవని “తెలుగు భాషకు స్వతస్సిద్ధమగు నిట్టి జానపద గేయము నుండియే మన సంగీత సాహిత్యములు బయలు వెడలినవని తెలిసికొనదగును.” అని నిడుదవోలు వారని²². అట్టి స్తోత్ర రూప పాఠమునుండే ‘ఉదాహరణ కృతి’ పుట్టినది. ప్రాచీన రగడ ప్రయోగము కావ్యములందు స్తోత్ర పరముగచే తెలుగులో వాడబడినది. తర్వాత రగడ ప్రయోగము పుష్కలపవయాదికమున వాడబడినది.

విభక్తికొక్క మార్గి చృందము (వృత్తము)తోబాటు దానికింద రగడను కళిక మరియు ఉత్కృతిక పేర వాడుట ఉదాహరణ కావ్యములందలి సంప్రదాయము. అదే విభక్తిలో వీలైతే విభక్తి పదమే అంత్య (అనుప్రాస) అప్పత్తి పదముగా కళిక నడచును. పదప దానిలో అర్థముగా ఉత్కృతికనడచును. దీనిచే గతివై విధ్యము లేక కళికోత్కృతికలు రెండును సమకూకముతో ఒకేవోట ఉండును. ఇట్టి ఛందో మిశ్రణము యక్షగానములందును కానవగును. సీసార్థములు, కందార్థముల పేరిట దానిలో వాడబడు దానిలో 1 లేదా 1 $\frac{1}{2}$ పాదము సీస, కందములు వ్రాసి అపై గేయము నడచును. ఇచ్చట గణ వ్యవస్థకు, మాత్రావ్యవస్థకు మిశ్రణమన్నమాట.

రగడలు ఉదాహరణమందు చిన్న చిన్నగతులతోనైనను, ఒకే రగడ ఉదాహరణము చివర పరకైనను వాడబడును. కాళ్ళపాక తిరుమలయ్య వేంకటేశ్వరోదాహరణము మున్నగుదానిలో 3, 4 విధముల గతులలో రగడలు కళికోత్కృతికలుగా వాడబడినవి. 7 విభక్తులు + సంబోధనతో కల్పి మొత్తము 8 కళికలు, వెన్వెంబడి 8 ఉత్కృతికలు వాడబడుటకు ‘ఉదాహరణము’లో వీలున్నది కళిక మాత్రాగణములు నాల్గింటితో నిమిత్తమై. ఉత్కృతిక 2 గణముల పాదముతో సాధారణముగా నిలుచును. 8 పాదములు కళిక వ్రాయబడిన పదప తిరిగి 8 అర్థపాదముల ఉత్కృతిక వ్రాయబడును.

పాల్కురిక్కి స్తోమని బసవోదాహరణలోని ప్రథమా విభక్తి కళిక :

వెండియుత్రిభువన	వినుతి నమేతుడు
మండిత - నద్గుణ	మహిమోపేతుడు
సురుచిర - శివసమ	సుఖసంధానుడు
పరమ - పరాఽర	భరిత జ్ఞానుడు
విదితా నందా	స్వీత మనస్కుడు
నదమల విపులవి	శాల యశస్కుడు
శ్రీవిల సితనద	చిరతర భద్రుడు
గావున సాక్షాత్	కలియుగ రుద్రుడు

ఉత్కళిక భువనో పకార
భవమో దపీర
భక్తిసంయోగ
ముక్తి సంభోగ
సౌఖ్య భిలోన
ముఖ్యుడైన
వెలయు శుభకరుడు
ఇలవి శ్వగురుడు

ఇది చతురస్రగతిలో పాదమునకు 4 మాత్రల గణములు నాల్గింటితో నడచు మధుర గతి రగడ. దీనిలో ఆర్ద్రము ఉత్కళిక - 2 గణములది. ఇచ్చట 8 మాత్రలకు 3, 4, 6 పాదములలో ఉత్కళికలో 2 చతుర్మాత్రా సంపుటలు గాక ఒకే 8మాత్రల అఖండ సంపుటిగా పాదము రచించబడుట కాంచనగును.

రేకులు - రగడలు :

రేకులన్నవి గేయ ఫణితులుగ లక్షణికులచే పేర్కొనబడినవి. ఇవి రగడ వికృతులు. “అయ్యాయి రగడ భేదంబులు రేకులు పెక్కులమరు” అని లక్షణసార సంగ్రహకర్త (III-102) పేర్కొనినాడు. ఇవి వైతాళీయ జాతులని కావ్యాలంకార చూడామణి పేర్కొనినదే (IV-40). వీనిని ఏయే రగడల నుండి, ఏయే తాళములకు నరిపడునో చెప్పి యక్షగానములలో వాడుకొనవలయునని అప్పకవి స్పష్టముగా చెప్పినాడు. “వీన యక్షగాని ప్రబంధంబు లతుకవచ్చు. రగడ భేదంబులవి యంద్రురస గమీంద్రులు...” అని చెప్పినాడు²³. త్రిపుటరేకు, జంపెరేకు, రచ్చరేకు అని ఇట్లు రేకు తాళసంబంధముగా చిత్రగవి పెద్దన చెప్పినాడు.

వృషభగతి 'త్రిపుటరేకం' ఘ్రీయుగమగు
 దుదనేడు లఘువులు తొలగజేయ
 'జంపెరేకు'నకు లక్షణము ద్వీరదగతి
 యగుగొననొక లఘువందు మాన
 'రచ్చరేక'గును దురగవల్గనము గతి
 మఱియేక తాళియౌ మధురగతిని
 అటతాళమున మాత్రలంఘిక్రిర్యది నాల్గు
 నాల్గిట విరతి పద్నాలుగిట
 నిలుచు నర్థంపు నర్థచంద్రికలు దీన
 యక్షగానాది కృతులలో నార్యులిడిన
 రగడ భేదంబులివి యౌను రమ్య చర్య
 యవిత నిజదాన నముదాయ యాంజనేయ

— ల.సా.సం. II-141

దీనినిబట్టి రేకులనగా తాళబద్ధ గేయరచనలని తేలుచున్నది. రేకులకు అర్థము (నగము) అర్థచంద్రిక యగునని గీతి మొదటి పాదమున చెప్పినాడు. అప్పకవి చెప్పిన లక్షణము ఇంచుమించుగా ఇదే విధముగానున్నది. యక్షగాన లక్షణమని అప్పకవి చెప్పినదానికి ముద్రిత ప్రతులలో ఈవివరణమునకు శీర్షిక ఈయబడినదిగాని దాని రేకులక్షణమున్న శీర్షికతో నుంచవలయును.

వృషభగతి పాదమునకు తుద నీడు లఘువులు తొలగించిన త్రిపుటరేక గునని ల. సా. సం. కర్త అనినాడు. వృషభగతిలో 7 మా. గణములు నాలుగు పాదములుండెను. తుదనేడు మాత్రలు తీసివేయుటనగా సప్తమాత్రికా గణములు మూడుండిన త్రిపుట రేకమగునని యర్థము. త్రిపుటయన్న శబ్దమును ఇచ్చట సార్థక మగుచున్నది. అప్పకవి (క్రీ.శ. 1656) చిత్రకవి పెద్దన క్రీ.శ. 1550) వ్రాసిన ఈ పద్యమును ప్రేరణగా గొని రేకుల లక్షణమును తన గ్రంథమున వ్రాసియుండును. అప్పకవి లక్షణము మాత్రము ఇందుకు కొంచెము భిన్నముగా నున్నది.

“తుదనేడు లఘువులు తొలగించి చదివిన

త్రిపుటకు వృషభగతి పదయుగము” అనినాడు — (4-490)

వృషభగతి పాదద్యయములో తుద నీడు లఘువులు తొలగించగా త్రిపుటయగునని నాడు. వృషభగతి పాదయుగములో అనగా సప్త మాత్రికలు 8 గణములలో తీసి వేయగా (7×7మా) త్రిపుట యగునని అర్థమా? లేదా వృషభగతి పాదయుగ

ములో ఒక్కొక్క పాదమునకు చివరి సప్తమాత్రికా గణము తీసివేయగా అనగా 3 సప్తమాత్రికా గణములు + 3 సప్తమాత్రికా గణములు కల్పి త్రిపుట రేకగునా ? తెలియపర్చుటలేదు. అంతేగాదు అప్పకవి త్రిపుట, జంపె అనినాడే గాని 'రేకు' శబ్దమును వాడలేదు. ఇవి మరి తాళములే అందుమా ! సంగీత శాస్త్రములోని తాళములకు - వీనికి పొత్తు కుదరదు. రచ్చరేకునకు మాత్రము అప్పకవి లక్షణము పెద్దన లక్షణముతో సంపదించుచున్నది.

జంపెరేకునకు ద్వీరదగతిలో ఒక లఘువు తక్కువగా ఉండును. అనగా పంచమాత్రికా గణములు నాల్గుల $5 \times 4 = 20$ మాత్రల ద్వీరదగతి రగడ పాదములో 1 మాత్ర తగ్గి జంపెరేకునకు 19 మాత్రలుండును. అప్పకవి దీనికి నైతము వైవలెనే,

“లలి గడపల నొక్క లఘువు మాననీ జంపె
మను ద్వీరదగతిస మపదయుగము”

అని ద్వీరదగతి పాదములు రెంటికి చివర ఒక లఘువు తగ్గించవలెననినాడు. రెండు ద్వీరదగతి పాదములనగా $20 + 20 = 40$ మాత్రలలో చివరనొక మాత్ర తగ్గించి 39 మా. పాదము అనవలయునా ? బహుశ ఇట్లు కాకపోవచ్చును. ఒకవేళ అప్పకవి అభిప్రాయము అట్లే ఐనచో ద్వీరదగతి రెండు పాదములనక విజయభద్ర మునకొక మాత్ర తక్కువనెడివాడు. విజయభద్ర ద్వీరదగతికి రెట్టింపు గదా ! బహుశ పాదమునకు 19 మాత్రల చొప్పున రెండు పాదములని అప్పకవి కర్తము చెప్పికొన్నచో లక్షణము లక్కెగా సరిపోవును. అనగా ఒకమాత్ర తగ్గిన 2 ద్వీరద గతి పాదములు 19-19 చొప్పున జంపెరేకు అగునని అర్థము వచ్చును. దీనినిబట్టి రేకులు రెండేసి పాదములుగా భావించవలయును.

రేకు అన్న శబ్దమును వాడని అట తాళమునకు రేకు అన్నపేరు తగిలించిన అటరేకు అగును. అప్పుడు రేకు నాల్గు విధములగును.

రేకుపేరు	సంబంధితరగడ	గతి	పాదమునకు మాత్రలు
1. త్రిపుటరేకు	పషభగతిరగడ	మిశ్ర	21
2. జంపెరేకు	ద్వీరదగతి	ఖండ	19
3. రచ్చరేకు	తురగవల్లన	త్ర్యస్ర	24
4. ఏకతాళరేకు	మధురగతి	చతురస్ర	16
5. అటతాళరేకు	—	—	24

అట తాళరేకునకు 24 మాత్రలనగా 6+6+6+6 అనుకొందమేని యతి 14 మాత్రల మీదనని చెప్పబడుటచే 14 మాత్రలొక ఖండముగా 10 మాత్రలొక ఖండముగా భావించవలయును. అప్పుడు మాత్రల విధానము 7+7+5+5గా ఉండవచ్చును. ఇట్లు భావించుటకు కారణము గేయములు సమాన కాలఖండములుగా విభక్తమగుటయేగాక, వీని (రేకుల) అర్థములు — అర్థచంద్రికలని చెప్పబడెను. ప్రైవిధముగా నున్నచో వాటిని తిరిగి సగముచేసి అర్థచంద్రికల నేర్పకొనుటకు అపకాళమున్నది. ఈ సగభాగము చేయుటన్నది ఉత్కృతిలో కూడా ఉండుటచే (కళిక $\times \frac{1}{2}$ = ఉత్కృతిక) రేకులు, అర్థచంద్రికలు కళికోత్కృతికలే కావచ్చునేమో అనకుండ వానికిగల (ప్రైవట్టికలో చూపిన) మాత్రాసంఖ్య అవి వేరని తెల్పుచున్నది. కళికోత్కృతికలవలెనే ఇవియును రగడ వికారములైన గేయపణితులుగ భావించవలయును.

అర్థచంద్రికలు :

కినుక రదనములు కిటగిట గీటువారు
మొగమెట్టువార బొమ్మ ముడిపెట్టువారు
శివుని నిందింప వచ్చితె యనెడివారు
ఎటుల నీశ్వరు మహిమ లెఱుగుననువారు
ఇచట నితని ప్రతిష్ఠలేమి యనువారు

— కంకంటి పాపరాజు విష్ణుమాయా విలాసము P - 22 (వావిళ్ళ. 1970)

రగడలు - తాళములు :

రగడలకు వాని గతులనుబట్టి లాక్షణికులు తాళముల నేర్పరచిరి లక్షణ శిరోమణిలో రమణకవి

సీ॥ ప్రబలు హయప్రచారంబును దురగవ
ల్గనము విజయ మంగళ రగడలవి
రూపకంబున జెందు రూఢిచే మధురగ
తిరగడ యెకతాళి దివిరి నడచు
రహిమించ గాంచు ద్విరదగతి జయభద్ర
రగడలు యుంపతాళమునమెలగు
హరిగతి రగడయు నటతాళమున బొందు
వృషభ హరిణగతుల్ వెలయుద్రిపుట

III - 361

మాత్రాగణములు	రగడలు	తాళము
1. 3 మాత్రలవి	హయప్రచార తురగవల్లన విజయమంగళ	} రూపకతాళము
2. 4 "	మఘరగతి హరిగతి	
3. 5 "	ద్విరదగతి విజయభద్ర	} జంపెతాళము
2. 7 "	హరిణగతి వృషభగతి	

ఐతే ప్రసిద్ధమైన గతులనుబట్టి ఇట్లు తాళములను 4 విధములైన రగడలకు నాలుగు తాళములతో చెప్పినను, రగడలతోపలె గాక సంగీత శాస్త్రములోని ఈ తాళములకు మాత్రల సంఖ్య విశేషమై ఉన్నది. సంగీత శాస్త్రములోని తాళములు సప్తవిధములు. తాళమునకు అంగములు మూడు. లఘువు, ద్రుతము, అను ద్రుతము. లఘువును 'I' గుర్తుతో, ద్రుతము 'O' గుర్తుతో, అనుద్రుతమును 'C' గుర్తుతో గుర్తించుదురు. లఘువునకు జాతిభేదముండును. అనగా త్ర్యస్య, చతురస్రాది జాతి భేదముండును. ద్రుతమునగా 'దెబ్బ, ఉసి'ల కలయిక. చేతిపై తాళము వేయుటకై మరొక చేతితో తట్టుట దెబ్బ, దానికి సమానకాలముగా గాలిలో చేతిని ఊపుట ఉసి ఈ రెంటి కలయిక ద్రుతము. దీనిలో సగము, అనుద్రుతము అనగా ఇందు దెబ్బ మాత్రము ఉండును. సప్తవిధ తాళములకు ద్రుత, అనుద్రుతములు ఒక్కతీరున ఉండవు. ఉన్న విధముతో జాతి భేదము లేదు. ఉదాహరణకు త్రిపుట తాళమునకు లఘువు, రెండు ద్రుతములుండును. లఘువునకు జాతిభేదము అనగా త్ర్యస్రతో నడచిన లఘువునకు 3 మాత్రలుండును. ద్రుతమునకు దెబ్బ (1మాత్ర) ఉసి (1మాత్ర) = 2 మాత్రలు. అప్పుడు మాత్రా విధానము 100 అన్నగుర్తు $3 + 2 + 2 = 7$ మాత్రలు. ఒకవేళ చతురస్ర ఐనచో $4 + 2 + 2 = 8$ మాత్రలు దీనిని చతురస్రజాతి త్రిపుట తాళమందురు. (దీనికే అదితాళమని ప్రసిద్ధ నామము). ఇట్లు ద్రుతములు నిర్ణీతములు. లఘువు మాత్రము జాతి భేదము కల్గి యుండును.

సప్తతాళముల మాత్రల పట్టిక

శ్లోక - V

తాళము	తాళాంగములు	త్ర్యస్యతో మాత్రా సంఖ్య	చతురస్రతో మాత్రా సంఖ్య	ఖండతో మాత్రా సంఖ్య	మిశ్రతో మాత్రా సంఖ్య	సంకీర్ణతో మాత్రా సంఖ్య
1. ఏకతాళము	1	3	4	5	7	9
2. రూపక	01	2+3 =5	2+4 =6	2+5 =7	2+7 =9	2+9 =11
3. త్రిపుట	100	3+2+2 =7	4+2+2 =8	5+2+2 =9	7+2+2 =11	9+2+2 =13
4. మరగ	101	3+2+3 =8	4+2+4 =10	5+2+5 =12	7+2+7 =16	9+2+9 =20
5. జంపె	100	3+1+2 =6	4+1+2 =7	5+1+2 =8	7+1+2 =10	9+1+2 =12
6. అట	1100	3+3+2+2 =10	4+4+2+2 =12	5+5+2+2 =14	7+7+2+2 =18	9+9+2+2 =22
7. ధ్రువ	1011	3+2+3+3 =11	4+2+4+4 =14	5+2+5+5 =17	7+2+7+7 =23	9+2+9+9 =29

ద్రుతమనగా 2 మాత్రలు. అనుద్రుతమనగా ఒక మాత్ర. లఘువు ఏ జాతిలో ఉన్నచో అన్ని మాత్రలుగా లెక్కింపబడవలయును. పైన సూచించిన విధము ననే ప్రతి తాళమునకు తాళాంగములు నిర్ణీతములగును. పై మాత్రా సంఖ్యను పరిశీ లింపగా జాతులను బట్టి మారిన మాత్రల సంఖ్యలతో ఒక తాళమునందు వేరొక తాళము అంతర్భవించుచున్నది. ఉదాహరణమునకు చతురస్రజాతి త్రిపుట తాళము (8 మాత్రలది) త్ర్యంశజాతి సుర్యతాళము కాగలదు. అదే ఖండజాతి జంపెతాళము కాగలదు. ఒక్క ఏకతాళమున మాత్రము తాళాంగములు లఘువు తప్ప (1) ఇతర ములు లేకుండుట వలన త్ర్యంశాదిజాతిని బట్టియే మాత్రాసంఖ్య తెలియ వీలున్నది.

శాస్త్ర విషయముగా చెప్పనపుడు అత్యంత విస్తారమైన సమగ్రత్వముకై భేదప్రభేదములను చెప్పట సహజము. ఛందశ్శాస్త్రములోని షడ్వింశతి చ్చందోజాతము లగు కోటానుకోట్ల వృత్తములు ప్రయోజకత్వము లేనివయ్యును చెప్పబడినట్లే ఇవి యును చెప్పబడినవి. శాస్త్రీయ సంగీతములో ప్రసిద్ధమైన నడకలుగల వానిని మాత్రము స్వీకరించి పాడుకొందురు.

ఇంత సూక్ష్మమైన భేద ప్రభేదములుగల తాళములను తెలుగు లాక్షణికులు రగడల విషయమున జాతి భేదములను చెప్పక స్థూలముగా ఈ రగడ ఈ తాళమని వ్రాసినారు. కనీసము మధురగతి రూపక తాళమున నడచునది చెప్పినవారు హరిగతి రూపక తాళముననే చేర్చుట చెప్పరైరి. చిత్రకవి పెద్దన మొదట చెప్పగా, గతాను గతికముగా అప్పకవి, కస్తూరి రంగకవి, పొత్తపి రమణకవి వీనిని చెప్పిరేకాని విపులీకరింపలేదు.

హయప్రచార, తురగవల్లన, విజయ మంగళములు రూపకమున నడచు నని చెప్పబడినవి. త్రిమాత్రికా గణ నిర్మితములైన వీనిలో హయప్రచార $3+3+3+3=12$ మాత్రల పాదముగలది. $6+6$ గా విడగొట్టిన రూపక తాళములో చతురస్రజాతిలో 26 వృత్తలకు సరిపోవును. చతురస్రజాతి రూపకమునకు అవృత్తికి 6 మాత్రలుండును (పై పట్టికలో ఇవ్వబడినది). ఇట్లే మధురగతి హరిగతి ఏక తాళములో నడచునని చెప్పబడినది. 4 మాత్రల గణములుగల ఈరగడలు చతురస్ర జాతి ఏకతాళముగా భావింపవలయును. ద్వీరదగతి విజయభద్ర రగడలు జంపె తాళ మున నడచునని చెప్పబడినది. పంచమాత్రికా గణ నిర్మితములివి. ద్వీరదగతిలో 4 గణములనగా $4 \times 5 = 20$ మాత్రలుండును. జంపె తాళమున మిశ్రజాతిలో 10

మాత్రలుండును 2 మిశ్రజాతి యంపె ఆవృత్తులలో ద్వీరదగతి నడచును. 4 ఆవృత్తులలో విజయభద్రము నడచును. హరిణ వృషభగతులు త్రిపుట తాళములో నడచునని చెప్పబడినది. వీడు మాత్రల గణములు రెండు గలదీ హరిణగతి రగడ. త్రిపుట తాళములో త్ర్యుప్రసాదిలో 7 మాత్రలు ఆవృత్తికుండును. త్ర్యుప్రసాది త్రిపుట రెండు ఆవృత్తులలో హరిణగతి రగడ సరిపోవును. 4 ఆవృత్తులలో వృషభ గతి సరిపోవును.

1. హయప్రచార తురగవల్లన విజయమంగళములు

చతురస్రజాతి రూపకముననే గాక

1) త్ర్యుప్రసాది ఏక	2) ఖండజాతి మర్యలో
3) సంకీర్ణజాతి జంపెలో	4) చతురస్రజాతి అటలో సరిపోవును

2. మధురగతి హరిగతి రగడలు

చతురస్రజాతి ఏకతాళముననే గాక

1) చతురస్రజాతి త్రిపుట	2) మిశ్రజాతి మర్యలో
	సరిపోవును.

3. ద్వీరదగతి విజయభద్రలు

మిశ్రజాతి జంపెతాళముననే గాక

1) ఖండజాతి ఏకలో	2) త్ర్యుప్రసాది రూపక
3) చతురస్రజాతి మర్య	4) సంకీర్ణజాతి మర్య
5) త్ర్యుప్రసాది అటలో సరిపోవును.	

4. హరిణగతి వృషభగతులు

త్ర్యుప్రసాది త్రిపుటలోనే గాక

1) మిశ్రజాతి ఏకలో	2) ఖండజాతి రూపకములో
3) చతురస్రజాతి జంపెలో	4) ఖండజాతి అటలో
5) చతురస్రజాతి ప్రవలో	నడచును.

పాదమునకుగల మాత్రల సంఖ్యనుబట్టి ఆ గుణిణములలో పై తాళములనునిర్ణయింప నైనది. కనుక ఇట్టి తాళ విధానమును అంగీకరించి శ్రమపడుటకన్న సులభముగా త్ర్యుప్ర, చతురస్ర, ఖండ, మిశ్రజాతులను సాధారణగేయ గతులలో వ్రాయుట పాడుకొనుట రచించుకొనుట లెన్న. ఈ సౌలభ్యమును లాక్షణికులు గుర్తించి చెప్పరైరి.

ఇంతచేసి మాత్రల సంఖ్యలు గణ విధానము చెప్పినను తాళబద్ధము గావించినను గణమునకొక్క పదము వ్రాయక మాత్రల కలగలుపుచేసి, పాదాంతయతి పాటింపక పాదోల్లంఘన గావించి రగడల గమనమును తెలుగులో కావ్యకవులు చెడ గొట్టినారు. వారికి పాదమునకు మాత్రల సంఖ్య సమమైన చాలును. గేయగతికి ఒడుగుచున్నదా లేదా పట్టించుకొనక కృతక మొనర్చిరి.

రామరాజ భూషణుడు పనుచరిత్రలో (3-149) వృషభగతి రగడలో

“...నీ కపలీల లీలల వీకలోజన

రామ!...” అని పాదోల్లంఘన గావించినాడు.

కాని యిట్టివి క్వాచితక్రములే. లాక్షణికులు చెప్పకున్నను కవులు పాదాంత విచ్ఛేదయతిని పాటించినారు. రామరాజభూషణుడు సైతము 3 మాత్రల పదము, 4 మాత్రల (7 మాత్రల వృషభగతిలో) పదము యమకమున ఘటించుటకై ఈ పని చేసినాడు.

మాత్రా సంపుట నిర్మిత రగడలలో గణము, గణము విడిగా కనబడ పలయును. దీనితో రగడ నడక తెలియును. గణమునకొక్క పదమిట్లు విరుగక— కలుపబడినచో నడక లుప్తమగును. అక్షరగణములతో చూచిన ప్రాచీనకవులు రగడ లను మాత్రాసమకములుగా భావించలేదు. లాక్షణికులు సైతము గణములలో వీనికి లక్షణము చెప్పినారు. హయ ప్రచారమునకు త్రిమాత్రాగణములు నాల్గుండునని చెప్పక సూర్యగణములు నాల్గునినారు. ‘లగ’ము కూడా పనికి రావలసియుండగా దీనిచే కూడ దన్నట్లయినది.

అంతేగాదు, ఇట్టి గణ విధానముతోబాటు రగడల నడకలలో లాక్షణికుల లోనే భిన్నత్వము కన్పట్టు చున్నది. వృషభగతి రగడకు—

అప్పకవి : “ ఇరువది యెనిమిది లఘువులు పది —

యేనిట విశ్రాంతియు గూర్చిన (4-489)

అనంత :- “శ్రీమనోహరు నంబుజోదరు -

జిత్తజాత గురుండలంచెద” (3-60)

ఇరువది యెనిమిది లఘువులే అన్న అప్పకవి లక్షణములో అన్ని లఘువులే అన్న (న+నల) అర్థము వచ్చుచున్నది. కాని యిది సరియైన గణనిర్దేశనము కాదు. అట్లే

హరిణగతికి

అప్పకవి : నరహరి పదయు - నాలుగులములు

అనంత : శ్రీనివాసుభ - జింతునెనని అని చెప్పిన లక్షణ
లక్ష్యములు భిన్నముగ నున్నవి. పై నడకలలో భిన్నర్థముకు కారణము అనంతుని
లక్షణములో గణములు మాత్రాసంపుటులు చక్కగా కుదిరినవి. అప్పకవిలో పాద
మాత్రా పరిమాణము కుదిరినదేగాని గణము కుదరలేదు.

రగడలలోని గణమును బట్టి పద ప్రయోగమన్నది వదిలివేసిన
స్థలములు చాల ఉన్నవి. మాత్రాసంపుటులన్నిట్లు పదోల్లంఘన ద్వారా కలిపివేసిన
నడక చెడును ముఘరగతిలో నాలుగు మాత్రల గణములు నాలుగు అన్నప్పుడు 4,
4, 4, 4గా విడిపోవాలి. కాని 4, 5 మాత్రలు ఒకేఅక్షరమైతే చతురస్రగతి కన్నట్లుదు.
ఒకే పాదములో త్రిమాత్రికా గణములు నాలుగు అన్నప్పుడు = 12 మాత్రల కాలము
వట్టును. చతుర్మాత్రికా గణములు మూడున్నచో 12 మాత్రలే. అప్పుడా పాదమును
త్ర్యస్రగతి అనుటయూ ? చతురస్రగతి అనుటయూ అన్న సందేహమునకు, మాత్రల
సంపుటులు ఎట్లు విడిపోవుయినచో అట్లే నడక (4, 4, 4 ఐనచో చతురస్ర అని,
3, 3, 3, 3 ఐనచో త్ర్యస్ర) అని చెప్పుదుము. అందులకే గణములు (గణముకొక
పదముగ) విడిగా ఉండవలయుననుట, లేనిచో పాదమునకుగల మాత్రాప్రమాణము
12 ఓండి, అదేగతిలో నడచునో చెప్పబడ శక్యము కాదు.

లకుమకు తోచెను రాయడు

ప్రకృతికి పురుషుని పోలిక (కర్పూర వసంతరాయలు)

ఈ ఉదాహృత పాదములలో చతురస్రగతియని చెప్పవీలగును.

లకుమ, కుతో, చెను రాయడు

ప్రకృతి, కీపురు, షుని పోలిక అనిత్ర్యస్ర గతియని

(3X4గా) ఏల చెప్పరాదు అన్నప్పుడు 3 మాత్రలకొక్క పదముగా గాక,
4 మాత్రలకొక్క (గణమునకొక) పదముగా విరిగినదని. అందులకే అది చతురస్ర
గతియని చెప్పవలయును. నడక యత్యనుగుణ్యమని ఇదే గ్రంథములో గణముల
ప్రకరణమువద్ద నిరూపింపనైనది.

శ్రీమక్కాశీ పుటభేదనలక్ష్మి శ్రుతిమణికర్ణిక మణికర్ణిక — కాశీ ఖం. ఇది హరిగతి రగడ. మొత్తము 32 సూత్రాలు పాదమునకున్నవి కాని దీనియందు చతురస్రగతి కనబడుటలేదు. కారణము ఒక గణములోని పదము మరొక దానిలోనికి పోయినది. అది యిట్లు విడదీసి (అర్థము పొటకు చూడక) వ్రాసిన చతురస్రగతి కొంత గన్నట్టును.

శ్రీమత్, కాశీ, పుటభే, దనలక్
స్మీప్రుతి, మణికర్, జీకమణి, కర్ణిక

ఈ క్రింది రగడలో గణమునకొక పదము మొత్తము కాకున్నను కనీసము 2 గణములు కల్పి ఒక పదమైనను నడక చక్కగానున్నది.

జయజయ శంకర “సామిప శంకర”

జయజయ రిపుభట చయనా శంకర — ఉత్త. రామా.III-92

శ్రీనాథుడే సృష్టించిన తాళగతి రగడలో గతి లుప్తమైనది.

జయజయ సచరాచర సర్వజగత్సర్గస్థితి సంహార

తిరోభావానుగ్రహలీల పంచనిధ వ్యవహార విశోదైకపరాయణ గణమునకోపదము లేకుండుట, పాదయతి దీర్ఘమగుచే దీని గతి లుప్తమైనది.

జయజయ సచరా చరసర్ పజగత్

సర్గస్ తిధినం హారతి రోభా

వామగ్ రహలీ లాపం చవిధవ్

యవహా రవిన్తో దైవక రాయణ

— శివరా. మా. 21వ. P. 142 - 143

అని యీ రీతి గణమునకొక్క మారు విశ్రాంతి నిచ్చుచు చదివిన గతి తెలియును.

కువలయాశ్వ చరిత్రమున సవరము చిననారాయణ నాయకుడు ముఖరగతి రగడ వాడి గణమునకొక పదముతో చక్కని లయను సాధించినాడు.

1) సరసను మొలచెను జాలుగు మొల్లలు

దొరసెను నచ్చట తుమ్మెద పిల్లలు

2) పలుకకు కోయిల పదువులు మూగెడు

పొలతివె —రచితే పూచొద దాగెడు

- 3) పనితలు బడలిన వగకని పించెను
గొనకొని తుమ్మెద కొదములు ముంచెను. 3-120

కందుకూరి రుద్రకవి జనార్దనాష్టకము వృషభగతి రగడను పోలియున్నది. దానిలో
3, 4 మాత్రలకు వైతము వేర్వేరు పదములు వాడబడినవి.

3	4	3	4	3	4	3	4
సిరులు	మించిన	పసిడి	బంగరు	జెలుగు	దుప్పటి	జార	గాల
చరణ	పద్యము	మీద	దేహము	చంద్ర	కాంతులు	దేర	గాల
మురువు	జూపగ	పచ్చి	నావో	మోహ	నాకృతి	మీర	గాల
గరుడ	వాహన	దనుజ	మర్దన	కందు	కూరిజ	నార్ద	నాల

గణమున కొక్కపదము విరువక వేరుగా కన్పట్టునట్లు అనుప్రాసను గూర్చి రగడ
నడకలు కవులు నడిపించినవిహడా ఉన్నవి. అనుప్రాస వలన, అర్థము గొఱమై,
ఆపృత్యక్షరములు స్ఫుటముగ కన్పించి నడకలు చూపుట ఇందు కాననగును.

1. వృషభగతి రగడలో మూడవ గణములో 7 మాత్రలలో 3 మాత్రల
పదము 4 మాత్రల పదములో సారూప్యము నొందుట చూడనగును.

కొమ్మవేగిర మేటికేకొన గోరగోరట విరులుగిల్లుము
తమ్మిపువ్వుల మీదజలముల దారతారక యుండజల్లుము

— పారిజాతాపహరణము

ఇట్టిదే ప్ర. రా. వే. వి. లో (ప. సం. 263) వాడబడినది.

2. 7 మాత్రలలోని 3 మాత్రల పదము 4 మాత్రల పదములోనికి తిరిగి
ఆపృత్తి యగుట.

వృషభగతి రగడ :

$\overbrace{3 \quad 4} \quad 3 \quad 4 \quad \overbrace{3 \quad 4} \quad 3 \quad 4$
 బాల బాలర సాల మిదిపిక * పాలి పాలిటి యమర సాలము.
 గేల గేలిడి గ్రుచ్చగదురా * గిల్లుగిల్లుము తత్సవాళము

— పనుదరిత్ర III - 149.

1, 3 గణములందు - గణములోని ఏడు మాత్రలలో 3 మాత్రల పదము 4 మాత్రల పదముగా కొనసాగినది. 34 పాదములిట్లే సాగినది.

ఇట్టిదే రసిక జన మనోభిరామమున (4-77) కూడ కలదు.

పూని పూనిలు.....పొన్న పొన్నలు.....

మాని మానిను.....మల్లి మల్లియ.....

చంద్రికాపరిణయములో IV-63 వేరొకటి 42 పాదములు పాటించబడినది.

3. పృష్ఠభగతి రగడలో నర్వగణములందు సప్తమాత్రికములు నాల్గింటి యందు ఈ విధిగా అనుప్రాస పాటించబడినది. ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసములో (255) గణపవరపు వేంకటకవి వ్రాసినాడు.

3	4	3	4		3	4	3	4
కలికి	కలికిత	నాన	నానది	*	గట్టి	గట్టిగ	నంటి	నంటి
కలికి	కలికిచ	నిన్న	నిన్నన	*	గాక	గాకక	కంటి	గంటిని

32 పాదములలో ఈ నియమము పాటించబడినది.

4. మధురగతి రగడలో 4 గణములలో 2 గణముల ఒక్కొక్క అర్థమునకు అంత్యప్రాస (పాదాంత్య ప్రాసతోబాటు) పాటించబడినది.

ఇంచుల	నడలో	—	ఇభగమ	నములో
కాంతల	తొడలో	—	కదళి	తరులో
సతులపి	రుందులో	—	సమపులి	నములో
అతివల	నాభలో	—	ఆపర్త	నములో

ఈ రగడ కన్యకాపురాణములోనిదని “రగడ లక్షణము” అన్న గ్రంథమున బండి వెంకటస్వామి ఉదాహరించినాడు²⁴.

5. తురగ పల్లన రగడలో మొదటి ఆరు గణములలో (చివరి గణములు 2 తప్ప) రెండేసి గణములకు జంటకొక అనుప్రాస పాటించబడినది.

రామ రామ వారిచారి ధామ రామ పదపతార
ధామ ధామ జిత్ర చిత్ర ధామ ధామ విదళితార

16 పాదములలో 4 పాదములు తప్ప తక్కిన పాదములలో ఈ నియమము పాటించబడినది. 3, 4 పగణములలో తక్కినవానిలోపల గాక ఏకాక్షరముమాత్రము పాటించబడినది.

6. ద్వీరదగతి రగడలో 4 గణములలో చివరి రెండు గణములకు అంత్యప్రాస పాటించబడినది.

పొలచెమడు	లక్ష్మీసుర	పొన్నలను	బొన్నలను
దెలిసెవడి	పుప్పొడుల	తిన్నెలను	జిన్నెలను
రంగుగద	నచ్చునా	రంగముల	సంగముల
వింగళత	జెందెమద	భృంగముల	యంగముల

— రాఘవ పాండవీయము II - 6

ఇట్లు కొలది రగడలందు శబ్దాలంకార ప్రీతి హెచ్చిన ప్రబంధ యుగాంతమున నడకలు స్పష్టమగునట్లు అంత్యప్రాసలు సంధించబడినవి.

రగడ - ఇతర సంవాద చ్చందములు :

రగడలకు మాత్రాగణస్వేచ్ఛ, త్ర్యైస్రాదిగతివై శిష్ట్యము వలన తెలుగు లోని అనేక చందములు రగడలలో అంతర్లీనము కాగలవు. షట్పదులు రగడ జన్యములు. చౌపదకుగల సంబంధము ఇదివరకే వివరించబడినది. త్ర్యస్రగతిలో నడచు ఉత్సాహ, రగడ వికారమే. ఉత్సాహను విన్నకోట పెద్దన రగడగానే పేర్కొనినాడు.

ఉత్సాహ, చౌపదలు రగడలతో సంబంధించునని వాని ఐక్యతను గూర్చి అప్పకవి చెప్పినాడు.

“కొదవలేని నైపులుల జౌ

పదచే నుత్సాహవృత్త పదయుగ్మముచే

దుదనాదీని బ్రాసంబులు

పదలక విరచింప వలయు బ్రాజ్ఞులు రగడల్

(4 - 480)

కళికాత్మకలు రగడ వికృతులే. లయగ్రాహిఖండగతిలో నడచు ద్వీరదగతిని పోలినది.

“రాధికాసాంతస్వన” కృతికర్తృ ముద్దుపళని ‘తమిళ తిరుప్పావు’ను అంధ్రానువాదమొనర్చినపుడు వాడిన నప్తపదీ ఛందము విజయమంగళ రగడ వికారమే. ప్రాస నిర్బంధము లేక వియజమంగళ రగడ చివరి రెండు సూర్యగణము లకు బదులు ఒక్క గురువునుంచినచో నప్తపదీ సిద్ధమగును. ఇది అచ్చమైన గేయ ఛందలక్షణము గల్గియున్నది.

1	2	3	4	5	6	7	8
న్యాయ	కాలి	మైన	నంద	* నంద	సుండు	తోయ	జాక్షి
9	10	11	12	13	14		
శ్రీయ	శోద	కనని	సింహ	*	శిశువు	గాడలే	

— ఛం. ప. కో - P. 230

నాగవర్మ చెప్పిన త్రివిధ కన్నడ రగడలు మందానిల, లలిత, ఉత్సవ (ఉత్సాహ) తెలుగులోని రగడలకు సరిపోయ్యేడివే. కర్ణాటక చతుష్పద కన్నడ లలితరగడకు అనగా తెలుగులోని ద్వీరదగతికి, తెలుగు పాపదీ కన్నడ మందానిలకు సరిపోవును.

కన్నడ రగడ	—	తెలుగురగడ
1. మందానిల రగళె	=	మధురగతి
2. లలిత రగళె	=	ద్వీరదగతి
3. ఉత్సాహ రగళె	=	తురగ వల్లన

ఇట్లే రగడలు తమ నడకలచేత మార్గివృత్తములలో నైతము సంపదించును. అట్లనే వీనికి వానితో సంబంధములేదు. హరిగతి రగడకు - మానిని, కవిరాజ విరాజితపు నడకలు, హరిజగతికి మత్తకోకిల, తరళవృత్త గమనము, మధురగతికి దోదక, తోటక, తోదక, స్రగ్వీణి, రదోద్ధత, ప్రహరణ కలిత, పణవ, మణిగణ నికరముల నడకలు సరిపోవును.

ఇట్లు రగడలు అత్యంత ప్రాచీన కాలమునుండి ప్రయోగములో నుండి, నన్నయచే విసర్జితమై, తిరిగి శివకవులు ముఖ్యముగా పాల్కుర్కి సోమనాథుని చేతిలో సానదేరి, ప్రబంధ పూర్వయుగ కవులలో శ్రీనాథునిచే తిరిగి ప్రవేశపెట్టబడి, ప్రబంధ యుగ కవులెందరి చేతనో పుష్పాపచయాది విషయములలో ప్రయోగింపబడినవి. ప్రబంధరాజు వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము, రగడలు ఎక్కువగా ఉపయోగించిన ప్రబంధరాజమైనది. హరిగతి (39 ప.), మధురగతి (253 ప.), వృషభగతి (256-263), తురగవల్లన (369-808), ద్వీరదగతి (877) దీనిలో వాడబడిన రగడలు. ఇట్లు ప్రారంభ దశనుండి వాడబడి, ఈ దేశీయమాత్రా చృందము సర్వతోముఖ వికాసమునందినది.

—X—

అ థ సూ చి క లు

1. అప్పకవీయము IV - 477
2. శబ్దమణిదర్పణము (సంధి - 32)
3. దాక్షిణాత్య దేశి చృందోరీతులు - తులనాత్మక పరిశీలనము
— డా. కె. నర్సయ్యారావు పరిశోధక గ్రంథము
4. శబ్దార్థ చంద్రిక - మ. సుబ్బారాయుడు 1077 పు.
5. అప్ప. IV - 470
6. ఇదే గ్రంథమున చందోంగములు (ప్రాస) అన్న భాగమున వివరించబడినవి.
7. ఛందోంగమునాసనము 3-73
8. ప్రా. పైం. 1-125
9. వీని వివరములు ఇదే పరిశోధక గ్రంథములో ఛందోంగములు (గణములు) అన్న భాగమున అధ్యాయము 4లో చాపద అన్న భాగమున వివరించబడినవి.

10. ద. దే. భా. సా. దేశి - కోరాడ 172 P.
11. కా. చూడా (4-40)
12. ద. దే. భా. సా. దేశి కో. రా. పు. 169-170
13. ఇదే గ్రంథములో పాజ్నున్నయ యుగపుకాసనములు అన్న భాగమున వివరించబడినది.
14. త్రిపురాంతకోదాహరణము - నిడు. వేం. రా. పు. 31, 32
15. చం. కా. 1-24
16. అప్ప 4-490
17. తె. భా. చం రీ - రాపూరి పు. 183
18. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర ఆచార్య యస్వీ జోగారావు P. 228
19. 'దశప్రాణ ప్రకరణము' - "మృదంగ_తత్త్వము" — ధర్మాల రామమూర్తి
20. ప్రాజ్నున్నయ యుగము - డా. దీవాకర్ల వెంకటావధాని P. 331
21. అప్పకవీయము IV - 491
22. ఉదాహ. వాఙ్మయ చరి - P. 73
23. అప్పకవీ. IV - 490
24. ఇదీ మద్రాస్ ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్ట్స్ లైబ్రరీలోని అముద్రిత లిఖిత గ్రంథము. ఈ చిన్న రగడ లక్షణము సంఖ్య R. 1636

తాళము (గతి)ని బట్టి

ర గ క డ ల ప్ల ణ్ణ క

వరుస సంఖ్య	గతి	మాత్రా సంఖ్య	గణ సంఖ్య	మొత్తం మాత్రలు	నిశ్చేద గణాలు	రగడ పేరు
1.	త్ర్యప్ర	3	4	12	లగ	హయప్రవార
2.	"	"	8	24	"	తురగపలన
3.	"	"	16	48	"	విజయ మంగళ
4.	చతురప్ర	4	4	16	జ	మధురగతి
5.	"	"	8	32	"	హరిగతి
6.	"	"	16	64	"	కాళ
7.	ఖండ	5	4	20	జల, య	ద్విరదగతి
8.	"	"	8	40	"	విజయభద్ర
9.	మిశ్ర	7 (3+4)	2	14	లగ, జగ	హరిణగతి
10.	"	"	4	28	"	వృషభగతి
11.	—	8 (5 + 3)	2 } 2 }	16	—	హంసగతి

హంసగతి రగడలో మొదటి అర్థభాగము ఖండగతి తర్వాతి అర్థభాగము త్ర్యప్ర గతిలో నడచును. వీనిలో ద్విర పాదములు గల రగడలు ఉపయోగములో లేనివి. త్ర్యప్ర, చతురప్ర, ఖండగతి రగడలు ప్రచురములు. మిశ్రగతిని తక్కువ, సంకీర్ణగతిలో రగడలు లేకుండుట గమనించదగినది.

జానపద గేయ ఛందస్సులు

* * *

అధ్యాయము - 6

జానపద గేయ ఛందస్సులు

ఛందస్సు పుట్టుక పాట తల్లివంటిది ఆట (స్వత్యము) పాట (సంగీతము), మాట (సాహిత్యము) ఈ మూడింటియందు సమానమగు భర్మము లయ. పాట భౌతిక రూపముగా మాటల పొందికతో, అయి చెలిమిలైన ఆటతో కూడి సంగీతమయమై హృదయానందరూపకమై, బ్రహ్మచార్యమై, ఛాసిల్లును. పాటలోని లయయే సంస్కరింపబడిన రూపములో సాహిత్యమున ఛందస్సు అగును. ¹

జానపద గీతము ఇది తొలిసారి నుండి, సర్వాపసరములలో సర్వాను భూతులలో తోడై, సాహిత్య సంస్కృతుల చారిత్రిక రూపు వికాసమునకు అడ్డమై నిలుచును. అట్టి గీతమును పరిశీలించుట అనిన ఛందో మౌలికము పరిశీలించుటయే

ప్రసంగపదమున తెలుగు దేశి ఛందముల పరిశీలనలో చెనుక జానపద గీతుల గతులు, వాని జననత్యమును పరిశీలించుట మరిగినది పల్లటూళ్లు పాటలపుట్టులు. కదిలించిన కొలది కమనీయమైన గీతులు వందల కొలదిగ ఉరుకులు పరుగులెత్తును. వాటినిన్నిటిని ఎత్తిచూపుట, అందులో, లేఖన రూపమున కష్టసాధ్యమైనను గ్రంథ పరిపూర్ణత్య దృష్టితో చాచవిగా తలస్పర్శి విశ్లేషణ మిచ్చుట జరుగుచున్నది.

"... Songs, which are generally disregarded as worthless in comparison with the high class literature composed in vrithams, really present to us the true form and nature of the old indigenious metrical compositions still preserved in Telugu" అని కొరాడ రామకృష్ణయ్య గారన్నట్లు² ప్రాచీన ఛందో మౌలిక స్వరూపమునకు పాటనే పరిశీలించవలయును. పాటల ఛందస్సులకు మూలములని ఇట్లే పలువురు తెలుగు ఛందోవిమర్శకులు అభిప్రాయ పడినారు.

"లక్షణ కర్తలు వాతులు, ఉపవాచులుగా పేర్కొనినవి ఈ జానపద సాహిత్యమునందలివే. సంస్కృతమునందలి మాత్రాగణ పద్ధతి ప్రకారము తెలుగు నందును మాత్రాగణముల సేర్పర్చుటవలన అట్టి పద్ధతికి ఇమిడిన వాటికి మాత్రమే లక్షణ గ్రంథములయందు స్థానము లభించినది. అదైనను సాహిత్యమునందు చేరిన

రచనాచేత³ ఆదియు నిజమునకు దేశీయ పద్యములన్నియు జానపద గీతముల
మీదే రూపొందినవే"ననియు శ్రీ సంపత్కుమారగారి అభిప్రాయములు.

“గేయ సారస్వతము బాగుగా పరిణతి చెందిన తరువాతి కాలముననే
పద్యోద్భవముగ పద్యరచిత యేర్పడుచున్నది దక్షిణదేశ సారస్వతమందలి మాత్రా
పద్యస్థలన్నియు నిట్లు గేయముల నుండియే యేర్పడినవి. కావుననే అవి లయతో
పాడుటకువై యుండుననుట, స్పష్టముగా పూర్వమునను ఇట్టి దేశీయముగ గేయ
సారస్వతము వ్యాప్తి యందుండినది. ఈ గేయములనుండి యేర్పడిన మధ్యాక్కర,
రచనాచేత, సీసము మున్నగు దేశీయ పద్యములు నన్నయ నాటికే యేర్పడి శాసనస్థ
ములైయున్నవి” అని శ్రీ టూపరి లక్ష్మీనారాయణగారనిరి.⁴

“ఏదేశమందైనను, ఏ భాషలోనైనను పద్య రచనకు పూర్వము చాలా
కాలము గేయ రచనయే యుండెనని చెప్పగలము. సహరాల మొదలైన ఆదివాసులకు
జనన పద్యరచన అంపదలేదు గేయ రచనాదశలో ఉన్నాయి...కొంత సంస్కృతి
వృద్ధి పొందిన తర్వాత పాటకొనుటకే కాక చదువుకొనుటకు తగినట్టి రచనలు
గావించు ప్రయత్నముల ఫలితముగా పద్యములర్పడినవని ఊహింపవచ్చును”——
అని గిడుగు వాచాభిప్రాయము⁵

“ఆది కాలమున తెలుగు గ్రంథములు ప్రాచీనముగా సంస్కృత భాషలో
నున్న పురాణాద్యర్థ గ్రంథముల రచనాదశములుగా⁶ వెలయుటచే నాంధ్ర సహజ
ములైన దేలి రచనల రాదనపు సన్నిగిల్లెను. మన పూర్వులు పౌరాణికములైన
యాచార్యుల మొదలు, సంస్కృత పద్యముమీదను సంస్కృతప్రాయమయిన
పద్యము వాడుమీదను, సభిమానము గలవారై దేశీయేలివృత్తములను, దేశీయ పద
ములను, దేలి వాడుచు నిరుపదొక్కిరి నేడు మనము శ్రీ పామరాదుల గేయ రచన
ములను చూచుచుండు జాతు పదరచనముల చతురలే” ద్రావిడ భాషలోని ప్రాథ
కాలములందరి స్మృతములుగా నెలకొన్నవి. తరువాత ద్వీపద, అక్కర, గీతి,
సీసము మొదలగు పద్యరచనాదశ దేశీయముల మన గ్రంథములందా
వృత్తములయ్యెను” అని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి అభిప్రాయము.⁶

ఇట్టి జానపద గీతుల గేయత్వమును సంగీతత్వమును లక్షణములు కావ్య
ప్రయోగమున కవులు నియమపంతమొనర్చి కృతకమొనర్చినారు. పదకవిత
పట్ల పండితులలో చిన్న చూపు యేర్పడినది. లక్షణ పంతము, నియమ సహితము,

పండితైక సాధ్యమైన భందములను గౌరవించువారికి స్వేచ్ఛాయుతము, సహజము, సర్వజను సులభమైన గేయభందము నిరాదరణ ప్రాయమైనది. ఐదను రెండు సాహిత్యములోని పెక్కురు కవులు ప్రసంగవళమును తమ కావ్యములలో వానదద గీతములను పేర్కొనినారు.

1. నన్నె వోడుడు	కు. స. (ఆ. 3. ప. 38) (ఆ. 4. ప. 89) (ఆ. 11. ప. 112) (ఆ. 6. ప. 46) (ఆ. 6. ప. 47) (ఆ. 6. ప. 48)	అంకమాలికలు జీయం పాటలు మంగళ హారతులు గౌడు గీతములు శబరకాంతం రోకబిప్పాలు ఎరుకం శ్రీంపాటలు
2. శ్రీనాథుడు	బీ. పు. (5-103) క్రీడా. (116) క్రీడా (117) క్రీడా. (130) క్రీడా (170)	జానరిపాటలు జానరిపాటలు పరశురాముని కదలు ఆక్కుం పాటలు గేయరామాయణము
3. పోరన్న	భాగవతమున	ఏలలు గోపికం బృందావన గమన సందర్భమున
4. కొలవి గోపరాజు	సింహా ద్వా. (9-11)	వెన్నెలగుడి పాటలు
5. కృష్ణదేవరాయలు	ఆముక్తమాల్యద (2-55)	ఏతాము పాటలు
6. అల్లసాని పెద్దన్న	మనుచరిత్ర (5-71)	పెండ్లిపాటలు
7. రామరాజు మాచణుడు	చను చరిత్ర (3-59, 5-17)	పండ్లి కళ్యాణం పెండ్లి పాటలు
8. తెనాలి రామకృష్ణుడు	పా. రం. మా. (4-16)	చప్పడులు
9. గౌరన	హరిశ్చంద్రో.	మాతంగ శ్రీలు పాడే సూలాడులు
10. చేమకూర వెంకన్న	అ) విజయ విలాసం (3-76) (3-95) ఆ) సార. చ (1-76)	దయములు బరేని పాటలు చుండరులు
11. కూచిమంచి తిమ్మ కవి	శివలీలావిలాసం	ఏలలు

పేర్కొనినారు. ఇట్టి గేయములు పదముల పేరిట అసంఖ్యాకములుగా నున్నవి. వీనిని అల్పబుద్ధులు మాత్రమే గ్రహింపలేరని మతంగుడు బృహద్దేశితో దీనికార ప్రబంధో ౨ యం హవ పక్త్యాభి నిర్గతః

అసంఖ్యాకాస్తు కథితః సజ్జాయంతేల్ప బుద్ధిభిః అని వ్రాసినాడు.⁷

(అ) ప్రకీరక పదకవిత :

వికాల గేయ దృశ్యమును గల లాక్షణికులకు మాత్రము రుచించునవి, దేశి వాఙ్మయములో సర్వప్రతి ఉపయోగింపబడి పదకవితల నిచట నామ మాత్రముగా వివరించుట (లక్ష్య సహితముగా) ఐరుగుచున్నది

1. చిలుక పదములు :

- 1) ఏడుకొం దలవాడు ఏడిపి మాయే చిలుకా రా మచిలుకా
అలిదేలు పుంగిమ్మ ఆశతో వచ్చింది చిలుకా రామచిలుకా
(ఖండగతి గేయము)

2. నివ్వాళి పదములు :

- 1) శ్రీమహా దేవదం చితనీకు నివ్వాళి
కరుణాల వాలశం కరనీకు నివ్వాళి⁸

3. తుమ్మెద పదములు :

- 1) శివ శివా యనమేలు తుమ్మెదా
శివ అంచె వికమేలు తుమ్మెదా
శివుని సర్వులకు తుమ్మెదా
- 2) పాండవులు పాండవులు తుమ్మెద
పంచ పాం డవులొయమ్మ తుమ్మెద

4. a) సువ్వి పదములు :

సువ్వి సువ్వి రామ చంద్ర
సువ్వి సువ్వి కీర్తి సాంద్ర
సువ్వి సీ- లమ్మ మాకు
శుభము లీ- చూచు - -

(త్రిత్వగతి) -

b. సువ్వాలే పదములు :

సువ్వాలే అని అప్పకవి దీనికే పేరు పెట్టినట్లున్నాడు.

రక్షణ సురవిదు రద్విప రక్షా

రాక్షస విదళన ప్రరుచిర వక్షా

సువ్వీ సువ్వాలరె (4-612)

సువ్వి పదములు పెక్కుగీతులు దంపుడు పాటలలో కానవచ్చు చున్నవి.

5. గొబ్బి పదములు :

కొంని దో పరికిగొబ్బిళ్ళో...

యదుకులా సానికి గొబ్బిళ్ళో...

(ఖండగతి)

6. జోల పదములు :

జో అమ్మ తానంద జోజోము కుందా ఆ

లాలిపర మానంద రారగో విందా ఆ

(ఖండగతి)

7. మేలుకొలుపు పదములు :

3 + 4

మేలు కొనవే

3 + 4

చంద్ర శేఖర

మేలు కొనవే

ఇంద్ర పందిత

పాల లోచన

పరమ శివుడా

మేలు కోటి

మేలు కోటి

(మిశ్రగతి)

8. ఆనంద పదములు :

ఆనంద మానంద మా ఆయె నే-మన

శ్రీరాము పెళ్ళి కొడుకా ఆయె నే

9. మంగళములు :

రామ చంద్రాయ జనక

రాజ జామ నోహ రాయ

మామ కా- భీష్మ దాయ

మహిత మంగళం...

(త్రస్తగతి)

10. ఉయ్యాల పదములు :

పెద రాసి పెద్దమ్మ కుయ్యాలో
ఎందరే కొడ్కులూ ఉయ్యాలో

11. వెన్నెల పదములు :

పూలోయి పూలోయి ఎన్నీయ లో ఓ
దిరిసేస పూలోయి ఎన్నీయ లో ఓ

12. జాజర పాట :

చాలు చాలు నీజాజర
జాలి పరచె నీజాజర

(త్ర్యంసగతి)

ప్రాచీన లాక్షణికులు పేర్కొన్న చర్చరీ గీతములే జాజరపాటలని విజ్ఞుల మతము. వెన్నెల రాత్రులందు స్త్రీలు వీణలు పట్టుకొని పాడు సామూహిక గేయములు కావచ్చును అని ఈ క్రింది పద్యమున సూచితము.

వీణా గానము వెన్నెలతేట
రాణ మీరగా రమణులపాట
ప్రాణమైన పిన బ్రాహ్మణువీట
జాణలు మెత్తురు జాజరపాట

‘జగదపు చనవుల జాజర’ అనుచు చతురప్రగతిలో నడచు అన్నమయ్య సంకీర్తన మొకటి జాజర పాటగా కానపచ్చుచున్నది

13. అలలొనేరెట్ల .

అకూప చనిచేయి అల్లొనే రెళ్లొ ఓ
ఆపైన సూరీడు అల్లొనే రెళ్లొ ఓ

14. దరువులు :

గోదా ! నామీద కృప
రాదా ! పద్మ స దృశ
పాదా ! పరిత ద్రావిడ
వేదా ! భువనావస ప్ర
మోదా ! తులసి దళ స
మోదా ! నీదు పాదములు

నాదు శిరంబున

పాదు కొలిపి నన్నాదుకో రమ్ము తల్లి !

15) రిచ్చరేకులు :

రగడల ప్రకరణమున రేకుల గూర్చి కొంత చర్చించవలెనది రేకులు : తాళయంత్ర పదములుగా లాక్షణికులు పేర్కొన్నను వీనిని సరిగా గ్రహింపలేదన పలయును. దానికి వారి లాక్షణికరణమే సాక్ష్యము రిచ్చరేకులు తురగవల్లన రగడ రూపములని అప్పకవ్యాదులు యక్షగాన లక్షణము (రేకుల లక్షణమున పలయును)లో చెప్పినను ఈ క్రింది కంఠంబి పాదరాజకృత విష్ణుమాయా విలాసమున్న యక్ష గానములోని రేకు శ్రత్సగలిలోగార చిత్రగలిలో అనగా హరిణగతి రగడగా నడచుచున్నది.

మించు మోహము నించు మదిదమ
కించు లేమడ లంచు నలుగుర
గాంచు తరిగా దంచు దమిమర
వించు దలయిటు పంచు చున్

చివరి రెండు మాత్రలు తక్కువగా కన్నట్టు హరిణగతిరగడ ఇది. తక్కువగా కన్నట్టుట అన్నది. లేఖన దృష్టితో మాత్రమే - గేయములో అది నింపబడును. ఈ తక్కువ తనమే - అప్పక వ్యాదులకు తుద పేరు లమువులు అన్న విధమున లాక్షణికర కారణమై యుండును.

16. ధవళము :

జయ జయ దేవ ము కుందా
జయ జయ పర మా సందా
జయ జయ హర గో విందా
జయ జయ మన గుణ బృందా

విష్ణుమాయా విలాసము పు. 69.

(దీనికి అప్పకవి కూడ లక్ష్యము నిచ్చినాడు 4-611)

17. శోభనము :

బంటు పంతు ము చెల్లె - బాసు రూపమున ము
క్కుంటి జక్కుల నిడిన - కమల చేతునకు “శోభనమె”
బాలుడాడిన యట్టి - పలుకు చేకూర్చుటకు
వేళమై కంబమున - వెడలు సరహరికి “శోభనమె”

విష్ణుమాయా విలాసము పు. 69

18. కందార్థములు, ద్విపదార్థములు, సీసార్థములు :

ఈ అర్థ పద్యములన్నవి యక్షగానములలో ప్రయుక్తములు. మొదలు చెప్పిన ఛందములు 2 పాదములు నడచిన పదప అది గేయముగా మారిపోవును. అయితే శర్వారి పాటకు ఈ మొదటి రెండు పాదాలతో సంబంధముండదు. ఈ సంప్రదాయము యక్షగానముల అర్చాచీన దశలో కన్నట్లును.

యక్షగాన రత్నలు కందాదులను దేశీయ గేయ సంబంధులగు ఛందములుగా భావించినట్లు ఈ పద్ధతిని ఒట్టి తెలియును.

కందార్థము : కం. శ్రీమధు రావరి వినవే

శేష గిరికుద - నీదు కేళికాధామ

మునందు నిలవడి దర్శకలీలల

నుండి యంచలో జేమరు వెడలా

దశని వేగమే వచ్చితి తల్పుతీయ

జేభామా నద్గుణ గుణధామా

లావణ్య చతుర సీమా అలువేలుమా

గనామా - 9

9 గణముల పరకు కందము. మైన కంద లక్షణము పట్టదు. గేయముగా మారిపోవును ఇచ్చే ద్విపద, సీసములు ముందు ప్రారంభింపబడి గేయములుగా మారుట ఈ అర్థముల లక్షణము.

19. ఏంలు :

ఏంలు మధుర గేయ రచనలు.

ఏలా నాదవతి రమ్యా పర్ణాలంకార శోభితా

గీయతే మత్య తారేన నాదయుక్తా పదేపదే¹⁰

- సంగీతరత్నాకర లక్షణము -

శార్వాదేవుడు 956 ఏలా భేదములు చెప్పినాడు. వానిలో ఆంధ్రైలా ఒకటి కూడా ఉన్నది.

వాగవర్మ ఛందో ఒంబుధిలో 'ఏళె'కు లక్షణము చెప్పినాడు. 6 రు. గ. + 1 బ్ర.గ. కన్నడమున ఏళు అనగా ఏడు అని ఏడుగణములుండుటచే ఏళు. ఏళే యన్న పేర్లుంబడి యుండునని డా. సర్వోత్తమన్ గారనిరి. ¹¹

పొత్తపి రమణకవి తన లక్షణ శిరోమణిలో “వీలనగా పదములన్ని, మూడు చరణములకు ఖండికాశ్రయము అనిపేరు గలదనిన్ని, పల్లవము, ఉప పల్లవము అనిన్ని, ఇవి మాత్రాసమక నిబద్ధములై గణాదులతో గూర్చవలసనిన్ని, సూళాదుల కనుగుణముగా నుండవలసనిన్ని” ...లక్షణము చెప్పినాడు. ఇంకను వీనిగేయత్వమును స్థిరీకరించుచు” ఏకాస్పత్త విధాజ్ఞేయా బ్రోక్తా మత్కాది తాతః” అని సంగీత రీతిని చేటపడియుండునా గారు, నీ సాహిత్య మార్గంబున లక్షణంబున జూరవు” అని నిర్దేశించినాడు. 2

కోరాడ వారు ఏం హయ ప్రచార రగడకు సంబంధము గలదై నాలుగేసి సూర్యగణముల పాదములతో చప్పడ భోగపట్టది పండిదని అనినారు. కాని ఇది చందస్సంబంధి కాదనబచ్చును ఏలయనగా సాల్కుర్కి సోమనాథుడు “అరుదగు దాసయ్య అరుపత్తు మూడు కరింబలులు బసవపురాణంబును “ఏలయ నెట్టుచు నింపారు సొంపార”చదువుదురనినాడు. ఏలయ పెట్టి చదువుట యనగా ఏదో ఒక పదా వృత్తితో ఉన్న గేయమునే చదువుట అనవలయును. ఇది స్తుతి గేయమనవలెనని

“ఒకతె పాడి. విశ్వవిభున్

ఏలాది ప్రబంధములన్” అని విన్నకోట ప్రశంసించుటతో భావింప వలయును.

భాను హర మున బుట్టి

దాన హర మిని గొట్టి

పూని మఖము నిర్వ హింప వా - ఓ - రామ - చంద్ర

మౌని వరులు సమ్మ తింప గా

(సుగ్రీవ విజయము)

“రెండేసి పాదములకో మూడేసి పాదములకో యొకసారి యేదేవుని పేరో రాగక్రమమున నుచ్చరించుచు జదువుట యేలయపెట్టి చదువుటయని తోచుచున్నదని” శ్రీ దివాకర్ణ వెం అపధానిగారనిరి. 13

గౌరమ్మా మదుల కొడుకా

గౌరీశం కరుని కొడుకా

పూలుప రా లా దెచ్చేమూ శ్రీవినాయకా

నీపూజా ముందూ చేసేము

సుగ్రీవ విదయమునందేగాక కంకంటి పాదరాజు విష్ణుమాయా విలాసము నందు నైరము ఇట్టి ఏలంపు పేరుతో పై విభవగు సంబోధనతో (పంచభాణఅన్న పదార్థముతో) రావచ్చుచున్నది

ఐదే మైన ఇన్ని సాక్ష్యములున్నను, ఏల అనగా-ఏలో, ఏలో అనుచు పాదుడు రావచ్చునేమో అనిపించును.

య్యగుడు పీరిరాపురమునకు వచ్చినపుడు చేసిన దేవతాస్తుతిలో ఏల పాదుడు ఒకటి ప్రాధుని భీమభండములో పర్ణింపబడినది.

హేలా హేలా తరంగిణీ కూంనియ

దాలా బాలా రుబాశోక పల్లవోష్ఠి

చేలా చేలా చనోద్దేశ విహ్వలిరోల

చేలా చేలా యనుచు బాదె బుచ్చవరుండు

(ద్వి. 59)

దీనిని బట్టి ఏదేని సంబోధన పదము పెట్టి చదువుట మాత్రమేగాక ఏలా ఏలాయని చదువుట గూడ ఏలా సంప్రదాయమేల కారాదనవచ్చును. ఇట్టి పదకవితలు దేశీ వాఙ్మయమున గల పెక్కందని లాక్షణికులు పేర్కొనిరి. వారాకవి రామవయ్య (క్రి. శ 1600) లక్షణ దీపికోశ కళాకోశాళికలు, ఉదాహరణలు, సప్తతాః పదనలు, సప్తోష్ఠి, గీత ప్రబంధములు, చతుర్బుద్ధిక, అష్టబుద్ధికలు, బిరుదానశి, నాగావళి, భోగావళి మున్నగునవి, ఏలలు, లీలలు, ధవళములు, పుంగవ హారతులు, కోదనములు, జక్కుల రేకులు, చందమామ సుద్దులు పెక్కందని పేర్కొనినాడు, యక్షగానములలో ఉపయోగింపబడు పదకవితలుగా రేకులు, దరువులు, పదములు, కీర్తనలు, ద్విపదలు, అర్థ పద్యములు(కందార్థములు, సీసార్థములు) ఏలలు, పవళములు, కోదనములు, జోలలు, సువ్వలలు అంలలోనేరెట్లు, అనువులు, ప్రధంగులు, త్రిస్తంభకములు, వెన్నెల పదములు మున్నగునవి లాక్షణికులచే గుర్తింపబడినవి.

ఈ పదకవితలు అన్నియు శ్రవ్యసాది గతుంలో ఏదో ఒక దానికి సరి పడునవి. వీనికి పెట్టబడిన పేర్లు ఛందస్సంబంధులు కాకున్నను, అవి ఒక గేయ జాతి నామవాచకమైనవి. కంద పద్యమున్నట్లు ఏల పదము అనవచ్చును. పాటలోని అర్థాన్నిబట్టి, ఆ పాటపాదే సమయాన్నిబట్టి లేదా ఆ పాటలో వచ్చే పల్లవి లేక లక్షణ పునరావృత్తిని బట్టి పేర్లు ఏర్పడడం జానపదగేయాం స్వభావం' అని విజ్ఞాన యజ్ఞప్రాయము ¹⁵ వీని కుంచబడిన పేర్లను.

- 1] పదము యొక్క ఆస్పత్రిని బట్టి   ఉయ్యాల, చిరున పదములు మొ॥
- 2] గేయ సందర్భమును బట్టి   పెళ్లిపాటలు, ఆప్పగింప పాటలు
- 3] క్రియను బట్టి   పంపుడు పాటలు, కోలాటపు, జాజరపాటలు
- 4] పృత్తి గాయకులను బట్టి   జక్కుల పాటలు, ఒగ్గుల కథలు
- 5] వాద్యమును బట్టి   బుర్రకథ, జముకుల కథ

అని విభజింపవచ్చును సుదీర్ఘ సహసాయిండని కారణముగా, తెలుగు పదములు అలతియలలి పగుట వలన ఈ పై గీరములు రృస, చతురస్ర, ఖండ, గతులలోనే అధికముగా (గణమునకొక పదముగా) నడచును.

(ఆ) గేయ నిర్మాణము :-

గేయ నిర్మాణము సైరము సుందమైనదే గేయ సాహిత్యమున గాయకు నకొక శ్రోత ఉండును గాయకుడ ఒక చరణము చెప్పిపపుడు శ్రోత తర్వాతి కథ యందలి ఉత్కంఠతో గాయకునకన్న ముందుగానే ఓరిగెత్తును. ఇందుకు కారణము రుణిలి రసస్ఫోరకమగు ఇతివృత్తము. ఈతని ఉత్కంఠకు తగ్గట్టు గాయకుడు సైతము తిరిగి అదే చరణమును ఆ వృత్తమొనర్చును. శ్రోత ఉత్కంఠకు తోడు గాయకునకు తర్వాతి పాదము ఆశువుగా పేర్చుకొనుటకు మరింత ఆవశ్యకము లభించును. ఇక భందస్సు (పాటనడక) విషయములో ఒకటి రెండ పదములు గాయకుడు పాడగనే శ్రోతకు లయజ్ఞాన ముచ్చును. తర్వాత పాట పూర్తియగు పరకు ఆ లయ శ్రోత హృదయమున స్థిరపడి యుండును. లయ జ్ఞానము కలుగుటచే అదే లయ మాట మాటికి ఆ పృత్తియగుచుండగా, గాయకుని లయతో సంపదించి శ్రోత అమేయ మగు ఆనందమును పొందును. పాదకుని ఊహతో లయ హృదయములో సుఖ దుఃఖాను భూతులు గాయకుడు లేదా గేయ రచయిత పంచుకొనును.

“It is happening in side us, an agitation (or an orden- ing) of our impulse, metre or more inclusively verse, is one feature of poems which has some times been conceived in that way, as a kind of game played with the reader's expec- tations and disappointments or perhaps a form of hypnosis or a rhythm of his verbal and mental responses” అన్న ఆభిప్రాయ మిట్టిదే.¹⁶

గాయకునకు కూడా ఒక్కొక్కప్పుడు పాట రచన వలన గానము వలన దుఃఖభారము తగ్గును. చందోఽవిర్భావము నందీ విషయము విచరింపబడినది.

బట్టూరి పిగ్గీశ్రీ తన పిల్ల తప్పిపోయినపుడు రోదించుచు పాడినదని C. M. Bowra వ్రాసినాడు. ఆ పాటలో తన పిల్ల తప్పిపోయిన దుఃఖోపశమనముతో ఇతరులకు ఆ దుఃఖమును పంచి ఇబ్బతలయనున్న తపన కనబడుననినాడు.

She sings of trouble which is peculiarly her own and sets her individual imprint on her song..... In singing she not only finds relief for herself but lets her neighbours know what has happened so that they may help her in her need.¹⁷

ఇట్టి మహాస్మర ప్రయోజనకారియగు గేయము పాటగాని నోటినుండి లయలోనొదిగి స్వతఃప్రసూతముగా బయటకురికి వచ్చును. నియమరహితము, లక్షణముకొరగని దీని స్వభావమును పెక్కుమంది ఆంధ్ర లాక్షణికులు ఉపేక్షించుటయో గేయ సంప్రదాయ దృష్టితోగార అన్య విధముగా చూచి లాక్షణికరించుటయో జరిగినది తప్పరితమే నియమపరిమలైన దేశ్య నియమాల ఆవిర్భావము. పద కవితలకు అన్నమయ్య పట్టు కట్టునది చరట ఇది పల్లెలలో ఉండిపోయినది. తర్వాతనే లాక్షణిక రాకముచేసికొని రాబడినది పదమునకు లక్షణము చెప్పిన వారిలో అన్నమయ్య మొదటివాడు. అతని సంకీర్తన లక్షణమున

ఛందో గణముల నియమం

బొందక రాక ప్రమాణమున నుండునది

కొందరిచే దచ్చార్జం

బందముగా దాక గంధియని బొగడొందున్ ¹⁸

ఛందో గణముల నియమం లేక రాక ప్రమాణమున నుండునది గేయము 'రాక గంధి' యని లక్షణమొనర్చబడినది.

“పద కవిత్వంబునకుఁ దాక ఫణితి యతులు

ప్రాసములుగాని గణము నిర్ణయము లేదు.” అని ఫక్కి వెంటిట నరసయ్య (క్రీ.శ. 1800) కవి దర్పణ ఛందమున పేర్కొనినాడు.

(ఇ) గేయగణములు (కాలఖండములు) :

గురు లఘు స్వరూప నిర్దేశిత గణములు గేయమునకుండవు. రాకబద్ధమై పాదము హగిపోవును. పాదమును మాత్రలలో రెక్కింపవచ్చును. గీతమును రెక్కించుటలో

తక, తక, తకటి, తకటి, తకతకటి, యని త,క. అన్న అక్షరము

1 (మాత్ర) 2 3 4 5

లతో మాత్రలను రెక్కించుట తాళమును చూపుట జరుగును. పాదమునకిన్ని మాత్రలన్న నియమము ఉండును. నిర్దిష్ట కాలఖండములలో గేయము సాగిపోవును. పై లెక్కింపు కాలఖండములు కొలుచుటకే అనగా ఒక గీత పాదములో 4 కాల ఖండములున్నవనిన ఒక్కొక్క కాలఖండము ఎన్నిమాత్రలో పై విధానములో తెలియజరుచబడును. ఒక పంచమాశ్రయమైన కాలఖండమున్నచో, పాదమునకు 20 మాత్రలన్నమాట కాలఖండములు సాధారణముగా సమసంఖ్యలో, సమానమైన మాత్రలతో పాదమునకుండును. ఈ కాలఖండమే తర్వాత గణమున్న విధానమునకు దారి తీసివడి. ఒక్కొక్క కాలఖండమును పేర్చుకొనుచు జానపదకవి పాదమును పూర్తి చేయును. కాలఖండములోనుండు పదము ఒకచో తుల్య మాత్రికముగాకున్న దానిని ప్రాస్విరరించియో, దీర్ఘీకరించియో కాలఖండమును నింపును. ఒక్కొక్కమారు కాలఖండములోనుండు పదము అత్యంత స్వల్పమైనచో 'నిశ్శబ్ద కాలము' ద్వారా నింపబడును. ఇది సాధారణముగా పాదాంత్య గణములో కన్పట్టును. దీనిని ప్రాతలో చూపుట సాధ్యపడదు. "గేయలిపి" విధానములో చూపవలసిన... ఇట్లు మాత్రకొక చుక్కపెట్టుచు పోషలయును. కాలఖండమున కొక్క పదము నుండియే గణమునకొక్క పదమన్న పద్ధతి లయ నుష్కృతమొనర్చుటకు శిష్టకవులు స్వీకరించినారు.

కాలఖండములు పేర్చుకొనుచు పోవుటలో జానపద కవికి సౌలభ్యము, లయాధీనత్వము సాధ్యమగును. ఈ క్రింది జానపద గీతము సమాన కాలఖండములు (Time units) గా 11 మాత్రలతో నడుచుచున్నది.

1వ కాలఖండము	2వ కాలఖండము	3వ కాలఖండము
సోడు సోళ్ళడ్లు దంచి	ముల్గా కూరండి	గోగుమల్లె సుందారి
మూడు సోళ్ళడ్లు దంచి	ముల్గా కూరండి	గోగుమల్లె సుందారి
బంతిలో పది మంది	బావలాకు పెడే	గోగుమల్లె సుందారి
అత్తా మావకు నేను	ఒత్తొత్తి పెడే	గోగుమల్లె సుందారి
పొత్ర మంత పెల్లోచ్చి	పొయ్యికాడావాడే	గోగుమల్లె సుందారి

కాలఖండములు 11 మాత్రలుగా నింపుటకు ముగ్గు ముల్గా అని

నుందరి-నుందరి అని చావంచ-చావలారు పంది దీర్ఘత్వమును 'పొ'త్రమంత
 పెట్టోచ్చి' పద్ధ 'పొ'త్రమంత' తేలికగా ఉచరింపబడుటలో లఘుత్వమును పొందును.
 11 మాత్రలకొకసారి విశ్రాంతి (పెచ్చెద రూపయతి) ఉండును.

చాంఖండములు నింపుటపరకు నియమముంచి పదమును హ్రస్వ | దీప్తి
 కరించుటలో గం స్వేచ్ఛ కారణముగా గేయము పుట్టుకనుండి కాలక్రమములో
 పెక్కు మార్పులకు లోనగును. పదములు పెక్కు రీతులుగా సాగదీయబడును.

గోరంత దీపమూ కొండలకు వెలుగూ

గోపాల కృష్ణమ్మా గోవులకు వెలుగూ

ఈ సాదాలో 4 గణములు - గణముకొక్క పదము, 5 మా|| కాల
 ఖండముగా నడచినది. గేయరత్న రచించునపుడు మనసులో కాలఖండములను
 గుర్తుంచుకొని వాని కనువుగా పదములను ఆయా చాంఖండములందు నిక్షేపించును.
 గాయకుడు వానిని పదము ఎట్లున్నను 5 మాత్రలకు హ్రస్విరణ/దీర్ఘ కరణ ద్వారా
 సరిపుచ్చును. అపుడు గాయకుని గానంలో '5 మాత్రల సమత' దృష్టితో ఏ అక్షర
 మైనా సంస్కరించి సరిపుచ్చబడును. అపుడది 10 రకాలకుపైగా మార్చి చదవబడ
 వచ్చు. గతి మాత్రము ఒక్కచే. మచ్చునకు.

గోరంత దీపమూ⁽¹⁾ కొండల్ల కె⁽²⁾లుగూ⁽³⁾

గోరంత దీపమ్ము⁽⁴⁾ కొండల్కు⁽⁵⁾ వెలుగూ

గోరంత దీపమ్⁽⁶⁾ కొండలా⁽⁷⁾ కెలుగూ

గోరంత దీపం-⁽⁸⁾ కొండలకూ⁽⁹⁾ వెల్లా⁽¹⁰⁾

పై పది అంకెలు పదాల మార్పును సూచించునవి.

గేయ ఛందములలోని అక్షరములకు చాలఖండముల కనుగుణమైన
 హ్రస్వ దీర్ఘ తా నిరపేక్ష లక్షణం ప్రాకృత ఛందములందు లాక్షణికరింపబడినది.

జయి దీహో వి అవణ్ణో

లహూ జీహో పథ ఇ హో ఇ సో విలహూ

వణ్ణో వితురి అపథి ఓ

దాతాణ్ణి వివక్క జూజేహూ - ప్రా.పైం. 1.8

చాలర (జీహో) దీర్ఘవర్ణమును హ్రస్వముగా పలికిన అది లఘువుగా

రెప్పించుచుండి. అంతేచాదు వేగింగా చదివి మూడు నాలుగు వర్ణముల ప్రకారముగా ఉచ్చరిస్తే అది ఏకవర్ణమే అగును. అని ప్రాచీనకర్తము.

“...A poet singer may take liberties with pronunciation of short and long letters or may squeeze several letters with in a group of matras, which ordinarily would admit the pronunciation of only half of them, but in any case he would not do it in an awkward manner అని ఆచార్య వేలంకర్ గారు కూడ ఇట్లే అభిప్రాయపడినారు. 10

కవి జనాశ్రయకారుడు ఇట్టి ప్రాస్థావర్ణ్యతలను నిరసించి, పండితకవులకు గల అనాదరమును గ్రంథస్థము జేసినాడు. కవి జనాశ్రయములో దీనినిదోషాధికారమున కాకు దోషముగా గుర్తించి నిరసించి, నిషేధించినాడు.

వెలయగ జెఱారు విలుగొని

యలరమ్ముల జేతబట్టి యంగజాడు విరా

హుల' నేయునేర్పు కడిమిం

దొల మెలయగ ననిన గాతుదోషంబయ్యెన్

తెలిసి తెలిసి యెవ్వడు చెబకును చెబాకు అని విరహాలను విరాహులని వ్రాయరు 20 చందస్సు కొరకై అట్లు వ్రాయబడును (లేదా పాడబడును). తెనాలి రామకృష్ణుడు తన కృతిభర్తను చందస్సులో ఇమడని కారణముగా పేరు కొంచెము మార్చి వేసినాడు గదా ! ఇట్టి దానిని రేచన వ్యతిరేకించినాడు. ఇట్టిది శిష్ట సాహిత్యమున దోషమైనను జానపద గేయ సాహిత్యమున అది కాలఖండ పూరణమునకు సర్వధా శరణ్యమే.

ప్రాకృత పైంగళములొ చెప్పిన 'మూడు నాలుగు వర్ణములను ఏక వర్ణముగా చదువుట'యన్నది అచ్చమైన గేయ సంప్రదాయమే.

4	4	4	4
వినుగు	నల్లా	నా-	వల్లో
కోరా	తెల్లా	నా-	వల్లో
ఎన్దుమీది	దొరగా	రూ-	వల్లో
ఎంతా	చక్కా	నా-	వల్లో

ఇచ్చట 'నా' అన్నచోట మరి రెండు మాత్రలు సాగదీయబడి నాల్గు మాత్రలం రాంబండముగా నిండబడినది. 'పినుగు మీది' అన్న పదము నాల్గు మాత్రలం కొరకు 'ఎనిమిది' అన్న విభముగా రేలిరగా (గావర్తు ఉచ్చారణలో తెలియనంప రేలిరగా) పలకబడినది. అందులచే రాంబండములలో వ్రాయబడు దానపద గీతము లభింపుగా, సుంభరచనముగా, స్వేచ్ఛాయుతం భందముగా గుర్తించబడినది. ఇచ్చట పదముకొక్క గణము వ్రాయబడి (శి గణము కొరకు వేయబడిగా 'నా' అన్న ఏకాక్షరమే కావలసిన మాత్రలం దేరకు నట్లకొనినది) ఎంలో సుంభము. భందో నిర్బంధము పెరిగి గణములం కొంతలా, గురుంభు నిర్దేశము, పాద లక్షణము నిర్దేశము, పాదలక్షణము ప్రాసయతుం అట్ల దిగ్భంధనములో భందస్సు అనగానే శ్లేశకారకముగా చననముచున్న పద్యము కరినమైనదిగా గుర్తించబడినది. (అట్లు చననముచేక నిర్బంధచోత్తర రామాయణము వ్రాసి లిక్కన పొడిత్య ప్రకర్షన నిరూపించినాడు).

గేయములైన వైవిధ భందస్సులలోనూ ఈ విభానము కనుపట్టును గాయత్రీ భందములో 3 పాదములుండి, పాదమునకు 8 అక్షరముల చొప్పున ఉండ వలసియుండగా వ్రాయబడి 7 అక్షరముల మొదటి పాదమున ఉన్నది.

తత్సవితుర్వరేణ్యం	[7 అక్షరముల]
భర్గోదేవస్య దీమహి	[8 అక్షరములు]
ధీయోయోనః ప్రచోదయాత్	[8 అక్షరములు]

వైదానిలో మొదటి పాదములో వరేణ్యంను 'వరణియం'గా సాగదీసి చదువు సంప్రదాయములనుచే గాయత్రి చ్చందం భంగమగును.

అట్లే మౌర్య-గాయత్రి చ్చందములో నున్న ఋగ్వేద మంత్రమునట్లై చదువబడవలయును.

సేమాన్ముః రామ ముప్పణ
గోభిరశ్మైః శత క్రలో

స్తవామర్భా స్వాద్యః (మంద. 1, సూ. 16, యు. 9)

మూడవ పాదములో ఆరు అక్షరాలే ఉన్నాయి. 'స్వాద్యః' అన్న పదమును సువా ధియః అని నాలుగక్షరములుగా చదివినగాని గాయ త్రి లక్షణము నరచోడు. (గినుగు వారు విశదీకరించినది) 21

జానపద గీతములలోని ఈ పదోచ్చారణ ప్రార్థనాంధ్రముంతో బాటు అన్ని భాషలకు వర్తించు సమాన ధర్మమే. సోదర ద్రావిడ భాషలలో కూడా ఇది ఉన్నదే. దీనిని తమిళ లాక్షణికులు లాక్షణీకరించిరి. కన్నడిగుల దాసర పదములలో ఇవి గుర్తింపబడినవి. మళయాళమునందు సైతము ఈ విధానమున్నదని “The lengthening and shortening of vowels in a syllable are popular in malayalam also” అని కె. ఆర్యుగం అనినట్లు దా॥ కె. సర్వోత్తమన్ గారు వ్రాసినారు. ²² ఇట్టి విధానమును కూడా గమనింపకున్నచో మాత్రం లోపము కాన్పించును. “దేశీ రచనలలో గేయధర్మ సాధనలో దలచు లఘు లఘువులం జు గుఱులు చాల సంభవించును. ఆ లఱు గుఱులలో ఒక్కొక్కప్పుడు శబ్దం స్వరూపాలే మారిపోవుచుండును. అందుచే పండితులు రచించిన యక్షగానాది రచతులలో గూడ వారు సహజముగా గాలుజారిస సందర్భములనేరములు గలవు. ఇట్టిదే దేశీ రచనల వింతక్షణత.” ²³ అని ఆచార్య యస్వీ జోగారావుగారు, పండితులు యక్షగానాది దేశీ రచనలలో దేశీసంప్రదాయమును మన్నించి గేయగతులలో ప్రాస్య దీర్ఘ నిరపేక్ష రూపమున రచించుటను కాలజారుట యనిరి. పండితుల దృష్టిలో అది అబ్బిదేకావచ్చును గాని, దేశీ సాహిత్య రచనా సందర్భమున అది ఉచితమే.

మాత్రాసమత కొలకు ప్రాస్యదీర్ఘీకరణమేగాక కాలపూరణము కూడా కాల ఖండముల మాత్రా సమతకు కేరొక్క మార్గము. “గొబ్బిళ్ళ పాటలో పాదమున తెనిమిదేసి మాత్రలు గల రెండేసి గణములు గనిపించుచున్నవి. సరిపాదముల చివర గొబ్బిళ్ళో అని యుండుచోట మాత్రము గణమునకు రెండు మాత్రలు తక్కువగు చున్నవి” అని దివాకర్ణవారు ²⁴ వ్రాసిన దానినే గేయదృష్టితో చూచిన నింపుకొనుట ద్వారా ఈ మాత్రా సమత సాధ్యమని తెలియును. కొత్తపాదము అందుకునే పరకు మధ్యలో అపిన ఆ విరామ కాలము మాత్రాసమతను సాధించును. దీనినే నిశ్శబ్ద కాల ఖండమనవచ్చును. ఇది సాధారణముగా పాదాంతమున (శబ్దాంతమున) వచ్చును. పాదమధ్యములో ఇది క్యాచిత్కము.

1] పాద మధ్యమునకు :-

రామ చం— ద్రాయ జనక రాజ జామ నోహ రాయ
మామ కా- భీష్మ దాయ మహిత మంగ శం...

చం, కా. అన్న (2 వగణము) చోట్ల ఏకమాత్రాకాలము నిశ్శబ్దముగా నింపబడును. ²⁵

2] పాదాంతములు :-

(a) స్వరముచే దీర్ఘీకరించుట

ఓంహ	ఓంహ	గంగే	దా అ
ఉగ్గహ	హం	గంగే	దా అ
సోశీ	ఓంగే	గంగే	దా అ
సోరహ	హం	గంగే	దా అ

(b) నిశ్శబ్దము పాదించుట ద్వారా పూరణము

5	5	5	5
1) త్రింశ్చై	నీమహిమ	హ... గౌరమ్మ	
నిత్రమై	తోసుర	మ్మా...	(5 మాత్రం నిశ్శబ్దం)
2) గౌరిపు	రూద్రాని	గంటలా	బసనన్న
మండతం	మేలేడి	మల్లన్న	కొమరుదా
3) సేనగపూ	లానంత	మే...	గౌరమ్మ
నిన్నుడే	నీయంద	మూ...	(5 మాత్రం నిశ్శబ్దం)

అయితే కాలఖండములు సరి సంఖ్యతో మంచి సమాన మాత్రకములుగా నుండుట సాధారణ నియమమే. [పైన 5 + 5 + 5 + 5] ఐనను కొన్నిచోట్ల కాల ఖండములు మూత్రా విషయమున భిన్నమై యుండును. పై విధముగా సన్నచి త్రప్తప్రాదిగతులు చూపసాధ్యమగును. కాని కొన్నిసార్లు 4 + 4 + 4 లేదా 3 + 3 + 3 + 3 అన్న పద్ధతులతో బాటు అసమాన కాలఖండములతో బాటు 5 + 5 + 2 (Nonequal time patterns) గా కూడా విడిపోవును. ఇది పద మునుబట్టి గణముగా లెక్కింపబడు విధానములోనిది. అయితే ఈ విధానము ఒక పాదములో నున్నట్లే తర్వాత అనేక పాదములలో పైతము అట్లే కాలఖండములు పేర్పడును. అసగా 5 + 5 + 2 అన్న విధానము సర్వపాదములందు పాదించ బడును. దీనితో లయ సాధ్యమగును. (మందాక్రాంత వృత్తముతో 4 + 6 + 7 అన్న అక్షర విధానమును యరి సాయమున విచ్చేర రూపమున లయ సాధ్యపడుటను ఇది పరలోక సూచించినది) ఇట్లు సర్వపాదములందే అనే పద్ధతుగా (12 మాత్రలు పాదమునకున్న చాలును, ఎట్లు విరిగినచేయి అనుకొనక 5 + 5 + 2 గా చిడగొట్టి) లయను సాధించుటకు కారణము గేయకవి మనసులోనే కాలఖండముల దృష్టితో

గణమునకొక్క పదముగా యోచించుచుపోవును. ఈ క్రింది జానపద గీతము ఉదాహరణము.

5	5	2
గొడ్డను	నూరుకో	నీ
గొడ్డను	నూరుకో	నీ
గొంగట్టా	వెడిరికొడు	కో
కౌసల్య	నాగుల	య్యా
కత్తులు	నూరుకో	నీ
కత్తులు	నూరుకో	నీ
కడకుల్ల	చెకిరికొడు	కో
కౌసల్య	నాగుల	య్యా

మొదటి కాలఖండములో ఆయుదములను, రెండవ కాలఖండములో వాటికి పదును పెట్టుటను కవి అనువుగా చెప్పుచుపోవును.

పాదము :-

జానపద గీతులలో పాద ప్రమాణము భచ్చితముగా పాటించబడును. పాదాంత విచ్ఛేదము, పాద మాత్రాసంఖ్యా గణనము, అర్ధ సమాప్తి గేయ లక్షణము. దీనినే మంజరీ ద్వీపద లక్షణ సందర్భమున పొత్తపికవి ఏకపద మంజరి అనినాడు. పదము పదముగా జానపదకవి దొంతరగా పేర్చుకొనుచుబోవును. మధ్యలో ఆలోచనకు అవకాశము కొరకు పేర్చిన పాదమునే తిరిగి పాడును. పృథ్వి పదముల ప్రయోగ నిషేధము లేదు కనుక, పునరావృత్తి దోషము కాదు గనుక గేయ కావ్యములలో ఇవి ఒక అలంకారముగా భావింపబడును.²⁶ జానపద గీతమునందు ఏపాదమున కాపాదము వ్యస్తమే. అర్ధ విషయమున సంపూర్ణము. అంగము ముక్తము. తర్వాతి పాదముతో అన్వయము ఉండదు. ఉండకుండునట్లు కవి వ్రాయును. మార్గి చ్చందములందు చతుష్పాదవ్యవస్థలో 4 పాదమలొకసమాహారము. అర్ధమునంతయు 4 పాదములతో కలిపి చెప్పెను. క్రియాపద మెక్కడో వివర పాదములో నుండును. లేదా క్రియతో వాక్యము ప్రారంభమై తక్కిన వాక్యమంత తర్వాతి పద్యభాగమున ఉండును. “ప్రసన్నులయ్యెడిన్” అని క్రియ తుదిని సన్నయ భారతము ఉదంతోహేభ్యానములో నున్నది. “కనియెంగవట్టుడు” అని పోతన భాగ

పర పద్యములో క్రియ మొదలున్నది. కాని ముక్తక జానపద గీతిలో పాదములోనే ఆర్యసమాప్తి ఉండదు. మరు జనక మమ్మేలు మత్స్యావతార అన్న విధమున నుండును.

ఒక పాదంతో మరో పాదానికి అతుకు ఉండదు. యతి విచ్ఛేదరూపములో పాదమధ్యమున, పాదాంతమున ఉండును. ఆశవుగా చెప్పడిలో గేయకారుడు ఏ పాద మున కాపాడమును షేర్చుడిలో యోచించును. శిష్టకవి చతుష్పాద పద్య రచనలో భావమును ఎక్కడైన విడిచి విడర పడరు పూర్తిచేయును. జానపద గేయములో పాదమొక దానిని ఒకటి. అట్లుగా రెండవ దానిని షేరొకడు ఎత్తుకొనవచ్చును. కావ్య వాల్మీయమున మర్రి చృందములందిది సాధ్యము కానిది. కనుకనే తెలుగులో జంట కవుల కావ్యగాణము ఆప్తరూపమైనది. ఆప్తావధానములలో కరువతి వెంకటేశ్వర కవులు ఒకే పద్యమును చెబుకొన్ని పాదములుగా ఉభయలు వ్రాయుట అద్భుత విషయమైనది. గేయములో పాదములు ఒకటొకటై కర్తృత్వము నందులో విషయము చెడదు. పాదములు కథా గేయములలో తారమరగుట, ఎక్కువ పాదములు వచ్చి చేరుట వల్ల గేయము చెడదు. మౌఖిక సాంప్రదాయములో మార్పు అనివార్యము. అయినను కథాగణము చెడకుండకు కారణ మీపాద పద్యవ్యయే. పాదాంత యము ర్థము యొక్క దీర్ఘరచనము, పాదమున కిన్ని మాత్రలని పాద ప్రమాణము, దీర్ఘపాదముల సమద్విభంజన రూప కాలసమత జానపద గీతిలోని పాదలక్షణము లోని మరొకొన్ని విశేషములు. పాదప్రమాణమును సాధించిన మాత్రాగణము దృష్టిలో పెట్టుకొని కొన్ని గేయములు.

1] అత్తా- వారింజితీ- ఈ (14 మాత్రలు)
అంపించేదామూ- సన్నూ (14 మాత్రలు)

2] దొడ్డోను 5 అబ్బాయి 5 దోగాడ 3 జూచి 18 మా||
దోస 5 డని తాత 5 ఎత్తి ము ద్దాడు 3 18 మా||

3] అద్దమ్మ 5 నాదిరి — 10 ఉయ్యాలో...(10 మా||)
ఒక్క ని ధ్ధర పొద్దు — ఉయ్యాలో...(10 మా||)

5   5
తల్లి వా యే తల్లి   —   ఉయ్యారో...10

3   4
చమ్మ   గన్న   చల్లి   —   ఉయ్యారో...10

(అ) జానపద గీతుల మాత్రా గణన లేఖన విధానములు :-

గేయము మౌఖిక సంప్రదాయమునకు చెందినది. లేఖనము రచనానిది. లేఖన విధానము కొడుగ నది. దళను లేఖన విధానము వచ్చిన పదప దీనిని ప్రచారము మొనర్చుటలో కొంత పరకు సౌలభ్యము మాత్రము సాధించబడినది. ఐనప్పటికి గ్రంథములను బట్టి పాటలు (సంగీతము) నేర్చుట సాధ్యము కానట్టిది. గురవు విద్యార్థికి తోడై నేర్పవలయును. అందులకే ఇది మౌఖిక సంప్రదాయమగుట. వేదములు గేయ సంప్రదాయమునకు చెందినవగుటచే "గురవుతోడ వేదము నభ్యసించెను" వంటి వాళ్ళ నిర్మాణాచక్రకలను తెలుగు వాక్యరణములు చెప్పినవి. 27 లేఖన సంప్రదాయమునకు గానము విదుగుతుండటను సంగీత గ్రంథములందు చూడవచ్చును. మాత్రలు గుర్తింపులు, తాళ విధానములు, ప్రేరికి ఎన్ని అక్షరముల చొసిన పాద పలయనన్నది, స్వర ఓదరాను దాతస్వరముల సంజ్ఞలతో సాధారణ పద్య గ్రంథమును చదువ గర్హించి రేచరగా చదువలేకుండటను, గేయ, సంగీత సంప్రదాయమును రచననగాని పదప సామ్యపదకుండటను ఇందుకుదాహరింపవచ్చును. 28 ఇన్ని సంజ్ఞలెచ్చి లిఖించను (అచ్చువేసినను) లిరిగి సంగీతము లేదా పాటను గురు ముఖముననే నేర్పవలయునన్నది సర్వజనవిదితమే కదా !

అట్లైనను గేయ విధానమును కొంత పరకు లేఖన సాధనములతో చూపవచ్చును. అట్లు తెలుగు సాహిత్యములో కొంత పరకు గేయములు అచ్చుతో వచ్చినవి. పండితులు పరిష్కరించుట వలననేమి, గేయములు గానముచేయు పామరులకు చదువు రాకుండట వలననేమి, గేయ సంప్రదాయము భంగమైనది. ఇట్టి చోట్ల గాన విధేయ రచిని అనుసరింపబడలేదు. అట్టివి కొన్ని ఈ క్రింది సూచనలతో చూపబడుచున్నవి.

1) శబ్ద సాధుత్వ దృష్టితోగాక పాడుటలో గల పదస్వరూపమును పరిశీలించి వ్రాయుట :

చమ్మ   చెక్క   చారె   డేసి   మొగ్గ

శబ్ద సాధుత్వ దృష్టిలో రాసిన ఇది 3 మాత్రల పదములుగా కన్నట్లును కాని పాటలో దీని స్వరూపము సంక్షిప్తగతికి సరిపోవును.

5	4	5	
చెమ్మమ్మమ్మ	చెక్క	చేరదేసి	మొగ్గా
ఆట్లుపోయ్	యంగా	ఆరగిం	చంగా
ముత్యాల	చెమచెక	ముగ్గులే	యంగా
రత్నాల	చెమచెక	రంగులే	యంగా

చెమ్మ చెక్క అన్నది ప్రాచీన పాదములో 3 మాత్రలు (5 + 4) కాగా 3, 4 పాదములలో 2వ గణముగా చేడము నాలుగు మాత్రలకే ('చెమచెక'-పాడుటలో దీని పదస్వరూపమిట్లే ఉన్నది) పరిమితమగుట గేయలేఖకులు గమనింపవలసిన అంశము.

చురార్క గీతమిట్లే వ్రాయబడుట గమనింపదగినది.

చందమామ రావె-ఇది కూడా వ్రాతలో త్రవ్వనగతిలోఁగ కన్నట్లును చతురస్రగతిలో పాడబడు గేయము.

చందా	మామా	రావె
జా-	బిల్లి	రావె
కోటిన్	దెక్కి	రావె
కోటి	పూలు	లేచె

దీనిని పిల్లలు చేయుగా గలి వైవిధ్యము కొరకై త్రవ్వనగతిలో పాడుదురు అప్పుడు దీనిని

చంద మామ రావె

జా- బిల్లి రావె. అన్న విధములో రాయవచ్చును. ఇక్కడ రావె తర్వాత ఏ మాత్రము ష్టకాంతి నీయక జా బిల్లి అని తర్వాతి పాదము ఎత్తు కొనబడును. ఈ క్రింది జానపద గీతము వ్రాతలో 4 + 5 + 4 మాత్రలుగా సాగినట్లు అనిపించును.

సిరామ	సింతల్లా	వలలో
సిగురూ	మామిల్లా	వలలో
సితాని	యెవ్వరూ	వలలో
సెరగొ-	న్నారమ్మ	వలలో

కాని ఇది పాటలో ఇలా పద స్వరూపము ఉండును.

సిరాసు   సంతర్లాడిః   పలలో   4   4   8   4   4
 సిగురూ   మామిర్లాడిః   పలలో
 సితాని   యెవ్వారూడిః   పలలో
 సెరగొ   న్నారమ్మా   పలలో

2. మాత్రల సంఖ్యను గణము (కాలఖండము)నకు పాదము మొత్తము నకు సూచించుట.

4	4	4	6	6	
కుమ్మా	రోల్లా	బట్టి	- గురుగుల్లా	చెయ్యంగా	12 + 12 మా॥
కూలా	దన్నీ	వచ్చే	- మీవోట	డూ డి డి	
ఏమ	మ్మగో	పెమ్మా	- యాశోదా	చూయమ్మా	
ఎంతా	దుట్టూ	వోడూ	- మీవోట	డూ డి డి	
మావో	డూగా	దమ్మా	మరియావా	డోగానీ	
చూవో	చూచూ	మందీ	- లున్నోట	చూ డి డి	

3. నిశ్శబ్ద కాంక్షండ్ములను, దీర్ఘీ కరణ/లఘూ రరణములను సూచించుట.

a) నిశ్శబ్ద కాంక్షండ్ముల

5	5	5	5	
పేదరాలు	పెద్దమ్మ	కుయ్యారో	.....	(1)
ఎందరే	కొడుకులూ	ఉయ్యారో	ఓటట	(2)

4వ, గణము నిశ్శబ్ద కాంక్షండ్ము. ఇది తర్వాతిపాదము ఎత్తుటనే పరకు గల మధ్యకాలము. దీనిని పైరెండు విధములుగా చూపవచ్చును.

b) దీర్ఘీ కరణ :-

4	4	4	4
చందమ	ఆఅమఅ	- ఓ చం	దమ్మాఘ
మామీ	ఈ డీ	- చెట్లా	ఆకూ
మద్దే	స్లా డి	- కట్టి	ఈఈ
నువుగో	ఓట్టా	- నేనుగో	ఓట్టా

c) లఘూకరణ :-

మరుజనక మమ్మేలు మత్స్యవ తార
 గురుతుగా కృపడాదు కూర్మావ తార
 వడమున సిరిఁల్గు “వపనాద” తార

వామనావ = 6 మాత్రలు కాగా లఘూరింపబడి 5 మాత్రల కాలఖండము లోనికి రుదించబడినది.

4. లఢమును ఇట్టి రార పాద ప్రహణమును ఇట్టి లిఖించుట.

జానపద గేయములు గుఱి ప్రత్యేక ఆశ్చ్యగవి పరిష్కరణలోపం
 వల్ల కొంత అస్తవ్యస్తయ్యాయి. అచ్చు వెయ్యిగంటే ల సాపి తోడ్పడరు
 కృత్యమై ఉండాలి.

ని. 2. స్కప్తై బిర్ గిపో మదరాసు.1 వారు అచ్చువేసిన (1956)
 శ్రీ కృష్ణ అనఘ పాట

ఆశ్చ్యన విభానము

కస్తూరి రంగరంగా నాయన్న కావేరి రంగరంగా

శ్రీరంగ రం 1వ పరుస

రంగా నిను బాసి యెట్లు నేమరచుందురా రంసుని

సంహరింప నద్గరుడు -2వ పరుస

అవతార మెత్తినపుడు దేవకీ గర్భమునను

కృష్ణావతారమై జన్మించెను -3వ పరుస

మాత్రాగణనము, కాలఖండముల విభజనము, నిశ్శబ్ద కాలఖండముల
 పూచన, పాద విభాగముతో కట్టు లిఖింపవలయును.

కస్తూరి రంగరం గా... నాయన్న

కావేరి రంగరం గా...

శ్రీరంగ రంగరం గా... నినుబాసి

యెట్లు నేమరచుందు రా...

5. “ఉచ్ఛారణ విధేయ లిపి”ని పాదించుట.

1) చిట్ల పొట్ల కాయ చీమ నెల్ల కాయ

గోడ వుచ్చ కాయ గోరు చికుడుకాయ
చిక్కుడు అని అచ్చెయింది.²⁹

2) చాకిరేవు బండెక్కి ఉయ్యాలో

ఓండగతిలో నడిచే ఈ గేయంలో మొదట చాక్రేవ్ అని పలుకబడుతుంది.

3) పూరాన దంపతులు ఉయ్యాలో
బోదించి రీఁట్లు ఉయ్యాలో
సాతులా రామీరు ఉయ్యాలో
నదోబ్బడ వినరంసి ఉయ్యాలో

4) నాగసారం పట్టుకొని
నాడి డిల్లెకు నువ్వేరాంగ
నాగసరం నాడుంకయ్యో ఓ దోరగారు
నడిచినట్టె అచ్చిరేమయ్యో ఓ దోరగారు

ఉచ్చారణ విధేయలిపిలో వ్రాయుట వలన గేయ సౌతుమార్పం, య, సహజత్వం దెబ్బతినదు. శిష్టులు పాడిన జానపదుల వలె పాడవచ్చు. శుద్ధిచేసి ఇలా పాడిలే

3) పురాణ దంపతులు ఉయ్యాలో
బోధించి రీ యట్లు ఉయ్యాలో
సతులారా మీరు ఉయ్యాలో
నదోబ్బడ వినరండి ఉయ్యాలో

4) నాగస్వరం పట్టుకొని
నాడి ఊళ్లోకి నువ్వేరాంగ

అన్న విధంగా జానపదత్వం లోపించును.

6. సంగీత శాస్త్రములో లాశాంగములలో శాస్త్రీయ కృతిని వ్రాసి చూపినట్లు కాలఖండములలో చూపుట.

శాస్త్రీయ సంగీత గ్రంథములలో కీర్తనను లాశాంగములలో చూపుట పరిపాద. అనగా ఆదితాళములోని కృతిని, యముపు, ద్రుతము, అనుద్రుతము అన్న విధ

ముగా పాటను విశ్లేషించి చూపబడును. దీనితో గాయకునకు ఎక్కడెక్కడ తాళము నడచునో - పాట ఎంత వరకు సాగదీయ వలయునో మాత్రంతో సహా తెలియును. అట్లే జానపద గీతని కొండలముందలో గుడుముందలో విడిగా చూపవలయును.

గొల్ల వారి వాడలకు శృష్టమూర్తి

నీవు యేమి పనిగ పచ్చినావు శృష్టమూర్తి. అని అచ్చులో ఉన్న

ఈ గేయమును-

గొల్ల వారి వాడలకు శృష్టమూర్తి నీవు

ఏమి పనిగ పచ్చినావు శృష్టమూర్తి ...

అని వ్రాసిన నడక చక్కగా తెలియును. 'నీవు' పదము పై అచ్చుత్తిలోకి వ్రాయ వలయును.

7. నడక భేదమైనచో తెల్పుట.

1) గతి మారినపుడు :-

ఈ క్రింది సుబ్బి (రోకటిపాట) పదం. 2 గతల్లో త్రిత్ర, చతురత్రాల్లో ఉంది. చివరములో విడిగా చూపాలి.

సూరీ కాళి వేదీ రంగా 4+4+4+4 } చతు

సువ్వ న్నాటి లాళీ ఈఈ 4+4+4+4 } రత్ర

చింత కింద రోలు వేసి 3+3+3+3 } త్రత్ర

చీటె డాడ్ల ఆయి వోసి 3+3+3+3 } త్రత్ర

గూడి మాడి దంచా రమ్మా

ముగురూ కన్నే యాడిః బామా చతురత్ర

మాను కింద రోలు వేసి

మానే డాడ్ల ఆయి వోసి త్రత్ర

గూడి మాడి దంచారమ్మా

ముగురూ కన్నే యాడిః బామా చతురత్ర

2) అదే గతి విలంబిత ద్రుత గతులలో అలాగా మెల్లగా లేదా రెట్టింపుగా నడచినపుడు :

అంతు పాట :

ఎప్పుడవుకను ప్పిటు సెలవో ఓ 8 + 8 మాత్రం
 ఎటువొయ్యెదవుర యే నెలలో ఓ ,,
 శ్రీరాముల బం డను నేనూ ఊ ,,
 సీతను వెదురా వొయ్యెదనూ ఊ ,,

అంతు పేరింగా పేస్తూ దీనిని మరో యెనిమిది మాత్రం కాలం కల్పి అంలా ఒకే
 పాదంగా (అంటే గంతువేయడంతో - ఉభయ పార్శ్వముల అంతు అందించుటలో
 పెరిగి పెంచి)

(చల్) పోపోరా ఈకోతీ - గుణమూ ఉ మానురా ఆ 12 + 12
 ఎరెడంత లేవు నా న్నేడిపించేదనాపూ ఊ 12 + 12

ఉ3) జానపద గేయపు నడకలు :-

త్రస్త్రసాది గతులలో నడచు జానపద గీతులన్నిటిని రగడలుగా చూప
 వచ్చును. తెలుగులోని రగడ భేదములలో అన్ని జానపద గీతులంతర్భవింప వీలు
 న్నది. గమన వైవిధ్యముగల గీతులను, ఇతర సీసాది భేదములుగ చూపవచ్చును
 నిశ్శబ్దకాలభందముం పడిలివైచి, శబ్ద సాధుత్వ దృష్టితో చూచి గేయగతులను శిష్ట
 శవుల దేశభృందములుగా మలచుకొనిరి. వానిని ఆయా సందర్భముల ఇన్జు జనకత్వ
 సంబంధముతో చూపనైనది. స్థానీయలాక వ్యాయమున తక్కిన విశేషములను, నడ
 కలు ఇప్పుట చూపబడుచున్నవి.

(1) త్రస్త్రసగతి :-

శ్రీని వాన మూర్తి సేవ
 జేసి వాని నన్ను తింతు
 మాని తముగ తులసి దళము
 మహిమ చెప్పెదా ...³⁰

పాదము 8 త్రిమాత్రాగణములుండి, 4 గణములకొక అర్థమై యిది చుడిరి
 చను, పాద దైర్ఘ్యము గేయ సహజము రాయండుటచే ఇట్లు విభాగము చేయబడినది.
 చివరి నాలుగు మాత్రలు - రద్దాచి పాదము ఎత్తుకొనుటకు ముందుంచబడు నిశ్శబ్ద
 కాల విరామము.

ఒది తురగ పల్లన రగడలతో సమానము.

3 3 3 3 3 3 3
 బుర్ర పిట్ట బుర్ర పిట్ట చుర్ర ముర్ర దీక్ష ఈ.
 పడమ రింది కాపు రం- చెయ్య నన్న దీక్ష ఈ.
 అత్త చెచ్చిన కొత్త చీర కట్ట నన్న దీక్ష ఈ.
 మొగసి చేరి మొట్టి కాయ రింది నన్న దీక్ష ఈ. 31

ఇది గూడా అట్టేదే. పాదాంతమున 4 మాత్రల రాంము దీర్ఘిరింపబడినది. వ్రాతలో 6 గణములమీద నొక్క గురువుండినది. ఇట్టే విధానము నుంచే 7 గణముల మీద నొక్క గురువుగం (దీర్ఘిరణ విధానము పాటించక) ఉచ్చాహ పుట్టుక సంభవించి ఉండును.

(2) చతురస్ర గతి

రాం	గం-	తారం	గం-
తాండవ	కృష్ణా	రారం	గం-
బేటా	నాదా	రారం	గం-
వెన్న	దొంగా	తారం	గం-

పాదమునకు రెండు గణములకు రన్నట్టుపర్చుది. కాని యిదిగూడా 4 గణములదే. ఐనను బాంగేయము కనుక బాల శ్వాస క్రియానుగుణముగా చిన్నగా తుంప ఒడినది.

నిశ్శబ్ద కాంఖండములను గాని, మాత్రా పూరణమునకు గాని ఎన్ని మాత్రలు నింపవలయునో, తర్వాత పాదములలోని మాత్రులు పరిశీలించిన ధాతువు రెలియగలదు. పైగేయములో “గం” వద్ద మరి రెండు మాత్రల మాత్రా పూరణము శ్రుతిగినది. రెండు మాత్రలనుటకు తర్వాతి పాదములోని (తాండవ కృష్ణా) రెండవ గణము “కృష్ణా”యన్న చతుర్మాస్రికమే ప్రబలాధారము. అనగా పాదములోని రెండవ కాంఖండము 4 మాత్రలదిగా గుర్తించి పై పాదములోని గం - పిదప గం - రెండు. మాత్రలు - మిగిలిన 2 మాత్రల పూరణ కామని గుర్తింపవలెను.

ప్రేరమ జీవిధు డూడి సకలా

శ్రీరమ పత్నలు డూడి ....

నారా యమున నారస పురుషుడు
సయసభ పసగుడు దూకిం ....

— బాలక్రీడలు స్త్రీల పాటలు

సరలా, పురుషుడు పందల ప్రభుడు పాదములోనివిగాన, రెండవ పాదమున కెత్తు గడలాగా గేయ సంకలన రత్నలు భావించుట జరిగినది కారణము రెండవ జోడింపు పాదములో 3 గణములు (1] త్రిశబ్ద 2] పద్యలు 3] డూ డీ) మాత్రమే రాన వచ్చుట కారణము. కాని అదియును పై పాదములో 4వ గణమే. రెండవ పాదము లోని 4వ గణము నిశ్శబ్దాంధారము. పాదగా రాము చూచిన తెలియగలదు. పైగా జానపదగీతి సాధారణముగా సరిసంఖ్యాగణములతో మీద మిక్కిలి 4 గణము లతో నుండుట పరిపాటి, ఇది మధురగతి రగడయనవచ్చును.

పాదమునకు 8 చతుర్భాసరగణములగుం ఈ క్రింది జానపదగేయము హరిగతి రగడ కాగలదు.

ముక్కు పుల్ల వామె మామిడి మీనా నల్లా మామిడి మీనా
ముక్కు తోసి స్నవామె మామిడి మీనా నల్లా మామిడి మీనా
చివరి మామిడి, మీనా అన్న అప్పత్తి పదములు గేయమంత సాగును. అనగా పాదములోని 8 గణములు సిద్ధమే. ప్రతిపాదములో మొదటి చూడు గణములతోనే భావము మారుచుండును. అనగా జానపదకవి అశువుగా చెప్పు గీతములో ఇన్ని గణముల పేర్చుకై భావమును కొని తెచ్చుట అన్నచి శ్రమైక సాధ్యము లిఖిత వాఙ్మయములో వలె లేఖన సాధనములతో ఆలోచనామృత ఫలముగా పాట వుట్టదు. మొదటి చూడు గణముల పేర్చులో అశువుగా జానపద కవి గేయ మల్లుచు పోవును.

(2) ఖండగతి :-

తెలుగు గేయ సాహిత్యములో ఖండగతి బహు ప్రచలిత గతి. పెక్కు జానపద గీతులు ఖండగతిలోనడచునట్టివే. ఉపయక్తములగు దేశి చ్చందోగణ వ్యవస్థ (చం. గ. ఉపయక్తములు)లో ఇంద్రగణములు పెక్కు ఖండగతి బోధకములు. ఖండగతి బహుళ ప్రచారములోని దగుట, తెలుగు గేయముల నుండి మించు కొన్న దేశి చ్చందములలో అధికాంశము ఇంద్రగణములుగా పాదములలో ఒప్పునవై సవి.

పెక్కు జానపద గీతులు ద్విపద చ్చయలో నడచును. ముందరి ద్విపద చ్చందములో కావ్యములే వ్రాయబడినవి. వీరగాధలు ఖండగతిలోచే. దసరా పాటలు,

శ్రీం నామం పాచిలు, నామం పాచిలు, పెక్కు పోలాప పాచిలు వెన్నెత్తి, గొప్పిల్లి, గోరెల్లి (ఇవని పంచ మాత్రకములైన పదములు) పాచిలు మున్నగునవి ఒండగిరిలో నడచునవి. ద్విపదయేగాక సీసము, అపవెందు, లేచిగిరి, ద్విరదగిరి, విజయభద్ర రంగదలు మున్నగు దేశి భృందములు ఖండగిరిలోనివే.

(1) ద్విరదగిరి రంగద :-

కొమ్మగా	దదిమంచి	కుదురైన	కెందమ్మ
రమ్మగా	దదిమంచి	ఘనమైన	దండ
దండగా	దదిమంచి	తగుమేల	చెంగలువ
కలువగా	దదిమంచి	ఘనమైన	చిలుక.

(2) ద్విపద :-

(అ)	పన్నీటి	స్నానంబు	పరగగా	వించి
	చెన్నుగా	ధరిమించె	చీనాంబ	రములు ³³
(ఆ)	మాంకాళి	నినుబోలు	మాశక్తి	గలదె
	దొండమా	తోనీకు	భూలోక	ఇసులు ³⁴
(ఇ)	అనియిట్లు	తగడెప్పి	యాతక్ష	ణముబంపి
	తనపురో	హితులను	బాసురా	వించె ³⁵

[ప్రథమ పాదాంత గణము నమగ్ర పంచ మాత్రకము
ద్వితీయ " " సూర్యగణము పండిది]

(ఉ)	నారాప	పుట్టింది	కెకదాము	అంటే
	నారాపు	పన్నిన్న	రథమురై	నడచు ³⁶
(ఁ)	పుట్టురో	నాగన్న	బూచినా	గన్నా
	ఎండలో	పండుకోకు	ఎరైనా	గన్నా ³⁷
(ఎ)	రెడ్డొచ్చె	రెడ్డొచ్చె	రెడ్డొచ్చె	సమ్మా
	వీరభ	ద్రాపెడ్డి	విచ్చేసె	సమ్మా ³⁸
(ఏ)	ఊరుద	ర్కాచేను	ఉడుతలా	పాలు
	దొడ్డి	మీదకి	నన్నీయ	కన్నా ³⁹

- (బ) ఊదేబి తిత్తులూ ఉరుములూ బోలు
వేసేది సమ్మెట్టు పిడుగులూ బోలు⁴⁰
- (ఁ) ఏదపడు ఏదపడు ఎర్రినా గన్నా
ఏడిస్తే నీకళ్లు నీలాలు వారు.
- (ఓ) అయ్యవా రికిచాలు ఐదుపర హాలు
పిల్లవా క్లరుచాలు దప్పుదె ళ్లాలూ⁴¹
- (ఔ) తాటారు వెలిగించి తలకింద బెట్టి
అయ్యయ్యో పంతులూ అయిదో తివా.

(3) సీసము : చివరి రెండు సూర్యగణములను పంచమాశ్రమములుగనే భావించిన సీసము గేయముగని తెలియును. అలాగా ౧ పంచమాశ్రమములగునన్నమాట. ఇది విజయభద్రరంగుడను బోలును.

సీస ప్రకరణమున శ్రావణ మంగళారపు పాటతోబాటు మరికొన్ని శాస పద గీతములు చూపబడినవి. క్రింద ఇంకొక పాట ఈయబడుచున్నది.

పంకాయ పండాను పరమాడు వార్చాను
తిసమనీ చెప్పవే తడికొ తడిక

వగలాడి మాటలకు వశ్యంత మండింది
వద్దనీ చెప్పవే తడికొ తడిక

పట్టుచీ (రె) తెచ్చాను పెట్టెలో పెట్టాను
కట్టమని చెప్పవే తడికొ తడిక

చీర కంచులు లేవు చుట్టచెం గులులేవు
వద్దనీ చెప్పవే తడికొ తడిక⁴²

తడికొ, తడిక, అన్నది గేయగతిలో తడికో, తడికా అని సాగదీయ బడును. పట్టుచీరె వంటి (౧ మాత్రల నుండి ౧ మాత్రలకు) కుదింపులు, 'మాటలకు'

వంద ధరల (5 చూత్రలేకాని ఇం. గ. రామ) గణములు గేయమునకు సర్వ సాధారణమే.

(4) తేటగీతి :-

- (అ) ఆడబోయినాయన్నప - చెప్పెనో లేదో
అందె లాచప్పడామెత - రుగిల్ల మీద
చదువ బోయినా యన్నప - చెప్పెనో లేదో
చింత లాచప్ప డాయెవ - డసాల మీద⁴³

అడ్డగీత గల చోట ఒక్క అక్షరము తర్వాతి స్థలమునకు జరిపితే ఖండగీతి సాధ్యమే.

- (ఆ) పసుపు పంకుషు లాకుపో లేను నేను
పసిది డ్డలాను నేను ఎ త్తుకొ లేను
ఇల్లు కలకం లాడచూ డంగ లేను
ఒక్క చిడ్డా నై నము ధావ లేను⁴⁴

- (ఇ) పులపు లావానో చేపులు మొగ్గ దొడిగి⁴⁵

- (ఈ) నారు నల్లవీ రనెమలి వన్నె రవికె
పసుపు పంకుషు యిచ్చిపం పెచూ యన్న⁴⁶

లేటగీతి నడరలు, ఖండగీతి గేయపు నడరలు ముగ్ధిరమైన దీర్ఘిండ్ గేయము. మొత్తము మీద అది ఖండగీతియే. లేటగీతి గణములలో చూసిన దాని పాదములు కలియును.

- (ఉ) ముగ్గు రన్నల తోడనే బుట్టి నాను (లే.గీ.)
నానడుము ముప్పంద పీరగోరింది (ఇం.గ.)
నలుగు రన్నల తోడనే బుట్టి నాను (లే.గీ.)
నానడుము నల్లంద పీరగో రింది⁴⁷ (ఇం.గ.)

- (ఁ) మొగ్గ ఎవరిని బోలు ల న్నర ఘు రామ (లే.గీ.)
ఈ మొగ్గ మీపదనె కనుబొ మల బోలు ద్వపద(ఇం.గ.)
పిందె ఎవరిని బోలు ల న్నర ఘు రామ (లే.గీ.)
ఈ పిందె మీపదనె పలుపదన బోలు ద్వపద.(ఇం.గ.)

ఈ మిత్రణమును బట్టి తే.గ. ఇందగిరిగా నిర్ధారించవచ్చును. సీసము మీద అర్వాచీన కాలములో ఆ.వె చదులు లే గి. వాడబడుటకు ఇది ఒక దారణము

(4) మిత్రగతి :-

(అ) ³మేలు ⁴కొనవే ³చంద్ర ⁴చేఖర
³మేలు ⁴కొనవే ³ఇంద్ర ⁴పందిత

(ఆ) మొనలు మీయగ తలలు క్రిందుగ
 మొలచి యున్నది పృక్ష మూ డి

పైవి హరిణగరి, వృషభగతులరు వరుసగా ఉదాహరణములు రాజాలును.

తులసి చెట్టూ దేవుడై లే
 మేర రెండుకు మేను రా ఆ.

అన్న పై కోలాచివు పాట వైతము ఇట్టిదే. సాధారణముగా జానపద గీతములు మిత్రగతిలో సాగించి రెండేసి గణములు పాదముగా గల్గినవి. జానపద గీతులు మిత్రగతిలో రక్తిస వానితో పోల్చిన తక్కువే.

(5) సంకీర్ణ గతి :-

4+5 లేదా 5+4 అను రీతిలో సాగునవీ గేయములు. మిత్ర సంకీర్ణ గతులలో సాగు గేయములకు రాంబండమునకొక్క పదము ఉండదు. అంబరేసి దీర్ఘ పదములు రెలుగు భాషకు సహజములు కావు. కనుక ఆ కాలఖండములలో రెండు పదములు 3+4 లేదా 4+3గా విడిపోవుట వైన గాంచనగును. అట్లే సంకీర్ణ గతి పాదములకును భావించవలెను.

(అ) ⁵చెమ్మ - ⁴చెక్కా ⁵చేరడే ⁴సీమొగ్గ
 అట్లుపొ య్యంగా ఆరగిం చంగా

(ఆ) మొండిచె య్యక్కా మొగుడే డక్కా
 దానిమ్మ చెటుకింద దాగున్న డక్కా
 (హేడుపు కథ)

చెమచెక, చెటుకింద వంటివి 4 మాత్రలోనికి రుదించబడినవి.

ఒట్టు వానపద గీతముల వందములను గూర్చి వివరములను చెప్పవచ్చును. ఇవి ప్రత్యేకముగా ఒకశోధించదగిన అంశము. వానపదము గీతులపై సాంఘికాంశములపై ఒకరినొకరితో భేదములతో పరిశోధించుట సూచనాప్రాయముగా సడలించగూర్చి వ్రాసినారు. వీనిని ప్రత్యేకముగా పరిశీలించి తెలుగు రూపమున గాళ, శబ్ద గ్రహణ చంద్రముల మూలముల బోధపరుపదగినది.

అధ్యయన చిహ్నములు

1. అది పాట మాట యను మూడు భాగాలు
రత్న 'లయయ' రాగ తనద, నదియె
పాట మాట కంస వరలిన కళయెయ్యె
వందములది పేర సాగుచుండు (స్వతీయం)
2. The Telugu literature outside the Telugu Country, Madras University pub. 1947
3. తెలుగు ఘోష విశాసము పు. 246
4. విజ్ఞాన నిర్వహణము 3rd vol p. 581
5. తెలుగు భాషలో ఘోష రీతులు p. 150, 160
6. అనుప పదాదు పీఠిక
7. డా॥ గి. వేం. సీ. గారు రచించిన భం. రీ. తి. ఉపాధ్యాయుని పు. 158
8. పరిశోధన - తెలుగు రాష్ట్రాలరావు
9. వానపదగీత వాక్యాల పరిచయము - శ్రీహరి అప్పారావు
10. తె. చం. రీ. డా. గి. వేం. సీ. పు. 158
11. వానపద గీత చంద్రికాశీకులు-పరిశోధన అధ్యయనము - డా.కే. సర్వోత్తమన్ పు. 278
12. అక్షర శిరోమణి-రత్న. 427 ప. పు. 241
13. ప్రాచీనముల యుగము పు. 324
14. వానపదగీతము ఆకాశవాణి హైదరాబాద్ 20.8.84 నాటి ప్రసారములోనిది
15. ప్రాచీనముల యుగ-భారతి ఆగస్టు 1967

16. Foreword to "Versification" - major language types, p. vii & viii
17. 'Primitive song' - C. M. Bowra p. 35
18. కీ. వే. పేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి వేంకటేశ్వర చరణముల పీఠిక-ప్రాజ్ఞా న్నయ యుగమున ఉద్ధరింపబడినది
19. Apabhra metres - Prakrit Pingalam - Radhakumud - makharjee comm. p. 1068
20. 'వెదాను', 'విరాను'లన్న పదములనట్టి ఆరుద్ర, నాటి శృంగార శాసనపద గేయములను చూసి రేచన ఇట్లు వ్రాసియుండునని భావించినారు. సమ. ఆ. సా. I. 228 p.
21. భారతి సవం. 1924
22. Rhymic adjustment in Tamil and Malayalam metres - DLA Seminar on metre 1974 (డా. డి. చం. రీ. చల. అధ్య p. 93)
23. యక్షిగాన వాఙ్మయ చరిత్ర పు. 63
24. ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము పు. 330
25. మంగళంపల్లి జాలపరశిక్ష్ణ 'రాచదాసు కీర్తనలు' L.P రికార్డు. (కోనసీమ దాని ఆధారముగా పాడబడినది)
26. పు. 261లో ఇది వివరించబడింది
27. 'ఉపయోగము సందాభాత్మకం తోడ పర్వరంబగు' నియమపూర్వక విద్యా స్థికారము ఉపయోగమునాబడు. "రామకృష్ణులు సాందీ పని తోడ వేదములు చదివిరి. సాందీపని పలనని యర్థము." బాలవ్యాకరణము కారక-4 నూ.
28. శాస్త్రీయ సంగీతములో ఆధునిక పరిజ్ఞాన విధానములో పరిజ్ఞానం పట్ల పరిశీల కొలుకు రచింపబడిన కొత్త సంగీత విద్యాదర్శనము (రచయిత వీరా సుబ్బా రావు) పంటి గ్రంథములు ఇట్టి కోవకు చెందినవి
29. మిన్నేరు - నేడునూరి గంగాధరం పు. 36
30. తులాభారము - శ్రీం పాటలు
31. బాల గేయములు
32. చాల్య క్రీడలు - శ్రీం పాటలు
33. పెండ్లి పాట - మున్నీరు - నేడునూరి గంగాధరంగారు

34. జానపద గేయ గాథలు - డా॥ నాయని శృష్ణకుమారి p. 226
35. పాము పాట (బర్మాంగద చరిత్రము)-నారాయణరాజు (ముద్రితము)
36. రెలుగు రన్నడ జానపద గేయాలు - డా॥ ఆర్.వి.ఎస్. సుందరం. పు. 114
37. పల్లెపదాలు - శృష్ణశ్రీ సంపాదనము పు. 141
38. " " " పు. 80
39. త్రివేణి పు. 103
40. త్రివేణి పు. 56
41. దసరా పద్యములు (వావిళ్ళ ప్రచురణ)
42. పల్లెపదాలు - శృష్ణశ్రీ సం. పు. 92
43. ప్రాచీనులు యరి - ఉమాపతి పద్మనాభ శర్మ భారతి, ఆగష్టు, 1967
44. రె. ర. జా. గేయాలు - ఆర్మీయన్. సుందరం పు. 113
45. త్రివేణి
46. పల్లెపదాలు - శృష్ణశ్రీ సం. పు. 90
47. " " " పు. 47

* * *

దేశీ చ్చందస్సులలో
చిత్రకవిత

* * *

అధ్యాయము - 7

దేశీ చ్చందస్సులలో చిత్ర కవిత

ఆంధ్ర సాహిత్యములో ప్రారంభమునండియ కవిత్వము చతుర్విధములని పేర్కొనబడినది. అవి అశు, చుభుర, చిత్ర, విస్తారము లనబడినది. నన్నయ మృదు మధుర చిత్ర విస్తర సవరస భావ భాసుర కవితా రచనా విశారదులైన మహాకవులు రాజరాజనరేంద్రుని సభ నలంకరించి రచినాడు. చిత్ర కవిత అధికాంశము గుండియే ఉండెననుట కిది సాక్ష్యమైనను ప్రబంధ యుగము నాటికి మాత్రమే దీనికి అధిక ప్రాశస్త్యము లభించినది. ఈ చతుర్విధ కవిత్వములోని చిత్ర కవిత్వము వైచిత్రీ ప్రేయసగు పాఠకుల, ప్రయోగ చురుకగు కవుల ముందు పృథ్వి లోనికి వచ్చినది.

చిత్ర కవిత ససాధకర్షకము. మెదడుకు మేతపెట్టునేగాని రసస్ఫోరకము గాదు. తెలుగులో ఇది అతివేంమై, ఆధునిక యుగారంభము నాటికి కవిత్వము అతి ఘోరమగు 'రసహీన' స్థితికి గొనివచ్చినది. చిత్ర కవిత్వము పంస తానెంతో కుష్మించినట్లు ఆంధ్ర సరస్వతి భావించినట్లు చమత్కారముగా కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు చిత్ర కవిత్వము యొక్క నాటి స్థితిని తెలుపుచు పద్యము వ్రాసినాడు.

దయమాలి తుదముట్ట తలకట్టు నిగిడించి

ధీరుడై నన్ను బాధించునొకడు

పాదంబు లోపల పాదంబు లిమిడించి

వీరుడై నన్ను నొప్పించు నొకడు

ప్రాసంబుపై పెక్కు ప్రాసంబు లడరించి

పొటు బంటయి నన్ను పొడుచు నొకడు

బెండు పల్కులు గూర్చి నిండైన నగలంచు

దిట్టయై చెవులు వేధించునొకడు

భగవద్దేవతా రూపముల్ గానిపించి
 చర్మముల్ హరిన్ సను చిక్కు వరచునారగు
 చునుతురాదరెల్ల విరిచి ప్రాణములులీచు
 ఒదలి పసరెక చుష్కించి యున్నదాన.

—నరసస్వతీ నారద సంవాదము.

రసస్పృహరము రాకుండుటచే సంస్కృత సాహిత్య శాస్త్రజ్ఞు లందఱును చిత్ర కవిత్వమును అనఁచు కవిత్వముని ముద్దరంతముతో చెప్పినారు. ఇప్పటికిని ఈ కవిత్వ ముండుట చృద్ధి చెందిన దన్నచో హానికర ప్రవర్తన వారతే. పండిత పరిచేష్టిలమైన రాజనవాంఛారాములలో కవి రస కవిత్వ హానికర మేధా పటుత్వ మును విరేషముగా చూపుటకే చిత్ర కవిత్వమును వాడుకొన్నాడు. గేయసాహిత్యము ఆకువిత్వము లంభమై, శృంగారయంత్రమైన గణపందస్సులందు సైతము ఆకు కవిత్వము - అచ్చుదకచ్చుద అర్థిచెప్పటలో కవి మేగస్సును గ్రహణధారణకత్తులను ప్రదర్శించుటలో చిత్రకవిత్వము గోచరమే కదా! సాధారణముగా రసస్వప్నలైన మహాకవులు ఈ చిత్రకవిత్వము జోలికి పోరు. ఇదే అభిప్రాయమును C. P. బ్రౌన్ హస్తము చేసినాడు. "As connected with such fancies I will just mention that the Telugus, who value every thing in proportion to its intricacy, have a number of poems (worthless in themselves) composed in the shapes of weapons, birds, trees, serpents, and other figures. None of these idle contrivances are found in the works of the great poets"¹ అదైనను మహాకవులు సైతము రసనిర్భర కవిత్వముతోబాటు స్వల్పముగా వైచిత్రీ ప్రియులై చిత్ర కవిత్వమును తమ రాష్ట్రములలో అక్కడక్కడ ప్రవేశపెట్టినారు. తెలుగులోచిత్రకవిత్వమును ప్రవేశపెట్టిన కవులలోనన్నిచోడుడు అద్భుతగుచున్నాడు. ఈతడైనను తెలుగు నాటికి లేని ఈ సంప్రదాయమును ప్రవేశపెట్టుటకు కన్నడ కవిత్వము ప్రేరణమై ఉండవచ్చును.² కన్నడమున ఈ చిత్ర కవిత్వము నాటికి ప్రచారములోనికి వచ్చినది.³ విన్నకోట పెద్దన దీనిని రక్షణబద్ధమొనర్చిన ఆద్య లాక్షణికుడన జెల్లును.

(అ) చతుర్విధ కవిత్వము

చతుర్విధ కవిత్వంలో విస్తారమున కొద్ది వాఙ్మయమునకు, ఆకుకవిత్వ కవిత్వములతో సంబంధించినది. ఇక మిగిలిన రెండు మధుర చిత్ర కవిత్వము. వీనిని

మాత్రము లాక్షణికులు వివరించినారు. చిత్రకవిత్వలో నైతము గర్భకవిత స్వల్పము గనె వివరించబడినది. ఆయను లక్షణ వివేచనములలో గాన లక్ష్యములలో ప్రదర్శితము. గర్భ కవిత్వము కవి పాండిత్యమునకు సంబంధించినదని, ఎవరి పాండిత్య ప్రగల్భిత ననుసరించి వారు గర్భకవిత్వము వ్రాయదురని చెప్పచు శ్రీ పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు ప్రబంధరాజు దేవరదాసర విజయవిలాసములోని “అరచదనాల్గు చందములు గర్భితమైన పద్యమును” గూర్చి చెప్పచు “బంధ కవిత్వ చిత్ర కవిత్వాదులకు కొన్ని లక్షణములు గన్పట్టుచున్నవి గాని గర్భ కవిత్వాదులకు లక్షణము బొత్తిగ కన్పించదు... ఈ గ్రంథములోని గర్భిత పద్యములు వ్రాయుటకీ కవి లక్షణ మెట్లుండునని యాహ జేయగలము: అరుదదనాదుగు గర్భితములు మాత్రము వ్రాయవలసినట్లు లక్షణముండనా? ఉండదు. కాబట్టి వారి వారి పాండిత్య ప్రాగల్భ్యము ననుసరించి గర్భకవిత్వము వ్రాయవచ్చునని ఊహజేయుచున్నా రము” అని ఆ గ్రంథమునకు పీఠిక వ్రాయుచు పేర్కొనిరి.³

చతుర్విధ కవిత్వమును గూర్చి వారాకవి రామచయ్య తన లక్షణదీపికలో వివరముగా వ్రాసినాడు. చిత్ర కవిత్వమును గూర్చి ఆతడు (1) పాదగోపనంబును, 2) పద్య భ్రమకంబును, 3) నామ గోపనంబును, 4) అనలోమ విలోమ గతి పద్యంబులు, 5) కందశీత గర్భిత పృత్తంబులును, కందద్వయ గర్భిత మణి గణ సేకరంబును, క్రౌంచపద గర్భిత కందద్వయంబును, ద్విపద చౌపది లాలి సువ్వాల మంగళహారతలు ధవళంబులు శోభనార్థ చంద్రికాది పదదర్శనలాది లయగర్భిత సీసంబులును, 6) కంక పటహ మండూక తురంగనట భేరీనినాదనాటక రంగ పృత్తంబులును, 7) ఓవ్య రోవ్య సంతర జిహ్వచలజిహ్వ పృత్తంబులును, 8) రగడ భేదంబులును, తాళగతులును, దండక పృత్తంబులు, 9) అష్టదశ షోడశ దశ ద్వాదశింత్యదశ పద్య బంధంబులును, సవాహరణ ద్వాదశావరణ చక్ర బంధంబులును, రథనాగద్వినిగ కలాల చక్ర ఆదోపకా చక్ర బంధంబులును, గోమూత్రికా పుష్పమాలికా పుష్పగుచ్ఛమృదంగ దమరు శిర్ష త్రాళం కంకణ సర్వతో భద్ర కవి కల్పిత కల్పవల్లరి నివియాదిగా గల్గు బహు విధ చమత్కారంబుల చిత్రంబుల రచించుటం జేసినది చిత్ర కవిత్వము” అని వ్రాసినాడు.

అప్పకవి నైతము చిత్ర కవిత్వమునిచ్చే వివరించుటలోదాటు లక్ష్యములను కూడా ఇచ్చినాడు. వీనిలో అధికాంశము భద్రసంబంధితము. కొన్ని గుణింపముల భూమర్యుతులు (తలగట్టు ఇత్యాది) కొన్ని అక్షర స్థానజన్యత్వ సంబంధులు (ఓవ్య

నిర్మోహులు), కొన్ని శబ్దాలంతా సంబంధాలు (భ్రమరాదులు, వీరాక్షరాదులు), కొన్ని ఆకు కవిత్వ అవధాన కవిత్వా సంబంధాలు (ఇచ్చే వాక్య సంఘట్టనాదులు), వార్తాకవి రామచంద్ర రంగరావులను చిత్ర కవిత్వ సంబంధాలుగా పేర్కొనుట చిత్రమైన విషయము. ఆతదగ్గల భావించెనో తెలియరాదు.

వీటినిన్ని దిగి పరిశీలించిన ఈ చిత్రకవిత్వము మూడు విఘ్నములుగా భావించవచ్చును.⁴ (1) శబ్దాక్షర చిత్రకవిత-ఇది చందస్సంబంధము. (2) లంఘన చిత్రక-పద్యచిత్రాది లంఘనములను సరిపడునట్లు వ్రాయుట. ఇది చందస్సంబంధము. (3) రత్న కవిత- ఇది గణ సంబంధము.

(1) శబ్దాక్షర చిత్రకవి :-

ఇందు భ్రమకము, అనులోమ విలోమములు దేశిచ్ఛందస్సంబంధాలు.

అ) భ్రమకము :-

భ్రమకమునగా రంజితములుగా పరివీనను రూపుమాపరుచుచుట. 'తోకమూకలో', 'రంగనగరం', 'లంకొంకొం', 'ఒం దీర వీణం', 'మందారదామం', 'వికటకవి', 'పంచాస్మదాపం', 'నందనదనం' వంటి పదములు తలక్రిందులుగా వ్రాసినను అట్లే రూపుచెడరుండ ఉండును. ఈ విధానమునే పాదమునతో పద్యమునతో పాదించుట పాద, పద్య భ్రమకములనందును. ఇవిసాధారణముగా దేశిచ్ఛందములందే సాధ్యము దేశిచ్ఛందస్సులు గణస్వేచ్ఛగలవి. మార్గిచ్ఛందములలో ఇట్లుచూడమారు గావించగా గణములు చుదరవు. ప్రత్యక్షరము గురు లగువులు సరిపోవరను అరగా ఒక ఉత్పల మూలలో పాదభ్రమకములో

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
U	I	I	U	I	U	I	I	I	U	I	I	U	I	I	U	I	U	I	U

తలక్రిందులుగా వ్రాసినచో

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
U	I	U	I	U	I	I	U	I	I	U	I	I	I	U	I	U	I	I	U

గురులము స్థానములు సరిపోవుట లేదురదా! ఇది మార్గిచ్ఛందములలో అసాధ్యము దేశిచ్ఛందములలో ముఖ్యముగా మాత్రైకాసమచ్ఛందములలో రందాదులలో ఇవి సాధ్యము. కనుక ఇది దేశిచ్ఛందోను బంధ చిత్రకవిత అను పప్పును.

పద్యభ్రమకమునకు చిత్రకవి పెద్దన ఇచ్చిన ఈ క్రింది కంద పద్యము ఉదాహరణము.

1	2	3		
మానవ	భవనయ	ఓయదయ		
4	5	6	7	8
యానవ	రసయా	మదదయ	హారవ	పనవా
8	7	6		
దానవ	పరవ	మదదయ		
5	4	3	2	1
యానవ	రసయా	యదయ	యనవ	పనవా

ఒక అర్థము వ్రాయబడి, రిరిగి అదే రంక్రిందులుగు వ్రాయబడినచో రెండవ అర్థము నిర్దించును. దీనితో పద్యము మొత్తము ప్రభురమగును. ఇది ఉభయార్థములుగా విచ గొట్టబడిన కంద పద్యమునకుగల (దేని పద్యములలో రామాయణలో గణితముము మారని గణము) విశిష్టత. ఇందు గమనింపవలసిన అంశములు.

1) రామాయణగుప్తు అక్షరము నాల్గు మాత్రం గణములలో వాడవలసివే నిర్దేశించును. ఒక్క నిష్పద్ధగణములు మాత్రము చూచుకొనవలయును. అది చూచా పాద ద్వయ గణ సంఖ్య సరి సంఖ్యయగుట వలన (అర్థములో 8 గణములుండను 8 సరి సంఖ్య) రామాయణై నపుడు సరి సంఖ్య వేసి సంఖ్యగా మారును. అనగా 8వ గణము 1వ గణముగా, 7వ గణము 2వ గణముగా, 6-5గా మారును. అప్పుడు ఒకగణము భ్రమకములో సరి సంఖ్యలోనిది వేసి సంఖ్యలోనికి మారును. అందువలన ప్రభుర కందమందు ఒకగణము అసలే వాడరాదు.

2) ఒకగణము వాడరాదు గనుక పద్యస్థానమున నలగణము మాత్రమే వాడవల యును. ప్రభురములో మూడవగణము అరవగణముగామారును కనుక 2వ గణమును నలగణమునే వాడ వలయును. (పైన 'ఓయదయ', 'మదదయ' కరుణ పాదముల మూడవగణము రిట్టిచే.

3) ఏ గణమైనను చతుర్మాత్రాగణమే గనుక నిష్పద్ధ ఒకగణము రిప్పరక్తిని గణములన్ని ఏ స్థలమునందైనను సరిపోవును. ఐనను యతిప్రాసలు గలగణముల మాత్రము చూచుకొనవలయును.

4) ప్రథమాక్షరము దీర్ఘాక్షరమే వాడవలయును. చతుర్థ పాదాంత్యమున అది పాద దీర్ఘాక్షరమగుట చరయోగపడును.

5) 1వ, 4వ గణములలోని ప్రాసాక్షరము భ్రమరములో చచ్చుటకై రద్దారి రెండు పాదములలోని ప్రాసస్థానమున రావలసిన 8, 5వ గణములలో పైతము అదే ప్రాసాక్షరమును చూసుచుని తొలి అర్థమును వ్రాయవలయును. పైకందములోని ప్రథమార్థములలోని 5, 8వ గణములు “తనయా”, “చనదా” అన్నవి ప్రాసాక్షరము “న” లో చూడకొన్నవి. గణము ఏదైనను గణములలోని అక్షరములలో ఉపోత్తమ పల్లము (చివరిపన్ను ముందు పల్లము) ప్రాసాక్షరమై ఉండవలయును. రం క్రిందు రైసపుడా రెండవ స్థానములోనికి రావలయును గదా! “గగ” ఐనచో తొలిపల్లము, “నల” ఐనచో మూడవ పల్లము, ధ, నరైనచో మధ్యపల్లము జాగ్రత్తగా పెట్టవలయును.

6) యతిలో భ్రమరమునందు అనగా ద్వితీయార్థమునందు 5వ, 2వ గణములు యతి స్థానీయములు (పై కందము చూడుము) కనుక తొలి అర్థములోనే 2వ గణాంత్యాక్షరములు సవర్ణరేదా సాశాస్త్ర పల్లములు యతికి సరిపడునవి వాడవలయును. అదియును గణాంత్యముననే ఉండుట వలయును. “భటనయ” (2వ గణము). “చనయా” (5వ గణము)లలో ఇది చూడవచ్చును. ఇచ్చట ‘య’ అంత్యాక్షరము, భ్రమరములో అనగా ఉత్తరార్థములో ఆద్యాక్షరమగును. ఇచ్చట హ్రస్వద్విర్ణములము ఒనిరేదు. స్వరమైత్రి (అఅయై, ఇఈఋఋఋఋ, ఉఊఁఁఁఁ) కలిసిన చాలును.

పై నియమములు దృష్టిలో పెట్టుకొని అర్థము చెదకుండ వ్రాసిన పద్యభ్రమరముగనుండు. ఇవిబహుధా రంప పద్యమునందే కాననగును. రక్తిగన దేశి చ్చందములలో సూర్యేంద్ర చంద్రగణప్యుష్కలో సాధ్యమైయైనను కందమునకుగల చతుర్థాత్రికా గణపదానము సులభమైనది. రంపములో ఇది పద్యభ్రమరముతోబాటు అర్థపాదభ్రమరము, పాదైకభ్రమరములు కూడా సాధ్యమే. పాదభ్రమరములో టేసి గణ సంఖ్యలో ఇది మరింత సులభము, ఇందు జగణ ప్రయోగ నిషేధము లేదు.

(ఇ) అనులోమ విలోమములు :-

ఇదియును భ్రమరము పంటిదే. కాని భ్రమరములో పద్యము లలక్రిందులై నను చూపబడిగా ఇందు అక్షరములు ముఖబోవును. అనగా కొత్త పద్యము కొత్త అర్థముగా సంబంధించును. వికల వది తల క్రిందులుగా వికట కవియే. ‘పలర’ లం

క్రైందులుగా “లంప” ఐనట్లు ఇది ఉండును అట్లయ్యును గణవిధానము, పై ఇతర నియమములు దానివలన దీనిపండును.

అనులోమము

1	2	3		
దామో	దరసా	మలసథ		
4	5	6	7	8
రామా	సరసా	శరదశ	రక్షహరి	రాధా
9	10	11		
రామా	సదయా	రమపర		
12	13	14	15	16
ధామా	పరయా	దపకుల	దారక	రాసా

(అప్ప కవీయము)

ఇదే విరోమముగా

16	15	14		
సారా	కరదా	లంపద		
13	12	11	10	9
యారప	మాధా	రమపర	యాదన	మారా
8	7	6		
ధారా	రహారప	శరదశ		
5	4	3	2	1
సారస	మారా	సనతదు	సారద	మోదా

ఇది రవిర్వములో రవిర్వమంతయు సంస్కృతముయ్యదే. తెలుగు భాష మచ్చునను రాసరాదు. అర్థము కొలకు ఏరాక్షర, నానార్థ నిఘంటువుల ఆశ్రయము ఆపశక్తియు తెలుగు ఛందములలో తెలుగు రాష్ట్రములలో తెలుగు మార్పభాషగాగల సంస్కృత పండితులు వ్రాసిన సంస్కృత శబ్దార్థముని చిత్రరవిర్వమును గూర్చి వ్యాఖ్యాసించినదోషమేమిదిలేదు. ఈ శబ్దాంతర చిత్ర శబ్దార్థముతోబాటు బంధకవిర్వం గూడ ఇట్టిదే. కొంతదరకిరగర్భరవిర్వములో తెలుగు భాష రాసవచ్చును. ఆయమును త్వాచిత్కమే.

(2) బంధ కవిత :

ఇది చ్చుత్త సందర్భానికి ఆకారములను ఉద్గ్రహింపబడిన ప్రాయశఙ్కయను. దేశమార్గి వ్యంభములు ఉపయములు యోగ్యములే. విశేషములు లేకుండుటచే వివరించుటలేదు.

(3) గర్భ కవిత :-

గర్భ కవిత గణ సంబంధి. ఒక పద్యములో మరొక పద్యము ఇముట్టుట గర్భకవిత లాబడును. పెద్ద పద్యములోని గణములు ఏ ఒక్క ఒండమో లేదా సంభూర్ణ పద్యమో మరొక పద్యముగా (ఛందముగా) రూపాంతరము చెందుట చిత్రమైన అంశము. ఇది సాధారణముగా మార్గిచ్ఛందములందు చిత్రమైన విషయముకాదు. కారణము అచ్చుట పద్ధింజరి ఛందోన్యములలో ఇది సాధ్యమే. 28 అక్షరము చూకు పాదములోని ఎన్ని అక్షరములైనను తీసికొనిన అది ఏదో ఒక ఛందములోని నీదో ఒక చ్చుత్తమై తీరును. సరసిజ పృత్తములందు మొదటి మూడు గణములు పదిలమై మిగిలిన గణ నికరమగును. వసంత తిలకమున 1వ అక్షరము పాదాంత్య పర్వ వ్యయము లొంగించిన స్వాగత పృత్తమగును. ఉత్పలమాల మొదటి గురువుకు ఐదులు లేదు లఘువులందున చందరహం అగును అట్లే శార్దూలము పురైక్షమగును స్రుగ్విదలోని చివరి రెండుక్షరములు మొదటి చేర్చిన అది భుజంగ ప్రహారమగును. ఇట్టివిరివిజర పృత్తములలో ఇట్లెన్నియైనను సంభవమే. దేశీ ఛందములందే ఇది విశేషము. పైగా దేశీ ఛందములందుగల గణ స్వేచ్ఛకారణముగా అవిమార్గిచ్ఛందము లనో గర్భకవితనపుడు మరింత చిత్రమైనదిగ తోచును. అధికాంశ గర్భకవిత మార్గి లోని దేశీయో, లేదా దేశీలోని మార్గిపృత్తమో అగుట కాననగును. అనగా గర్భ కవితమన్నది. ఒక విధముగా మార్గి - దేశీ ఛందముల మేళనమనవచ్చును.

గర్భకవితకు లక్షణమిట్లుండునని చెప్పరాదు. కవి గణములను పరిశీలించి యది ప్రాస స్థంబములను పదంకుండ ఏ పెద్ద పద్యమున ఏ చిన్న పద్యము ఇము డునో చూడవలయును. అది కవిప్రతిభకు నిత పరిశీలనకు సంబంధించినది. గణప వరపు వేంకటకవి 'ప్రబంధ రాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము'లో చొషష్టి పద్య గర్భిత సీసమును (608 ప.) పరిశీలించిన ఇన్ని పద్యములు గర్భితమగునని ఏలాక్ష ణికుడు చెప్పరెడన్నది స్పష్టము. లాక్షిణికులు మాత్రము కొన్ని దిన రాము పరిశీలిం చిన వాటిని గర్భిత శక్తిగల పృత్తములను పేర్కొనిచారు.

అప్పుకవి తన గ్రంథమునందు

సీ. గాంగేయ కౌశేయ ఘనశంక గీత స

ధర్మ చంపక మాలికయు చరిత్ర

కంద పద్య ద్వయ కమల వింశతరు

స్థావర కా గర్భిత శ్రాంభవము

గీత మత్రేభ విప్రీతా చంద గ

ర్పిత సీసమునట వద్యుర్త గర్భ

రోచ్ఛం మారకయును సురర్చిత కల్ప

పల్లియు సీసరూ పద్మపదయు

స్రగ్విజీ గర్భ భుజంగ ప్రయా రంబు

కంద గర్భిత మచిగణ నిరరము

రవిత చతుర్బధ కంద పద్యము నష్ట

విధ కందమును బంప విధనుపుత్ర

మంచిగా గం కొన్ని పద్యములు పెక్కు

సరవి పద్యము లిమిడి దోపములు లేక

కానపచ్చిన సవియెల్ల గర్భరవిత

ధరణి నొప్పారు నీరీచి దనరి కృష్ణ ! (IV-594)

అని గర్భకవిత్వమునకు సాధ్యపడు ఛందములను ఖేర్కొని పదికి పైగా లక్ష్యముల నిచ్చినాడు.

ఇవిగాక గీతి గర్భిత ఉత్పలమాల, కంద గర్భిత సరసిజ, మత్రేభ గర్భిత సీసము వంటివి పెక్కులు వ్రాయవచ్చును. నన్నెచోడుని కుమార సంభవములో 'మురిసెడి రూపులున్' అన్న పద్యము (11-129)న ఛందాగ్రంథమునని దేవరపల్లి వేంకట కృష్ణారెడ్డిగారనినారు.⁴ గర్భకవిత వ్రాయునపుడు కవులు పైన పద్యమునకు ముందు వివరముగా చెప్పుదురు. ఇచ్చట అట్టి సంద్రదాయము పొందింపబడలేదు. ఇది యాదృచ్ఛికమేమో.

(1) పెద్దన ముకుంద విలాసములో వృత్తకంద గర్భిత సీసము, ద్విపద, చాపద, లాఠీ, శోభన, మంగళారతి సువ్వాం ధవళాది వివిధ పదచ్ఛంద

గర్భిత సీసము, కంద ద్వయ గర్భిత ఉపకరణ మాలిదావృత్తము. (2) కంద ర్థి అబ్బయామాత్మని రవిరాజ మనోరంజనములో కంద ద్వయ రుగ్మపతి కమల విలసిత గర్భ త్రావపద పృత్తము; (3) బట్టుమూర్తి సరసభూపాలియములోని పృత్తకంద గర్భిత సీసము; (4) పారిజాతాపహరణమున చుర్రేభ మణిగణ నిరరపృత్త ద్వయ గర్భిత సీసము, కంద పద్య గర్భిత ఉపకరణము; (5) సూరయ వేంగిని గారి రామరాజీయమున ద్విరంద గర్భ త్రావపద పృత్తము; (6) కూచిమంచి లిమ్మన రసివటన మనోభిరామమున కంద గర్భిత మణిగణ నికరము, స్రగ్వణీ ఘటంగ ప్రముఖ ప్రతవిందిత గర్భిత సీసము సగర్భ మర్రేభ కంద సీసము; (7) పిండిగ్రోలు లక్ష్మణరవి లంకా విజయమున కంద గర్భ మణిగణ నికరము; (8) ఆదిదము హరకవి రవిరంజనము నందు చతుర్విధ కంద గర్భిత మణిగణ నిరరము చతుర్విధ కంద గర్భిత ప్రమలాక్షర పృత్తము; (9) చుప్ప వేంకట కవిగారి శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచనకుశరాబ్బ రిత్రమున కంద గర్భ చందకమాం; (10) కంఠణి పాపరాజుగారి ఉత్తర రామాయణమున మర్రేభ గర్భిత సీసము; (11) నంది, మంది జంట కవుల ప్రబోధ చంద్రోదయమున కంద గర్భిత మణిగణ నిరరము; (12) పుష్పగిరి లిమ్మన సమీర చమార విజయమున కందగర్భిత శార్దూలము, కందగర్భిత మణిగణ నికరము, కంద ద్వయ గర్భిత సరసిజ పృత్తము, కంద ద్వయ గర్భిత భాస్కర విలసితము, ముర్రేభ కంద గర్భిత సీసము; - ముగ్గుగుసవి గర్భ పృత్త ప్రయోగములు.⁶

ఈ పత్ర రవిర్విముసల అంధ్ర సాహిత్యమునందే శిఖరాయమానమైన గణపరపు వేంకటకవి (17వ శ.) ప్రబంధ రాజవేంకటేశ్వర విజయ విలాసము నందు 808వ పద్యము సీసము నందు 64 ఉపములున్నవి. వానిలో గర్భిత పద్యములు 41. ఉపములు 20 + అనులోను విలోమాదులు 2 = మొత్తము 64. అనుగా ఈ పద్యములో చిత్రకవితా భేదమునైన శబ్దాలంకార, బంధ, గర్భ కవిరలు మూడు పచ్చినపన్నుచూడ 41 పద్యములు గర్భితమైన పద్యము లంధ్ర సాహిత్యములో ఇది ఒక్కదియే. ఆ పద్యములలో సైతము పదధందములుండుట విశేషమైన ఆంధ్రము. కవి చెప్పినన్నచో గర్భిత పద్యములు శోధించుట కష్టమయ్యెడిది. సీసముపై గీరిని కూడా ఇముచ్చుచున్న స్వీకరంబుల ఇందలి విశేషము. సర్వపాదముల మార్గి పృత్తములలోపల ఒకే గణాద్రమము కర్తవ్యమైనది (ర, భ, స, న, గ, స, స)

భ, మ); పృథ్వీమండలి పై ప్రాస (పృథ్వీ ప్రాస సీసము పట్టాదములను) పాదించుట, సర్వలక్ష్య గీతము ఇందలి నురి కొన్ని విశేషములు.

సారాగ్రంథ సారస సమవేత్ర యుగళ వా

రదరుచి వాదిన రఘున వనిత

సారాగి ధీర విజయ వీర తులగ వై

రఘుభవ జైత్రభవ చురకరణ

సారాది హార వినయ చారణ హరిసా

రసహార చంద్రశరణ ఇయసుర

వారాని నారద పరపూజిత వద గౌ

రసరట్టి భగ్గ గరళ గళ సఖ

హరినగ నిలయ గిరిధర యసుర దళన

మణిమయ మకుట సురమణి మధు విశరణ

కరి వరదకు పరరుచిరతర వసన స

రహరి లసిత దరనిగమ విహరణ హరి.

ఇందలి గర్భిత దేవి పద్యములు (1) ద్విపద, (2,3) కందములు రెండు, (4,5) మహానామ చాపదులు రెండు, (6) ఆట వెలది, (7) తేటగీతి, (8) అష్టకము, (9) భజనము, (10) శోభాన, (11) హారతి, (12) జంపె, (13) త్రిపుట రేకులు, (14) ఆర్థ చంద్రిక, (15) సువ్యాస, (16) లాలి, (17) వీల, (18) మంజరి, (19) తులగ వర్ణన రగద, (20) ఉత్కలకార్థము, (21) ఉత్కలకార్థము, (22,23,24, 25,26,27,28,29) దరువులు ఎనిమిది, (30,31,32) చిత్రకందములు తిరిగి మూడు, (33) గీతిలోని కందము, (34) గీతిలోని ఆట వెలది గాక తక్కిన 7 విధములగు మార్గి పృథ్వీమండలి మొత్తము 41 ఇందు గర్భితములు.

చతుర్విధ, అష్టవిధ కందములు :-

గర్భ రవిరలో దేవి భువందముగా కందమునకు విశిష్ట స్థానమున్నది. ఆసు లోహాదులకు వాడుకొన్నట్లే గర్భరవిరలో కందమును లాక్షణికులను వాడుకొన్నారు. బొత్తపి రమణులపి కంద భేదములలో ద్వివిధ కందము మొదలుగా వివిధ చిత్ర రచిత్రపు దోకలను కంద భేదములుగా పేర్కొనినాడు.⁷

ఒక పద్యమున డేరొక్క పద్యము గర్భితమగుట ఉండగా కందముననే లిరిగి కందములు ఏర్పడుట అన్నది డేరొక విశేషాంశము. అనగా చతుర్విధ కంద గర్భిత కందమున్నరీతి దానిని పేర్లు పెట్టవచ్చును. చతుర్విధ కందమని అష్టవిధ కందమని ఒకే కందము 4 లేదా 8 వినిమూలగా ఏర్పడును. ఒకే కందమును భిన్న స్థలములలో ఎత్తుకొని లిరిగి అంతవరకు వచ్చుచితో కందము యొక్క ఆకృతి పూర్తి అయి, ఇట్టి కందములు ఏర్పడును. చతుర్భాత్ర గణనిర్మితమగుట వలన ఇది కేవల కందమునందు మాత్రమే సాధ్యము. ఇతర దేశీ చ్ఛందములలో సాధ్యము రాదు.

అయితే ఇక్కడ గమనింపవలసిన ముఖ్యాంశ మొకటి ఉన్నది. తప్పని సరిగా ఇట్టి కందమున 'గణమునకొక్క పదము' అన్న నియమము ఉండవలయును లేనచో ఎక్కడో పద్యమును (గణమును) ఎత్తుకొని లిరిగి అక్కడి వరకు వచ్చుట ఆసాధ్యమగును. అర్థసాధన దుష్కరమగును.

చతుర్విధ కంద లక్షణమును విన్నకోట పెద్దన (VI-48), అప్పకవి (IV-621), ఛందో నిరంకుశ కర్త పైన సుబ్రహ్మణ్యుని వ్రాసినారు.

రెండవ పాదము రెండవ గణముతో ప్రారంభించిన మొదటి కందము రెండవ కందమగును. అట్లే రెండవ కందములోని రెండవ పాదము రెండవ గణముతో ప్రారంభించిన మూడవ కందమగును. అట్లే చాల్గవది లిరిగి అట్లే వ్రాసిన మొదటిదే యగును.

1) సన్నెచ్చోడుడు చమార సంభవములో (12-27),

2) పాల్కరికి సోమన్న చరురేంద సారములో,⁸

3) లిరుకేం గామాత్యుడు సీలాచల విలాసములో⁹ (మరి కొందరు) - చతుర్విధ కందములు వ్రాసినారు

1	2	3		
నందా	ర్యశాత	సుజనా		
4	5	6	7	8
నందా	ఒగరా	ఒగిడున	నరదే	చగణా
9	10	11		
మందా	భరచన	చరచము		
12	13	14	15	16
మందా	అగణిత	చర్మిత	గురుతర	సుగుణా

2వ కందము— పై కందములోని దీర్ఘపాద (ద్విత్వీయపాద) ద్విత్వీయ గణముతో ప్రారంభించి తిరిగి అంతపరకు వ్రాయవలయును. అనగా పై 5వ గణముతో పద్యము ప్రారంభమై, 4వ గణముతో ముగియునన్నమాట.

5	6	7		
ఖగరా	జగమన	నతదే		
8	9	10	11	12
పగణా	కుండా	భరదన	వరదము	కుండా
13	14	15		
అగణిత	చరిత్ర	గురుతర		
16	1	2	3	4
సుగుణా	నందా	తృణాత	సుజనా	నందా

3వ కందము— పై కందములో దీర్ఘపాద ద్విత్వీయ గణము (కుండా)తో ప్రారంభించి తిరిగి అంతపరకు రావలయును.

9	10	11		
కుండా	భరదన	వరదము		
12	13	14	15	16
కుండా	అగణిత	చరిత్ర	గురుతర	సుగుణా
1	2	3		
నందా	తృణాత	సుజనా		
4	5	6	7	8
నందా	ఖగరాజ	గమన	నతదే	పగణా

4వ కందము— పై కందములో దీర్ఘపాద ద్విత్వీయగణము (అగణిత)తో ప్రారంభించి తిరిగి అంతపరకు రావలయును.

13	14	15		
అగణిత	చరిత్ర	గురుతర		
16	1	2	3	4
సుగుణా	నందా	తృణాత	సుజనా	నందా
5	6	7		
ఖగరా	జగమన	నతదే		
8	9	10	11	12
పగణా	కుండా	భరదన	వరదము	కుండా

పైఠానుర్విధ కందమును పరిశీలించిన ఈ శ్రీలింగ అంశములు (లక్షణములుగా) ప్రకటికరింపవచ్చును.

- (అ) 1వ, 5వ, 9వ, 13వ గణములు ప్రారంభ గణములుగా 4 కందములు నిర్దేశమగును.
- (ఆ) 5వ, 9వ, 13వ, 17వ గణముల ద్వితీయాక్షరములు ఒక ప్రాసాక్షరముతో 1వ, 4వ, 8వ, 12వ గణముల ద్వితీయాక్షరములు ఒక ప్రాసాక్షరముతో సంధింపవలయును.
- (ఇ) 4వ, 7వ గణములకు; 12వ, 15వ గణములకు | గణాద్యక్షరములకు 8వ, 11వ గణములకు; 9వ, 16వ గణములకు | యతి సంధింపవలెను.
- (ఈ) 1వ కందము యొక్క పూర్వోత్తరార్థములు 9వ కందము యొక్క ఉత్తర పూర్వార్థములుగా, 2వ కందము యొక్క పూర్వోత్తరార్థములు వ్యుత్క్రమమున 4వ కందము యొక్క ఉత్తర పూర్వార్థములుగా సంఘటిల్లును.
- (ఓ) ప్రతిపాదాది గణము, సరిపాదముల చివర గుర్తించ గణము అనగా గగ, న గణములలో ఏదో ఒకటి ఉండవలయును.
- (ఊ) కులుచ పాదముల రెండవ గణము సంజలలో ఏదో ఒకటి ఉండవలయును. సంజలమున్నచో సంపదములందమని జగణమే ఉన్నచో ఒక జ పదములందమని పిలువబడును ఇది పక్ష స్థానమునకు పనికి వచ్చుటకై వేయబడును. చిర్రచవి పెద్దన, పొత్తపి రమణకవి మొ॥ వారు ఈ కందములను రెండిని కందబేదములుగా చెప్పినారు. (వీనిని కందభేదములుగా భావింపకుండుటచే గర్భ కవితద్వ సంబంధియగుటచే ఆర్యుడ “కందమన్న దాగమున” వ్రాయ బడిరెడు).

అష్ట విధ కందమునకు అప్పకవి లక్షణము చెప్పినాడు.

రెండేసి గణంబులపై

సుంకిన గణమాదిగాగ నొనరగ జదువన్

ఖండిత సౌభర హెచ్చరి

తొండజ యష్టవిధ కంద మనగా ఒరగున్ (4-631)

2 గణములు దాటి 8 విధముల కందములగును. అనగా 9వ, 5వ, 7వ, 9వ, 11వ, 13వ, 15వ, 1వ గణారంభములతో మొత్తము 8 కందము లగు నన్నమాట.

1 తనకిరు	2 గెలనను	3 కనలుచు			
4 గొనబియ్య	5 గిలిపెడు	6 కనుగొలు	7 కులదగు	8 బెలుచన్	
9 మనులను	10 గలయం	11 బెనకువ			
12 గనచుం	13 గలముల	14 దసిపెను	15 ఇలుశృం	16 ఇలమై	(4-621)

ద్వితీయ కందము కనలుచు అన్న శివ గణముతో

తృతీయ	,,	గిలిపెడు అన్న	5వ	,,
చతుర్థ	,,	కులదగు అన్న	7వ	,,
పంచమ	,,	మనులను అన్న	9వ	,,
షష్ఠ	,,	పెనకువ అన్న	11వ	,,
సప్తమ	,,	కలుముల అన్న	13వ	,,
అష్టమ	,,	ఇలుశృం అన్న	15వ	,, ప్రారంభమగును.

- (i) 1వ, 4వ, 9వ, 12వ గణమునకు
(ii) 3వ, 6వ, 11వ, 14వ గణమునకు
(iii) 5వ, 8వ, 13వ, 16వ గణమునకు
(iv) 7వ, 10వ, 15వ, 2వ గణమునకు

ద్వితీయాక్షరము ప్రాస
పాడింప వలయును.

- i) 4వ - 7వ గణముల
ii) 12వ - 15వ ,,
iii) 6వ - 9వ ,,
iv) 14వ - 1వ ,,
v) 8వ - 11వ ,,
vi) 16వ - 3వ ,,
vii) 10వ - 13వ ,,
viii) 2వ - 5వ ,,

ఆద్యక్షరములకు యతి
పాడింప వలయును.

మొదటి నాలుగు కందములలోని ఉభయార్థములే, తర్వాతి నాలుగు కందములలోనికి వ్యుత్క్రమమున ఉభయార్థములు చతుర్విధ కందములలోపల అగును. ఇట్టి అష్టవిధ కందము కవి ప్రయోగములో కానరాదు.

ఇట్లు గర్భకవిత సంస్కృత భాషలో కానరాక తెలుగువారి స్వంతమై,

స్వరంజితమై, వైచిత్రీపరియతా సూచకమై, మార్గిదేశి సంగమమై పరలినది.

బంధ కవిత్వము దేశి భందస్సంబంధిగాదు. చక్ర గో మూత్రకాష్ట దళ పద్మ నాగబంధాదులతో వ్రాయబడు పద్యములు మార్గి పృథ్వులు, మీదు మిక్కిలి తెలుగు పదములు మచ్చుకై నను కానరానివి.

చిత్రకవిత్వమంతయు రసస్ఫూర్తి కొలుకుగాక వైచిత్రీ ప్రియత్వమునకు పాండిత్య ప్రకర్షకు, కవి మేధశక్తికి సాక్ష్యముగా నిలిచినది. దీనివలన సాహిత్యము నకు గలుగు ప్రయోజనమేమియులేదు అంద్ర సాహిత్య చరిత్రలో చందిపెద్ది కృష్ణ స్వామి ప్రణీతమని ప్రఖ్యాతమైన “ద్విజాణియ” కార్యము చక్రబంధ కారణముగా (క్షప్తా పృథ్విలోని అక్షరములను పేర్చగా) చిత్రకవి సంగరాచార్యులు వ్రాసినన్ని నిదర్శనములు వెలికి లేసి పెట్టినది ఇట్టిదొక ప్రయోగము.

కాని చందో మారిరరను భంగమొనర్చి భావనా స్రవంతికి చెలియలి కట్టయై, మేలిస్సులు విడరీత క్రమము ఆపాదించునట్లే, నిరర్థమన్నదే అత్యధికం అధిప్రాయము.

అథస్సూచికలు

1. ఆంధ్ర గీర్వాణ భందము - C. P. బ్రౌన్ పు. 77.
2. కుమార సంభవము (పావిళ్ళ ప్ర.) - పీరిక - నిడుదవోలు వేం. రా.
3. తెలుగు చందో వికాసము పు. 222
4. తె. బా. చం. రీ. - రావూరి దొరసామి శర్మ
5. భారతి, 1948 (11 సంచిక)
6. వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి (ఎం.ఏ) గారు ప్ర. రా. వేం. వి. పీరికలో ఇచ్చినవి. పు. 333 నుండి 336 వరకు.
7. లక్షణ శిరోమణి పు. 194
8. గ్రంథాంత అనుబంధము III లో చూచునది.
9. ఆంధ్ర యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర - ఆచార్య ఎస్. వి. జోగరావుగారు పు. 266

ఆ ధు ని క యు గ ము లో
దే శి చ్చ ం ద స్స ల
రూ పు రే ఖ లు

* * *

అధ్యాయము - 8

ఆధునికయుగములో దేశీ చందస్సుల రూపురేఖలు

దేశమునందు ఆంగ్ల భాషా జ్ఞానము అధికమైన కొలది భారతీయ భాషలలో సాహిత్య కావ్యాలలో వలు మార్పులు ప్రవేశ పెట్టబడినవి. తెలుగులో సైతము కావ్య వాఙ్మయముతో ప్రబంధ ధోరణి వీడి భాష, భాషములో సంక్షిప్తత, నైశిత్యము, నవ్యత్వము రాజొచ్చినవి. ఇక్కడి నుండి ఆధునిక యుగము ప్రారంభమైనదనవచ్చును. భారతీయ భాషలలో సైతము పాండిత్యము సంపాదించిన తెలుగువారు సోదర భాషలలోని సాహిత్య నవ్యత్వము ప్రేరణగా కావ్యములు వ్రాయ జొచ్చిరి. 19వ శతాబ్ద ఉత్తరార్థమే దీనికి నఱయైన కాలమైనను తెలుగు రచిత్యముతో చందస్సులో నవ్యత్వము గురజాడ నుండియే స్వీకరింపవలయును.

(అ) దేశీచందస్సుల ప్రయోగ బహుళ్యము

భాష వ్యాపారమై, భాషము సంక్షిప్తము, స్పష్టమునై వ్యక్తీకరణలో నైశిత్యము హెచ్చిన కొలది తెలుగునాట చందః ప్రయోగములో దేశీయత్వము ప్రాబల్యము హెచ్చినది. గురజాడ గేయ సౌందర్యమునకు ముగ్ధుడై, పాటలను మాత్రా చందస్సులను ప్రవేశపెట్టినాడు. అతని తర్వాత గేయము యొక్క ప్రాధాన్యము తగ్గినను, భావకవులు ఉపజాలి (దేశీ) చందములను వాడ జొచ్చిరి. భావకవులు లేట గీతి ప్రయోగమును అధికము గావించినారనవచ్చును. భావకవులకు నవ్యత్వముతో బాటు ప్రయోగ ప్రయత్నము హెచ్చినది.

ఆధునిక యుగమున యతి ప్రాసల నిర్బంధము లేని ఉపజాలి చందములు, గేయ చందమైన ద్విపద, లయబద్ధమైన మాత్రా చందస్సులు, రగడలు మిక్కిలిగా ఉపయోగము లోనికి వచ్చినవి. పాదాంత విచ్ఛేదముతో ఏ పాదమున రాపాదము తెగిపోవుట, యతి ప్రాసల నిర్బంధము వీడుట, గణముల ప్రయోగములో స్వేచ్ఛ, భావమాగిన చోట్ల పద్యము (చందము ముగియకున్నను) ముగించుట మున్నగు చందో మౌలికస్వరూపమునుపరిరక్షించుమార్పులు తీసికొనిరాబడినవి,

(ఆ) ఆధునిక యుగములోని చందో నవ్యత :-

దీనిని మూడు విధములుగా వర్గీకరింపవచ్చును.

(I) పాత చందములలో నవ్యతాపాదనము.

(II) కొత్త చందముల సృష్టి.

(III) చందో రహిత చనన పద్యము.

1. నవ్యతాపాదనము :-

A) ప్రసిద్ధమైన పాత పద్యములలో యతిప్రాసలు నిర్బంధములుగా భావించబడి తొలగించబడినవి. దీనికి కారణము సంస్కృత చందస్సులలో సదృశాక్షరయతి, ద్వితీయాక్షర ప్రాస నిర్బంధము లేక రచనా సౌలభ్యముండుట గమనింపబడినది. అక్కడ సౌలభ్యమును గుర్తించి అధునిక కవులు నవ్యతాప్రియురై క్రొత్తలుగా వచ్చుచున్న యతి ప్రాసలను తొలగించి రసవచ్చును. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు దూర పురైభవమున్న గ్రంథమున మరైభవక్రిడికములు యతి ప్రాసలు లేకుండ వ్రాసినారు¹. అలాగా దేలి చందస్సులలోని సౌలభ్యము మార్గి పృథ్వుల రాచాచింపబడినదన్నమాట. సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి పద్యము లిదివరకే సూచించబడినది.

(B) మాత్రాచందస్సుల ప్రయోగము:- ఆధునిక కవిత్వములో గణ నిర్బంధము నుండి మాత్రా చందస్సుల స్వేచ్ఛారచనము అధికమైనది. దేలి శాత్రువజాతుల రన్నను వీని ప్రయోగము ఎక్కువగనే ఉన్నది. భావ కవితాయుగము ఉపజాతులది కాగా తర్వాతి అభ్యుదయ కవిత్వమంతయు మాత్రా చందో ప్రయోగమే ఎక్కువముగా గలది. ఈ స్థితి విప్లవ కవిత్వము వచ్చి వచన కవిత్వము ప్రబల పరకు అత్యధికముగా నున్నది. వచన కవులు సైతము కవితల మధ్యలలో వీలున్నచోట్ల సమమాత్రలతో పాదములు సడిపినారు. “గణ బద్ధాలు కృత్రిమ చందస్సులనీ, నైసర్గిక గమనం లయ పల్లవే నిరూపమవుతుందనీ కావున మాత్రా చందస్సులు స్వాభావికమైనవని చేను విశ్వసిస్తున్నాను” అని చెప్పిన శ్రీశ్రీ మాటలు నాటి కవుల అభిప్రాయమునను దర్పణము వంటివి. ²

(C) పాద సంఖ్యలో ఎక్కువ తక్కువలు కూడా నవ్యవిధానమే. ప్రసిద్ధమైన చతుష్పాద వ్యవస్థ కల దేలి పద్యములందు అవసరమున్న మేరకు పద్యము వ్రాసి అది ఏపాదములో అంతమైనచో అక్కడికే పద్యమును వదిలివేయుటయన్నది.

ఇది ముఖ్యముగా భావకపితా యుగమునందలిది. ఇది ఒక రకముగా మంచి లక్షణము ప్రాచీన కాలమున చరువైనద వ్యవస్థ నియతమై, భావము ముగిసినను నాలుగు పాదములు ముగియుటకు వ్యర్థపదములతో నింపుటన్నది పద్ధతి. దానిని సప్త యుగపు కవులు తొంగిందినారు. పాద సంఖ్యతోబాటు పాదము కూడ పూర్తి చేయక మధ్యలో చదిలి వేయుట వంటివి భావకపులు గావించినారు. పాదమును మధ్యలో మించి ప్రారంభించుటయన్నది చేరక విధానము. పీఠికీ రృష్టిశాస్త్ర రృష్టి పక్షము నందు రాష్ట్రములలో ఉదాహరణలు గలవు. ³

(D) గేయముల ప్రాచుర్యము ఆధునిక యుగమునందు ముఖ్యమైనది. గురజాడ అప్పారావు పంతులుగారు దీనికి ఆద్యుడనవచ్చును. ఆయన గేయ కవిరా విష్ణవము తర్వాతి భావకపులకు మార్గదర్శకము కావలెనున్నను, కవులు మైత్రము గేయమునకు తక్కిన చందములకు పరిచే ప్రాధాన్యము నిచ్చినారు. గురజాడ, అతని తర్వాత అతని అడుగు జాడతో నడచిన బసవరాజు అప్పారావు, తర్వాతి సంకారి సుద్ధారావు గేయకవులుగానే ప్రసిద్ధి గాంచినారు. వారిలో బాటు కిన్నెరసాని పాటతో విశ్వనాథ, పెన్నెటి పాటతో విశ్వం, శివరాందచక్రవర్తితో పుట్ట పత్రివారు, పెనుగొండ పాటతో రాళ్ళపల్లి అనంత కృష్ణశర్మగారు, కర్పూర వసంత రాయని కళాకాంక్షా గానముతో సి. నారాయణరెడ్డి ప్రభువులు గేయకవులుగా ప్రసిద్ధి గాంచినారు. చింతచింత నడకలతో, అచ్చమైన తెలుగు భాషా మాధుర్యముతో గేయ కూర్పు పట్టము కట్టి సర్వాంధ్రకవులు వన్నె కెక్కినారు. తమ రాష్ట్రములను స్వీయ గానముతో సభల నాకట్టుకొనినారు. శ్రీశ్రీ, సి.నా.రె.లు తమ గేయములను, గేయ రాష్ట్రములను తమ స్వంతగొంతుకతోపాడి కట్టి గ్రహణ యంత్రములతో శాశ్వత మొనర్చినారు. 20వ శతాబ్దారంభమునందలి నాటకములలోని పాటలు, తర్వాత వచ్చిన చలనచిత్రములు, గేయ కవులకు ఊపిరిపొసినవి. చలన చిత్రములలో శాసనపద గేయములు, గేయసరణులు చోటు చేసికొని జనజిహ్వగ్రముల నాట్యమాడి నవి. చలన చిత్ర గేయములనే పలువురు గేయకవులు గేయ కవితా సంపుటలుగా అచ్చు వేయించినారన్నచో గేయమునకు సర్వాంధ్రకవులిచ్చిన ప్రాధాన్యమునుచక్కగా నిర్ధరింపవచ్చును. ⁴ నవ్యాంధ్రకవుల గేయ వాఙ్మయమును పరిశీలించుమేని, వాని సడకలు, వాటికిగల జనాదరణనుబట్టి గేయము బతికి నన్నాళ్ళు చందస్సు(నడకలు) ఒడుచునని భావించవచ్చును.

2. కొత్త ఛందముల సృష్టి :

హర్షద్రావిడ చందములలో ప్రసిద్ధమైన వానిని అనువరించుచు ఆధునికయుగములో రచనలు కొత్త ఛందములు చేయించబడినవి. అట్టివారిలో కొక్కొండ వెంగళ రత్నం పంతులుగారు ముఖ్యులు. వీరు తమ దివ్యశక్తియమున లేటగిరి పాదమున దొర చంద్ర గణమును చేర్చి 'లేటి' యన్న ఛందమును, ఆట వెండి సరిపాదంబులతో నాల్గు పాదములు, లేట బేసి పాదంబులతోనే నాల్గు పాదములు వ్రాసి ప్రతి పాదాంతమున చంద్రగణము చేర్చి 'లేటిబోటి' యన్న ఛందమును సీస పాదము చివరి చంద్రగణమును చేర్చి నాల్గు పాదముల పదప ఎత్తుగీతిగా పై 'లేటి' లేదా 'లేటిబోటి' చేర్చి 'బంగారము' అన్న పద్యమును, ఆటవెండి నాల్గు పాదముల చివరనొక చంద్రగణమును చేర్చి 'ఆటబోటి' అన్న ఛందమును సృష్టించిరి. ఇన్నియు చంద్రగణమును చేర్చి కూర్చినవి. పై 'బంగారము' మీద సాధారణ ఆటవెండి లేక లేటగిరి వ్రాసిన 'వెండి' యన్న ఛందమును కూర్చిరి. ఛందములలో మాకందము (పథ్యాకంద లక్షణములో షష్ఠస్థాన జగణము కలది), రమాకందము (సమ పాదములలో మొదటి జగణ నియమములేని చపలాకందము), మహాకందము (రెండు ఛందముల నుండు ప్రాసపూర్వాక్షర గురులతో నియమము లేనిది) వంటి ఛందములను సృష్టించిరి. ఆధునిక యుగములో నవ్యాంధ్రకవులలో సి. నా. రె. గారు కొక్కొండ వారివలెనే మాకందములు వ్రాసిరిగాని అవి పై లక్షణములకాక మరుచ పాదములు (3 గణములవి) రెండు వరుసగా, దీర్ఘ పాదములు (5 గణములవి) రెండు వరుసలు వరుసలుగా వ్రాసిన సాధారణ ఛందములే. అది లేవచ్చు కొక్కొండవారు లక్ష్యంక్షణ సహితముగా దివ్యశక్తియముతో చూపిన నవ్యచ్ఛందముల తర్వాతి వారు స్వీకరింపలేదు.

సమ్యక్ ఛందముగా భావించ జూకున్నను గురజాడవారి 'మూర్ఖాం సరము' పేరొక్క దానిని ఇట్టివానిలో చేర్చదగినది. పాదమునకు 14 మాత్రలతో, 4 పాదములు వ్రాసిన మిత్రగిరిలో నడచు గేయ చ్ఛందమిది. చివరి పాదములో మాత్రము 7 నుండి 14 మాత్రలం వరకెన్నైనను ఉండవచ్చును. ఇది పార్శ్వ గజర్ సదరసాధారణముగాని గురజాడ వారు రాసినట్లు చెప్పి కొన్నను ఇది హరిణ గిరి రిగదగనో, ఛాండినీ పట్నది రంగు ఆర్థ భాగముగనో గ్రహించవచ్చును. ఈ మూర్ఖాం సరము గురజాడవారి అప్పుట్టి కొత్తపాత ఛందముల మేల రచయితగా భావించవచ్చును. దీనిని తర్వాత రాయప్రోలు, శివశంకరశాస్త్రి, కొడవటిగంటి,

విప్లవాభ, అట్లుగిరి రామరృష్టారావు, బృహత్పాత్ర చంటి రిపులపాడుకొని దానికి సిరగమనము నాపాదించినారు.

ఇట్లే పంతుల రిష్టానారాయణరావుగారు తమ ఆంధ్ర భృగ్యలోకములో రిపులపాడుకొని, బంగారు గొలుసు, కిన్నెర, చామంతి మున్నగు పేర్లతో మూత్రా చందస్సులను వాడినారు, ఇచ్చియు ఏదో ఒక విధముగా రగడలలో అంతర్భవింప జేయవచ్చును.

ఇట్లు దేశిచ్చందము ఆధునిక రివితరొ సౌంభ్యములో బాటు నవ్వరాప్రీతిచే గొనిరాబడి వింత ప్రయోగములను వెలవైనది.

(3) వచన పద్యము :-

ఆంగ్ల భాషా ప్రభావము వలన చందస్సు రివితమునకు అక్కరలేదన్న భావము బలపడి రివిత వచనములో ప్రాయుట ప్రారంభమైనది. ఇది తెలుగులో విప్లవ రివితా యుగముతో ప్రారంభమైన దనవచ్చు. దీనికి వచన పద్యము అన్న పేరుంచుటలో, లాక్షణికరించుటలో చందో విమర్శకులు, భాషా శాస్త్రజ్ఞులు పెక్కు తీరుల ప్రయత్నించివారు. వచనమును పద్యమునులో పేరు విశేషముగా రన్పట్టినను అక్షరగణ, మాత్రాగణ, పాదసంఖ్యాదులు లేని ఇట్టి రివిత వ్యాసము ప్రాసిన విధముగా గాక అర్థవంతమైన పాదముల ప్రమాణముతో, పాదాంత విచ్ఛేదముతో, భావప్రకీరణకొర వింత లైలిని ఆపాదించినది. సమకాలములో హెబింపడి, తద్వారా వ్యక్తమగు చందస్సంబంధియగు లయ మాత్రము ఇందు మచ్చుకైనను కానరాదు.

ఇట్లు ఆధునికయుగమందు దేశిచ్చందముల ప్రయోగము ప్రాసిన కాలమున కన్న అధికమై, కవుక్తి సహారియై భాసించినది. భావప్రకీరణకు చందమే పని లేదన్న అత్యంతాధునిక ఆంధ్రకవి భావికాలములో వ్యక్తికరణ విధానములో మరెన్ని పోరడలు పోగలడో ఊహించలేము.

అథస్సావికలు

1. భారతి-దిశం. 1957 నుండి మార్చి 1958 సంచికలో ప్రచురితము
2. శ్రీశ్రీ - సాహిత్యము - వచన విభాగము (II), పు. 492
3. తెలుగు చందో వికాసము - కోవెల సంపత్కుమారాచార్య పు. 275
4. సి. నా. రె. (పగల వెన్నెల), ఆరుద్ర (కొండగాలి లిరిగింది), శ్రీశ్రీ (పాద వోయి భారతీయడా!) ఇట్టివారు
5. వ్యాస చంద్రిక - గురజాడ పు. 25
6. కోవెల సంపత్కుమార, చేకూరి రామారావు గారల లాక్షణిరణ వ్యాసముల సంచలనముగా 'వచన పద్యం' అన్న గ్రంథము వెల్లడినది.

సింహావలోకనము

ప్రాబ్లున్నయ యుగపు శాసనములు రొలినాళ్ళ దేలి చ్చందో ప్రయోగ బాహుళ్యమునకు సాక్ష్యములై నిలిచినవి. చుట్టి యుగములలో సైతము కవులు తమ చంపూ కావ్యములందు సంస్కృత పురాణకావ్యచూర్ణమున నడచెనను, మార్గిష్ఠతము లను ద్విగుణీకృతముగా దేలి చ్చందములను ప్రయోగించినారు. ఆధునిక యుగపు లాంధ్ర కవులు ప్రయోగించిన దేలి చ్చందములుతిరిగి పూర్వ ప్రాభవమును గడించు కొన్నావని భావించవచ్చును.

లాక్షణికుల చేరిలో దేలి చ్చందములు తమగేయత్వమును వీడి, వింతరూపము సంఠరింపకొన్ని విధము, ద్విగుణీకృత ప్రయుక్తములైన దేలిచ్చందములనుసైతము కవులు మార్గ సంప్రదాయాను సంధానము చేసిన విధానము, తెలుగు సాహిత్యములో వివిధ దేలి చ్చందములు తమ స్థానమును స్థిరపరచుకొన్న వై నము, కాలగర్భములో జారిపోయిన క్వాచితక్ దేలి చ్చందో క్రమము ఈ గ్రంథమున అవతరణ వికాసము లన్న పేర కాలక్రమాను గత విధానముతో కవి లాక్షణిక ప్రయోగ సాయమున విపులముగా చర్చించబడినది.

గేయ మాతృకలై, సంస్కృత ఖన్నములై, సహజ స్నిగ్ధములై, సోదర ద్రావిడ భాషాసామ్యముగల దేలి చ్చందస్సుల విలువను గుర్తించి, గౌరవించుట సర్వాంధ్ర సాహిత్యజ్ఞుల కర్తవ్యము. లేనిచో దేలి సాహిత్యపు ఇంపుసొంపులు, భావి రసముల తెలుగువారికి అందని ప్రమాని పండ్లు కాగలవు. దేలి చ్చందముల వన్నె చిన్నెలు పాలుకురికి మున్నగువారు మనకందించగా తెలుగు గుండెలలో భద్రమైనవి కదా !

అనుబంధములు । చౌ ప ద లు

సతత భక్తియుత సస్మృని జాలా
కృతనుతులను రాగిలు పృథుశీలా
కృతయుగమునను సుకృతమయి లీలా
క్షిరి వృషగిరి యన జెలగును జాలా

సీతావరు డూర్జితముగ జేరున్
రతి గనిన దారిన్ బొల్పారున్
ద్రేతను హరిని ధరించిన చారున్
ఖ్యాతిని గరుడ నగంబున మీరున్

వెంయు జవ్వనపు వ్రేతల పొందు
గరిగిన శృష్టుని రతలెందెందు
దళము కొగనగు ద్వాపరమందు
నం శేషాచలమున జెలువొందు

కలియుగమున జేకాన్కల నలరు
గొంచి యిచ్చున కోరింపిసి సెరులు
బలువిడి నొసగెడు బహువై ఖరులు
నలువుగ వేంకట నగమున వలులు

— ప్రబం. రా. వేం. వి. విలాసము కిరి స పు. 31

అనుబంధము II త్రి ఫం గు లు

గురుమత సహితులు - దురిత విరహితులు
సురుచిర సజ్జన పర్తుల్ భృవక్తిర్తుల్ శాంత సుమూర్తుల్
పరిహృత పిక్వతులు - నిరపథి సుకృతులు
మరణ పునర్భవ కూడుల్ సువిచారుల్ భక్తి విచారుల్

౨]

పరపర హృదయలు - నిరుపడు సుపయలు
పరసమయప్రవిఫాలుర్ గుణశీలర్ దాససుశీలర్

పరహిత చరితులు - పరగుణ భరితులు
పరమ పదాద్యను షష్టర్ శివభక్తుర్ శాంతి నియక్తుర్

— అనుభవసారము (పాల్కురికి సోమన) 194 పద్యము

అ ను బంధము III

చతుర్విధ కంధములు

1) పన్నె వోడు ని పమాళ సంధములోనిది (XII 217)

*1 సుజ్ఞాన యోగ రత్నమ్

ధిజ్ఞార్ *2 భవబంధనముల ద్రెంచుచు భువిలో

*3 నజ్ఞాన పదము బొందర

ప్రాజ్ఞార్ +4 శివుగొల్తు రచం బావన దవున్

*1 = 1వ కందము ప్రారంభము (సుజ్ఞాన పదముతో)

*2 = 2వ ,, ,, (భవబంధ - పదముతో)

*3 = 3వ ,, ,, ("నజ్ఞాన" - ,,)

*4 = 4వ ,, ,, ("శివుగొ" - ,,)

2) పాల్కురికి సోమన అనుభవసారము లోనిది (234 ప.)

*1 శ్రీరుద్ర నీలగంప ద్రిపు

దారిం *2 గొలుపంగ భవభయాదుల దెలియున్

*3 దారుద్రుడైన త్రిపురవి

దారిం *4 తలపంగ తలపు దానై కరియున్

*1 = 1వ కందము ప్రారంభము ("శ్రీరుద్ర" పదముతో)

*2 = 2వ ,, ,, ("గొలుపంగ" ,,)

*3 = 3వ ,, ,, ("దారుద్ర" ,,)

*4 = 4వ ,, ,, ("తలపంగ" ,,)

[అట్టవే ప్రాథరవిమల్లన రుక్మాంగద చరిత్రలో కూడ రలదు.]

సంప్రతించిన గ్రంథాలయములు

1. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయము, హైదరాబాద్
  2. డా॥ వి. ఎస్. కృష్ణమెమోరియల్ గ్రంథాలయము, ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము
వాస్తవం.
  3. శ్రీ వేంకటేశ్వర విద్యాలయపు రెవరెన్సు గ్రంథాలయము, తిరుపతి.
  4. శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యరిక పుస్తక భండారము, ”
  5. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ గ్రంథాలయము. హైదరాబాద్
  6. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు (భారతి సంగ్రహం) గ్రంథాలయము, హైదరాబాద్
  7. లం. ప్రి. ప్రభుత్వ ప్రాచ్యరిక పుస్తక భండారము, లాల్ నాథ ”
  8. స్టేట్ సెంట్రల్ లైబ్రరీ, హైదరాబాద్
  9. సిటీ సెంట్రల్ లైబ్రరీ, ”
  10. సెమినార్ లైబ్రరీ, అద్వైత కళాశాల, ఉస్మా. విశ్వ. వి., హైదరాబాద్
  11. శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషా సంస్థ, ”
  12. శ్రీ రాజరాజ సరేంద్ర గ్రంథాలయము, పరంగల్లు
  13. అమెరికన్ స్టడీస్ రిసెర్చ్ సెంటర్, హైదరాబాద్
ఆచార్య దిరుదురాజు రామరాజుగారి గృహ గ్రంథాలయము
” చేకూరి రామారావు గారి ” ”
- డా॥ కోదెల సంపత్కూమారాచార్య గారి వ్యాసములు
విద్వాన్ రావూరి దొరసామిశర్మగారి గృహగ్రంథాలయము

సంప్రతించిన పత్రికలు, సంచికలు

పత్రికలు

ఆముద్రిత గ్రంథ చింతామణి
ఆంధ్ర ప్రభ
ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక
కళ
కృష్ణా పత్రిక

జాగృతి
జనధర్మ
పరిశోధన
ధారతి
తెలుగు
త్రిలింగ
సాహితీ
శారద

సంచికలు

- 1) ఆంధ్ర పత్రిక సంపత్సరాది సంచికలు
- 2) కాకతీయ సంచిక (సం. మారేమండ రామారావు)
- 3) గిడుగు రామమూర్తి పంతులు సప్తతితమ జన్మదినోత్సవ సంచిక (సం. తెలికిచర్ల వెంకటరత్నము-1953)
- 4) గురజాడ సంస్మరణ సంచిక (సం. ఎం. చలపతిరావు)
దక్షిణ థిలీ ఆంధ్ర సంఘ ప్రచురణ
- 5) పరిశోధన - హెల్కురికి సోమన ప్రత్యేక సంచిక
- 6) త్రిలింగ రజతోత్సవ సంచిక
- 7) రాజరాజ సరేంద్ర పట్టాభిషేక సంచిక.
(సం. బాపరాజు వేంకట ర్మహారావు) (1922)
- 8) శాతవాహన సంచిక. (సం. మారేమండ రామారావు)
- 9) శారదా మండలము - గొలి ఈశ్వరయ్య వ్యాపార సంస్థ
రజతోత్సవ సంచిక (1971)
- 10) **Annals of Oriental Research**
(Madras University)

సంకేత వర్ణ వివరణ

గ్రంథములు :

1. అప్ప	అప్ప రవీయము
2. ఆం.మ.భా.సం.ము	ఆంధ్ర మహాభారతము-సంశోధిత ముద్రణము
3. ఆం.మ.భా.చం.శి	ఆంధ్ర మహాభారతము-చందశ్శిల్పము
4. ఆం.మ.భా.గ	ఆంధ్ర మహాభాగవతము (పోతన)
5. క.న.	కవిజనాశ్రయము
6. కా.చూ.	కావ్యాలంకార చూడామణి
7. కాశీ	కాశీ ఖండము
8. కు.సం	కుమార సంభవము [నన్నె చోడుడు]
9. చం.ద.	చందో దర్పణము [అనంతపుడు]
10. చం.శా.	చందో సుకాసనము
11. చం.ప తో.	చందః పదకోసము
12. తె.చం రీ.	తెలుగులో చందో రీతులు [గిడుగు వారిది]
13. తె.భా.చం.రీ.	తెలుగు భాషలో చందో రీతులు [రావూరి వారిది]
14. తె చం వి.	తెలుగు చందో వికాసము (సంపత్కుమార)
15. ద.దే.భా.సా.దేశి	దక్షిణ దేశ భాషా సారస్వతములు-దేశి
16. నా.శా.	నాట్యశాస్త్రము
17. పం.చ.	పండితారాధ్య చరిత్రము
18. ప.వీ.చ.	పల్నాటి వీర చరిత్రము
19. పిం.చం.	పింగళ చృందమ్
20. ప్ర.రా.వేం.వి.వి.	ప్రబంధ రాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము
21. ప్రా.పైం.	ప్రాకృత పైంగళమ్
22. ల.శి.	లక్షణ శిరోమణి
23. ల.సా.సం.	లక్షణ సార సంగ్రహము
24. పృ ర.	పృత్త రత్నాకరము
25. శృం.నై.	శృంగార నైషధము

గ్రంథేతరములు:

26. ఆ.	ఆశ్వాసము
27. ఆం.సా.ప.ప్ర.	ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ ప్రచురణ

29. అం.ప్ర.ప్ర.ప్ర.వి.పు.బాం. ఆంధ్ర ప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక.
భాండగారము
29. అం.ప్ర.సా.అ. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ
30. ఆ.వె. ఆటవెలిది
31. ఇం.గ. ఇంద్ర గణము (లు)
32. కో.రా. కోరాడ రామకృష్ణయ్య
33. గ. గణపంలు
34. గి.వేం.సీ. గిడుగు వేంకట సీతాపతిగారు
35. చి.పె. చిత్రకవి పెద్దన
36. చూ. చూడుము
37. చం.గ. చంద్ర గణము (లు)
38. డా. డాక్టర్
39. తే.గీ. తేజగీరి
40. ప. పద్మహ
41. పు. పుట
42. పూ.డా. పూర్వభాగము
43. పొ.వేం.ర.క. పొత్తపి వేంకట రమణ కవి
44. ప్ర. ప్రచురణ
45. ఓం.నా. ఓండి నాగరాజుగారు
46. బి.రా.రా. ఆచార్య బిరుదురాజు రామరాజుగారు
47. బ్ర.గ. బ్రహ్మగణములు
48. మా. మాత్రలు
49. రా.దొ.సా.శ. రావూరి దొరస్వామి శర్మగారు
50. రు.గ. రుద్ర గణములు
51. వి.గ. విష్ణు గణములు
52. వి.పె. విష్ణుకోట పెద్దన
53. సం. సంచిక
54. సంపు. సంపుటి
55. సంపా. సంపాదకులు/సంపాదనము
56. సూ.గ. సూర్యగణములు
57. శా.ప.మం. శాసన పద్యమంజరి
53. శ్లో. శ్లోకము

సంప్రదించిన గ్రంథాలు

(అ) తెలుగు

అనుభవ సారము	హెయ్స్కోర్క్ సోమనాథుడు	వావిళ్ళ (1955)
అప్పకవీయము	కాకునూరి అప్పకవి	(1) వావిళ్ళ (1970) (2) పమ్మి అరుణాచలం మనెట్టి (1902) వావిళ్ళ (1941)
ఆంధ్ర తమిళ చృంద స్వామ్యములు	పంగిపురం కృష్ణమా చార్యులు	వావిళ్ళ (1941)
ఆంధ్ర మహాభారతము ఛందః శిల్పము	డా॥ పాడిబండ మాధవశర్మ	అభినవ భారతి (1966)
ఆంధ్ర మహాభారతము (సంశోధిత ముద్రణము)	కవిరత్నము	ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ ప్రచురణ (1968-72)
ఆంధ్ర మహాభాగవతము	బోరస	ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ (1968)
ఆంధ్ర గీర్వాణ ఛందము	చార్లెస్ ఫిలిప్ బ్రౌన్	శ్రీ వేం. విశ్వవి. (1977)
ఆంధ్ర భాషా భూషణము	కేతన	పద్మమూడి సం.
ఆనంద రంగ ఛందము (రంగిరాట్నందము)	కస్తూరి రంగకవి	వావిళ్ళ (1952)
ఉదాహరణ వాఙ్మయచరిత్ర	నిడుదనోలు వేంకటరావు	విజయభాస్కర హైదరాబాద్ (1968)
ఉత్తర రామాయణము	రంగంటి పాపరాజు	సి.వి. కృష్ణా బుక్ డిపో
కవిజనాశ్రయము	మల్లియరేచన	(1) వావిళ్ళ (1969) (2) ఆం. సా. పరిషత్ (3) మహతీ గ్రంథమాల (1969)
కరీంనగర్ జిల్లా శాసనములు	ఆం. ప్ర. ప్ర. పురావస్తు విభాగము	
కవి చింతామణి	వెల్లంకి తాతంభట్టు	ఆం. ప్ర. ప్ర. ప్రా లి.పు.భాం. (1982)

కన్నడ సాహిత్య చరిత్ర	ఆర్చియన్. సుందరం	ఆం. పృ. సా. ఆ. (1977)
రణాపూర్ణోదయము	పింగళిసూరన	
కవి జన సంజీవని	ముద్దరాజు రామన	
కాశీభండము	శ్రీనాథుడు	
చుసూర సంభవము	ఓన్ని చోడుడు	1) వావిళ్ళ 2) మద్రాస్ విశ్వవిద్య. ప్రచు. ఆం. ప్ర. సా. ఆ. వేదం వారి ప్ర.
కుపలయాశ్వ చరిత్రము	సకరము చిన నారాయణ	
కావ్యాలంకార చూడామణి	విన్నకోట పెద్దన	
గురజాడ	శ్రీశ్రీ	
గరళపురీ ఛందము		
చందః పదకోశము	కోపెం సంపత్కు మారాచార్య	తెలుగు అకాడమీ (1977)
చందస్సు	దువ్వూరి వేం. రమణశాస్త్రి	వేదం వారి ప్ర. (1980)
చందశ్శాస్త్రము	లేకుసుళ్ళ రాజగోపాలరావు	
చందో దర్పణము	అనంతమాత్యుడు	1) వావిళ్ళ (1968) 2) తత్త్వదర్శిని వ్యాఖ్య (1968)
చందో దర్పణము	పెల్లంకి తాతంభట్టు	ఆంధ్ర విశ్వవిద్య. లిఖిత ప్రతి సం. 713
చందో నిరంకుశము	పైస సుబ్రహ్మణ్య కవి	శ్రీ వే ప్రా వి. పు. బాం. తిరుపతి సం. 616
చందో హంసి	యిర్రాకమలాదేవి	విశాఖ సాహితి
జానపద గేయ గాథలు	డా॥ నాయని కృష్ణకుమారి	
జాను తెలుగు	వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్య	రచాకృష్ణ (1972)
తెలంగాణ పల్లెపాటలు	బి. రామరాజు	
తెలుగు కవుల చరిత్ర	నిడుదవోలు వేంకటరావు	

తెలుగు కన్నడ జానపద గేయములు	డా॥ ఆర్. పి. యస్. సుందరం	
తెలుగులో కవితా విప్లవం స్వరూపం	వెల్చేరు నారాయణరావు	(1978)
తెలుగు ఛందో వికాసము	కోవెం సంపత్కుమారాచార్య	కులపతి సమితి వరంగల్ (1962)
తెలుగు జానపద గేయ సాహిత్యము	డా॥ బిరుదు రాజు రామరాజు	
తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు	విద్వాన్ రావూరి దొరసామిశర్మ	(1962)
తెలుగు మెరుగులు	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	ఆంధ్ర గ్రంథమాల
తెలుగులో ఛందోరీతులు	గిడుగు వేంకట సీతాపతి	విశాల ప్రస్థి. (1961)
తెలుగు శాసనములు	జి. పరబ్రహ్మశాస్త్రి	ఆం. ప్ర. సా. అ. (4975)
త్రివేణి	జానపద గేయ సంకలనము	
దక్షిణ దేశ భాషా సార	కోరాడ రామకృష్ణయ్య	(1970)
స్వతములు-దేశి		
దక్షిణాత్య దేశిభృందో రీతులు-		చిరుపతి
తులనాత్మక పరిశీలనము	డా॥ కే. సర్వోత్తమన్	శ్రీ వేం. విశ్వ విద్యాలయము
ద్విపద వాఙ్మయము	డా॥ జి. నాగయ్య	(1967)
నరసింహ శతకము	శేషప్పకవి	
పాటలలో ఛందస్సు	పి. రాజగోపాలనాయుడు	భారతీ ప్ర. చిత్తూరు
పల్నాటి వీర చరిత్రము	సంపా. పింగళి లక్ష్మీకాంతం	విశాలాంధ్ర (1961)
పండితారాధ్య చరిత్రము	పాటుకురికి సోమనాథుడు	ఆంధ్ర గ్రంథమాల
పారిజాతాపహరణము	నంది తిమ్మన	వావిళ్ల
ప్రబంధ రాజ వేంకటేశ్వర	గణపవరపు వేంకట కవి	ఆం. ప్ర. సా. అ.
విజయ విలాసము		హైద్రాబాద్

ప్రబంధ రత్నావళి	సంపా. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	
ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగము	డా॥ దివాకర్ల వేంకట అవధాని	
ప్రాజ్ఞాన్నయ యుగపు	డా॥ తంగిరాల నారాయణశాస్త్రి	అంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమునకు
శాసన చందస్సులు		సమర్పణము
[అముద్రిత సిద్ధాంత గ్రంథము]		
ప్రాచీనాంధ్ర శాసనాలు	డా॥ బూదరాజు రాధాకృష్ణ సర్.	అం.ప్ర.సా.అ.
ఐరవ పురాణం	పాల్కురికి సోమన (సంపా.	చాన్స్
	బండారు తమ్మయ్య)	(1966)
చాల వ్యాకరణము	పరవస్తు చిన్నయసూరి	
బిల్వేశ్వరీయము	కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులు	(1898)
హర్గి - దేవి	పద్దమూడి గోపాలకృష్ణయ్య	
మిన్నేరు	నేదుసూరి గంగాధరం	ప్రాచీన గ్రంథావళి,
		రాజమండ్రి
హింద రచనలు	వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి	మణిమండ్రి, ముక్తాం
		(1951)
మృదంగ తత్త్వము	ధర్మాల రామమూర్తి	రాజమండ్రి (1960)
మొల్లరామాయణం	ఆతుకూరి మొల్ల కవయిత్రి	
యక్షగాన వాఙ్మయ చరిత్ర	డా॥ యస్వీ జోగారావు	
లక్షణ నవరత్న మాలిక	చిరుమర్రి నరసింహం	
రగడల లక్షణము	బండి వేంకటస్వామి	శ్రీ వేంకటేశ్వర లిఖిత
(అముద్రితము)		పుస్తక భాండాగారము
లక్షణ రాజీయము		సంఖ్య 1628
లక్షణ విలాసము	పెనుమర్తి వేంకటాచార్యుడు	సంఖ్య 1024
లక్షణ సార సంగ్రహము	చిత్రకవి పెద్దన	అంధ్ర సాహిత్య పరి
		-షత్పత్రము
లక్షణ సార సంగ్రహము	కూచిమంచి తిమ్మకవి	
లక్షణ శిరోమణి	పొత్తపి వేంకట రమణకవి	అం. ప్ర. సా. అ.
	(సంపా. రావూరి దొ.సా.శర్మ)	(1979)

వచన పద్యం-లక్షణ చర్చ	కోవేల సంపత్కుమార చేకూరి రామరావు	దేశిబుక్ హౌస్ (1978)
పరంగల్ జిల్లా శాసనములు	ఆం. ప్ర. ప్రభు. పురా. విభాగ డైరెక్టరేటు	
పసు చరిత్ర	రామరాజ భూషణుడు	వావిళ్ల
విజ్ఞాన సర్వస్వము 3, 4, 6 సంపుటలు	తెలుగు భాషా సమితి ప్రచురణ	
విశ్వనాథ వ్యాకర్తరలు	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	
విష్ణుమాయా విలాసము	కంకంటి పాడరాజు	వావిళ్ల
వ్యాస చంద్రిక	గురజాడ అప్పారావు	
వ్యాస రసనల సూచి (1875-1972)	సంపా. నే. శ్రీ. కృష్ణమూర్తి	ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ
సరల లక్షణ సార సంగ్రహ చింతామణి	ఉప్పలూరి వేంకటరెడ్డి	శ్రీ వేం. ప్రా. వి. పు. భం. సం. 466
సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము సమీరకుమార విజయము	ఆరుద్ర పుష్పగిరి తిమ్మన	ఎం. శేషచలం అండ్ కో
సారంగధర చరిత్రము సారస్వత వ్యాసములు (1,2,3,4 సంపు.)	జేషకుర వేంకట కవి	ఆం.ప్ర.సా అకాడమీ ఆం.ప్ర.సా.అకాడమీ, హైదరాబాద్
సాహితీ జగతి	కాశూరి వ్యాసమూర్తి	
శివరాత్రి మహాత్మ్యము	శ్రీనాథుడు	ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు (1968)
శృంగార నైషధము	"	బేదంవారి ప్రచురణ
శ్రీ మద్రామాయణ	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	
కల్ప వృక్షము		

సులక్షణ సారము	లింగమగుంట తిమ్మన	జాలసరస్వతీబుక్ డిపో
శాపన పద్యమంబరి	(రెండు భాగములు)	అం. సా. ప.
హంస వింశతి	అయ్యలరాజు నారాయణా	అం. ప్ర. సా.
	మాతృభూష	ఆకాడమీ

[ఇంకా పెక్కు ప్రాచీనాంధ్ర రాజ్యములు (ముద్రితములు) లేని పుస్తక ప్రయోగ పరిశీలనములో ఉపయోగించుకొనబడినవి సందర్భవశమున ఇవ్వబడినవి.]

(అ) ప్రాకృతము

శవిదర్శనమ్	అజ్ఞాన కర్తృకం	రాజస్థాన్ ప్రాచ్య విద్యాప్రతిష్ఠాన్, డోధ్ పూర్ (1962)
------------	----------------	---

గాథాలక్షణమ్	సందితాద్వయం
చందః కోశమ్	రత్న శిఖరుడు

ప్రాకృత మైంగళమ్ [vol I & II]

ప్రాకృత్ టెక్స్
సోనైటి, వారణాసి
(1959)

పుత్రజాలి సముచ్చయ్	విరహాంకుడు	రాజ. ప్రా.వి.ప్ర. బోధపూర్ (1962)
--------------------	------------	-------------------------------------

స్వయంభూ చందన్	స్వయంభువు
---------------	-----------

” ”

(ఇ) హిందీ

అదునిక్ హిందీ కావ్య మేఛ	డా॥ పుత్రాలాల్ శుక్ల	లక్నో
చంద్ యోజనా		విశ్వవిద్యాలయం

చంకో దర్పణ్ (అభినవ్)	డా॥ గౌరీశంకర్ మిత్ర	అనుపమ
హిందీ చందః శాస్త్రీ	ద్విబేంద్ర	ప్రకాశన్ (1977)
చందః ప్రభాకర్	జగన్నాథ ప్రసాద్ భాను	హిందీ పుస్తక్ ఏజన్సీ, కాశీ

మాత్రిక్ చందోంకా వికాస్	డా॥ శివానంద్ ప్రసాద్	బీహార్ రాష్ట్ర భాషా పరిషత్, పాట్నా (1964)
-------------------------	----------------------	---

(ఈ) సంస్కృతము

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి	నన్నయ (?)	వావిళ్ళ
ఉత్తర రామ చరితమ్	భవభూతి	ఆం. ప్రసా. అ.
కావ్యాదర్శమ్	దండి	చౌకంబా
ఛందో ఒనుశాసనమ్	హేమ చంద్రా చార్యుః	సింఘి జ్యేష్ఠ శాస్త్ర
		విద్యాపీఠ్ (భారతీయ
		విద్యాభవన్, బొంబాయి)
		(1961)
ఛందో ఒనుశాసనమ్	జయకీర్తి	బయదామన్
ఛందో మంజరి	గంగాదాసుః	చౌకంబా, వారణాసి
		(1976)
జనాశ్రయ	మాధవర్మ	హేమ చంద్రుని ఛందోఒ
		నుశా.కు అనుబంధముగా
		ప్రచురితము
జయదామన్	సంపా. హెచ్.డి. చెలంకర్	హరితోషి గ్రంథమాల
		బొంబాయి, (1949)
జయదేవ ఛందమ్	జయదేవుడు	
ఛిన్నాశ్రితమ్	ఆనంద వర్ధనా చార్యుః	చౌకంబా
	(లోచన వ్యాఖ్యతో)	
చాన్ద్రాశ్రయ	భరతముని	"
	[అభినవ భారతి వ్యాఖ్య]	
నృత్య రత్నావళి	జాయపసేనాని	ఆం.ప్ర.సంగీత్
		నాటిక అకాడమీ [1966]
నిరుక్తమ్	యాస్కముని	
ప్రతాపరద్రయమ్	ఏద్యానాథుః	మోతీలాల్ ఎనారసిదాస్

పింగళ చందశ్వాస్త్రమ్	పింగళముని	1) చౌకంబా 2) పరిమల్ పబ్లికే. ఢిల్లీ [1975]
మేఘ సంహారమ్	కాదాసు	చౌకంబా
వాచీ భూషణమ్	దామోదర మిత్రుడు	నిర్ణయసాగర
వాగ్వర్ణ భు	దుఃఖ భంజనరవి	చౌకంబా [1895]
పృథ్వీ రత్నాకరమ్	రేదాబట్ట	చౌకంబా [1933]
పృథ్వీ రత్నావళి	వేంకటేశరత్నం	మోతీలాల్ బనారసిదాస్
పృథ్వీ మూర్తికమ్	భట్ట చంద్రశేఖర	అడయార్ లైబ్రరీ
సంగీత రత్నాకరమ్	శార్దూదేవుడు	మద్రాస్ [1952]
సాహిత్య దర్పణము	విశ్వనాథ కవిరాజు	రాజ.ప్రా.వి.ప్ర.
సువృత్త చింతమ్	క్షేమేంద్రుడు	బోధపూర్ [1965]
శ్రీమద్రామాయణమ్	[వ్రజమోహన్ దాస్ వాఖ్య]	అం.ప్ర.సం.నా.అ.
(బాలరాధమ్)	వాల్మీకి మహర్షి	[1966]
శ్రుతబోధమ్	కాళిదాసు: [?]	మోతీలాల్ బనారసి
		దాస్ [1974]
		చౌకంబా [1968]
		జయలక్ష్మి ప్రచురణ
		హైదరాబాద్
		చౌకంబా [1972]

(ఉ) ఆంగ్లము

A history of Malayalam metres	N. V. Krishna Warrior	Dravidian 'linguistic Association, Trivendrum.
A Comparative prosody of dravidian languages	J. Rajagopala Rao	1913
A Study of metre	J. S. Omond	

A Theory of metre	Chatman Seymour	muton & Co. London (1965)
Chandambudhi of Nagavarma	Editor Rev. F. Kittel	Mangalore Basel mission book trust depositors (1875)
Enjoyment of Poetry Epigraphica Indica XVII Vol.	Max eastman	New York (1689)
History of English rhythm	E. Gwest	
History of Sanskrit language	S. K. De	Calcutta Univ.
Illusion and Reality	Christopher candwel	
Primitive Song	C. M. Bowra	Weidenfeld & Nicolson (London)
South Indian Inscriptions X Vol		
The Commonness in the metres of Dravidian language	S. Subrahmaniam	D.L.A. Trivendrum (1977)
The Telugu literature outside the telugu country	Korada Rama Krishnayya	Madras University (1947)
The nature of poetry	Stauffex, Donald, A.	
Versification	W. K. Wimsaf	New York Univesrity

[శేషించిన ఉపజీప్స గ్రంథములు సందర్భాను సారముగా గ్రంథములలో
ప్రతి ప్రకరణాంతమున సంకేత పూర్వకముగా నూచింపబడినవి].

తప్పొప్పుల పట్టిక

అధ్యాయము	పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
I	9	13	పరిష్కారము	పరిష్కారము
	17	8	పరిష్కారము	పరిష్కారము
		13	ప్రభావితముడైన	ప్రభావితముడైన
	18	17	కల	కాక
	19	1	ఆసువు	ఆశువు
		38	నిచ్చేద	విచ్చేద
	21	10	Listered	Listened
		11	Hard	Heard
	26	1	జుసంత	సంజుత
	29	22	పైన్కొక్క	పైన్కొక్క
	31	8	దుర్మార్గు	దుర్మార్గు
	32	13	జూదము	జూదము
		16	పదము	పదము
	36	1	నగణ	నగణ
		2	నవ	నల
		4	నల	నవ
	41	27	సంపూర్ణ	సంపూర్ణ గణ
	42	19	గణములన	గణములిన
	43	19	సల	నల
	44	5	సురేంద్ర	సూర్యేంద్ర
		23	కానవచ్చును	కావనవచ్చును
	45	3	లేనియో	లేవియో
	46	23	1 నగ.	1 వగ.
	50	6	విసర్గ	విసర్గ
	54	23	తకకట	తకకట
	58	15	Movrae	Morae
	86	12	స్వరసంప	స్వరసంధి
	86	8	దేశంద	దేశిచ్చంద
	93	1	సరరాజు	సురరాజు
	102	17	ఆద్యభాంద	ఆద్యభాంద
	103	22	యొన్న చరితా	యొన్న తచరితా
	107	23	జిహ్వా, ముఖాము	జిహ్వా, ముఖాము
	110	24	ప్రాససీమన	ప్రాససీమన
II	131	21	Garese	Canarese

అధ్యాయము	పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
III	138	28	గల్గి	గల
	146	10	పెండ్లుంటు	పెండ్లుమ్ము
	147	21	దుగ్గల	దుగ్గల
IV	183	17	చేసి	చేసి
	187	22	గుణ	గుణ
	191	24	పెద్దగల	పెద్ద అక్షరములుగల
	194	15	పైచిత్రి	పైచిత్రి
	196	14	పుష్ప	పుష్ప
	203	6	చేద	చే ఉద్ద
	208	14	మారి	మార్గి
	243	18	అంతరా	అంతా
	269	21	చెప్పినా	చెప్పినా
	275	2	నిర్మాతము	నిర్మితము
	281	1	షడ్వింతిచ్చ	షడ్వింతిచ్చ
	282	12	నేడుకాక	నేడుగా
	288	10	ప్రాయము	ప్రాయము ¹²
	302	22	త్రైదశేంద్ర	త్రైదశేంద్ర
V	317	16	చేసి	చేసి
		27	అనగా	అనక
	9	1	యేం	యేం
	25	18	కాత్స్థ	కాత్స్థ
	29	18	గణాంత్య	గణాంత్యప్రాస
	38	21	సరసిరూప	సరసిరూప
	57	8	వీసము	వీసము
	77	9	వగుట	వగుట ⁶
	84	7	ప్రపాపయలి	ప్రపాపయలి
VI	24	3	మొగ్గా	మొ ⁴ గ్గా
	"	12	ఇదికూడ	అన్న గేయము
	36	10	(స్వక్రియం)	(స్వక్రియం-గ్రంథముఖచిత్రం)
VII	42	26	వచ్చినది ²	వచ్చినది
	44	9	చిత్రకవి	చిత్రకవిత
	49	12	కవిత	కవిత
	"	18	సాధ్య	సాధ్య
	"	28	నని	నని
VIII	62	20	కొక్కొండ	కొక్కొండ
	84	10	సంప్రదా	సంప్రదా

